

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН
КАФЕДРАИ МЕНЕҶМЕНТ, МАРКЕТИНГ ВА ИҚТИСОДИЁТИ МЕҲНАТ

МАВОДИ КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ - АМАЛӢ
ДАР МАВЗУИ “РАҚАМИКУНОӢ ВА ИННОВАТСИЯ: МУШКИЛОТ
ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН”
(24-25 октябри соли 2025)

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО - ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ «ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ИННОВАЦИИ:
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ»
(24-25 октября 2025 г.)

MATERIALS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND
PRACTICAL CONFERENCE ON THE TOPIC “DIGITALIZATION AND
INNOVATION: PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS”
(October 24-25, 2025)

ТОҶИК МАТЛУБОТ

КОНФЕРЕНСИЯИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМӢ-АМАЛӢ

МАВЗУӢ: “РАҚАМИКУНОӢ ВА ИННОВАТСИЯ:
МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН”

24 октябри 2025

ДУШАНБЕ – 2025

УДК 004+618+51+517+32точик

ББК-92Я2+379.19+66.4(точик)+66+22.14+22.17

М- 20

Рақамикунонӣ ва инноватсия: мушкилот ва дурнамои рушди он // Маҷмуи маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ - амалӣ: зеритаҳрири д.и.т., профессор Назарзода Х.Х., д.и.и., и.в. профессор Мирзоалиев А.А., н.и.и., и.в. дотсент Ҳакимзода А., н.и.и., дотсент Машокиров Ҷ.Н., н.и.и., дотсент Султонов З.С. – Душанбе: ДДТТ, 2025. – 373 с.

Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ - амалӣ ба масъалаҳои мубрами “Рақамикунонӣ ва инноватсия: мушкилот ва дурнамои рушди он” бахшида шуда, тамоми паҳлуҳои назариявӣю амалии масоили рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёт, мушкилот ва дурнамои рушди он, самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳаммияти маркетинги рақамӣ дар рушди иқтисодиёти инноватсионӣ, масоили рушди менеҷменти рақамӣ, ташаккули иқтисоди даврӣ ва соҳибкории сабз, рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ, ташаккули самаранокии фаъолияти гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ, танзими ҳуқуқи инноватсия, иқтисоди рақамӣ ва ғайраро фаро мегирад.

Умедворем, ки маҷмуаи маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ барои пажухишгарону таҳқиқотчиёни масоили мазкур манфиатовар хоҳад буд.

©Коллективи муаллифон, 2025

ISBN 978-99985-27-91-1

ПЕШГУФТОР

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва вусъатёбии муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ хусусиятҳои фаъолияти меҳнатӣ зерӣ таъсири тамоилҳои рақамиву фазои иттилоотӣ ва технологияҳои инноватсионӣ бомаром ташаккул меёбанд.

Баҳри таъмини рақобаттавонӣ ва мутобиқшавӣ бо муҳиту фазои рақамӣ зарурати таҳаввулот пайдо мегардад. Дар ин радиф, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иқдому ташаббусҳои созандаро дар асоси татбиқи барномаву концепсия ва стратегияҳои миллӣ пайваста роҳандозӣ карда истодааст.

Боиси ифтихору саодатмандист, ки дастовардҳои солҳои охир аз маҳорату иқдомҳои созанда, ташаббусу пайгириҳо, аз хираду тафаккур, меҳру садоқат, ояндабинии нек ва мактаби идоракунии Сарвари маҳбуби миллати тоҷик муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста аст.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024 зикр гардид, ки Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод гардид, ки солҳои 2025 – 2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шаванд”.

Дар ин замина, пеш аз ҳама ба рақамикунонӣ ва инноватсия диққати аввалиндараҷа бояд дода шавад, зеро дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратӣ, иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтисодиёти рақамӣ, иқтисодиёти иттилоотӣ, рақамикунонӣ ва зехни сунъӣ, тиҷорати маҷозиву фосилавӣ ва фановариҳои рақамӣ нақшу касбияти мутахассисон дучанд хоҳад гардид.

Ҳар иқдоми созанда ва таҳкимбахши муносибатҳои иқтисодӣ аз таҷрибаву маҳорати мутахассисони баландихтисос вобастагии калон дорад. Рақамикунонӣ ва инноватсия дар соҳаҳои иқтисодиёт имкониятҳоро барои баланд бардоштани самаранокӣ тавассути автоматикунонии фаъолият, муносибсозии равандҳо ва пешниҳодҳои фардӣ вусъат мебахшанд.

Воситаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки баланд бардоштани самаранокӣ ва маҳсулноки дар иқтисодиёт вазифаҳои муқаррариро автоматӣ карда, чараёни корро ба тартиб дароварда, хароҷотҳоро кам кунанд. Дар ин замина, таҳлили маълумоти калон ва истифодаи зехни сунъӣ ба қабули қарорҳои огоҳона ва дақиқтари идоракунӣ кӯмак мерасонад. Ҳамзамон, технологияҳои

рақамӣ метавонанд ба идоракунии хавфҳо кӯмак намуда, тавачҷӯхро ба амнияти додаҳо ва таҳдидҳои киберӣ равона созад.

Дар шароити ҷаҳонишавии муносибату ҳамкориҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди барномаи давлатиро дар заминаи иқтисодиёти рақамӣ ҳадафи хеш қарор додааст. Мусаллам аст, ки рақамикунонӣ бо тақия ба зехни сунъӣ ва татбиқи ақидаҳои инноватсионӣ ташаккул меёбад. Маҳз мутахассисони дорои салоҳиятҳои касбӣ ва тафаккури рақамӣ дар роҳандозӣ намудани барномаву консепсияҳои миллӣ нақши калидӣ доранд.

Дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ зарур аст, ки низоми иртиботи бештар муассир ва ҳадафманд байни корхонаҳо ва истеъмолкунандагон таҳия карда шавад. Ширкатҳое, ки ба инноватсия, рушд ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ афзалият надодаанд, рақобати онҳо бо пешвоёни соҳа торафт душвортар мегардад. Бинобар ин, рақамикунонии иқтисодиёт ва татбиқи инноватсия дар шароити муосир аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ - амалӣ ба масъалаҳои мубрами “Рақамикунонӣ ва инноватсия: мушкилот ва дурнамои рушди он” бахшида шуда, тамоми паҳлуҳои назариявӣ амалии масоили рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёт, мушкилот ва дурнамои рушди он, самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳамияти маркетинги рақамӣ дар рушди иқтисодиёти инноватсионӣ, масоили рушди менеҷменти рақамӣ, ташаккули иқтисоди даврӣ ва соҳибқории сабз, рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ, ташаккули самаранокӣ фаъолияти гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ ва ғайраро фаро мегирад.

Умедворем, ки маҷмуаи маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ барои пажуҳишгарону таҳқиқотчиёни масоили мазкур манфиатовар хоҳад буд.

**НАЗАРЗОДА ХАЙРУЛЛО ХОЛНАЗАР, доктори
илмҳои техникӣ, профессор, Ректори донишгоҳи
давлатии тичорати Тоҷикистон**

ФАКЕРОВ ХАМИДУЛЛОХОН НУРИДДИНОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор кафедры финансы и кредит, Таджикского государственного финансово-экономического университета, г. Душанбе улица Нахимова 64/14, Тел.: (+992) 907-54-07-07. E-mail: info@ddmit.tj.

ЗУБАЙДОВ САИДАХМАД,

доктор экономических наук, доцент кафедры налог и налогообложение Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе улица Дехоти ½, Телефон: 900-20-11-57. E-mail: zubaydov57@mail.ru.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ПРОЦЕСС СЕГМЕНТАЦИИ НА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОМ РЫНКЕ

В статье рассматриваются различные элементы цифрового потребительского рынка, анализируются средняя доля покупателей, использующих цифровые взаимодействия и средняя доля продуктов и услуг, прошедших цифровизации за 2022 – 2023 гг в мире, так как эти показатели сильно варьируются в зависимости от отрасли, региона и конкретных технологий. В целом, за последние несколько лет в мировой экономике накоплен значительный опыт цифровизации в сфере потребительского рынка. Также рассматриваются методы сегментирования потребительского рынка на основе кластерного анализа.

Ключевые слова: цифровизация, потребительского рынка, процесс, развития, услуг, онлайн-торговли, электронная торговли, цифровых технология, сегментирования.

РАҚАМИКУНОӢ ВА РАВАНДИ СЕГМЕНТАТСИЯ ДАР БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ

Дар ин мақола унсурҳои гуногуни бозори истеъмолии рақамӣ, таҳлили ҳиссаи миёнаи харидорон бо истифода аз ҳамкориҳои рақамӣ ва ҳиссаи миёнаи маҳсулот ва хидматҳое, ки дар солҳои 2022–2023 дар саросари ҷаҳон рақамисозӣ шудаанд, баррасӣ мешавад, зеро ин нишондиҳандаҳо аз рӯи соҳа, минтақа ва технологияҳои мушаххас ба таври назаррас фарқ мекунанд. Дар маҷмӯъ, тайи чанд соли охир дар иқтисоди ҷаҳонӣ таҷрибаи назаррас оид ба рақамикуноӣ дар бозори истеъмоли ҷамъ оварда шудааст. Инчунин, усулҳои сегментатсияи бозори истеъмоли дар асоси таҳлили кластерӣ баррасӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, бозори истеъмоли, раванд, рушд, хидматҳо, тиҷорати онлайн, тиҷорати электронӣ, технологияи рақамӣ, сегментатсия.

В нынешнем мире цифровой потребительский рынок выступает ключевую роль в экономике и повседневной жизни народов. С формированием технологий и интернета, потребители приобрели доступ к широкому спектру товаров и услуг, которые ранее были недоступны или труднодоступны. Цифровой потребительский рынок охватывает все аспекты онлайн-торговли, начиная от покупки одежды и электроники до бронирования путешествий и аренды жилья. Этот рынок предоставляет потребителям удобство, широкий выбор и возможность сравнивать цены и характеристики товаров в режиме реального времени.

К элементам цифрового потребительского рынка относятся: интернет-магазины, платформы электронной коммерции, мобильные приложения, соц-сети и другие. Одной из наиболее заметных тенденций на цифровом потребительском рынке является рост e-commerce - онлайн-продаж продуктов питания. Этот сегмент рынка стремительно развивается благодаря удобству доставки продуктов прямо до двери и экономии времени покупателей. e-commerce, как один из ярких примеров, демонстрирует потенциал и перспективы этого направления.

Широкое внедрение цифровых технологий ведет к глобальным изменениям на потребительском рынке. До начала пандемии эти изменения происходили достаточно плавно, но вынужденная изоляция и дистанционная работа стали мощным катализатором

процессов цифровизации. Чтобы не потерять покупателей компании, работающие на рынке вынуждены ускоренными темпами внедрять цифровые технологии. Изменения затрагивают в первую очередь товаропроводящий цепочки и каналы коммуникации с потребителями.

Важно, что эти изменения стимулируют ускоренный рост целого ряда отраслей, способствуют появлению новых успешных стартапов. Прежде всего, это сервисы доставки продуктов. Но также быстро растет спрос на IT - услуги, средства микромобильности, кибербезопасность и др.

Согласно данным «Международный независимый институт анализа инвестиционной политики» средняя доля покупателей, использующих цифровые взаимодействия за 2022 – 2023 гг. представлена на рис. 1.

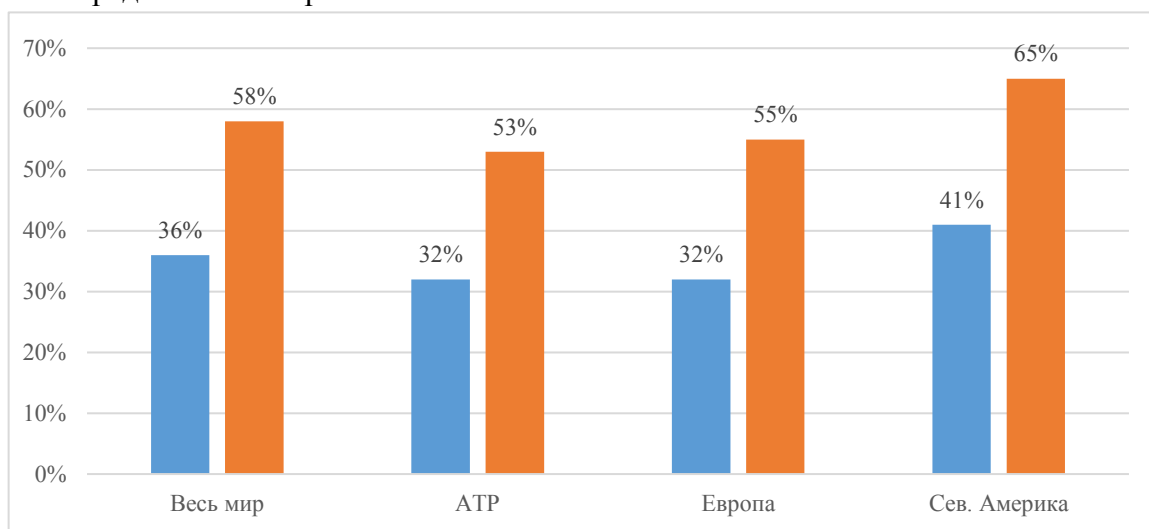

Рисунок 1. Средняя доля покупателей, использующих цифровые взаимодействия за 2022 – 2023 гг.

Анализ рис.1 показывает, что средняя доля покупателей, использующих цифровые взаимодействия за 2019 – 2020 гг., соответственно увеличивался в мире – 36% - 58%; в АТР – 32% - 53%; в Европе – 32% - 53%; в Север. Америка – 41% - 65%.

Средняя доля покупателей, использующих цифровые взаимодействия, не может быть выражена одним числом, так как она зависит от конкретной отрасли, страны и типа взаимодействия. Однако, исследования показывают устойчивый рост цифровизации за 2020-2023 годы, который был обусловлен, в частности, увеличением использования цифровых технологий и повсеместным внедрением онлайн-сервисов.

Цифровизация сбыта стимулирует организационные изменения во всем бизнесе, ускоряет цифровизацию компаний. Ключевым драйвером цифровизации в последние несколько лет стал переход к дистанционным и гибридным схемам организации работ. Без эффективной организации коммуникаций и электронного документооборота, использования облачных хранилищ данных работа сотрудников в дистанционном режиме невыгодна. С другой стороны, ряд компаний говорит о большей рентабельности дистанционной работы сотрудников.

Согласно данным исследования, проведенного консалтинговой компанией McKinsey, цифровые инновации, вызванные пандемией, внедряются очень быстро. Ряд компаний говорит о том, что цифровизация происходит в 20 - 40 раз быстрее чем это было до пандемии.

Важно, что цифровые изменения затронули не только каналы сбыта и внутреннюю организацию бизнеса, но и изменили многие продукты и услуги, предлагаемые на рынке. В целом в мире доля цифровизированных продуктов и услуг за год пандемии выросла с 35 до 55 процентов.

На рисунок 2 показана согласно данным «Международный независимый институт анализа инвестиционной политики» средняя доля продуктов и услуг, прошедших цифровизацию за 2022 – 2023 гг.

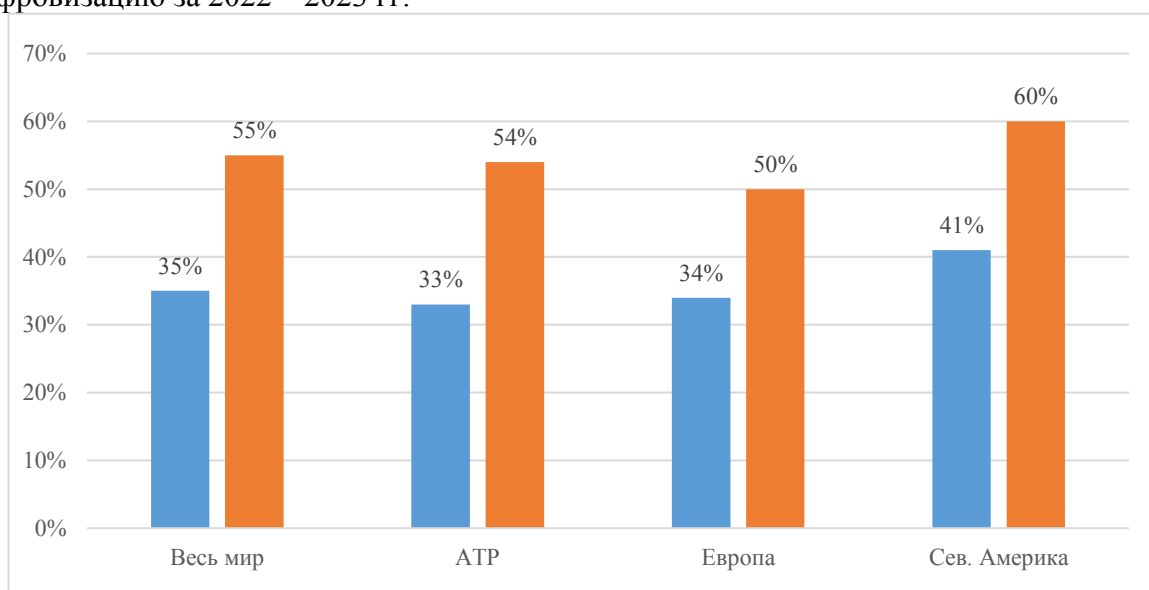

Рисунок 2. Средняя доля продуктов и услуг, прошедших цифровизацию за 2022 – 2023 гг.

Как видно из рис.2 цифровизации продуктов самое высокие показатели имеет Север. Америка – 41% - 60%, а низкую Европа – 34% - 50%.

В зависимости от отраслей, темпы цифровизации продуктов существенно различаться. Это определяется прежде всего спецификой самих продуктов. Сравнительно невысоки темпы в потребительских товарах и автомобилестроении. В тоже время кратный рост наблюдается в таких сферах как финансы, медицинское обслуживание, различные виды профессиональных услуг.

Не существует единой средней доли продуктов и услуг, прошедших цифровизацию за 2020-2023 гг., так как этот показатель сильно варьируется в зависимости от отрасли, региона и конкретных технологий. Например, в российской промышленности доля цифровизации в сегменте информационных систем выросла на 52,2% за этот период, а в некоторых других сегментах доля отечественных решений также показала положительную динамику. В целом, на глобальном уровне 77% компаний вступили на путь цифровой трансформации, а мировая цифровая экономика росла в среднем на 7% в год.

Доля цифровизации зависит от конкретной отрасли. В некоторых сегментах наблюдается значительный рост, в то время как в других он может быть ниже. Региональная специфика показатели цифровизации сильно различаются в разных странах и регионах. Например, в России за период 2020-2023 гг. выросла доля отечественных решений в различных технологических сегментах. Глобальные тенденции: В 2023 году 77% компаний уже начали или активно участвовали в процессе цифровой трансформации. Динамика роста мировая цифровая экономика демонстрировала рост в среднем на 7% в год в период 2020-2023 гг., что свидетельствует о повсеместном внедрении цифровых технологий. Примеры данных по отдельным показателям Информационные системы в российской промышленности доля информационных систем и технологий автоматизации управления производством выросла на 52,2% за 2020-2023 гг., достигнув 11,3% от общего количества технологических продуктов. Доля отечественных решений в области проектирования и инжиниринга в России достигла 76,6%, что отражает высокую степень зависимости от российских разработок в данной сфере.

В целом, за последние несколько лет в мировой экономике накоплен значительный опыт цифровизации. Такие направления как непрерывное обучение персонала и автоматизация бизнес-процессов показали свою исключительную важность и эффективность. Сбор и анализ лучшего мирового опыта, перенос лучших управленческих технологий на российскую практику - важная задача развития, требующая системного, государственного подхода.

На нынешний день одним из наиболее востребованных новшеств в сфере маркетинга является цифровизация процесса сегментирования рынка, способствующая переходу от традиционных методов и инструментов дифференциации к более инновационным, а также значительно сокращающая денежные и временные ресурсы организаций на проведение маркетинговых мероприятий. В узком смысле цифровизация предполагает трансформацию традиционной формы представления и хранения информации в цифровую [1].

В разрезе предприятия цифровизация обеспечивает переход к более адаптивному производству и ведению бизнес-процессов посредством установки современного оборудования, программного обеспечения, и предполагает фундаментальные изменения в подходах к управлению, корпоративно-социальной культуре и внешним коммуникациям.

Будучи новым трендом, пришедшим вслед за информатизацией и компьютеризацией, и определяющимся в современном мире как ключевой фактор развития, цифровая трансформация охватывает практически все аспекты социальной и экономической жизни страны и общества в целом. Диджитализация сегментирования потребительского рынка значительно упрощает процесс поиска и разработки целевой аудитории, позволяя создавать и продвигать на рынке ценностные предложения, кастомизированные под запросы каждого конкретного клиента [2]. Повышение эффективности процесса сегментации благодаря внедрению цифровизации дает возможность перенести часть функций с персонала на IT-технологии.

К традиционными методами сегментирования потребительского рынка относятся:

- группировка - выбор одного из признаков в качестве системообразующего, на основе которого формируются подгруппы;
- кластерный анализ - многомерная разбивка совокупности на однородные кластеры;
- построение сетки сегментирования - представление в табличном виде комбинации нескольких переменных, отображающих характеристики потребителей.

С каждым годом число цифровых продуктов, предназначенных для использования с целью сегментирования рынка потребителей, неуклонно растет. Инновационные технологии позволяют совершенствовать уже существующие специализированные программы или создавать новые, содержащие в себе уникальный набор возможностей, недостижимый при прежнем уровне развития компьютерных технологий [3]. Объемы обрабатываемой информации становятся шире, результаты анализа точнее, а рабочий процесс проще, быстрее и комфортнее.

Ярким примером цифровизации процесса сегментирования на основе кластерного анализа является использование аналитической системы нового поколения на базе программного продукта ПРiЗМ (PRiZM) фирмы Клэритас Инк (QaritasInk, США), ставшего одним из новаторов в своей области.

Данная программа предполагает применение одного из самых перспективных подходов - геогруппировки, который подразумевает под собой дифференциацию потребителей на основе географических и демографических характеристик по пяти категориям:

1. Образование и благосостояние;
2. Этническая принадлежность;
3. Уровень урбанизации;
4. Уровень мобильности;
5. Жизненный цикл семьи.

Учитывая этих пяти категориями на основе географических и демографических характеристик с помощью кластерного анализа, с уверенности совершенствовать и реализовать цифровизации процесса сегментирования потребительского рынка в стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. Развитие цифровой экономики в условиях деглобализации и рецессии: монография/под ред. А.В. Бабкина. - СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2019. - 753 с.

2. Суворова, С.Д. Внутрифирменный маркетинг, как инструмент коммуникаций в бизнес структурах / С. Д. Суворова, О.М. Куликова // В сборнике: Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики икк торговли. Сборник трудов научной и практической конференции. В 3-х частях. - 2017. - С. 237-242 - URL: <https://elibrary.ru>.

3. Куликова, О.М. Влияние инновационных технологий на уровень занятости на мировом рынке труда / О.М. Куликова, С.Д. Суворова, А.М. Теванян // Экономика и предпринимательство. - 2014. - No 11-2(52-2). - С. 59-61. - URL: <https://eli-brary.ru>.

РАДЖАБОВ РАДЖАБ КУЧАКОВИЧ,

д.э.н., профессор кафедры таможенное дело Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе улица Дехоти ½, Тел.: +992 934444107, E-mail: drarajab@mail.ru.

РАДЖАБЗОДА НУРХАЁТ РАДЖАБ,

к.э.н., доцент кафедры таможенное дело Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе улица Дехоти ½.

НАПРАВЛЕНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ И ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье на основе анализа специальной литературы и практики работы таможенных органов рассмотрены и предложены направления цифровизации и оценена их влияния на оказания таможенных услуг и проведения таможенного контроля товаров в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: цифровая экономика, направления цифровизации, влияния, таможенные услуги, таможенные процедуры, таможенный контроль.

САМТҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ВА НАЗОРАТИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола дар асоси таҳлили адабиёт ва амалияи махсуси кори мақомоти гумрук самтҳои рақамикунонӣ баррасӣ ва пешниҳод гардида, таъсири онҳо ба хизматрасониҳои гумрукӣ ва гузаронидани назорати гумрукии молҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳо дода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: иктисоди рақамӣ, самтҳои рақамӣ, таъсир, хизматрасониҳои гумрукӣ, расмиёти гумрукӣ, назорати гумрукӣ.

В современных условиях ускоренного развития цифровая экономика стала одним из ключевых движущих факторов мирового развития. Данное направление экономики характеризуется интенсивным использованием информационных технологий, Интернета и цифровых данных для создания, перемещения и управления товарами и услугами. Поэтому в этих условиях влияние цифровой экономики на таможенные процессы входит в первый план и требует постоянной адаптации их работы к новым вызовам и возможностям развития трансформационных изменений в мировые торговли.

Анализ процессов оказания таможенных услуг участникам ВЭД показывает, что важным следует считать исследование развития деятельности таможенных органов в условиях цифровой экономики [1], роль цифровой таможни: современные тренды и перспективы развития [2], организации таможенного контроля в условиях «умной» границы: применение искусственного интеллекта для неинтрузивной проверки товаров и

транспортных средств [3], развитие цифровой таможни в зарубежных странах [6], рассмотрении направления развития системы предоставления электронных таможенных услуг [5], а также перспективы развития таможенных органов в условиях цифровой трансформации [4] и другие учитывая особенности осуществления таможенных процессов и контроля перемещаемых товаров в региональных условиях.

На основе критического анализа вышеуказанных работ и оценивая возможности их применения в условиях Таджикистана целесообразным считаем обоснования и разработки, следующих направления цифровизации таможенных услуг и таможенного контроля, а также оценки их влияния на осуществляемые таможенные процессы:

1. Автоматизация и упрощение таможенных процедур на основе электронного декларирования, системы предварительного информирования, применение электронных платежей и другие инновации. Внедрение цифровых технологий и платформ позволяет ускорить таможенные процессы, снизить имеющиеся административные барьеры и повысить эффективность таможенного контроля товаров, делают таможенное оформление более быстрым и прозрачным для участников ВЭД.

2. Создание электронной платформы для обмена цифровой информацией между таможенными органами разных государств. Данный аспект предусматривает электронный обмен данными и позволяет государствам в режиме реального времени произвести обмен информацией о товарах (грузах), перевозимых через их таможенную границу. Данный аспект содействует борьбе с контрабандой, поддерживает безопасность и упрощает таможенное оформление товаров и транспортных средств.

3. Переход на цифровую экономику изменяет подход к таможенному контролю на основе использования аналитики данных, искусственного интеллекта и машинного обучения позволяющим таможенным органам выявлять аномалии и потенциальные нарушения с большей точностью и скоростью при осуществления таможенных процедур. В целом данный аспект помогает улучшить безопасность на границах и снизить риски, связанные с незаконными перевозками товаров (грузов).

4. Цифровая экономика изменяет характер товаров и услуг, пересекающих границы, и электронная коммерция, онлайн-рынки и цифровые товары становятся все более востребованными и популярными. При этом таможенные органы должны адаптироваться к новым формам торговли и разрабатывать специальные правила и процедуры для таких видов товаров и услуг.

5. Влияние цифровой экономики на таможенные процессы является неотъемлемой частью современного мирового торгового процесса. В этих условиях таможенные органы должны активно внедрять цифровые технологии, улучшать выполняемые процессы и сотрудничать с другими государствами для обеспечения эффективного и безопасного перемещения товаров через границы. Также необходимо обеспечивать защиту данных и информационную безопасность в контексте цифровых процессов, чтобы предотвратить злоупотребления и утечки информации.

6. Усиление борьбы с подделками, контрафактом и нелегальной торговлей. С развитием Интернета и электронной коммерции возросло число фальсифицированных товаров и товаров с нарушением интеллектуальных прав, пересекающих границы. Таможенные органы активно применяют цифровые методы анализа и мониторинга для выявления подобных нарушений и защиты прав интеллектуальной собственности.

7. Возникновение новых вызовов для таможенных органов относительно решения вопросов безопасности данных и кибератаки, которые оказывают серьезное воздействие на проведения таможенного контроля. Важно заметить, что таможенные системы и базы данных содержат чувствительную информацию, и ее защита становится критически важной государственной задачей.

8. Цифровая экономика способствует развитию новых видов торговли, таких как микромультинациональные компании и онлайн-рынки. Эти компании могут оперировать в разных странах, иметь виртуальные офисы и распределенные в мировом масштабе

команды. Это создает сложности для таможенного контроля и требует разработки новых методов регулирования и оценки системы управления рисков.

9. Создание "цифровой" таможни (реализация ее фискальной функции неразрывно связаны с развитием цифровой экономики), «интеллектуального» пункта пропуска, цифровая трансформация технологий таможенного оформления и таможенного контроля до и после выпуска товаров с использованием методов искусственного интеллекта и обработки больших объемов данных; применение самообучающейся интеллектуальной системы управления рисками; внедрение технологий, обеспечивающих автоматическое совершение таможенных операций без участия должностных лиц в местах перемещения товаров через таможенную границу и другие.

10. Необходимость применения новых цифровых технологий на основе разработки и реализации модели цифровизации таможенных услуг и таможенного контроля состоящий из следующих блоков:

а) Национальная система управления данными, в которой храниться информация из государственных органов;

б) Внедрение новых цифровых таможенных услуг на основе создания личного кабинета для физического лица (быстрая оплата таможенных пошлин, контроль стоимостных лимитов ввоза и т. д.), а также мобильного приложения (автоматическая проверка выбранного в зарубежном Интернет-магазине товара за запрет к ввозу). Эти платформы будут не только способствовать помощи физическим лицам, но и для государства консолидировать всю необходимую информацию о физическом лице на основе автоматической синхронизация с порталом государственных услуг;

в) Внедрение новых цифровых технологий в таможенный контроль товаров на основе сканирования и уведомления о принятии автоматического контроля, применение цифрового двойника процесса и предписывающая аналитика, а также и искусственного интеллекта. Реализация на практике таможенных органов указанных выше блоков позволит обеспечить рост поступления таможенных платежей в государственный бюджет за счет автоматического анализа, простой оплаты таможенных пошлин через личный кабинет и мобильного приложения, а также автоматического определения коммерческой партии сразу на этапе прибытия грузов в страну назначения, а также противостоять угрозам национальной безопасности и в автоматическом режиме обрабатывать информации в рамках системы управления рисками; повысить заинтересовать юридических и физических лиц в отношении предоставленных таможенными органами услуг через мобильное приложение в виде проверки на запрещенного к ввозу товара, заказанного через зарубежный Интернет магазин и другие.

11. Развитие сотрудничества и стандартизация в цифровой сфере при реализации современных таможенных процессах. Многие государства и международные организации работают над разработкой общих стандартов и норм для цифровизации таможенных процедур и способствует согласованию и упрощению мировой торговли.

В целом реализация указанных направлений цифровизации таможенных услуг и таможенного контроля позволяет оценить их влияния на таможенные процессы способствующие технологии организации управления торговли, контроля и регулирования границ, требуя от таможенных органов постоянного развития и адаптации к новым глобализационным вызовам.

Таким образом, цифровая экономика дает новые возможности для улучшения эффективности и прозрачности таможенных процессов, однако, создает новые угрозы, связанные с безопасностью данных и кибератаками, а эффективное реагирование на эти изменения требует сбалансированного подхода и активного сотрудничества таможенных органов Таджикистана на мировом масштабе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айрапетян К.А. Развитие деятельности таможенных органов в условиях цифровой экономики / К.А. Айрапетян // Международный журнал гуманитарных и естественных

наук. - 2024. - № 6-1(93). - С. 108–111. - DOI 10.24412/2500-1000-2024-6-1-108-111. - EDN UQQVFI.

2. Дмитриева О. А. Цифровая таможня: современные тренды и перспективы развития / О. А. Дмитриева, Д. Е. Морковкин, К. А. Умарова, Ч. В. Керимова, К. А. Артамонова, Г. И. Алеева // Вестник евразийской науки. - 2024. - Т. 16. - № 4. - URL: <https://esj.today/PDF/78ECVN424.pdf>.

3. Воронин Д.Г., Боброва О.Г., Таможенный контроль в условиях "умной" границы: применение искусственного интеллекта для неинтрузивной проверки товаров и транспортных средств Текст / Д.Г. Воронин, О.Г. Боброва // Экономика. Право. Инновации. - 2019. - № 2. - С. 31-35.

4. Капустянова В. Перспективы развития таможенных органов в условиях цифровой трансформации / В. Капустянова, Т. Старшинова, М. Вивальди // Экономика и бизнес: теория и практика. - 2024. - № 5-1(111). - С. 220–223. -DOI 10.24412/2411-0450-2024-5-1-220-223. - EDN JKAFFP.

5. Чернев, Р.С. Направления развития системы предоставления электронных таможенных услуг в Российской Федерации / Р.С. Чернев // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - 2024. - № 6-3(93). - С. 60–64. -DOI 10.24412/2500-1000-2024-6-3-60-64. - EDN BMQSRZ.

6. Electronic crime experts from Customs meet in Tokyo (11.12. 2019). Japan Customs hosted the annual meeting of the WCO Electronic Crime Experts Group (ECEG) in Tokyo, Japan from 3 to 5 December 2019. Электронный ресурс. - Режим доступа: <http://www.wcoomd.org>.

НИДОЕВ НОЗИМҶОН ФОЗИЛОВИЧ,

д.и.и., и.в. профессори кафедраи фаъолияти гумруки Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½;
Тел.: (+992 37) 334-34-36; E-mail: nozimjon.nidoev@mail.ru.

МУШКИЛОТИ БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДӢ, РУШДИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР ҶАҲОН ВА ТАКМИЛИ ФАӢОЛИЯТИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола дар шароити зудтағйирёбандаи иқтисоди бозорӣ мушкилоти беҳатарии иқтисодӣ, рушди маркетинги рақамӣ дар ҷаҳон ва дар такмили фаъолияти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ баррасӣ шудаанд. Инчунин, диққати фаъолият ва масъулияти олимони ва мутахассисон дар ба танзим дарории мушкилоти беҳатарии иқтисодӣ дар ташаккули самаранокии фаъолияти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷомеа таҳлил шуда, дар раванди ҷаҳонишавӣ равишҳои соҳибкорон ва баъзе созмонҳои байналмилалӣ бо роҳи ҳалли дарёфти мувозинати байни имкониятҳои нав бо алоқамандии рушди маркетинги рақамӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: беҳатарии иқтисодӣ, рушди маркетинги рақамӣ, ташаккули фаъолияти гумрукӣ, муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ, мувозинати имкониятҳои нав, дурнамои рушд, тарҳҳои замонавӣ.

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ, РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В МИРЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТАМОЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются проблемы экономической безопасности, развития цифрового маркетинга в мире и совершенствования таможенной деятельности в Республике Таджикистан в условиях быстро меняющейся рыночной экономики. Анализируется внимание и ответственность учёных и специалистов в регулировании проблем экономической безопасности, в формировании эффективности таможенной деятельности в Республике Таджикистан для общества, а также в процессе

глобализации представлены подходы предпринимателей и некоторых международных организаций к поиску баланса между новыми возможностями, связанными с развитием цифрового маркетинга.

Ключевые слова: экономическая безопасность, развитие цифрового маркетинга, становление таможенной деятельности, экономические и социальные отношения, баланс новых возможностей, перспективы развития, современные проекты.

Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018 ва мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2019, №39 «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019» таҳия гардида, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 тасдиқ гардидааст [6].

Самтҳои асосии Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аз чунин ҷорабиниҳо мебошанд:

- таҳкими асосҳои ғайирақамӣ;
- рушди инфрасохтори рақамӣ, дар навбати аввал таъмини дастрасии фарохмавҷӣ барои кулли аҳоли дар тамоми ҳудуди ҷумҳурӣ бо нархҳои дастрас;
- гузариш ба ҳукумати рақамӣ, рақамикунонии соҳаҳои калидӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ ва кибербеҳатарӣ, рушди сармояи инсонӣ ва таъсири экосистемам инноватсионӣ.

Пештар аз Концепсияи мазкур бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643 Концепсияи ташакули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардида, мақсад ва афзалияти инкишофи ташакули ҳукумати электрониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ояндаи дарозмуҳлат ва стратегияи амалиёро ҳангоми иҷро кардани дурномаҳо ва барномаҳо муайян карда буд [8].

Мушкilot дар ҳалли масъалаҳои Концепсияи ташакули Ҳукумати электронӣ ва Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таъмини беҳатарии иқтисодӣ, рушди маркетинги рақамӣ дар ҷаҳон ва тақмили фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазъи кунунии ҷаҳони имрӯза, созмонҳои байналмилалӣ ва равандҳои иқтисодӣ вобаста буда, ба бархӯрдҳои сиёсати ҷаҳонӣ, низоъҳои тичоратӣ ва пайомадҳои тағйирёбии иқлим вобастаанд.

Низоъҳои баамаломада бошанд, сабабгори хавфи сар задани зиддиятҳо ва муноқишаҳои бардавом гашта, дар пасманзари ларзишҳои дар ҷаҳон ба амаломада, боиси ҳалли масъалаҳои беҳатарии иқтисодӣ ва рушди босуботи иқтисоди миллӣ мегарданд.

Дар робита ба ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амалисозии тадбирҳои саривақтӣ тамоюли мусбат дода, соли 2022 ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилиро ба 115 миллиард сомонӣ ва даромади пулии аҳолиро ба 87 миллиард сомонӣ расонид. Бо мақсади ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегии миллӣ – саноатикунории босуръати мамлакат тавассути ба истифода додани шумораи зиёди коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ, дар ибтидои соли 2023 қариб 180 коргоҳу корхонаҳои нави саноатӣ бо 800 ҷойи корӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд [4].

Илова бар ин, таъмини беҳатарии иқтисодӣ ва озӯкаи Ҷумҳурӣ аз самаранокӣ ва устувории рушди кишоварзӣ дар доираи дастуру супоришҳои роҳбарияти олии мамлакат шаҳодат дода, ба қонеъ намудани талаботи хоҷагидорону кишоварзон ва баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо таъсири бевосита расонид.

Гузашта аз ин, чиҳати рушди маводди кимиёвӣ бо саҳми соҳибкорони ватанӣ ба кор андохтани иқтидори азими истеҳсоли бо роҳандозии корхонаи бузурги кимиёвии «Азот» зиёда аз 1000 нафар соҳибтахассусон бо ҷойи кор ва маоши баланд таъмин шуда, таҷдиду азнавсозӣ ва ба кор даровардани гидроагрегати рақами 1-и НБО-и «Сарбанд» дар шаҳри Леваконт бо тавоноии 39 МВт такконҳои бузурге дар рушди устувори истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли ва заминаи моддии ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодию қонеъгардонии манфиатҳои ҷомеа ва аҳоли мегардад.

Нишондиҳандаи асосие, ки рушди иқтисодии мамлакатро тавсиф мекунад, нишондиҳандаи рушди устувори истеҳсоли ММД ба ҳар сари аҳоли буда, қиёси он нисбат ба солҳои қаблӣ куллан фарқ менамояд. Масалан, соли 2022 ММД ба ҳар сари аҳоли 1,5 баробар зиёд гардида, аз 71 миллиарди солҳои қаблӣ ба 115 миллиард сомонӣ расонида шуда, он ҳамчун заминаи моддии таъмини бехатарии иқтисодӣ, қонеъгардонии манфиатҳои ҷомеа ва аҳоли маҳсуб ёфтааст [4].

Дар ҳақиқат, дар солҳои қаблӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи кофӣ дар таҳия ва татбиқи барномаву дурнамоҳо андӯхта, дар мамлакат ба пешгирии таъсири манфии омилҳои берунию бехтар намудани сатҳи зиндагии мардум таваҷҷуҳи хосса дода, мавқеи созмонҳои байналмилалиро дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ ва рушди иқтисодӣ дар сатҳи муътадил қарор додааст [9, саҳ. 300-301].

Дар робита ба ин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024 қайд шудааст, ки дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад.

Дар ин давра дар мамлакат беш аз 2040 корхонаи саноатӣ ва 74 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуд. Танҳо дар соли 2024-ум 740 коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсоли бунёд гардида, дар ин бахш, дар маҷмуъ, қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда шудааст. Суръати миёнасолонаи рушди соҳа дар ин давра дар сатҳи 15 фоиз таъмин гардид, ки бо дарназардошти имконияту иқтидорҳои мавҷуда барои ноил шудан ба ҳадафи саноатикунони босуръати кишвар ҳанӯз нокифоя мебошад.

Президенти мамлакат хотирнишон месозад, ки суръати рушди соҳа ҳар сол на кам аз 20 фоиз бояд таъмин карда шавад» [3].

Ҳамин тавр, бо дарназардошти мушкилот дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ, рушди маркетинги рақамӣ дар ҷаҳон ва дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ба назар гирифтани афзалиятҳо дар пешрафти фаъолияти иқтисодии давлат, роҳандозии чунин масъалаҳо зарур аст:

- бо дарназардошти ба ҳисоб гирифтани таъсири қонунҳо ва мутобиқати онҳо ба талаботи муносибатҳои бозорӣ, бештар ҷалб намудани сармоя барои ташкили корхонаҳои муштаракӣ ҳозиразамон;

- ташкили ҳуқуқии шаклҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ дар иқтисодиёт дар асоси татбиқи дурусти барномаҳои қабулгардидаи давлатӣ;

- бо мақсади расидан ба ҳадафҳои асосии иқтисоди миллӣ, пайваста татбиқи намудани лоиҳаҳои корхонаҳои истеҳсолии инноватсионӣ дар асоси самаранок истифода бурдани нерӯи барқ;

- муҳайё намудани дастрасӣ ба сарчашмаҳои қарзии дарозмуддат бо фоизҳои нисбатан пасттар ва таҳти Ҳимоя қарор додани манфиатҳои молистеҳсолкунандагони ватанӣ ва соҳибкорон;

- бо мақсади васеъ намудани доираи фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли ва суръатбахшии саноатикунони мамлакат, роҳандозӣ намудани имтиёзҳои андозию пардохтҳои гумрукӣ;

- барои самаранок истифода бурдани захираю иқтидорҳои истеҳсоли оид ба таъмини бехатарии озуқа, ҷоннок намудани пешгирии таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисодиёти кишвар;

- барои мусоидат ба солимии аҳоли, ташкили истеҳсоли маҳсулотҳои хушсифати озуқа ва коҳиш додани воридоти маҳсулоти зараровар;

- бешар содир намудани маҳсулоти ватании рақобатпазир ба бозори ҷаҳонӣ [10, саҳ. 103-105].

Дар ҳақиқат, таҷрибаи ҷаҳонии даҳсолаҳои охир нишон дод, ки омили асосии таъмини суръати баланди рушди иқтисодӣ, ин сатҳи баланди якҷояшавӣ бо иқтисоди ҷаҳонӣ буда, ҷонибдорӣ кишвар дар баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ дар соҳаи тиҷорати байналмилалӣ, яке аз нишондиҳандаи асосии он мебошад.

Дар идомаи ин раванд, ташкили системаи бозэтимод фаъолияткунандаи гумрукӣ бо расмиёти стандартишуда, пешгӯишаванда ва таъмини самаранокӣ назорати барасмиятдарории гумрукӣ низ тадбири муҳимми рушди савдо баҳри интиқоли босуръати молҳо тавассути сарҳадди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [11, саҳ. 217-219].

Гарчанде, ки масъалаҳои ба қоидаҳои байналмилалӣ мутобиқ намудани низоми гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъол шуда бошад ҳам, дар солҳои охир тамоюли ҷаҳонӣ аз нав дида баромадани сиёсати вобаста ба рушди мақомоти гумруки Ҷумҳуриро талаб менамояд. Чунки имрӯзҳо дар натиҷаи пурра ба эътибор нагирифтани татбиқи сиёсати самаранокӣ мувофиқати фаврӣ оид ба талаботи таъмини назорати гумрукӣ ва сиёсати мутавозуни тиҷоратӣ роҳандозӣ нашудааст [7].

Хол он, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир, баъзе санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдори ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯи рушди мақомоти гумрук фароҳам оварда шудаанд, аз ҷумла, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳуҷҷатҳои муҳимми ҳуқуқии байналмилалӣ пештар қабул гардида, ба монанди Конвенсияи байналмилалӣ почта (соли 1964), Конвенсияи байналмилалӣ оид ба мувофиқакунонии шартҳои гузаронидани назорати бор дар сарҳад (соли 1982), Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи Низоми ҳамоҳангшудаи тасвир ва рамзгузори молҳо (соли 1983), Конвенсияи байналмилалӣ оид ба воридоти муваққатӣ (соли 1990), Созишномаи генералӣ оид ба тариф ва савдои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (соли 1994), Созишнома оид ба ҷанбаҳои тиҷоратии ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ (соли 1994), ҳаммонанд ва ҳамоҳанг шудаанд [1, саҳ. 5-7].

Аз санадҳои ҳуқуқии зикргардида дар самти фаъолияти гумрукӣ, Созишномаи Созмони умумиҷаҳонии савдо, ки аз моҳи феввали соли 2017 ба таври расмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди амал қарор дода шуда, нақши назаррас дошта, муқарраротҳои он барои иҷро аз ҷониби мақомоти гумрук ҳатмӣ гардида, чиҳати содагардонии расмиёти савдо бо дарназардоти мавқеи созмонҳои байналмилалӣ, дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ дар ҷаҳон ва дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳанд.

Дар натиҷаи сиёсати самарабахши ҳуқуқӣ, истифодаи якхелаи меъёрҳои қонунгузори гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то андозае таъмин гардида, ислоҳоти дар соҳаи танзими гумрукӣ гузаронида имкон доданд, ки системаи иттилоотии мақомоти гумрук ба таври доимӣ рушд ёфта, сифати маъмуригардонии гумрукӣ баланд ва истифодаи оқилонаи расмиёти гумрукӣ ба муваффақиятҳо бо дарназардошти мавқеи созмонҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ дар ҷаҳон ва дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, пурратар ноил гарданд.

Дар робита ба ин, муқаррароти асосии расмиёти содагардонии бо Конвенсияи таҷдидиназаршудаи Киото, Созишномаи СУС ва тавсияҳои Созмони Умумиҷаҳонии Гумрукӣ ба меъёрҳои муайяннамудаи мақомоти гумрук дар асри 21

ба қадри кофӣ ба уҳдадориҳои нақшавии таъмини воридоти андоз ба буҷети давлатӣ ва интиқоли босуръати мусоидаткунанда тавассути сарҳадди гумрукӣ ҷавобгӯӣ набуда, истифодаи нопурраи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ метавонанд ба расмиёти назорат ва барасмиятдарории гумрукӣ таъсири манфӣ расонанд.

Вобаста ба мавқеи созмонҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ дар ҷаҳон ва дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, самтҳои асосии тақмили фаъолияти гумрукӣ, пеш аз ҳама, дар тақмили қонунгузории гумрукӣ дар Ҷумҳурӣ ба роҳ монда мешавад [2; 5], аз ҷумла:

- ҳаммонандкунии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ бо санадҳои СУС, СУГ, кишварҳои узви ИДМ, ташкилоту сохторҳои дигари молиқии иқтисодии байналмилалӣ ва тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба соҳа;

- дастгирии фаъолияти савдои хориҷӣ, ғимояи молистеҳсолкунандагони ватанӣ ва объектҳои моликияти зеҳнӣ дар асоси беҳтар намудани сифати батанзимдарории гумрукӣ бо мақсади фароҳам овардани шароит барои ба даст овардани афзоиши воридоти пардохтҳои гумрукӣ ба буҷети давлатӣ ва ҷалби сармоя ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- бо роҳи андешидани тадбирҳои ҳифзи саломатии аҳоли, даст кашидан аз воридоти маҳсулоти озуқа, дору, маҳсулоти биологӣ ва маҳсулоти дигари ба саломатии инсон зараровар;

- андешидани тадбирҳои тибқӣ стандартҳои байналмилалӣ оид ба таъмини мақомоти андоз бо маълумоти омори гумрукӣ дар асоси тақмили технологияҳои коркард, ташаккулу пешбурди чунин маълумотҳо дар бораи содирот ва воридоти молҳо дар шакли электронӣ;

- вуҷуд бахшидани системаи идоракунии таваккал дар асоси тақмили маъмурикунонии гумрукӣ ва расмиёти гумрукӣ мутобиқи меъёрҳои байналмилалӣ;

- таҳкими ҳамкорӣ бо кишварҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақаӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ,

- муқовимат ба ҳуқуқвайронкунонии гумрукӣ ва андешидани тадбирҳои дар соҳаҳои бехатарии иқтисодӣ, иттилоотӣ, эпидемиологӣ, радиатсионӣ, экологӣ ва биологӣ;

- вуҷуд бахшидани ҷараёни татбиқи лоиҳаи ташкили равшанаи ягонаи гумрукӣ, содагардонӣ ва маркази-кунонии низоми супоридани пардохтҳои гумрукӣ дар асоси истифода ва рушди эълумиякунонии гумрукии электронӣ;

- дар самти фаъолияти ғимояи ҳуқуқӣ, тақвият бахшидани фаъолияти мақомоти гумрук дар мубориза бар зидди қочоқ дар асоси таҳкими ҳамкориҳои мақомоти гумрук бо мақомоти дигари ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурӣ;

- бо мақсади бартараф намудани хавфу хатар ва таҳдидҳо ба муҳити зист ва пешгирии воридоту содироти ғайриқонунии объектҳои олами набототу ҳайвонот таҳия намудани чорабиниҳои мушххас.

Ҳамчунин, мавқеи созмонҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ дар ҷаҳон ва дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти пешниҳоди рушди низоми хизмати давлатӣ дар асоси таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ ва ҳамкорӣ бо доираи соҳибкорону тоҷирон роҳандозӣ карда мешавад.

Вобаста ба ин, пешниҳоди вазифаҳои асосии рушди системаи хизматрасонии давлатӣ, иборат аз чунин падидаҳо вобаста ба мавқеи созмонҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ дар ҷаҳон ва дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таҷрибаи давлатҳои пешқадам оид ба таъмини бехатарии иқтисодӣ ва муносибатҳои гумрукӣ аст [2; 9, сах. 306-308]:

- содагардони дастрасии хизматрасониҳо барои шахрвандону ташкилотҳо дар асоси коҳиши хавфҳои коррупсионӣ бо назардошти такмили самаранокии хароҷоти буҷет дар ҳамкорӣ бо ҷузъу томҳои мақомоти гумруки Ҷумҳурӣ;

- баланд бардоштани сатҳи қаноатмандии иштирокдорони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба воситаи содагардони расмӣ ва хизматрасониҳои гумрукӣ;

- васеъ намудани номгӯи хизматрасониҳои давлатии аз ҷониби хадамоти гумрук пешниҳодшаванда ва навсозии системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягона бо назардоштани талаботи Созишномаи генералӣ оид ба тариф ва савдои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо;

- роҳандозӣ намудани ҳамкориҳои мусоиди байналмилалӣ гумрукӣ дар асосии фароҳам овардани шароит барои амалигардони «долони сабз» ва эътирофи дучонибаи натиҷаҳои назоратӣ санҷишӣ дар соҳаи фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ.

Фаъолияти минбаъда дар соҳаи ҳамкориҳои байналмилалӣ гумрукӣ бо дарназардошти мавқеи созмонҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодии ҷаҳонӣ дар доираи салоҳияти Хадамоти гумруки назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, чунин бояд роҳандозӣ шаванд:

а) такмили фаъолияти гумрукӣ бо созмонҳои байналмилалӣ бо Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Созмони Ҳамкориҳои Иқтисодӣ, Барномаи ҳамкориҳои минтақавӣ иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ;

б) боз ҳам фаъол намудани татбиқи равандҳои ҳамгирӣ дар ҳудуди ИДМ ва дар доираи Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягонаи хадамоти гумрук;

в) ташкили заминаи ҳуқуқӣ ҳамкорӣ бо мақомоти гумруки давлатҳои хориҷӣ бо мақсади муқовимат ба қонунигардони даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда;

г) таъмини риояи ҳифзи ҳуқуқӣ, моликияти зеҳнӣ, назорати асъор, маҳдудият ва мамнӯиятҳо бо назардошти васеъ намудани доираи ҳамкорӣ бо мақомоти гумруки давлатҳои хориҷӣ;

д) суръатбахшии равандҳои барасмиятдарории гумрукӣ бо мақсади васеъ намудани доираи ҳамкорӣ дар самти мубодилаи маълумот оид ба арзиши гумрукии мол бо хизматрасонии гумрукии давлатҳои хориҷӣ барои тасдиқи маълумоте, ки аз ҷониби содироткунандагон дар эълумияи гумрукӣ дарҷ мешаванд;

е) бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ бо мақомоти гумруки давлатҳои хориҷӣ бо мақсади ташкили мубодилаи маълумоти пешакӣ дар бораи молу воситаҳои нақлиёт.

Мавқеи созмонҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ дар ҷаҳон ва дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз амалишавии натиҷаҳои пешбинишавандаи чорабиниҳои дар доираи Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми ноябри соли 2019 тасдиқ шудааст, чунин ба роҳ монда мешаванд [1, саҳ. 30-31]:

- фароҳам овардани шароити пешбурди тиҷорати хориҷӣ, ки барои соҳибкорон ва субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ вайрон кардани қонунгузориҳои гумрук беманфиат бошад;

- дараҷаи нуфузу эътиборнокӣ ҳангоми содир намудани ҳуқуқвайронкунониҳои гумрукӣ ва андоз дар доираи андозаи талафоти молиии иштирокдорони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ тавре муайян шавад, ки, онҳо барои фаъолияти софдилонаи доимӣ ҳавасманд бошанд;

- равандҳои тиҷоратӣ вобаста ба идоракунии гумрукӣ ва ҳамкориҳои мақомоти гумрук дар шакли электронӣ тавре ба роҳ монда шавад, ки самаранокии назорати гумрукиро баланд бардошта, хароҷоти молиии соҳибкоруни иштирокдорони фаъолияти иқтисодии хориҷӣ кам намояд;

- рақобатпазирии иштирокдорони фаъолияти иқтисодии хориҷии ватанӣ ва ҷалби сармоягузориҳои давлатиро дар бозори байналмилалӣ дар асоси такмили равандҳои

маъмуригардонии гумрукӣ тавре ба роҳ мондан даркор аст, ки он ба рушди инфрасохтори мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат кунад.

Аз тарафи дигар, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар асоси муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва мутобиқи ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди кишвар, ки дар паёмҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2014 ва 2015 баён шудаанд, таҳия гардидааст [5].

Дар Стратегияи мазкур мафҳуми шуғли пурмаҳсул дар асоси талаботи “Конвенсияи СБМ дар бораи мусоидат ба шуғл ва ҳифз аз бекорӣ” муайян, таҳлил ва пешниҳод шудааст. Ҳамзамон, шуғли пурмаҳсул масъалаҳои пайвасти суръати рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, масъалаҳои ҳифзи манфиат ва ҳуқуқҳои кормандон ва ҳамчун омили муҳиму самаранок дар роҳи баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишварро дар бар мегирад.

Мафҳуми шуғли пурмаҳсул фаъолиятро, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат ё ин ки ғойда аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ғайра таъмин мекунад, ифода меёбад. Таъмини шуғли пурмаҳсул ба афзоиши истеъмолот, пасандозҳо ва сармоягузориҳо мусоидат мекунад. Шумораи аҳолии қобили меҳнат соли 2030 6,8 млн. нафарро ташкил хоҳад дод. Шумораи умумии аҳолии ба шуғл машғулбуда бояд то 70 ғойз аҳолии қобили меҳнат дар соли 2030 зиёд гардад.

Ҳиссаи аҳолии дар соҳаи хизматрасонӣ машғулбуда аз 27,6 ғойз то 60 ғойз, дар саноат аз 3,3 ғойз то 15-20 ғойз афзоиш ёбад. Ин маънои онро дорад, ки тақрибан 70 ғойз афзоиши захираҳои меҳнатӣ дар деҳоти ҷумҳурӣ дар давоми солҳои 2016-2030 дар соҳаҳои саноат, иҷтимоӣ ва таҳсил дар макотиби таҳсилоти касбӣ машғул бошанд. Шуғли расмӣ аз 40 ғойз то 70 ғойз аз шумораи умумии аҳолии машғулбуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёбад [5, саҳ. 80-33]:.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи пешқадами давлатҳои ҳозира вобаста ба таъмини бехатарии иқтисодӣ ва муносибатҳои гумрукӣ бо дарназардошти мушкилот дар ҳалли масъалаҳои бехатарии иқтисодӣ, рушди маркетинги рақамӣ дар ҷаҳон ва дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси мавқеи созмонҳои байналмилалӣ, нақши мақомоти гумрукро дар таҳкими бехатарии иқтисодии Ҷумҳурӣ ва шаҳрвандони он баланд бардошта, ба афзоиши гардиши савдои хориҷӣ, равандҳои ҳамгироии иқтисоди миллӣ ва афзудани даромади буҷети давлатӣ таъсири мусбат хоҳанд расонид.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамӯҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми ноябри соли 2019, №537. – Душанбе: КВД «Матбаа»-и ХГ назди ҲҚТ, 2019. – 104 саҳ.

2. Дар бораи амният. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2011 №721 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №6, мод. 434; соли 2014, №11, мод. 646; соли 2016, №3, мод. 136).

3. Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2024 /<https://president.tj/event/missives/49225>.

4. Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 23.12.2022 /<http://president.tj/node/29823>.

5. Дар бораи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2016. Душанбе: ДИ ПҚТ, 2016. - 97 саҳ.

6. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642.

7. Концепсияи рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2008, №525

8. Концепсияи ташакули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643.

9. Нидоев Н.Ф. Бехатарии иқтисодии давлат. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2025. - 469 саҳ.

10. Нидоев Н.Ф. Боби II. Маркетинг: моҳият, зарурият ва аҳамияти истифодабарии он дар адолати босуботи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (саҳ. 68-105). Монография: “Таъмини истиқлолияти иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”. - Душанбе: Ирфон, 2007. - 262 саҳ.

11. Нидоев Н.Ф. Таджикистан: проблемы работающей экономики. 1-е изд. - Душанбе: «Ирфон», 2009. -302 с.

МИРЗОАЛИЕВ АБДУРАШИД АБДУНАБИЕВИЧ,

д.и.и., и.в. профессори кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикисто, ш. Душанбе, Деҳотӣ ½; Тел: (+992) 934444145.

E-mail: menejment_08@mail.ru

МАСОИЛИ ҲАЛТАЛАБИ РУШДИ МЕНЕҶМЕНТИ РАҚАМӢ

Бояд тазаққур дод, ки дар замони таҳаввулоти техникӣ ва раванди ҷаҳонишавӣ мушкилоти рушди менеҷменти рақамӣ пеш аз ҳама бо татбиқи ғояҳои нав, омӯзиши пайвастаи кормандон, истифодаи оқилонаи технологияи муосир, ба инобат гирифтани хатарҳои киберамният, ҷой надоштани муқовимати кормандон ба тағйиротҳо, маосили идоракунии ва нигоҳдории маълумотҳо алоқамандии зич дорад. Бинобар ин, дар мақолаи мазкур сараввал мушкилоти ҷойдоштаро баррасӣ гардида, сипас заминаҳои рушди менеҷменти рақамӣ нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: ҷаҳонишавӣ, иқтисоди рақамӣ, менеҷмент, технология, инсонӣ рақамӣ, кадрҳои рақамӣ, IT технологияҳо, стратегия, мутахассисон, захираҳои инсонӣ.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Следует отметить, что в эпоху технического прогресса и глобализации проблемы развития цифрового менеджмента связаны, прежде всего, с внедрением новых идей, непрерывным обучением сотрудников, рациональным использованием современных технологий с учётом рисков кибербезопасности, отсутствием сопротивления сотрудников изменениям, а также средствами управления и хранения данных. Поэтому в данной статье сначала рассматриваются существующие проблемы, а затем излагаются основы развития цифрового менеджмента.

Ключевые слова: глобализация, цифровая экономика, менеджмент, технологии, цифровой человек, цифровой персонал, IT-технологии, стратегия, специалисты, человеческие ресурсы.

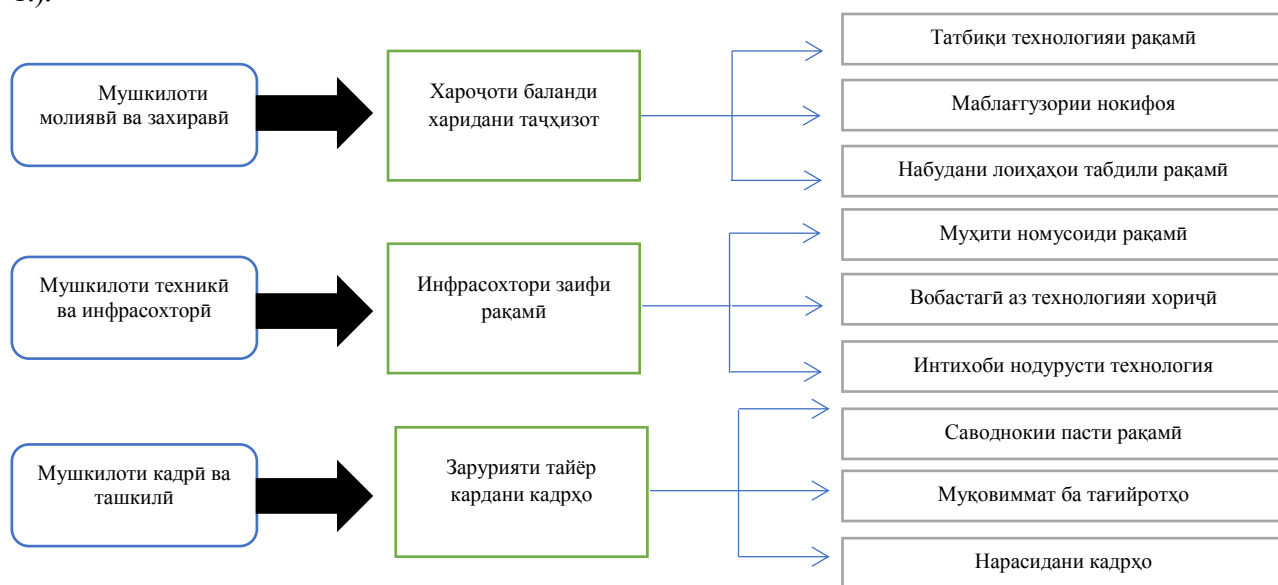
Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иброз доштанд: «Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияи нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавононро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодии рақамӣ сафарбар намояд»[7].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[6] қабул гардид. Ҳадафҳои асосии концепсияи

мазкур аз фароҳам овардани шароити мусоидаткунанда барои дигаргуншавии соҳаҳои фаъолияти инсон таъсири технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла рушди ҷомеаи иттилоотӣ, гузариш ба расонидани хизматрасониҳои давлатии рақамӣ ва ҳукумати рақамӣ, ҳамаҷониба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ ва дар натиҷа тезонидани суръати рушди иқтисодиёти ҷумҳурий иборат мебошанд.

Дар замони таҳаввулоти техникӣ ва раванди ҷаҳонишавӣ мушкилоти рушди менеҷменти рақамӣ аз хароҷоти баланди татбиқ, эҳтиёҷоти омӯзиши кормандон, вобастагии технология, хатарҳои киберамният, муқовимати кормандон ба тағйирот, масъалаҳои идоракунии ва нигохдории додаҳо вобастагии тарафайн дорад.

Набудани маблағ ва норасоии кадрҳо, инфрасохтори заифи рақамӣ ва мувофиқат накардани стратегияҳои рақамӣ бо имкониятҳо низ монеаҳоро дар роҳи табдили рақамӣ эҷод мекунанд[1]. Мо тасмим гирифтаем, ки бархе аз чунин мӯсаву мушкилотро тавзеҳ диҳем (Расми 1.).

Расми 1. Мушкилоти рақамикунони фаъолият

Мушкилоти молиявӣ ва захиравӣ:

✓ Хароҷоти баланд харидани таҷҳизот, нармафзор ва хидматҳо барои татбиқи технологияҳои рақамӣ.

✓ Маблағгузории нокифоя барои лоиҳаҳои табдили рақамӣ, бахусус коҳиши бучет.

Мушкилоти техникӣ ва инфрасохторӣ

✓ Инфрасохтори заифи рақамӣ, ки бояд робитаи байни ҳамаи иштирокчиёни муҳити рақамиро таъмин наояд.

✓ Вобаста ба технология, аз ҷумла вобастагӣ ба таъминкунандагони технологияи хориҷӣ, ки хавфи иловагиро ба вучуд меорад.

✓ Мушкилот дар интиҳоби технологияҳое, ки ба ниёзҳои ширкат ва таъмини самаранокӣ алоқаманд мебошанд.

Мушкилоти кадрӣ ва ташкилӣ

✓ Зарурати тайёр кардани кадрҳо ки бо асбобу технологияҳои нави рақамӣ кор кунанд.

✓ Саводнокии пасти рақамӣ кормандон, ки татбиқ ва истифодаи системаҳои рақамиро душвор мегардонад.

✓ Муқовимат ба тағйирот аз ҷониби кормандон, ки муоширати муассир ва идоракунии тағйиротро талаб мекунад.

✓ Нарасидани кадрҳои қодир ба ҳалли мушкилоти табдили рақамӣ.

Ҳамзамон яке аз мушкилоти ҷашминтизор амният ва маълумот ба ҳисоб меравад. Тавре маълум аст хавфҳои киберамният, ба монанди қаллобӣ, дуздии маълумот ва ихроҷи маълумоти махфӣ эҷодкунандаи мушкилот ба ҳисоб меравад.

Мушкилоти идоракунии додаҳо, аз ҷумла нигоҳдорӣ ва истифодаи бесамар, инчунин ҳамоҳангии эҳтимолии воридкунии маълумот низ ба ҷашм мерасанд.

Бояд таваҷҷуҳ дод, ки масъалаҳои стратегӣ ва ахлоқӣ низ таъсиргузоранд, аз ҷумла муоширати бесамар ва набудани ҳамоҳангии стратегӣ ба табилии бомуваффақияти рақамӣ монеъ мешаванд. Ҳамзамон технологияҳои рақамӣ ва усулҳои идоракунии ба маълумот асосёфта ба кадрҳои кифоя истифода намебаранд. Қайд намудан ба маврид аст, ки масъалаҳои ахлоқӣ марбут ба махфияти маълумоти шахсӣ, ҳатари диктатураи рақамӣ ва капитализми назоратӣ мебошанд.

Дар ҷаҳони имрӯза ҳар як корхона сохтори беназири ташкилӣ ва идоракуниро дорад, ки ба он имкон медиҳад, ки ҳадафҳои худро амалӣ созад. Дар ҳоле, ки дар айни замон равиши ягона барои татбиқи идоракунии рақамӣ барои ҳама созмонҳо вучуд надорад, таҷрибаҳои мавҷуданд, ки имкон медиҳанд, ки ҷамъоварӣ ва таҳлили бомуваффақияти маълумот, мониторинг ва назоратро дар асоси унсурҳои рақамӣ таъмин кунанд[2].

Инчунин бояд қайд кард, ки корхонаҳои муосир бо мушкилоти мавҷуд набудани технологияҳои муосири мониторинги қарорҳои идоракунӣ, инчунин нарасидани мутахассисоне, ки қобилияти таҳияи маҳсулоти нармафзори баландсифати марбут ба қарорҳои идоракуниро доранд, дучор меоянд.

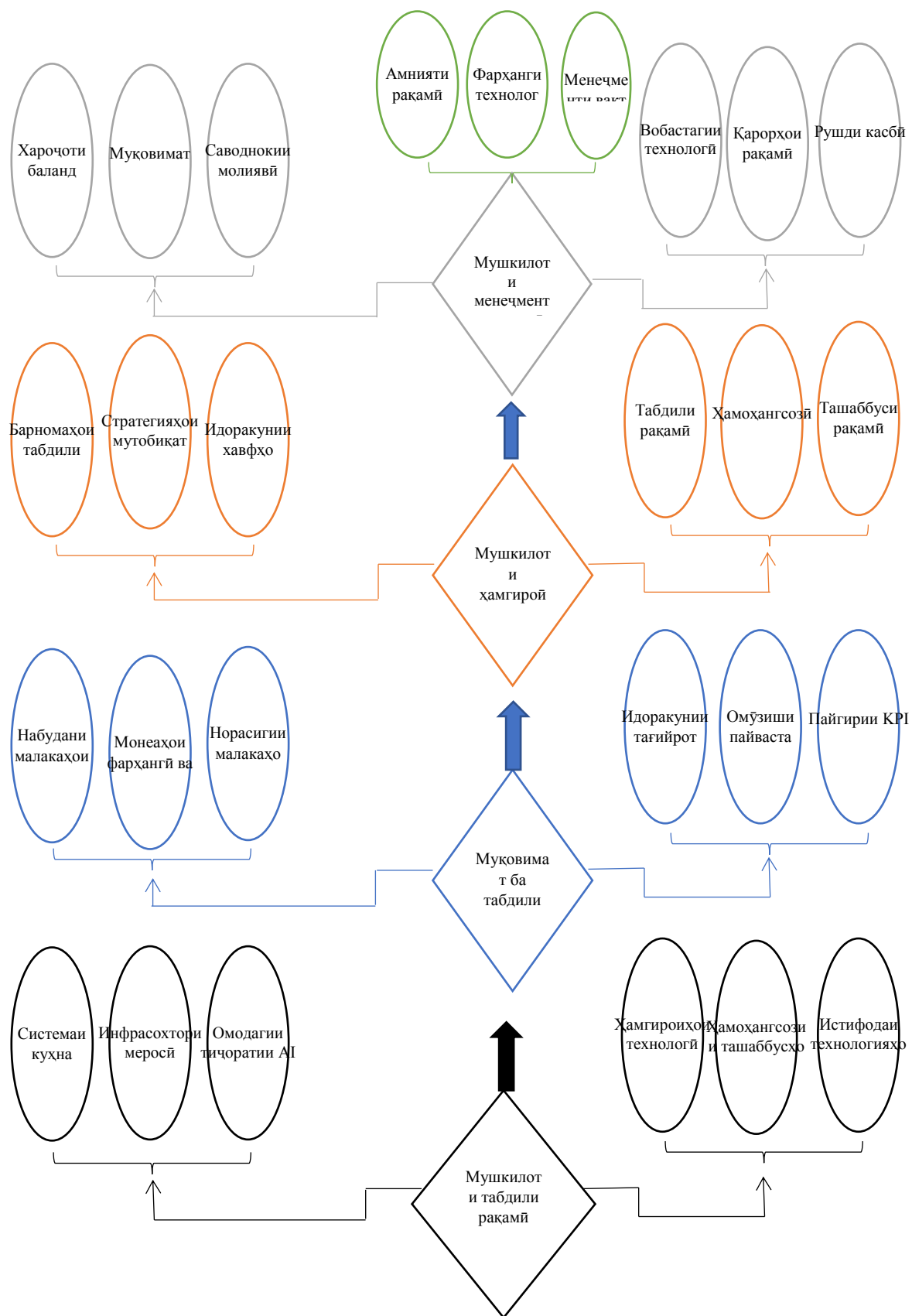
Ҳамзамон қайд кардан муҳим аст, ки қобилияти баҳисобгирии тағйиротҳои ҷорӣ муҳити зист аз сабаби мураккабӣ ва номуайянии муҳити беруна амалан ғайриимкон аст. Рақамикунонӣ ба созмонҳо имконият медиҳад, ки иқтисодии тамоми ширкатро инкишоф диҳанд. Истифодаи технологияҳои муосири ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот, ки бо номи Big Data маъруф аст, имкон медиҳад, ки як қатор равандҳои тичоратӣ, аз ҷумла равандҳои марбут ба қабули қарорҳои идоракунӣ такмил дода шаванд.

Дар соли 2025 табилии рақамӣ барои рушд ва нигоҳ доштани рақобат муҳим аст. Бо вучуди ин, мушкилоте, ки бо табиличии рақамӣ алоқаманданд, аксар вақт татбиқи фаъолияти бисёр ташкилотҳоро душвор мегардонад. Интеграцияи системаҳои кӯҳна бо абзорҳои нави рақамӣ ва технологияҳои гуногун ҳангоми идоракунии нармафзори мураккаб ва системаҳои кӯҳна нақшаи хуб андешидашудаи трансформатсияи рақамиро талаб мекунад[1].

Табиличии бомуваффақияти рақамӣ аз стратегияи хуб андешидашудаи идоракунии тағйирот, ҳалли мушкилоти рақамӣ, сармоягузорӣ ба малакаҳои рақамӣ ва ҳамоҳангсозии ташаббусҳо бо ҳадафҳои тичорат вобаста аст. Мо дар ин мақола мушкилоти асосии табиличии рақамиро, чӣ гуна бартараф кардани онҳо ва ноил шудан ба муваффақият дар ояндаи тағйирёбандаи рақамиро баррасӣ менамоем (Расми 2.).

Раванди табиличии рақамӣ идома дорад ва ҳамгироии технологияҳои гуногун, идоракунии системаҳои мавҷуда ва ҳамоҳангсозии ташаббусҳоро бо ҳадафҳои рушди тичорат дар бар мегирад. Бисёре аз ширкатҳое, ки табилии рақамиро амалӣ мекунанд, дар мувозинати татбиқи қарорҳои нави рақамӣ бо мушкилоти марбут ба системаҳои нармафзори мураккаб ё кӯҳна дучор меоянд. Бо вучуди ин, бисёр ширкатҳо дар амалиёти тичоратии худ аз AI истифода намебаранд. Интеграцияи системаҳои кӯҳна ва технологияҳои гуногун яке аз ҷанбаҳои душвортарини рақамисозӣ дар давраи рақамии имрӯза ин таъмини ҳамгироии бефосилаи технологӣ байни системаҳои мавҷуда ва технологияҳои нав мебошад. Бартараф накардани ин норасоиҳо табилии рақамиро суст мекунад ва ба оптимизатсияи амалиётӣ ва раванд таъсир мерасонад. Масалан, бидуни навсозии системаҳои нармафзори мавҷуда, ширкатҳо ҳатари эҷоди обзори гуногуни додаҳо ва ҷараёнҳои кории бесамарро эҷод мекунанд, ки ба табилии рақамии онҳо монеъ мешаванд[3].

Нақшаи возеҳи табиличии рақамӣ бояд ташаббусҳоро бо нишондиҳандаҳои ҷаншавандаи асосии самаранокӣ (KPI), ки пешрафти тичоратро инъикос мекунанд, пайвандад. Бидуни ҷунин ҳамоҳангӣ, барномаҳои табиличии рақамӣ метавонанд суст шаванд, ки боиси беҳуда сарф шудани захираҳо ва ноил шудан ба ҳадафҳои тичорат гардад. Роҳбарони ширкатҳои тичоратӣ бояд қафолат диҳанд, ки ҳар як марҳилаи раванди табиличӣ таҷрибаи муштариёро беҳтар созад, ба муносибатҳои муштариён таъсири мусбӣ расонад, равандҳоро ба тартиб оварда, рушди устуворро афзоиш диҳад.

Расми 2. Мушкилот ва натиҷаи менеҷменти рақамӣ

Бо дарки мураккабии ин раванди бисёрқабата ва риояи банақшагирӣ ва иҷрои стратегӣ, созмонҳо метавонанд монеаҳои аввалро паси сар кунанд ва бомуваффақият ба таъдили рақамӣ дар давраи босуръат инкишофёбандаи рақамӣ ноил шаванд.

Рӯйхати санчиши омодагии тичорати АІ метавонад ба роҳбарон дар таъмини омодагӣ кӯмак расонад, зеро системаҳои нармафзори кӯҳна яке аз монетаҳои муҳимтарин дар роҳи табдили рақамӣ мебошанд. Ин системаҳои решаканшуда аксар вақт қабули технологияҳои нав ва ҳифзи рақамиро маҳдуд карда, боиси таъхир дар раванди табдилдиҳии рақамӣ мешаванд[4].

Таъсир ба ҳамгироии технологӣ ва амалиёти тичоратӣ интегратсияи системаҳои кӯҳна бо системаҳои гуногуни техникӣ ва мураккаб монетаи назаррасро ба бор меорад. Ин системаҳо метавонанд ба ҳифзи додаҳо(маълумотҳо) оварда расонанд, ба оптимизатсияи раванд монета шаванд ва қобилияти амалиётро коҳиш диҳанд. Бе ҳалли ин мушкилот, кӯшишҳои табдилдиҳии рақамӣ қатъи шуда, ба рушди тичорат таъсири манфӣ мерасонанд ва афзоишро маҳдуд мекунанд.

Барои бартараф кардани мушкилоти табдили рақамӣ, ки бо инфрасохтори кӯҳна алоқаманданд, ташкилотҳо бояд имконпазирии такмил, иваз ё ҳамгироии ин системаҳоро бо қарорҳои нави рақамии микёспазир арзёбӣ кунанд. Қор бо агентии машваратии табдилдиҳии рақамӣ таҳияи нақшаи самараноки татбиқро таъмин мекунад, ки ҳалалдоршавиро кам мекунад ва ғоидахоро ба ҳадди аксар мерасонад. Модернизатсияи инфрасохтор на танҳо самаранокии амалиётро беҳтар мекунад, балки технологияҳоро бо ҳадафҳои тичорат беҳтар мутобиқ месозад ва ба муваффақияти устувори табдили рақамӣ мусоидат мекунад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки яке аз монетаҳои асосӣ дар роҳи табдили рақамӣ бартараф кардани муқовимат тавассути раванди муассири идоракунии тағйирот мебошад. Стратегияи хуб андешидашудаи идоракунии тағйирот, ки аз ҷониби як дастаи пурқуввати роҳбарӣ сарварӣ мекунад, барои табдили муваффақ муҳим аст.

Муқовимат аксар вақт аз тарси номаълум, набудани малакаҳои рақамӣ ва нигарониҳо дар бораи амнияти қор дар шароити тағйирёбии технологӣ бармеояд. Бе муоширати возеҳ, қормандон барои азхуд кардани абзорҳои нави рақамӣ ва равандҳои тағйирёфта муқовимат мебаранд ва кӯшишҳои табдилдиҳии рақамиро душвор мегардонанд. Дигарон метавонанд ба автоматикунории равандҳои тичорат дар маҷмӯъ муқовилият кунанд, зеро боварӣ доранд, ки қори онҳо зери хатар аст. Рушди малакаҳои рақамӣ ва ҷалби сармоягузори дар рушди салоҳиятҳои рақамӣ тавассути барномаҳои омӯзишӣ муҳим аст. Қор бо мушовири табдилдиҳии рақамӣ барои таҳияи барномаҳои муассири тағйирот, ки монетаҳои фарҳангӣ ва техникиро бартараф мекунанд, кӯмак мекунад. Идоракунии самараноки тағйирот мутобиқатро бо нақшаи умумии табдилдиҳии рақамӣ ва ҳадафҳои тичорат таъмин мекунад, муқовиматро коҳиш медиҳад ва татбиқро суръат мебахшад, ба табдили бомуваффақият мусоидат мекунад ва траекторияи беҳтари тичоратро таъмин мекунад.

Норасоии малакаҳо ва таҷрибаҳои рақамӣ барои бисёр ширкатҳое, ки трансформатсияи рақамиро амалӣ мекунанд, мушкилоти ҷиддӣ боқӣ мемонад. Вақте ки табдили рақамӣ суръат мегирад, ширкатҳо аксар вақт истеъдоди дохилии барои истифодаи самараноки технологияҳои нав, истифодаи асбобҳо ва идоракунии системаҳои мураккаби ҷудонашавандаи раванди табдилдиҳии рақамиро надоранд.

Бе малакаҳои қофӣ, трансформатсияи рақамӣ суст мешавад ё ба потенциали пурраи худ расида наметавонад. Ин ҳолигии малакаҳо ба шӯъбаҳои ИТ, роҳбарони тичорат ва қормандони пешқадам таъсир мерасонад, ки ҳамаи онҳо бояд дар раванди тағйирот ва дигар равандҳои рақамӣ саҳм гузоранд. Набудани кадрҳои соҳибхтисос қобилияти созмонро барои оптимизатсияи амалиётҳо, истифода аз таҳлили додаҳо ва татбиқи қарорҳои рақамӣ, ки таҷрибаи муштариёро беҳтар мекунад ва афзоиш медиҳад, маҳдуд мекунад.

Омӯзиш, таҳсилоти давомдор ва ҷалби қоршиносони табдили рақамӣ муҳим ва сарчашмаи муваффақиятҳо мебошад. Бинобар ин, барои бартараф кардани мушкилоти табдилдиҳии рақамӣ, ки аз сабаби нарасидани мутахассисони соҳибхтисос ба вучуд

омадааст, ташкилотҳо бояд фаъолона ба барномаҳои таълимии давомдор, ки таҷрибаро дар тамоми шӯъбаҳо афзоиш медиҳанд, сармоягузорӣ кунанд.

Омӯзиши пайваста ба кормандон кӯмак мекунад, ки аз тағйироти босуръати технологӣ огоҳ бошанд ва қобилияти онҳоро дар истифодаи самараноки асбобҳои нав беҳтар созанд. Ғайр аз он, шарикӣ бо мушовир ё агентии табдилдиҳии рақамӣ роҳнамоии коршиносон ва малакаҳои иловагиро таъмин намуда, кафолат медиҳад, ки ташаббусҳои табдилдиҳӣ дар роҳ боқӣ монда, бо ҳадафҳои тичорат мувофиқ бошанд. Бо ҳалли мустақими норасоии малакаҳо, ширкатҳо ба кормандони худ қудрат медиҳанд, барномаҳои тағйиротро суръат мебахшанд ва худро барои рушди устувор дар муҳити афзояндаи рақобат омода мекунанд.

Таъмини захираҳои мувофиқ ва банақшагирии ҳамаҷониба барои бартараф кардани мушкилоти умумии табдили рақамӣ муҳим аст. Бисёре аз ширкатҳое, ки трансформатсияи рақамиро амалӣ мекунанд, сармоягузорию барои татбиқи технологияҳои нав, модернизатсияи системаҳои нармафзори мавҷуда, рушди малакаҳо ва татбиқи ташаббусҳои нодида мегиранд.

Стратегияи бомуваффақияти табдилдиҳии рақамӣ бучаи воқеиро талаб мекунад, ки татбиқи технология, омӯзиш ва идоракунии тағйиротро дастгирӣ мекунад. Сармоягузорию бояд бо ҳадафҳои тичорат мувофиқ бошанд ва бо нишондиҳандаҳои асосии фаъолият (KPIs) чен карда шаванд, то кӯшишҳои табдилдиҳӣ ба натиҷаҳои назарраси тичоратӣ, аз қабili беҳтар кардани хизматрасонӣ ба мизочон ва содагардонидашуда амал кунанд.

Таҳияи нақшаи самараноки татбиқ барои тақсими самараноки захираҳои молиявии зарурӣ, кам кардани хатарҳо ва ҳадди аксар расонидани таъсир кӯмак мерасонад. Шарикӣ бо мушовир ё агентии трансформатсия метавонад ба созмонҳо дар ин раванди банақшагирӣ тавассути пешниҳоди таҷриба дар мувозинати хароҷот, хатарҳо ва ROI кӯмак расонад. Бо маблағгузорию дуруст ва банақшагирии дуруст, ширкатҳо метавонанд барномаҳои тағйиротро суръат бахшанд, абзорҳо ва ҳалли навро татбиқ кунанд ва суръатро дар муҳити рақобат нигоҳ доранд. Ин кӯшишҳо ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки ояндаи рақамиро истифода баранд ва ба рушди дарозмуддат ноил шаванд.

Беҳтарин абзорҳои AI барои киберамният муҳимията ҳамаҷониба доранд. Инҳо дар ташаббусҳои табдилдиҳӣ нақши калидӣ мебозанд, зеро амният ҳамчунон як мушкилоти муҳими табдили рақамӣ боқӣ мемонад, зеро созмонҳо технологияҳо ва абзорҳои навро ба амалиёти худ муттаҳид мекунанд. Якҷоя кардани системаҳои нармафзори мавҷуда ва тавсеаи ҳузури рақамӣ хатарҳоро зиёд мекунад, дар ҳоле ки чаҳорчӯбаи мураккаби танзимкунанда риояи қатъиро талаб мекунад.

Нармафзори кӯҳна аксар вақт назорати муносири киберамният надорад, ки дар якҷоягӣ бо технологияҳо ва ҳалли гуногун осебпазириро ба вучуд меорад. Афзоиши таҳдидҳои мураккаби киберӣ маънои онро дорад, ки ҳифзи додаҳо ва инфрасохтор ҳангоми табдилдиҳии рақамӣ аз ҳарвақта муҳимтар аст. Нақшаи ҳамаҷонибаи тағйирот бояд аз аввал амниятро дар бар гирад. Ин баҳодиҳии доимии хатарҳо, омӯзиши кормандон барои рушди малакаҳо ва технологияҳои микёспазири амниятро, ки дар баробари ташаббусҳо таҳаввул мекунанд, дар бар мегирад. Ҳамкорӣ бо мушовирони трансформатсия, ки дар соҳаи киберамният таҳассус доранд, ба созмонҳо дар ҳалли мушкилоти техникӣ ва танзимкунанда кӯмак мекунад. Таҷрибаҳои самараноки амниятӣ амалиётҳоро муҳофизат мекунанд, маълумоти ҳассосро ҳифз мекунанд ва эътимоди муштариёро нигоҳ медоранд - омилҳои калидӣ барои ноил шудан ба тағйирёбии муваффақ ва рушди устувор дар манзараи рақамӣ доимо инкишоф меёбанд.

Андозагирии муваффақияти табдилдиҳии рақамӣ вазифаи муҳим, вале аксар вақт нодида гирифта мешавад. Бисёре аз ширкатҳое, ки трансформатсияи рақамиро амалӣ мекунанд, нишондиҳандаҳои возеҳи асосии фаъолиятро (KPI) муайян карда наметавонанд, ки ташаббусҳои рақамиро бо натиҷаҳои ченшавандаи тичорат мустақиман мепайвандад.

Танҳо пайгирии қабули технология муваффақиятро кафолат намедихад. Ширкатҳо бояд арзёбӣ кунанд, ки чӣ гуна абзорҳо ва равандҳои бо технология таъминшуда хидматрасонии муштариёро беҳтар мекунад, амалиётро ба тартиб меоранд ва афзоишро пеш мебаранд. Бе KPI-ҳои возеҳ, ки ба ҳадафҳои тичорат мувофиқат мекунад, кӯшишҳои табдилдиҳии рақамӣ хатари бенатича ва бесамар мешаванд.

Хатогии маъмул ин татбиқи таҳлили пешрафтаи додаҳо бе ҳамгирии бозёфтҳо ба қарорҳои амалии тичорат мебошад. Барои бартараф кардани мушкилоте, ки бо андозагирии самаранокии табдилдиҳии рақамӣ алоқаманданд, созмонҳо бояд аз ибтидо рушди KPI-ро ба стратегияи табдили рақамии худ ҳамгиро кунанд. Ин ҳамоҳангии доимиро бо ҳадафҳои рушдбандаи тичорат ва интизориҳои муштариён таъмин мекунад. Чалб кардани агентии трансформатсия метавонад ба таҳияи системаҳои ченкунии самаранокӣ, ки арзиши амалиро пешкаш мекунад, кӯмак расонад. Ин таҷриба ба такмилдиҳии пайваста мусоидат мекунад ва ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки барномаҳои трансформатсияро такмил диҳанд ва дар давраи динамикии рақамӣ муваффақияти устувор ба даст оранд.

Модернизатсияи занҷири таъминот як қисми муҳим, вале мураккаби бисёр ташаббусҳои табдилдиҳии рақамӣ мебошад. Интегратсияи технологияҳои наватарин, асбобҳо ва ҳалли онҳо дар байни шарикони гуногун ва системаҳои нармафзори мавҷуда мушкилоти назарраси рақамиро ба вучуд меорад. Тақсимои нармафзор ва системаҳои меросии шарикони тақсимот монеаҳоро барои ҳамгирии технологӣ эҷод мекунад. Ин мушкилот амалиётро суस्त мекунад ва хидматрасонии муштариёро ба таври манфӣ мемонанд ва потенциали оптимизатсия ва рушди умумиро маҳдуд мекунад.

Бартараф кардани ин мушкилоти табдили рақамӣ нақшаи устувори татбиқро талаб мекунад, ки ба ҳамоҳангсозӣ ва ҷорӣ намудани марҳила ба марҳилаи воситаҳои нава нигаронида шудааст. Қор бо агентии трансформатсия омодагии шарикон, риояи стандартҳои додаҳо ва ҳамгирии бефосила бо стратегияи табдили рақамии ширкатро таъмин мекунад. Бо ҳалли самараноки монеаҳои тақсимот, созмонҳо метавонанд қобилияти амалиётро афзоиш диҳанд, амалиётро беҳтар созанд ва бартариҳои рақобатро дар муҳити тағйирёбандаи рақамӣ нигоҳ доранд.

Микёси трансформатсияи рақамӣ берун аз марҳилаҳои озмоишӣ як мушкили умумӣ дар ин соҳа аст. Бисёре аз ширкатҳое, ки трансформатсияи рақамиро амалӣ мекунад, барои истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳо ва асбобҳои наватарин ба амалиёти асосии худ мубориза мебаранд.

Табдилдиҳии бомуваффақияти рақамӣ дарки онро ҳамчун як раванди ҷорӣ талаб мекунад. Пайваста такмил додани стратегияи табдилдиҳии рақамии шумо барои мутобиқ шудан ба ҳадафҳои тағйирёбандаи тичорат, интизориҳои муштариён ва ҳалли нава муҳим аст. Ин равиш ба нигоҳ доштани суръат ва афзоиши устувор мусоидат мекунад[5].

Гурӯҳи қавии роҳбарикунандаи тағйирот ва стратегияи ҳамаҷонибаи идоракунии тағйирот барои васеъ кардани қабули онҳо муҳиманд. Сармоягузориҳои доимӣ дар рушди маҳорат ва ҳамкорӣ бо мушовирони табдилдиҳӣ микёси муассирро таъмин мекунад. Ғайр аз он, таҳлили мунтазами нишондиҳандаҳои асосии фаъолият (KPIs) кафолат медиҳад, ки ташаббусҳои рақамӣ бо ҳадафҳои тичорат мувофиқат кунанд ва натиҷаҳои тичоратро ба ҳадди аксар расонанд. Тавассути ҳалли мушкилоти микёс ва устувор, тағйироти рақамӣ ба созмонҳо имкон медиҳад, ки инноватсия, оптимизатсияи амалиёт ва пешрафт дар давраи рақобат таъмин карда шавад.

Беҳтарин блогҳои AI метавонанд ба роҳбарони тичорат дар ҳалли мушкилоти татбиқи ҳалли пешрафта кӯмак расонанд. Қабули технологияҳои нава ва пешрафта барои табдили рақамӣ ҳам имконият ва ҳам мушкилоти ҷиддӣ аст. Гарчанде ки ин технологияҳо ба навоарӣ ва баланд бардоштани самаранокӣ мусоидат мекунад, таҳаввулоти босуръати онҳо метавонад барои созмонҳое, ки аз тағйироти рақамӣ гузаранд, бениҳоят вазнин бошад.

Барои дар ҳоли ҳозир рақобатпазор будан бо технологияҳои рақамӣ зарур аст, ки пайваста ба малакаҳои рақамӣ ва омӯзиш сармоягузори кард. Ширкатҳо бояд дастаҳои зудамалро бунёд кунанд, ки қодиранд ба тағйироти технологӣ мутобиқ шаванд ва технологияҳои гуногунро ба таври муассир муттаҳид кунанд.

Кор бо мушовирони трансформатсия ба созмонҳо дар арзёбӣ, интиҳоб ва татбиқи технологияҳои мувофиқтарин ва наватарин кӯмак мекунад. Роҳнамои коршиносон кафолат медиҳад, ки татбиқи технология стратегияи муассири табдили рақамиро дастгирӣ мекунад ва натиҷаҳои ченшавандаи тичоратро медиҳад. Бомуваффақият паймоиш кардани мушкилоте, ки технологияҳои нави рақамӣ ба миён меоянд, барои оптимизатсияи амалиёти тичоратӣ, беҳтар кардани таҷрибаи муштариён ва таъмини бартарии рақобат муҳим аст.

Вакте ки созмонҳое, ки аз трансформатсияи рақамӣ мегузаранд, абзорҳо ва технологияҳои рақамии навро қабул мекунанд, онҳо инчунин бояд қоидаҳои таҳаввулшавандаи ҳуқуқӣ ва саноатиро, ки маҳфияти маълумот, амният ва стандартҳои амалиётро танзим мекунанд, ҳал кунанд.

Талаботи танзимкунанда метавонад трансформатсияи рақамиро суст кунад, хароҷотро афзоиш диҳад ва ҳамгироии технологияро мушкил гардонад. Риоя накардани ин талабот метавонад боиси ҷаримаи назаррас, муҷозоти қонунӣ ва осеби обрӯ гардад, ки афзоиш ва эътимоди муштариёро ба фазои рақамӣ коҳиш диҳад.

Трансформатсияи рақамӣ инчунин аз сабаби нафаҳмидани принципҳои мувофиқат монеа мешавад. Ташкилотҳо бояд фаҳмиши дақиқи қоидаҳои ҷорӣро барои ҳамгирӣ ба стратегияи табдилдиҳии худ, ки дар асоси маълумоти охирин оид ба табдилдиҳии рақамӣ роҳбарӣ мекунанд, талаб кунанд. Шарикӣ бо агентии табдилдиҳии рақамӣ, ки дар масъалаҳои танзими таҳассус дорад, метавонад ба таҳияи равандҳое кӯмак расонад, ки мутобиқатро бидуни қурбонии навоарӣ таъмин кунанд. Идоракунии пешгирикунандаи хавфҳои танзимкунанда ба табдилдиҳии муваффақ ва устувор тавассути ҳифзи амалиёти тичоратӣ, таъмини амнияти маълумоти ҳассос ва риояи стандартҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ мусоидат мекунад. Ин эътимодро бо муштариён ва шарикон эҷод мекунад, ки барои рушди дарозмуддат дар асри рақамӣ муҳим аст.

Яке аз мушкилоти аксаран нодида гирифташуда, вале муҳими табдили рақамӣ ин мушкили ҳамгироии ташаббусҳои рақамӣ бо таҷрибаҳои анъанавии тичорат мебошад. Бисёре аз созмонҳое, ки аз тағйирёбии рақамӣ гузаштаанд, ҳангоми кӯшиши иваз кардани ҷараёни қорӣ муқарраршуда бо абзорҳои нава ва ҳалли рақамӣ ба муқовимат дучор мешаванд.

Моделҳо ва равандҳои анъанавии тичорат аксар вақт ҷандир нестанд, ки бо назардошти талаботи гузаштаи бозор тарҳрезӣ шудаанд, на манзараи динамикии рақамӣ. Ин ташаннуҷ метавонад раванди тағйиротро суст кунад, зеро гурӯҳҳо барои мутобиқ кардани таҷрибаҳои анъанавии қорӣ бо талаботи технологияҳои рақамӣ ва оптимизатсияи муқориза мебаранд.

Барои бартараф кардани мушкилоти табдили рақамӣ, ки бо ин номӯвофиқӣ алоқаманданд, созмонҳо ба стратегияи дақиқи табдилдиҳии рақамӣ ниёз доранд, ки бо арзишҳои асосии тичорат ҳангоми рушди инноватсияи мувофиқат кунанд. Роҳбарӣ бояд фарҳангеро, ки барои тағйирот кушода аст, тарбия кунад, ки бо стратегияи ҳамҷонибаи идоракунии тағйирот ва омӯзиши доимӣ барои рушди салоҳиятҳои рақамӣ дастгирӣ карда мешавад. Ҷалб кардани мушовирони трансформатсия ба ҳамгироии абзорҳои нава ба ҷараёнҳои мавҷудаи қорӣ кӯмак мекунад, ки татбиқи бефосиларо бидуни ҳалалдор таъмин кунад. Ин ҳамӯҳангсозӣ барои табдили бомуваффақияти рақамӣ муҳим аст, ки таҷрибаи беҳтари муштариён ва рушди устувори тичоратро таъмин мекунад.

Мушкилоти рақамисозӣ дар идоракунии хароҷоти баланд, муқовимати қормандон ба тағйирот, набудани саводнокии рақамӣ, ҳатарҳои амнияти додаҳо ва мураккабии интиҳоб ва ҳамгироии технологияҳоро дар бар мегиранд. Ҳалли ин мушкилот маблағгузори ба омӯзиши қормандон, рушди фарҳанги қабули тағйирот, таъмини амнияти устувори

иттилоотӣ, бодикқат интиҳоб ва ҳамгирии технологияҳо ва истифодаи маълумотро барои қабули қарорҳои асоснок талаб мекунад.

Ба андешаи мо монеаэҷодкунанда, мушкилотофарин ва ҳамзамон бартаарафсози он дар омили инсонӣ хуфтааст. Дар ниҳояти қор мо ба хулосае омадем, ки бевосита пайгири мушкилоти рақамисозӣ дар менечмент бошем. Ин гуна мушкилотро метавонем чунин тасниф намоем:

➤ Харочоти баланди татбиқ : Сармоягузорӣ ба сахтафзор, нармафзор ва хидматҳои нав метавонад назаррас бошад.

➤ Муқовимати кормандон ба тағйирот : Кормандон метавонанд ба технологияи нав ва равандҳои қорӣ муносибати манфӣ дошта, ба татбиқи онҳо ҳалал расонанд.

➤ Саводнокии нокифояи рақамии кормандон : Кормандон сатҳи пасти дониш ва малақаҳои рақамӣ доранд.

➤ Вобастагии технологӣ ва хатарҳо : Нокомиҳои эҳтимолии система, вобастагӣ аз суботи интернет ва зарурати таъмини киберамният.

➤ Мушкилии интиҳоб ва ҳамгирии технология: Мушкилот дар интиҳоби қарорҳои мувофиқи рақамӣ ва ҳамгирии бефосилаи онҳо ба инфрасохтори мавҷуда.

➤ Идоракунии самаранокӣ додаҳо: Истифодаи нодуруст ё нопурраи маълумоти ҷамъшуда метавонад боиси қабули қарорҳои нодурусти идоракунии гардад. Ҳалли мушкилот

➤ Омӯзиш ва рушди кормандон: Барои баланд бардоштани саводнокии рақамии кормандон ва мутобиқ кардани онҳо ба абзорҳои нав ба барномаҳои омӯзишӣ сармоягузорӣ кунед.

➤ Ташаккул додани фарҳанги тағйирот: Эҷоди муҳите, ки кормандон инноватсияро ғайлона қабул мекунанд ва барои тағйир додан омодаанд.

➤ Таъмини амнияти иттилоотӣ: Андешидани чораҳои ҳамаҷониба барои ҳифзи додаҳо ва системаҳо аз таҳдидҳои беруна.

➤ Бодикқат интиҳоб ва муттаҳидсозии технологияҳо: Гузаронидани таҳлили эҳтиёлот ва интиҳоби роҳҳои муносибтарин, пас аз он ҳамгирии онҳо ба равандҳои қорӣ.

➤ Истифодаи таҳлили додаҳо: Истифодаи маълумот барои қабули қарорҳои идоракунии огоҳона ва ба ин васила баланд бардоштани самаранокии идоракунии.

➤ Татбиқи марҳилавӣ: Тақсим кардани раванди рақамӣ ба марҳилаҳои хурдтар барои кам кардани хатарҳо ва осон кардани қабули кормандон.

Хулоса, бартаараф кардани мушкилот барои табдили бомуваффақияти муҳити рақамӣ. Мушкилоти марбут ба табдили рақамӣ - аз идоракунии системаҳои кӯҳна, рафъи камбудии малақаҳои рақамӣ ва паймоиш дар ҷаҳорҷӯи танзими мураккаб то мувофиқ кардани таҷрибаҳои анъанавии тиҷорат бо технологияҳои нави рақамӣ - муҳиманд, вале бартаарафшавандаанд.

Стратегияи возеҳи табдилдиҳии рақамӣ дар якҷоягӣ бо стратегияи ҳамаҷонибаи идоракунии тағйирот, захираҳои қорӣ молиявӣ ва шарикӣ бо қоршиносони трансформатсия, ба созмонҳо имкон медиҳад, ки мушкилоти табдили рақамиро самаранок бартаараф кунанд. Тавассути татбиқи андозагирӣ бо истифода аз нишондиҳандаҳои асосии ғайлоият ва дидани раванди табдилдиҳӣ, ширкатҳо метавонанд равандҳои тиҷоратиро оптимизатсия кунанд, таҷрибаи муштариёро беҳтар созанд ва ба рушди устувори тиҷорат ноил шаванд.

Ҳалли ин мушкилот ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки дар муҳити зудтағйирёбандаи рақамӣ рушд ва навоарӣ кунанд ва ояндаи рақамии худро дар асоси таҷрибаи малакаи роҳбарон, яъне менечменти рақамӣ таъмин кунанд.

АДАБИЁТ

1. Мирзоалиев А.А., Амонов С.С. Омодасозии кадрҳо барои иқтисодиёти инноватсионӣ дар шароити рақамикунонӣ ISSN 2308-054X Паёми донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон 1(56) Душанбе, 2025-С.255-261

2. Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294
3. Мирзоалиев А.А. Нақши кадрҳои касбӣ дар рушди савдои чакана /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 № 3(48).-С.120-128
4. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.200-2009.
5. Ф.Р.Шаропов, А.А. Мирзоалиев. Рақамикунонӣ ва рушди иқтисодӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.
6. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2040: [Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2019, №642] [Матн]. – Душанбе, 2019. – 31 с.
7. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ [26.12.2017, ш. Душанбе].

САИДОВА МУНАВАР ХАМИДОВНА,

д.э.н., профессор кафедры менеджмент, маркетинг и экономика труда
Таджикский государственный университет коммерции, г. Душанбе, Дехоти ^{1/2},
Тел: (+992934444108). E-mail: saidova-60@mail.ru.

РАЗВИТИЕ ИНДУСТРИИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассмотрены вопросы внедрения цифровизации в индустрию физической культуры и спорта, который обеспечит рост конкурентоспособности за счет внедрения новых технологий, инновационных проектов, совершенствования системы управления спортивными организациями, инвестирования и расширения цифровой экономики. Выявлены проблемы, усложняющие результативному развитию цифровизации в индустрию физической культуры и спорта.

Определено, что физическая культура и спорт играют важную роль в жизни современного общества, способствуя укреплению здоровья, развитию физических способностей и улучшению качества жизни в Таджикистане. Обоснованы и предложены основные направления, влияющие на рост конкурентоспособность спортсменов и спортивных организаций на международном уровне, привлечение инвестиции, а также спорт станет более доступным для населения Республики Таджикистан.

Ключевые слова: индустрия, физическая культура и спорт, цифровизация, развитие, проблемы, инновационные технологии

РУШДИ СОҲАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои ҷорӣ намудани рақамисозӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои нав, лоиҳаҳои инноватсионӣ, такмили системаи идоракунии ташкилотҳои варзишӣ, сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисоди рақамӣ рақобатпазиро таъмин менамояд, баррасӣ карда мешавад. Мушкилоте ошкор карда шуданд, ки рушди самараноки рақамисозиро ба саноати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мушкил мекунанд.

Муайян карда шудааст, ки тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҳаёти ҷомеаи муосир нақши муҳим дошта, ба таҳкими саломатӣ, рушди қобилиятҳои ҷисмонӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагӣ дар Тоҷикистон мусоидат менамояд. Самтҳои асоснок ва пешниҳодшуда, ки ба афзоиши рақобатпазирӣ варзишгарон ва ташкилотҳои варзишӣ дар сатҳи байналмилалӣ таъсир мерасонанд, ҷалби сармоягузорӣ, инчунин варзиш барои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрастар мегардад.

Вожаҳои калидӣ: саноат, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, рақамисозӣ, рушд, мушкilot, технологияҳои инноватсионӣ

За последние годы в Республики Таджикистан значительными темпами развивается цифровизация. Президент Республики Таджикистан, Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Парламенту страны 28 декабря 2024 года, отмечал, что «Таджикистан идет устойчивыми шагами по пути перехода к цифровизации сфер национальной экономики во имя обеспечения прозрачности финансово-экономических отношений» [5].

Цифровая экономика выступает в форме масштабного распространения и применения информационно-телекоммуникационных технологий и основана на знаниях и инновациях. Поэтому предполагается обеспечить рост конкурентоспособности за счет внедрения в общественное производство новых технологий, инновационных проектов, совершенствования системы предпринимательства, инвестирования и расширения цифровой экономики. Основным пространством и основной базой, и территорией функционирования цифровой экономики является Интернет как Всемирная паутина [5].

Необходимо отметить, что цифровизация индустрии физической культуры и спорта в Таджикистане находится на начальной стадии развития. Поэтому необходимо использовать мировые тенденции, такие как анализ данных с помощью искусственного интеллекта, внедрение носимых устройств для тренировок, онлайн-платформы для управления и трансляций, а также цифровые системы для управления спортивными объектами. Однако для результативного внедрения необходимы инвестиции в технологии, обучение специалистов и поддержка со стороны государства.

Для расширения инновационных процессов и всестороннего использования возможностей цифровых технологий в различных сферах экономики Президент Республики Таджикистан, Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон объявил, что 2025-2030 годы «Годами развития цифровой экономики и инноваций», который позволит расширить инновационные процессы и всесторонне использовать возможности цифровых технологий в экономике [5].

Физическая культура и спорт играют важную роль в жизни современного общества, способствуя укреплению здоровья, развитию физических способностей и улучшению качества жизни в Таджикистане. Однако в последнее время наблюдается значительное влияние цифровых технологий на эту сферу. Цифровизация охватывает широкий спектр процессов: от управления тренировочным процессом до анализа спортивных достижений и организации соревнований.

Одним из ключевых направлений цифровизации, является использование технологий для повышения эффективности тренировок и восстановления спортсменов. Смарт-устройства, такие как фитнес-трекеры, умные часы и датчики активности, помогают отслеживать физические показатели (например, пульс, уровень кислорода в крови, количество сожженных калорий), анализировать результаты тренировок и корректировать программы занятий. Это особенно важно для профессиональных спортсменов, которым необходимо точно контролировать нагрузки и следить за состоянием здоровья [1,2].

Цифровые технологии необходимо внедрять в управление спортивными сооружениями. Автоматизированные системы управления позволят оптимизировать работу стадионов, бассейнов, спортивных залов и других объектов. Они включают в себя контроль доступа, мониторинг состояния оборудования, автоматизацию учета посещений и бронирование мест. Такие системы делают эксплуатацию спортивных сооружений более эффективной и экономичной.

Онлайн-платформы и мобильные приложения - это неотъемлемая часть спортивной индустрии. Они позволяют предоставлять пользователям возможность записаться на тренировки, следить за расписанием мероприятий, получать рекомендации по питанию и восстановлению после нагрузок.

Цифровизация оказывает значительное влияние на образование в области физической культуры и спорта. Онлайн-курсы, вебинары и мастер-классы делают знания доступными для широкого круга людей независимо от их географического положения, так как Таджикистан - это горный регион. Популяризация здорового образа жизни через цифровые каналы также играет важную роль. Социальные сети, блоги и видеохостинги привлекают внимание к спорту, вдохновляя людей заниматься физической активностью и вести здоровый образ жизни [4,5].

Важно учесть, что многие имеющиеся преимущества цифровизации, в сфере физической культуры и спорта существуют свои барьеры, которые необходимо тщательно изучить (конфиденциальность данных, кибербезопасность, этика использования технологий). При этом, необходима четкая взаимосвязь инновации и традиционных ценностей спорта (честная игра и уважение к соперникам).

Кроме того, для эффективного развития цифровизации индустрии физической культуры и спорта необходимы следующие направления: повысить уровень цифровой грамотности населения; развить цифровую физкультурно-спортивную инфраструктуру; подготовить профессиональных специалистов данной отрасли; повысить осведомленность населения о цифровой системе путем запуска разъяснительных работ и проведения семинаров по отдельным направлениям, укрепить корпоративные структуры и др.

Основные проблемы в индустрии физической культуры и спорта, это нехватка квалифицированных кадров; ограниченность доступности современных технологий; необходимость создания надежной интернет-инфраструктуры. Исходя из этого, мы считаем, что для решения перечисленных проблем необходимы нижеследующие направления:

- использование программного обеспечения для анализа данных спортсменов, что позволяет оптимизировать тренировочный процесс и улучшать спортивные результаты.
- создание цифровых платформ для управления спортивными школами, секциями, соревнованиями и спортивными объектами.
- применение фитнес-трекеров и других носимых устройств для мониторинга физиологических показателей и производительности во время тренировок и соревнований.
- использование стриминговых сервисов для трансляции спортивных мероприятий, что расширяет аудиторию и создает новые возможности для привлечения спонсоров
- разработка мобильных приложений и онлайн-платформ для взаимодействия с болельщиками, что включает в себя покупку билетов, просмотр статистики и новостей.

Таким образом, внедрение цифровизации в индустрию физической культуры и спорта позволит значительно повысить конкурентоспособность таджикских спортсменов и спортивных организаций на международном уровне, привлечь инвестиции и сделать спорт более доступным для населения Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жапаров Е.С. Цифровизация в спорте: состояние и перспективы / Е.С. Жапаров, А.А. Ляшенко // Молодой ученый. - 2020. № 48 (338). - С. 462–463.
2. Путилина В.Ю., Шилова М.В., Петров М.А., Петрова Л.Ю. Основные направления цифровой трансформации физической культуры и спорта в России // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура. Спорт. - 2021. № 9. - С.100-106.
3. Саидова М.Х., Холахмади С. Инвестиционно-инновационное развитие физической культуры и спорта Республики Таджикистан. / Монография // Душанбе, ООО «Бебок» 2025. – 176с.
4. Саидова М.Х. Развитие цифровизации основа повышения уровня благосостояния населения// ЖУРНАЛ Центр стратегических исследований при Президенте Республики «Таджикистан и современный мир». – Душанбе, ЦСИПРТ, 2025, №2 (90). - С.188-198.
5. <https://president.tj>.

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми директори Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
Тел.: (+992 37) 221-41-63; E-mail: oraz-2009@mail.ru.

НУРДИНОВ БАҲРИДДИН ХИЗРАЛИЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини директори Муассисаи давлатии Пажӯҳишгоҳи илмию таҳқиқотии иқтисодии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон
734042, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Айни 14 а;
Тел.: (+992 37) 222-21-58; E-mail: bahriddin_11@inbox.ru.

РАҚАМИКУНОНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАӢ ТАКМИЛИ СИСТЕМАӢ ИДОРАКУНИӢ ИННОВАТСИОНИӢ САНОАТӢ

Дар шароити тағйирёбии босуръати фазои иқтисодию технологияҳои ҷаҳонӣ, рақобатпазирии саноат ва иқтисоди миллӣ ҳарчӣ бештар ба сатҳи қобилияти инноватсионӣ ва самаранокии идоракунии он вобаста мегардад. Дар чунин шароит, рақамисозӣ ҳамчун механизми стратегӣ барои такмили системаи идоракунии инноватсионӣ баромад мекунад, ки на танҳо равандхоро автоматӣ месозад, балки тамоми модели ташкилию идоракунии фаъолияти инноватсиониро аз нав муайян менамояд. Маҳз тавассути рақамисозӣ метавонад ҳамгирии муассир байни илм, истеҳсолот, сармоягузорӣ ва сиёсати давлатӣ ба вуҷуд омада, замина барои ташаккули кластерҳои инноватсионии рақобатпазир ва экосистемаҳои зеҳнӣ гузошта шавад. Бо дарназардошти ин, омӯзиши рақамисозӣ ҳамчун воситаи такмили системаи идоракунии инноватсионӣ дорои аҳамияти назариявӣ, амалӣ ва стратегӣ мебошад.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, экосистемаи инноватсионӣ, рақобатпазирии иқтисодӣ, инкилоби рақамӣ, стратегияи рушди инноватсионӣ, идоракунии инноватсионӣ, ҳамгирии илм ва истеҳсолот, рушди саноат, истифодаи босамари технологияҳои рақамӣ, амнияти иқтисодӣ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫМИ ИННОВАЦИЯМИ

В условиях стремительно меняющегося мирового экономического и технологического пространства конкурентоспособность промышленности и национальной экономики все в большей степени определяется уровнем инновационного потенциала и эффективностью его управления. В этом контексте цифровизация выступает стратегическим инструментом совершенствования системы управления инновациями, которая не только автоматизирует процессы, но и трансформирует саму модель организации и управления инновационной деятельностью. Цифровизация позволяет достичь эффективной интеграции науки, производства, инвестиций и государственной политики, создавая основу для формирования конкурентоспособных инновационных кластеров и интеллектуальных экосистем. Исследование цифровизации как средства совершенствования управления инновациями имеет значительное теоретическое, практическое и стратегическое значение.

Ключевые слова: цифровизация, инновационная экосистема, экономическая конкурентоспособность, цифровая революция, стратегия развития инноваций, управление инновациями, интеграция науки и производства, развитие промышленности, эффективное использование цифровых технологий, экономическая безопасность.

Рақамисозӣ дар шароити ҷаҳони муосир ба яке аз омилҳои асосии такмили идоракунии ва рушди иқтисоди инноватсионӣ табдил ёфтааст. Агар дар давраҳои гузашта системаи идоракунии асосан ба усулҳои анъанавӣ ва равандҳои дастӣ таъия мекард, имрӯз рақамисозӣ ҳамчун механизми тағйирдиҳандаи қулли сохтор ва фалсафаи идоракунии

баромад мекунад. Зимнан, имкон фароҳам меорад, ки равандҳои идоракунии инноватсионӣ аз шакли маъмурии классикӣ ба модели платформавӣ ва шабакавӣ гузашта, илм, истеҳсолот, сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ дар як муҳити ягонаи рақамӣ ҳамгиро мешаванд. Зеро имрӯз ҷаҳон ба марҳилаи нав, марҳилаи рушди рақамӣ ворид шудааст. Агар дар гузашта рушди иқтисод ба захираҳои табиӣ ва истеҳсолоти классикӣ таъя мекард, имрӯз рақамисозӣ ва технологияҳои иттилоотӣ ба унсури асосии рақобатпазирӣ ва амнияти иқтисодӣ табдил ёфтаанд. Дар чунин шароит, тақмили системаи идоракунии инноватсионӣ бидуни рақамисозӣ ғайриимкон мегардад.

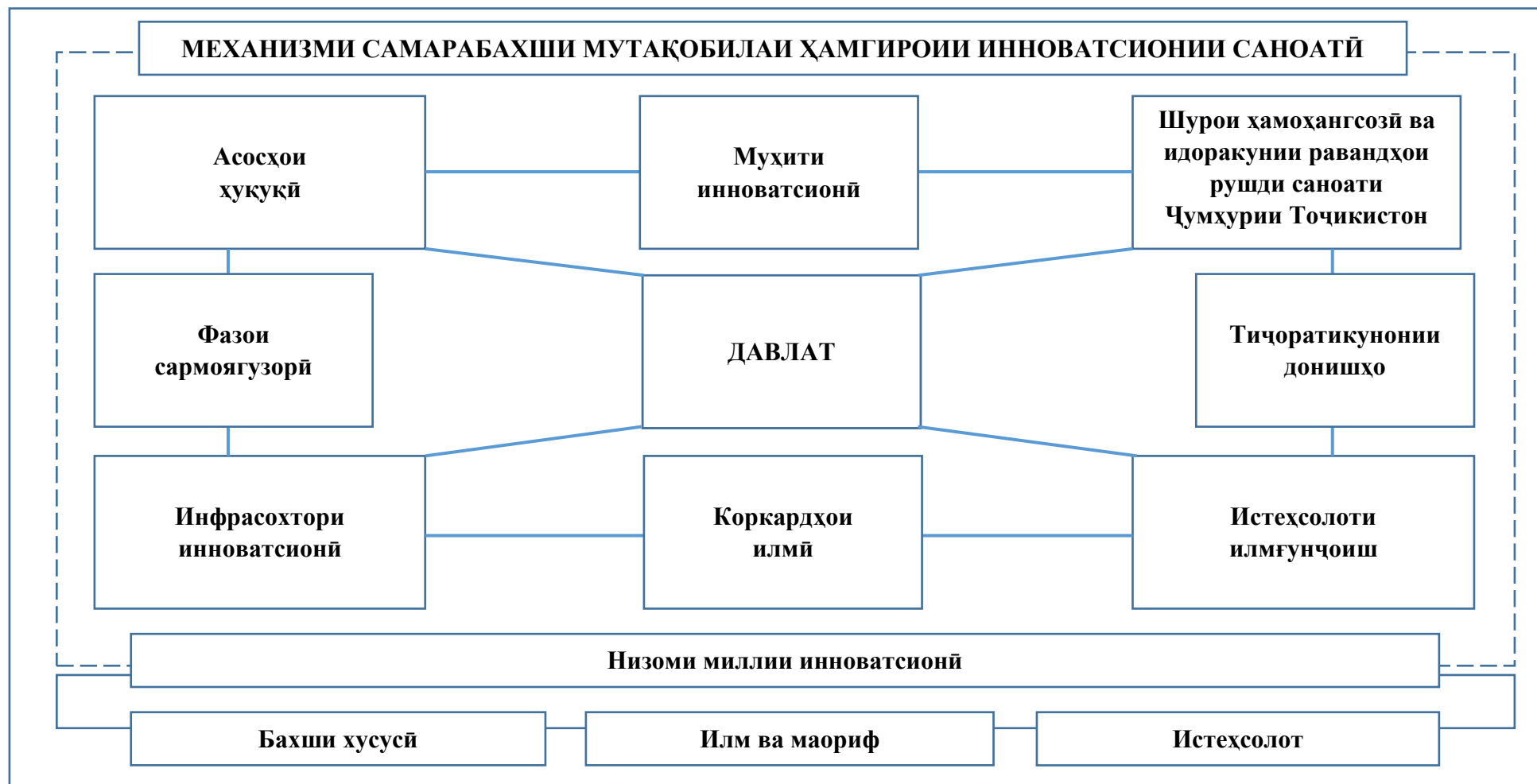
Лозим ба ёдоварист, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба сценарияи индустриалию инноватсионӣ, ки ба “бунёди асосҳои рушди инноватсионии иқтисодӣ кишвар дар заминаи гузаронидани ислоҳот дар соҳаи маориф ва тайёр кардани мутахассисони замонавиро пешбинӣ мекунад” [10] таваҷҷуҳи асосӣ дода шудааст. Ба андешаи мо, “...яке аз унсурҳои муҳимми таъмини рушди инноватсиониву индустриалии мамлакат татбиқи технологияи навини иттилоотӣ ва ӯ технологияҳои рақамӣ махсуб меёбад” [6].

Сарвари давлат зимни мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар иброз намудан, ки: «...дар давраи шиддати рӯзафзуни рақобату муҳолифатҳо танҳо давлатҳое ҳастии худро ҳифз карда, пеш рафта метавонанд, ки миллати босаводу огоҳ, низоми пешрафтаи илмиву инноватсионӣ ва олимону наоварони донишманд дошта бошанд. Зарурати таъмин кардани пешрафти иқтисодиву иҷтимоӣ дар замони муосир натиҷаҳои самарабахши илмиро, аз ҷумла дар самтҳои ихтироъ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, талаб менамояд» [3]. Ба андешаи мо, имрӯз мо дар давраи тағйироти амиқи технологӣ ва иқтисодӣ қарор дорем, ки онро ҷаҳони муосир ҳамчун инқилоби рақамӣ мешиносад. Дар чунин шароит, маъсалаи асоснок кардани нақши рақамисозӣ ҳамчун воситаи тақмили системаи идоракунии инноватсионии саноат аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Дар ҳама давраи замон рушди иқтисодӣ ҳар кишвар аз тараққиёти соҳаҳои пешбари он вобастагӣ дорад. Вобаста ба ин, Т.Д. Низомова ва Ҷ.Р. Раҳмонов қайд менамоянд, ки: «...айни замон кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон имкониятҳои худро ба он равона карда истодаанд, ки бо таъя ба унсурҳои инноватсионӣ ва рақамикунонӣ соҳаҳои бартариятноки аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодидоштаро рушд диҳанд ва бо ин восита мавқеи худро дар раванди ҷаҳонишавии иқтисодӣ миёни дигар давлатҳо устувортар нигоҳдоранд» [8].

Бо дарназардошти ин, рақамисозӣ танҳо воситаи техникӣ набуда, фалсафаи нави идоракунӣ ва модели муосири ҳамгироии имкониятҳои инсонӣ ва технологӣ мебошад. Албатта, барои самаранок амалӣ шудани рақамисозӣ, мо бояд инфрасохтори рақамӣ созем, низоми тайёр кардани мутахассисони рақамиро ҷорӣ намоем ва сатҳи киберамният тақвият дода шавад. Маҳз чунин равиш метавонад ба мо имкон диҳад, ки аз сатҳи истифодаи оддии технология ба сатҳи идоракунии интеллектуалӣ ва устувори инноватсионӣ гузарем.

Бо дарназардошти ин, Сарвари давлат чунин изҳор намуданд, ки: «...мо чи қадар маблағе, ки зарур бошад, ба соҳаи илм равона мекунем, дареғ намедорем. Лекин шумо бояд донишмандони ихтироъкорро тарбия кунед. Ман, ҳамчун Роҳбари давлат, орзуи онро дорам, ки дастовардҳои олимони тоҷикро бином ва вобаста ба имкон онҳоро муаррифӣ намоям» [1]. Ин ҳамгироӣ сатҳи ҳамоҳангсозӣ ва самаранокии сиёсати инноватсионии саноатиро ба таври назаррас баланд мебардорад, ки он дар расми 1 ба таври возеҳ нишон дода шудааст. Бо ҷорӣ кардани платформаҳои рақамӣ, мо метавонем равандҳои идоракунии инноватсиониро дақиқтар, шаффофтар ва самараноктар намоем. Илова бар ин, имкон медиҳад, ки барои қабули қарорҳои ғайрӣ маълумотро дар вақти воқеӣ таҳлил намуда, ҳамоҳангсозии байни илм, саноат ва сохторҳои давлатиро беҳтар гардонем.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳа.

Расми 1. Нақшаи сохтори раванди ҳамгироӣ бо дарназардошти унсурҳои соҳаи саноат

Рочеъ ба расми мазкур метавон илова намуд, ки дар ҷаҳони муосир инсоният бояд тавонад унсурҳои гуногунро ба як тасвири комил муттаҳид созад. Зеро соҳаҳои мухталифи ҳаёт ва фаъолият рӯз ба рӯз ба ҳам пайваст мешаванд, ва равишҳои интегратсионӣ имкон медиҳанд, ки натиҷаҳои синергетикӣ ба даст оварда, қарорҳои арзишманд ва самаранок қабул карда шаванд. Ҳарчанд, ки имрӯзҳо муттаҳид кардани унсурҳои гуногун дар як тамоми ҷона монеаҳои зиёд дошта бошад, пайвастани илм, таҳсилот ва истеҳсолот як қадаме ба сӯйи ояндаи дурахшон аст, ки барои рушди фардӣ ва ҷамъиятӣ уфукҳои навро мекушояд. Бо дарназардошти ин, ҳамгироии илм, таҳсилот ва истеҳсолот яке аз стратегияҳои калидии рушди инноватсионии соҳаи саноат мебошад. Ин раванд ба ҳамкориҳои зич миёни донишгоҳҳо, марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва корхонаҳои саноатӣ асос ёфта, имкони ҳалли мушкилоти муосир ва тавлиди маҳсулоти рақобатпазирро фароҳам меоварад. Пас рақамсозӣ имкон медиҳад, ки экосистемаи ҷонаи инноватсионӣ ташкил ёбад, ки дар он донишгоҳҳо, марказҳои таҳқиқотӣ, соҳибкорон, корхонаҳои истеҳсолӣ ва мақомоти давлатӣ дар як фазои муттаҳид ҳамкорӣ мекунанд.

Бо итминони комил гуфта метавонем, ки чунин равиш ба сатҳи рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ, пайдоиши кластерҳои технологӣ ва имкони татбиқи идеяҳои илмӣ ба истеҳсолот заминаи мусоидро фароҳам меорад. Ба андешаи мо, “истифодаи технологияи рақамӣ дар саноати миллӣ ва дигар бахшҳои иқтисод имконияти васеъро барои пешрафт ва самаранокӣ фароҳам меорад.

Дар ин замина, ҳамчун муҳаррики асосии рушди саноат ва иқтисод мебошад, ки ба рақобатпазирӣ, устуворӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои навро мусоидат мекунад. Зеро даҳсолаи охир истифодаи технологияи рақамӣ ҳамчун мояи асосии рушди иқтисодиёт дар пояи инқилоби ҷаҳоруми санотӣ ба вучуд омада, боиси ташаккул ва рушди соҳаҳои иқтисодиёт гардидааст. Дар заминаи истифодаи босамари технологияи рақамии муосир рушди иқтисодиёт таъмин гардида, сатҳи рақобатпазирӣ он баланд мегардад. Зеро аз таҷрибаи ҷаҳонӣ мушоҳида мегардад, ки ҳиссаи иқтисоди рақамӣ дар ММД-и кишварҳои ҷаҳон беш аз пеш меафзояд”[7].

Бинобар ин, ба масъалаи рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳамчун зарурати объективӣ диққати аввалиндараҷа дода шудааст. Бо ин мақсад «Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» [5] тасдиқ карда шуда, дар доираи он мақсад гузошта шудааст, ки дар давраи муайяни вақт то андозае масъалаи таъмини иттилоотӣ ва рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёт миллӣ ҳаллу фасли худро пайдо намоянд.

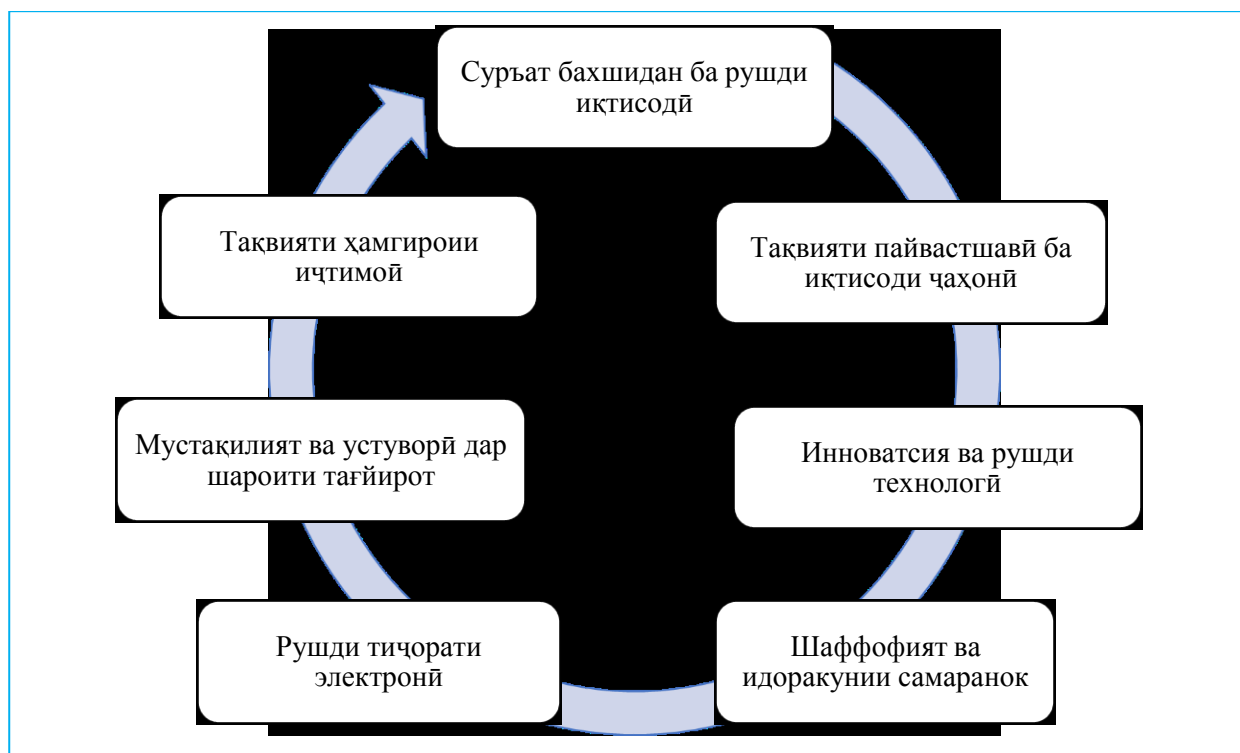
Барномаи мазкур ба рушди инфрасохтори рақамӣ, пардохтҳои электронӣ, ҳукумати электронии рақамӣ ва истифодаи технологияҳои муосир дар иқтисод равона шудааст. Аз он ҷумла, мақсад гузошта шудааст, ки барои баланд бардоштани савод ва салоҳияти рақамӣ дар байни аҳоли қорҳои назаррас анҷом дода мешаванд. Ҳарчанд дар ин самт баъзе пешрафтҳои мушоҳида мешаванд, аммо ҳанӯз ҳам як қатор мушкилот вучуд доранд. Масалан, вучуд надоштани инфрасохтори муосири рақамӣ, пурра таъмин набудани соҳаҳои иқтисоди миллӣ бо техника ва технологияи муосири коммуникатсионӣ, сифати пасти хизматрасонии интернетӣ дар минтақаҳои дурдасти кишвар ва ғайра.

Дар ин радиф, соҳаи саноат яке аз соҳаҳои калидӣ мебошад, ки танҳо метавонад тавассути татбиқи технологияи иттилоотӣ фаъолияти босамар дошта бошад. Рақамикунонии равандҳои истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти истеҳсолӣ кам шуда, назорат ва идоракунии истеҳсолот боз ҳам беҳтар карда шавад. Бо дарназардошти ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки: «...ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоем, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд» [2].

Ҳамзамон, Сарвари давлат иброз намуданд, ки: «...вобаста ба воридшавии иқтисодиёти мо ба фазои муносибатҳои навро фурсате расидааст, ки тамоми хизматрасониҳо ба пардохти электронӣ мутобик карда шаванд»[4]. Дарвоқеъ, соҳаи саноат ҳамчун яке аз

самтҳои калидии иқтисодиёт танҳо тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ метавонад самаранок фаъолият намоянд. Ҳамзамон, рақамикунории равандро истеҳсоли имкон медиҳад хароҷот кам шуда, назорат ва идоракунии истеҳсолот беҳтар гарданд.

Қобили қайд аст, ки имрӯзҳо рақамикунории иқтисодиёт ба омили калидии рақобатпазирӣ миллӣ ва воридшавӣ ба фазои иқтисодӣ ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Он на танҳо чараёни техникӣ, балки стратегияи рушди иқтисод ва таҳкими амнияти иқтисодӣ мебошад. Бо дарназардошти ин, дар шароити имрӯз рушди нишондиҳандаҳои иқтисодиёти воқеиро бе рушди иқтисодиёти рақамӣ тасаввур намудан ғайриимкон буда, дар расми 2 муҳимияти он дарҷ шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти соҳа

Расми 1. Аҳамияти рақамикунории иқтисодиёт

Дар хусуси расми мазкур метавон гуфт, ки ин равандро яқдигарро такмил медиҳанд ва маҷмӯан ба рушди устувори иқтисодӣ, тақвияти рақобатпазирӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва идоракунии давлатӣ ва беҳтар шудани вазъи иҷтимоӣ мусоидат мекунанд. Ба андешаи мо, "...дар кишвар то ҳол экосистемаи дастгирии ғояҳои инноватсионӣ ва татбиқи минбаъдаи онҳо ба вуҷуд наомадааст, ки ба самаранокӣ системаи миллии инноватсионии кишвар таъсири манфӣ мерасонад.

Яке аз сабабҳои асосии монеъ шудан ба рушди инноватсионии иқтисоди кишвар ва минтақаҳои он, кам будани талабот ба инноватсия мебошад. Ҳалли амалии ин мушкилот мавҷудияти робитаи бахши воқеии иқтисодиёти кишвар ва соҳаи инноватсиониро пешбинӣ мекунад"[9]. Аз ин рӯ, экосистемаи инноватсионӣ барои рушди устувор ва татбиқи муваффақонаи инноватсия иштирокчиёни гуногунро дар бар мегирад. Ба ин гурӯҳҳо муассисаҳои давлатӣ, бахши тижорат, муассисаҳои таълимӣ, марказҳои таҳқиқотӣ, инчунин, сохторҳои венчурӣ ва сармоягузорӣ дохил мешаванд.

Рақамисозӣ дар ҷаҳони муосир ба омил ва муҳаррики асосии тақмили идоракунӣ ва рушди иқтисоди инноватсионӣ табдил ёфтааст, ки дар Тоҷикистон татбиқи технологияҳои рақамӣ ҳамчун унсuri муҳими рушди инноватсионии кишвар эътироф гардида, тавассути инфрасохтор, тайёр кардани мутахассисони рақамӣ ва тақвияти киберамният метавон самаранокӣ ва идоракунии саноатро беш аз пеш беҳтар намуд.

Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бармеояд, ки кишварҳое, ки экосистемаи рақамӣ ва инноватсионӣ доранд, имкони татбиқи технологияҳои муосирро зудтар пайдо карда, мавқеи худро дар бозори ҷаҳонӣ устувортар нигоҳ медоранд.

Бояд ҳулоса намуд, ки рақамисозӣ на танҳо ҷузъи иловагии равандҳои иқтисодӣ, балки калиди гузариш ба модели нави идоракунии ва рушди инноватсионӣ мебошад. Он ба мо имкон медиҳад, ки равандҳоро шаффоф кунем, иқтидори зеҳниро ғаёл созем, ҳамгирии бахшҳои илм ва истеҳсолотро тақвият бахшем ва сатҳи амнияти иқтисодиро баланд бардорем. Аз ин рӯ, рақамисозӣ бояд ҳамчун афзалияти миллии дар сиёсати иқтисодӣ ва саноатии кишвар ҷойгир карда шавад ва ҳар як лоиҳаи инноватсионӣ, аз ҷиҳати то татбиқ, дар доираи экосистемаи рақамӣ идора карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023 шаҳри Душанбе [Захираи электронӣ] <http://president.tj/node/32191> (санаи дархост ба сомона 10.02.2025).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj/event/missives/49225> (санаи дархост ба сомона 07.07.2025).
3. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, ноҳияи Данғара 01.09.2023. [Захираи электронӣ] https://www.president.tj/event/domestic_trips/35598 (санаи мурочиат 03.03.2025)
4. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш. 01.09.2024 шаҳри Душанбе. [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj/event/news/47089> (санаи мурочиат 23.03.2025)
5. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, аз 26 октябри соли 2021, №460.
6. Мирсаидов А.Б., Муртазозода О. Нақши иқтисоди рақамӣ ва ғаёлияти инноватсионӣ дар амалисозии ҳадафҳои стратегияи кишвар // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – Душанбе: ДДТТ, 2025. – №1 (56). – С. 245 – 255.
7. Муртазозода О. Рақамикунонӣ ва таъмини рушди устувори инноватсионии саноати миллии // Механизмҳои муосири идоракунии давлатӣ дар шароити номуайянии рушди глобалӣ: назария, амалия, методология ва дурнамои рушд: Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ – назариявӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, 26–уми декабри соли 2024). – Душанбе, 2024. – 657 с. – С. 41 – 49.
8. Низомова Т.Д., Раҳмонов Ҷ.Р. Саноатикунонии босуръат ва таъмини рушди инноватсионии саноати миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022. № 2 (78). – С. 134-149
9. Нурдинов Б.Х. Управление рисками инновационного развития региона // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 6-2. – С. 35-41.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе. – 2016 аз 01.12.2016, №636. с.19.

ТОЛИБЗОДА ҚОБИЛ ҚОСИМ,

д. и.и., и.в. профессори кафедраи иқтисодиёт ва ташкили соҳибкории Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: (992) 918618177; E-mail: tolibov_74@mail.ru.

АБДУРАҲМОН ҲАКИМЗОДА

н.и.и., и.в. дотсент мудири кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½; Тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

БАЪЗЕ МУАММОҶОИ РУШДИ СОҶИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ “ИҚТИСОДИ САБЗ”

Дар ин мақола баъзе муаммоҳои рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз”, мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллифон қайд намудаанд, “соҳибкории сабз” ба як намуди махсуси соҳибкорӣ мебошад, ки ҳадафи он эҷод ва татбиқи ҳалли мушкилоти экологӣ ва мусоидат ба тағйироти иҷтимоӣ ба тарзе мебошад, ки ба муҳити зист зарар нарасонад. Равандҳои экологӣ ва истеҳсоли молҳои экологӣ, инчунин ташаккули механизмҳои қонунгузории рушди соҳибкорӣ имконпазир аст.

Рушди соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон ба суръат бахшидани инкишофи иқтисодии кишвар, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини устувории экологӣ тақони ҷиддӣ медиҳад. Ин таҳлили амиқи шароити мавҷуда ва таҳияи стратегияҳои дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологиро талаб мекунад.

Бояд қайд намуд, ки рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” унсури ҷудонашавандаи ҳаракати ҷаҳонӣ ба рушди устувор мебошад. Он махсусан дар вазъияти босуръат тағйирёбии иқлим ва афзоиши таъсири инсон ба муҳити зист қарор дорад.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, экология, иқтисоди сабз, соҳибкории сабз, соҳибкории экологӣ, корхонаи сабз, тичорати сабз, саноати сабз, кишоварзии сабз, нақлиёти сабз, сайёҳии экологӣ.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ “ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ”

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы развития экологического предпринимательства в контексте формирования «зелёной экономики», являющейся предметом исследования. Авторы отмечают, что «зеленое предпринимательство» относится к особому виду предпринимательства, целью которого является создание и реализация решений экологических проблем и содействие социальным изменениям таким образом, чтобы не наносить вреда окружающей среде. Возможны экологические процессы и производство экологических товаров, а также формирование законодательных механизмов развития предпринимательства.

Развитие экологического предпринимательства в Таджикистане придаст серьёзный импульс ускоренному экономическому развитию страны, повышению уровня жизни населения и обеспечению экологической устойчивости. Это требует тщательного анализа существующих условий и разработки стратегий государственной поддержки и стимулирования экологического предпринимательства.

Следует отметить, что развитие экологического предпринимательства в условиях формирования «зелёной экономики» является неотъемлемым элементом глобального движения к устойчивому развитию.

Ключевые слова: предпринимательство, экология, зеленая экономика, зеленое предпринимательство, экологическое предпринимательство, зеленый бизнес, зеленая торговля, зеленая промышленность, зеленое сельское хозяйство, зеленый транспорт, экологический туризм.

Имрӯз соҳибкорӣ яке аз соҳаҳои муҳими пешбарандаи рушди иқтисоди бозори Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар шароити муосир тавачҷӯҳи зиёдро шаклҳои нави соҳибкорӣ, ки бо экология ё соҳибкории “сабз” алоқа доранд ва бевосита бо равандҳои ҳалли на танҳо вазифаҳои иқтисодӣ, инчунин чорабиниҳои иҷтимоӣ экологӣ ва ғайра доир ба рушди минтақа ё ҷумҳурӣ алоқаманд, фаро мегирад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун ташаббускори ҷаҳон дар самти татбиқи Ҳадафҳои Рушди Устувор, амалӣ намудани принципҳои иқтисоди “сабз”, мубориза бо тағйирёбии иқлим, ҳифзи муҳити зист ва масъалаҳои самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ, ба монанди обу пирияхҳо шинохта шудааст.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш вобаста ба рушди “иқтисоди сабз” қайд намуданд: “...мо аз тавсеаи робитаҳо, бахусус, дар самтҳои рушди “иқтисоди сабз”, ҳифзи муҳити зист, технологияҳои навин, ҷалби сармоя ва тичорат истиқбол менамоем” [5].

Истилоҳи “иқтисоди сабз” ба хизматрасониҳо, маҳсулот ва ҷойҳои кории як қатор соҳаҳои дахл дорад, ки ба рушди устувор, коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ ва сушт шудани тағйирёбии иқлим тамадкуз мекунанд. Дигар истилоҳҳои монанд ва зиёд истифодашаванда ин “корхонаи сабз”, “тиҷорати сабз” ва “тиҷорати устувор” мебошанд. Иқтисодиёти сабз ин модели рушди иқтисодӣ буда, муносибати бомасъулияти инсонро ба захираҳо меомӯзад. Ҳадафи он ҷустуҷӯи созиши оқилона байни рушди иқтисодӣ ва ҳифзи сарватҳои табиӣ мебошад [10].

Бояд таъкид дод, ки новобаста аз он ки ҷумҳурии мо дорои захираҳои бойи табиӣ ва мероси ғании маърифатӣ таърихӣ мебошад, дар раванди гузариш ба “иқтисоди сабз” ва рушди соҳибкории экологӣ камбудӣҳо ҷой доранд. Сарфи назар аз иқтисодӣ назаррас дар соҳаи энергия барқароршаванда ва “кишоварзии сабз”, дар кишвари мо дар ин самт масоили ҳалталаб ҷой доранд, ки онҳоро тавассути рушди мақсадноки соҳибкории экологӣ ҳал кардан мумкин аст, ки дар навбати худ, таҳлили амиқи шароити мавҷуда, таҳия ва татбиқи стратегияи муассирро талаб мекунанд.

Соҳибкории сабз ҷаҳонӣ тичоратиест, ки ба ҷустуҷӯи созиш байни рушди иқтисодӣ, ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист равона карда шуда, истифодаи самараноки захираҳо, паст кардани сатҳи ифлосшавӣ ва ҳифзи гуногунӣ биологиро дар бар мегирад. Чунин модел ба коҳиш додани таъсири инсон ба табиат мусоидат намуда, ба афзоиши шуғл ва даромад мусоидат мекунанд.

Концепсияи иқтисоди сабз модели рушди иқтисодӣ мебошад, ки ба ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист нигаронида шудааст. Корхонаҳо ба атмосфераи газҳои карбон партофта, микдори зиёди партовҳои пластикӣ истеҳсол карда, ҷангалзорҳо бурида мебароранд.

Соҳибкории “сабз” ба як намуди махсуси соҳибкорӣ мебошад, ки ҳадафи он эҷод ва татбиқи ҳалли мушкилоти экологӣ ва мусоидат ба тағйироти иҷтимоӣ ба тарзе мебошад, ки ба муҳити зист зарар нарасонад.

Иқтисодиёти “сабз” модели рушди иқтисодӣ мебошад, ки муносибати масъулиятноки инсонро ба захираҳо дар назар дорад. Ҳадафи он ҷустуҷӯи созиши оқилона байни рушди иқтисодӣ ва ҳифзи сарватҳои табиӣ мебошад.

Истеъмоли сабз концепсияи истеъмоли маҳсулот ва молҳои, ки аз рӯи технологияҳои истеҳсол карда мешаванд, ки барои муҳити зист беҳтар буда, ба саломатии инсон таҳдид намекунад.

Концепсияи иқтисоди сабз ба истифодаи самараноки захираҳои сайёра, афзоиши сарватҳои табиӣ, паст кардани сатҳи ифлосшавӣ, ҳифзи гуногунӣ биологӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунанд.

Дар кишварҳои пешрафта вақтҳои охир раванди аграрӣ-саноатӣ ба раванди саноатии истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ табдил ёфтааст, ки дар он технологияҳои нави баландсифат бо микдори ками меҳнати дастӣ ё хоҷагҳои фермерӣ бартарӣ доранд (масалан, Ширкати Nestle бо 600 ҳазор хоҷагии деҳқонӣ шартнома дорад) [9].

Дар даҳсолаҳои охир робитаи афзоюндаи рушди иқтисодиёт бо тағйирот дар муҳити зист, таъсири мутақобилаи ҳам экология ба рушди иқтисодӣ ва ҳам натиҷаҳои фаъолияти иқтисодии ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳолати муҳити табиӣ ба назар мерасад. Дар натиҷаи рушди муносири микёси иқтисодӣ фаъолияти одамон ба экосистема таъсири фалокатбор ва харобиовар дорад, ки ба афзоиши бӯҳрони ҷаҳонии экологӣ оварда мерасонад. Нобудшавии унсурҳои муҳити зист ба таври бебозгашт ба норасоии захираҳо ва мутаносибан ба пайдоиши мушкилоти нави иқтисодӣ, инчунин ҳаёт ва рушди наслҳои ояндаро зерӣ хатар мегузорад.

Аммо, бояд ба назар гирифт, ки барои рушди тичорати аз ҷиҳати экологӣ самаранок шароит ва ҳавасмандии мувофиқ фароҳам овардан лозим аст, дар ин ҷо доштани шароити хуб ва барномаи мулоҳизакоронаи давлатӣ, ки на танҳо ба таблиғи муносибати эҳтиёткорона ба сарватҳои табиӣ, балки механизмҳои мушаххаси иқтисодиро дар самти тичорат ва саноат дар самти “сабз” дар бар мегирад.

Фондҳои давлатӣ ва соҳаи бонкӣ метавонанд (бо дастгирии дахлдори давлат) қарздиҳии имтиёзнокӣ “сабз” ва субсидияи бебозгашти сохтмон ва таҷдиди корхонаҳоро таъмин кунанд, ки на танҳо ба даст овардани самаранокии экологиро дар фаъолияти худ эълон мекунанд, балки онро боэътимод тасдиқ карда, дар асоси нишондиҳандаҳои муқарраршуда, ҳуҷҷатҳо ва расмиёти дахлдор мекунанд.

Соҳибкории экологӣ метавонад қариб дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёти воқеӣ рушд кунад. Ин фаъолияти истеҳсолӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ, қарздиҳӣ мебошад, ки ҳадафи он барқарор кардани муҳити зист ва ҳифзи захираҳои табиӣ мебошад.

Барои ноил гардидан ба ин натиҷаҳо дастгирии давлат ва таваҷҷӯҳ, дар баробари ин дарки шахрвандон лозим аст. Барои мисол, дар Олмон, ҳангоми насби панели офтобӣ ва батарея, давлат як қисми арзиши таҷҳизотро субсидия мекунад. Дар шароити мо бошад ин қарорҳо барои одамони одӣ хеле гарон мебуданд.

Аз ҷумла, соҳибкории экологӣ барои ҳалли як қатор вазифаҳои муҳим, аз қабили коркарди партовҳои истеҳсолӣ ва истеъмоли, партофтани онҳо ва истифодаи дубораи онҳо ҳамчун захираҳои дуумдараҷаи моддӣ ва энергетикӣ пешбинӣ шудааст.

Яке аз самтҳои асосии рушди “соҳибкории сабз”, ки дар марҳилаи ибтидоии сармоягузори калон талаб намекунад, саноати сайёҳӣ мебошад. Дар мамлакати мо ҳоло тамоми шароити имкониятҳо барои рушд ва тақмили сайёҳии экологӣ ва ҷалби сармоягузорӣ ба ин соҳа мавҷуд аст. Натиҷаи ҷунин фаъолият на танҳо тарғиби муносибати эҳтиёткорона ба сарватҳои табиӣи Россия, балки рушди бахши воқеии иқтисодиёт бо таъсиси ҷойҳои нави корӣ хоҳад буд. Рушди тичорати сайёҳӣ ба муҳити зист нигаронидашуда дар кишвари мо метавонад вазъи экологиро ба таври назаррас беҳтар созад ва рақобатпазирии молҳу хизматрасониҳоро афзоиш диҳад.

Соҳибкории сабз як қатор бахшҳои тичорат, аз ҷумла манбаъҳои барқароршавандаи энергия, сохтмон, нақлиёт, саноат, биотехнология, кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, партовҳо ва идоракунии партовҳо дар бар мегирад. Истилоҳи “корхонаи сабз” ё қабули усулҳои аз ҷиҳати экологӣ ҳассосро аз ҷониби ягон соҳа ё провайдерӣ хизматрасон фаро мегирад. Корхонаҳои сабз аксар вақт ба кам кардани зарар ба табиат, ба ҳисоб гирифтани партовҳои истеҳсолшуда, коркарди бехатар ва ё партофтани онҳо, маҳсулоте, ки ҳамзамон метавон онҳоро тақроран истифода намуд, ё ин ки аз маводи тақрорӣ ба вучуд меоянд, мусоидат кунанд.

Соҳибкории экологӣ ин фаъолият оид ба истеҳсоли молҳо, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ буда, самти асосии он Ҷимоя, барқарор намудан ва ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист мебошад.

Гузашта аз ин, тичорати экологӣ бояд на танҳо ҳамчун фаъолият оид ба ташкили техника ва технологияи экологӣ, ки ба коҳиш додани ифлосшавии муҳити зист мусоидат мекунад, балки ҳамчун истеҳсоли ғоидаовари мол ва хизматрасониҳои барои ҷомеа зарурӣ бо истифода аз технологияҳои каммасраф ва сарфаи энергия фаҳмида шавад.

Соҳибкори сабз касест, ки тичорати сабзро тавассути таҷрибаҳои сабз инкишоф медиҳад. Соҳибкори сабз мушкилоти экологӣ ё иҷтимоиро тавассути фаҳмиши ақидаҳои соҳибкорӣ бошуурона ҳал мекунад. Онҳо тавассути мубодилаи маҳсулоти муқаррарӣ ё анъанавӣ ба бозор ворид мешаванд.

Принсипҳои соҳибкориҳои сабз ва рушди устувор мафхумеро дар назар дорад, ки амалҳои корхонаҳо ба ҳама чизҳои сайёра таъсир мерасонанд. Корхонаҳои “сабз” кӯшиш мекунанд, ки бидуни зарар ба муҳити зист (маҳаллӣ, милли ё ҷаҳонӣ) ё ҷомеа ғоида ба даст оранд.

Ҳоло Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037 қабул гардидаст, ки “...ҳадафи он таъмини рушди иқтисодӣ аз ҳисоби истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ва суботи иҷтимоӣ, инчунин таъмини баробарии экологӣ дар давраи дарозмуҳлат мебошад” [6].

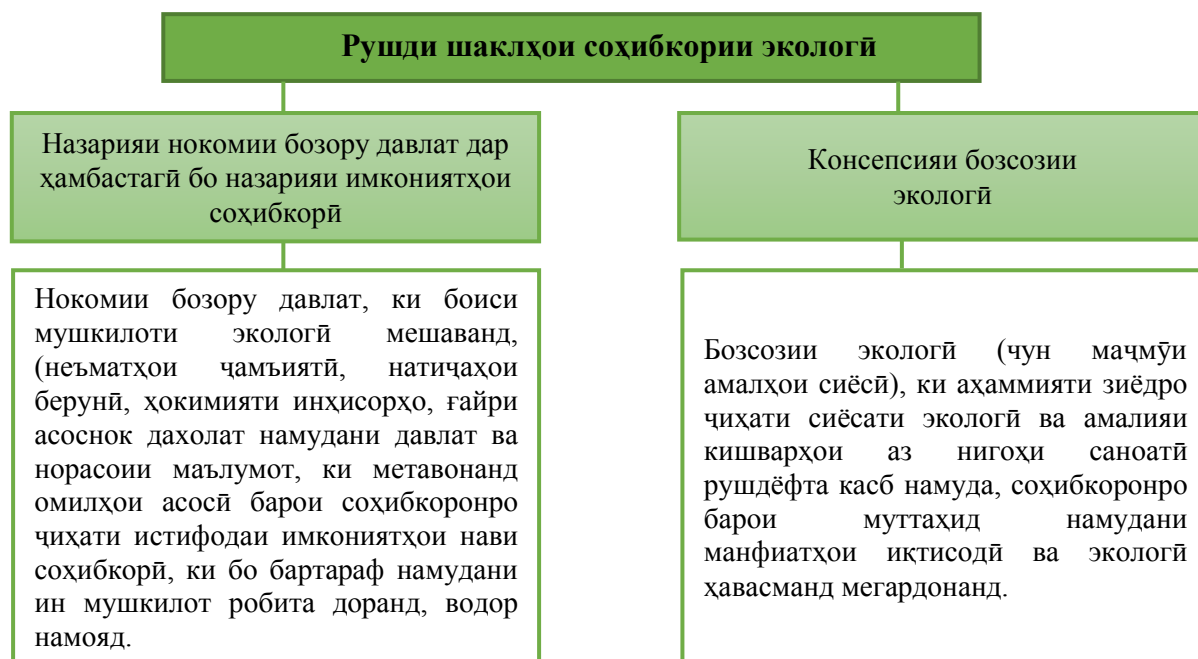
Намунаҳои он, ки чӣ гуна тичорати сабз муҳити зистро муҳофизат мекунад, инҳоянд: [10]

- ✓ кам кардани партовҳои истеҳсолӣ;
- ✓ истифодаи камтар аз кимиёвии зараровар ё пурра нест кардани онҳо;
- ✓ таъсиси ҷойҳои кории сабз;
- ✓ бехатар тоза кардани моддаҳои хатарнок;
- ✓ истифодаи энергияи барқароршаванда;
- ✓ истифодаи коғаз ва бастабандии камтар;
- ✓ истифодаи дубораи мавод ва истифодаи маводи такрорӣ.

Барномаи СММ оид ба муҳити зист ташаббуси иқтисоди сабзро моҳи октябри соли 2008 оғоз кард. Ҳадафи он истифодаи ин ташаббус барои пешбурди тағйироти иқтисодӣ мебошад, ки бо тағйирёбии иқлим мубориза мебаранд, ҷойҳои кории нав ташкил мекунанд ва иқтисоди ҷаҳонро ба эътидол меоранд.

Пешбарандаи асосӣ барои рушди соҳибкориҳои “сабз” дар кишвари мо асосан корҳои таҳқиқотии хориҷӣ ба ҳисоб рафта, бештар ба мушкилоти экологӣ таъяс кардаанд, ки имкониятҳои расидан ба нуқтаҳои бозгашт ва бӯҳронҳои гуногуни иқтисодии мушкилоти экологӣ моро оғох мекунад. Боиси тазаккур аст, ки маҳз соҳибкорӣ пояи рушди устувори иқтисод буда, ба воситаи ташаккули бозори экологии молу корҳо ва хизматрасонӣ, ҳамзамон намудҳои гуногуни амалҳои, ки ба ҳамоҳанг сохтани манфиатҳои иқтисодӣ ва экологии ҷомеа равона шудаанд, ба шумор меравад [3].

Одатан раванди рушди шаклҳои соҳибкориҳои экологиро ба ду равиши зерин ҷудо мекунанд, ки дар расми 1. оварда шудааст [10].

Расми 1. Рушди шаклҳои соҳибкориҳои экологӣ

Бояд тазакурр дод, ки соҳибкориҳои экологӣ нокомиҳои бозорро тавассути ҷорӣ намудани ақидаҳои навоарӣ метавонад танзим намуда, имкониятҳои бавҷудояндаро истифода барад ва бозсозии экологии ҷумҳуриро пеш барад.

Дар асоси назарияи рушди иқтисодии Й. Шумпетер баъзе муаллифони бар он ақидаанд, ки соҳибкориҳои “сабз” бояд талаботи экологӣ ва иқтисодии истеъмолкунандагонро ниҳоиро тавассути истеҳсоли молу хизматрасониҳое, ки манфиати онҳоро на танҳо бо усулҳои иқтисодӣ, инчунин бо устувор будани умумӣ низ бояд арзёбӣ намуд, қонеъ карда тавонад[7].

Раванди гузариш ба иқтисодиёти “сабз” дар ҳар як мамлакат ба таври ғуногун амалӣ мегардад. Аксар мавридҳо дар раванди гузариш ба сатҳи рушди кишвар хусусиятҳои сармояи табиӣ ва инсонӣ таъсири мустақими худро мерасонад.

Расми 2. Намудҳои асосии фаъолияти соҳибкориҳои экологӣ

Соҳибкориҳои сабзи мамлакат зери таъсири омилҳои зерин ташаккул ёфта метавонад:[10]

1. Таваҷҷӯҳи зиёди аҳоли. Бештари вақт одамон ба масъалаҳои экологӣ, саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим диққат зоҳир менамоянд;
2. Мустаҳкам намудани қонунгузорӣ дар самти ҳифзи табиат ё муҳити зист;
3. Даромади зиёди сармоягуздорон дар лоиҳаҳои вобаста ба экология ва соҳаи иҷтимоии мамлакат.

Хулоса, рушди соҳибкориҳои “экологӣ” тавассути ҳавасмандгардонии иқтисодии равандҳои экологӣ ва истеҳсоли молҳои экологӣ, инчунин ташаккули механизмҳои қонунгузориҳои рушди соҳибкорӣ имконпазир аст.

Рушди соҳибкориҳои “экологӣ” метавонад сатҳи нокомиҳои бозорро паст намуда, имкониятҳои навро барои рушди падидаҳои “сабз” ва рушди сармоягузориҳои на имкониятҳои зиёд фароҳам оварад.

Рушди соҳибкориҳои экологӣ дар Тоҷикистон ба суръат бахшидани инкишофи иқтисодии кишвар, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини устувориҳои экологӣ тақони ҷиддӣ медиҳад. Ин таҳлили амиқи шароити мавҷуда ва таҳияи стратегияҳои дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкориҳои экологиро талаб мекунад. Масоили муҳими он беҳтар намудани заминаи қонунгузорӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, рушди инфрасохтор ва барномаҳои таълимӣ мебошад, ки ба дастгирии соҳибкориҳои экологӣ нигаронида шудааст.

Бояд кайд намуд, ки рушди соҳибқорӣ экологӣ дар шароити ташаккули “иктисоди сабз” унсури ҷудонашавандаи ҳаракати ҷаҳонӣ ба рушди устувор мебошад. Он махсусан дар вазъияти босуръат тағйирёбии иқлим ва афзоиши таъсири инсон ба муҳити зист қарор дорад.

Ба қатори самтҳои стратегӣ барои рушди соҳаҳои асосии рушди соҳибқорӣ экологӣ инноватсия, навосии технологӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, баланд бардоштани маърифати экологӣ, “саноати сабз”, “кишоварзии сабз”, “нақлиёти сабз”, “сайёҳии экологӣ” ва ғайра дохил мешаванд. Ин самтҳо барои ташаккули сиёсати самараноки дастгирии соҳибқорӣ экологӣ, ки ба гузариш ба “иктисоди сабз” мусоидат мекунад, заминаи асосӣ ба шумор мераванд.

АДАБИЁТ

1. Варенникова Е.В. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2011. №4 (28).

2. Dean T.J., McMullen J.S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action // Journal of Business Venturing. 2007. Vol. 22. No.1. P. 50 – 76.

3. Митрофанова М.М. Правовые основы экологического предпринимательства в России // Вопросы российского и международного права. 2013. №2. С. 109–122.

4. Навстречу «зеленой» экономике: путь к устойчивому развитию и искоренению бедности: доклад Программы ООН по устойчивому развитию. URL: http://www.un.org/ru/development/sustainable/ger_synthesi.s.pdf.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 28.12.2024 ш. Душанбе.

6. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 – 2037. Душанбе 2022.

7. Сокольский И. А. Развитие форм и механизмов зеленого предпринимательства // Инновации и инвестиции. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru>.

8. Федорова Т.М. Механизм управления развитием государственного экологического предпринимательства // Социально-экономические явления и процессы. 2017. №2 (36). С. 122–125.

9. Фирулина Ирина Ивановна, Веретенников Матвей Юрьевич Зеленое предпринимательство и аспекты его развития // Региональное развитие. 2016. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zelenoe-predprinimatelstvo-i-aspekty-ego-razvitiya> (дата обращения: 02.10.2025).

10. Ҳақимзода А. Инкишофи шакл ва механизмҳои соҳибқорӣ сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми ДДТТ. 1 (56) / 2025. Саҳ. 10-16.

SAYDULLOEVI INOMJON INOYATOVICH,

applicant in the Department of automation of technological processes and production, Tajik technical university named after academician M.S. Osimi, 10 Academicians Rajabovs Str, Dushanbe, 734042. Tel: (+992)98-506-46-66. E-mail: inomjon.sadulloev@gmail.com.

ALGORITHMS OF RISK-ORIENTED AUDIT MODULE – TAJIKISTAN’S CASE

Risk-based audit (RBA) systems are becoming a vital part of each modern tax administration, helping these administrations focus their limited audit resources on taxpayers who are more likely to underreport income or evade taxes. Here I’ll provide my personal experience on development of such system for Tax Committee under Government of Republic of Tajikistan. The given article examines the structure of the scoring system, how taxpayers are sorted into risk categories, and how ongoing feedback is used to refine the model. How risk indicators can reflect specific vulnerabilities in different sectors, such as textile exports, seasonal farming, and cross-border trade – also mentioned in this article. By analyzing such systems developed in other

countries, I can say that, when designed well, an RBA system can increase efficiency, improve fairness, and promote transparency – especially in economies undergoing transition like Tajikistan.

Keywords. taxes, RBA module, tax administration, tax legislation, risk assessment, audit, tax reporting

АЛГОРИТМЫ РИСК - ОРИЕНТИРОВАННОГО МОДУЛЯ АУДИТА НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Системы аудита на основе риска (RBA) становятся жизненно важной частью каждой современной налоговой администрации, помогая этим администрациям сосредоточить свои ограниченные аудиторские ресурсы на налогоплательщиках, которые с большей вероятностью занижают доходы или уклоняются от уплаты налогов. Автор поделился своим личным опытом разработки такой системы для Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан. В данной статье рассматривается структура системы оценки, порядок распределения налогоплательщиков по категориям риска и использование постоянной обратной связи для совершенствования модели. Как индикаторы риска могут отражать специфические уязвимости в различных секторах, таких как экспорт текстиля, сезонное сельское хозяйство и трансграничная торговля, также упомянутые в этой статье. Анализируя подобные системы, разработанные в других странах, автор пришел к такому выводу, что при правильной разработке система RBA может повысить эффективность, улучшить справедливость и способствовать прозрачности, особенно в странах с переходной экономикой, таких как Таджикистан.

Ключевые слова: налоги, модуль RBA, налоговое администрирование, налоговое законодательство, оценка рисков, аудит, налоговая отчетность.

АЛГОРИТМҲОИ МОДУЛИ АУДИТИ БА ХАВФ НИГАРОНИДАШУДА ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Системаҳои аудити ба таваккал асосёфта (RBA) як ҷузъи муҳими ҳар як соҳори муосири андоз ба ҳисоб рафта, ба онҳо кӯмак мекунад, ки захираҳои маҳдуди аудити ҳудро ба андозсупорандагон равона созанд, ки эҳтимоли баланд даромадҳояшонро кам нишон медиҳанд ё аз андозсупорӣ саркашӣ мекунанд. Муаллиф таҷрибаи шахсии ҳудро оид ба таҳияи ҷунин система барои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мубодила мекунад. Дар ин мақола соҳори системаи баҳодиҳӣ, раванди таъини андозсупорандагон ба категорияҳои хавфҳо ва истифодаи фикру мулоҳизаҳои пайваста барои тақмил додани модел баррасӣ мешавад. Чӣ гуна нишондиҳандаҳои хавф метавонанд осебпазирии мушаххасро дар бахшҳои гуногун, аз қабилӣ содироти нассочӣ, кишоварзии мавсимӣ ва тиҷорати фаромарзӣ инъикос кунанд, дар ин мақола низ баррасӣ мешавад. Бар асоси системаҳои шабеҳи дар кишварҳои дигар таҳияшуда, муаллиф ба хулосае омадааст, ки ҳангоми дуруст тарҳрезӣ шудани системаи RBA метавонад самаранокӣ беҳтар гардида, адолатнокӣ беҳтар гардида ва ба шаффофият мусоидат менамояд, баҳусус дар кишварҳои дар ҳоли гузариш қарордошта ба мисли Тоҷикистон.

Калидвожаҳо. андозҳо, модули RBA, маъмурияти андоз, қонунгузори андоз, арзёбии хавф, аудит, ҳисоботи андоз

After becoming an independent country - Tajikistan, like any other former Soviet Union countries — was left with a tax administration system that was built for a centralized economy. It wasn't intended for a dynamic market-based economy. As per time of developing RBA module, the following characteristics could describe the tax administration [1]:

- limited human resources
- large informal sector

which made the tax compliance very tough. Traditional audit methods, like randomly picking taxpayers or relying on inspector judgment, haven't worked well. These approaches not only struggle to detect patterns of evasion but also open the door to corruption and unfair treatment.

That's where risk-based audits come in. Instead of focusing on how many audits are done, RBA emphasizes auditing where it matters most - targeting high-risk areas to make better use of limited resources. First version of the system was ready for testing in early 2010s.

Risk detection mechanism has several implementations and approaches. Leading tax administrations worldwide use different approaches. For example: the U.S. uses statistical models, Canada relies on time-series analysis, the U.K. uses scoring systems, and France compares multiple indicators. The approaches taken by tax administrations mainly depend on data capabilities and priorities. In contrast to wealthier OECD nations with advanced data systems, Tajikistan uses a rule-based model built on transparent scoring. This approach fits the country's current capabilities and combines the best international practices with practical adjustments for the local economy.

Research covers the Tajikistan's model, which uses rule-based approach. Mathematical and Logical algorithms are the core of a risk-oriented audit (RBA) system. Designing an algorithm is not only about coding, but also mainly concerns formalizing the logic of suspicion into measurable rule. My approach unfolded across several interdependent stages. These stages are [2-3]:

1. Defining risk criteria – first stage covers the definition of risk parameters and how they should be operationalized.
2. Engineering scoring functions – this stage combines the risk parameters into risk scores.
3. Data integration and normalization – this stage covers gathering the required data from all the available sources and their normalization.
4. Classification logic – this stage is intended for grouping taxpayers based on the risk scores.
5. Feedback and implementation of self-learning mechanisms – final stage is intended for self-learning of the system.

Risk Parameters. The first stage of the work was to translate abstract risks into computable parameters. International manuals speak broadly about “indicators of non-compliance” (OECD, 2004; IMF, 2013), but the Tajikistan's experience demanded something sharper. I've developed a set of criterias. Each of them can be categorized into four groups [4]:

- **Temporal indicators:** For example, the number of months since the last audit. Longer the period – higher the risk. One more example – frequency of late submission. If taxpayers repeatedly delay, this situation will be considered as of a higher risk.

- **Financial ratios:** Key measures include the Business Performance Ratio (purchases-to-sales) and the Tax Performance Ratio (input-to-output of taxes). The system analyses the average value for industry and then compares the indicator of the current tax-payer with the industry average. If there is a deviation from industry averages in these ratios, then there is a possible underreporting in the data of the taxpayer or misclassification.

- **Behavioral factors:** If taxpayers' behavior consists of persistent actions, it means that this tax-payer might be associated with the evasion of taxes. As an example of such pattern can be the consistent reporting of losses. Such patterns are often associated with deliberate evasion strategies.

- **Comparative measures:** Such criterias involve benchmarking against industry and regional averages, such as turnover per employee or average wages. Sharp deviations may indicate the use of undeclared labor or attempts to conceal taxable income.

Each parameter is associated with a point-based threshold. For instance, one point may be assigned for every 3,000 TJS of tax arrears, or one point for every 50,000 TJS of turnover per employee. This system allows the risk assessment algorithm to quantify diverse forms of non-compliance in a standardized manner.

Scoring Algorithm. The scoring system aggregates the individual parameter scores into a total risk score for each taxpayer. The formula can be expressed as [5]:

$$R_i = \sum_{j=1}^n w_j \times f_j(x_j)$$

Here, R_i is the risk score for taxpayer i , w_j is the weight assigned to parameter j , and $f_j(x_j)$ represents the score assigned based on the taxpayer's data for that parameter.

Classification and Ranking. The classification system resembles a **pyramid model**. Taxpayers are ranked in descending order of risk. The taxpayers on the apex of the pyramid considered the high risky. As a priority audit case, they will be selected. This ensures proportionality between audit frequency and risk level, reducing administrative pressure on compliant businesses.

Advantages

1. **Efficiency:** Concentrates limited audit resources where fiscal impact is greatest.
2. **Fairness:** Honest taxpayers avoid intrusive audits, strengthening public trust.
3. **Transparency:** Algorithmic selection reduces human discretion and corruption.
4. **Scalability:** The modular design allows integration of new data and criteria.

Challenges

1. **Data Quality:** Reliable, consistent data is essential for valid scoring.
2. **Adaptive Evasion:** Taxpayers may learn to exploit model weaknesses.
3. **Institutional Resistance:** Transitioning from manual to automated systems meets cultural resistance.
4. **Technical Maintenance:** Continuous updates are vital to sustain model accuracy.
5. **Alert Overload:** Excessive risk signals may dilute management attention.

Conclusion

The algorithms of risk-oriented audit modules represent a significant advancement in the modernization of tax administration. By operationalizing diverse indicators into a standardized scoring system, they allow for strategic deployment of audit resources and the creation of a more balanced relationship between taxpayers and the state. WE can highlight that, such systems allow organizations to concentrate audit efforts and resources on the areas with the highest inherent risk. This can lead to more efficient use of audit time and money.

Even if such system has drawbacks as potential for overwhelm, need for stable technical maintenance or adaptive evasion, the positive affect of it prevails. RBA provides way for efficient resource allocation; uncovers previously unrecognized risks and encourages the tax-payers for greater accountability. It's always good to mention that RBA helps ensure compliance with regulations and industry standards. These is achieved by focusing on areas most likely to cause non-compliance and associated sanctions.

The Tajikistan case illustrates that even under conditions of limited data and institutional capacity, a well-designed RBA system can be successfully implemented. In future it is intended to include the integration of machine learning models, dynamic recalibration of parameter weights, and greater reliance on cross-agency data sharing.

Ultimately, risk-oriented audits align with broader principles of efficiency, equity, and accountability, and they play a critical role in promoting fiscal sustainability and good governance in developing and transition economies.

REFERENCES

1. International Finance Corporation, World Bank Group. Risk-Based Audit Implementation in Tajikistan. Washington, DC: IFC, 2012.
2. Vellutini, C. Risk-Based Audit Systems: International Experience and Statistical Methods. OECD Working Paper, Paris, 2010.
3. Internal methodological documents. Criteria Tables and Audit Module Implementation Notes. Dushanbe, 2012.
4. International Monetary Fund (IMF). Revenue Administration: Developing a Risk-Based Compliance Management Framework. IMF Technical Note, Washington, DC, 2013.
5. OECD. Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance. Paris: OECD Publishing, 2004.

НАБОТЗОДА СИЁВУШ ХОЛМУРОД., ҲУСНИЯ ИСҲОҚӢ ДАВЛАТАӢ

Вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тел.: (+992) 900015101, E-mail: nabotov@inbox.ru.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Дар мақола муаллифон масоили танзими ҳуқуқии иқтисоди рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки таҳкими заминаи ҳуқуқӣ барои идора ва танзими муносибатҳои нав дар муҳити рақамӣ яке аз вазифаҳои калидии давлат ва Парламент ба ҳисоб меравад. Иқтисоди рақамӣ низоми муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки асоси онро истифодаи технологияҳои рақамӣ дар истехсолот, мубодила ва идоракунии арзишҳои иқтисодӣ ташкил дода, дар он иттилоот ба манбаи нави арзиш табдил меёбад. Дар он муносибатҳои бозорӣ аз шакли анъанавӣ ба шакли электрониву шабакавӣ гузашта, ҳудудҳои миллӣ дар муомилоти иқтисодӣ нақши нисбӣ пайдо мекунанд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди рақамӣ, рушди устувор, самаранокии иқтисодӣ, рақамикунонӣ, қонунгузорӣ, танзими ҳуқуқӣ, амнияти иттилоотӣ, қонунҳои рақамӣ.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье авторы рассмотрели вопросы правового регулирования цифровой экономики в Республике Таджикистан. Авторы отмечают, что укрепление правовой базы для управления и регулирования новых отношений в цифровой среде является одной из ключевых задач государства и парламента. Цифровая экономика-это система экономических отношений, основу которой составляет использование цифровых технологий в производстве, обмене и управлении экономическими ценностями, где информация становится новым источником ценности. В ней рыночные отношения переходят от традиционной формы к электронно-сетевой, национальные территории играют относительную роль в экономическом обороте.

Ключевые слова: цифровая экономика, устойчивое развитие, экономическая эффективность, цифровизация, законодательство, правовое регулирование, информационная безопасность, цифровое право.

Имрӯз ҷаҳон ба давраи нави рушди иқтисод, яъне иқтисоди рақамӣ ворид шудааст. Рақамикунонӣ дигар танҳо як раванди техникӣ нест, балки омили асосии рушди устувори миллӣ, шаффофияти фаъолияти давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ ба шумор меравад.

Дар чунин шароит, таҳкими заминаи ҳуқуқӣ барои идора ва танзими муносибатҳои нав дар муҳити рақамӣ яке аз вазифаҳои калидии давлат ва Парламент мебошад.

Тибқи арзёбиҳои ташкилотҳои байналмилалӣ, беш аз 15% ММД-и ҷаҳонӣ дар солҳои наздик аз ҳисоби бахшҳои рақамӣ таъмин мегардад [1].

Барои кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, гузариш ба иқтисоди рақамӣ танҳо як интиҳоби фанӣ нест, балки ин шартӣ ҳатмии рақобатпазирӣ ва истиқлолияти иқтисодӣ мебошад.

Аммо, рақамикунонӣ бе заминаи ҳуқуқии устувор ва муназзам наметавонад самаранок амалӣ гардад. Аз ин рӯ, масъалаи танзими ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ имрӯз яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатӣ ва фаъолияти қонунгузории мамлакат ба ҳисоб меравад.

Иқтисоди рақамӣ ин низоми муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки асоси он истифодаи технологияҳои рақамӣ дар истехсол, мубодила ва идоракунии арзишҳои иқтисодӣ аст, ки дар чунин низом иттилоот ба манбаи нави арзиш табдил меёбад, муносибатҳои бозорӣ аз шакли анъанавӣ ба шакли электрониву шабакавӣ мегузаранд, ҳудудҳои миллӣ дар муомилоти иқтисодӣ нақши нисбӣ пайдо мекунанд [2].

Аз ин рӯ, танзими ҳуқуқии чунин муносибатҳо бояд хусусияти инноватсионӣ, динамикӣ ва фаромарзӣ дошта бошад.

Дар низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон чанд санади муҳим дар ин самт амал мекунад, аз ҷумла:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» (2002);
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ» (2018);
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳукумати электронӣ» (2013);
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ» (2001).

Бо вучуди ин, қонунгузории мавҷуда танҳо бахшҳои ҷудогонаи равандро танзим мекунад, муносибатҳои иқтисодии рақамиро ҳамчун низоми мураккаб фаро намегирад, барои ташвиқи сармоягузорӣ ва инноватсия ҳавасмандгардонии ҳуқуқи таъмин намекунад.

Аз ин рӯ, зарурати таҳияи Қонуни махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иқтисоди рақамӣ” ба миён омад, ки аз ҷониби мақоми қонунгузор таҳия шуда истодааст.

Мавриди қайд аст, ки лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иқтисоди рақамӣ” принципҳои асосии фаъолияти иқтисодии рақамиро муайян мекунад, пояи ҳуқуқии ташкили бозорҳои рақамӣ ва хизматрасонии электрониро фароҳам меоварад, ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, иттилоот ва маълумоти шахсиро таъмин менамояд, ҳамкории давлатӣ - хусусиро дар соҳаи рақамӣ танзим ва таъмин мекунад.

Аз ин лиҳоз, лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иқтисоди рақамӣ”, ки аз ҷониби вакилони Парламент пешниҳод шудааст, қадами аввалини ташаккули низоми муназзами ҳуқуқии рақамӣ дар Тоҷикистон хоҳад буд.

Мавриди қайд аст, ки дар қонунгузории амалкунанда мафҳумҳои асосии “иқтисоди рақамӣ”, “маълумоти рақамӣ”, “тиҷорати электронӣ” ё “зеҳни сунъӣ” таърифи возеҳ надоранд. Албатта, дар қонунҳои алоҳида ба таври умумӣ зикр мешаванд, аммо муфассал дар ин маврид маълумот вучуд надорад.

Ҳоло бояд таъкид намоем, ки аз баски Тоҷикистон дар марҳилаи рушд нав ба низоми иқтисоди рақамӣ қадам гузошта истодааст санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва барномаҳои соҳавӣ бо ҳамдигар ҳамоҳанг нестанд, ки ин иҷрои амалиро душвор месозад. Инчунин дар шароити афзоиши таҳдидҳои киберӣ, қонунгузории мавҷуда барои таъмини амнияти рақамӣ кофӣ нест. Дар мактабҳои олӣ ҳуқуқи рақамӣ ҳамчун фанни алоҳида ҳанӯз ҷойгоҳи худро пурра пайдо накардааст, ки ин барои дар оянда татбиқ намудани ин низом мушкилиҳоро бавучуд овардана мумкин.

Дар инҷо мо шартан якчанд принципҳоро дар асоси таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ ва хусусиятҳои миллӣ ҳамчун пояи қонунгузорӣ муайян намудем:

1. Принципи озодии инноватсия ва соҳибкорӣ, яъне ҳар як шахс ҳуқуқ дорад фаъолияти рақамиро дар доираи қонун ба роҳ мондан.
2. Принципи амнияти иттилоотӣ. Масалан, давлат уҳдадор аст ҳифзи маълумоти шахсӣ ва моликияти рақамиро таъмин кунад.
3. Принципи шаффофият ва ҳисоботдихӣ, яъне тамоми хизматрасониҳои рақамӣ бояд барои шахрвандон фаҳмо ва дастрас бошанд.
4. Принципи ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон кардани меъёрҳои амнияти рақамӣ ё истифодаи ғайриқонунии маълумот.

Агар мо ба таҷрибаи хориҷӣ ру биёрем шояд он мешавад, ки мисолҳои омӯзанда бештар дар соҳаи танзими ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ дар Иттиҳоди Аврупо бо қабули “Қарори Иттиҳоди Аврупо оид ба ҳифзи дахлатнопазирӣ дар бахши алоқаи электронӣ” [2] ба миён омад, ки намунаи муваффақи ҳифзи ҳуқуқи рақамӣ мебошад.

Эстония яке аз кишварҳои пешсаф дар татбиқи ҳукумати электронӣ ва иқтисоди рақамӣ мебошад, ки тамоми хизматрасониҳои давлатӣ онлайнист. Қазоқистон ва Ўзбекистон дар солҳои охир як қатор санандҳои меъёрии ҳуқуқи рақамӣ дар ин самт ба имзо расониданд [4]. Бояд қайд кард, ки чунин таҷрибаҳо барои Тоҷикистон низ метавонад манбаи илҳом ва мутабиқсозии меъёрҳои ҳуқуқӣ гардад.

Бо назардошти равандҳои ҷаҳонӣ ва сиёсати давлатии рақамикунонӣ, самтҳои зерин бояд афзалиятнок гарданд:

Таҳияи маҷмӯаи қонунҳои рақамӣ, аз ҷумла дар бораи стартапҳо, зехни сунъӣ, амнияти киберӣ ва моликияти рақамӣ, такмили механизмҳои назорати парламентӣ барои татбиқи стратегияҳои рақамӣ, таъсиси Маркази миллии ҳуқуқи рақамӣ, ки таҳлил ва мониторинги қонунгузори рақамиро анҷом диҳад, баланд бардоштани саводи ҳуқуқии рақамӣ тавассути ворид намудани фанни “Ҳуқуқи рақамӣ” ба барномаҳои таҳсилоти олӣ, таъсис додани ихтисосҳои нави ҳуқуқи рақамӣ ва ҳуқуқшиносӣ рақамӣ.

Ҳамин тариқ, иқтисоди рақамӣ на танҳо як раванд ё барномаи фаннӣ, балки тағйироти сохтории ҷомеа ва давлатдорӣ аст. Танзими ҳуқуқии он бояд тавре ташкил шавад, ки мувозинати се арзиши асосӣ: инноватсия, амният ва озодии иттилоот таъмин гардад.

Аз ин рӯ, таҳияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иқтисоди рақамӣ” на танҳо як иқдоми ҳуқуқӣ, балки қадами таърихӣ дар роҳи гузариш ба ҷомеаи рақамӣ мебошад.

Қонунгузорӣ бояд ҳамчун заминаи устувори сиёсати давлатӣ ва воситаи ташаккули иқтисоди муосири рақобатпазир хизмат кунад. Танҳо дар ҳамин сурат Тоҷикистон метавонад ҷойгоҳи худро дар фазои рақамии ҷаҳонӣ устувор созад ва ба ҷомеаи донишбунёд табдил ёбад.

АДАБИЁТ

1. Global Digital Economy Report – 2025. Речаи дастрасӣ: https://www.idc-a.org/insights/qUi9XgvyrzSkyDUy9Tqr?utm_source=chatgpt.com.

2. Нигаред ба И.С.Шамсов. Иқтисоди рақамӣ. Душанбе-2023; Иқтисодиёти рақамӣ, яъне чӣ? Ҷумҳурият. Речаи дастрасӣ: https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=37941.

3. Постановление ЕС о защите конфиденциальности в секторе электронных средств связи. Речаи дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

4. Узбекистан принял знаменательный закон о цифровых доказательствах. Речаи дастрасӣ: https://kun.uz/en/84589890?utm_source=chatgpt.com.

ДУСТБОВЕВ ШОДИМУРОД,

д.и.и., профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Деҳотӣ ½;

Тел: (+992) 935435228.

АБДУРАҲМОН ҲАКИМЗОДА,

н.и.и., и.в. дотсент, мудири кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Деҳотӣ ½;

Тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Дар мақола аз ҷониби муаллифони вазъи муосири саноати миллии ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Ба андешаи муаллифони соҳаи саноат яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва ояндадори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, рушди тамоми соҳаҳои дигар аз он вобастагии калон дорад. Бояд тазакурр дод, ки корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ дар рушди соҳаи саноат мавқеи хоссаро ишғол мекунад. Дар шароити иқтисоди бозории Тоҷикистон нақш ва аҳамияти саноат афзуда, дастгирии давлатӣ ва танзими фаъолияти корхонаҳои саноатӣ раванди зарурӣ ва ногузир ба ҳисоб меравад. Соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи рӯ ба тараққӣ қарор дорад.

Вожаҳои калидӣ: саноат, саноати сабз, сармоягузорӣ, саноатикунонӣ, истехсолот, саноати истихроҷ, санатаи коркард, воридотивазкунӣ, рушди устувор, ҷойҳои нави корӣ.

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье авторы исследовали современное состояние национальной промышленности и повышение конкурентоспособности промышленных предприятий. По мнению авторов,

отрасль промышленности является одной из приоритетных и перспективных отраслей Республики Таджикистан, от которой во многом зависит развитие всех остальных отраслей. Следует отметить, что особое место в развитии промышленной сферы занимают малые и средние промышленные предприятия. В условиях рыночной экономики Таджикистана возрастает роль и значение промышленности, государственная поддержка и регулирование деятельности промышленных предприятий считаются необходимым и неизбежным процессом. Отрасль промышленности в Республике Таджикистан находится в стадии развития.

Ключевые слова: промышленность, зеленая промышленность, инвестиции, индустриализация, производство, добывающая промышленность, обрабатывающая промышленность, импортозамещение, устойчивое развитие, новые рабочие места.

Соҳаи саноат яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва ояндадори ҳар як кишвар ба ҳисоб рафта, рушди тамоми соҳаҳои дигар аз он вобастагии зиёд дорад. Бояд қайд кард, ки рушди корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ дар рушди соҳаи саноат мавқеи хоссаро ишғол мекунад. Дар шароити иқтисоди бозории Тоҷикистон нақш ва аҳамияти саноат пайваста боло рафта, дастгирии давлатӣ ва танзими фаъолияти корхонаҳои саноатӣ раванди зарурӣ ва ногузир ба ҳисоб меравад. Соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи рӯ ба тараққӣ қарор дошта, дар таносуб бо кишварҳои минтақа дар вазъияти ҳасос қарор дорад.

Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат ба тағйиротҳои кулӣ рӯ ба рӯ гардид. Дар солҳои соҳибистиқлолии кишвар таваҷҷӯҳи асосии Ҳукумати мамлакат бештар ба рушди истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ ва иқтидори содиротию воридотивазкунӣ равона карда шудааст, ки дар заминаи истифодаи технологияҳои муосири инноватсионӣ, захираҳои нодиру бойи табиӣ, ашёи хом, захираҳои меҳнатӣ ба рушди самараноки соҳаи саноати мамлакат имконият ва шароитҳои мусоид фароҳам овард. Дар ин раванд нақши соҳибкории саноатӣ хеле муҳим мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш қайд намуданд: “...мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокӣ он замина мегузорад”[7].

Вобаста ба рушди босамари ин соҳа дар Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: “...имрӯз саноати Тоҷикистон ба симои хоси миллии давлати мустақил соҳиб гардидааст. Акнун он бояд ба тамоми хусусиятҳои мақоми нав мувофиқ шуда, дар доираи ҷорабинҳои ташкилию техникаи аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда, ки самаранокии истеҳсолотро бо устувории занҷири арзиши иловашуда ва баланд бардоштани дараҷаи коркарди маҳсулот аз ашё то ба маҳсулоти тайёр бурда расонидани онро таъмин карда тавонанд, фаъолият намояд”[3].

Дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар соҳаи саноат дар замони соҳибистиқлолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шуданд, ки натиҷаҳои дилхоҳ ба даст оварда шуд. Бо назардошти рушди ҳамаҷунан соҳаи саноат дар кишвар ҳанӯз ҳам баъзе мушкилот ва омилҳои таъсиррасон ба монанди: дараҷаи баланди хавфҳои соҳибкорӣ, мушкилот дар самти ташкили истеҳсолот ва идоракунии фаъолият, ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, ғоизи баланди қарзҳои бонкӣ ва ғайра ба ҷашм мерасанд.

Имрӯз саноати Тоҷикистон ба симои хоси миллии давлати мустақил табдил гардида, ба тамоми хусусиятҳои шакли нав мутобиқ карда шуда, дар доираи ҷорабинҳои ташкилию техникаи илман асоснокшуда, ки самаранокии истеҳсолотро бо устувории занҷири арзиши иловашуда ва баланд бардоштани дараҷаи коркарди маҳсулот аз ашё то ба маҳсулоти тайёр таъмин карда метавонад, фаъолият менамояд [4].

Чадвали 1. Сохтори соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016 - 2023, бо %, банди ғоизӣ*

	2016	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2016, бо %, б.ғ.
Тамоми саноат	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Саноати истихроҷ	19,9	19,6	17,6	13,9	21,6	20,7	19,9	-
Саноати коркард	62,1	56,6	57,8	61,7	57,5	61,6	60,9	- 1,2
Истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	18,0	23,8	24,6	24,4	20,9	17,7		+1,2

***Сарчашма:** Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. с.16. 2024.

Таҳлили маълумотҳои омили нишон медиҳад, ки таи солҳои охир саноати мамлакат мунтазам бо суръат рушд ёфта истодааст. Вале, сатҳи рушди соҳибқории саноатӣ дар кишвари мо назар ба нишондиҳандаҳои кишварҳои тараққиқарда тақрибан 20% қано мондааст. Тақмили стратегияи рушди саноат қисми муҳими сиёсати иқтисодии давлат мебошад.

Чадвали 2. Нишондиҳандаҳои асосии рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2023*

Нишондиҳандаҳои солҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2016, %
Шумораи корхонаҳо, адад	2043	1999	2161	2164	2283	2397	2802	3453	169,0
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои соли 2022, млн. сом.	19650	23835	26362	29841	32467	39221	43025	46857	238,5
Шумораи миёнаи солони кормандони саноатӣ-истеҳсоли, ҳазор нафар	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	108,2
Ҳосилнокии меҳнат дар саноат, ҳазор сомонӣ	242,9	274,6	308,0	354,4	385,1	459,8	498,6	535,2	220,3
Суръати афзоиш нисбат ба соли 2016, бо %	100,0	113,1	126,8	145,9	158,5	189,3	205,2	238,5	238,5

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон С.-9.

Таҳлили маълумотҳои чадвал нишон дод, ки дар соли 2023 ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатӣ (бо нархҳои муқоисавӣ) 46,860 млрд. сомони ро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда тақрибан 2,4 маротиба нисбат ба соли 2016 зиёд мебошад. Дар соли 2023 миқдори миёнаи солони қувваи кори саноатӣ истеҳсоли корхонаҳои мамлакат 87,5 ҳазор нафарро ташкил намудааст, ки 8,2% нисбат ба соли 2016 афзоиш ёфтааст. Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат дар соли 2023 нисбат ба соли 2016-ум 2,2 маротиба афзудааст.

Бояд қайд намуд, ки суръати афзоиши ҳосилнокии меҳнат аз суръати ҳуди саноат бо маротиб зиёд аст, ки он аз техникаю технологияи муосир муҳаххаз будани он шаҳодат медиҳад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯи соҳаҳои асосии он дар чадвали 3. нишон дода шудааст.

Чадвали 3. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯи соҳаҳои асосии он дар Тоҷикистон, дар солҳои 2016-2023, млн. сомонӣ, бо нархҳои дахлдори сол*

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 / 2016 %
Тамоми саноат	15090	20029	23894	27613	30890	38829	43025	46857	310,5
Саноати истихроҷ	3004	4524	4686	4853	4309	8409	8906	9336	310,8
Саноати коркард	9368	11776	13520	15952	19054	22313	26497	28537	304,6
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ	2718	3729	5688	6808	7527	8107	7622	8984	330,5

***Сарчашма:** Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. С.-9.

Аз таҳлили омӯзиши нишондиҳандаҳои чадвали 2 бар меояд, ки дар солҳои 2016-2023 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар ҳамаи соҳаҳои саноати кишвар 3,1 маротиба афзоиш ёфта, дар зерсоҳаҳои саноати истихроҷ 3,4 маротиба, саноати коркард зиёда аз 3 маротиба, тақсими электроэнергия, об, газ ва гармӣ 3,3 маротиба афзоиш ёфтааст [1].

Таҳлили нишондиҳандаҳои чадвали 3 нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2016-2023 дар сохтори саноат чунин дигаргуниҳо мушоҳида карда мешаванд:

- ҳиссаи зерсоҳаҳои саноати истихроҷ дар соли 2023 нисбат ба соли 2016 бетағйир боқӣ мондааст;
- ҳиссаи зерсоҳаҳои саноати коркард 1,2 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст;
- ҳиссаи зерсоҳаҳои истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ мутаносибан 1,2 банди фоизӣ боло рафтааст.

Чадвали 4. Механизми ташкилию иқтисодии баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар сатҳи корхонаи саноатӣ ва унсурҳои он

Унсурҳои асосӣ	Воситаҳо ва фишангҳои он	Таъсир ба рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ
Дастгирии давлатӣ	✓ Дастгирии молиявии давлатӣ ва дотатсияҳо; ✓ Имтиёзҳои андозӣ; ✓ Сармоягузорӣ ба инфрасохтор; ✓ Имтиёзҳо барои содироткунандагон	✓ Коҳиши хароҷоти истеҳсолӣ ва амалиётӣ; ✓ Афзоиши дастрасӣ ба Сармоягузорӣ; ✓ Рушди инноватсия ва азнавсозӣ
Ҷузъи молиявӣ-иқтисодӣ	✓ Идкунии хавфҳои асбобӣ (ҳечтрукунӣ, стратегияҳои асбобӣ); ✓ Воситаҳои қарзӣ ва молиявӣ; ✓ Идоракунии хароҷот ва нархгузорӣ	✓ Муносибсозии хароҷотҳо; ✓ Баланд бардоштани даромаднокӣ ва устуворӣ ба тағйироти асбобӣ
Ҷузъи рушди технологӣ	✓ Сармоягузорӣ ба НИОКР (таҳқиқоти илмӣ ва корҳои таҷрибавӣ-таҳиявӣ); ✓ Инноватсияҳои технологӣ ва навсозии таҷҳизот; ✓ Воридоти технология ва ноу-хау; ✓ Автоматизатсия ва рақамизатсияи истеҳсолот	✓ Баланд бардоштани ҳосилнокӣ; ✓ Баланд бардоштани сифати маҳсулот; ✓ Коҳиш додани арзиши аслии истеҳсолот

Чузби сармояи инсонӣ	✓ Тайёр намудан ва такмили ихтисоси кадрҳо; ✓ Барномаҳои ҳавасмандкунии кормандон; ✓ Ҷалби мутахассисони баландихтисос	✓ Баланд бардоштани сатҳи касбияти кормандон; ✓ Афзоиши самаранокии меҳнат; ✓ Фаъолияти инноватсионии кадрҳо
Чузби стратегияҳои маркетингӣ ва фурӯш	✓ Рушди стратегияҳои содиротӣ (иштирок дар намоишгоҳ ва ярмаркаҳои байналмилалӣ); ✓ Диверсификасияи бозорҳои фурӯш; ✓ Таҳияи бренди ҷаҳонӣ; ✓ Таҳияи стратегияҳои рақобатпазирӣ оид ба нархгузорӣ	Афзоиши ҳисса дар бозорҳои байналмилалӣ Баланд бардоштани шиносӣ ва обрӯи бренд Ҷалби мизоҷони нав
Чузби идоракунии сифати маҳсулот	✓ Стандартҳои сифат (ISO ва дигар стандартҳои байналмилалӣ); ✓ Назорати сифат дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсолот; ✓ Шаҳодатномаи маҳсулот	✓ Ба даст овардани боварии мизоҷон; ✓ Баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозорҳои хориҷӣ; ✓ Қоҳиши баргардонидани мол ва шикоятҳои муштариён
Чузби идоракунии захираҳо ва логистика	✓ Муносибсозии занҷираҳои таъминот; ✓ Рушди инфрасохтор ва марказҳои логистикӣ, нақлиёт); ✓ Қоҳиши хароҷот барои ашёи хом ва мавод	✓ Қоҳиши хароҷоти амалиётӣ; ✓ Баланд бардоштани чандирият дар идоракунии захираҳо, суръати расонидани маҳсулот
Чузби таъсири муҳити беруна	✓ Сиёсати асбӯрӣ ва тағйирёбии қурби асбӯр; ✓ Созишномаҳои байналмилалӣ тижоратӣ.	✓ Муайянсозии шароитҳои содирот; ✓ Таъсир ба сиёсати нархгузорӣ ва арзиши аслии маҳсулот.

Дар заминаи ҳамин таҳлил ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки чӣ тавре барои рушди зерсоҳаҳои истеҳсолу тақсироти нерӯи барқ, об, газ ва гармӣ сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ ҷалб гардидаанд ва самарай хуб ба даст оварда шудааст. Аз ин рӯ, ба зерсоҳаҳои саноати истихроҷ ва коркард бояд мунтазам ва ҳарчӣ бештар сармоягузориҳо ҷалб гарданд.

Дар сохтори соҳавии саноати мамлакат бояд ҳиссаи санотии коркард ба 80% расонида шавад, то ин ки қисмати зиёди ашёи хоми ватанӣ дар корхонаҳои саноатӣ то дараҷаи маҳсулоти тайёри истеъмолшаванда истеҳсол гардад. Ин омил имконияти сохтану ба кор андохтани корхона ва коргоҳҳои нав, инчунин зиёд шудани ҷойҳои кории иловагиро фароҳам меоварад. Яке аз масъалаҳои муҳими соҳаи саноат дар мамлакат ин баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар сатҳи корхонаи саноатӣ мебошад.

Рушди муносибатҳои бозорӣ ва татбиқи сиёсати дарҳои кушода дар Тоҷикистон боис гардид, ки корхонаҳои саноатии ватанӣ шиддатнокии баланди рақобати дохилӣ ва беруниро эҳсос намоянд. Шароит ва заминаҳое, ки ба рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ таъсир мерасонанд, ба се ғуруҳи асосӣ: ҷаҳонӣ, соҳавӣ ва дохилии корхона ғуруҳбандӣ мешаванд.

Расми 1. Принсипҳои таъмини рақобатпазирии корхонаҳо

Бо назардошти таҳқиқи ҷузъҳои болозикр аз ҷониби мо механизми баланд бардоштани рақобатпазии корхонаҳои саноатӣ барои таъмини рушди устувор ва дарозмуддати онҳо пешниҳод карда шудааст.

Таҳлили маълумотҳои расми 6 нишон медиҳад, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи пурраи ин механизм фақат барои корхонаҳои бузурги истеҳсолӣ натиҷабахш аст. Механизми баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатии хурду миёна аз корхонаҳои калони саноатӣ фарқ карда, дар ин раванд барои дастрасӣ ба рақобатпазирии сатҳи баланд яке аз қисматҳои он ҳамчун зеринзоми ташкилию иқтисодӣ, ки истифодаи он ҳароҷотҳои камтарро талаб мекунад, бояд дар ҳамаи корхонаҳои саноатӣ роҳандозӣ гардад.

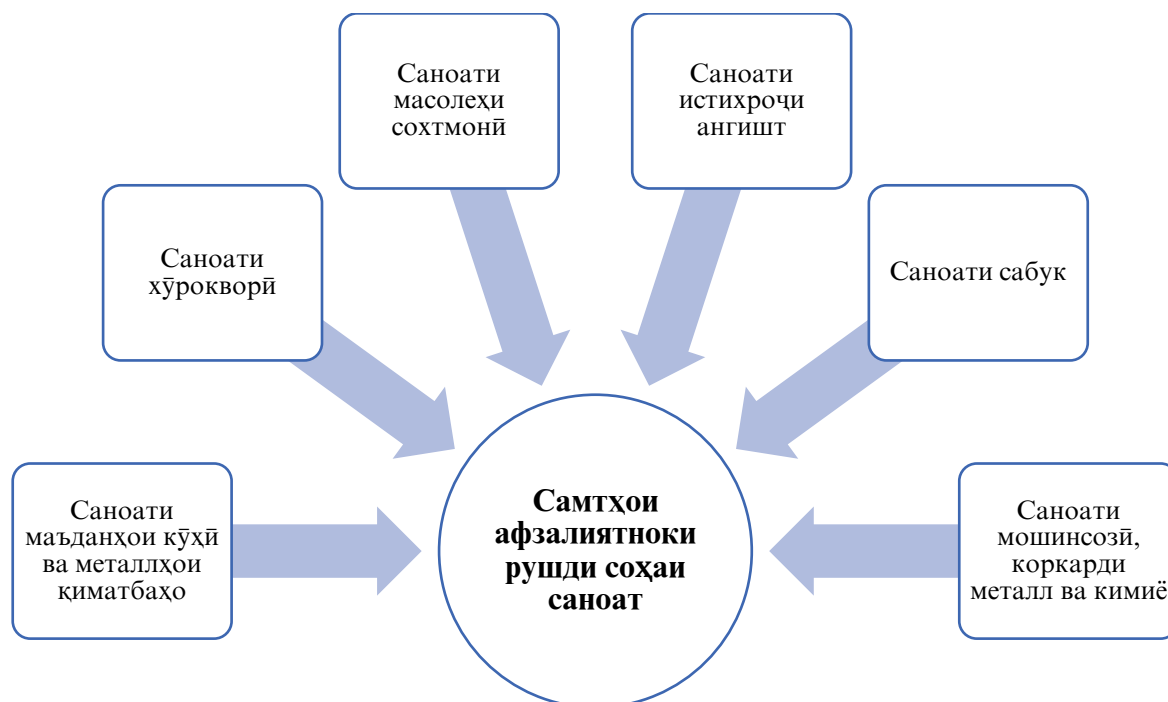
Ҳамамон, аз ҷониби мо бо мақсади таъмини рақобатпазирӣ бо истифода аз механизми ташкилӣ-иқтисодӣ алгоритми таҳия ва амалисозии стратегияи рушди корхонаҳои саноатӣ пешниҳод карда шудааст.

Ҳамин тариқ, алгоритми амалӣ намудани стратегияи рушди корхонаҳои саноатӣ равандҳо ва унсурҳои гуногуни ҳамгироии миёни ҳам алоқамандро фаро гирифта, он имконият медиҳад, ки стратегияи корпоративии рушди корхонаҳои саноатӣ дар тамоми зинаҳо бо истифодаи механизми ташкилӣ-иқтисодӣ самаранок татбиқ карда шавад.

Самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саноати хӯрокворӣ, масолеҳи сохтмонӣ, истихроҷи ангишт, саноати сабук, мошинсозӣ, коркарди металл ва кимиё, маъданҳои кӯҳӣ ва металлҳои қиматбаҳо мебошанд, ки дар расми 2 оварда шудааст.

Ҳамин тариқ, бо мақсади вусъат бахшидан ба навсозии технологияи истеҳсолоти корхонаҳо зарурати васеъ гардонидани инфрасохтори инноватсионӣ (паркҳои технологӣ, марказҳои паҳнкунии технологияҳо, таҳкими муносибатҳои кооператсионӣ дар ҳар як соҳаи саноат, расонидани кумаки техникӣ дар доираи ассотсиатсияҳои соҳибкории истеҳсолӣ) ба вучуд омадааст.

Раванди таъмини кадрҳои баландхаттисос барои соҳаи саноат аз ҳисоби хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи махсуси кишвар масъалаи мубрам буда, ҳалли ғаврии он ба танзими давлатӣ ва ҳамкории муштаракӣ вазорату идораҳои дахлдор вобаста аст.

Расми 2. Самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [5]
Дар асоси таҳлили вазъи муосири соҳаи саноат ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Саноатикунонии истеҳсолот яке аз омилҳои механизми стратегияи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ буда, ҳамаи соҳаҳои зерсоҳаҳои иқтисодиёти миллий, аз ҷумла, соҳаҳои саноати мошинсозӣ, химия, комплекси агросаноатӣ, сохтмон, нақлиёт, соҳаҳои иҷтимоӣ, хизматрасонӣ ва ғайра бояд фаро гирад [8].

2. Аз сабаби он ки омили ҷалби сармоя ва сармоягузори имконият медиҳад, ки яку яқбора ҳамаи соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллиро пурра азнавсозӣ намоем, бинобар ин аз назари мо сохтани ба кор андохтани корхонаҳои истеҳсолиро бо тартиби зайл бояд саноатикунонӣ намуд:

А) Бунёд ва ба кор андохтани корхонаҳои дорои “энергияи сабз”, энергияи обӣ, офтобӣ, шамоли ва ғайра бо дарназардошти расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва содироти энергияи обӣ то ба 40% расонида шавад;

Б) Сохтани корхонаҳои нави мошинсозӣ (барои истеҳсоли қисмҳои эҳтиётӣ ба ҳамаи корхонаҳои саноатӣ ғайрисаноатӣ), барои қонеъ намудани талаботи хоҷагии қишлоқ ва саноат, ҳамчунин корхонаҳои саноати химия аз маҳсулоти химиявӣ;

В) Азнавтаҷҳизонидан ва пурра азнавсозӣ намудани корхонаҳои соҳаи агросаноатӣ дар асоси техника ва технологияи каммасрафи муосир барои қонеъ намудани талаботи аҳолии мамлакат аз маҳсулоти озӯка то ба дараҷаи 80-90%;

Г) Ба соҳаҳои хизматрасонӣ, илму маориф, махсусан омӯзишгоҳу мактабҳои олӣ бояд диққати махсус равона гардад. Барои ташкили саноатикунонии босуръат бояд мо барои тайёр намудани кадрҳо ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти ватанӣ диққати аввалиндараҷа диҳем. Бо ҳамин тартиб пайдарпай сохтани дигар соҳаҳои иқтисодиёт бояд риоя карда шавад.

3. Барои саноатикунонии босуръат бояд ба инфрасохтори корхонаҳои истеҳсоли ғайриистеҳсолӣ, инчунин таъсис додани марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ҷорисозии инноватсияҳо дар истеҳсолот, таъсиси филиалҳои донишгоҳу донишқадаҳо, шӯъбаҳои пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, корхонаҳои хурди инноватсионӣ, фондҳои венчурӣ (таваккалӣ, алоқаманд бо хавф) ва ғайраҳо диққати махсус дода шавад [8].

5. Рушди саноатикунонии босуръат бояд ҳатман бо дарназардошти ба назар гирифтани вазъи экологӣ, ҳифзи муҳити зист ва истифодаи техника ва технологияи навтарини соҳа ба роҳ монда шавад.

Ба инобат гирифтани пешниҳоду мулоҳизаҳои болозикр дар асоси саноатикунони босуръати ҳамаи соҳаҳои зерсоҳаҳои истеҳсолоти мамлакат иқтисодиёти миллиро ба як зинаи баланди техникую технологӣ ва экологӣ баланд бардошта, имконият медиҳад, ки бучети маҳаллӣ ва давлатӣ аз ҳисоби бунёд ва ба қор андохтани садҳо қорхонаҳои қорғохҳои нави муосир қандин маротиба афзун намуда, қойҳои қории нава таъсис дода мешаванд. Дар ин замина дараҷаи сатҳу сифати зиндагии аҳоли ба як зинаи нава табилад дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Қумҳурии Тоҷикистон / Вазъи иҷтимоию иқтисодии Қумҳурии Тоҷикистон январ-декабри 2022, Душанбе 2024. 429 саҳ.
2. Стратегияи миллии рушди Қумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе – 2016.
3. Стратегияи рушди саноат дар Қумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе 2018, №159.
4. Саноатикунони иқтисодиёти Қумҳурии Тоҷикистон (барномаи таълимӣ). Душанбе, 2019.
5. Ҳамитов М.С., Абдурахмон Ҳ. Самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи саноат дар Қумҳурии Тоҷикистон. Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Самтҳои асосии ташаккул ва рушди иқтисоди “сабз” дар шароити муосир”. Душанбе, 2023.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат Президенти Қумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии қумҳурий» 28.12.2024, ш. Душанбе.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат Президенти Қумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019, ш. Душанбе.
8. Ш. Дустбоев, Ҳакимзода А. Саноатикунони истеҳсолот – омили муҳими рушди иқтисодиёти миллий. Конференсияи қумҳуриявӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи “Менеҷменти инноватсионӣ ва рушди маркетинги рақамӣ”. ДДТТ, Душанбе: 04 - 05 июни соли 2025.

СУЛТОНОВ ЗОИРШО СУЛТОНОВИЧ,

кандидат эконоиичесеских наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции.
Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 937- 26-60-50,
E-mail: zoir1978@gmail.com.

МАШОКИРОВ ДЖАМШЕД НЕЪМАТУЛЛОЕВИЧ,

кандидат эконоиичесеских наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции.
Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 934-31-31-31.
Email: jamshed_tguk@mail.ru.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Статья посвящена анализу процесса цифровизации банковской системы Республики Таджикистан в контексте экономической нестабильности, обусловленной зависимостью от внешних факторов, таких как денежные переводы трудовых мигрантов, колебания цен на сырьевые товары и геополитические риски. Исследование структурировано вокруг ключевых аспектов: обзора экономического и банковского сектора страны, определения понятия цифровизации в глобальном и региональном контексте, оценки текущего состояния внедрения цифровых технологий в таджикских банках, выявления основных вызовов (включая инфраструктурные ограничения, низкую цифровую грамотность, кибербезопасность и регуляторные пробелы) и потенциальных возможностей (повышение финансовой инклюзии, снижение операционных затрат, диверсификация услуг через fintech и усиление устойчивости к шокам).

Также подчеркивается стратегическая значимость цифровизации как императива устойчивого развития, с рекомендациями по инвестициям в инфраструктуру и международное сотрудничество для преодоления барьеров и реализации потенциала. Статья способствует пониманию роли цифровых трансформаций в развивающихся экономиках Центральной Азии, предлагая основу для дальнейших исследований в области финансовой политики и экономической гибкости.

Ключевые слова: цифровизация банковской системы, экономическая нестабильность, реммиттансы, финансовая инклюзия, вызовы и возможности, цифровые кошельки, безналичные транзакции, устойчивость экономики.

РАҚАМИКУНОНИИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ИМКОНИЯТҶО ДАР ШАРОИТИ НОУСТУВОРИИ ИҚТИСОДӢ

Мақола ба таҳлили раванди рақамикунонии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи ноустувории иқтисодӣ, ки бо вобастагӣ аз омилҳои беруна, аз қабилҳои интиқоли пули муҳочирони меҳнатӣ, тағйиребии нархи молҳо ва хатарҳои геополитикӣ вобаста аст, бахшида шудааст. Тадқиқот дар атрофи ҷанбаҳои калидӣ: баррасии бахши иқтисодӣ ва бонкии кишвар, муайян кардани мафҳуми рақамисозӣ дар заминаи глобалӣ ва минтақавӣ, арзебии вазъии кунунии ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар бонкҳои тоҷикистон, муайян кардани мушкилоти асосӣ (аз ҷумла маҳдудиятҳои инфрасохторӣ, саводнокии пасти рақамӣ, амнияти киберӣ ва камбудии танзимкунонда) ва имкониятҳои эҳтимоли (баланд бардоштани фарогирии молиявӣ, кам кардани хароҷоти амалиётӣ, диверсификасияи хизматрасонӣ тавассути fintech ва таҳкими муқовимат ба шокҳо).

Инчунин аҳамияти стратегияи рақамисозӣ ҳамчун императиви рушди устувор, бо тавсияҳо оид ба сармоягузорӣ ба инфрасохтор ва ҳамкориҳои байналмилалӣ барои баргараф кардани монеаҳо ва таъбиқи потенциал таъкид карда мешавад. Мақола ба фаҳмидани нақши тағироти рақамӣ дар Иқтисодиёти Рушдбандаи Осиёи Марказӣ мусоидат намуда, барои таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи сиёсати молиявӣ ва ҷандирии иқтисодӣ замина фароҳам меорад.

Калимаҳои калидӣ: рақамикунонии низоми бонкӣ, ноустувории иқтисодӣ, реммиттансҳо, фарогирии молиявӣ, мушкилот ва имкониятҳо, ҳамаҷони рақамӣ, амалиёти ғайринақдӣ, устувории иқтисодиёт.

Цифровизация банковской системы представляет собой процесс интеграции цифровых технологий в финансовые операции, направленный на повышение эффективности, доступности и безопасности банковских услуг. В контексте Таджикистана, страны с развивающейся экономикой, подверженной внешним шокам, таким как колебания цен на сырьевые товары, миграционные потоки и геополитическая нестабильность, цифровизация приобретает особую значимость.

Экономическая нестабильность, проявляющаяся в высоких уровнях инфляции, зависимости от ремиттансов (термин "реммиттансы", от англ. Remittances, представляет собой экономическую категорию, обозначающую международные личные денежные переводы между домохозяйствами-резидентами и домохозяйствами-нерезидентами, преимущественно в форме доходов, перечисляемых трудовыми мигрантами из страны занятости в страну происхождения в денежной или натуральной форме).

Согласно Руководству по платежному балансу и международной инвестиционной позиции МВФ (6-е издание), ремиттансы включают доходы, получаемые домохозяйствами от иностранных экономик, в основном за счет временного или постоянного перемещения людей в эти экономики, преимущественно в виде средств, отправляемых мигрантами из экономики происхождения.) и ограниченном доступе к международным рынкам капитала, создает как барьеры, так и стимулы для трансформации банковского сектора. Настоящая статья анализирует текущее состояние цифровизации банковской системы Таджикистана, выявляет ключевые вызовы и возможности, опираясь на статистические данные из официальных источников. Логическая структура исследования включает обзор экономического контекста, анализ процесса

цифровизации, оценку вызовов и перспектив, а также эмпирический анализ с использованием таблиц и диаграмм.

Экономика Таджикистана характеризуется высокой зависимостью от внешних факторов, включая реммитансы от трудовых мигрантов, составляющие до 30% ВВП, и экспорт сырья [8]. Согласно данным Всемирного банка, реальный рост ВВП в 2024 году составил 8,4%, с прогнозом на умеренное снижение до 7,5% в 2025 году в связи с нормализацией потоков реммитансов и глобальными экономическими рисками [9]. Азиатский банк развития прогнозирует рост на уровне 7,4% в 2025 году, подчеркивая роль инвестиций в энергетику и промышленность [1].

Банковская система Таджикистана включает Национальный банк Таджикистана (НБТ) как регулятора и несколько коммерческих банков, с активами, выросшими на 26,8% в первом полугодии 2025 года по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года [3]. Однако уровень финансовой интермедиации остается низким: депозиты к ВВП составляют около 12-18%, а кредиты частному сектору – около 11-12% ВВП в 2020-2023 годах [6]. Это указывает на ограниченную роль банков в финансировании экономики, усугубляемую экономической нестабильностью, такой как пандемия COVID-19, которая привела к снижению роста ВВП до 4,4% в 2020 году [8].

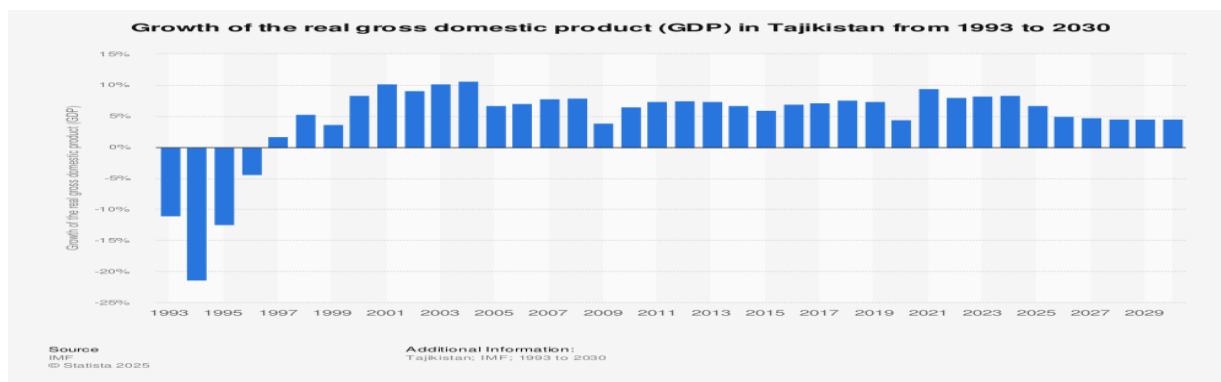
Цифровизация в банковском секторе подразумевает внедрение технологий, таких как мобильный банкинг, цифровые кошельки, блокчейн и искусственный интеллект, для оптимизации процессов. Глобально, по данным Всемирного банка, сильные регуляции в области цифровой торговли могут снизить затраты на торговлю товарами на 20% и услугами на 30% [9].

В Центральной Азии, включая Таджикистан, цифровизация способствует финансовой инклюзии, но сталкивается с барьерами, такими как низкий уровень цифровой грамотности и инфраструктуры [7]. Согласно отчету МВФ, в Таджикистане количество счетов с удаленным доступом выросло с 1,57 млн в 2015 году до 1,78 млн в 2017 году, с дальнейшим развитием мобильных платежей [2]. Глобальный Findex 2025 подчеркивает рост использования цифровых финансовых услуг в развивающихся странах, включая доступ к интернету и мобильным телефонам [7].

В Таджикистане цифровизация продвигается через национальные стратегии, такие как Стратегия финансовой инклюзии, запущенная при поддержке МФК, фокусирующаяся на развитии цифровых финансовых услуг и диверсификации банковских продуктов [8]. К середине 2024 года количество цифровых кошельков достигло 10,4 млн, что привело к росту безналичных транзакций на 16,2% в годовом исчислении [5].

Однако адаптация процессов остается неравномерной: в сельских районах доступ к интернету ограничен, а в городских – растет использование мобильного банкинга [7]. Активы банковского сектора выросли на 26,8% в первом полугодии 2025 года, с портфелем кредитов, увеличивающимся на 22% в Q1 2025 [3]. Иностранные инвестиции в банковскую систему достигли около 3 млрд долларов в первой половине 2025 года, что на 79% больше, чем в предыдущем году [3].

Диаграмма 1. Динамика роста ВВП Республики Таджикистан

Динамика роста ВВП Таджикистана с 2020 по 2025 год, иллюстрирующая экономическую нестабильность и восстановление.

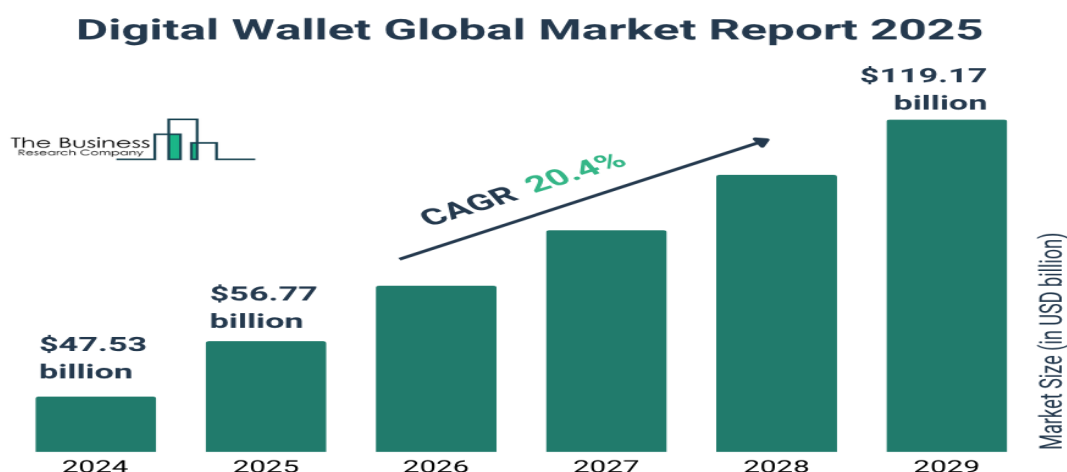
Анализ годовых изменений роста ВВП Таджикистана за период 2020-2025 годов демонстрирует устойчивую тенденцию восстановления после пандемийного шока [8]. В 2020 году рост составил 4,4%, что отражает замедление по сравнению с предыдущими годами из-за глобальных ограничений и снижения ремитансов [8]. К 2021 году показатель увеличился до 9,4%, то есть на 113,6% относительно 2020 года, благодаря возобновлению миграционных потоков и росту экспорта [1]. В 2022 году рост замедлился до 8,0% (снижение на 14,9% по сравнению с 2021 годом), обусловленное геополитическими рисками и инфляционным давлением [2]. 2023 год ознаменовался ростом до 8,3% (увеличение на 3,8% год к году), поддержанным инвестициями в инфраструктуру [1]. В 2024 году достигнут 8,4% (рост на 1,2%), с прогнозом на 2025 год в 7,5% (снижение на 10,7%), что указывает на нормализацию и потенциальные внешние вызовы [9]. Общая динамика подчеркивает резилентность экономики, но также уязвимость к внешним факторам [1].

Экономическая нестабильность Таджикистана, включая уязвимость к климатическим рискам и узкую экономическую базу, усугубляет вызовы цифровизации [8]. Ключевые барьеры включают недостаточную инфраструктуру: низкий уровень проникновения интернета (около 30% населения) и кибербезопасности, что повышает риски хакерских атак [7].

Регуляторные рамки требуют усиления для управления рисками, как отмечает МВФ, подчеркивая необходимость сильного макропруденциального надзора [2]. Финансовая инклюзия остается низкой: разрыв между мужчинами и женщинами в использовании цифровых платежей составляет значительную долю, согласно Global Findex [7]. В периоды нестабильности, таких как 2020-2022 годы, рост депозитов и кредитов замедлялся, с неработающими кредитами, снизившимися с 12,7% в 2023 году до 6,8% в 2025 году [3].

Несмотря на вызовы, цифровизация открывает возможности для повышения эффективности и инклюзии. Цифровые платформы могут снизить операционные затраты банков, особенно в удаленных регионах, как в ГБАО [8]. Развитие fintech способствует диверсификации услуг, включая микрокредитование и платежи, способствуя росту ВВП через повышение торговли [1]. АБР подчеркивает потенциал цифровой общественной инфраструктуры для инклюзивного предоставления услуг [1]. В условиях нестабильности цифровизация усиливает устойчивость, позволяя банкам быстро адаптироваться к шокам, как демонстрирует рост безналичных транзакций [5].

Диаграмма 2. Глобальный рост рынка цифровых кошельков

Глобальный рост рынка цифровых кошельков, отражающий тенденции, актуальные для Таджикистана.

На рисунке показан экспоненциальный рост глобального рынка цифровых кошельков с 2024 по 2029 год, с CAGR 20,4% [5]. В 2024 году объем рынка составил 47,53 млрд

долларов США [5]. К 2025 году ожидается рост до 56,77 млрд долларов США (увеличение на 19,5% год к году), обусловленный расширением мобильных платежей [5]. В 2026 году показатель достигнет около 68 млрд долларов (рост на 19,8%), в 2027 – 82 млрд долларов (20,6%), в 2028 – 98 млрд долларов (19,5%), и в 2029 – 119,17 млрд долларов США (21,6%) [5]. Эта динамика отражает тенденции в Таджикистане, где количество цифровых кошельков выросло с 10,4 млн в 2024г. до 15,7 млн в 2025г. (рост на 50,8%), подчеркивая потенциал для локальной цифровизации несмотря на нестабильность [4].

Для наглядности представим ключевые статистические данные в табличном и графическом виде ниже.

Таблица 1. Динамика ключевых показателей банковского сектора Республики Таджикистан (2020-2025 гг.)

Год	Рост ВВП (%)	Депозиты к ВВП (%)	Кредиты частному сектору к ВВП (%)	Количество цифровых кошельков (млн)	Рост безналичных транзакций (%)
2020	4.4	10.5	12.0	2.1	н/д
2021	9.4	7.13	9.73	4.0	н/д
2022	8.0	8.5	9.71	6.5	20.0
2023	8.3	9.0	12.22	8.0	25.0
2024	8.4	12.0	11.6	10.4	16.2
2025	7.5	15.0	12.0 (прогноз)	15.7	50.8

Данные основаны на отчетах Всемирного банка, АБР, МВФ и Национального банка Таджикистана. [1, 2, 4, 6, 7, 8, 9].

Анализ годовых изменений в таблице выше выявляет положительную динамику цифровизации на фоне экономической нестабильности [2]. Рост ВВП увеличился с 4,4% в 2020 году до 9,4% в 2021 году (рост на 113,6%), затем стабилизировался на уровне 8,0-8,4% в 2022-2024 годах (снижение на 14,9% в 2022, рост на 3,8% в 2023, 1,2% в 2024), с прогнозом снижения до 7,5% в 2025 году (-10,7%) [1, 8]. Депозиты к ВВП снизились с 10,5% в 2020 до 7,13% в 2021 (-32,1%), затем выросли до 12% в 2024 (рост на 33,3% в 2023-2024) и прогнозно до 15% в 2025 (25%) [6]. Кредиты частному сектору колебались: снижение с 12% в 2020 до 9,73% в 2021 (-18,9%), стабилизация в 2022, рост до 12,22% в 2023 (25,9%), легкое снижение до 11,6% в 2024 (-5,1%), с прогнозом на 12% в 2025 (3,4%) [6]. Количество цифровых кошельков демонстрирует экспоненциальный рост: с 2,1 млн в 2020 до 4,0 млн в 2021 (90,5%), 6,5 млн в 2022 (62,5%), 8,0 млн в 2023 (23,1%), 10,4 млн в 2024 (30%), 15,7 млн в 2025 (50,9%) [4, 5]. Рост безналичных транзакций ускорился с 20% в 2022 до 50,8% в 2025, отражая цифровизацию платежей [5].

Таблица 2. Рост активов и инвестиций в банковском секторе (2024-2025 гг.)

Показатель	2024 (Q1)	2025 (Q1)	Рост (%)
Активы банков (млрд сомони)	38.0	52.4	37.9
Портфель кредитов (млрд сомони)	20.0	24.4	22.0
Иностранные инвестиции (млрд ДОЛ. США)	1.7	3.0	76.5

Источник: Национальный банк Таджикистана и Kursiv Media. [3, 4].

В таблице 2 отражено рост активов с 38 млрд сомони в Q1 2024 до 52,4 млрд в Q1 2025 (+37,9%), портфеля кредитов с 20 млрд до 24,4 млрд (+22%), иностранных инвестиций с 1,7 млрд дол. США до 3 млрд (+76,5%) [3]. Это указывает на ускорение в 2025 году по сравнению с 2024, с общим ростом сектора на 26,8% в H1 2025, подкрепленным FDI в 459 млн дол. США за 2024 (рост с 2023) [3].

**Диаграмма 3. Динамика ключевых показателей банковского баланса
Республики Таджикистан**

Диаграмма показывает рост ключевых статей баланса в Q1 2025 по сравнению с Q1 2024 [3]. Активы выросли на 38%, ликвидные активы – на 50%, кредиты – на 22%, обязательства – на 39%, депозиты – на 42% [3]. По сравнению с предыдущим периодом, рост активов ускорился с 11% (Q1 2025 vs Q1 2024 в других метриках), указывая на восстановление [3]. Это отражает приток депозитов (+50% с mid-2022) и кредитование домохозяйств [6].

Подводя итоги, можно сказать, что цифровизация банковской системы Таджикистана в условиях экономической нестабильности представляет собой стратегический императив для устойчивого развития. Вызовы, такие как инфраструктурные ограничения и регуляторные пробелы, могут быть преодолены через целенаправленные инвестиции и международное сотрудничество, открывая возможности для роста инклюзии и эффективности. Эмпирический анализ подтверждает положительную динамику, но подчеркивает необходимость дальнейших реформ для достижения полной интеграции цифровых технологий [1, 2, 7, 8, 9].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Asian Development Bank. Tajikistan Economy to Grow 7.4% in 2025, Digital Transformation Crucial for Sustainable Development. 2025. URL: <https://www.adb.org>.
2. International Monetary Fund. Republic of Tajikistan: 2025 Article IV Consultation. 2025. URL: <https://www.elibrary.imf.org>.
3. Kursiv Media. Tajikistan's banking sector sees nearly 40% asset growth. 2025. URL: <https://kz.kursiv.media/en/2025-05-20>.
4. National Bank of Tajikistan. Electronic money. 2025. URL: <https://www.nbt.tj>.
5. Trend News Agency. Tajikistan embraces digital payments with growing e-wallet use. 2025. URL: <https://www.trend.az/casia/tajikistan/4073769.html>.
6. World Bank. Deposit Money Bank Assets to GDP for Tajikistan. 2025. URL: <https://fred.stlouisfed.org/series/DDDI02TJA156NWDB>.
7. World Bank. Global Findex Database 2025: Connectivity and Financial Inclusion in the Digital Economy. 2025. URL: <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/7983>.
8. World Bank. Tajikistan Economic Update 2025. 2025. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/publication/economic-update-2025>.
9. World Bank. Tajikistan Shows Strong Economic Momentum but Lags Regional Peers on Digitalizing Trade. 2025. URL: <https://www.worldbank.org>.

НИДОЕВ НОЗИМДЖОН ФОЗИЛОВИЧ,

доктор экономических наук, и.о. профессора кафедры таможенной деятельности
Таджикского государственного университета коммерции.
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти Дехоти 1/2, Тел.: (+992 37) 334-83-46;
E-mail: nozimjon.nidoev@mail.ru.

НИДОЕВ НЕКРУЗ НОЗИМДЖОНОВИЧ,

соискатель Таджикского национального университета.

НАЗАРБЕКОВА НУРИЯ АМЗАЛИЕВНА,

старший преподаватель кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного
университета коммерции. г. Душанбе, ул. Дехоти Дехоти 1/2,
Тел.: (+992) 971948822.

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ
ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ, ИНТЕГРИРОВАННЫЙ МАРКЕТИНГ В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ПОЛИТИКИ ОТКРЫТЫХ ДВЕРЕЙ**

В статье рассматриваются актуальные вопросы обеспечения экономического и правового развития таможенных услуг, интегрированный маркетинг в условиях цифровой экономики и политики открытых дверей, связанных с социально-экономическими отношениями рыночных отношений. Также проанализированы внимание и ответственность ученых и специалистов в обеспечении экономической прозрачности, стабильного инвестиционного климата и экономической безопасности, а также сделаны выводы.

Ключевые слова: экономическое и правовое развития, таможенные услуги, цифровая экономика, политика открытых дверей, социально-экономические отношения, новых возможности, перспективы развития.

**ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИЮ ҲУҚУҚИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ
ГУМРУКӢ, МАРКЕТИНГИ ИНТЕГРАТСИОНӢ ДАР ДОИРАИ ИҚТИСОДИ
РАҚАМӢ ВА СИЁСАТИ ДАРҲОИ КУШОДА**

Дар мақола масъалаҳои мубрами марбут ба рушди иқтисодию ҳуқуқи хизматрасониҳои гумрукӣ, маркетинги интегратсионӣ дар доираи иқтисоди рақамӣ ва сиёсати дарҳои кушода, ки бо ҷараёни иҷтимоию иқтисодии муносибатҳои бозорӣ алоқаманданд, баррасӣ шудааст. Ҳамчунин таваҷҷуҳ ва масъулияти олимону мутахассисон дар таъмини шаффофияти иқтисодӣ, фазои устувори сармоягузорӣ ва амнияти иқтисодӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, ҳулосабарорӣ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, иқтисоди рақамӣ, сиёсати дарҳои кушода, муносибатҳои иҷтимою иқтисодӣ, имкониятҳои нав, дурнамои рушд.

В последние годы в Республике Таджикистан на основе проведения целенаправленной экономической политики и динамического развития всех отраслей экономики, обеспечения экономического и правового развития таможенных услуг и интегрированный маркетинг в условиях цифровой экономики и политики открытых дверей, страна достигла макроэкономической стабильности и устойчивого экономического роста.

Об этом была отмечено в Послании Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 28 декабря 2024 г.: «Правительство страны, используя все имеющиеся ресурсы и возможности, регулярно реализует грандиозные созидательные планы во имя улучшения условий жизни народа.

В 2024 году объем валового внутреннего продукта страны был доведен до более 150 миллиардов сомони, а реальные темпы его развития — до 8,4 процента. Достойно отметить, что за последние 5 лет темпы развития национальной экономики в среднем составили 7,7 процента. Для социально-экономического развития страны и реализации приоритетных

государственных инвестиционных проектов, а также для реализации национальных, отраслевых и местных планов и программ в течение 5 последних лет за счет государственного бюджета, внутреннего и зарубежного капиталовложения было направлено более 197 миллиардов сомони.

Для выполнения созидательных планов и работ по благоустройству в честь 35-летия Государственной независимости при поддержке предпринимателей, людей щедрой души и других за последние 3 года было затрачено более 20 миллиардов сомони. В рамках упомянутого плана в течение 3-х последних лет в стране были созданы и сданы в эксплуатацию более 1500 объектов сферы образования, то есть дошкольного и среднего общего образования, 660 объектов сферы здравоохранения, 480 спортивных объектов, 175 культурных и развлекательных объектов, в целом еще тысячи других социальных и производственных объектов. Во все эти работы по благоустройству весомый вклад внесли предприниматели и многие другие патриотически настроенные жители страны» [11].

В этих условиях следует проводить разумную экономическую политику и осуществлять необходимые меры для предотвращения и устранения его неблагоприятных последствий на основе обеспечения экономического и правового развития таможенных услуг и интегрированный маркетинг в условиях цифровой экономики и политики открытых дверей. В этой связи возникает необходимость решения проблем обеспечения населения страны, прежде всего продовольствием, преимущественно собственными силами. Решение проблемы обеспечения продовольственной безопасности является важным условием создания атмосферы стабильности и благополучия в стране, гарантией эффективности ее экономики. Продовольственное обеспечение населения выступает важнейшей составляющей системы экономической безопасности страны [14, стр. 2].

В связи с этим, настало время ужесточить требования как к обеспечению устойчивого инвестиционного климата и открытости экономики, экономической и продовольственной безопасности, так и к достижению сбалансированности спроса и предложения продовольственных товаров, повышения уровня жизни населения на основе организации безопасного сельского хозяйства [8, Стр. 198-220].

Это дает возможность направить все усилия и резервы на достижение продовольственной безопасности с учетом регионального многообразия республики и роли инновационной деятельности в системе безопасного сельского хозяйства учитывающих разумное развитие различных форм собственности и типов хозяйства в структуре агропромышленного комплекса.

Внешняя политика Республики Таджикистан, направленная на создание благоприятных условий для развития материального и духовного потенциала страны, должна осуществляться в соответствии с меняющейся обстановкой в мире, анализа и изучения новых процессов в международных отношениях и поиска наилучших путей реализации национальных интересов на основе укрепления дружественной атмосферы сотрудничества с другими государствами [8, стр. 247-253].

Как отмечено в Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 23 апреля 2014 года: «Внешняя политика нашей страны со своими неизменными основами, принципами и традициями в годы независимости была логическим продолжением проверенной, системной и охватывающей стратегии Республики Таджикистан. Она исходит из политики «открытых дверей», объявленной нами 8 лет назад и, как и прежде, усматривает свою задачу в создании международных условий, способствующих развитию и устойчивости прогресса страны» [12, стр. 1-4].

Действительно на протяжении многих лет ситуация в области внешней политики Республики Таджикистан не претерпела кардинальных перемен. Республика Таджикистан во внутренней и внешней политике занимает принципиальную позицию.

Поэтому можно с уверенностью отметить, что и впредь Республика Таджикистан будет развивать своё политическое и экономическое сотрудничество как на двусторонней, так и на многосторонней основе с проверенными партнёрами - Российской Федерацией,

Китайской Народной Республикой, странами Центральной Азии, Содружеством Независимых Государств и Евразийским экономическим сообществом [15, стр. 1].

Соглашение о создании Таможенного союза, подписанное 6 октября 2007 года на саммите глав СНГ в г. Душанбе и заседание Межгоссовета ЕврАзЭС на уровне глав государств в Астане 5 июля 2010 года, которые было посвящено обсуждению путей уменьшения негативного влияния мирового финансового и экономического кризиса и вопросу повышения деятельности Таможенного союза Белоруссии, России и Казахстана, позволят и в дальнейшем наращивать темпы экономического содружества. Одним из важных решений для Таджикистана явилось согласие глав государств о выделении 70 миллионов американских долларов льготного кредита Таджикистану за счет антикризисного фонда ЕврАзЭС, которое предназначено для поддержки экономики страны в период мирового финансового и экономического кризиса [16, стр. 397]. Решение о создании Таможенного союза по международным стандартам предусматривает единые внешние границы, единую таможенную территорию и единый таможенный тариф.

Нельзя мириться с таким фактом, когда на протяжении последних лет в республике внешнеторговый оборот является отрицательным. Приводим для ясности некоторые годы первой десятилетие XXI века. По сообщениям Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в 2006 году внешнеторговый оборот Республики Таджикистан, включая электроэнергию и природный газ, составил 3 121,6 млн, долларов США, что больше уровня 2005 года на 39,4% или на 882,8 млн, долларов США. За 2007 год этот показатель составил 3 923,6 млн, долларов США, что на 25,6% больше 2006 года или на 799,2 млн, долларов США. За 2008 год внешнеторговый оборот составил 4676,2 млн долларов, что на 16,5% больше 2007 года, или на 660,8 млн долларов США. В 2009 год этот показатель составил 3 578,7 млн, долларов США, что на 23,6% меньше 2008 года, или на 1102,6 млн, долларов США. Торговый баланс за эти годы сложился отрицательным и составил в 2006 году 323,6 млн. долларов США, в 2007 году - 987,3 млн. долларов США, в 2008 - году 1863, млн. долларов США и в 2009 - году 1558,8 млн, долларов США [10].

Подробные данные о внешнеторговом обороте за 2010-2023 годы приводятся в табл. 1. Данные табл. 1 показывают, что внешнеторговый оборот Республики Таджикистан за 2010-2023 годы увеличился на 216,2%, в том числе экспорт - на 204,9%, импорт - на 221,3%. Следовательно, необходимо активизировать внешнеэкономическую деятельность республики и интеграцию в мировую экономическую систему. Сравнивая исторический опыт Таджикистана и современную ситуацию на мировом рынке, а также опыт соседних стран, необходимо на первых стадиях переходного периода найти оптимальное сочетание рыночных механизмов и государственного регулирования.

Таблица 1. Внешнеторговый оборот Республики Таджикистан за 2010-2023 годы* (млн долларов)

Внешнеторговый оборот, в том числе:	3851,6	4557,8	8328,9	216,2
Экспорт	1194,7	1406,8	2448,8	204,9
Импорт	2656,9	3150,9	5880,1	221,3

* **Источник:** Составлено на основе официальных данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан – 2024 (официальное издание). - Душанбе: Издатель: Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, ул. Бохтар,17. 2024. - 428 с. (стр. 312-313).

Стратегия национального развития Республики Таджикистан на период до 2030 года предусматривает темпы роста на уровне не менее семи процентов, а темпы инфляции - на уровне шести процентов. Тем не менее, социально - экономическая политика Республики Таджикистан должна быть усилена на обеспечение устойчивого экономического развития, повышение уровня и качества жизни народа, а также улучшение социальной защиты нуждающихся слоёв населения, так как еще далеко не исчерпаны возможности экономики.

Именно поэтому, необходимо предполагать активную политику предусматривающих мер, направленных на использование возможности экономики, использования преимуществ

«запоздалой» и «догоняющей» индустриализации в развитии отраслей растениеводства и животноводства в богарных территориях республики имеющих возможности производства экологически чистой продукции включая продукции горных лесов и курортно-оздоровительных территорий с целью постепенного перехода к «многотипно-круглогодичному сельскому хозяйству» [7, стр. 87-93].

Следует отметить, что Республика Таджикистан сталкивается с рядом трудностей, которые обусловлены специфическими географическими условиями страны, более 93% территории которой занимают горы, и в особенности недостаточными финансовыми, технологическими, техническими и кадровыми ресурсами. Поэтому Таджикистан для реализации своей стратегии остро нуждается в пристальной помощи развитых государств.

Вместе с тем, Республика Таджикистан располагает уникальными по объёму и разнообразию запасами минеральных и сырьевых ресурсов, в том числе угля, нефти, газа, каменной соли, сурьмы, ртути, золота, серебра, свинца, цинка, драгоценных и полудрагоценных камней и высококачественной сельхозпродукции.

Республика Таджикистан предпринимает активные шаги по укреплению и расширению законодательной и нормативно - правовой базы в соответствии с международными конвенциями и документами международных организаций, в частности «Программа экономического развития Республики Таджикистан на период до 2030 года», законы «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан», «Об иностранных инвестициях в Республике Таджикистан», «О внешнеэкономической деятельности», «Об акционерных обществах», «О лизинге», «О концессиях», «О свободных экономических зонах в Республике Таджикистан». Они обеспечивают защиту прав, интересов и имущества иностранных инвесторов, создают прочную правовую основу для интеграции экономики республики в мировое сообщество, стимулирует участие инвесторов в приватизации объектов национальной экономики.

Принятые законы и правовые акты в соответствии с международными конвенциями в новой редакции способствуют постепенному продвижению в направлении современного цивилизованного общества, ставшей основой для структурных перемен. Однако среди стран СНГ и Центральной Азии, Таджикистан занимает самую низкую позицию по привлечению иностранных инвестиций. Если за последние 10 лет привлечение иностранных инвестиций в Республике Таджикистан по данным Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан составило 30 долларов США на душу населения, то этот показатель в Эстонии составил 700, в Венгрии - 2500, а в Азербайджане - 425 долларов США на душу населения [15, стр. 2-5].

Отсюда понятно, что путь к углубленной экономической реформы в области внешнеэкономической деятельности и на этой основе достижения продовольственной безопасности на базе развития безопасного сельского хозяйства закладывается именно в разработке новых концепций Налоговых и Таможенных кодексов и в их постоянном совершенствовании. Если учесть, что Таджикистану предопределено, в будущем торговать по правилам ВТО, то, очевидно, что механизм контроля торговли должен строиться на общепринятых международных стандартах, к восприятию которых на сегодняшний день экономика Республики Таджикистан не полностью готова [8, стр. 177-180].

В связи с этим, необходимо наряду с ужесточением требования к обеспечению устойчивого инвестиционного климата и открытости экономики, усилить внимание на достижение экономической и продовольственной безопасности на базе развития безопасного сельского хозяйства в условиях рыночных отношений [9].

Академик Пётр Саблук, выделяет три основные черты продовольственной безопасности:

- обеспеченность населения необходимыми продуктами питания на научно-обоснованном медицинском уровне;

- создание в государстве необходимых продовольственных резервов на случай непредвиденных обстоятельств (стихийные бедствия, неурожаи и др.), в размере шестимесячных, а то и годовых запасов.

- обеспечение возможности выхода на мировой рынок с конкурентными видами продукции с целью решения, как мировой, так и региональной продовольственной, энергетической и финансовой проблемы [4, стр. 3-18].

Действительно, необходимым условием физического выживания населения любой страны, сохранения её государственности и суверенитета является проблема обеспечения продовольственной безопасности. Проведенный анализ, и оценка независимых экспертов показывают, что мировая продовольственная ситуация в перспективе будет обостряться, а причины сложившейся ситуации кроются в следующем:

- в быстром развитии производства биотоплива;
- в росте цен на энергоносители и удобрения;
- в значительном снижении запасов продовольствия, в частности зерна.

Проблему также усугубляют ещё три весомых фактора:

- кризис на мировом финансовом рынке;
- сокращение сельскохозяйственного производства из-за неблагоприятных погодных условий;

- увеличение потребления продуктов питания в крупнейших развивающихся странах.

Бедным государствам продовольствие становится не по карману – на его импорт в мире затрачивается около 1 трлн долл. Уже сейчас на планете недоедают жители 50 стран с населением более 860 млн человек, но численность голодающих может возрасти ещё на 100 млн. [4].

Проведенный анализ и данные Государственного комитета статистики Республики Таджикистан показывают, что несмотря на отрицательное влияние кризиса, в результате реализации плана антикризисных мероприятий Правительство Республики Таджикистан в 2009 году добилось увеличения реального объема ВВП по сравнению с 2008 годом на 3,5 %. Инфляция была удержана на уровне 5%, это на 0,7 % ниже, чем за аналогичный период прошлого года. Несмотря на сокращение производства хлопка на 16% сельское хозяйство в целом выросло в 2009 году на 10,5%, так как в не хлопковом сельскохозяйственном производстве наблюдался значительный рост [17, стр. 237-244]. Сдано в эксплуатацию основных фондов на 2, 5 раза больше, чем в 2008 году. За это время строительство жилья увеличилось на 23%, а строительство общеобразовательных учреждений на 17%. На 15% увеличился денежный доход населения. Заработная плата работников социальной сферы, в том числе образования, здравоохранения, социальной защиты, науки и культуры увеличилась в среднем на 20% [13, стр. 1-3].

Опыт прошлых и нынешних дехан в Республике Таджикистан свидетельствуют, что с древних времен наши земли имели большие возможности для сельского хозяйства. Действительно более 950 больших и малых рек орошают земельные поля Таджикистана и примерно 300 солнечных дней в году позволяют за один год получать два урожая.

С другой стороны, без достаточного анализа обеспечения экономического и правового развития таможенных услуг, интегрированный маркетинг в условиях цифровой экономики и политики открытых дверей, в особенности основных видов маркетинга, которое делится на три вида, невозможно было бы полностью посвящать данную проблему [19, стр. 65-89]:

1. Маркетинг, ориентированный на изделие и продукт;
2. Маркетинг, ориентированный на потребителя;
3. Интегрированный маркетинг, или совмещение двух видов в одном.

Каждый из этих видов маркетинга нацелен на один из двух главных компонентов, обеспечивающих предприятию и организацию рост доходов в современных условиях: это продукт и его потребитель. Однако, большой интерес представляет третий вид маркетинга, ориентированный и на продукт, и на потребителя одновременно, на всемерное снижение риска для предприятия, называющиеся интегрированным маркетингом.

В связи с этим, одной из серьезных ошибок менеджмента индустриальной эры был поиск первопричин всех удач и разочарований бизнеса совсем не там, где надо было. Со времен И. Ньютона наука учит нас, что если что-то случилось, то непременно должна найтись причина, почему это случилось. Причина предшествует следствию, результату [19, стр. 69-73].

В то время как, для управляющего это означало, что если нужно получить определенный результат, то сначала нужно найти причину, благодаря которой этот результат будет достигнут. Следовательно, предполагалось при этом, что вы в точности можете знать, что это за причина. А, маркетинг, ориентированный на продукт, предполагает, что вы не можете подавать то, чего у вас пока нет.

В конечном счёте такой подход оборачивается большими первоначальными капиталовложениями, затратами времени и средств, сделать которые нужно до того, как на рынке начнется продвижение вашего изделия. При этом предполагается, что вы определенно знаете, чего хотят и в чём нуждаются потребители, даже если сами потребители об этом ещё не догадываются. Вы, в сущности, решаете за них. При такой логике продукт рассматривается в качестве первопричины, а потребительский спрос - лишь как закономерный результат появления на свет продукта [19, стр. 74-77].

Действительно, стабильный мир крупных предприятий и производств, выпускающих массовую, стандартизированную продукцию, мир компаний, конкурирующих только внутри своих отраслей, мир единообразных и предсказуемых нужд и запросов потребителей — этот мир остался в прошлом. А, если потребители становятся все более непохожими друг на друга, то изделия должны постоянно претерпевать десятки изменений и доработок, прежде чем они начинают соответствовать запросам таких потребителей. Поэтому, каждый год должны выпускаться новые модели с одной целью — удовлетворять тех, кого что - то не устраивает в предлагаемом ассортименте изделий и услуг.

Сегодня и в будущем на рынке будут все более и более преуспевать только те фирмы, для которых потребитель стал первопричиной их бизнеса [3; 5]. В то время как, ориентиры современного бизнеса находятся между поиском причинно-следственных связей и умением видеть все многообразие взаимодействующих здесь, часто разнонаправленных факторов [6, Стр. 61-63].

Маркетингово ориентированная компания обязана: чутко реагировать на все, что происходит на рынке: видеть неудовлетворенную пока еще потребность; знать, что нужно выпускать, с какими модификациями, как разворачивать новое производство.

В мире быстрых изменений идеология действительно маркетингово - ориентированной компании, то есть, это мышление парадоксами, когда причина и следствие могут постоянно и неоднократно меняться местами. На самом деле здесь достижение одного результата может явиться причиной для получения какого-то другого результата и всё переплетается. Каждый элемент постоянно находится в динамике, развитии. “А” может быть причиной “Б”, но и “Б”, в свою очередь, может выступать причиной “А”.

Главное — такую связь обнаружить и помнить, что продукт к потребительскому спросу на него могут и должны создаваться в одно и то же время. Потребитель должен получать продукцию для удовлетворения даже тех своих нужд, которые он еще не успел в полной мере осознать. Именно, в этом и заключается сущность концепции интегрированного маркетинга.

Таким образом, важно осознать, что Республика Таджикистан на пути обеспечения экономического и правового развития таможенных услуг, интегрированный маркетинг в условиях цифровой экономики и политики открытых дверей, сегодня имеет собственную энергетическую, земельно-водную, трудовую, интеллектуальную, товарно-денежную, широко развитую инфраструктурную базу, целую систему развития национальной экономики, в особенности в сельском хозяйстве, требуемой независимостью республики и рыночными отношениями [1;2].

Несомненно, каждый из поставленных проблем требует исследования ученых, академических учреждений, вузовской науки и целых экономических школ. Только все сказанное в единстве могут дать Республику Таджикистан возможность эффективно использовать природно-ресурсный потенциал страны и его регионов, достижения продовольственного благополучия и решения вопросов полезной занятости населения на основе обеспечения экономического и правового развития таможенных услуг, интегрированный маркетинг в условиях цифровой экономики и политики открытых дверей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление на церемонии начала строительства ЛЭП «Кайраккум-Ашт» Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона 04 апреля 2014 г. в городе Кайраккума /<http://www.president.tj/ru/node/6502>.
2. Долгосрочная Программа строительства малых электростанций на период 2009-2020 годов». Постановление Правительства Республики Таджикистан от 2 февраля 2009 года №73.
3. Материалы Конференции ООН по устойчивому развитию "Рио+20"//22.06.2012 // <http://greenlight-int.org/events/2012/konferentsiya-oon-po-ustoychivomu-razvitiyu-rio-20.1>.
4. Материалы Международной конференции «Проблемы обеспечения продовольственной безопасности: национальный и международный аспекты» // Аграрное обозрение. - 2008. - ноябрь-декабрь. - С.3-18.
5. Медведев Д.В. Выступление на третьей сессии пленарного заседания Конференции ООН по устойчивому развитию «РИО+20»//22 июня 2014 года//<http://www.priroda.ru/news/detail.php?ID=10646>.
6. Молодцов А., Попов В., Скориков Е., Турков А. Агрогорода и развитие депрессивных регионов // Вопросы экономики. - 2010. - №4. - С. 153-157;
7. Нидоев Н.Ф. Модель безопасного сельского хозяйства Таджикистана. - Душанбе «Ирфон», 2010.-164 с.
8. Нидоев Н.Ф. Таджикистан: проблемы работающей экономики. 1-е изд.-Душанбе: Ирфон, 2009.- 302с.
9. Новости компании «Группа Черкизово» - якорный инвестор Липецкой области //29.05. 2014 / <http://www.cherkizovo-group.ru/press-center/company-news.aspx?News=4080>.
10. О социально-экономическом положении Республики Таджикистан за 2007-2009 годы // Народная газета: 2008.-30 января. - № 5 (19 611). - Стр. 4; 2009. - 3 февраля. - № 6 (19 664). - Стр. 2; 2010. - 27 января. - № 4 (19 713). - Стр. 4.
11. Полный текст Послания Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. [Pressa.tj](http://pressa.tj). Новости, Таджикистан 30.12.2024 TG / <https://pressa.tj/polnyj--tekst-poslaniya-prezidenta-emomali-rahmona-madzhlisi-oli-2>.
12. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 23.04.2014 //Народная газета. - №18 (19 936). - 30.04.2014. - С. 1-4.
13. Послание Президента Республика Таджикистан Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 24 апреля 2010 года // Народная газета. - 2010. - 28 апреля. - №17 (19 726). – Стр. 1-3.
14. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 25 апреля 2008 года. - Народная газета. - 2008. - 29 апреля 2008 года. - Стр. 2.
15. Саммит межгоссовета ЕрАзЭС на уровне глав государств в Астане //Народная газета. - 2010. - 7 июля. - № 27 (19 736). - Стр. 1.
16. Содружество Независимых государств в 2008 г. Краткий справочник /Статкомитет СНГ. – М: Статкомитет СНГ, 2009. С. 397;
17. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2009 (официальное издание). - Душанбе: УОП ГВЦ ГКС РТ, 2009.- Стр. 237, 244, 283.

18. Таджикистан ежесуточно экспортирует до 7 млн. кВтч. Указанная работа; Единую энергосистему Центральной Азии могут восстановить без Узбекистана // <http://www.newskaz.ru/economy/20140617/6620317.html>.

19. Хруцкий В.Е., Корнева И.В. Современный маркетинг. Настольная книга по исследованию рынка: Учеб. пособие. -3-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2005. – 560 с.: ил.

МИРЗОАЛИЕВ АБДУРАШИД АБДУНАБИЕВИЧ,

д.и.и., и.в. профессора кафедр менеджмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½; Тел: (+992) 934444145. E-mail: menejment_08@mail.ru.

СИЯЕВА МУМТОЗ НАЗИРОВНА,

н.и.и., муаллими калони кафедр менеджмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½; Тел: (+992) 919306348.

РУШДИ ИҚТИДОРИ КАДРӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Тавре ки ба мо маълум аст, рақамикунонии иқтидори кадрӣ ин татбиқи технологияҳои рақамӣ барои табдил додани идоракунии захираҳои инсонӣ аз автоматикунунии вазифаҳои муқаррарӣ то истифодаи маълумот барои идоракунии стратегӣ мебошад. Ин раванд автоматикунунии равандҳои кадрӣ (баҳисобгирии кадрҳо, ҷалби кадрҳо, музди меҳнат), истифодаи таҳлил барои қабули қарорҳо ва эҷоди платформаҳои онлайн барои омӯзиш ва рушди кормандонро дар бар мегирад. Ҳадафи асосӣ ин истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ барои ташаккули иқтидори кадрӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: иқтидори кадрӣ, технологияи рақамӣ, захираҳои инсонӣ, идоракунии стратегӣ, музди меҳнат, иқтисоди рақамӣ, сиёсати кадрҳо.

**РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВИЗАЦИИ**

Как известно, цифровизация управления персоналом — это применение цифровых технологий для трансформации управления персоналом от автоматизации рутинных задач к использованию данных для стратегического управления. Этот процесс включает в себя автоматизацию кадровых процессов (кадровый учет, подбор персонала, расчет заработной платы), использование аналитики для принятия решений и создание онлайн-платформ для обучения и развития сотрудников. Основная цель — рациональное использование человеческого капитала для формирования кадрового потенциала.

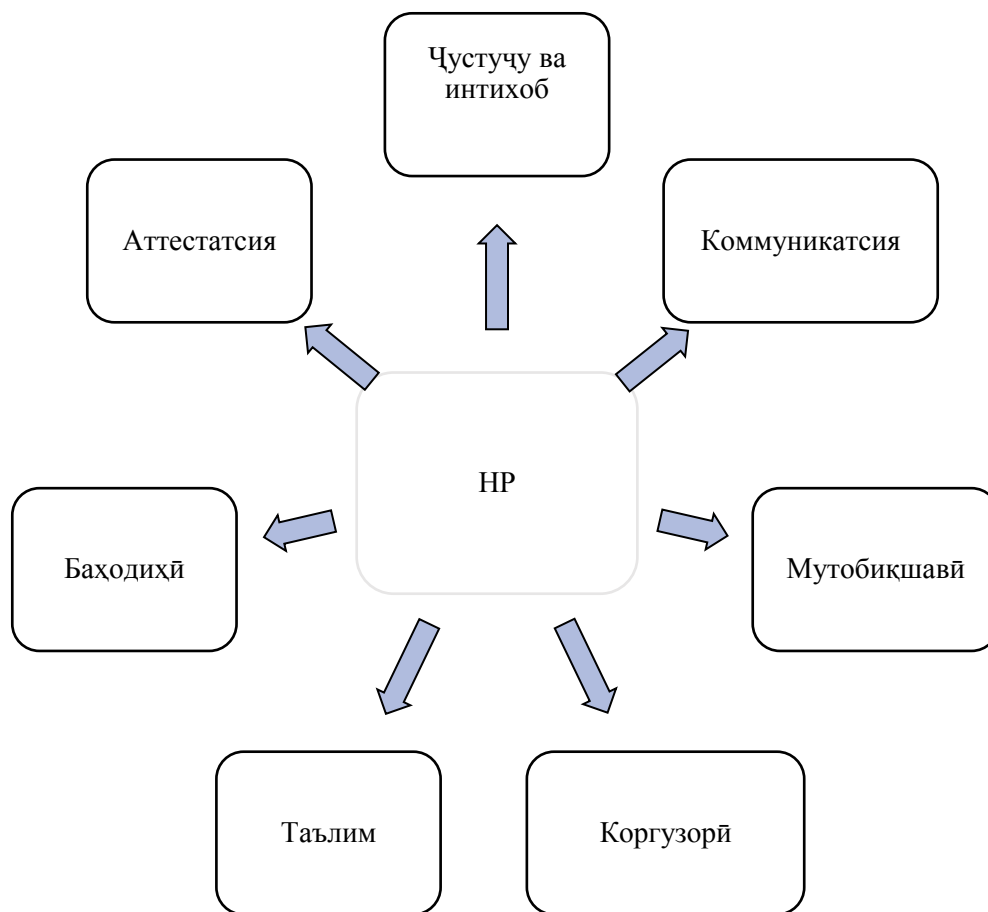
Ключевые слова: человеческие ресурсы, цифровые технологии, стратегическое управление, расчет заработной платы, цифровая экономика, кадровая политика.

Дар солҳои охир рақамисозӣ тамоми соҳаҳои тичоратро фаро гирифтааст ва сиёсати кадрҳо низ истисно нест. Навовариҳои технологӣ равишҳои идоракунии захираҳои инсониро тағир дода, имкониятҳои навро барои баланд бардоштани самаранокӣ ва мутобиқ шудан ба шароити зудтағйирёбандаи бозор фароҳам оварданд. Дар ин мақола, мо ҷанбаҳои асосии таъсири рақамӣ ба сиёсати кадрҳо ва тамоюлҳои асосии ташаккули ояндаи идоракунии кадрҳоро баррасӣ хоҳем кард. Мо бо ҷавоб додан ба саволи "Рақамикунонӣ чист?" Оддӣ карда гӯем, рақамикунонӣ пайдоиши имкониятҳои нави тичорат тавассути татбиқи технологияҳои муносири рақамӣ мебошад[1].

Рақамикунонии бомуваффақият аз гузоштани ҳадаф – табдилдиҳии ширкат ва беҳтар кардани фаъолият оғоз мешавад. Баланд бардоштани самаранокӣ бо ду роҳ ба даст оварда мешавад: тавассути афзоиши даромад ва кам кардани хароҷот.

Рақамикунонӣ махсусан коҳиши хароҷотро баррасӣ мекунад. Автоматикунунии равандҳо – қадами бунёдӣ дар самти рақамикунонӣ мебошад. Яке аз тағйироти назаррасе, ки тавассути рақамисозӣ ба вуҷуд омадааст, автоматикунунии равандҳои речаи HR мебошад. Системаҳои идоракунии захираҳои инсонӣ (HRM) вазифахоро автоматӣ мекунанд, ба

монанди ҷалб кардан, идоракунии сабти кадрҳо, музди меҳнат ва идоракунии омӯзиш. Ин на танҳо вақтро сарфа мекунад, балки эҳтимолияти хатогиҳоро коҳиш медиҳад ва ба мутахассисон имкон медиҳад, ки диққати худро ба вазифаҳои стратегӣ равона кунанд.

Расми 1. Самарабахшии рақамикунонии захираҳои инсонӣ

Идоракунии кадрҳо дар заминаи рақамисозӣ истифодаи технологияҳои рақамӣ барои автоматикунонӣ ва оптимизатсияи тамоми равандҳои кадрӣ, аз ҷустуҷӯ ва ҷалб то рушд ва ҳавасмандии кормандон мебошад. Истифодаи зеҳни сунъӣ, идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ ва дигар абзорҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки аз вазифаҳои муқаррарӣ ба идоракунии стратегияи сармояи инсонӣ гузарад, самаранокӣ ва рақобатпазирии созмонро афзоиш диҳад.

Ҷанбаҳои асосии рақамикунонӣ дар идоракунии кадрҳо аз унсурҳои зерин таркиб ёфтааст, ки онҳоро тавзеҳ додан муҳим аст:

- ❖ Автоматикунонии равандҳо: Татбиқи системаҳои HR барои автоматикунонии амалиёти муқаррарӣ, ба монанди ҳуҷҷатгузории кадрҳо, идоракунии вақт ва музди меҳнат.

- ❖ Истифодаи маълумот: Ҷамъоварӣ, таҳлил ва коркарди ҳаҷми зиёди маълумот барои қабули қарорҳои дақиқ ва огоҳона дар бораи HR.

- ❖ Зеҳни сунъӣ (AI): Истифодаи AI барои автоматикунонии ҷалби кадрҳо (масалан, санҷиши ибтидоии резюме), таҳлили фаъолияти кормандон ва пешгӯии афзоиши касб.

- ❖ Платформаҳои рақамӣ: Истифодаи платформаҳои онлайн барои омӯзиш, рушд ва ҳамкории кормандон, равандҳои HR фасехтар ва дастрастар мегардонанд.

- ❖ Идоракунии давраи зиндагии кормандон: Рақамизатсияи тамоми сафари кормандонро дар дохили ширкат дар бар мегирад - аз ҷалб ва ба кор даровардан то идоракунии кор, ҳавасмандкунӣ ва рушди мансаб.

❖ Манфиатҳои рақамикунонӣ. Сифати беҳтари қарорҳо: Таҳлили маълумот имкон медиҳад, ки қарорҳои бештар объективӣ ва аз ҷиҳати стратегӣ асоснок қабул карда шаванд.

❖ Рушди сармояи инсонӣ: Гузариш ба технологияҳои рақамӣ мутахассисони кадрҳоро барои ҳалли вазифаҳои бештари стратегӣ марбут ба рушди кормандон озод мекунад.

❖ Таҷрибаи беҳтари кормандон: Воситаҳои рақамӣ муоширатро бо HR қулайтар ва фардӣ мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки дар амалияи хоҷагидорӣ ҳоло мушкилоти рақамикунонӣ ба чашм мерасад ва бартараф кардани он аз аҳамият ҳолӣ нест. Мо ҳангоми омӯзиш ба 4 мушкилоти чашмрас таваҷҷуҳ намудем, ки ҳали онҳо имконпазир аст[2].

❖ Амнияти маълумот: Зарурати ҳифзи маълумоти махфии кормандон аз таҳдидҳои киберӣ.

❖ Омӯзиши кормандон: Талабот барои омӯзонидани мутахассисони кадрҳо барои кор бо асбобҳо ва технологияҳои нави рақамӣ.

❖ Интеграцияи технология: Мушкилии ҳамгироии системаҳои гуногуни рақамӣ ба фазои ягонаи иттилоотии ширкат.

❖ Муқовимат ба тағйирот: Муқовимати эҳтимолии кормандон ва роҳбарият ба татбиқи равандҳои нави рақамӣ.

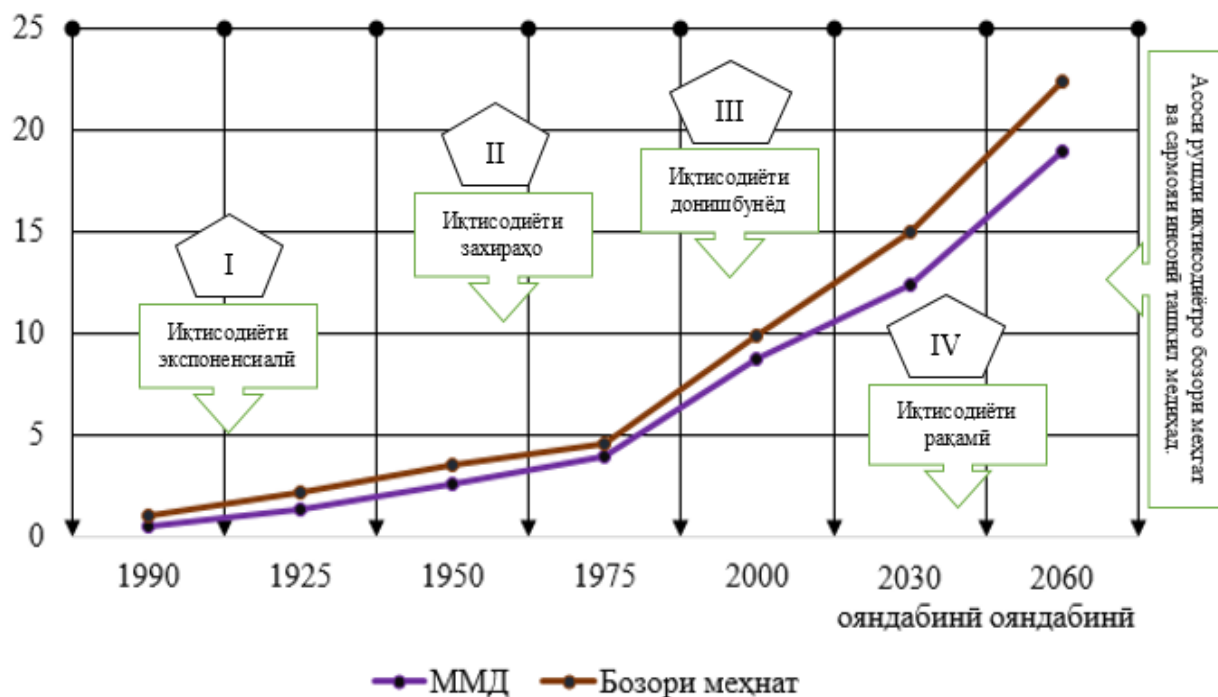

Расми 2. Низомии идоракунӣ автоматии маълумотҳо

Суръати дигаргуниҳои технологӣ ва иҷтимоӣ ташкилотро водор мекунад, ки доимо фаъолиятшонро такмил диҳанд, технологияи навро ворид намоянд ва шаклҳои самарабахши кори коллективро ҷустуҷӯ кунанд. Ин тамоюлро бидуни мунтазам такмил додани донишу малакаи касбӣ, ки ба донишу иқтидори зеҳнии ҳар як корманд: омӯхтани чизҳои нав, ба ҷузъи ҷудонашавандаи раванди кор табдил додани омӯзишу таҷрибаи андӯхташуда, нишон додани малақаҳои зарурии маърифатӣ ва рафторӣ низ амалӣ кардан мумкин нест.

Ҳоло дар аксари корхонаҳо низомии автоматикунӣ идоракунӣ маълумотҳо ва маҳзанҳо мушоҳида мегардад, ки ин ҳам заминаест дар роҳи татбиқи рақамикунонии фаъолиятҳо.

Ба андешаи мо, дар оянда мушкилоти зиёде ҳастанд, ки бартараф намудани онҳо бо имкониятҳои технологияҳои рақамӣ, ки метавонанд ҳосилнокии меҳнатро баланд бардоранд ва ғоидаҳои назарраси иқтисодӣ ба даст оранд, имконпазир аст(Расми 3)[4].

Расми 3. Марҳилаҳои рушди иқтисоди рақамӣ*

Дар системаҳои динамики инкишофёбандаи иқтисодӣ, идоракунии самараноки кадрҳо асоси муваффақияти ташкилоти муосир мебошад. Он ба рушди кадрҳои баландхаттос бо малакаҳои рақамӣ, қобилияти кор кардан дар шароити номуайян ва қобилияти иҷрои вазифаҳои мураккаби таҳлилий, ки импровизатсия ва тафаккури эҷодиро талаб мекунанд, мусоидат мекунад. Гузариш ба HR идоракунӣ ба муҳити рақамӣ боиси табдили вазифаҳо, функсияҳо ва тамоми сохтори идоракунӣ мегардад.

Дар ин шароит рақамизатсияро метавон ҳамчун раванди паҳншавӣ муайян кард паҳн кардани технологияҳои рақамӣ, ки шакли ташаккул аст иқтисоди рақамӣ [4]. Ҳамин тариқ, технологияҳои идоракунӣ рақамӣ (DMT) дар саросари ҷаҳон мавқеи марказиро ишғол намуда, иқтисодиёти миллиро ба зинаҳои нав мебароранд[4].

Аз рӯи ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба созмонҳои технологӣ дар соли 2021 ИМА дар ҷои аввал (353,8 миллиард доллар), Чин (91,3 миллиард доллар), Бритониёи Кабир (54,9 миллиард доллар), Ҳиндустон (41,7 миллиард доллар) ва Австралия (25,5 миллиард доллар) дар ҷои дуюм қарор доранд. Русия бо ҳаҷми сармоягузорӣ 0,8 миллиард доллар дар ҷои 38-ум қарор дорад [5].

Паҳншавии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК), ки асоси рақамикунӣ ташкил медиҳад, бо суръати баланд сурат мегарад. Динамикаи хароҷот барои ТИК-и нав ва анъанавӣ дар саросари ҷаҳон дар гузориши HSE "Тағйироти рақамии саноат: Шароит ва афзалиятҳои ибтидоӣ" инъикос ёфтааст (Расми 2) [6].

Талабот ба системаҳои пешрафтаи мутамаркази назорат дар бахшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар Русия (фоидаи миёна) [6] Технологияҳои рақамӣ хоҷагии кишлоқ Комплекси сузишвории энергетика Саноат Сохтмон Бахши молия Нақлиёт ва логистика Нигардори тандурустӣ

Рақамсозии иқтисодиёти Тоҷикистон тавассути “Солҳои иқтисодиёти рақамӣ ва рушди инноватсия” (2025-2030) амалӣ карда мешавад, ки ҳадафи он тақдир додани кишвар ба системаи хидматрасонии рақамӣ тавассути таҷдиди инфрасохтор, рушди бахши IT, рақамикунӣ хадмоти давлатӣ, баланд бардоштани саводнокии рақамӣ ва дастгирии инноватсия мебошад[5].

Самтҳои асосӣ эҷоди заминаи ҳуқуқӣ, татбиқи технологияҳои 5G ва зехни сунъӣ, таҳкими амнияти киберӣ ва дастгирии соҳибкории рақамиро дар бар мегиранд, ки онҳоро бояд ҳатман ба инобат гирифт:

✓ Тағйироти иқтисодӣ: Гузариш аз иқтисодиёти аграрӣ ба иқтисодиёти муосири рақамӣ.

✓ Рушди инфрасохтори рақамӣ: татбиқи технологияҳои муосир, ба монанди 5G ва эҷоди платформаи миллии маълумот.

✓ Рақамсозии ҳадамоти давлатӣ: рақамли платформалар орқали фуқароларнинг давлат хизматларига тезкор ва қулай дастраслигини таъминлаш.

✓ Омӯзиши кадрҳо: тайёр кардани мутахассисони IT ва баланд бардоштани ихтисоси кадрҳои мавҷуда.

✓ Татбиқи зехни сунъӣ: истифодаи AI дар хидматҳои давлатӣ ва системаҳои бақайдгирӣ.

✓ Киберамният: Таҳияи механизмҳои бозғатимоди ҳифзи платформаҳои иттилоотӣ ва додаҳо.

✓ Дастгирии соҳибкории рақамӣ: Фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди тичорати электронӣ ва тичорати рақамӣ.

АДАБИЁТ

1. Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294.

2. Мирзоалиев А.А. Нақши кадрҳои касбӣ дар рушди савдои чакана /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 № 3(48).-С.120-128.

3. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.200-2009.

4. Мирзоалиев А.А., Идоракунии рушди иқтидори кадрӣ савдои чакана дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ: назария, методология ва амалия, автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.12 – Иқтисодиёти меҳнат, Душанбе – 2023.-С.15.

5. Ф.Р.Шаропов, А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтидорӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов, А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.

ИСОКОВ АНВАР АБДУМАНОНОВИЧ,

к.э.н., доцент кафедры менеджмента Федерального государственного бюджетного учреждения высшего образования «Национальный исследовательский Мордовский государственный университет имени Н.П. Огарёва

ХОЛАХМАДИ САЙАЛИ

к.э.н., доцент кафедры финансы Таджикского государственного университета коммерции

ПАРАДИГМА РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Статья посвящена исследованию вопросов развития сферы услуг в условиях цифровизации. Рассмотрена парадигма и состояние сферы услуг в стране. Установлено, что в условиях цифровой экономики, необходим переход к новым принципам и методам управления, модификации традиционных подходов к управлению человеческими ресурсами. Кроме того, выявлены проблемы, препятствующие эффективному развитию организациям сферы услуг в условиях цифровизации. Выделены основные компоненты управленческого процесса организации сферы услуг в условиях цифровизации.

Ключевые слова: парадигма, организация, сфера услуг, цифровая экономика, цифровизация, трансформация методы, компоненты.

ПАРАДИГМАИ РУШДИ СОҶАИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Мақола ба таҳқиқи масъалаҳои рушди соҷаи хизматрасонӣ дар шароити рақамисозӣ бахшида шудааст. Парадигма ва вазъи соҷаи хизматрасонӣ дар кишвар баррасӣ карда шуд. Муайян карда шуд, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ гузариш ба принципҳои усулҳои нави идоракунии, тағир додани равишҳои анъанавии идоракунии захираҳои инсонӣ зарур аст. Илова бар ин, мушкилоте ошкор карда шуданд, ки ба рушди самараноки ташкилотҳои соҷаи хизматрасонӣ дар шароити рақамисозӣ монеъ мешаванд. Ҷузъҳои асосии раванди идоракунии ташкили соҷаи хизматрасонӣ дар шароити рақамисозӣ ҷудо карда шудаанд.

Калимаҳои калидӣ: парадигма, ташкилот, соҷаи хизматрасонӣ, иқтисоди рақамӣ, рақамисозӣ, трансформатсия усулҳо, ҷузъҳо

Под парадигмой следует понимать модель рационально-научной деятельности и разработки концепции на основе детального изучения совокупности идей и понятий в экономике, в том числе и в сфере услуг.

Развитие цифровой экономики кардинально меняет парадигму развития многих видов экономической деятельности, в том числе сферы услуг. В условиях цифровой экономики информация становится ключевым и определяющим фактором развития сферы услуг. Показано, что основным элементом при формировании сферы услуг выступает информация, что созвучно современной парадигме цифровой экономики.

Современный мир стремительно меняется под влиянием новых технологических трендов, связанных с информатизацией, которые осуществляются в формате цифровизации социально-экономических процессов. Это, в свою очередь, приводит к формированию новой модели информационной экономики и информационного общества.

В своём Послании к Парламенту страны 28 декабря 2024 года Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон объявил период 2025–2030 годов «Годами цифровой экономики и инноваций». Это решение отражает стратегическое стремление страны продвигать инновационные технологии во всех сферах экономики и общественной жизни [5].

Цифровая трансформация - один из новых приоритетов развития государственного управления. Несмотря на то, что в основе современных цифровых технологий лежит сетевое горизонтальное взаимодействие, цифровизация государственного управления, должна осуществляться с использованием иерархического принципа. Ключевую роль, центральное место в электронном правительстве страны играет портал государственных услуги [1,2].

В Республике Таджикистан цифровая экономика является основным направлением в развитии Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период 2030 года. Поэтому со стороны Правительства Таджикистана принято ряд нормативно-правовых документов [5].

Также в стране функционирует «Агентство инноваций и цифровых технологий при Президенте Республики Таджикистан», деградирующая единую государственную политику развития инноваций и цифровых технологий.

Цифровая экономика, по мнению ученых базируется на показатели цифровой трансформации, затрагивающая все сферы деятельности предприятий и организации [2].

Управление и организации сферы услуг в условиях цифровизации тщательно трансформируется с учетом поведения внешней среды, применяя результативную систему управления персоналом, учитывая их особенности (рис. 1).

Рисунок 1. Особенности организации и управления предприятий и организаций в условиях цифровизации

На основе анализа рисунка.1 выявлено, что качество оказания услуг в сферы услуг зависит от использования цифровых технологий и это требует строгого отношения к цифровым технологиям, учитывая всевозможные пробелы в этой системе.

При этом, процессы организации управления деятельности этой системы модифицируются на основе использования инновационно-коммуникационных технологий. Формирование действенной системы управления организации обеспечивает результативную работу, однако для этого нужны учет трансформационных изменений в рассматриваемой подсистемы, включающие основные компоненты: сети и системы коммуникаций; центры сбора, обработки данных и облачные сервисы; кибербезопасность; совместные цифровые платформы и другие.

Таким образом, действенная система организации и управления сферы услуг должна постоянно проводить анализ их деятельности, получать информацию, проверить на достоверность и обработать их в срок, для эффективного принятия управленческих решений, влияющих на повышение результативности и минимизации отрицательного влияния эндогенных и экзогенных факторов. Поэтому в условиях цифровизации целесообразно использовать действенные методы управления и организации сферы услуг, которые представлены в рисунке 2.

Рисунок 2. Методы управления организациями сферы услуг в условиях цифровых трансформаций

Мы считаем, что, исходя из условий и оценки потенциала предприятий и организаций сферы услуг и системы в целом эффективно применять оптимальные методы управления с учетом цифровых трансформаций, влияющих на результативность работы работников и их стимулирования.

В процессе исследования выявлены такие проблемы, препятствующие эффективному развитию предприятий и организаций сферы услуг в условиях ускоренного внедрения цифровых платформ: отсутствие требуемой и необходимой инфраструктуры для полного доступа в сети Интернет; недостаточный спрос на инновационные ИКТ; низкий уровень знаний работников и населения по использованию цифровых технологий; недостаточное инвестирование процесса цифровизации; труднодоступность для участия по управлению внедрения цифровых платформ в сферах экономики и в частном секторе.

Кроме того, необходимо учесть, основные компоненты системы организации и управления сферы услуг в условиях цифровизации на основе [1,4]: повышение результативности управления предприятий и организаций сферы услуг, учитывая интересы клиентов и сотрудников, а также оценки и определении влияния внутренних и внешних факторов; развитие системы управления предприятий и организаций сферы услуг, используя инновационные методы и инструменты; учет соответствия интересов инвесторов между администрации, сотрудников и клиентов для улучшения результатов; исследование, оценивание и прогнозирование развития параметров работы предприятий и организаций сферы услуг, учитывая влияние эндогенных и экзогенных факторов; использование методов и инструментов контроля на основе оценки, тенденций развития и установления закономерностей, характеризующих рыночную систему, его основных сегментов и др.

Кроме того, происходит трансформация из организации, предоставляющей продукты и услуги, опирающиеся на данные, в организацию, в первую очередь, руководствующуюся своими данными и использующую такие данные не только для предоставления существующих продуктов и услуг, но и для создания новых. Сфера услуг, как и другие сферы, где проходят сложные экономические процессы, тесно связана с цифровизацией. Цифровизация сферы услуг является показателем степени развитости социально-экономического комплекса организации и отражает совокупность имеющихся «слабых» сторон, а также проблем

Таким образом, используя указанные методы управления и организации сферы услуг в условиях цифровизации оценивается результативность деятельности системы на основе снижения суммарных и транзакционных затрат, увеличении прибыли, развитие системы мотивации работников, а также удовлетворения растущих потребностей в услугах системы сферы услуг Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Измерение и оценка результатов и эффектов цифровой трансформации топливно-энергетического комплекса. [Электронный ресурс]. – URL: <https://in.minenergo.gov.ru/upload/iblock/29a/29a0484ea0.pdf> (дата обращения: 18.05.2024).

2. Основы цифровой трансформации. URL: <https://cdto.ranepa.ru/page24969210.html> (дата обращения: 22.09.2025).

3. Показатели эффективности деятельности предприятия: критерии и оценка. URL: <https://www.kom-dir.ru/article/1457-pokazateli-effektivnosti-deyatelnosti> (дата обращения: 18.08.2025);

4. Саидова М.Х., Холахмади С. Трансформация экономических процессов Республики Таджикистан в условиях рыночных отношений. / М.Х. Саидова, С.Холахмади //Трансформация экономических процессов в условиях больших вызовов. Материалы межд. науч. практ. конф. (Казань, 10 марта 2023г.)/ Отв. ред. С.А. Башкирцева. – Казань: Отечество, 2023. – С.104-111

5. <https://president.tj>.

ЗАЙНАЛОВ ДЖАХОНГИР РАСУЛОВИЧ,

д.э.н., профессор, зав. кафедры финансы Самаркандский институт экономика и сервиса
г. Самарканда. E-mail: dz50@mail.ru.

ВЛИЯНИЕ ОПЫТА РЕФОРМЫ В ОБЛАСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА СИСТЕМУ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

В данной статье дается обширный взгляд на преимущества проведенной налоговой реформы в США и необходимость ее адаптации в условиях совершенствования системы налогообложения Узбекистана. Изучение системы налогообложения, функционирующей в 1986-1990 годах, может создать наилучшие условия модернизации налогообложения, системы налогообложения.

Ключевые слова: налоговые поступления, социальная напряженность, налоговая льгота, амортизация, гибкая политика, капитальная стоимость, бюджетный дефицит.

ТАЪСИРИ ТАҶРИБАИ ИСЛОҲОТИ АНДОЗБАНДӢ БА НИЗОМИ АНДОЗБАНДИИ ҶУМҲУРИИ УЗБЕКИСТОН

Ин мақола ба манфиатҳои ислоҳоти андози дар ИМА гузаронидашуда ва зарурати мутобиксозии он дар шароити такмили низоми андозбандии Узбекистон назари васеъ медиҳад. Омӯзиши системаи андозбандӣ, ки дар солҳои 1986-1990 ҷаъолият мекунад, метавонад шароити беҳтарини навсозии андозбандӣ, системаи андозбандиро фароҳам орад.

Калимаҳои асосӣ: даромади андоз, ташаннуҷи иҷтимоӣ, имтиёзи андоз, амортизатсия, сиёсати чандир, арзиши асосӣ, қасри буҷет.

По оценкам экономистов, наибольшие налоговые поступления в результате принятия налогового закона будут обеспечены за счет отмены инвестиционного налогового кредита и изменений системы ускоренной амортизации. Отмена, напр., в США 10-процентной налоговой скидки на инвестиции (6% - для краткосрочных активов) обеспечила дополнительные налоговые сборы в течение трех лет (1986-1999 гг.) на сумму более чем 64 млрд. долл. [1].

Обзор изучаемой проблемы на примере США. Новым налоговым законодательством ограничено также действие амортизационных правил, введенных в 1981 г., в результате которых корпорации имели возможность уменьшать объем налогооблагаемой прибыли за счет списания средств производства в более короткие сроки по сравнению со временем его функционирования.

В итоге общая сумма поступлений налогов с прибыли корпораций в федеральный бюджет за период с 1987 по 1991 гг. увеличилась на 120.4 млрд. долл.

Таким образом, радикальная перестройка американской налоговой системы обусловлена как целым рядом экономических причин, так и социальными мотивами. С одной стороны, она направлена на стимулирование экономического роста и научно-технического прогресса, а с другой – рассчитана на достижение некоторого ослабления социальной напряженности в обществе.

Новая администрация США во главе с президентом Дж.Бушем в своей экономической программе определила основные прогнозы развития налогового регулирования в стране. Правительство США высказывается за сохранение преемственности государственной политики в области налогообложения в соответствии с идеями экономического консерватизма.

Главная идея в области налогообложения, провозглашенная в предвыборной программе президента Дж. Буша, заключалась в том, что он обещал не осуществлять повышения налогов. Улучшение состояния федерального бюджета, по мнению Дж. Буша, должно обеспечиваться экономическим ростом и осуществлением плана «гибкого замораживания» («flexible freeze»). По утверждению председателя совета экономических консультантов при президенте Буше М. Боскина, этот план представляет собой один из путей решения

проблемы бюджетного дефицита посредством привязки темпов роста государственных расходов к темпам роста инфляции таким образом, чтобы возрастающие доходы могли покрывать расходы и сокращать образовавшуюся брешь в федеральном бюджете [2].

Предвыборная программа президента Дж.Буша, касающаяся политики налогообложения, сводилась, главным образом, к сокращению налогов на прирост капитальной стоимости. Как отмечает американский журнал «Бизнес Уик», Дж.Буш обещал также ввести новые налоговые льготы на субсидирование нефтепромыслов, сократить налоги на научные исследования и разработки, уменьшить налогообложение пособий на детей, предоставляемых семьям с низкими доходами.

По расчетам экспертов бюджетного комитета конгресса, такие налоговые сокращения обошлись бы федеральной казне в 20 млрд. долл. [3].

Однако идея Дж.Буша о новом сокращении налогов не нашла поддержки в палате представителей конгресса. Так, председатель комитета по доходам и налогам палаты представителей Д.Ростенковски отверг необходимость установления преференциального налогового режима в отношении капитальных активов, поскольку, по его мнению, это было обеспечено уже налоговой реформой 1986 г. По мнению Д.Ростенковски, установление такого режима для капитальных активов обернулось бы утечкой финансовых средств из бюджета в размере свыше 5 млрд. долл. Ежегодно [4].

Некоторые экономические советники президента Дж. Буша не только не поддерживали его идею о дальнейшем сокращении налогов, но, наоборот, осуществляют попытки убедить консерваторов в необходимости прямого повышения налогов с целью улучшения состояния федерального бюджета. Так, по мнению директора административно-бюджетного управления Р. Дармена, напряженное состояние доходной части федерального бюджета в будущем можно будет ослабить с помощью повышения косвенных (акцизных) налогов и налогов на энергоресурсы.

Р. Дармен сосредоточил усилия на изыскании новых резервов на случай, если к 1990 г. доходная часть бюджета не возрастет. Он пытается убедить президента Дж. Буша в необходимости введения некоторых видов косвенных налогов. Предлагается увеличить налоги на бензин, которые, по его подсчетам, смогут обеспечить дополнительные налоговые поступления в бюджет в размере до 1 млрд. долл. ежегодно или повысит акцизы на сигареты и алкогольные напитки [5].

В условиях, когда усилия администрации Дж. Буша направлены на решение проблемы бюджетного дефицита, трудно предсказать, удастся ли правительству избежать повышения налогов (особенно косвенных), или нет.

Если американское правительство под давлением экономической обстановки все же вынуждено будет повысить налоги, то эта акция, несомненно, вступит в противоречие идеями теории экономики предложения.

Налоговая политика правительства США в 80-х годах отражает основные цели неоклассической буржуазной теории, направленной на обособление прямого вмешательства государства в экономику, предоставление большей свободы частному предпринимательству и, в конечном итоге, - на укрепление экономических и финансовых позиций монополистического капитала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Survey of Current Business, Vol. 67, № 3, March 1987, p. 19.
2. Business Week, December 26, 1988 / January 2, 1989, p. 94.
3. Business Week, January 23, 1989, p. 33.
4. U.S. News and World Report, January 16, 1989, p. 26.

НАДЖМИДДИНОВ ФИРДАВС НУРИДДИНОВИЧ,
д.э.н., профессор СамИЭС, Узбекистан. E-mail: sado-simo@mail.ru.

АЛИЕВА СУСАННА СЕЙРАНОВНА,
доцент СамИЭС, Узбекистан.

ОЗДОРОВЛЕНИЕ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В данной статье рассматривается необходимость определения объема средств предприятий с учетом требуемой потребности предприятий, т.е. путем установления экономических границ затрат, и тем самым определить возможные варианты установления порядка затрат и потребности в ресурсах, необходимых для обеспечения динамичного роста производства.

Ключевые слова: норматив, остаток средств, производство, потребность, поставщик, финансовое состояние, принципы.

СОЛИМГАРДОННИ ВАЗЪИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА

Ин мақола зарурати муайян кардани ҳаҷми маблағҳои корхонахоро бо назардошти эҳтиёҷоти зарурии корхонаҳо, яъне тавассути муқаррар кардани ҳудуди иқтисодии хароҷот ва ба ин васила муайян кардани имконоти имконпазири муқаррар кардани тартиби хароҷот ва талабот ба захираҳои, ки барои таъмини рушди босуръати истеҳсолот заруранд, баррасӣ мекунад.

Калимаҳои калидӣ: меъёр, тавозун, истеҳсолот, талабот, таъминкунанда, вазъи молиявӣ, принципҳо.

Переход предприятий, НИИ и других организаций на инновационный путь развития предполагает усиление их ответственности за стабильность финансового состояния, улучшение использования активов и других средств и выполнение всех обязательств в установленные сроки.

Недооценка роли анализа финансовой деятельности и финансового состояния, наблюдавшаяся в последние годы, отражала негативные явления в организации финансов, в частности, неограниченное, по существу, предоставление предприятиям платежных средств и других видов ссуд. За счет кредита покрывались финансовые прорывы, вызванные невыполнением производственной программы и договоров на поставки продукции.

Стабильность перестала быть «зеркалом предприятия», во-первых, потому, что неплатежи сразу погашались кредитом, и финансовый прорыв не был виден; во-вторых, из-за того, что стал недостоверным и неаналитичным.

Обзор финансового состояния предприятий. За 2021-2024 годы наблюдалась тенденция к некоторому оздоровлению финансового состояния предприятий, тем не менее, недостаток финансовых средств в целом по экономике, в частности, по предприятиям еще значителен, неплатежи по кредитам и поставщикам, хотя и снизились по сравнению с предыдущим годом, но составляют огромные суммы.

Наряду с некоторым оздоровлением финансового состояния в целом по отраслям экономики остается значительным удельный вес предприятий, испытывающих финансовые затруднения. Так, в настоящее время число убыточных предприятий в Узбекистане составляет около 101,0 тысячи, а их убытки достигли 1,4 млрд. сум.

В настоящее время разрабатывается программа финансового оздоровления предприятий, в связи с этим усиливается необходимость углубленного анализа финансового состояния каждого предприятия с целью выявления резервов ускорения капиталов, возможностей пополнения собственных средств, а на этой основе – предотвращения финансовых прорывов.

Вовлечение излишних финансовых средств – одна из главных задач, от решения которой во многом зависит стабильность финансов предприятия. Даже на предприятиях, у которых фактическая величина не превышает прогнозного уровня, нет оснований для самоуспокоенности, так как уровень средств на сум реализации продукции и услуг

рассчитывался, исходя из среднегодовых их остатков за вычетом ненужных активов, весьма неполно подсчитанных предприятиями.

Анализ, проводимый ими при выдаче и проверке обеспеченности кредитом под совокупную потребность в материальных ресурсах и производственных затратах, показал, что даже при применении весьма «вольготного» банковского принципа отнесения активов к излишним и ненужным в большинстве предприятий выявлены значительные их суммы. «Вольготность» банковского подхода к их определению заключается, на наш взгляд, в том, что банк не принимает к кредитованию материальные ценности, по которым не было расхода в течение целого года.

Между тем, как правило, на большинстве предприятий - бессистемность поставок, особенно основных материалов. Следовательно, для отнесения активов к ненужным требуется дифференцировать максимально допустимый период их нахождения на предприятии по видам производственного сырья, причем для основных материалов (кроме сезонных) было бы оправданным считать предельным сроком отсутствия их расхода квартал, а не год.

После прекращения выдачи кредитов и ужесточения условий выдачи средств для выплат заработной платы усилилась причинно-следственная связь между конечными результатами хозяйственной деятельности предприятия и его финансовым состоянием. Однако в 2024 г. было существенно изменено содержание расчета зарплаты. Сокращение оплаты проведено по мотивам борьбы с административно-командными методами руководства предприятиями, практиковавшимися до их перехода на самофинансирование. Между тем обобщение данных в балансе необходимо прежде всего самому предприятию – его руководству, чтобы получить правильное представление о финансовом состоянии, своевременно разработать и провести мероприятия для обеспечения его стабильности, рационального распределения средств, использования этих средств по целевому назначению.

Анализ финансового состояния предприятий. В настоящее время ставится задача воспитать у работника чувство ответственности за управление хозяйственной деятельностью, включая и финансовую ее сторону. Принизить значение баланса как документа, наиболее обобщенно отражающего результаты хозяйственной деятельности в условиях повышения ответственности и самостоятельности предприятия в управлении финансами, представляется совершенно неоправданным.

Сокращение числа показателей для расчета качественных показателей не снижает трудоемкость расчета, поскольку приходится восполнять недостающие в нем данные различными справками, без которых принимать обоснованные управленческие решения, особенно в части использования кредитов и обеспечения своевременности расчетов, просто невозможно.

Напр., первым сигналом о финансовом прорыве является задержка платежей со стороны покупателей и несвоевременная оплата обязательств самим предприятием. В действующей теперь форме баланса ликвидировано распределение остатков товаров, отгруженных покупателям, по трем статьям, отражавшимся отдельно до этого года: товары отгруженные, срок оплаты которых не наступил; товары, не оплаченные в срок покупателями; товары на ответственном хранении у покупателей ввиду отказа от оплаты.

В первый план подобные расчеты в рамках описания на белой бумаге не осуществляются. Все расчеты производятся с использованием компьютерной техники. Но, несмотря на это, работники не отходят от правил расчетов, использованных т.о. до перехода к новым методам расчета.

В результате теряется информация о неплатежах покупателей из-за отсутствия у них средств либо из-за просрочки, отказа от оплаты, вызванного нарушением договоров.

Чрезвычайно важным показателем финансового состояния является соответствие наличия собственных оборотных средств нормативу. В формировании этих средств большой удельный вес занимают устойчивые пассивы, используемые в покрытие норматива в минимальной сумме, которая постоянно находится в обороте данного предприятия.

Раньше в балансе минимальные остатки устойчивых пассивов, приравненные к собственным оборотным средствам, отдельно отражались на нескольких статьях. Сравнивая фактические остатки по этим статьям с запланированными в покрытие нормативов, можно было установить, действительно ли они постоянно находятся в хозяйственном обороте предприятия и могут быть приравнены к собственным средствам. Нередко оказывалось, что предусмотренные на покрытие нормативов суммы устойчивых пассивов превышают фактические остатки и, следовательно, указанное в балансе наличие собственных и приравненных к ним средств завышено: в действительности предприятие не обеспечено собственными средствами.

Теперь выяснение соответствия реального состояния собственных средств нормативу стало практически невозможным, поскольку в балансе отражается только общий итог всех устойчивых пассивов, зачтенных в покрытие норматива, даже без перечисления состава статей устойчивых пассивов.

Напр., предприятие включило в устойчивые пассивы задолженность поставщикам по неотфактуренным поставкам, а в действительности платежные документы к нему поступают и оплачиваются раньше, чем грузы прибывают, и значит, такой задолженности вовсе нет. Аналогичное положение может быть в отношении средств амортизационного фонда, планируемых в качестве источника формирования запасов материалов для ремонта, между тем как амортизационный фонд полностью израсходован, либо временно свободных остатков фондов экономического стимулирования, которых меньше запланированных.

Нормативы собственных средств в активах баланса теперь отражаются общим итогом без распределения даже по тем укрупненным группам, которые выделены в качестве самостоятельных статей нормируемых средств. Поэтому по балансу можно определить только превышение фактических остатков нормируемых средств над нормативом, а за счет каких именно статей оно образовалось – производственных запасов, расходов будущих периодов или же незавершенного производства и остатков готовой продукции, установить невозможно.

Выводы. Превышение производственных затрат и расходов будущих периодов над нормативом в границах, устанавливаемых предельными уровнями, вполне правомерно и является объектом краткосрочного кредитования. Сверхнормативный же рост незавершенного производства или же, наоборот, его снижение (при правильном расчете самого норматива) сигнализирует о некомплектности задела, неритмичности и других недостатках в производстве.

В силу негативного характера факторов, вызывающих образование сверхнормативных остатков незавершенного производства и готовой продукции, они не должны кредитоваться и могут стать объектами кредитования лишь в порядке исключения.

Отсутствие в балансе нормативов по отдельным статьям расходов средств не позволяет его использовать для проверки обеспеченности банковских кредитов под совокупную потребность производственных затрат. Не представляется возможным проверить соответствие задолженности праву предприятия на кредит и потому, что из фактических остатков нормируемых средств, как и при выдаче ссуды, так и при проверке ее обеспечения, требуется вычесть кредиторскую задолженность, относящуюся к нормируемым активам, сверх сумм, учтенных в устойчивых пассивах. Из-за отсутствия расшифровки устойчивых пассивов в покрытие нормативов нельзя рассчитать и сумму этих пассивов, превышающую приравненную к собственным оборотным средствам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисова О. В. Корпоративные финансы. Практикум: / О. В. Борисова. М.: КНОРУС, 2015. 232 с.
2. Мальцев, Д. А. Понятие финансов и определение их роли в достижении целей предприятий в различных организационно-правовых формах / Д. А. Мальцев. —// Молодой ученый. — 2018. — № 23 (209). — С. 321-323.

3. Кушнер А.А. Производственная программа и ее роль в системе внутрифирменного планирования промышленного предприятия // Вестник АГТУ. – 2010, №2. – С. 89 – 94.
4. Аносов Ю.М. Основы отраслевых технологий и организации производства: / Ю.М. Аносов и др. – СПб: Политехника, 2007. – 312 с.
5. Ильин А.И. Планирование на предприятии: / А.И.Ильин. – Мн.: Новое знание, 2011. – 668 с.
6. Чечевицына Л.Н., Терещенко О.Н. Практикум по экономике предприятия / Л.Н. Чечевицына, О.Н.Терещенко. – Изд. 2-е – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 250 с.
7. Акуленко, Н. Б. Экономический анализ: Учебное пособие / Под ред. Н. Б. Акуленко и В. Ю. Гарновой — М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. — 157 с.

КАБУТЗОДА ҚҶРБОНАЛӢ МИРЗО,

н.и.и., и.в. дотсент, декани факултети молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии тичорати
Тоҷикистон. ш. Душанбе, Деҳотӣ ½. Тел: (+992) 935242191,
E-mail: kabutov-83@mail.ru.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ ҚОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА ТАВАССУТИ ҲАВАСМАНДГАРДОНӢ ВА ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ ҚОРМАНДОН

Дар мақола муаллиф масъалаи баланд бардоштани иқтидори кадрӣи қорхонаҳои савдои чаканаро тавассути ҳавасмандгардонӣ ва такмили ихтисоси қормандон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки яке аз омилҳои муҳими рушди қорхонаҳои савдои чакана ин баланд бардоштани иқтидори кадрӣи қорхона мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, бояд низоми таълимии қорхонаҳои савдо таъсис дода шавад. Имрӯз қорхонаҳои савдо кӯшиш мекунам, ки афзалияти рақобатиро дар бозор соҳиб гарданд, ки ин ба малакаву қордонии қормандони ширкат вобастагӣ дорад. Ин ба қорхона имқоният медиҳад, ки дар муҳлати қўтоҳтарин қарорҳои одилонаи идорақуниро қабул намояд.

Вожаҳои калидӣ: қорхонаҳои савдои чакана, захираҳои меҳнатӣ, ҳавасмандгардонӣ, такмили ихтисос, пенечменти молиявӣ, рақобатпазирӣ, қойҳои нави қорӣ, хароҷотҳои молиявӣ.

ПОВЫШЕНИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ ЗА СЧЕТ СТИМУЛИРОВАНИЯ И ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ СОТРУДНИКОВ

В статье автор исследовал вопрос повышения кадрового потенциала предприятий розничной торговли путем стимулирования и повышения квалификации работников. Автор отмечает, что одним из важных факторов развития предприятий розничной торговли является повышение кадрового потенциала предприятия. Поэтому необходимо создать систему обучения торговых предприятий. Сегодня торговые предприятия стремятся получить конкурентное преимущество на рынке, что зависит от навыков и профессионализма сотрудников компании. Это позволяет предприятию принимать справедливые управленческие решения в кратчайшие сроки.

Ключевые слова: предприятия розничной торговли, трудовые ресурсы, стимулы, повышение квалификации, финансовое вознаграждение, конкурентоспособность, Новые рабочие места, финансовые затраты.

Хусусиятҳои иқтисодӣи муосир нишон медиҳад, ки қорхона ва ташкилотҳо барои омода намудани мутахассисони баландихтисос талаботҳои қидди роҳ мекунанд, ки дар бозори меҳнат рақобатпазир бошанд. Ин аз он вобаста аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ва рушди афзалиятҳои рақобатӣ, танҳо қорхонаҳои метавонанд ғайри монанд, ки ба тағйиротҳои руҳдода зуд мутобиқ шуда, қарорҳои салоҳиятнокеро, ки аз мустиқии сатҳи малака ва омодагии қормандони истеҳсолӣ вобастагӣ доранд, қабул ва амалӣ намоянд.

Рушди босуботи савдои чакана ҳамчун зернизоми муҳими соҳаи савдо барои дурнамо ва ноил шудан ба ҳадафҳои иқтимоӣи иқтисодии он, дар қатори дигар омилҳои таъсиррасон,

аз бисёр чихат аз таъмин будани соҳа бо кадрҳои босалоҳият вобастагии калон дорад. Маҳз ташаккули низоми самараноки таъмини кадрӣ ҳамчун заминаи татбиқи стратегияи рушди иқтисодии кадрӣ савдои чакана имконият фароҳам меорад, ки самтҳои дарозмуддати рушди онҳо муайян шуда, ҳадафҳои аниқ ва роҳҳои ноил шудан ба онҳо муқаррар карда шаванд. Ҳама ин тадбирҳои самаранокии соҳаи савдои чаканаро дар самти амалӣ намудани вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъмин ва ба рушди минбаъдаи онҳо заминаҳои устувор мегузоранд [6].

Корхонаҳои савдои чакана барои нигоҳ доштани рақобатпазирӣ бояд ба таҳаввулотӣ навазавран воқуниш нишон дода, нававарихоро пешниҳод намуда, дар фаъолияти худ истифода намоянд.

Дар шароити муосир савдои чакана, яке аз соҳаҳои зудрушдбанди хоҷагии халқ ба ҳисоб рафта, ин афзалиятро дар ояндаи наздик нигоҳ хоҳанд дошт. Новобаста аз он, ки соҳаи мазкур дар шароити хуби рушдбӣ қарор дорад, вале бояд корхонаҳо дурнамоии рушди оянда ва роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ худро таъмин намоянд. Барои инро таъмин намудан бояд захираҳои моддӣ, молиявӣ ва меҳнатии корхонаҳои савдои чакана оқилона ва самарабахш истифода бурда шаванд.

Зери мафҳуми захираҳои меҳнатии корхонаҳои савдои чакана шумораи кормандоне, ки дар он фаъолият менамоянд, (новобаста аз хусусияти қорре, ки онҳо иҷро мекунанд) фаҳмида мешавад. Маълум аст, ки барои кормандон вазифаҳои касбии худро бо сифати баланд ва мувофиқи стандартҳои иҷро қардан, донишҳои муайяни назариявӣ ва қобилияти истифодаи онҳоро дар ҳолатҳои мушаххас талаб мекунад [5].

Такмили равандҳои технологӣ ва тичоратӣ, таҷҳизоти доимо таҷдидшаванда, афзоиши ҳаҷми фурӯши маҳсулот аз сатҳи зарурии омодагии ҳамаҷонибаи кормандон вобастагӣ дорад. Ҳамасола ҳаҷм ва доираи талабот ба малакаи касбии қорманд афзоиш меёбад. Ин яке аз сабабҳои, ки роҳбарияти қорхонаро дар ҳама гуна шакл (аз дӯқони савдо то маҷмааи савдо) маҷбур месозад, ки қормандони қорхонаро таълим ва такмил диҳанд.

Дигаргуниҳои сохторӣ, ки дар соҳа ба амал меоянд, пеш аз ҳама ба афзоиши шумораи шабақаҳои савдои чакана, ки талаботро ба мутахассисони баландихтисос меафзояд, меоварад. Имрӯз қорхонаҳои савдо кӯшиш мекунанд, ки афзалияти рақобатиро дар бозор соҳиб қарданд, ки ин ба малакаву қордонии қормандони ширкат вобастагӣ дорад. Ин ба қорхона имконият медиҳад, ки дар муҳлати кӯтоҳтарин қарорҳои одилонаи идорақуниро қабул намоянд. Аз ин лиҳоз, бисёр ширкатҳои низоми дохилии таълимиро таҳия ва амалӣ қардониди истодаанд.

Қайд қардан ба маврид аст, ки дар таҷриба барои қорӣ намудани намудҳои гуногуни таълим ва такмили қормандон қуни усулҳои истифода бурда мешаванд [1]:

- ✓ сарпарастӣ (таҳти роҳбарии як қорманди баландихтисос, баланд бардоштани сатҳ ва дониши қормандон);
- ✓ истифодаи дастурамалҳои қорӣ ҳамчун як роҳи омӯзиши мустақилона;
- ✓ истифодаи роҳҳои усулҳои ҳавасмандқардонӣ, ки дар такмили фаъолият замина мегузорад;
- ✓ сафари хизматӣ барои омӯзиши таҷриба дар дигар қорхонаҳо (филиалҳои ва шуъбаҳои дигари сохторӣ).

Мавриди зикр аст, ки барои омӯзиши қормандон дар доираи гузаштани қурсҳои гуногуни такмили ихтисос, иштирок дар тренингиҳои маҳсусқардонидишуда ва семинарҳои оид ба баландбарқории малакаи қории қормандон зарур мебошад.

Ғайр аз ин, доираи сафарҳои берунӣ ба қормандон имконият медиҳад, ки ҳама дониш ва ҳама малақаҳои вазифавии худро ташаккул диҳанд. Инқуни, такмили ихтисос дар берун ба баландшавии дониш ва малакаи психологии қормандон таъсири мусбӣ мерасонад.

Ҳар яке аз усулҳои пешниҳодшуда барқарӣ ва қамбудихи худро дорад. Масалан ташкили таълим ва такмили қорҳои дар маркази таълимии худ қорхона дорои афзалиятҳои беандоза мебошад, қуни [2]:

- омода кардани мутахассис дар самти муайян ва дақиқ боназардошти вазифаҳои аввалиндараҷа ва муҳими ширкат;
- интиҳоби муносиби донишҳои назариявӣ ва амалӣ;
- кам кардани хароҷотҳои молиявӣ барои таълими кормандон;
- ихтисор кардани муҳлати таҳсил.

Камбудиҳои таълимии дохилии корпоративӣ ин набудани робита бо ҳамкасбони дигар ташкилотҳо, “инкишофи рақобатӣ” ва имконияти ҷамъбаст кардани таҷрибаи фаъолияти онҳо, зарурати интиҳоби кадрҳои соҳибхтисос ва ташаккули минтақаҳои таълимии махсус мебошад. Ин хусусан дар таълими амалии кормандоне муҳим аст, ки фаъолиятшон ба истифодаи техника ва дастгоҳҳо робита дорад. Масалан, хазиначиҳо, мудирони базаи маълумотҳо, коршиносон оид ба қабули молҳо, молшиносон ва операторҳо.

Қобили зикр аст, ки дар рафти тайёркунии ва такмили ихтисоси кормандон маблағгузорию иловагӣ лозим аст. Маблағгузорӣ барои такмили ихтисоси кормандон дар асоси банақшагирии менеҷменти молиявии корхона ба роҳ монда мешавад. Менеҷменти молиявӣ барои такмили ихтисоси кормандони корхонаҳои савдои чакана чунин имкониятҳои молиявиро медиҳад, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Менеҷменти молиявӣ дар такмили ихтисоси кормандони корхонаҳои савдои чакана

Менеҷменти молиявӣ дар такмили ихтисоси кормандон	Усулҳои менеҷменти молиявии такмили ихтисоси кормандон	Мақсади менеҷменти молиявии такмили ихтисоси кормандон
Таҳия ва татбиқи сиёсати молиявӣ бо истифодаи воситаҳои гуногуни молиявӣ	Таваккал ва афзалиятҳои ин ё он роҳҳои маблағгузорӣ барои такмили ихтисоси кормандон	Ба ҳадди максималӣ расонидани фоида аз ҳисоби таҷрибаи гирифтаи кормандон
Қабули қарорҳо оид ба такмили ихтисоси кормандон ва масъалаҳои маблағгузорию онҳо	Самаранокии фаъолияти ширкат дар асоси баландбардории тахассусии кормандон	Дар давраи банақшагирифташуда таъмин намудани меъёри устувори фоида
Таъмини иттилоотӣ бо роҳи тартибдиҳӣ ва таҳлиلى ҳисоботҳои молиявӣ	Суръатнокии гирдгардиши сармоя ва ҳосилнокии он аз ҳисоби кормандони соҳибтаҳассус	Зиёдшавии даромади ҳайати роҳбарикунанда ва муассисони ширкат
Баҳогузорию лоиҳаҳои маблағгузорӣ ва ташаккули портфели маблағгузорӣ; баҳогузорию хароҷоти сармоя; банақшагирии молиявӣ ва назорат аз болои такмили ихтисоси кормандон		Болоравии арзиши қурби саҳмияи ширкат
Ташкили дастгоҳи идоракунии фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидорию ширкат аз ҳисоби кормандони баландхтисоси ширкат		

Манбаъ: муаллиф дар асоси адабиёти [2] таҳия намудааст.

Таҷрибаи қорӣ нишон медиҳад, ки ҳар як корманд ҳангоми ба қори нав баромадан исбот кардан меҳодад, ки ба фаъолияти қорияш бисёр мароқ дорад. Ғайр аз ин, роҳбарон дар навбати худ, барои он, ки кормандон вазифаҳои худро саривақт ва босифат иҷро намоянд, вазифадор мебошад, ки низоми ҳавасмандгардонии қориро ба роҳ монанд. Инчунин,

омилҳои дигаре ба монанди дараҷаи пасти масъулиятнокӣ, муносибати ғайристандартӣ роҳбар ва кормандон метавонад кормандро аз ғаёлияти худ рӯҳафта созад.

Ин метавонад бо сабабҳои зерин руҳ диҳад [3]:

- ✓ даҳолати аз ҳад зиёди роҳбарият;
- ✓ набудани дастгирии ташкилӣ ва психологӣ;
- ✓ надоштани маълумоти зарурӣ оид ба корманд;
- ✓ аҳамият надодани роҳбар ба зердастон ва дархостҳои онҳо;
- ✓ набудани фикру мулоҳизаҳо (маълумоти аниқ надоштан оид ба натиҷаҳои меҳнати зердастон);
- ✓ баҳодиҳии ғайриқаноатбахш ба натиҷаи меҳнати зердастон аз ҷониби роҳбарон.

Мавриди зикр аст, ки як қатор омилҳо метавонанд барои идора намудани кормандон таъсиррасон бошанд, аз ҷумла: зердастонро барои гирифтани донишҳои нав сафарбар намудан, баланд бардоштани малака ва тақмили ихтисоси кормандон, таҳияи омӯзиши низомии зарурӣ ва ғайра.

Яке аз омилҳои муҳими рушди корхонаҳои савдои чакана ин баланд бардоштани иқтисодии кадрӣ корхона мебошад. Аз ҳамин рӯ, бояд низомии таълимии корхонаҳои савдо таъсис дода шавад.

Ин низом дар ҳалли масъалаҳои шуғл дар бозори хизматрасонии савдои чакана мусоидат мекунад, ки ба:

- пешниҳоди ҷойҳои нави корӣ;
- баҳодиҳӣ ба талабот ва тақозои коргарон дар корхонаҳои савдо;
- тақмили низомии таълим, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳо;
- дар корхонаҳои савдо гузаронидани семинару тренингҳо ва ғайра.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар ҷараёни идоракунии тақмили ихтисоси кормандон чунин хулосаҳо бароварда мешавад:

1. Рушди малакаи кормандон бояд ҳангоми таҳияи сиёсати кадрӣ корхона, муайян кардани талаботҳои ташкилӣ ва инфиродӣ ба нақша гирифта шавад;
2. Фароҳам овардани шароит барои рушди кормандон тавассути истифодаи ҳавасмандии моддӣ ва маънавӣ, аз ҷумла кафолатҳо;
3. Нигоҳ доштани таҳсилоти давомдор дар доираи касби корманд тавассути машварати мунтазам дар соҳаи тақмили ихтисос дар корхона ва ташкили пешрафти касбӣ.

Қобили қайд аст, ки имрӯзҳо дар бозори меҳнат ба кормандоне, ки иқтисодии зехнияшон хеле баланд аст, тавачҷӯхӣ зиёд доранд.

Ҳамин тариқ, баландшавии сатҳи касбият ва салоҳиятнокии кормандон ба рақобатпазирии корхонаҳои савдои чакана мусоидат намуда, ба рушди минбаъдаи он заминаҳо хоҳад гузошт.

АДАБИЁТ

1. Бланк И.А. Торговый менеджмент. – Киев: Эльга; Ника-Центр, 2006. – 780 с.
2. Брагина Л.А., Данько Т.П. Организация и управление торговым предприятием: учебник / под ред. Л.А. Брагина, Т.П. Данько. – М.: Инфра-М, 2005. – 303 с.
3. Болычев, О.Н. Этапы формирования и развития сетевых предпринимательских структур / О.Н. Болычев // Известия Тульского государственного университета. Экономические науки. - 2009. - № 1-С. 270 - 279.
4. Виханский О.С. Стратегическое управление: учебник / О.С. Виханский. - 2-е изд., перераб. и доп. - М., 2003. - С. 44-51; Новоселов А.С. Теория региональных рынков / А.С. Новоселов. - Ростов-на-Дону, 2002. - с. 98-100.
5. Голова А. Г. Управление продажами: учебник / А. Г. Голова. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К0», 2010. - 280 с. С. 229.
6. Кабутзода Қ.М. Масъалаҳои мубрами идоракунии кадрҳо дар корхонаҳои савдои чакана. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи “Рушди менечменти инноватсионӣ ва маркетинги рақамӣ” 4-5 июни соли 2025. Саҳ. 94-98.

АБДУРАХМОН ҲАКИМЗОДА

н.и.и., и.в. дотсент, мудири кафедраи менечмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½;
Тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

НАҚШИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф нақши минтақаҳои озоди иқтисодиро дар рушди соҳаи саноати ҷумҳурии тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ сохтори ташкилию иқтисодие мебошанд, ки ҳоло дар ҷаҳон густариши васеъ ёфта, дар кишварҳои зиёди дунё, новобаста аз иқтисодии иқтисодӣ ва сатҳи сифати рушди иҷтимоии онҳо бунёд гардидаанд. Онҳо ифодакунандаи инкишофи робитаҳои тичоратӣ молиявӣ, истеҳсолию технологияи давлатҳо буда, ба макони густариши муносибатҳои бозорӣ, рушди соҳибкорӣ, тақмили технологияҳои истеҳсолӣ ва санъати идоракунӣ мубаддал гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ истеҳсолӣ, саноат, саноатикунӣ босуръат, воридотивазкунӣ, сармоягузори хориҷӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, бозори истеъмолӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ.

РОЛЬ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор исследовал роль свободных экономических зон в развитии промышленности Республики Таджикистан. Автор отмечает, что свободные экономические зоны-это организационно-экономическая структура, которая в настоящее время получила широкое распространение в мире и создана во многих странах мира независимо от их экономического потенциала, уровня и качества социального развития. Они олицетворяют развитие торгово-финансовых, производственно-технологических связей государств, стали местом расширения рыночных отношений, развития предпринимательства, совершенствования производственных технологий и искусства управления.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, производственное предпринимательство, промышленность, ускоренная индустриализация, импортозамещение, иностранные инвестиции, валовой внутренний продукт, потребительский рынок, создание рабочих мест.

Самараноки амалисозии сиёсати саноатикунӣ босуръати иқтисоди миллӣ ба рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ равона карда шудааст. Яке аз роҳҳои рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ шуда метавонанд. Ташаккул ва рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, беҳтар гардонидани неқӯаҳолии мардум, ғайи гардонидани бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ мусоидат менамояд.

Онҳо инчунин, барои ҷалби сармояи ватанӣ хориҷӣ, ворид намудани техника ва технологияи инноватсионӣ барои рушди истеҳсолоти рақобатпазири муосир, тақвият бахшидани суръати рушди иқтисодии минтақаҳои сусттараккикарда, омода намудани мутахассисони миллии коргарӣ, дастрас намудани усулҳои пешқадами менечменти кадрӣ ва дастрасӣ ба комёбиҳои илмӣ техникаи ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам меоварад [1].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳ аст, ки яке аз ҳадафҳои асосии таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ рушди соҳаи саноат ва саноатикунӣ иқтисодиёти мамлакат мебошад. Рушди иқтисодиёти ҳар як давлат аз соҳаи саноати он вобастагии амиқ дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин замина аз таҷрибаи бойи мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ истифода намуда, дар ин самт ҷораҳои заруриро роҳандозӣ намуда истодааст.

Омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ таҷрибаи андӯхтаи мамлакатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ ба мо имконият медиҳад, ки ба

имкониятҳо ва дурнамои ташкил ва рушди онҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон баҳои объективӣ диҳем. Дар аксари давлатҳои тараққикарда минтақаҳои озои иқтисодӣ асосан рушди минтақаҳои озои тичоратӣ ва минтақаҳои илмӣ – техникаро тақозо мекунад. Иқтисодиёти мамлакатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикарда ба равандҳои хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ амиқ ворид гаштаанд. Аз ин сабаб, минтақаҳои озои иқтисодии ин мамлакатҳо дар раванди тақсими байналхалқии меҳнат васеъ ҷалб гардидаанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки минтақаҳои озои иқтисодӣ самаранокии худро дар ҳалли ҳадафҳои иқтисодии рушд ва инкишоф исбот карда бошанд ҳам, онҳо дар ҳама мамлакатҳо баробар бомуваффақият фаъолият намекунад. Муваффақияти фаъолияти МОИ дар Осиёи Шарқӣ ва Амрикои Лотиниро бо минтақаҳои озои иқтисодии Африқо муқоиса кардан душвор буда, онҳо муваффақ нестанд.

Айни замон дар ҷаҳон 25 намунаҳои ҷудогона ва зиёда аз 4500 минтақаҳои озои иқтисодӣ, аз ҷумла, 400 минтақаҳои озои тичоратӣ, зиёда аз 300 минтақаҳои содиротӣ – истеҳсолӣ ва 100 минтақаҳои таъиноти махсус (экологӣ – иқтисодӣ, оффшорӣ, сайёҳӣ ва ғайра) вучуд доранд.

Минтақаҳои озои иқтисодӣ сохтори ташкилию иқтисодие мебошанд, ки ҳоло дар ҷаҳон густариши васеъ ёфта, дар кишварҳои зиёди дунё, новобаста аз иқтисоди иқтисодӣ ва сатҳи сифати рушди иҷтимоии онҳо бунёд гардидаанд. Онҳо ифодакунандаи инкишофи робитаҳои тичоратӣ молиявӣ, истеҳсолию технологияи давлатҳо буда, ба макони густариши муносибатҳои бозорӣ, рушди соҳибкорӣ, тақмили технологияҳои истеҳсолӣ ва санъати идоракунӣ мубаддал гаштаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон МОИ мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” дар намунаҳои саноатӣ (истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ), савдо ва тичоратӣ, хизматрасонӣ, инноватсионӣ, илмӣ - таҳқиқотӣ ва ҷорикунанда таъсис дода шудаанд [8].

Айни замон фаъолияти истеҳсолии субъектҳои минтақаи озои иқтисодӣ дар мамлакат кофӣ набошанд ҳам, вале ҳаҷми онҳо дар таъмини бозори истеҳмоли бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ давра ба давра афзоиш меёбад.

Бояд қайд кард, ки дар соли 2022 ҳаҷми МОИ дар нишондиҳандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон 0,42% ва дар маҷмӯи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 1,1%-ро ташкил намуда, ҳамазола тамоюли зиёдшавӣ дорад [1].

Аз панҷ минтақаи озои иқтисодие, ки айни замон дар ҷумҳурӣ фаъолият доранд, истеҳсолот танҳо МОИ-и “Суғд”, “Данғара” ва “Панҷ” нисбатан дар сатҳи миёна ба роҳ монда шуда, МОИ-и “Кӯлоб” ва “Ишкошим” дар марҳилаи бунёди инфрасохтор ва оғози фаъолият қарор доранд [3].

Бояд қайд кард, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ба 318 млн. сомонӣ баробар гардид, ки назар ба соли 2019-ум 1,6 маротиба зиёд мебошад, ки дар ҷадвали 1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019 - 2023, млн. сомонӣ

	Солҳо					Суръати афзоиш
	2019	2020	2021	2022	2023	соли 2023/2019, маротиба
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот	198,5	199,9	366,5	485	318	1,6

Аз шумораи умумии онҳо истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар МОИ-и “Суғд” дар соли 2023-ум 248,4 млн. сомонино ташкил дод, ки назар ба соли 2019-ум 1,5 маротиба зиёд мебошад.

Дар МОИ-и “Данғара” истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2023-ум 48,4 млн. сомонино ташкил дода, назар ба соли 2019-ум 1,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар МОИ-и “Панҷ” дар соли 2023 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 20,9 млн. сомонӣ баробар гардид, ки

назар ба соли 2019-ум 23,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар МОИ-и “Кӯлоб” истеҳсоли маҳсулоти санотӣ дар соли 2023-юм 0,2 млн. сомониро ташкил додааст [7].

Дар МОИ-и “Ишқошим” то соли 2023 ҳамагӣ 5 субъект ба қайд гирифта шуда, мутаассифона, то ҳол фаъолияти истеҳсоли оғоз нагардидааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар соли 2022 саҳми МОИ дар нишондиҳандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон 0,42% ва дар маҷмӯи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 1,1%-ро ташкил намуд.

Ҷадвали 2. Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда дар минтақаҳои озодаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019 - 2023, млн. сомонӣ

Минтақаҳои озодаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон		Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, млн. сомонӣ					Суръати афзоиш соли 2023/2019 маротиба
		Солҳо					
		2019	2020	2021	2022	2023	
	МОИ “Суғд”	163,3	165,3	295,4	408,5	248,4	1,5
МОИ “Данғара”	34,3	34,5	71,1	71,7	48,4	1,4	
МОИ “Панҷ”	0,9	0,05	-	4,7	20,9	23,2	
МОИ “Кӯлоб”	-	-	-	0,03	0,2	-	
МОИ “Ишкошим”	-	-	-	-	-	-	
Ҳамагӣ	198,5	199,9	366,5	485	318	1,6	

Фаъолияти истеҳсолии МОИ-и “Суғд” назар ба дигар минтақаҳо назаррас буда, айни замон номгӯ маҳсулоти саноатии заруриро дар бар мегирад. Вале, дар минтақа истеҳсоли на ҳама номгӯи маҳсулоти саноатӣ, ки мувофиқи низомномаи он муайян гардидааст, ба роҳ монда шудааст.

Ҳоло дар МОИ - и “Суғд” маҳсулот ба монанди гелио коллекторҳои офтобӣ, кубурҳои пластикӣ, ноқилҳои барқӣ, рангҳои беруни девор ва колерҳо, профилҳои пластикӣ барои дару тиреза, куттиҳои пластмасӣ барои нигоҳ доштани меваҳои тару тоза, маҳсулоти гӯштӣ ва ғайраҳо истеҳсол карда мешаванд.

Ҷадвали 3. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаи иқтисодии “Суғд” дар солҳои 2019 – 2023 ҳаз. сомонӣ

МОИ “Суғд”	Субъектҳо	Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ҳазор сомонӣ					Фарқият дар соли 2023/2019 бо %
		Солҳо					
		2019	2020	2021	2022	2023	
	ҚММ «Реал»	9651,1	10154,4	14513,8	23037,8	8195,2	85
	ҚДММ «Равзана Пласт»	1513,9	1193,0	891,0	1238,3	419,0	25
	ҚДММ «Фортуна Ко»	6875,6	5534,6	6417,9	7401,2	4538,8	66
	ҚММ КМ «Силкоат Бойя»	10799,0	7755,2	8654,7	12083,7	10374,8	96
	ҚДММ КМ «Стар Пласт	14823,4	7918,6	6594,0	4923,6	10450,1	70,5
	ҚДММ КМ ТТ «Тачпроф»	90790,2	94105,1	197182,9	259538,3	164087,8	1,8 маротиба

Дар соли 2023 дар МОИ-и “Суғд” 15 корхонаи саноатӣ фаъолият намуда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 248385, 2 ҳаз. сомониро ташкил кард. Аз он ҷумла, корхонаҳои саноатии ҚММ “Реал” ба маблағи 8195,2 ҳаз. сомонӣ, ки 85%-и соли 2019-ро ташкил медиҳад. ҚДММ “Равзана Пластик” – 419,0 ҳаз. сомонӣ, ки 25%-и соли 2019-ро ташкил медиҳад. ҚММ КМ “Силкоат Бойя” – 10374,8 ҳаз. сомонӣ, ки 96%-и соли 2019-ро

ташкил дод. ҚДММ КМ “Стар Пласт” – 10450,1 ҳаз. сомонӣ, ки 70,5%-и соли 2019-ро дар бар гирифт. ҚДММ КМ ТТ “Тачпроф” - 164087,8 ҳаз. сомонӣ, ки 1,8 маротиба афзудааст.

ҚДММ “Фартуна Ко” – 4538,8 ҳаз. сомонӣ, 66%-и соли 2019-ро ташкил дод. ҚДММ “Тоҷикполиэтилен” – 94,6 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ КМ ТТ “Афранг пластик” – 26949, 0 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ КМ “Арча мебел” – 7521,1 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Ариана метал пласт” – 6726,9 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Донаи алмос” – 2306, 6 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Азияполитекс” – 6278, 0 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Покзарф” – 261,6 ҳаз. сомонӣ, Филиали “Хантана Канада ИНК” – 156, 0 ҳаз. Сомонӣ, ҚДММ “Қаҳони нав” – 25,7 ҳаз. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намудаанд [7].

Дар соли 2023 дар минтақаи мазкур се субъект ба маблағи 1431,5 ҳаз. сомонӣ хизматрасонии пулакӣ расонидаанд ва як субъект корҳои сохтмонӣ – пудратиро ба маблағи 711,0 ҳаз. сомонӣ ба анҷом расонидаанд.

Ҳамин тариқ, айни замон фаъолияти истеҳсоли дар МОИ “Суғд” нисбат ба дигар минтақаҳои озодаи иқтисодии кишвар рушдёрта ва ояндадор ба шумор меравад.

Айни замон дар МОИ-и “Панҷ” 11 корхона ба қайд гирифта шуда, аз онҳо 4 - корхонаи ватанӣ, 3 - хориҷӣ ва 4 - муштарак мебошанд. Дар соли 2023 дар минтақаи мазкур 6 корхонаи саноатӣ ба фаъолияти истеҳсоли маҳсулот машғул шуда, ба маблағи 20937,8 ҳаз. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намудаанд. ҚСП “Фон дарё” – 20789,2 ҳаз. сомонӣ ва ҚДММ Тоҷикистон Таҳор пластик” – 148,6 ҳаз. сомонӣ маҳсулот истеҳсол кардаанд.

Яке аз ҳадафҳои муҳими таъсиси МОИ-и “Панҷ” ин истеҳсолоти молу маҳсулоти рақобатпазири содиротӣ, ташкили ҷойҳои кории нав ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаи мазкур ба ҳисоб меравад. Дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва рушди МОИ-и “Панҷ” саривактӣ буда, ба рушди иқтисодии минтақа ва кишвар мусоидат мекунад.

Ҷадвали 4. Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда дар минтақаи озодаи иқтисодии “Панҷ” дар солҳои 2019 - 2023, ҳаз. сомонӣ

	Солҳо					Суръати афзоиш
	2019	2020	2021	2022	2023	соли 2023/2019, маротиба
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот	886,7	48,0	-	4679,7	20937,8	23,6

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 4. маълум мегардад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаи мазкур сол аз сол беҳтар гардида истодааст, вале ин нишондиҳандаҳо ҳанӯз ҳам қаноаткунанда нестанд. Дар соли 2023 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 20937,8 ҳаз. сомонӣ баробар гардид, ки назар ба соли 2019 – ум 23,6 маротиба афзудааст.

Бояд қайд карад, ки дар соли 2023 дар МОИ-и “Панҷ” шумораи умумии кормандони он 34 нафарро ташкил намуд, ки назар ба МОИ-и “Суғд” ва “Данғара” ин нишондиҳанда хеле кам мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлили вазъи фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои МОИ-и “Панҷ” нишон дод, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақа назар ба МОИ-и “Суғд” ва “Данғара” кам ба назар расад ҳам, вале суръати рушди солони он назар ба дигар минтақаҳо бамаротиб зиёд аст.

Дар МОИ-и “Данғара” бештар коркард ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба нақша гирифта шудааст, ки имкониятҳои минтақаи мазкур хеле зиёданд. Махсусан коркард ва истеҳсоли пахта, ресмонҳои дӯзандагӣ, коркарди пӯсти чорво ва ғайра ба нақша гирифта шудааст.

Инчунин, дар корхонаҳои МОИ-и “Данғара” истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба монанди: коркард ва истеҳсоли кум ва сангу шағал, маводҳои шустушӯӣ, коркард ва истеҳсоли хишт, коркарди меваи хушк, кубурҳои пластикӣ, истеҳсоли таҷхизоти барқӣ, бандубасти меваҳои хушк ва ғайра ба роҳ монда шудааст.

Айни замон, дар ҳудуди минтақа ҚДММ “МИСР-2001” ба истеҳсоли шағал ва реги сохтмонӣ, ҚДММ “Тоҷи осие” ба истеҳсоли маводҳои шустушӯӣ, ҚДММ “Грин голд” ба коркарди маҳсулоти донагӣ, ҚДММ “Космос” ба воридот ва фурӯши техникаҳои калонҳаҷми сохтмонӣ, ҚДММ “Ауфен” ба истеҳсоли конструкторҳои металлӣ машғуланд[4].

Ҷадвали 5. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар МОИ - и “Данғара” дар солҳои 2019 – 2023 ҳаз. сомонӣ

МОИ “Данғара”	Корхонаҳо	Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ҳаз. сомонӣ					Суръати афзоиш соли 2023/2019 маротиба
		Солҳо					
		2019	2020	2021	2022	2023	
	ҚДММ “Грин - Голд”	1745,0	522,0	2630,0	2,0	-	-
	ҚДММ “Ауфен”	17536,0	19888,0	44026,0	53585,0	36574,0	2,1
	ҚДММ “Миср – 2001”	335,0	228,2	229,3	235,6	192,5	0,6
	ҚДММ “Детйен Бетон”	3071,2	1757,0	3416,8	3757,1	4234,3	1,4
ҚДММ “Тоҷпласт – 1”	9520,0	10229,0	19070,0	10846,0	5400,0	0,6	
	Ҳамагӣ	32207,2	32654,2	69372,1	68425,7	46400,8	1,4

Дар соли 2023 дар МОИ-и “Данғара” 8 корхонаи саноатӣ фаъолият намуда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 48359,0 ҳаз. сомониро ташкил дод, аз ҷумла ҚДММ “Тоҷпласт – 1” ба маблағи 5400,0 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Миср – 2001” 192,5 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Детйен Бетон” 4234,3 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Ауфен” 36574,0 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Ғаюр саноат” 1174,8 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Пиштоз Посоргод Тоҷикистон” 342,1 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Техно полоиш” 900,6 ҳаз. сомонӣ, ҚДММ “Оро” – 16,8 ҳаз. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намудаанд.

Дар соли 2023 ҚДММ “Грин – голд”, ҚДММ “Пиштоз посгород Тоҷикистон”, ҚДММ “Тоҷи - Осие”, ҚДММ “Ю и Сервис” ва ҚДММ “Росточторг” фаъолият накардаанд.

Дар соли 2023 дар минтақаи мазкур корҳои сохтмонӣ ба маблағи 14225,0 ҳаз. сомонӣ иҷро гардидааст.

Ҳамин тариқ, фаъолияти истеҳсолии субъектҳои МОИ-и “Данғара” баъди минтақаи “Суғд” дар ҷойи дуҷум қарор дошта, дар назар аст, ки дар ояндаи наздик ба яке аз минтақаҳои рушдёфта табдил хоҳад ёфт. Зеро, ҳаҷми сармоягузори ватанию хориҷӣ дар минтақаи номбурда хеле назаррас аст.

Ноҳияи Ишкошим яке аз ноҳияҳои кӯҳистон ва дурдасти ВМКБ ба ҳисоб меравад. Ноҳия бо табиати асрорангез, чашмаҳои гарму шифобахш дар ҷумҳурӣ машҳур буда, диққати сайёҳони дохилию хориҷиро ба худ ҷалб намудааст.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2023 дар МОИ-и “Ишкошим” ҳамагӣ 5 субъект ба қайд гирифта шуда, 14 нафарро ба ҷойи кор таъмин кардааст. Дар соли 2023 дар минтақаи мазкур корҳои сохтмонӣ ва истеҳсоли маҳсулот ба қайд гирифта нашудааст[7].

Сабаби асосии кам ҷалб гаштани сармоягузори ватанию хориҷӣ дар МОИ-и “Ишкошим” дар инфрасохтори рушднаёфта (роҳ, коммуникатсия) ва иқлими номусоид назар ба дигар минтақаҳо, вазъи ноороми сиёсӣ дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва ғайра мебошад. МОИ “Ишкошим” метавонад ба истеҳсоли доруҳо дар асоси коркарди растаниҳои шифобахши нодири баландкӯҳҳо махсус гардонида шавад.

Инчунин, истеҳсоли обҳои маъданиро, ки дар ноҳияи Ишкошим захираҳои он ҳезе зиёданд, ба роҳ мондан мувофиқи мақсад аст. Ҳамзамон, ноҳия аз канданиҳои ғоиданок ва

сангҳои қиматбаҳо хеле бой буда, захираи зиёди санги мармар дорад, ки барои ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ва дар ин замина ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд.

Ба андешаи мо сабабҳои асосии рушд накардани минтақаи мазкур пеш аз ҳама дар инфрасохтори рушнаёфта (нақлиётӣ, бозорӣ, иҷтимоӣ), мавҷуд намудани захираҳои молиявӣ, мушкилоти шароитҳои табиӣ-иқлимӣ, дур будан аз роҳи оҳан, ғайри самаранок истифода бурдани захираҳои бойи табиӣ, танзими ғайрисамаранок ва идоракунӣ оид ба ҷалби сармоягузoron дар бунёди инфрасохтор, самаранокӣ пасти хароҷотҳои бучавӣ, нокифоя будани иттилоотонидани сармоягузoronи иқтдорӣ, рекламаи сусти маъмурияти МОИ, нарасидани кадрҳои баландихтисос ва ҳавасмандгардонии сусти барои кормандони маъмурияти МОИ ба шумор меравад [2].

Ҳамзамон, нархи баланди ашё, захираҳои энергетикӣ, маводҳо ва нақлиёт, офатҳои табиӣ, обхезӣ, заминларза, вазъияти номуътадили сиёсӣ дар Афғонистони ҳамсоя, сармоягузории нокифояи давлатӣ, эҳтимолияти пеш аз муҳлат баста шудани фаъолияти МОИ дар вобастагӣ дар иҷро нашудани барнома (дар давраи гузариш) ба хатарҳои минтақаи мазкур дохил мешавад.

Дар асоси таҳлил ва баҳогузории фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар МОИ-и маълум гардид, ки фаъолияти истеҳсолии субъектҳои МОИ-и “Ишқошим” ғайриқаноатбахш арзёбӣ мегардад.

Минтақаи озоди иқтисодии Кӯлоб бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуда, ба Маъмурияти он 309,32 га замин аз ҳудуди ҷамоати Зиракии деҳаи Сарёзидашт ҷудо карда шудааст.

Дар баробари ин, дар масофаи наздик ба минтақаи мазкур қарор доштани Фурудгоҳи байналмилалӣ Кӯлоб (1,5 км) истгоҳи роҳи оҳан (18 км) роҳи автомобилгарди байналмилалӣ “Душанбе-Кӯлоб-Қалъаи Хумб” (14 км) ва роҳи минтақавӣ “Восеъ - Ховалинг 7 км” метавонад барои пешбурди фаъолияти минбаъдаи он ва ҳавасмандгардонии ҷалби сармоя заминаи устувор гузорад.

Айни замон дар минтақаи мазкур ду корхонаи саноатӣ: ҚДММ “Тоҷик Алмос” ва ҚДММ “Кӯлоб Агросаноат” ба қайд гирифта шуда, дар соли 2023 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 215,1 ҳаз. сомониро ташкил дод. Дар соли 2023 дар минтақаи мазкур корҳои сохтмонӣ ба маблағи 9492,9 ҳаз. сомонӣ амалӣ гардидааст [7].

Ҳамин тариқ, натиҷаи фаъолияти истеҳсолии минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро натиҷагирӣ карда, аз панҷ минтақаи айни замон фаёл ҷортои он фаъолияти истеҳсолиро ба роҳ монда, дар марҳилаи ташаккул ва рушд қарор доранд.

Ҳамин тариқ, барои рушди фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар шароити саноатикунории босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин пешниҳодҳо дорем:

1. Фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба ҳадафи ҷоруми стратегияи мамлакат, яъне саноатикунории босуръати кишвар мутобиқ карда шавад. Дар ҳудуди МОИ дар қатори корхонаҳои истеҳсолӣ, инчунин таъсис додани марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ҷорисозии инноватсияҳо дар истеҳсолот, таъсиси филиалҳои донишгоҳу донишқадаҳо, шуъбаҳои пажуҳишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, корхонаҳои хурди инноватсионӣ, фондҳои венчурӣ (таваккалӣ, алоқаманд бо хавф) ва ғайраҳо тавсия дода мешавад [1];

2. Мушкилоти рушди минтақаҳои озоди иқтисодии “Ишқошим” ва “Панҷ” пеш аз ҳама бо беҳтар намудани инфрасохтор (нақлиётӣ, бозорӣ ва иҷтимоӣ), ҷалби бештари сармоягузории давлатӣ ва хориҷӣ, иттилоотонидан, таблиғи ташфиқи самаранокӣ имконият ва имтиёзҳои андозию гумрукии МОИ ба сармоягузoronи дохилию хориҷӣ, таъмини кадрҳои баландихтисос, ҳавасмандгардонии кормандон ва ғайра ҳалли худро хоҳад ёфт [1].;

3. Идоракунии МОИ, тартиби интиҳоб, бақайдгирии сармоягузoronи ватанию хориҷӣ, низоми андозбандӣ, танзими гумрукӣ ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ бояд сода карда шавад. Тавсия менамоем, ки боназардошти омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ Стратегияи рушди

минтақаҳои озои иқтисодӣ дар ҷумҳурии таҳия карда шуда, ҳадафҳои мушаххаси ҳар як минтақа муайян ва давра ба давра амалӣ карда шавад [2].;

4. Ҷиҳати беҳтар намудани инфрасохтор ва ҷолибияти МОИ тавассути ташкили шабакаи бонкҳо, ширкатҳои суғуртавӣ ва марказҳои консалтингӣ, тавсия менамоем, ки стратегияи маркетингии ҷалби сармоягузори хориҷӣ таҳия ва амалӣ карда шавад. Мукамалгардонии сомонӣ ягона бо роҳи дар он пешниҳод намудани иттилооти зарурӣ оид ба фаъолияти субъектҳои МОИ бо забонҳои мухталиф амалӣ намудани намоиши видеоролиқҳо, филмҳои ҳуҷҷатӣ, мусоҳибаи мутахассисон, рекламаҳои кӯтоҳ ва намоишҳои телевизионӣ дар шабақаҳои дохилию хориҷӣ зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ. Масоили рушди соҳибкории истеҳсоли дар минтақаҳои озои иқтисодии Тоҷикистон. Автореферат. Душанбе, 2024. 242 саҳ.

2. Абдурахмон Ҳ. Рушди соҳибкории истеҳсоли дар минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсияи номзадӣ. Душанбе, 2023.

3. Абдурахмон Ҳ., Ҳамитов М.С. Таҳлили вазъи муосири фаъолияти минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Ёзбекистон ва истифодаи таҷрибаи он дар Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. №1 (56) 2025. С. 14-21.

4. Абдурахмон Ҳ. Таҳлили вазъи муосири фаъолияти минтақаи озои иқтисодии “Данғара” Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита /Материалы VIII Международной научно-практической конференции (27-28 ноября 2020 г., г. Душанбе). - С.-129.

5. Абдурахмон Ҳ. Таҷрибаи ҷаҳонии таъсис ва рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. 4-2 (34) 2020. саҳ. 13-21.

6. Архипов А.Ю., Павлов П.В., Татарова А.В. Институты особой экономической зоны и приграничной торговли как структуры эффективного развития международной инвестиционной деятельности Монография. – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2011. – 294 с. <http://www.aup.ru>.

7. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ - декабри соли 2023 // Ҳисоботи оморӣ. Душанбе, АОНПҚТ, 2024. – С.45.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ”, Боби 1. Муқаррароти умумӣ аз 25 мартӣ соли 2011, № 700 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, №3, мод. 167). <http://fezdangara.tj>.

САФАРОВ ҶОВИДОН АЗИЗМАДОВИЧ,

н.и.и., и.в. дотсент, декани факултети МИБ, ҳуқуқ ва гумруки Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Деҳотӣ ½; Тел.: (+992) 888298383.

НАҚШИ САВДОИ ЯКЛУХТ ВА ЧАКАНА ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ТИҶОРАТӢ

Дар мақола муаллиф нақши савдои яклухт ва чаканаро дар рушди соҳибкории тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки гардиши савдои яклухт ва чаканаи мол яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди фаъолияти соҳибкории тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон он баёнгари вазъи иқтисодӣ миллий, пеш аз ҳама соҳаҳои истеҳсолии молҳои истеъмолӣ ва хизматрасонӣ, тағйироти даромадҳои пулии аҳоли, раванди таварруми пул, дараҷаи рушди бозори истеъмолии дохилӣ ва ғунҷоиши онро дар як муддати муайяни вақт ифода мекунад.

Вожаҳои калидӣ: савдо, савдои яклухт, савдои чакана, хӯроки умумӣ, бозори озуқаворӣ, бозори истеъмолӣ, соҳибкории тиҷоратӣ, корхонаҳои савдои чакана, корхонаҳои савдои яклухт.

РОЛЬ ОПТОВОЙ И РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В РАЗВИТИИ КОММЕРЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье автор исследовал и проанализировал роль оптовой и розничной торговли в развитии коммерческого предпринимательства в Республике Таджикистан. Автор отмечает, что оборот оптовой и розничной торговли товарами является одним из основных показателей развития коммерческого предпринимательства. В то же время он выражает состояние национальной экономики, прежде всего отраслей производства потребительских товаров и услуг, изменение денежных доходов населения, процесс инфляции денег, степень развития внутреннего потребительского рынка и его укрупнение за определенный период времени.

Ключевые слова: торговля, оптовая торговля, розничная торговля, общественное питание, продовольственный рынок, потребительский рынок, коммерческое предпринимательство, предприятия розничной торговли, оптовые предприятия.

То давраи оғози ислохоти иқтисодӣ ба аҳолии ҷумҳурӣ асосан корхонаҳои савдои давлатӣ ва кооператсияи матлубот маҳсулоти истеъмолиро ба аҳоли тавассути савдои чакана ва ҳӯроки умумӣ пешниҳод менамуданд. Марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар соҳаи савдо, қабл аз ҳама дар даврони соҳибистиклолии кишвар ба дигаргуниҳои кулӣ ва назаррас ноил гашт. Имрӯз ин вазифаро пеш аз ҳама корхонаҳои савдои чакана, ки тибқи қонунҳои амалкунандаи ҷумҳурӣ дар асоси шаклҳои гуногуни моликият ташкил шудаанд, амалӣ менамоянд.

Гардиши чаканаи мол яке аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти соҳибқориҳои хурд барои субъектҳои савдои чакана ва ҳӯроки умумӣ на танҳо ҳаҷми фурӯши молҳо ба аҳоли ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон он баёнгари вазъи иқтисоди миллӣ, пеш аз ҳама соҳаҳои истеҳсоли молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ, тағйироти даромадҳои пулии аҳоли, чараёни таварруми пул, дараҷаи рушди бозори истеъмолии дохилӣ ва ғунҷоиши онро дар як муддати муайяни вақт ифода мекунад.

Ҷиҳати сиёсати давлатӣ дар соҳаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ иброз доштанд: “Сиёсати давлат дар соҳаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар ояндаи наздик бояд ба се самти асосӣ: ҳавасмандгардонии содирот, таъмин намудани гуногуншакли истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва соддагардонии расмиёти савдо равона гардад” [5]

Савдои яклухт - хариду фурӯши озода захираҳои моддие мебошад, ки дар асоси интиҳоби озода шарикон ва супоришҳо дар шароити мусобиқаи байни молистеҳсолкунандагон ё намояндагии тичоратӣ барои харҷи бехтар қонё гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ба роҳ монда мешавад.

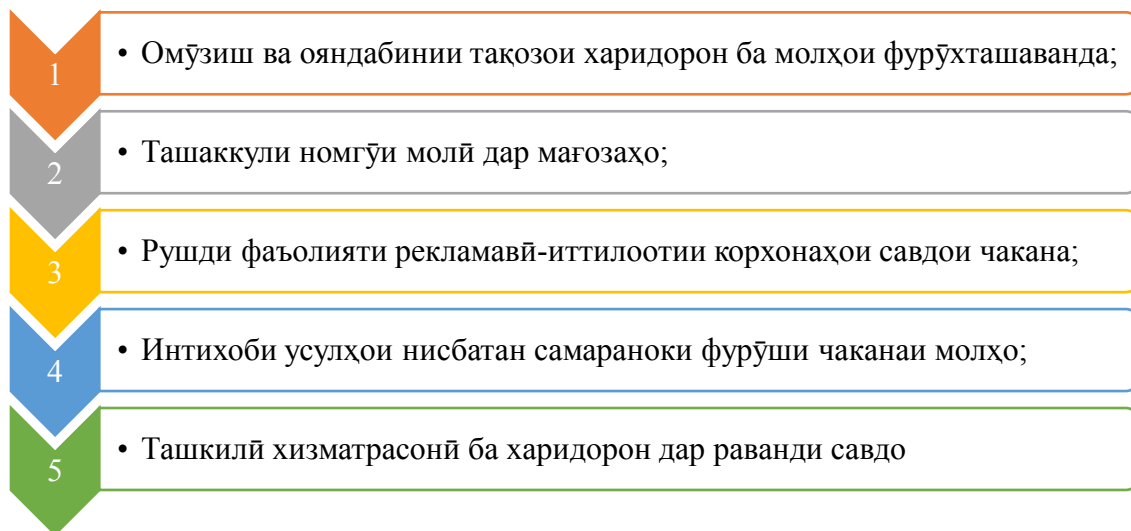
Савдои яклухт ин хариду фурӯши якбора ё микдори зиёди мол аз ҷониби тоҷирон ва ширкату корхонаҳо мебошад, ки бо мақсади бозфурӯшӣ ва гирифтани ғоида ё истифодаи касбӣ харида мешаванд.

Мафҳуми савдои яклухт дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ чунин тавсиф шудааст: “Савдои яклухт намуди савдои мол барои истифода дар фаъолияти соҳибқорӣ (аз ҷумла, хариду фурӯш) ё барои дигар мақсадҳо таъин гардида, ба истифодаи шахсӣ, оилавӣ, рузгор ва дигар намуди истифодаи инфиродӣ вобаста намебошад ва дар объектҳои савдои махсусгардонидашуда ё омехта ҳангоми мавҷудияти нуктаҳои махсус анҷом дода мешавад”. [2]

Савдои чакана ин фаъолият оид ба фурӯши мол ва хизматрасониҳо бевосита ба истеъмолкунандагони ниҳой барои истифодабарии шахсии ғайритичоратӣ мебошад. [4]

Мафҳуми савдои чакана дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” чунин тавсиф шудааст: “Савдои чакана – намуди савдо вобаста ба хариду фурӯши молҳои ниёзи истеъмолкунанда дар раванди қонё гардонидани эҳтиёҷоти шахсӣ мебошад”. [2]

Фаъолияти тичоратӣ оид ба фурӯши молҳо дар корхонаҳои савдои чакана дар тафовут аз корхонаҳои савдои яклухт хусусиятҳои хоси худро дорад. Корхонаҳои савдои чакана молҳоро бевосита ба аҳоли, яъне ба шахсони воқеӣ фурӯхта, усул ва роҳҳои ба худ хоси фурӯши чаканаро истифода мебаранд.

Расми 1. Марҳилаҳои фурӯши чаканаи молҳо

Савдои яклухт дар низоми маркетинг вазифаҳои фурӯши яклухти мол ва ҳавасмандгардонии он, хариди яклухт, ташаккул ва таснифоти пурраи он, чудо кардани мол аз дастаи калон ба хурд, нигоҳдорӣ, таҳқиқи бозор ва ғайраро дар бар мегирад.

Мувофиқи шакли ташкили яклухтфурӯшии истехсолӣ корхонаҳои истехсолӣ иҷрои вазифаҳои савдои яклухтро пурра ба уҳда гирифта, моли истехсолкардаи худро ба корхонаҳои савдои чакана бевосита мефурӯшанд. Бо ин ҳадаф дар ҳудуди корхонаи истехсолӣ шуъба ва ё идораи молфурӯшӣ амал мекунад.

Шуъбаи фурӯш дар дохили корхона қарор дошта, маҳсулоти тайёрро мувофиқи фармоиши корхонаҳои савдои чакана аз анборҳои корхона бор карда, ба суроғи мизочон бурда мерасонад. Он ба бозор наздиктар ҷойгир карда шуда, он бо дарёфти чаканафурӯшон, истеъмолгарон, ташаккули захираҳои молӣ дар сегменти муайян, таҳқиқи бозор ва хариду фурӯши яклухти молҳо машғул мешавад.

Барои таҳлили гардиши савдои яклухт ва чакана дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нахуст интихоб ва истифодаи нишондиҳандаҳои асосии баҳодихӣ муҳим мебошад. Нишондиҳандаҳои асосие, ки самаранокии фаъолияти тичоратии корхонаҳои алоҳида ва дар маҷмӯъ иқтисоди кишварро тавсиф менамоянд, ҷойҳои нави корӣ, сахмгузорӣ дар ғанӣ гардонидани бучети маҳаллӣ ва давлатӣ, ҳаҷми гардиши чаканаи мол ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон, ғоида низ ҳамчун нишондиҳандаи хеле муҳимми иқтисодӣ ва фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона эътироф гардидааст.

Ба ҳолати муосир ва тамоюли рушди савдо ҳамчун соҳаи махсуси иқтисоди миллӣ ва намуди фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси таҳлили як қатор нишондиҳандаҳо, ба монанди: ҳаҷми умумӣ, таркиб ва суръати тағйирёбии гардиши мол, андозаи миёнаи он ба ҳар сари аҳоли, дараҷаи қаноатмандии талаботи пардохтпазирии аҳоли ба молҳои озуқаворӣ ва саноатӣ баҳо дода мешавад.

Ҳаҷми умумии гардиши молро ба қатори нишондиҳандаи муҳимми муайянкунандаи сатҳи зиндагии аҳоли дохил кардан бесабаб нест, зеро бузургии ҳаҷм, тағйирёбии таркиби он, сатҳи нархи молҳои истемолӣ ва ғайра аз он вобастагии калон дорад. Ин нишондиҳанда на танҳо тағйироти равандҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, балки алоқамандии зичро бо сатҳи зиндагии аҳоли, иҷрои даромади бучети ноҳиявӣ давлатӣ ва муомилоти пулро инъикос мекунад.

Ҷадвали 1. Хизматрасониҳои корхонаҳои савдои яклухт ба муштарӣ – харидорон ва муштарӣ – таъминкунандагон [3]

Хизматрасониҳои корхонаҳои савдои яклухт ба муштарӣ – харидорон	Хизматрасониҳои корхонаҳои савдои яклухт ба муштарӣ - таъминкунандагон
✓ Баҳодиҳии талабот ва тақозо; ✓ Табдил додани номгуи молии истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ; ✓ Нигоҳдории захираҳои молӣ; ✓ Таҳвили молҳо; ✓ Қарз додан ба харидорон; ✓ Ҷамъоварии гурӯҳҳои молӣ; ✓ Хизматрасониҳои иттилоотӣ, маслиҳат додан ва ғайра.	✓ Муттамаказ гардонидани фаъолияти тиҷоратӣ; ✓ Дастгирии раванди гузариши ҳуқуқи моликият ба мол; ✓ Таъмини сармоягузориҳои низомии раванди ҳаракати мол; ✓ Паст намудани таваккали тиҷоратӣ; ✓ Хизматрасониҳои маркетингӣ.

Дар соли 2022 ҳаҷми гардиши савдои яклухт, чакана ва таъмири автомобилҳо 47563,4 млн. сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2021 бо нархҳои муқоисавӣ 11,02% ё ба маблағи 7423,2 млн. сомонӣ зиёд мебошад [1]

Ҷадвали 2. Гардиши савдои яклухт, чакана ва таъмири автомобилҳо дар солҳои 2021-2022 (бо %)

	Соли 2022	Соли 2022 бо фоиз нисбат ба соли 2021	Соли 2021 бо фоиз нисбат ба соли 2020
Савдои яклухт	7977,2	116,2	114,5
Савдои чакана ва таъмири автомобилҳо	39586,2	110,2	112,7
Ҳамагӣ	47563,4	111,2	113,0
<i>Аз он ҷумла:</i>			
Фурӯши сузишворӣ	8840,4	103,1	141,4
Савдои чаканаи мағозаҳои молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ	10641,8	119,3	106,2
Савдои чакана ба воситаи бозорҳои ҳӯрокворӣ, ашё ва омехта	14875,5	109,1	104,1
Савдои маҳсулгардонидашудаи чорвои хонагӣ	3780,7	112,2	115,0
Савдои автомобилҳо, мототсиклҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо	898,3	106,3	111,6
Хизматрасонии техникӣ ва таъмири автомобилҳо	549,5	95,7	94,3

Дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 гардиши савдои чакана ва таъмири автомобилҳо 10,2% зиёд гардида, хизматрасонии техникӣ ва таъмири автомобилҳо 4,3% кам шудааст [2]

Ҳаҷми умумии гардиши савдои чакана ва таъмири автомобилҳо 39586,2 млн. сомони ро ташкил дод. Аз он ҷумла, дар бозорҳои озуқаворӣ, ашё ва молҳои омехтаи ҷумҳурӣ ба маблағи 14875,5 млн. сомонӣ мол фурӯхта шудааст, ки 37,6%-и ҳаҷми умумии гардиши моли чаканаро ташкил медиҳад. Ба маблағи 8840,4 млн. сомонӣ маҳсулоти нафтӣ, 3780,7 млн. сомонӣ чорвои зинда, 898,5 млн. сомонӣ автомобилҳо, мототсиклҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо, 549,5 млн. сомонӣ хизматрасонии техникӣ ва таъмири автомобилҳо ва 10641,8 млн. сомонӣ дигар молҳо фурӯхта шудаанд.

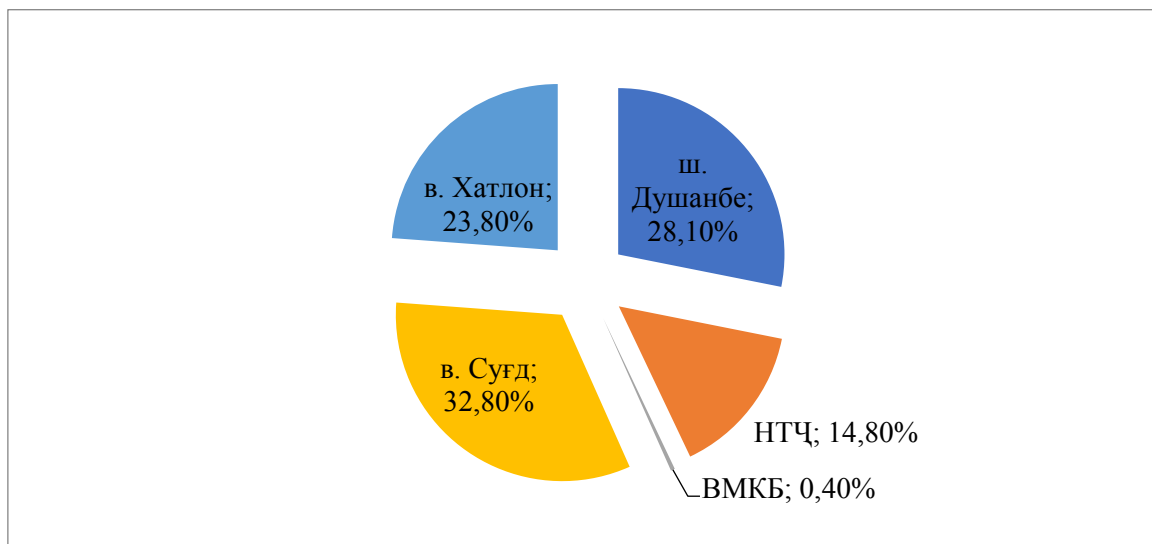
Таносуби молҳои озукаворӣ дар ҳаҷми умумии гардиши молҳо 49,9% ё 19753,5 млн. сомонӣ ва молҳои ғайриозукаворӣ 50,1% ё 19832,7 млн. сомонино ташкил додааст, яъне озукаворӣ ба маблағи 79,2 млн. сомонӣ кам фурӯхта шудааст.

Дар ҳаҷми умумии фурӯши молҳои озукаворӣ таносуби бештар аз рӯи арзиш ба гӯшт ва маҳсулоти гӯшти (15,5%), нон ва маҳсулоти нони (17,5%), қанду шакар ва маҳсулоти қаннодӣ (4,9%), сабзавот ва картошка (5,3%), рағани растанӣ (4,4%) афзалият доранд. Аз молҳои ғайриозукаворӣ таносуби бештар ба маводҳои бинокорӣ (29,1%), маҳсулоти нафть (11,4%), автомобилҳо ва қисмҳои эҳтиётӣ ба онҳо (9,6 Ҷоиз), газвор (8,8%), асбобҳои барқӣ (4,6%) ва ғайра рост меояд. Дар соли 2022 гардиши савдои чакана ба таъмири автомобилҳо ба ҳисоби миёна ба як нафар сокини ҷумҳурӣ 3968,40 сомонӣ рост меояд.

Ҷадвали 3. Гардиши савдои яклухт, чакана ва таъмири автомобилҳо, дар минтақаҳо дар соли 2022 (млн. сомонӣ)

	Савдои яклухт, чакана ва таъмири автомобилҳо		аз он ҷумла савдои чакана ва таъмири автомобилҳо		Барои маълумот:
	Соли 2022	Соли 2022 бо Ҷоиз нисбат ба соли 2021	Соли 2022	Соли 2022 бо Ҷоиз нисбат ба соли 2021	Соли 2021 бо Ҷоиз нисбат ба соли 2020
Ҷумҳурии Тоҷикистон	47563,4	111,2	39586,2	100,2	112,7
<i>аз он ҷумла:</i>					
ВМКБ	207,5	1026,8	195,7	103,9	102,9
Вилояти Суғд	15618,1	103,9	13361,8	101,9	114,1
Вилояти Хатлон	11327,2	128,3	10666,6	123,0	109,6
ш. Душанбе	13366,5	109,3	9500,2	109,7	114,91
НТҚ	7044,1	105,6	5861,9	107,8	106,9

Таносуби гардиши савдои яклухт, чакана ва таъмири автомобилҳо дар минтақаҳо дар соли 2022 дар намуди зерин оварда шудааст: [2]

Расми 2. Таносуби гардиши савдои яклухт, чакана ва таъмири автомобилҳо дар минтақаҳо дар соли 2022 (бо%)

Таносуби бештари гардиши савдои яклухт, чакана ва таъмири автомобилҳо ба вилояти Суғд 32,8% ва ш. Душанбе 28,1% рост меояд.

Манбаҳои ташаққули гардиши савдои яклухт, чакана ва таъмири автомобилҳо дар соли 2022 дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4. Манбаъҳои ташаккули гардиши савдои яклухт, чакана ва таъмиравтомобилҳо дар соли 2022 (млн. сомонӣ)

	Соли 2022	Соли 2022 бо фоиз нисбат ба соли 2021	Барои маълумот: Соли 2021 бо фоиз нисбат ба соли 2020
Савдои яклухт, чакана ва таъмиравтомобилҳо	47563,4	111,2	113,0
<i>аз он ҷумла:</i>			
Баҳши давлатӣ	160,2	66,1	1,6 бар
Баҳши ғайридавлатӣ	47403,2	111,2	112,8
<i>аз он:</i>			
Савдои кооперативии “Тоҷикматлубот”	0,0	22,1	91,7
Бозорҳо ва дигар сохторҳои тичоратӣ	47403,2	111,2	112,8

Таносуби молгардиши баҳши ғайридавлатӣ дар соли 2022 - ум 99,7% - и ҳаҷми умумиро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, таҳлили гардиши савдои яклухт ва чакана дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки он дар сатҳи ташаккул ва рушд қарор дорад. Нақши он дар рушди соҳибқарории тичоратӣ ҳеле назаррас мебошад. Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ ба вазии савдои яклухт ва чакана сиёсати иқтисодии давлатӣ ва механизмҳои танзимкунандаи равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ таъсири амиқи ҳудро мерасонанд.

Устувории низоми иқтисодӣ, ки ба амали принципҳои фаъолияти бозор, мувофиқати воситаҳои танзимкунандаи ҳуқуқи фаъолияти ширкату корхона ва дигар субъектҳои фаъолияти тичоратӣ, талаботи механизми бозории хоҷагидорӣ таъям мекунад, ки бешубҳа ба ташаккул ва рушди савдои яклухт ва чакана ҳамчун намуди пешрафтаи муносибатҳои молию пулӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2022. Саҳ. 53.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ”, Қарори Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №3, Боби 1. Муқаррароти умумӣ.
3. Ф. Г. Панкратов., Н. Ф. Солдатова. Коммерческая деятельность: Учебник /— 13-е изд., перераб. и доп.—М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2012. — 202 с.
4. Ҳамитов М.С., Урунова С.А., Шамсов Ф.Т., Абдурахмон Ҳ. Асосҳои фаъолияти тичоратӣ (комплексӣ таълимӣ-методи барои донишҷӯёни равияи иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ) – КВД “Матбаа”, Душанбе 2022. Саҳ. 108.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 26.12.2019.

ҲАЛИМОВ ЛОИҚ МИРЗОВАЛИЕВИЧ

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½; Тел: +992 934444186,
E-mail: loik.halimov@mail.ru.

РУШДИ БОЗОРИ БОНКӢ ВА НАҚШАИ СТРАТЕГИИ ОН ДАР СОҲАИ БОНКДОРИИ КИШВАР

Мақолаи мазкур ба таҳлили равандҳои рушди бозори бонкии кишвар ва таҳияи нақшаи стратегии он дар шароити муносири иқтисодӣ бахшида шудааст. Дар мақола мавқеъ ва нақши соҳаи бонкдорӣ ва дурнамои бозори бонкӣ ҳамчун яке аз муҳарриқҳои асосии рушди иқтисод ва ҷарраёни банақшагирии маркетингӣ дар самти бонкдории кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: бонк, бозори бонкӣ, маркетинг, маркетинги бонкӣ, маҳсулоти бонкӣ, стратегияи бонкӣ, таҳлили маркетингӣ.

РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОГО РЫНКА И ЕГО СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПЛАН В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ СТРАНЫ

Данная статья посвящена анализу процессов развития банковского рынка страны и разработке его стратегического плана в современных экономических условиях. В статье рассматриваются положение и роль банковского сектора, перспективы банковского рынка как одного из основных драйверов экономического развития, а также процесс маркетингового планирования в банковском секторе страны.

Ключевые слова: банк, банковский рынок, маркетинг, банковский маркетинг, банковские продукты, банковская стратегия, маркетинговый анализ.

Дар шароити кунунии иқтисоди бозорӣ, нақши бозори бонкӣ дар рушди иқтисоди миллӣ ҳамагӯ муҳимтар мегардад. Бонкҳо ҳамчун миёнаравони молиявӣ дар гардиши сармоя, дастгирии соҳибкорӣ ва таъмини амнияти молиявии шахрвандон нақши калидӣ доранд. Рушди устувори бозори бонкӣ барои рушди соҳаҳои истеҳсоли, иҷтимоӣ ва ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ замина фароҳам меорад.

Аз ин рӯ, таҳияи нақшаи стратегии рушди бозори бонкӣ як шартӣ муҳим барои устувориҳои низомӣ молиявӣ ва самаранокии сиёсати иқтисодии давлат ба шумор меравад.

Ноил шудан ба ҳадафҳои маркетингии бонк аз бисёр ҷиҳат аз сохтори ташкилӣ ва ҷӣ гуна фаъолият кардани сохтори мазкур вобаста мебошад. Сохтори ташкилии фаъолияти маркетингиро дар бонк чун сохтори ташкилоте муайян кардан мумкин аст, ки дар он идоракунии маркетинг амалӣ мегардад [4, с.26].

Қабули маркетинг ҳамчун як соҳаи функционалии фаъолияти бонкӣ хусусияти объективии мавҷудияти онро муайян мекунад: раванди маркетинг новобаста аз ҳузури мутахассисони маркетинг дар ҳаёати ташкилоти қарзӣ амалӣ карда мешавад. Вобаста ба андозаи ташкилоти қарзӣ, ин вазифаҳо аз ҷониби шахсони алоҳида дар сатҳҳои гуногуни идоракунии - аз соҳибмӯлк то ба менеҷери олий ё менеҷери сатҳи миёна ё кучак иҷро карда мешаванд. Татбиқи стратегияи маркетинги бонкӣ дар асоси арзиш тавассути барномаи маркетинг амалӣ карда мешавад.[3,с.367]

Дурнамои бозори бонкӣ (маҷмӯи барномаҳои маркетингӣ) таркиб ва рӯйхати ҳаракати бонкиро муайян менамояд, ки барои фурӯши маҳсулотҳои бонк дар бахшҳои гуногуни бозор равона карда шудаанд.

Ҷарраёни банақшагирии маркетингӣ чунин давраҳои асосиро дар бар мегиранд:

- ✓ гузоштани мақсадҳои фаълоияти бонк дар бозор, инчунин дар бахшҳо ва филиалҳои он;
- ✓ таҳияи лоиҳаи нақшаи соибкорӣ нуктаҳо ва филиалҳои бонк;
- ✓ таҳия ва тасдиқи нақшаи дурнамои рушди бонк;
- ✓ тартиб додан ва ба сомонарасонии нақшаи соибкорӣ бахшҳо ва филиалҳои бонк.

Ҷобачогузориҳои мақсадҳои маркетинг. Дар ин давра дар асоси гузаронидани сегментадсиҳои бозор, натиҷаҳои таҳлили ҳолатҳо дар сегментҳои алоҳидаи бозор, машваратҳо бо роҳбарияти бонк ҳадамотҳои маркетингӣ ҷо ба ҷогузориҳои мақсадҳои фаъолияти бонкро дар бозор ва дар сегментҳои алоҳидаи он ба ҷо меоранд. Мақсадҳои гузошташуда аз тарафи роҳбарияти бонк тасдиқ шуда ва то ба бахшҳои лозимие, ки самтҳои ин мақсадҳоянд, лоиҳаи нақшаҳои соҳибкорӣшонро тартиб медиҳанд.

Тарҳрезии лоиҳаи нақшаи- соҳибкорӣ. Нақшаҳои соҳибкорӣ барои сегментҳои асосии бозоре тартиб дода мешаванд, ки дар давраҳои омӯзиши шароити бозорӣ барои бахшҳои алоҳидаи бонк чун қоида ба муҳлати як сол таҳия шудааст. Дар бонкҳои бузург ва бисёрфилиале, ки ҳам ба шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам ба шахсони воқеӣ хизмат мерасонанд, метавонанд нақшаҳои-соҳибкориро аз рӯи бозори мизочони корпоративӣ,

аз рӯи бозори мизочони воқеӣ ва нақшаҳои-соҳибкорӣ филиалҳои бонктартиб дод. Хуб, масалан сохтори нақшаи-соҳибкорӣ аз рӯи бозори мизочони корпоративӣ бояд ба чунин қисматҳои асосӣ ҷудо шуда, пешниҳод шаванд: [1, с.372]

1. Сарсухан;
2. Таҳлили маркетингӣ;
3. Нақшаи маҳсулотӣ;
- 3.1. Нақшаи рӯйхати ташкили маҳсулотҳои нав;
- 3.2. Нақшаи ҳаракати маҳсулотҳо;
4. Нақшаи молиявӣ.

1. Сарсухан (резюме). Дар сарсухан мухтасаран давраи фаъолияти қаблии бонк ҷамбааст карда мешавад. Баъдан мақсадҳои тичоратӣ ва молиявӣ рушди бонк дар бозори мизочони корпоративӣ дар муддати давраи ба нақшагирифташудаи аз тарафи раёсат тасдиқгардида нишон дода мешавад. Дар сарсухан инчунин мазмунӣ мухтасари бобҳои асосии нақшаи-соҳибкорӣ оварда мешавад ва натиҷаҳои асосии тичоратӣ ва молиявӣ, ки бонк дар мавриди ҳалли масалаҳои дар нақшаи-соҳибкорӣ гузошташуда мегирад, пешкаш карда мешаванд.

2. Таҳлили маркетингӣ. Дар ин боб натиҷаҳои таҳлилҳои гузаронидашуда дар бозори мизочони корпоративӣ нишон дода мешавад:

- ✓ номгӯи меъёрҳои истифодашудаи банду бастӣ бозор
- ✓ асосҳои зарурии истифодабарии меъёрҳои номбаршуда,
- ✓ тавсифи сегментҳои ҷудошуда,
- ✓ муайян кардани ҳиссаи бонк дар сегментҳои гуногуни бозори маҳсулоти бонкӣ.

Дар ҳамин қисмат СВОТ-таҳлил дар вобастагӣ ба сегментҳо гузаронида мешавад ва дар ҷорҷубае, ки омилҳои дохилию берунии рушди бонкӣ вучуддошта, ишора карда мешаванд.

3. Нақшаи маҳсулотӣ. Дар ин қисмати нақша-соҳибкорӣ аввал ҳиссаи бозоре нишон дода мешавад, ки бонк дар охири давраи банақшагирифташуда сегментҳои нави маҳсулотҳои ба худ хосро ишғол менамояд, Дар навбати дуюм номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ муайян карда мешавад, ки бонк барориши онҳоро бояд дар давраи банақшагирифташуда оғоз намояд, Дар навбати сеюм рӯйхати ҷорабиниҳои асосие, ки бояд бонк барои ишғол кардани ҳиссаи зарурии бозор гузаронад, таҳия карда мешаванд.

Фаъолияти бонк барои коркард ва ҷорӣ кардани маҳсулотҳои нав равонашуда, дар нақша-номгӯи сохтани маҳсулотҳои нав пешниҳод карда мешаванд. Нақш-номгӯ, чун қоида дар намуди ҷадвали таҳия карда мешавад. Намунаи нақша-номгӯ дар ҷадвали оварда шудааст.

Нақшаи вусъат додани маҳсулот аз ду қисматҳои асосӣ иборат мебошанд:

дар қисмати якум ҷорабиниҳо оид ба шиносии мизочон бо маҳсулотҳои нави бонкӣ ва шароитҳои фурӯши онҳо, бобати ташкил намудани талабот ба маҳсулотҳои нави бонкӣ ба нақша гирифта мешаванд; дар қисмати дуюм бошад банақшагирии ҷорабиниҳо оид ба гузариш додани фурӯши маҳсулотҳои ананавии бонк дар он сегментҳое, ки бонк болоравии ҳиссаи ҳудро ба нақша мегирад. Ин нақша инчунин дар шакли нақша (таблица) бо нишондоди ҷорабиниҳои мушаххас, муҳлати иҷроиши онҳо ва кормандон, ҷавобгари оид ба иҷроиши онҳо тартиб дода мешавад.

Нақшаи молиявӣ. Нақшаи молиявӣ қисмати ниҳии нақшаи-соҳибкорӣ ба шумор меравад. Дар нақшаи молиявӣ дармадҳое, ки бонк метавонад дар ҳолатҳои ба ҷо овардани ҷорабиниҳои гузаронидашуда бо хароҷотҳое, ки бонк барои амали кардани фурӯши онҳо бояд равона созад, муқоиса карда мешаванд. Дар натиҷаи муқоисакунӣ ҳаҷми ғоидаи банақша гирифташуда муайян карда мешавад.

Таҳияи нақшаи дурнамои рушди бонк. Дар асоси лоиҳаи нақшаи-соҳибкорӣ қисматҳои хизматрасониҳои маркетингии бонкӣ нақшаи ягонаи дурнамои рушдро, ки одатан барои се сол таҳия мешавад, аз бобҳои зерин иборат мебошанд:

- ✓ тасвири интиҳоби дурнамои бонк;
- ✓ тавсифи ҳолати ҳақиқии бонк;

- ✓ таҳлили СВОТ;
- ✓ таҳлили омилҳои дохилию берунии рушди бонк;
- ✓ тасвири масалаҳои алтернативии самтҳои рушди бонк;
- ✓ баҳодиҳии имконияти натиҷаҳои молиявӣ ва амалӣ сохтани масалаҳои

алтернативии рушди бонк;

- ✓ нақшаи тадбиқи рушди бонк.

Тасвири интиҳоби дурнамои бонк. Дар ин қисмати нақша дурнамои мақсадҳои рушди молиявӣ тичоратии бонк тайи се сол ва инчунин пунктҳои асосии нақшаи тадбиқи рушди онро дар бар мегирад.

Дурнамои мақсадҳои рушди молиявӣ бонк дар нишондиҳандаҳои мушаххаси даромаднокӣ, бозоргирӣ ва эътимоднокии он метавонад муайян шаванд.

Самтҳои дурнамои рушди тичоратии бонк дар сегментҳои бозори бонкӣ афзалиятнокии ниҳиро менамояд. Масалан дар сегментҳои болоиву миёнаи бозор - таҳия ва тадбиқи маҳсулотҳои нав ва шаклҳои хизматрасонӣ; дар бандубасти(сегмент) миёна-пешниҳоди васеи хизматрасониҳо; дар сегменти поёнӣ-стандартӣ маҳсулотҳои ананавии бонкӣ ва дигар равандро [1, с.375].

Тавсифи ҳолати ҳақиқии бонк. Дар ин қисмат ва дар пешниҳоди таҳлили-SWOT.

Дар ин қисмат омилҳои ҷойдоштаи дохилию берунии рушди бонк, вобаста ба мавқеи алоҳида, тарафҳои мусбӣю манфӣи тавсифи бонк ва мавқеи он дар қисматҳои асосии сегменти бозор, пешгуии имкониятҳои дар даст доштаи бонк ва масалаҳо, ки бонк дар тури нақшаҳои гирифтааш эҳсос менамояд, равона шудаанд.

Натиҷаи таҳлилро дар ҷадвали навбатии зерин ё ин, ки дар шакли текстӣ нишон дода мешавад.

Ҷадвали 1. Маҷмӯи таҳлили-SWOT-и бонк

	Мавқеъ	Тарафҳои мусбӣ	Тарафҳои манфӣ
1	Филиалҳо	Филиалҳое, ки дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурий ҷойгиранд (бо назардошти Бонки рушди Тоҷикистон 92-то)	Нишон дода нашудааст
2	Нуфуз	Бонки эътимоднок	Бонки консервативӣ
	Номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ, ки ба мизочон пешниҳод мегарданд	Дар маҷмӯъ интиҳоби хизматрасониҳои васеъ	Дар филиалҳои алоҳида ба муштарӣ хизматрасониҳои нисбатан маҳдуд мавҷуд аст.
3	Сохтори ташкилӣ		
4	Таҷдиди техникӣ		
5	Мавқеъҳои дигари хизматрасонӣ		
		Имкониятҳо	Таҳдидҳо
1	Омилҳои умумӣ-иқтисодӣ	Вазъи умумӣ ва муътадили иқтисодӣ дар мамлакат	Афзоиши сатҳи рақобат
2	Ҷазои ҳуқуқӣ		
3	Инкишофи соҳаҳои (корхонаҳои) саноатии ватанӣ		
4	Вазъ дар бозори молиявӣ		
5	Дигар мавқеъҳо		

Таҳлили омилҳои дохилию берунии рушди банк. Дар ин қисмати нақшаи стратегӣ, дар асоси натиҷаҳои гузаронидашудаи таҳлили-SWOT имконияти оқибати таъсири ҷойдошта, роҷеъ ба пешгунии омилҳои рушди банк бобати имконияти бадаст овардани мақсадҳои стратегияи банк таҳлилҳо гузаонида мешаванд.

Тасвири масалаҳои алтернативии самтҳои рушди банк. Таҳлилҳои гузаронидашуда имкон медиҳанд, ки банк дар асоси имкониятҳои доштани захираҳои моливӣ, базаи модӣ ва иқтисодии мутахассисон метавонад дар ин қисмати нақша вариантҳои гуногуни интихоби стратегияи банкро муайян намуда, инчунин имконияти натиҷаҳои ҳар як вариантро низ дар алоҳидагӣ мавриди назар қарор диҳанд.

Баҳодиҳии имконияти натиҷаҳои молиявӣ ва амалӣ сохтани масалаҳои алтернативии рушди банк. Ин қисмат бобати баҳодиҳии имкониятҳои натиҷаҳои молиявии ҳар як вариантҳои алтернативӣ ба шумор меравад.

Нақшаи тадбиқи рушди банк. Дар ин қисмат нақшаи мушаххаси амалии банк, номгӯи ҷорабиниҳои асосӣ, уҳдадор будан оид ба гузаронидани ҳар як ҷорабинӣ, ба кварталҳо ҷудо кардани ҷорабиниҳо дохил мешаванд.

Барои он, ки банк тавонад мақсади тичоратӣ ва молиявии рушд ва тадбиқи нақшаи стратегӣ худро ба роҳ монанд, маркетингологҳо мебоҷад номгӯи самте, ки банк ҳаракат менамояд бо роҳу воситаҳои мушаххас онҳоро муайян намояд.

Сиёсати нархҳои банки тичоратӣ. Нарх ба маҳсулотҳои банкӣ хусусиятҳои худро дорост, ки махсус будани маҳсулоти банкиро муайян менамояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки маҳсулотҳои асосии банк ин пеш аз ҳама пасандозҳои банкӣ ва қарзҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ташкил хоҳанд кард. Нарх ин маҳсулотҳоро на дар шакли пурраи маблағ, балки дар шакли андозаи фоизӣ муайян менамоянд. Ба ғайр аз пешниҳоди қарз ба мизочон ва ҷалби пасандозҳо, банкҳо ба муштариёни худ хизматрасонии ҳисоби ҳазинадорӣ, додани кафолат ва дигар уҳдадорихоро низ аз номи шахси сеюм, хизматрасониҳои брокерӣ ва ғайраҳоро мегузаронанд. Шакли нархгузорӣ ба хизматрасонии банкии дар боло қайдшуда тариф номида мешаванд. Ба ғайр аз ин банкҳо ба шахсони ҳуқуқӣ воқеӣ хариду фурӯши асъорҳои хориҷиро ба роҳ мемонанд ва дар ин замина дар шакли маржаи қурбӣ, ки ҳамчун нархи хизматрасонии мазкур баромад менамояд, даромад ба даст меоранд.

Расми 1. Воситаҳои амалӣ гардонидани стратегияи бозор

Банкҳо ба мизочони худ хизматрасониҳои консалтингиро низ ба роҳ мемонанд, ки нархи онҳо дар шакли гонорар муайян шудаанд.

Бо назардошти хусусияти нарх ба маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ сиёсати нархгузори бонкӣ таҳия карда мешавад, ки қисми асосии таркиби маркетинги бонкӣ ба шумор меравад [1, с.377].

Сиёсати нархии бонк ин маҷмӯи чорабиниҳо оид ба тадбиқ ва танзими нархи маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ мебошад.

Таҳияи сиёсати нархӣ инҳоро дарбар мегирад:

➤ муайян кардани механизми нархгузорӣ, вобаста ба хусусиятҳои фаъолияти бонкӣ;

➤ муайян кардани омилҳои эҳсосоти мизочони бонк, вобаста ба сатҳи нарх;

➤ интихоби стратегияи нархгузори бонкӣ ва ғ.

Ҳамаи масъалаҳои нақшаҳои рушди бонкие, ки дар боло қайд шуданд, дар фаъолияти ҳамаҷузъи қисми ин ё он бонки ватанӣ, агар мавриди истифода қарор дода шаванд, дар пешрафти ояндаи фаъолияти онҳо нақши муассир хоҳанд гузошт.

АДАБИЁТ

1. Белозёрова С. А., Мотовилов О.В. «Банковское дело» М.: Проспект 2012 -. 408с.
2. Котлер Ф., Армстронг Г. - Асосҳои маркетинг (Principles of Marketing).
3. Банковское дело и банковские операции: учебник /Под редакцией М. С. Марамыгина, Е. Г. Шатковской.: Изд-во Урал. ун-та, 2021. – 567 с.
4. <https://tg.wikipedia.org/wiki>.
5. Свиридов О.Ю.Банковское дело. Серия “Экономика и управление”. – Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2002. – 416с.

ЭРКАЕВА НИГОРА САФАРОВНА,

доктори илмҳои фалсафа, профессори Донишгоҳи Шарқии Мичигани ИМА.

ЭРКАЕВ САФАР АБДУЛХАЙРОВИЧ,

дотсенти кафедраи археология, этнография ва диншиносӣ

МДТ «Донишқадаи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ҷафуров»

Тел: (+922) 939222253. E-mail: safar.erkaev@mail.ru.

ҶАРАЁНИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ИННОВАТСИЯ ТАЛАБОТИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА

Дар мақола масъалаҳои гузариш ба ҷараёни рақамикунонӣ иқтисодиёт ва инноватсия талаботи замони муосир, эълон карда шудани солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия”, саҳми рақамикунонӣ иқтисодиёт ва инноватсия дар саноатикунонии босуръати кишвар ва саноатикунонии рақамӣ, технологияи инноватсионӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, инқилоби маданӣ, иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, соҳаҳои хоҷагии халқ, энергетика, зехнӣ сунъӣ, таълими он ва ғайраҳо мавриди муҳокима гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, саноатикунонии рақамӣ, технологияи инноватсионӣ, инқилоби маданӣ, иттилоот, коммуникатсия, энергетика, зехнӣ сунъӣ.

ПРОЦЕСС ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ И ИННОВАЦИИ ТРЕБОВАНИЯ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ

В статье рассматриваются вопросы перехода к цифровизации экономики и инноваций современные требования, объявление 2025-2030 годов “годами развития цифровой экономики и инноваций”, вклад цифровизации экономики и инноваций в ускоренную индустриализацию страны и цифровую индустриализацию, инновационные технологии, Цифровая экономика, цифровые технологии, обсуждались культурные, информационные, коммуникационные, народнохозяйственные отрасли, энергетика, искусственный интеллект, его образование и др.

Ключевые слова: Цифровая экономика, цифровые технологии, цифровая индустриализация, инновационные технологии, культурная революция, информация, связь, энергетика, искусственный интеллект.

Бо пешниҳоди Пешвои миллат, эълон гардидани солҳои рушди иқтисодӣ рақамӣ ва инноватсия барои вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт натиҷаҳои инқилобӣ ва илмӣ-техникиро ба даст меоранд. Гузариш гузариш ба Ҷараёни рақамикунонӣ иқтисодиёт ва инноватсия талоботи замони муосир буда, Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

То замони истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 13 муассисаи таҳсилоти олии бо 70 ҳазор нафар донишҷӯ фаъолият мекард, ҳоло миқдори ин муассисаҳо ба 48 ва шумораи донишҷӯён ба 285 ҳазор нафар расидааст[5,с. 24], 153 мактабҳои ибтидоию миёнаи махсуси касбӣ, қариб 4020 мактаби миёна фаъолият мебарад. Зиёда аз 41 ҳазор нафар ҷавонони лаёқатманди мо аз ҳисоби давлат дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ, қариб 10 ҳазор фарзандони халқи тоҷик дар асоси квотаи президенти дар мамлакат таҳсил мекунанд. Шумораи умумии хонандагону донишҷӯён зиёда аз 2,5 млн нафарро ташкил менамоянд ва зиёда аз 70 фоизи аҳолии кишварро то 30 сола ташкил мекунад. Яъни барои гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва инноватсия базаи моддию маънавӣ ба вучуд омадааст.

Ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ва ба ҷараёни рақамикунонии иқтисод, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофият муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Дар панҷ солаи минбаъда ҷиҳатипешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба сатҳи зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад: тақмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ, то шабакаҳои панҷ-ҷи (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ, рушдисармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот ва ташаккул додани соҳибқории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд низ бобати ҷонибдорӣ аз ин иқдомҳои неки Сарвари давлат дар самти дастгирии ҷавонон, баҳусус муҳассилини муассисаҳои таҳсилоти олии қаламрави вилоят ва истифодаи ҷараёни рақамикунонии иқтисод ва иқтисодиёти рақамӣ ва технологияи инноватсионӣ тамоми тадбирҳои муҳим ва заруриро амалӣ менамояд. Ҳамасола зиёда аз ба 300 нафар ҷавонони ғайри стипендияҳои номии Раиси вилоят дода мешавад, ки аксарияти онҳоро донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбии вилоят ташкил медиҳанд.

Имсол низ ин иқдом бо баргузориҳои озмун дар миёни донишҷӯён ва аспирантон мавриди амал қарор гирифт, ки донишҷӯён ва муҳаққиқони ҷавон ба ин номи пуршарафи гирандаи стипендияи номии Раиси вилоят мушарраф гардиданд[6,с.4]. Дарҳақиқат, дар ин мулоқот Раиси вилоят ибраз доштанд, имсол танҳо дар вилояти Суғд зиёда аз 500 стипендияҳои номӣ таъсис дода шудааст ва онҳо дар ҳавасмандкунию дастгирии мутахассисони ояндаву олимони ҷавон нақши муҳим доранд. Онҳо дар амали гардидани пешниҳоди Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шаванд” саҳми худро мегузоранд.

Бо шарофати соҳибистиклолии Тоҷикистон ва аз баракоти сиёсати созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имрӯз дар қаламрави вилоят шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии махсус афзун гардидааст, ки онҳо баҳри омода намудани мутахассисони бахшҳои мухталифи хоҷагии халқи вилоят ва ҷумҳурӣ хидмат мекунанд.

Барои таъмини ҳамаҷонибаи шароитҳои таҳсил ва фарогати донишҷӯёни қаламрави вилоят Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста ғамхорӣ зоҳир менамояд [7, с.6].

Танҳо дар давоми даҳ соли охир шахсан худӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров 8 маротиба, ба Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон ташриф оварда, бо ҷомеаи устодону донишҷӯёни қаламрави вилоят мулоқоту вохӯриҳои судманд доир намуданд. Маҳсули ин таваҷҷӯҳи роҳбари давлат буд, ки дар Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров маҷмааи варзишии Хуррамшаҳр, бинои нави таълимӣ ва бинои истиқоматӣ барои устодони донишгоҳ, дар Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон бинои таълимӣ сохта ба истифода дода шудаанд. Дар ин 5 соли минбаъда (2025-2030) ҷиҳати пешбурди иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия бояд ба ҳафт самтҳои дар боло пешниҳод шуда эътибори махсус дода шавад ва натиҷаи манфӣ медиҳанд.

Васетар истифода намудани натиҷаҳои ихтироъҳо ва инноватсионии ҷаҳонӣ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар зарур аст. Идора, вазорат ва ташкилотҳои дахлдор дар муддати кӯтоҳ ҳуҷдатҳои заруриро ба Ҳукумати кишвар пешниҳод намоянд. Дар низоми таълими муассисаҳои ҳамаи зинаҳои таҳсилоти касбӣ равияи омода кардани барномасозон ва ихтисосҳои зарурӣ барои рушди иқтисоди рақами, ҷараёни рақамикунонии иқтисод ва инноватсия барномасозӣ ҷорӣ карда шавад.

Муҳайё кардани шароит барои тарбияи кадрҳо, имтиёзҳо, ҳавасмандкардони мутахассисони мутахассисони самти технологияи иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ ташкил карда шавад. Дар ин раванд-рушди ҷараёни рақамикунонии иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия ДДХ саҳми ҳудро мегуронанд. Ба бинои нави таълими ДДХ асос гузашт, ки дар маросими ифтитоҳи онҳо бевосита худӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ширкат варзиданд.

Таърих гувоҳ аст, Тоҷикистон кишвари кӯҳсор буда, 93% ҳудуди онро кӯҳҳо ташкил мекунад, аммо дар тағи онҳо тамоми 118 элементҳои системаи химиявӣ Д. Менделеев ҷойгир шудааст. Тоҷикистони офтобрӯи мо ҳақиқатан ҳам ҷаннати рӯи замин аст.

Дар ҳудуди он 4000 кони хурду бузург (аз онҳо 400-тоаш кашф шудааст), захираи ангишт 4, 6 миллиард тонна, нафт 140 миллион тонна, газ 857 миллиард метри мукааб, кондонсат 26 миллион тонна, захираи намаки ошӣ ба беш аз 14 миллиард тонна, 46 мактабҳои олий, 79 омӯзишгоҳҳои миёнаи махсус, 68 ибтидоӣ касбӣ, зиёда аз 2800 корхонаҳои саноатӣ, Академияи Улум (23 муассисаи илмию пачӯхишӣ), 60 адад муассисаю ташкилотҳои илмӣ, зиёда аз 450 бемористонҳо, 3935 мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ (гуногун моликият), 55 театрҳо, 1420 китобхонаҳои оммавӣ, 40 осорхона, 120 иншооти туристияи истироҳатӣ, зиёда аз 3500 ёдгориҳои таърихияи фанҳангӣ ҷойгир шудааст, ки ин ғайзи истиқлол ва ваҳдати миллӣ мебошад.

Дар корхонаю муассисаҳои таълимии кишвар барои омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ, дақиқ ва ғайраҳо эътибори махсус дода, барои тайёр кардани кадрҳои баландихтисос дар амали гардидани Барномаи солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия” саҳми ҳудро мегузорад [8, с.52]. Дар ин раванд мавқеи ДТТ ДТТ ба номи академик М.Осимӣ, ДКМТ бешубҳа калон аст.

Дар ҳақиқат, истиқлолият марҳилаи махсус дар масъалаҳои рушди илм дар мактаби олий истифодаи ҷараёни рақамикунонии иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим, омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ, дақиқ ва ғайраҳо дар ҷараёни таълим дар замони муосир маҳсуб мешавад.

Дар замони муосир муддати ин марҳила дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ дигаргуниҳои кулли ба вуҷуд омад. Дар асоси тақозои замон баъди масъалаҳои марбут омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ, дақиқ, ҷомеашиносӣ, ҳамаи фанҳо

техникӣ аз нав омӯхта шуда, барои таъмини пешравии замони ҳозира ҳулосаҳои нав баровардан мумкин аст.

Таҷрибаи кори дар системаи мактаби олии ҳаминро тақозо мекунад, ки барои баланд бардоштани сифати дарс дар чараёни таълим ҳангоми таълими фанҳо, аз он ҷумла ба таълим, омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ, дақиқ, ҷомеашиносӣ доимо эътибори махсус додан лозим мебошад. Ҳатто, дар робита ба ин Барномаи давлатӣ дар заминаи Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионии ш.Кӯлоб “Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ” таъсис дода шуд. Ба ин донишгоҳ мақоми пойгоҳи асосии тайёр кардани кадрҳои соҳа дода, дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат факултаю кафедраҳои махсус таъсис додан супориш дода шуд аз тарафи Пешвои миллат. Масалан, дар омӯзиши фанҳои дақиқ, аз он ҷумла фанҳои табиатшиносӣ замони муосир метод - усулҳои инноватсиониро, ҳатто ҳар рӯз талаб мекунад. Таърих гувоҳ аст, ки дар марҳилаи ҳозираи ислоҳоти таълим якҷанд намудҳои усули инноватсионии таълим, амсоли усули тадбиқи Низомномаи бакалавр, магистратура, доктор PhD, таҳсилоти кредитии дар таълим, тадбиқи босамари технологияи компютери, таълими фосилавӣ, нақши интернет ва ғайраҳо дар баланд бардоштани сифати таълим ва дигар роҳҳову усулҳоро истифода бурдан лозим мебошад. Роҳ ва методҳо, усулҳои дар боло қайд карда шударо агар омӯзгор таҷрибаи бойи кори таълими дошта бошад, дар омӯзиши фанҳо ва се истифода бурдан мумкин аст [4, с.1-5].

Таърихнигорӣ як соҳаи илмро номанд, ки таърихи илми ҳамаи фанҳоро ва он ҷумла, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсияро меомӯзад. Ин фан барои пурратар ва чуқуртар омӯхтани ҳамаи илмҳои ҷаҳон зарур ва шарт аст. Ҳар як фан таърих ва таърихнигорӣ (историография) худро дорад. Дар замони муосир омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ дар рафта тайёр кардани мутахассисони баландихтисоси касбии мавқеи ҳалкунандаро ишғол мекунад.

Дар омӯзиши амиқу ҳамаҷаҳаи рафти ташаккули таълими ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ - илми таърихшиносӣ, таърих, қонуниятҳои асосии инкишофи давраҳои таърихи ҷамъият, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия, баланд шудани савияи назариявӣ методологии тадқиқотчиён мегардад. Кадрҳои касбии гузариш ба чараёни рақамикунӣ иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсияро оянда имконият медиҳад, ки таҷриба ва малакаҳои илмӣ, тадқиқотӣ, эҷодкорӣ пайдо карда, ба тадқиқотҳои мукаммали илмӣ ва омӯзиш машғул мешаванд.

Имрӯзҳо, дар вақти омӯзиши омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ ва дигар фанҳо метод - усули “дарс - лексия” ро истифода бурдан технологияи инноватсионӣ барои баланд бардоштани сифати таълим ва тарбия дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди гузариш ба чараёни рақамикунӣ иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия аҳамияти калон дошта, барои баланд бардоштани саводнокии мутахассисони касбӣ ва донишҷӯён саҳми махсус мегузорад.

Барои он, ки дар давраи гузариш аз системаи таълими мактаби олии давраи шӯравӣ ба системаи таълими марҳилаи истиқлолияти Тоҷикистон бо сабабҳои объективӣ субъективӣ дониши мактаббачагон ва донишҷӯён нисбатан суст шуда буд. Ислоҳотҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, сиёсӣ мадания фарҳангӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, воқеаҳои сиёсии солҳои 90 – уми асри XX ва ғайраҳо дар қатори соҳаҳои хоҷагии халқ ба системаи таълим ва тарбия ҳам таъсири манфӣ расонида буд.

Дар омӯзиши фанҳои дақиқ дар гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия ва махсус бисёртар усули инноватсионӣ “лексия”, “дарси амалӣ”, “дарси лабораторӣ”, КМРО берун аз дарс, КМД истифода бурда мешавад. Ба ҳамагон маълум аст, ки усули “дарс - лексия” аз панҷ қисмат (пурсиши вазифаи ҳонагӣ ва дарсҳои гузашта; баёни мавзӯи нав; равиши дарс – лексия ҳангоми баёни мавзӯи нав; мустақкам гардонидани дарс – лексия ва ҷамъбасти дарс – лексия) иборат мебошад. Имрӯзҳо бисёртар ба мустақилона дарс тайёр кардани донишҷӯён эътибори махсус дода, дар асоси барномаи таълимии кредит (лексия, амалӣ, КМРО, КМД ва ғайра), аз он ҷумла тартиб додани силлабус, маводи

комплекси таълимӣ, презитатсия (муаррифи фан бо нақшу нигор, расмҳо, схема, диаграммаҳо ва ғ.) ташкилкарда истодааст.

Дар гузариш ба чараёни рақамикунонии иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия, албатта ин намуди дарс гузорӣ як намунаи таҷрибаи пешқадамтарини ҷаҳон буда, ҳаматарафаи таҳлил бахшнок омӯзиш қарор дорад. Дар ин шароит сифат ва самаранокии дарс беҳтар мешавад. Илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ нисбат ба дигар фанҳо хело мураккабтар мебошад, чунки дар он таърихи илмҳо дар асоси таҳлили илмӣ назария ва ҳулосаҳои гуногуни илми, натиҷаҳои илмро, муқоисаҳои равандҳои гуногуни илми таърихнигорӣ, материалҳои матбуот, асарҳои гуногуни таърихи ва ғайраҳо омӯхта мешавад.

Дар асоси таҷрибаи кори ҳаминро пешниҳод кардан мумкин, ки он гузариш ба чараёни рақамикунонии иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия, истифодани технологияи инноватсионӣ сифат ва сатҳи баланди таълимро таъмин менамояд. Дар ҳалли вазифаи асосии замони муосир гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия ба шароити гуногуни объективӣ субъективӣ нигоҳ накарда омӯзгор бо донишҷӯён системанок ва бисёртар кор ташкил намояд. Масалан, саволу ҷавоб дар давоми дарс – лексия (3 – 4 дақиқа), кори хатти дар нимсола 2 – 3 маротиба, ё ки дар вақти дарс (5 дақиқа), гузаронидани усули тест, интихобан пурсиши мавзӯҳои фанҳои табиатшиносӣ, риёзӣ ва дақиқ аз донишҷӯён дар асоси маводҳои матбуоти, асарҳои нави таърихи, маълумот дар бораи олимони варзида, ихтироҳо ва ғайраҳо.

Барои баланд бардоштани сифат ва самаранокии омӯзиши фанҳои дақиқ аз роҳ ва метод-усулҳои бисёри кори мустақили донишҷӯён – кори хатти (назорати), колоквиум, саволу ҷавоб, баҳс, мулоқот, навиштани реферат, кори индивидуали - инфиродӣ, муаррифии асарҳои нави таърихнигорӣ (историографӣ), тайёр кардани маърӯзаи илми дар конфронси илмӣ, таъмини иштироки донишҷӯён дар озмунҳо (олимпиада, озмуни корҳои илмӣ ва ғайраҳо), кори мустақили хонаги ва дигар методҳо устодона истифода бурдан лозим мебошад. Баъд аз он барои баланд бардоштан и сатҳи таълими фан истифодаи чараёни рақамикунонии иқтисод, технологияи инноватсионӣ-компютери ва нақши Интернетро босамар дар раванди таълим васеъ истифода бурдан лозим аст, ё ин ки дар асоси талаботи замони ҳозира давра ба давра донишҷӯёнро ба ин роҳ ва метод-усулҳои инноватсионӣ таълим ба дарси шавқовар ҷалб кардан зарур аст.

Дар амалигардидани гузариш ба чараёни рақамикунонии иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия омӯзиши мазмун ва моҳияти таҳсилоти кредити давом дорад. Дар тартиби таҳсилоти кредити дар давоми ҳар як нимсолаи таълим ду бор санчиши фосилавӣ ва имтиҳони ниҳой дар асоси тести (тести оддӣ, тести мувофиқоварӣ, тести якҷанд ҷавобдошта, тести «ҳа ё не», саволҳои хаттӣ мутобиқи нақшаи раванди таълим ба роҳ монда мешавад. Тартиби гузаронидани имтиҳони ниҳой аз тарафи раёсати донишгоҳ муқаррар мегардад[2,с.297].

Вазифаи асосии дар идоракунии мактабҳои олии кишвар-идоракунӣ ва гузариш ба чараёни рақамикунонии иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия, истифодаи технологияи инноватсионӣ дар раванди таълим мебошанд. Гузариш ба чараёни рақамикунонии иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия талаботи замони муосир буда, мо бояд тамоми қувваи ҳудро ба хоҳири амалӣ намудани пешниҳоди Пешвои миллат ва корҳои ба ифтихори 35-солагии Истиқлолияти давлатӣ пешбинигардида, яъни ободии Ватани азизамон, пешрафти давлати халқи тоҷик ва боз ҳам беҳтар гардидани шароити зиндагии мардуми тамаддунсозамон равона созем. Ҳисси баланди миллӣ дошта бошем, барои ободии Ватани аҷдодиамон ҳамеша саъю талош намоем шiori “Тоҷикистон ба пеш!” амалӣ мегарданд. Гузариш ба чараёни рақамикунонии иқтисод, иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия талаботи замони ҳозира мебошад!

АДАБИЁТ

1. «Қонун ва ҷомеа», № 52 (814), 28.12.2024.
2. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назарияӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ» ва 30-солагии Истиқлолияти

Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба 75- солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (ш.Кӯлоб, 26-уми декабри соли 2020).-Душанбе: ҶДММ “Нушбод”-416с.

3. Маводҳои матбуот.

4. “Нури маърифат” №19 (2359) 24 декабри соли 2024.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе, 28 декабри соли 2024.-Душанбе: Шарқи озод, 2024.

6. Ҷавонон – пайрави пешвои миллат.-Душанбе, 2017.

7. “Ҷавонони Тоҷикистон” № 18 (9704). 06.05.2021.

8. Эркаев С.А. Таърих ҳикмати асрҳои гузашта.-Хучанд,2020.-с.52. Ҳисоботи соланаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020.-Душанбе, 2021.

МАЧИДОВ ҲАМИД,

д.и.т., профессори Донишгоҳи байналмиллалӣ ва сайёҳии Тоҷикистон,

Тел.: (+992) 904594041.

ЗУБАЙДОВ САИДАҲМАД,

доктор экономических наук, доцент кафедры налог и налогообложение Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе улица Дехоти ½,

Тел.: (+992) 900-20-11-57. E-mail: zubaydov57@mail.ru.

АБДУЛЛОЗОДА АМИНА МАНАЗАР,

ассистенты кафедр математики и физики олий ва фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: (+992) 901860050.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ДАРСИ ФИЗИКА

Дар мақола аз ҷониби муаллифони истифодаи технологияи инноватсионӣ дар дари физика мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд гардидааст, ки истифодаи технологияи лоиҳаӣ низ яке аз усулҳои муосир дар таълими физика мебошад.

Дар ин раванд хонандагон бо иҷрои лоиҳаҳои амалӣ, масалан, сохтани модели муҳаррики барқӣ, ҷанкунии радиатсияи офтоб ё таҳияи усули тозакунии об тавассути филтри физикӣ, донишҳои назариявиро дар амал татбиқ мекунанд. Ин на танҳо фаҳмиши онҳоро ҷуқуртар мекунад, балки малакаи ҳамкорӣ, масъулият ва фикрронии мантиқиро рушд медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: низоми таълим, физика, компютер, технологияҳои коммуникатсионӣ, технологияҳои инноватсионӣ, рақамикунонӣ.

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ФИЗИКИ

В статье авторы исследуют и исследуют использование инновационных технологий на уроках физики. В то же время, он считает, что использование проектной технологии также является одним из современных методов обучения физике.

В этом процессе учащиеся применяют теоретические знания на практике, выполняя практические проекты, например, создавая модель электродвигателя, измеряя солнечное излучение или разрабатывая метод очистки воды с помощью физического фильтра. Это не только углубляет их понимание, но и развивает навыки сотрудничества, ответственности и логического мышления.

Ключевые слова: система образования, физика, компьютеры, коммуникационные технологии, инновационные технологии, цифровизация.

Дар асри XXI, ки давраи рушди босуръати илм, техника ва иттилоот аст, низоми маорифи миллӣ вазифадор аст, ки дар ҷавоб ба талаботи замони шаклу

усулҳои таълимро такмил диҳад. Фанни физика, ки асоси фаҳмиши қонунҳои табиат ва манбаи илмҳои муҳандисӣ ва техникӣ ба шумор меравад, дар ин раванд нақши муҳим мебозад. Омӯзиши самараноки он аз омӯзгор тақозо мекунад, ки на танҳо донишҳои амиқи фанӣ, балки малакаи истифодаи технологияҳои инноватсиониро низ дошта бошад.

Дар шароити кунунии мактаб, ки ба модели нави стандарти давлатии таҳсилот мегузарад, ҳадафи асосӣ дигар надодани маълумоти омода, балки ташаккули қобилияти фикрронӣ, эҷодкорӣ ва худомӯзии хонандагон аст. Тибқи равиши салоҳиятӣ, хонанда бояд на танҳо қонунҳои физикаро аз ёд кунад, балки онҳоро дар амал татбиқ карда тавонад. Барои ноил шудан ба ин мақсад, омӯзгор вазифадор аст, ки аз усулҳо ва технологияҳои муосири таълим истифода намояд.

Технологияҳои инноватсионӣ дар таълим маҷмӯи усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои омӯзишанд, ки бо истифодаи дастовардҳои навтарини илм ва техника барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълим равона шудаанд. Дар шароити мактабҳои муосир ин метавонад истифодаи компютер, тахтаи электронӣ, проектор, шабакаҳои таълимии онлайн, симулятсияҳои таҷрибавӣ, барномаҳои интерактивӣ ва китобҳои электронии таълимиро дар бар гирад. Ҳадафи асосӣ аз истифодаи онҳо на танҳо осон кардани фаҳмиши мавод, балки ҷалби фаъолони хонандагон ба ҷараёни дарс мебошад.

Муаллим дар низоми таълими анъанавӣ нақши манбаи донишро дошт. Ӯ медонист, меомӯзонд ва аз хонанда интизори шундан ва аз ёд кардан буд. Аммо дар шароити нави маориф нақши омӯзгор дигар шудааст: вай на танҳо муаллим, балки ташкилкунанда, роҳбалад ва илҳомбахши фаъолияти маърифатии хонанда мебошад. Омӯзгор бояд муҳити мусоиди таълимӣ эҷод кунад, ки дар он хонандагон мустақилона фикр кунанд, савол диҳанд, ҷустуҷӯ намоянд ва хулосаҳои илмӣ бароранд.

Фанни физика аз ҷумлаи он фанҳост, ки бе таҷриба, мушоҳида ва моделсозӣ фаҳмиданаш душвор аст. Аз ин рӯ, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар таълими он як зарурати объективӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи компютер ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки равандҳои мураккаби физикӣ ба таври визуалӣ нишон дода шаванд.

Бо истифодаи презентатсияҳои мультимедиявӣ, видеоҳо, аниматсияҳо ва таҷрибаҳои виртуалӣ, хонанда метавонад падидаҳои табиатро на танҳо шунавад, балки онҳоро бубинад ва таҷриба кунад. Ин равиш фаҳмиши қонунҳо ва назарияҳоро осон мегардонад, тафаккури илмиро рушд медиҳад ва шавқу завқи хонандагонро меафзояд.

Дар марҳилаҳои гуногуни дарс - шарҳи мавзӯ, мустаҳкамкунӣ ва назорат - технологияҳои рақамӣ васеъ истифода мешаванд. Масалан, дар оғози дарс омӯзгор метавонад тавассути слайдҳо ё аниматсияҳо мавзӯро тавзеҳ диҳад; дар қисми миёна хонандагон бо истифодаи барномаҳои махсус таҷрибаҳои виртуалӣ иҷро мекунанд; дар охир бошад, бо тестҳои электронӣ сатҳи дониши онҳо арзёбӣ мешавад. Ҳар як слайд ё видеошарҳ тавачҷуҳи хонандаро бедор намуда, дар хотираи ӯ нақши устувор мегузорад.

Истифодаи технологияи лоиҳаӣ низ яке аз усулҳои муосир дар таълими физика мебошад. Дар ин раванд хонандагон бо иҷрои лоиҳаҳои амалӣ, масалан, сохтани модели муҳаррики барқӣ, ҷенкунии радиатсияи офтоб ё таҳияи усули тозакунии об тавассути филтри физикӣ, донишҳои назариявиро дар амал татбиқ мекунанд. Ин на танҳо фаҳмиши онҳоро ҷуқуртар мекунад, балки малакаи ҳамкорӣ, масъулият ва фикрронии мантиқиро рушд медиҳад.

Технологияҳои таҳқиқотӣ ва моделсозӣ ба хонанда имконият медиҳанд, ки таҷрибаҳои мураккабро бе хатари таҷҳизоти гаронбаҳо дар муҳити виртуалӣ иҷро кунанд. Барномаҳои мисли PhET ё Algodoo барои ин хеле муфиданд: хонанда

метавонад падидахоро тағйир дода, натиҷаро мушоҳида намояд ва хулоса барорад. Бо ин роҳ, ӯ таҷрибаи воқеиро тавассути симулятсия меомӯзад, ки аз нигоҳи дидактикӣ бисёр самаранок аст.

Ҳамчунин, усули омӯзиши омехта (blended learning) имконият медиҳад, ки қисми дарс бо усулҳои анъанавӣ ва қисми дигар бо усулҳои рақамӣ гузаронида шавад. Масалан, муаллим мавзӯро дар синф тавзеҳ медиҳад, вале хонандагон бо истифода аз платформаи онлайн маводро мустақилона такрор меkunанд ё машқҳо иҷро менамоянд. Ин усул малакаи худомӯзӣ ва масъулияти шахсиро тақвият медиҳад.

Татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар мактабҳои Тоҷикистон солҳои охир ба як самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ табдил ёфтааст. Барномаҳои миллӣ оид ба рақамикунории соҳаи маориф, таъмин намудани мактабҳо бо компютер ва интернет, инчунин курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон қадами муҳим дар ин самт мебошанд. Бо вуҷуди ин, мушкилоти муайян ҳамчунон боқӣ мондаанд: норасоии таҷҳизоти техникӣ дар баъзе мактабҳои деҳот, сатҳи пасти саводи рақамии омӯзгорон ва камбудии маводи электронии таълимӣ бо забони давлатӣ. Барои ҳалли ин масъалаҳо зарур аст, ки китобҳои электронии фанҳои табиатшиносӣ, аз ҷумла физика, таҳия шаванд, муаллимон дониши методӣ ва техникӣ худро тақмил диҳанд ва таҷрибаи беҳтарини таълими инноватсионӣ мубодила гардад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи усулҳои инноватсионӣ ба натиҷаҳои воқеии таълим таъсири мусбат мерасонад. Хонандагоне, ки бо чунин усулҳо таҳсил меkunанд, сатҳи баланди фаҳмиш, фаъолияти фаъолтар дар дарс ва шавқу рағбати бештар ба фан нишон медиҳанд. Онҳо на танҳо қонунҳои физикаро меомӯзанд, балки мефаҳманд, ки чӣ гуна ин донишҳоро дар ҳаёти ҳаррӯза татбиқ кунанд. Ин раванд ба ташаккули тафаккури илмӣ ва худшиносии зеҳнии онҳо мусоидат менамояд.

Аммо истифодаи технологияҳои нав аз омӯзгор омодагии баланди методӣ ва масъулияти касбӣ талаб мекунад. Омӯзгор бояд тавонад дар байни истифодаи техника ва қори мустақили хонанда тавозун нигоҳ дорад, ҳар як марҳилаи дарсро дақиқ банақшагирӣ намояд ва аз технология на ҳамчун ороиши зоҳирӣ, балки ҳамчун воситаи воқеии омӯзиш истифода кунад. Технологияҳо ҳеҷ гоҳ ҷойи шахсияти омӯзгорро намегиранд, аммо метавонанд қори ӯро самараноктар ва таъсирбахштар гардонанд.

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар дарси физика на танҳо як талаботи замон, балки шарт зарурии баланд бардоштани сифати таълим аст. Онҳо имкон медиҳанд, ки раванди омӯзиш ҷолибтар, фаҳмотар ва самараноктар шавад. Муаллим дар чунин шароит дигар танҳо манбаи дониш нест, балки роҳбалад ва ҳамсафари хонанда дар ҷаҳони илм аст. Омӯзгоре, ки бо шавқ ва ҳавас ба истифодаи технологияҳои нав рӯ меорад, метавонад ба хонандагони худ илҳом бахшад, то онҳо низ бо ишқ ба дониш ва илм муносибат намоянд.

Ояндаи маориф дар истифодаи технологияҳои инноватсионӣ нухуфтааст. Фанни физика, ки худ зодаи пешрафти илм ва техника аст, метавонад аз ҳамин воситаҳо барои омӯзиши самараноки худ истифода барад. Ба шарофати чунин равишҳо, насли наврас на танҳо донишманд, балки соҳибтафаккур, эҷодкор ва мутабиқ ба ҷаҳони рақамии имрӯз хоҳад шуд.

Муаррифии чунин усулҳои инноватсионӣ дар мактабҳои Тоҷикистон барои таъмини сифати таълим, баланд бардоштани сатҳи салоҳият ва тайёр кардани шахрвандони фаъоли ҷомеаи иттилоотӣ аҳамияти бузург дорад. Омӯзгорони воқеан ботаҷриба медонанд, ки истифодаи дурусти технология на танҳо роҳи осон кардани дарс, балки роҳи эҳсоси ҳамзамонии завқ, илҳом ва масъулият аст.

Тавре ки олими бузург Лев Ландау гуфта буд: «Чизи асосӣ ин аст, ки ҳама чизро бо ҳавас анҷом диҳед». Агар омӯзгор ва хонанда дар раванди таълим ҳавас ва

шавқро эҳсос кунанд, ҳар гуна технология танҳо василаест барои парвариши он ҳавас - ҳаваси дониш, офаридан ва пеш рафтан.

Бо пешрафти техника ва технологияҳои иттилоотӣ дар давраи ҳозира, раванди омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, баҳусус физика, дигар монанди асри гузашта нест [1]. Дарс на танҳо барои додани дониш, балки барои ташаккули тафаккури илмӣ, эҷодкорӣ ва малакаҳои амалии хонанда равона гардидааст. Бо истифодаи технологияҳои инноватсионӣ хонандагон метавонанд худ шоҳиди қонунҳои физика шаванд, натиҷаҳо ба даст оварда, онҳоро таҳлил кунанд ва бо сабаби таҷрибаи мустақил фаҳмиш ва шавқу завқ пайдо кунанд. Масалан, тавассути симулятсияҳо ва барномаҳои моделсозӣ хонандагон метавонанд равандҳои электромагнитӣ, механикӣ ва оптикӣ, ки дар шароити анъанавӣ фаҳмиданашон душвор аст, бо чашми худ мушоҳида намоянд ва тағйиротҳо дар параметрҳо мустақилона таҳлил кунанд. Ин равиш тафаккури мустақилро таҳким мебахшад ва хонандаро аз фаҳмидани мавод ба амал омӯхтан мебарад.

Илова бар ин, истифодаи технологияҳои рақамӣ ба хонанда имконият медиҳад, ки донишҳои назариявиро бо таҷрибаи амалӣ омезиш диҳад. Масалан, таҷрибаҳои виртуалӣ метавонанд таҳлили равандҳои мураккаби термодинамикӣ ё электромеханикаро дар шароити бехатар пешниҳод кунанд. Ин на танҳо фаҳмиши назариявиро беҳтар мекунад, балки малакаи истифодаи техника ва муҳандисиро низ дар сатҳи аввалия ба хонанда меомӯзад. Ҳамзамон, ин равиш ба он кӯмак мекунад, ки хонандагон омӯзиши фанро ҳамчун раванди динамикӣ ва ҷолиб эҳсос кунанд, на ҳамчун корҳои якрағ ва хастакунанда.

Истифодаи платформаҳои электронӣ ва барномаҳои интерактивӣ низ барои тақмили малакаи таҳлилии хонандагон муҳим аст [2]. Масалан, хонандагон метавонанд маълумотҳо ҷамъоварӣ намуда, графикҳо ва диаграммаҳои заруриро бо ёрии компютер таҳия кунанд. Бо ин роҳ, онҳо на танҳо қонуни физикаро меомӯзанд, балки малакаҳои ҳисоббарорӣ, таҳлили иттилоот ва моделсозиро низ тақмил медиҳанд. Ин таҷрибаҳо онҳоро барои тадқиқотҳои оянда ва ҳаёти воқеӣ омода мегардонанд, зеро ҳар як таҷриба равандҳои таҳлили мушкilot ва ҳал намудани масъалаҳо тақмил медиҳад.

Истифодаи технологияи лоиҳаӣ ва корҳои эҷодкоронаи гурӯҳӣ низ аҳамияти калон дорад. Дар ин раванд хонандагон бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд, вазифаҳо тақсим мешавад ва натиҷаи омӯхташударо бо истифодаи техникаҳои рақамӣ пешниҳод мекунанд. Масалан, сохтани модели системаи офтобӣ, таҳияи таҷрибаҳои энергетикӣ ё таҳлили ҷараёнҳои барқӣ метавонанд ҳамчун лоиҳаҳои гурӯҳӣ гузаронида шаванд. Ин равиш ҳамкориро тақвият медиҳад, масъулиятро меафзояд ва малакаи фикрронии систематикӣ хонандагонро таҳким мебахшад.

Технологияҳои инноватсионӣ инчунин ба муаллим имкон медиҳанд, ки раванди таълимро инфиродӣ гардонад. Бо ёрии системаи электронӣ муаллим метавонад сатҳи дониши ҳар як хонандаро назорат карда, нуктаҳои заиф ва қувватро муайян намояд. Ин ба омӯзгор имкон медиҳад, ки барномаи таълимӣ ва стратегияҳои омӯзишро барои ҳар як синф ва ҳатто барои ҳар як хонанда фармоишӣ созад [3]. Ҳамзамон, ин равиш ба арзёбии дониши хонандагон аз ҳама ҷиҳат равона гардида, натиҷаҳои таълимро беҳтар менамояд.

Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ раванди такрори мавод ва омӯзиши он ба таври дилхоҳро осон мекунад. Масалан, хонанда метавонад видеои дарсро тақрор бубинад, таҷрибаҳои виртуалиро боз ҳам иҷро кунад ё файлҳои электронии китобҳои фанӣ ва машқҳо истифода барад. Ин равиш имконият медиҳад, ки хонандагон бо суръати худ таҳсил кунанд ва ҳар вақт ба маводи дарсӣ дастрасӣ дошта бошанд.

Илова бар ин, технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ барои ташаккули шавқу завқи хонандагон ба фан аҳамияти калон доранд. Баъзе хонандагон одатан аз фанҳои

дақиқ метарсанд ё саволи «Чаро ба ман ин фан лозим аст?» мекунад. Бо истифодаи симулятсияҳо, моделҳо ва таҷрибаҳои интерактивӣ, хонандагон на танҳо қонуни назариявиро меомӯзанд, балки мушоҳида ва таҳлили натиҷаҳои таҷрибавиро низ анҷом медиҳанд. Ин равиш онҳоро, ки қаблан ба фанҳои табиатшиносӣ бетараф буданд, ҷалб мекунад ва шавқу ҳаваси омӯзишро бармеангезад.

Истифодаи технологияи иттилоотӣ инчунин ба ҷамоаҳои фанҳои гуногун мусоидат мекунад [2]. Масалан, омезиши физика бо математика ва информатика имконият медиҳад, ки хонандагон малақаҳои ҳисоббарорӣ, таҳлили маълумот ва моделсозиро ҳамзамон омӯзанд. Ин равиш ба таҳияи раванди фикрронӣ ва қобилияти ҳалли масъалаҳои мураккаб мусоидат мекунад.

Бо назардошти омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар мактабҳои Тоҷикистон зарур аст. Бо вуҷуди афзоиши дастрасӣ ба интернет ва компютер, ҳанӯз мушкилот бо норасоии таҷҳизоти техникӣ ва малакаи омӯзгорон вуҷуд дорад. Барномаи рушди маорифи рақамӣ ва семинарҳои тақмили ихтисос барои омӯзгорон метавонанд ин камбудӣҳоро бартараф кунанд ва сифати таълимро баланд баранд.

Ин равишҳои нав инчунин ба хонандагон малақаҳои ҳаёти меомӯзанд. Бо ёрии моделсозӣ, таҷрибаҳои виртуалӣ ва корҳои лоиҳаӣ хонандагон меомӯзанд, ки чӣ гуна донишҳои назариявиро дар ҳаёти воқеӣ татбиқ кунанд. Ин малақаҳо барои рушди фикрронии мустақил, эҷодкорӣ ва малақаҳои ҳаллу фасл кардани мушкилот зарур мебошанд.

Ҳамин тариқ, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар дарси физика ба сатҳи баланди фаҳмиш, рушди малақаҳои амалӣ ва эҷодкорӣ, ҳамчунин ба афзоиши шавқу завқӣ хонандагон ба омӯзиш мусоидат мекунад. Муаллим, ки бо ҳавасу шавқ ба ин технологияҳо рӯ меорад, метавонад ба хонандагон илҳом бахшад ва онҳоро барои омӯзиши мустақил ва эҷодӣ омода созад. Ин равиш на танҳо ба фаҳмиши қонунҳои физика, балки ба ташаккули шахсияти ҷамоаи иҷтимоӣ ва соҳибтафаккури насли наврас мусоидат мекунад.

Ояндаи таълим дар фанҳои табиатшиносӣ ва физика дар татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва интерактивӣ нухуфтааст. Танҳо тавассути ҳамкориҳои омӯзгор ва хонанда бо технологияҳои рақамӣ метавон дониш, малака ва тафаккури эҷодии насли наврасро дар сатҳи зарурӣ рушд дод ва онҳоро барои ҳаёти муосир омода сохт. Ин равиш нишон медиҳад, ки технологияҳои инноватсионӣ на танҳо воситаи омӯзиш, балки воситаи ташаккули малақаҳои амалӣ, эҷодкорӣ ва фикрронии мустақил мебошанд ва метавонанд дар ояндаи наздик сатҳи таҳсил ва сифати маорифи миллӣ дар Тоҷикистонро ба сатҳи байналмилалӣ бардоранд.

АДАБИЁТ

1. Смирнов А.В., Смирнов С.А. Информационные технологии в обучении физике: учебное пособие. / А.В. Смирнов, С. А. Смирнов М.: Издательство «Московский педагогический государственный университет», 2018.: - 220 с.
2. Инновационные технологии в обучении физике: Издательство «Северо - Кавказский федеральный университет» 2017. - 130 с.
3. Зенцова И. М. Современные информационные технологии при обучении физике в средней общеобразовательной школе / И.М. Зенцова, 2023. – 98 с.

АЛИЗОДА МУҲАММАД БАҲРОМ,

н.и.и., и.в дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, тел. +992935388042; E-mail:alizoda.m13@gmail.com

НОЗИМОВ АНСОРИ ХОЛБОБОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, тел. +992988489299; E-mail:ansori77@mail.ru.

**САМАРАНОКИИ ТАНЗИМИ ҒАЙРИТАРИФӢ ДАР ШАРОИТИ
ИННОВАТСИОНӢ**

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи истифодаи танзими ғайритарифиро дар мавриди воридоту содироти молҳо аз сарҳади гумрукӣ, яъне баамалбарории чораҳои назоратиро бо мақсади танзими савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омузиш қарор додааст. Қайд карда шудааст, ки чораҳои гуногуни сиёсат: молиявӣ, техникӣ, маъмурӣ, қарзӣ ва савдо ба мақсади танзими савдои хориҷӣ нигаронида шуда, характери таъсиррасонӣ ба воридоту содироти мол ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам доранд.

Бояд қайд намуд, ки мақсади сертификатсиякунонии молу воситаҳои нақлиёт дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ муайян карда шуда, аз инҳо иборатанд: фароҳам овардани шароит барои фаъолияти корхонаҳо, ҳифзи истеъмолкунанда аз маҳсулоти пастсифат, назорати беҳатарии маҳсулот барои муҳити зист, ҳаёт, саломатӣ ва тасдиқи нишондодҳои сифати мол мебошад.

Калидвожаҳо: танзими ғайритарифӣ, фаъолияти гумрук, хизматрасониҳои гумрукӣ, гардиши тичорати хориҷӣ, сарҳади гумрукӣ, квотакунонӣ, савдои хориҷӣ, тарифи гумрукӣ, муносибатҳои гумрукӣ, робитаҳои хориҷӣ, литсензиякунонӣ.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НЕТАРИФНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ИННОВАЦИОННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье автор изучает вопрос применения мер нетарифного регулирования при импорте и экспорте товаров через таможенную границу, то есть осуществления контрольных мер по регулированию внешней торговли Республики Таджикистан. Отмечено, что различные меры политики: финансовые, технические, административные, кредитные, торговые, направлены на регулирование внешней торговли и носят характер воздействия на импорт и экспорт товаров в Республику Таджикистан.

Следует отметить, что цель сертификации товаров и транспортных средств определена в Законе Республики Таджикистан «О сертификации продукции и услуг» и включает в себя: создание условий для деятельности предприятий, защиту потребителей от некачественной продукции, контроль за безопасностью продукции для окружающей среды, жизни и здоровья, подтверждение качественных показателей товаров.

Ключевые слова: нетарифное регулирование, таможенная деятельность, таможенные услуги, внешнеторговый оборот, таможенная граница, квоты, внешняя торговля, таможенный тариф, таможенные отношения, внешнеэкономические связи, лицензирование.

Танзими ғайритарифӣ дар мавриди воридоту содироти мол аз сарҳади гумрукӣ, ин яъне баамалбарории чораҳои назоратӣ бо мақсади танзими савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни ситонидани бочҳои гумрукӣ мебошад. Чораҳои гуногуни сиёсат: молиявӣ, техникӣ, маъмурӣ, қарзӣ ва савдо ба мақсади танзими савдои хориҷӣ (манъиятҳо, квотаҳо, иҷозатномадиҳӣ) нигаронида шуда, характери таъсиррасонӣ ба воридоту содироти мол ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам (масалан, табиӣ санитарӣ, байторӣ, маҳдудиятҳои фитосанитарӣ) доранд.

Дар конунгузории гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонун «Дар бораи тарифи гумрукӣ» мафҳуми «тадбирҳои сиёсати иқтисодӣ» шарҳ дода мешавад, аммо мафҳуми танзими ғайритарифӣ дар алоҳидагӣ дарҷ нагардидааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ» мазмуни ин тадбирҳоро медиҳад. Мувофиқи ин қонун, танзими давлатии фаъолияти савдои беруна, танзими молиявӣ, асъорӣ, қарзӣ, гумрукӣ, тарифӣ ва ғайритарифӣ, таъмини назорати содирот, муайян намудани сиёсат дар соҳаи сертификатсияи молро вобаста ба воридот ва содироти онҳо дар бар мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни интиқоли молу воситаҳои нақлиёт тариқи сарҳади гумрукӣ ва ҳангоми барасмиятдарории онҳо бо дарназардошти ворид намудани тағйиру иловаҳо ба конунгузории қорӣ, аз ҷумла муқараротҳои ғайритарифии фаъолияти савдои беруна ҳуҷҷатҳои иҷозатномадиҳӣ, ҷудо гардидани квотаҳо, сертификатсиякунонии ҳатмии молҳо, риояи назорати асъор, риояи мамнӯбияту маҳдудиятҳо бо назардошти манфиатҳои иқтисодии кишвар, тамғагузории молҳои зериаксизӣ асосӣ мемонанд.

Қарорҳо барои молҳои иҷозатномадор ва квоташуда. Қабули қарор ҳангоми амалиёти гумрукии иҷозатномадиҳӣ ва квотаҳо дар асоси баҳисобгирии давлатӣ ва назорати содироту воридоти молҳои муайян сурат мегирад. Бояд қайд намуд, ки асос барои қабули чунин қарор ҳуҷҷати тасдиқкунандаи давлати истехсоли мол ва қарорҳои дахлдор тибқи конунгузории қорӣ баромад карда метавонанд.

Иҷозатнома ҳуҷҷати махсусест, ки ба мақсади амалиётҳои муайян аз ҷумла, воридоту содироти молҳо дар муҳлати муқараргардида (иҷозатномаҳои генералӣ) ва дар миқдори муайянгардидаи молу воситаҳои нақлиёт (иҷозатномаҳои яквақта, инфиродӣ) иҷозат дода мешавад. Иҷозатнома барои фаъолияти алоҳида бо пешниҳоди ариза аз ҷониби шахс ва баъд аз баррасӣ, қабул намудани қарор дар муҳлати муайян аз ҷониби мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои дахлдор тибқи конунгузории қорӣ дода мешавад. Иҷозатнома дар ҳолати риоя нагардидани талаботи конунгузории қорӣ аз ҷониби мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои дахлдор метавонад бозхонд гардад.

Квотакунонӣ дар фаъолияти тижорати хориҷӣ маҳдудиятҳои миқдорию арзишии содирот ва воридот мебошанд, ки барои як давраи муайян ва намудҳои алоҳидаи молҳо бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди гардиши тижорати хориҷӣ, бо дарназардошти ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар қорӣ карда мешавад. Квота дар фаъолияти тижорати хориҷӣ ин ҳисса дар арзиш ё миқдори умумии моли интиқолёбандаи ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ тақсимшаванда мебошад.

Қабули қарор дар бораи квота ва моли иҷозатномадор дар мақомоти гумрук дар якҷанд марҳила сурат мегирад. Мақсади асосии ин қарор санҷиши иҷозатнома ё варакаи иҷро (иҷозаи вазорату идораҳои алоҳида) барои дурустии расмият, пуррагии маълумот, мувофиқат ва муҳлати эътибор мебошад.

Қарорҳо дар хусуси сертификатсияи маҳсулот, яке аз талаботҳои махсус дар самти фаъолияти тижорати хориҷӣ мебошад. Яке аз амалиёти гумрукии низомии танзими ғайритарифии фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, қабули қарори гумрукӣ оид ба сертификатсияи мол мебошад. Агар тибқи конунгузории қорӣ ва санадҳои байнанмилалӣ эътирофнамудаи кишвар мол таҳти сертификатсиякунонӣ бояд қарор гирад, мақомоти гумрук чихати барасмиятдарории гумрукӣ пешниҳоди сертификатро ҳатмӣ мешуморад.

Сертификаткунонии сифати мол ва хизматрасонӣ чараёнест, ки мутобиқати сифати молро ба талаботи муқарраршудаи конунгузорӣ тасдиқ мекунад.

Мақсади сертификатсиякунонии молу воситаҳои нақлиёт «дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ» муайян карда шуда, аз инҳо иборатанд:

- фароҳам овардани шароит барои фаъолияти корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва соҳибкорон дар бозори ягонаи молии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои иштирок дар ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ илмию техникӣ ва савдои

байналмилалӣ;

- кумак ба истеъмолкунандагон дар интихоби маҳсулот;
- ҳифзи истеъмолкунанда аз маҳсулоти пастсифат (фурушанда, ичрокунанда);
- назорати бехатарии маҳсулот барои муҳити зист, ҳаёт, саломатӣ ва моликият;
- тасдиқи нишондодҳои сифати маҳсулот, ки аз ҷониби истеҳсолкунанда эълон шудааст.

Сертификати мутобикат ҳуччатест, ки тавассути он сертификатсияи мутобикат ё аломати мутобикати маҳсулот ва хизматрасонӣ ба стандартҳои муайян ё дигар ҳуччатҳои илмию техники баромад мекунад. Дар ин маврид сертификати мутобикат ҳамчун ҳуччат фаҳмида мешавад ва *аломатҳои мутобикат* нишонаи аз ҷониби қонун ҳифзшаванда мебошад, ки тибқи қоидаҳои сертификатсия»[10] дода мешавад.

Чарёни танзими ғайритарифии тичорати хориҷӣ аз якҷанд хусусиятҳо иборатанд, ки ҳар расмиёти он иҷозаи дахлдори шубҳаи давлатиро ба танзим медарорад, ба монанди:

✓ Вазорати кишоварзӣ - назорати фитосанитарӣ ва байториро ба уҳда дошта воридкунандагонро аз маҳсулотҳои растанӣ ва ҳайвонот бо сертификат таъмин менамояд;

✓ Вазорати нигоҳдории тандурустӣ – дар мавриди воридоти маводҳои барои тиб ва табобат таъингардида воридкунандагонро бо сертификат таъмин менамояд;

✓ Кумитаи Ҳифзи муҳити зист – воридкунандагони молеро, ки ба тозагии экологӣ ва гигиенӣ таълуқ доранд бо сертификат таъмин менамоянд;

✓ Вазорати қорҳои дохилӣ – иҷозатномадиҳиро ҷиҳати истифодаи яроқу аслиҳаи ғайриҳарбӣ таҳти назорати қатъӣ гирифта, барои гирифтани сертификат мусоидат менамояд;

✓ Вазорати фарҳанг – баъд аз ташҳиси мол иҷозатномаи дахлдори худро дар хусуси содироти сарватҳои фарҳангӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон медиҳад;

✓ Вазорати алоқа – ҷиҳати барасмиятдарории таҷҳизоти радиоэлектронӣ ва асбобҳои барои алоқа таъингардида иҷозатномаи дахлдор медиҳад;

✓ Хадамоти давлатии карантини растанӣ - дар мавриди воридоту содироти тухмҳои ғалладона ва растанӣ сертификати дахлдор медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки чараёни назорати сертификатсиякунонӣ унсури мураккаби расмиёти танзими ғайритарифӣ буда, ҳангоми барасмиятдарорӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Қарори қабулгардида дар хусуси додани сертификат барои истифода ва истеъмол бешубҳа бояд дуруст бошад, зеро молҳое, ки ба бозори дохилии кишвар ворид мегарданд, дар баъзе ҳолатҳо молҳои мазкур хусусиятҳои дахлдори истеъмолиро надоранд. Ин чарён, ҳадафи асосии идоракунии раванди сертификатсияи мол дар бозори дохилии кишвар мебошад.

Қарорҳои асосӣ дар бораи таснифоти молҳо мувофиқи Номгуи молҳои фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таснифи молҳо ченаки тарифии гумрукӣ ва танзими ғайритарифии фаъолияти тичорати хориҷӣ буда, раванди додани рамзи мушаххас ба маҳсулоти воридотӣ ё содиротӣ тавассути арзёбии дақиқи хусусиятҳо, таркиби химиявӣ он, муайян кардани таъиноти функционалӣ ва дараҷаи он аз коркард мебошад.

Кормандони гумрук, ки кори ин чараёноро таъмин мекунанд, масъулияти калон доранд ва ҳангоми иҷрои фаъолият бояд хеле дақиқкор бошанд. Барои он ки нозирони гумрук қарори дуруст қабул кунанд, онҳо бояд бо маълумоти зарурӣ таъмин бошанд ва дар самти номенклатураи маҳсулот дониши баланд дошта бошанд.

Вазифаи асосии ин раванд назорати дурусти рамзи мол аз ҷониби декларант барои барасмиятдарории гумрукии моли арзшуда мебошад, зеро ташкили дақиқи ин амалиёт асоси дуруст ҳисоб кардани бочҳои гумрукӣ ба моли декларатсияшаванда мебошад.

Қарорҳо дар бораи татбиқи чораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда. Чораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда қисми танзими ғайритарифӣ буда, тибқи принципҳо,

тартиб ва шартҳои интиқоли молҳо ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда мешаванд. Қабули қарор дар бораи чораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда аз ҷониби мақомоти гумрук бо назардошти санадҳои қонунгузорӣ ва меъёри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармону дастурҳои Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дигар вазорату идораҳои истифода мешаванд.

Қоидаҳои СГТС (Созишномаи генералӣ оид ба тарифҳо ва тичорат) ва қонунҳое, ки дар давоми фаъолияти он таҳия шудаанд, истифодаи баъзе намунаҳои маҳдудиятҳои ғайритарифиро манъ намеkunанд, (аз ҷумла чунин қатъномаҳо ба монанди мамнӯъиятҳо, квотаҳо ва иҷозатномаҳо), аммо қоидаҳои муайянеро барои татбиқи онҳо муқаррар мекунанд. Дар рафти гуфтушуниди бисёртарафаи тичоратӣ дар Токио ва Уругвай кодексҳои тартиб дода шуданд, ки дар онҳо қоидаҳои қатъии истифодаи навъҳои алоҳидаи маҳдудиятҳои ғайритарифӣ муқаррар карда шудаанд. Айни замон дар таҷрибаи ҷаҳонӣ кодексҳои зерин ба монанди: Кодекс дар бораи монеаҳои техникӣ, Кодекси иҷозатномадиҳии воридот, Кодекси нархгузорӣ ва Кодекси хариди давлатӣ амал мекунанд, ки истифодаи монеаҳои ғайритарифиро танзим мекунанд. Ҳамаи онҳо дар натиҷаи даври Токио қабул карда шуданд. Дар рафти гуфтушунидҳо як қатор созишномаҳои нав қабул карда мешаванд.

Тадбирҳои ғайритарифӣ ду гурӯҳи калонро дар бар мегиранд: тадбирҳое, ки ҳадафашон маҳдуд кардани содирот ё воридот ё танзими савдои хориҷӣ (маҳдудиятҳои миқдорӣ, иҷозатномаҳо, мамнӯъиятҳо ва ғ.) ва тадбирҳое, ки мавзӯи сиёсати техникӣ, стандартҳои тандурустӣ, стандартҳои экологӣ, беҳатарӣ ва ғайраҳо мебошанд. Дар каталоги тадбирҳои ғайритарифӣ наздики 600 намунаи тадбирҳои ғайритарифӣ мавҷуданд. Қоидаҳои СГТС ва муқаррароти СУС (Созмони умумиҷаҳонии савдо) дорои принсипҳое мебошанд, ки рафти савдои хориҷии давлатро ҳангоми истифодаи чораҳои ғайритарифӣ роҳнамоӣ мекунанд.

Маҳдудиятҳои маъмултарини ғайритарифӣ, ки ҳоло истифода мешаванд, категорияҳои зеринро дар бар мегиранд:

✓ Маҳдудиятҳои миқдорӣ ва ҳамин гуна чораҳои маъмурӣ: квотаҳои воридотӣ, маҳдудиятҳои содирот, иҷозатномадиҳӣ, маҳдудиятҳои ихтиёрии содирот, маҳдудиятҳои асбобӣ ва дигар чораҳои назорати асбобӣ-молиявӣ, манъкунӣ, талаботҳои дохилии истифодаи ҳатмии моли ватанӣ дар истеҳсоли маҳсулоти тайёр.

✓ Боҷҳои ғайритарифӣ, андозҳо, тадбирҳои молиявӣ: пасандозҳои пешпардохти воридотӣ, андозҳои тағйирёбанда, боҷҳои иловагии гумрукӣ, боҷҳои зиддидемпингӣ ва ҷубронӣ, андозбандии сарҳадӣ.

✓ Амалиётҳои маҳдудкунандаи ҳукумат вобаста ба интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ бо мақсади ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар.

✓ Субсидияҳо ва дигар квотаҳо ба содиркунандагон ё соҳаҳои воридотивазкунанда, системаи афзалиятнок (барои корхонаҳои миллий) барои иҷрои барномаҳои давлатӣ, чораҳои маҳдудкунӣ вобаста ба системаи нақлиётӣ, сиёсати рушди минтақавӣ, ки барои минтақаҳои алоҳида имтиёзҳо муқаррар намуда (барои содирот ва воридот) истифода мебаранд, ки гардиши савдиро дар самти муайян бозмедорад.

✓ Тартиб ва расмиятҳои гумрукӣ: дар ҳолатҳое, ки онҳо аз меъёрҳои муқаррарӣ ва аз ҷониби умум қабулшуда зиёд буда онҳоро ба монеаи иловагӣ дар тичорат табдил медиҳад. Айнан ҳамин ҳолат нисбати ҳуҷҷатҳое, ки барои барасмиятдарории гумрукӣ заруранд, дахл дорад. Ин махсусан ба ҳолатҳое дахл дорад, ки содиркунандагон ва воридкунандагон аз ҳимояи мустақили судӣ истифода бурда наметавонанд (ё аз он маҳруманд). Роҳҳои бартараф кардани ин гурӯҳи монеаҳои ғайритарифӣ дар Конвенсия оид ба соддагардонӣ ва ҳамохангсозии расмиёти гумрукӣ (Конвенсияи Киото) ба таври муфассал танзим шудаанд.

Монеаҳои техникӣ дар савдо: «меъёрҳо ва стандартҳои санитарии ветеринарӣ дар мавридҳои, ки онҳо ба содирот ё воридоти мол монеъ мешаванд ё бевосита нисбат ба молҳои хориҷӣ таъйид (дискриминатсия) мекунад; стандартҳои саноатӣ ва талаботи бехатарӣ; талабот ба бастабандӣ ва тамғагузориҳои молҳо, аз ҷумла тамғаҳои молӣ. Ҳоло ин гурӯҳи чораҳо аз ҷониби Кодекси монеаҳои техникӣ танзим гардида, дар он ба таври возеҳ гуфта мешавад, ки чораҳои дар боло зикршуда набояд тавре таҳия ё татбиқ карда шаванд, ки монеа дар тичорати байналмилалӣ эҷод кунанд» [4].

Танзими миқдорӣ. Ҳолати аз ҳама муҳим дар нишондиҳандаҳо шароитест, ки дар он маҳдудиятҳои миқдорӣ иҷозат дода мешаванд.

«Барои қоидаи умумӣ се истисно вучуд дорад:

- ✓ маҳдудиятҳои содирот барои пешгирии норасоии ғизо;
- ✓ маҳдудиятҳо вобаста ба татбиқи стандартҳо ва қоидаҳои тасниф, ба навъҳо ҷудо кардан ва фуруши моли дар савдои байналмилалӣ муомилотшаванда» [6];
- ✓ маҳдудиятҳои воридоти ҳама гуна маҳсулоти хоҷагии кишлоқ ва моҳидорӣ, ки барои ба амал баровардани тадбирҳои ҳукумат оид ба ислоҳи вазъияти бозорҳои дахлдори моли ватанӣ (бо мақсади бартараф намудани истехсоли зиёдатӣ) заруранд.

Созишнома дар бораи тартиби иҷозатномадиҳии воридот. Он ба содда ва муттаҳид кардани расмиятҳо ҳангоми додани иҷозатномаҳои воридотӣ нигаронида шудааст. Созишнома таъкид мекунад, ки додани иҷозатномаҳои воридотӣ бояд дар асоси қоидаҳои мавҷудаи СГТС, дар асоси ғайри таъйид нисбат ба ҳамаи воридкунандагон ва содиркунандагон анҷом дода шавад. Тарафҳои Созишнома вазифадоранд, ки тамоми қоидаҳо инчунин, қоидаҳои марбут ба иҷозатномадиҳии воридотро интишор кунанд. Моддаи 3 Созишнома қоидаҳои расмие муқаррар мекунад, ки тарафҳои Шартнома ҳангоми додани иҷозатномаҳои инфиродӣ дар доираи контингентҳо бояд риоя шаванд. Дар Шартнома таъкид шудааст, ки тартиби тақсими ин гуна иҷозатномаҳо набояд монеаҳои тичоратро ба ғайр аз монеаҳои ҳуди контингент эҷод кунанд. Инчунин пешбинӣ шудааст, ки тибқи дархост ба тарафҳои Созишнома тамоми маълумоти мавҷуда оид ба фаъолияти иҷозатномадиҳии инфиродӣ дар ҳар як кишвари иштирокчӣ пешниҳод карда мешавад. Дар созишнома пешбинӣ шудааст, ки додани иҷозатнома дар мамлакат дар як муассисаи давлатӣ мутамарказ карда шавад. Созишнома аз ҳамаи кишварҳои иштирокчӣ талаб мекунад, ки таҷрибаҳои миллии иҷозатномадиҳӣ ва қонунгузориҳои худро дар ин соҳа ба муқаррароти Созишнома мутобиқ созанд.

Озодиҳои транзит. Ин модда ду ўҳдадорихои асосиро дар бар мегирад:

- аз моли транзитӣ беасос пардохт ситонида нашавад;
- транзити озоди молҳои тарафҳои шартномавӣ таъмин карда шавад.

Матни моддаи «транзитро муайян мекунад: озодиҳои транзитро тавассути қаламрави тарафҳои аҳдкунанда муқаррар мекунад, яъне озод кардани моли транзитӣ аз бочҳои гумрукӣ ва аз ҳама гуна пардохтҳои транзитӣ ё дигар пардохтҳои вобаста ба транзит муқарраршуда» [9]. Барои ду намуди пардохтҳо истисноҳо вучуд доранд: барои нақлиёт, инчунин онҳое, ки ба хароҷоти маъмурӣ ё арзиши хизматрасонӣ мувофиқанд. Ҳама пардохтҳо ва қоидаҳои, ки тарафҳои шартномавӣ вобаста ба ҳамлу нақли транзитӣ муқаррар кардаанд, бояд мўътадил буда, шароити транзитро ба инобат гиранд ва ба принципи бештар мусоидтари тичорат мувофиқат кунанд. Таъйид (дискриминатсия) дар асоси он, ки мол тавассути қаламрави яке аз кишварҳои иштирокчӣ транзитӣ буд, манъ аст. Ин принципҳо ба ҳамлу нақли транзити ҳавоии мол дахл доранд, аммо на ба ҳаракати транзити ҳавопаймоҳо.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, таҷрибаи ҳамлу нақли транзитӣ тавассути қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бодикқат омўхта шавад, бахусус аз нуқтаи назари таъйид дар асоси кишваре, ки қаблан бор аз қаламрави он кишвар гузаштааст. Дар навбати худ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд омода бошад, ки ба СГТС маълумоти пурра дар бораи шароити транзит тавассути қаламрави худ пешниҳод кунад ва мутобиқати қоидаҳои миллиро ба муқаррароти СГТС нишон диҳад. Ин масъалаҳо бояд

бо идораҳои дахлдор мувофиқа карда шаванд.

Манъи содирот ва воридот асосан бо моддаҳои XI, XX ва XXI СГТС танзим карда мешаванд. Моддаи XI имкон медиҳад, ки дар як қатор мавридҳо манъи воридот ва содирот татбиқ карда шавад. Ба инҳо мамнуъиятҳо ё маҳдудиятҳои содироти ҳама гуна молҳо аз кишварҳо бинобар нарасидани онҳо дар бозори дохилӣ (ё барои пешгирии ташаккули камомад), инчунин воридот вобаста ба татбиқи стандартҳо ё қоидаҳо оид ба гурӯҳбандӣ, навъбандӣ ва ё фуруши мол дар савдои байналхалқӣ мансуб мебошанд.

Моддаи XX СГТС барои истифодаи як қатор чораҳо, аз ҷумла мамнуъиятҳо ва маҳдудиятҳо бо сабабҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, ҳифзи ҳаёт ва саломатии аҳоли, ҳайвонот ва наботот, инчунин тадбирҳои вобаста ба воридот ва содироти тилло ва нукра, ки барои ҳифзи сарватҳои табиӣ барқарорнашаванда истифода мешаванд, равона гардидааст. Инчунин, барои иҷрои уҳдадорихои созишномаҳои байнихукуматӣ оид ба молҳои вобаста ба маҳдуд кардани содироти молҳои ватанӣ, ки барои таъмини онҳо бо саноати миллӣ зарур аст, дар даврҳои, ки нархи онҳо аз нархҳои ҷаҳонӣ паस्तтар аст иҷозат медиҳад.

Истилоҳи «монеаҳои техникӣ» (чораҳо) як гурӯҳи калони тадбирҳои сиёсати техникиро дар бар мегирад: стандартҳо, системаҳои ҷенкунии мутобикати сифат, стандартҳои бехатарӣ, қоидаҳои бастабандӣ ва тамғагузориҳои мол. Илова бар ин, он талаботи сиёсати маъмуриро дар бар мегирад: шаклҳои ҳуҷҷатҳо, маълумоте, ки бояд ҳатман ба мол замима карда шаванд, талаботҳои санҷиши пеш аз боркашонӣ, васеъ кардани расмиятҳои гумрукӣ ва ҳуҷҷатҳо, стандартҳо ва талаботҳои санитария байторӣ, аз ҷумла чораҳои ҳифзи муҳити зист ва ва ғайра.

Маҳзани маълумоте, ки аз ҷониби котиботи ЮНКТАД (Конфронси созмони Милали муттаҳид оид ба тичорат ва рушд) ва Созмони умумиҷаҳонии савдо пурра бо номи «чораҳои техникӣ» вуҷуд доранд, ба ҷунин гуруҳҳо ҷудо мешаванд: дастурҳои техникӣ ва меёрҳо; меёрҳои фитосанитарӣ; стандартҳои экологӣ, тадбирҳои таъмини амнияти миллӣ; мушаххасоти техникӣ; талабот ба тамғагузорӣ ва бастабандии мол; талабот ба маълумоте, ки тамғакоғазҳо ва бастаи молро бояд дар бар гиранд ва як қатор дигарҳо.

Ба ҳамаи тадбирҳои, ки ба ин гуруҳи калон дохил мешаванд, умумияти он аст, ки онҳо ҳамчун асбоби сиёсати техникӣ ва маъмурӣ хизмат мекунанд, истифодаи онҳо бо мулоҳизаҳои санитария ветеринарӣ ва экологӣ, бехатарии техникӣ ва дигар сабабҳои ба ин монанд (ғайритичоратӣ сиёсӣ) ба амал меояд.

Дар баробари ин, таҷрибаи воқеии хориҷӣ нобатҳои зиёди истифодаи стандартҳои техникӣ, санитарӣ ва дигарро бо мақсади ҷиғзи бозори дохилӣ дар бар мегирад ва баъдан ин стандартҳо нисбат ба усулҳои сиёсати техникӣ ва дигар сиёсатҳои бештар тафсири протекционизм мегарданд. Пойгоҳҳои маълумот дар ин соҳа, ки дар котиботи ЮНКТАД ва СУС мавҷуданд, дар бораи самтҳо ва шаклҳои асосии истифодаи ҷунин монеаҳои техникӣ тасаввурот медиҳанд.

Ҳамин тавр, дар ҳулоса бояд қайд намуд, ки фаъолияти самарабахши ташкилотҳои хизматрасон метавонанд барои рушди гардиши тичорати хориҷӣ, ҷимояи бозори дохилӣ ва амнияти иқтисодии кишвар заминаи мусоид фароҳам оваранд. Барои роҳандозии густурдаи амалиётҳои интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ татбиқи ҳадафҳои мақсаднок ва ба таври мукамал таҳиягардида зарур аст. Махсусан дар шароити муосир, ки рақобат миёни ташкилотҳои хизматрасон дар самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ афзудааст, бояд хизматрасониҳо бо назардошти вазъи бозори минтақа ва имкониятҳои иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ таҳия карда шавад.

Дар мақола ба пуррагӣ ҳама паҳлуҳои тартиб, номгӯ ва расмиётҳои ҳуҷҷатҳои иҷозатномадиҳӣ ҳангоми интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти омӯзиш қарор дода шуд. Омӯзиши вазъи муосири низоми хизматрасониҳо гувоҳӣ медиҳад, ки ташкилотҳои хизматрасон дар самти батанзимдарории ғайритарифӣ давра ба тақвият ёфта, ҳолати рақобатпазирро таҳким бахшида истодаанд. Дар баробари ин,

чихати бозҳам ба тартиби муаян ва содда намудани ҳуҷҷатҳои иҷозатномадихӣ зарурият ба амал меояд, ки фаъолияти худро вобаста ба ҷаҳонишави тичорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста такмил диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амнияти иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти гумрук: маҷмӯаи қорҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
2. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амнияти иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти гумрук: маҷмӯаи қорҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
3. Геродот. История в девяти книгах / Пер. Г. А. Строгановского А., 1972; Кулишер И. М. История русской торговли до девятнадцатого века включительно— Петербург: Атеней, 1923. С. 32.
4. Карпович Наталья Викторовна Понятие нетарифных барьеров в мировой торговле агропродовольственными товарами и направления их выявления. Экономические вопросы развития сельского хозяйства Беларуси. 2021. № 49 (49). С. 155-171
5. Косолапов Н. Теоретические исследования международных отношений// Мировая экономика и международные отношения — М.: 1998, № I. С. 82.
6. Комментарий к Федеральному закону от 8 декабря 2003 г. N 164-ФЗ "Об основах государственного регулирования внешнеторговой деятельности" (Борисов А.Н.) (постатейный). - "Деловой двор", 2025 г.
7. Катаев А.Х., Раджабов Р.К., Тошматов М. Основы внешнеэкономических связей/ А.Х. Катаев, Р.К.Раджабов, М. Тошматов. - Душанбе: Ирфон, 2001.
8. Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан: офиц. текст. - Душанбе, ТСРТ, 2008.
9. Некрасов В.А. О гармонизации таможенных режимов транзита товаров и транспортных средств, предусмотренных законодательствами Российской Федерации и Республики Казахстан с общепризнанными нормами и принципами международного права. Юридические науки. 2006. № 5. С. 124-139
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ», №314 аз 23.01.2020.
11. Раджабов Р.К., Хикматов С.И., Джабборов А.И. Экономика таможенного дела / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов, А.И. Джабборов. - Душанбе: Сумани Кудрат, 2013. -184 с.
12. Хабибов С., Джамшедов М. Международная торговля / С. Хабибов, М. Джамшедов. –Душанбе: Ирфон, 2007. -265с.

КУРБОНОВА ФИРУЗА АЛИЖОНОВНА,

доцент кафедры банковское дело ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», E-mail: firuza.1978@inbox.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В условиях стремительного развития цифровых технологий банковская система сталкивается с необходимостью модернизации своих бизнес-процессов. В статье анализируются современные технологии, применяемые в банковской отрасли, такие как искусственный интеллект, блокчейн, автоматизация процессов и аналитика больших данных. Также приводятся примеры успешной цифровой трансформации крупных банков. Сделан вывод о важности стратегического и комплексного подхода к цифровизации для повышения конкурентоспособности и устойчивого развития банковских организаций.

Ключевые слова: цифровизация, банковская деятельность, эффективность, искусственный интеллект, автоматизация, финтех, банковская услуга.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКӢИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар шароити рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, низоми бонкӣ бо зарурати муосиргардонии равандҳои тичоратии худ рӯ ба рӯ мешавад. Дар мақола технологияҳои муосире, ки дар соҳаи бонкдорӣ истифода мешаванд, ба монанди зехни сунъӣ, блокчейн, автоматикунонии равандҳо ва таҳлили маълумоти калон, таҳлил карда мешаванд. Ҳамчунин намунаҳои муваффақи табдили рақамии бонкҳои бузург оварда шудаанд. Хулоса бар он аст, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва рушди устувори ташкилотҳои бонкӣ назари стратегӣ ва муносибати ҳаматарафаи рақамикунонӣ муҳим аст.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, фаъолияти бонкӣ, самаранокӣ, зехни сунъӣ, автоматикунонӣ, технологияи молиявӣ, хизматрасониҳои бонкӣ.

В последние годы банковская сфера переживает радикальные изменения под влиянием цифровых технологий. Эти изменения касаются как внешних аспектов обслуживания клиентов, так и внутренних операционных процессов. Банки, стремясь повысить свою конкурентоспособность и соответствовать растущим ожиданиям клиентов, активно внедряют цифровые решения, способствующие оптимизации издержек, ускорению обслуживания и усилению контроля над рисками.

Цифровизация стала неотъемлемой частью стратегий развития большинства финансовых организаций. По данным McKinsey, в среднем банки, активно реализующие цифровую трансформацию, увеличивают операционную эффективность на 20–30%. [1] Однако внедрение цифровых технологий сопровождается и рядом трудностей: необходимостью модернизации IT-инфраструктуры, переобучения персонала, усиления кибербезопасности и соответствия нормативным требованиям.

Цифровизация - это процесс внедрения цифровых технологий и цифровой трансформации во все сферы деятельности организации с целью повышения её эффективности, гибкости и инновационного потенциала. В банковской сфере цифровизация проявляется в переходе от традиционных форм обслуживания к дистанционным, автоматизации процессов, а также использовании данных и аналитики для принятия решений.

Банковская деятельность, в силу своей специфики, особенно чувствительна к изменениям в области технологий. Цифровая трансформация требует соблюдения норм финансового регулирования, обеспечения кибербезопасности и доверия клиентов к новым форматам взаимодействия. Банки вынуждены адаптироваться к конкурентному давлению со стороны финтех-компаний, которые зачастую более гибкие и быстрее внедряют инновации.

Цифровые технологии позволяют автоматизировать рутинные операции, такие как обработка заявок, проверка данных, оформление кредитов. Это снижает потребность в ручной работе, ускоряет обслуживание и снижает операционные издержки.

По данным Deloitte (2021), использование роботизации (RPA) позволяет сократить трудозатраты до 50% в отдельных операционных процессах [2]. Кроме того, цифровые платформы позволяют масштабировать бизнес без значительного увеличения персонала.

Одним из ключевых направлений цифровой трансформации банковской деятельности является значительное улучшение клиентского опыта. Современные цифровые технологии дают возможность создать для клиентов максимально удобные, быстрые и персонализированные сервисы, что становится конкурентным преимуществом банков.

Таблица 1. Основные аспекты улучшения клиентского опыта в условиях цифровизации

Основной аспект	Описание	Пути реализации
Доступность услуг 24/7	Цифровые каналы обслуживания — мобильные приложения, интернет-банкинг, чат-боты — позволяют клиентам получать услуги в любое время и из любого места, что значительно повышает удобство и удовлетворенность клиентов. Это устраняет необходимость посещать отделения банка и ожидать в очередях.	Мобильные предложения, интернет банкинг и чат боты
Персонализация сервисов	Использование аналитики больших данных и искусственного интеллекта позволяет банкам лучше понимать потребности клиентов, предлагать индивидуальные финансовые продукты и своевременные рекомендации. Например, на основе истории операций и поведения клиента система может предложить оптимальные варианты кредитования, инвестиционные продукты или услуги страхования.	Индивидуальные предложения кредитам, инвестициям и страхованию
Сокращение времени обслуживания	Автоматизация процессов и использование ИИ-систем для обработки заявок позволяют существенно ускорить выполнение операций - от открытия счета до рассмотрения кредитной заявки. Это снижает уровень неудовлетворенности клиентов, связанных с долгим ожиданием.	Быстрое открытие счетов, автоматическое рассмотрение кредитов
Интерактивные коммуникации	Внедрение чат-ботов и голосовых ассистентов обеспечивает быстрый и удобный доступ к информации, помощь в решении проблем и консультации по продуктам. Такой сервис повышает качество коммуникации и снижает нагрузку на контакт-центры.	Чат — боты для консультаций, голосовые помощники
Удобство и простота интерфейсов	Современные мобильные приложения и веб-платформы разрабатываются с учетом принципов UX/UI-дизайна, что делает взаимодействие клиента с банком интуитивно понятным и комфортным. Упрощенные процедуры регистрации, оформление операций в пару кликов, понятные уведомления и отчеты - всё это способствует позитивному опыту.	Простая регистрация оформление операций в пару кликов, понятные уведомления

Источник: Составлено автором.

Улучшение клиентского опыта напрямую связано с ростом лояльности и удержанием клиентов, что положительно сказывается на финансовых показателях банка. Высокий уровень удовлетворенности повышает вероятность повторных операций, увеличивает средний чек и расширяет клиентскую базу за счёт рекомендаций.

Кроме того, цифровые каналы позволяют снизить издержки на обслуживание клиентов - за счёт уменьшения физического взаимодействия и автоматизации рутинных процессов. Это способствует улучшению операционной эффективности и повышению конкурентоспособности.

В 2024 году банки Таджикистана активно внедряли цифровые технологии, направленные на улучшение качества обслуживания клиентов, повышение безопасности и оптимизацию внутренних процессов. Рассмотрим конкретные примеры внедрения цифровых технологий в деятельность отдельных банков страны:

Мобильный банкинг - Амонатбанк: Предоставляет мобильное приложение для физических лиц, позволяющее управлять счетами, оплачивать услуги и осуществлять переводы. Также банк активно развивает сеть POS-терминалов и выпустил более 1,9 млн банковских карт.

Alif Business: Предлагает интернет-банкинг для корпоративных клиентов с возможностью бесплатного открытия счетов в 13 валютах, что способствует удобству и эффективности управления финансами для бизнеса.

Искусственный интеллект (ИИ) и Big Data- Alif Bank: Использует алгоритм ИИ zGAN, разработанный таджикским стартапом zehn.ai, для оптимизации кредитного скоринга и управления рисками. Этот алгоритм используется более чем 30 банками в 10 странах.

Таблица 2. Ключевые цифровые технологии в банковской сфере

Технология	Описание	Преимущества для банков
Мобильный банкинг	Приложение для смартфонов, позволяющее управлять счетами и проводить операции	Удобство и доступность, снижение нагрузки на отделения
Биометрическая аутентификация	Использование отпечатков пальцев, распознавания лица и голоса для подтверждения личности	Повышенная безопасность и удобство клиентов
Искусственный интеллект	Анализ больших данных, чат-боты, прогнозирование рисков	Автоматизация процессов, улучшение качества обслуживания
Блокчейн	Технология распределенного реестра для безопасных и прозрачных транзакций	Снижение риска мошенничества, ускорение расчетов
Облачные технологии	Хранение и обработка данных в облаке	Гибкость и масштабируемость, снижение рисков
Роботизация (RPA)	Автоматизация рутинных операций с помощью программных роботов	Повышение эффективности, сокращение ошибок
Big Data	Анализ больших объемов данных для персонализации и оценки рисков	Улучшение клиентского опыта и управление рисками

Источник: Составлено автором.

Облачные технологии роботизация процессов (RPA). В Таджикистане наблюдается общий тренд к использованию облачных технологий и автоматизации рутинных операций в банковском секторе для хранения данных и обеспечения доступности сервисов.

Блокчейн. В Таджикистане наблюдается общий интерес к внедрению блокчейн-технологий в банковском секторе для обеспечения прозрачности и безопасности финансовых операций.

В 2024 году банки Таджикистана активно внедряли цифровые технологии, направленные на улучшение качества обслуживания клиентов, повышение безопасности и оптимизацию внутренних процессов. Однако для достижения устойчивого роста и интеграции инноваций необходимо преодолеть ряд вызовов, включая улучшение инфраструктуры, разработку нормативной базы и повышение квалификации кадров.

Несмотря на преимущества, цифровая трансформация сопровождается рядом вызовов: [5].

Капитальные инвестиции. Внедрение цифровых решений требует значительных затрат на IT-инфраструктуру, лицензии, обучение персонала.

Кибербезопасность. Рост числа цифровых каналов повышает уязвимость банков к кибератакам. Согласно Cisco (2022), количество атак на финансовые учреждения выросло на 35% за последние 3 года.

Кадровые проблемы. Необходимость переподготовки персонала и привлечение специалистов в области IT и аналитики.

Регуляторные ограничения. Банки обязаны соблюдать требования по защите персональных данных, безопасности финансовых операций и отчетности.

Из выше изложенных можно сделать вывод, что цифровизация - неотъемлемый элемент устойчивого развития банковской системы. Она позволяет повысить эффективность,

ускорить процессы, улучшить клиентский сервис и минимизировать риски. Однако внедрение цифровых технологий требует не только технических решений, но и стратегического подхода, изменения организационной культуры, обеспечения безопасности и соблюдения законодательства.

Банки, способные адаптироваться к цифровой среде и использовать её преимущества, будут успешны в условиях усиливающейся конкуренции. Перспективы развития цифровизации включают дальнейшую интеграцию искусственный интеллект, развитие цифровых валют, усиление платформенных решений и открытых API.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Дорджиева Э. Г. Цифровизация бизнес-процессов в банковской отрасли // Вестник науки. – Москва, 2024. – Т. 3, № 12 (81). – С. 129–132.
2. Ибрагимова А. Х. Цифровизация банковского сектора экономики – современные тренды // Управленческий учёт. – Москва, 2024. – № 1.
3. Орлова В. А. Ключевые векторы цифровой трансформации банковского сектора экономики // Финансовые рынки и банки. – Москва, 2025. – № 7. – С. 238–241.
4. Самохвалов Е. М. Влияние цифровизации на оценку стоимости коммерческого банка // Валютное регулирование. Валютный контроль. – Москва, 2025. – № 3.
5. Терещенко С. Н. Цифровая трансформация бизнес-процессов коммерческих банков под влиянием технологий искусственного интеллекта // Наука Красноярья. – Красноярск, 2020. – Т. 9, № 4.

ДЖАБАРОВ ГАНИ НАБИДЖАНОВИЧ,

доцент кафедры «Финансы и налоги», ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова»,

E-mail: dzhabarov.1960@mail.ru.

ИННОВАЦИЯ И ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА

В статье рассматриваются вопросы необходимости инноваций в развитии цифровой экономики. Как показывает опыт развитых стран, в развитии цифровизации экономики каждого государства важнейшую роль играет инновация. По нашему мнению, цифровизация экономики важна не только в теории, но и на практике для Таджикистана, поскольку она играет ключевую роль в развитии цифровых технологий, в разработке и принятии новых конкурентных стратегий в целях сделать государство более конкурентоспособным. А также констатирован тот факт, что прежде чем страна полностью будет загружаться в цифровизации, государству нужно, сфокусироваться на решении таких глобальных проблем, как кибербезопасность и цифровой разрыв.

Ключевые слова: инновация, инновационное развитие, цифровизация экономики, конкурентоспособность, цифровые технологии, цифровой гуманизм, цели устойчивого развития.

Переход к инновационному развитию - одно из важнейших направлений реформирования экономической системы по цифровизации экономики Таджикистана. Внедрение инноваций - одно из основных условий конкурентоспособности государства, которое выступает движущей силой общего экономического процесса и, как следствие, приводит к появлению инноваций.

В настоящее время основным фактором развития государства и различных хозяйствующих субъектов является развитие науки и технологий и развитие инноваций. Многие страны во всем мире стремятся укрепить свой научно-технический потенциал, расширить инвестиции в технологии, участвовать в международных технологических обменах и ускорить развитие науки и технологий. Возникновение новых идей и внедрение их в практику хозяйственной деятельности - сложный процесс, в котором возникают острые противоречия между созиданием и исчезновением, между процветанием и развитием.

Мировой опыт показывает, что устойчивое развитие страны во многом зависит не от имеющихся ресурсов, а от инновационного характера производства [1, с.16]. Это подтвердил выдающийся ученый в области экономики М. Портер. Он выделяет четыре основных источника государственного развития:

1. Развитие, основанное на факторах производства (ресурсах);
2. Инвестиционное развитие;
3. Развитие, основанное на богатстве, полученном в результате исторического развития;
4. Развитие на основе инновационной деятельности.

Конкурентоспособность и эффективность экономики определяются на основе структуры источников развития, поэтому, на наш взгляд, приоритет следует отдавать развитию на основе инновационной деятельности. В этом случае факторы производства и инвестиций являются инструментами, помогающими достичь инновационных целей. Переход к устойчивым инновациям сложный, но трудоемкий процесс, и не следует забывать, что это гораздо более простой способ достижения конечной цели. Поэтому для того, чтобы торговать на необходимом уровне в международных отношениях, Таджикистану необходимо приложить все усилия, чтобы сделать свою продукцию конкурентоспособной на мировом рынке.

На наш взгляд, этого можно добиться только за счет перехода к инновационному развитию. В этой связи следует отметить, что в соответствии с взглядами И. Шумпетер сказал, что экономические субъекты могут увеличить свою прибыль и стать более конкурентоспособными на рынке разными способами. На самом деле есть два основных способа повлиять на размер прибыли: цену и стоимость. Однако, по мнению И. Шумпетера, рост прибыли хозяйствующих субъектов зависит не только от цен и снижения затрат, но и от других низкозатратных способов, таких как трансформация продукции или иным образом производство инновационной продукции [2, стр. 48].

Можно сделать вывод, что в процессе экономического развития такую стратегию соблюдали и другие хозяйствующие субъекты, поскольку с выпуском новых продуктов или изменениями, или улучшениями в своих продуктах они получают больше преимуществ на рынке, чем их конкуренты. в течение определенного периода времени (если конкуренты также используют этот метод) они получают большую монопольную прибыль.

Мы считаем, что жесткая конкуренция и усиление усилий по получению прибыли вынуждают хозяйствующие субъекты, в том числе государства, обращаться к инновациям, которые они видят в основе своего развития. Республика Таджикистан, как молодое независимое государство, следует этой стратегической тактике и предусматривает выбор инновационного развития как научно обоснованной основы для дальнейшего развития национальной экономики в целях обеспечения устойчивого развития страны.

Одним из основных факторов, влияющих на ускоренное развитие инноваций в Республике Таджикистан, является развитие цифровых технологий. Развитие цифровых технологий в Таджикистане имеет решающее значение для достижения всех целей устойчивого развития. Переход к цифровой экономике выгоден для Таджикистана (не только для нас, но и для всех стран) во многих отношениях, включая ускорение развития малых и средних предприятий, повышение производительности труда, повышение конкурентоспособности и достижения общего экономического роста.

Фактически, цифровые инновации набирают обороты во всем мире с 1950-х и 1960-х годов. В эти годы развитие цифровых инноваций в основном происходило в области автоматизации существующих технологий и бизнес-процессов. Затем, в 1990-х годах, интернет и мобильная связь были представлены во всем мире. С первого десятилетия 21 века современный мир вступил в новый технологический этап, который перешагнул все границы и заложил основу для инновационной постиндустриальной экономики [4, стр. 25] .

С развитием новых технологий, в том числе цифровых, произошли системные изменения во всех сферах бизнеса, общества, политики, а также новые формы организации управления, государственного и частного секторов экономики. Фактически рождается новое поколение экономики, которое называют «цифровой экономикой». Однако понятия «цифровая экономика» и его широкое использование в научной литературе еще не нашло определенного определения. Ранее использовались аналогичные термины, такие как

«интернет-экономика», «веб-экономика» или «экономика, основанная на знаниях». Существует много споров по поводу толкования этого понятия, поэтому стоит дать некоторые определения понятия «цифровая экономика» с точки зрения различных субъектов.

На наш взгляд, цифровая экономика - это любая экономическая деятельность, связанная с производством, продажей и потреблением товаров и услуг, которая осуществляется с использованием цифровых технологий, а также электронной коммерции. По данным Глобального института McKinsey (MGI), развитие цифровой экономики сравнимо по масштабам с промышленной революцией XVIII и XIX веков, которая, в свою очередь, изменила все мировое сообщество и тем самым дала странам толчок к быстрому экономическому развитию [3, стр. 89]. В наше время цифровая экономика растет очень высокими темпами благодаря ее способности собирать, использовать и анализировать большие объемы компьютерной информации.

Таджикистан отстает от других стран, в том числе от государств Центральной Азии, по ряду показателей, включая уровень цифровизации, уровень инвестиций в цифровые коммуникации, темпы роста производительности и так далее. В других областях, таких как использование цифровой информации и передовых технологий, это отставание является значительным. Для решения этих проблем Правительство Таджикистана приняло Концепцию цифровой экономики в конце 2019 года, а Правительству страны было поручено подготовить «Среднесрочную программу развития цифровой экономики».

Концепция предусматривает углубленный анализ причин отсталости Таджикистана и разработку мер по их устранению. Одной из основных причин отсталости страны, согласно Концепции цифровой экономики, является «медленное развитие цифровой инфраструктуры и плохой доступ к Интернету, неблагоприятная среда для предпринимательства и инноваций, низкое использование цифровых технологий предпринимателями».

Однако, несмотря на все это, следует отметить, что Таджикистан - молодая страна и развитие ее цифровой экономики является современным требованием, но стратегическая цель страны - не занять лидирующие позиции в международных рейтингах, а добиться улучшения в приоритетных секторах государства, таких как: здравоохранение, образование, наука, сельское хозяйство, строительство, транспортная и энергетическая инфраструктура.

Эти маленькие шаги определяют фундаментальное направление нашего молодого государства, которое ориентировано на инновации, создание общества, в котором инновации являются неперенным атрибутом современной жизни, средством самопознания и раскрытия талантов каждого гражданина. Следует отметить, что цифровизация экономики важна не только в теории, но и на практике для Таджикистана, поскольку играет ключевую роль в развитии цифровых технологий, в разработке и принятии новых конкурентных стратегий.

Поэтому Таджикистану пора разработать и принять Проект национальной цифровой экономики. Как отмечалось выше, цифровая экономика может дать значительный импульс достижению целей устойчивого развития страны. Но технологии - это одновременно источник надежды и страха. Поскольку рынок труда меняется с внедрением новых технологий, будут созданы некоторые новые рабочие места, а многие рабочие места будут потеряны. Поэтому предлагается, чтобы до того, как страна войдет в эту зону, правительству следует уделить приоритетное внимание решению глобальных проблем, таких как кибербезопасность и цифровое неравенство.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Козлова А. В. Экономическая безопасность как явление и понятие // Власть. - 2009. - № 1. - С. 14-17.
2. Русецкая Э. А. Экономическая безопасность страны. Теоретико-методологические аспекты // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. - 2006. - № 3. - С. 47-50.
3. Попов Е., Семячков К. Анализ трендов развития цифровой экономики // Проблемы теории и практики управления. - 2017. - № 10. - С. 82-91.

4. Ильин И. В., Анисифоров А. Б. Использование облачных технологий при построении информационных систем кластера // Экономика и управление. - 2012. - № 7 (81). - С. 22-27.
5. Попов Е. В., Семячков К. А., Симонова В. Л. Моделирование условий развития сетевых структур // Вестник УрФУ. - 2016. - Т. 15. - № 3. - С. 324-341.

КАБУТЗОДА ҚУРБОНАЛӢ МИРЗО,

н.и.и., и.в. дотсент, декани факултети молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½. Тел: (+992) 935242191,
E-mail: kabutov-83@mail.ru.

АМОНОВ САҲБОН САРВАТҶОНОВИЧ,

н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва ташкили соҳибкории Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½; Тел: +992 935779200.
E-mail: a_sahbon@mail.ru.

ТАҲҚИҚИ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА РУШДИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақола аз ҷониби муаллифон омилҳои таъсиррасон ба рушди савдои чакана мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар мақола аз тарафи муаллифон омилҳои муайян карда шуданд, ки онҳо ба рушди устувори савдои чакана, ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодиёти миллӣ ва соҳаи хизматрасонӣ, инчунин намуди алоҳидаи соҳибкорӣ таъсир мерасонанд.

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ ба вазъи савдои чакана сиёсати иқтисодии давлат ва механизмҳои батанзимдарории равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Ин омилҳо ҳам ба муҳити дохилӣ ба ҳам муҳити берунаи фаъолияти ширкат таъсири манфии худро мегузоранд. Устувории низоми иқтисодӣ, ки ба амали шарт ва принципҳои фаъолияти бозор, мувофиқатии танзимкунандаҳои ҳуқуқии фаъолияти корхона ва дигар субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, талаботҳои механизми бозорӣ хоҷагидорӣ таъя мекунад, бешубҳа ба рушди савдои чакана ҳамчун шакли нисбатан пешрафтаи муносибатҳои молияю пулӣ дар кишвар мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: савдо, савдои чакана, корхонаҳои савдои чакана, таъминоти модию техникаӣ, реклама, мағоза, хизматрасонӣ, захираҳои молӣ, захираҳои меҳнатӣ, самаранокӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ ВЛИЯЮЩИХ НА РАЗВИТИЕ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

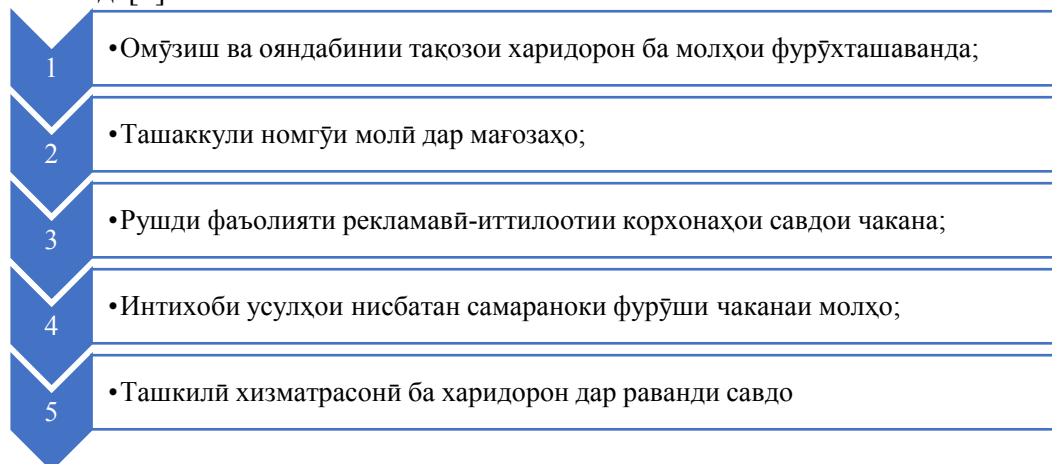
В статье авторы исследовали и исследовали факторы, влияющие на развитие розничной торговли. В статье авторами были определены факторы, влияющие на устойчивое развитие розничной торговли, как важнейшей отрасли народного хозяйства и сферы услуг, а также как отдельного вида предпринимательства.

В условиях развития рыночных отношений на состояние розничной торговли влияет экономическая политика государства и механизмы регулирования социально-экономических процессов. Эти факторы оказывают негативное влияние как на внутреннюю, так и на внешнюю среду деятельности компании. Устойчивость экономической системы, опирающейся на действие условий и принципов функционирования рынка, согласованность правовых регуляторов деятельности предприятия и других субъектов предпринимательской деятельности, требования рыночного механизма хозяйствования, несомненно, будет способствовать развитию розничной торговли как наиболее развитой формы товарно-денежных отношений в стране.

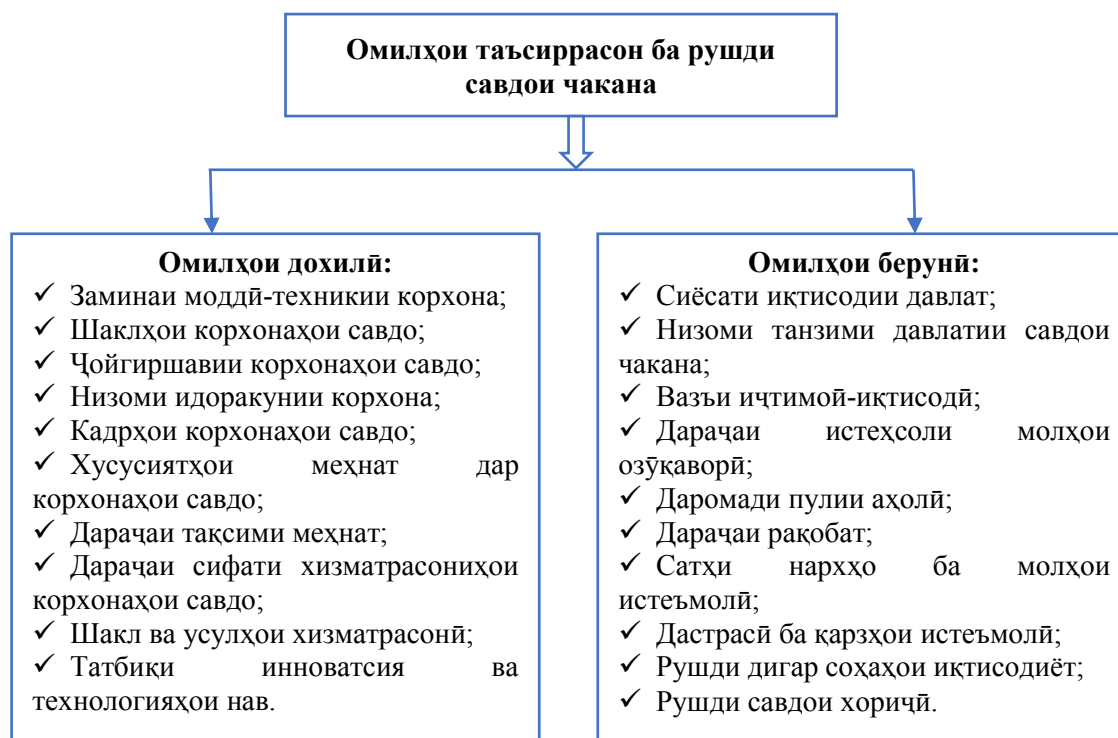
Ключевые слова: торговля, розничная торговля, предприятия розничной торговли, материально-техническое обеспечение, реклама, магазин, услуги, товарные запасы, трудовые ресурсы, эффективность.

Дар шароити фаъолияти муносибатҳои бозорӣ ба савдои чакана ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодиёти миллӣ ҳислати низоми иқтисодӣ сиёсати иқтисодии давлат низоми амалкунандаи танзими давлатии равандҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд.

Мафхуми савдои чакана дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” чунин тавсиф шудааст: “Савдои чакана – намуди савдо вобаста ба хариду фурӯши молҳои ниёзи истеъмолкунанда дар раванди қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти шахси мебошад”[2].

Фаъолияти тичоратӣ оид ба фурӯши молҳо дар корхонаҳои савдои чакана дар тафовут аз корхонаҳои савдои яклухт хусусиятҳои хоси худро дорад. Корхонаҳои савдои чакана молҳоро бевосита ба аҳоли, яъне ба шахсони воқеӣ фурӯхта, усул ва роҳҳои ба худ хоси фурӯши чаканаро истифода мебаранд.

Дар раванди омӯзиши омилҳо муайян карда шудааст, ки рақибон (масалан, ба бозор пешниҳод кардани маҳсулоти монанд ё маҳсулоти беҳтар) ба дигар истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагон таъсир мерасонанд. Ин унсури таъсири мустақим ба навоарӣ ва самаранокӣ оварда мерасонад.

Ҳар як корхонаи савдо бояд эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро ба таври самаранок конеъ кунад, чи хеле ки рақибон барои дар бозор мавқеашонро аз даст надодан кӯшиш мекунанд. Аз ин лиҳоз, ҳангоми таҳияи стратегияи муборизаи рақобат, чиҳатҳои қавӣ ва сусти рақибонро муайян кардан зарур аст.

Барои дуруст муайян намудани омилҳои таъсиррасон ба савдои яклухт ва чакана мо таҳлили-SWOT мегузаронем, ки дар он тарафҳои пурқувват, беқувват, имкониятҳо ва хатарҳо муайян ва таҳлил мекунем.

Ҷадвали 1. Таҳлили SWOT-и савдои чакана

Тарафҳои пурқувват	Тарафҳои беқувват
✓ Таҷрибаи кории на камтар аз 5 сол дар бозор; ✓ Салоҳияти баланди даста; ✓ Роҳбари маскани бозор аз рӯи рейтинг, ки омор пешниҳод кардааст; ✓ Ғолиби озмуни маскани бозор; ✓ Таҷҳизоти муосири пуриқтидор; ✓ Имкониятҳои шабакаҳои васеи фурӯш; ✓ Маҳсулот дорои сифатҳои мебошад, ки рақибон надоранд; ✓ Низомии рақобатпазирии музди меҳнат ва ҳавасмандгардонии кормандон; ✓ Низомии омода намудани кадрҳо; ✓ Бартариятҳои нархӣ.	✓ Таҷҳизоти қуҳна ва зуд-зуд фарсӯда шудани он; ✓ Арзиши баланди маҳсулот; ✓ Нарасидани кадрҳои баланихтисос; ✓ Сармоягузориҳои нокифоя; ✓ Низомии сусти ҳавасмандгардонии кормандон назар ба рақибон; ✓ Аз кор рафтани кадрҳо; ✓ Номгуи маҳдуди молҳо; ✓ Сифати пасти маҳсулот ба монанди: таъми нохӯш, матои нозӯк ва рангҳои номувофиқ, ки аз ҷониби истеъмолгарон қайд карда мешавад; ✓ Шароити номувофиқи интиқол ва пардохт.
Имкониятҳо	Хатарҳо
✓ Тағйиротҳои ғоидаовар дар қурби асёр; ✓ Набудани рақибони қавӣ; ✓ Ашёи хоми арзон; ✓ Шароити мусоид барои пешбарӣ ва PR: даъват ба иштирок дар озмунҳо, конференс ва сарпарастӣ кардан; ✓ Қойғиршавии мусоиди истеҳсолот ё мағозаҳо; ✓ Афкори пешвои содиқ; ✓ Тағйир ёфтани андозбандӣ ба самти мусоид барои соҳибкорӣ.	✓ Вазъи ноустувори сиёсии кишвар; ✓ Қонунҳои, ки соҳаи фаъолияти тиҷорати шуморо маҳдуд мекунанд; ✓ Пайдо шудани рақибони қавӣ; ✓ Навовариҳои дар маҳсулоти рақибон, ки бозорро тақон медиҳанд; ✓ Паст кардани нархҳои маҳсулоти рақибон (демпинг); ✓ Пурзӯр шудани қонунгузориҳои соҳаи гумрук; ✓ Болоравии нархҳои маҳсулот; ✓ “Роҳзанӣ” ё дуздӣ, агар маҳсулоти моликияти зехнӣ бошад.

Чи гунае, ки аз таҳлили-SWOT-и мазкур ба мо маълум мегардад, тарафҳои пурқувват, беқувват, имкониятҳо ва хатарҳо омилҳои зиёдеро дар бар гирфтааст, ки ба савдои яклухт ва чакана таъсир мерасонанд.

Инчунин, баррасии муҳити таъсири ғайримустақим яъне омилҳои, ки метавонанд ба корхонаи савдо на ин ки ҳоло, балки бо мурури замон таъсир мерасонанд. Ин муҳит боз ҳам мушқилтар аст, зеро маълумот дар бораи он аксар вақт номаълум аст ва роҳбарияти корхонаи савдо бояд ба фарзияҳои худ таъя кунад.

Корхонаҳои савдо барои нигоҳ доштани рақобатпазириашон бояд ба таҳаввулоти нав ғавран воқуниш нишон диҳанд ва навоариҳоро худашон пешниҳод намуда, дар фаъолияти худ истифода намојанд.

Дар раванди баррасии омилҳо зарур аст, ки омилҳои сиёсӣ яъне ниятҳои мақомоти давлатӣ оид ба рушди ҷомеа ва василаҳои, ки тавассути онҳо давлат меҳодад сиёсати худро амалӣ кунад, таҳқиқ карда шаванд.

Иҷрои нақшаи муомилоти мол ва динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти истеҳсолию хочагии корхона аз се ғуруҳи омилҳои зерин вобаста аст:

1. Таъмини захираҳои молӣ, тақсимои дуруст ва истифодаи онҳо.
2. Таъмини захираҳои меҳнатӣ, вақт ва самаранокии меҳнат.
3. Вазъи рушд ва истифодаи базаи моддию техникии дар савдои яклухт.

Ҳамин тариқ, равандҳо дар савдои чакана бо як қатор омилҳои бисёрҷанбаи иҷтимоию иқтисодӣ муайян карда мешаванд.

Омилҳое, ки ба рушди савдои чакана мусоидат мекунанд, инҳоянд:[2]

- ✓ афзоиши ҳамасолаи даромади воқеии пулии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ✓ эҳёи саноати ватанӣ: зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли намудҳои асосии молҳои истеъмолӣ;
- ✓ муътадил гардонидани ҳиссаи маблағҳое, ки барои хариди мол ва пардохти хизматрасонӣ ҳудо карда шудаанд, дар сатҳи 70,0% хароҷоти пулии аҳолии Тоҷикистон;
- ✓ тафовути зиёди даромади пулии аҳоли: фарқияти таносуби даҳ фоизи қисми сарватманд ва камтари қисми таъмини аҳоли;
- ✓ мавҷуд будани сатҳи нисбатан баландтари ғуруҳҳои камдаромади аҳоли;
- ✓ суғурӯи гардидани назорат аз болои сифати молҳое, ки ба бозор ворид мешаванд, ин вобаста ба кам кардани шумораи санҷишҳои нақшавӣ то як маротиба дар як сол дида мешавад;
- ✓ сертификатсияи ҳатмии мол (маҳсулот) бо усулҳои дигари тасдиқи мутобиқати молҳо.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дар ҷумҳурии шароитҳои зарурӣ барои фаъолияти корхонаҳои савдои чакана дар сатҳи макроиқтисодӣ муҳайё карда шудааст. Дар робита ба ин, зарур аст, ки як қатор тадбирҳои ҳукуқӣ, иҷтимоию иқтисодии давлатӣ, ки дар рушди савдои чакана дар заминаи тақмил додани низоми андоз, қонунгузорию гумрук, сиёсат дар соҳаи ташаққули даромади пулии аҳоли, дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ, муқаммал намудани низоми назорати сифатии молҳои ғуруҳи ва ғайра андешида шаванд.

Омилҳои баррасишудае, ки ба рушди фаъолияти савдои чакана таъсир мерасонанд дар алоқамандӣ ва ҳамвобастагӣ ҷой дошта, баҳодиҳии таъсири онҳо ба фаъолияти корхонаҳои савдои чакана имкон медиҳад, ки ҳолатҳои манфӣ ва мусбӣ ошкор карда шуда, самаранокии савдои чакана баланд бардошта шавад.

Ҳамин тариқ, омилҳои зиёде ба рушди савдои чакана таъсир мерасонанд, ки самаранокии иҷтимоии фаъолияти соҳаи савдо аз сифати хизматрасонӣ дар корхонаҳои савдо ба харидорон мустақиман вобаста аст. Вобаста ба ин, вазифаи муҳими савдои чакана ва корхонаҳои савдо омӯзиши арзёбии сифати хизматрасонӣ ба аҳоли ва имкони истифодаи он дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2022. Саҳ. 53.

2. Қ. Қ. Толибов. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибқорӣ тичоратӣ: назария, методология, амалия. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ. Душанбе - 2021

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ”, Қарори Аxbори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №3, Боби 1. Муқаррароти умумӣ.

4. Ф. Г. Панкратов., Н. Ф. Солдатова. Коммерческая деятельность: Учебник /— 13-е изд., перераб. и доп.—М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2012. — 202 с.

5. Ҳамитов М.С., Урунова С.А., Шамсов Ф.Т., Абдурахмон Ҳ. Асосҳои фаъолияти тичоратӣ (комплексӣ таълимӣ-методи барои донишҷӯёни равияи иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ) – КВД “Матбаа”, Душанбе 2022. Саҳ. 108.

6. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 26.12.2019.

УРУНОВА САРВИНОЗ АЗИЗОВНА

к.э.н, и.о. доцент кафедры «Менеджмент, маркетинг и экономика труда» Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, ул. Дехоти ½,
Тел. (+992) 209052727, E-mail: lady.urunova@mai.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

Одним из приоритетных направлений развития экономики в Республике Таджикистан, на данный момент развития, является цифровизация розничной торговли. Цифровизация в розничной торговле важна, для повышения эффективности и конкурентоспособности, а также для улучшения клиентского опыта. Она позволяет автоматизировать повседневные задачи, оптимизировать управление товарными запасами, персонализировать предложения для покупателей. В целом, цифровизация способствует улучшению качества обслуживания и повышает общую производительность предприятий розничной торговли. Применение технологий искусственного интеллекта (ИИ) в сфере розничной торговли в Республике Таджикистан сейчас находится на стадии начального развития, но уже появляются важные предпосылки и примеры, которые указывают на возможный рост и трансформацию отрасли. В статье определены ключевые компоненты технологий ИИ для розничной торговли, выделены существующие препятствия внедрения ИИ в ритейл Таджикистана и конкретные предложения по внедрению ИИ в развитии розничной торговли страны.

Ключевые слова: розничная торговля, цифровизация, искусственный интеллект, цифровые технологии, внедрение, аналитика оптимизация.

ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР САВДОИ ЧАКАНА

Дар шароити кунунӣ, яке аз роҳҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақамикунонии савдои чакана мебошад. Рақамикунонӣ дар савдои чакана барои баланд бардоштани самараноки ва рақобатпазирӣ ва инчунин барои беҳтар намудани фаҳмиши муштарӣ муҳим аст. Он барои автоматигардонидани амалиётҳои ҳамаҷуза муқаррарӣ, идораи самараноки захираҳои молӣ, ва пешниҳоди фардӣ ба муштарӣ имкон медиҳад. Дар маҷмӯъ, рақамикунонӣ ба беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ мусоидат намуда, маҳсулнокии умумии корхонаҳои савдои чаканаро афзоиш медиҳад. Татбиқи технологияҳои зеҳни сунӣ (ЗС) дар савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад, аммо шартҳо ва мисолҳои муҳим аллакай ба вучуд омадаанд, ки барои пешравӣ ва тағирёбии соҳа шаҳодат медиҳанд. Дар мақола ҷузъҳои асосии технологияҳои ЗС барои савдои чакана муқарар шудааст, монеаҳои мавҷуда дар роҳи татбиқи ЗС дар савдои чаканаи Тоҷикистон муайян шудааст ва пешниҳоди мушаххас барои татбиқи ЗС дар рушди савдои чаканаи кишвар пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: савдои чакана, рақамикунонӣ, зеҳни сунӣ, технологияҳои рақамӣ, татбиқ, таҳлил, оптимизатсия.

Цифровизация в Таджикистане - это приоритетное направление, направленное на внедрение цифровых технологий во все сферы жизни, включая экономику, государственные услуги и образование. В республике 2025-2030 годы объявлены «Годами развития цифровой экономики и инноваций» с целью модернизации инфраструктуры, повышения цифровой грамотности и поддержки стартапов в сфере ИТ. Основные усилия сосредоточены на создании правовой базы, развитии инфраструктуры, включая 5G, цифровизации госуслуг, подготовке кадров, применении искусственного интеллекта, обеспечении кибербезопасности и поддержке цифрового предпринимательства.

Так как розничная торговля способствует укреплению экономики государства, влияет на социальную стабильность и уровень жизни населения, изучение данной сферы помогает стране эффективно управлять спросом и предложением, привлекать инвестиции, а также поддерживать внутреннее производство и международную торговлю. Оборот розничной торговли Таджикистана в 2024 году составил 18,3 млрд сомони, что на 14%

больше, чем в 2023 году. Мы полагаем, что цифровизация розничной торговли даст мощный толчок развитию данной сферы.

Цифровизация в розничной торговле важна для повышения эффективности и конкурентоспособности, а также для улучшения клиентского опыта. Она позволяет автоматизировать повседневные задачи, оптимизировать управление товарными запасами, персонализировать предложения для покупателей. В целом, цифровизация способствует улучшению качества обслуживания и повышает общую производительность предприятий розничной торговли. [5]

Одним из путей цифровизации розничной торговли является использование Искусственного интеллекта (ИИ). Применение технологий искусственного интеллекта в сфере розничной торговли в Республике Таджикистан сейчас находится на стадии начального развития, но уже появляются важные предпосылки и примеры, которые указывают на возможный рост и трансформацию отрасли.

На современном этапе развития экономики Искусственный интеллект (ИИ) в розничной торговле больше не может быть просто стремительно развивающей концепцией — он является одним из самых сильнейших рычагов трансформации в мировой розничной индустрии. Технологии розничной торговли на основе ИИ помогают предприятиям розничной торговли быстро реагировать на стремительно меняющиеся потребности потребителей, а также повышают операционную эффективность.

В исследовании проведенные в июле 2025 года Grand View Research, которые приводит TAdviser было сказано, что в 2024 году расходы на мировом рынке ИИ-ассистентов для покупок в интернете составили \$2,63 млрд. Почти треть от этой суммы пришлось на Азиатско-Тихоокеанский регион.

Одним из триггеров отрасли является развитие электронной коммерции. Sellers Commerce, объявил, что в 2024-м доля онлайн-покупок в общем объеме мировых розничных продаж составила 20,1% против 19,4% в 2023-м. Удалось установить, что в мире насчитывается примерно 2,77 млрд онлайн-покупателей: то есть, треть мирового населения приобретает товары через интернет. ИИ - ассистенты анализируют модели поведения покупателей, хронометраж покупок и другую информацию для предоставления персонализированных рекомендаций и нахождения наиболее оптимальных предложений. [4]

В Таджикистане Агентство инноваций и цифровых технологий при Президенте Республики Таджикистан создало Межведомственную комиссию по регулированию искусственного интеллекта. Комиссия будет координировать реализацию национальной политики в сфере искусственного интеллекта (ИИ) и цифровых технологий, содействовать эффективному внедрению «Стратегии развития искусственного интеллекта в период до 2040 года».

Следует отметить, что в рамках «Стратегии развития искусственного интеллекта в период до 2040 года» Агентство активно продвигает внедрение ИИ для устойчивого развития страны и региона. Поддержанное недавней резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН, это направление охватывает сотрудничество с другими государствами Центральной Азии, а также развитие ИИ в ключевых секторах – сельском хозяйстве, промышленности, здравоохранении, торговле и финансах. Документ подчеркивает важность соблюдения международного права и принципов безопасного, инклюзивного и открытого цифрового будущего.

Важной частью инициатив является создание Регионального центра искусственного интеллекта стран Центральной Азии в Душанбе. Центр будет способствовать обмену знаниями, подготовке специалистов, развитию образовательных программ и механизмов саморегулирования для безопасной и надежной ИИ-систем. Агентство также реализует комплексные проекты цифровизации, направленные на преодоление инфраструктурных разрывов, укрепление кадрового потенциала и стимулирование государственно-частного партнерства.

Конкретным внедрением цифровизации розничной торговли в республике можно увидеть в сети супермаркетов Amid. Магазины данной сети в Хужанде перешли на новое ПО (программное обеспечение) для кассовых систем (Set Retail), что позволило повысить отказоустойчивость, централизовать процессы и заложить основу для QR-платежей. Global CIO. В то же время, именно в таджикском ритейле нет пока публично задокументированных примеров масштабного применения ИИ-алгоритмов, таких как рекомендательные системы, компьютерное зрение, динамическое ценообразование.

Искусственный интеллект в розничной торговле это машинное обучение, обработки передовых технологий для анализа больших объемов данных о ритейле и преобразования их в нужную информацию. Системы на основе ИИ анализируя ситуацию, передают информацию о произошедшем, они также могут объяснить, почему это произошло, прогнозируя дальнейшее и предлагают рациональные варианты действия.

Деркунский Николай эксперт Datawiz (аналитический сервис для сетей магазинов) определил ключевые компоненты технологий искусственного интеллекта для розничной торговли.

Ключевые компоненты технологий искусственного интеллекта для розничной торговли включают:

- Аналитика на основе данных — искусственный интеллект обрабатывает данные о транзакциях, поведении и запасах, чтобы выявить скрытые тенденции.
- Прогнозная аналитика — прогнозирование спроса, изменений цен и будущего поведения клиентов с высокой точностью.
- Механизмы персонализации — адаптация предложений и рекомендаций к индивидуальным покупателям.
- Автоматизация операций — сокращение ручной работы в цепочках поставок, мерчендайзинге и обслуживании клиентов.
- Генеративный ИИ (Gen AI) — создание описаний продуктов, маркетинговых текстов или персонализированных сообщений на основе профилей клиентов. [1]

В 2024 году было выявлены направления использования искусственного интеллекта в розничной торговле.

1. Прогнозирование спроса, анализ моделей поведения

Искусственный интеллект может обработать рыночные данные для выявления настоящих и будущих тенденций, помогая предприятиям розничной торговли и оптовикам приспосабливаться к быстрым изменениям потребностей рынка, анализируя предпочтения и поведение потребителей, предоставляя востребованную продукцию покупателям.

2. Оптимизация товарных запасов и логистики

ИИ оптимизируя маршруты доставки товаров, рационально распределяет их в процессе товародвижения, сокращает время доставки и затраты на них. ИИ прогнозирует спрос и автоматизирует регулирование товарных запасов, сокращая издержки и риски, связанные с избыточными или недостаточными запасами.

3. Оптимизация ценообразования

ИИ учитывая факторы спроса и предложения, может содействовать в динамическом ценообразовании. В анализах он также использует макроэкономические и финансовые данные, поведенческие модели устанавливает оптимальные ценовые стратегии, а также эффективно регулируя товарными запасами, увеличивает прибыль торгового предприятия.

4. Оптимизация мерчендайзинга предприятий розничной торговли

Оптимизирует мерчендайзинг, т.е. составляет планограммы для выкладки товаров на стеллажах, и предлагает рациональные стандарты мерчендайзинга в зависимости от ассортимента товаров и строения торгового зала. Предлагает персонализированные рекомендации для клиентов, визуализация товаров в интернет-магазинах в режиме реального времени.

5. Автоматическое обслуживание покупателей и анализ отзывов

С помощью ИИ можно организовать автоматическое обслуживание покупателей и анализировать отзывы, которые позволяют подстраиваться в режиме реального времени к предпочтениям потребителей, быстро выявляя изменения потребностей, адаптироваться под потребности рынка, а также с помощью чат-ботов оказывать скорую и высококачественную услугу по поддержке покупателей.

Изучая данную сферу можно выделить существующие препятствия внедрения ИИ в ритейл Таджикистана. Для применения ИИ необходимы цифровые кассовые системы, CRM-системы, объединённый учёт, централизованные базы данных. Также нехватка кадров и специалистов в данной сфере. Может быть, специалисты есть, но нужно организовать конкурс по их отбору. Есть ограничения логистики и цепочек поставок, например, даже с ИИ-прогнозами могут возникнуть сложности с доставкой, хранением товаров, особенно в горных районах. Внедрение ИИ-решений требует технологических инвестиций для приобретения ПО, оборудования, обучения персонала и т.д. Несмотря на создание комиссии по ИИ, вопрос защиты данных, кибербезопасности, приватности пользователей ещё требует развития. В некоторых районах могут быть ограничения по стабильному соединению интернета, что затрудняет реализацию ИИ решений.

Учитывая вышеизложенное, для внедрения ИИ в розничную торговлю Таджикистана мы можем предложить следующее:

1. Прежде чем масштабировать, нужно начинать с пилотных проектов, например, выбрать одну или несколько более продвинутых торговых сетей в республике и внедрить ИИ-решение (рекомендательные системы, прогнозирование товарных запасов) и оценить эффект.
2. Создать единую систему данных по стране (интеграция касс, складов, CRM, онлайн-заказов).
3. Использовать зарубежный опыт использования ИИ в розничной торговле и адаптировать под местный рынок.
4. Организовать конкурс по отбору кадров в данной сфере и их обучение аналитике и использованию ИИ инструментами.
5. Регулярный мониторинг законодательства, защита данных покупателей и кибербезопасность.
6. Интегрировать онлайн - и офлайн-продажи, использовать ИИ для анализа поведения клиентов в обоих каналах.
7. Оценка экономического эффекта (чётко измерять KPI: рост среднего чека, снижение издержек, снижение остатков, время обслуживания и т.д.)

ЛИТЕРАТУРА

1. Деркунский Н., ИИ в ритейле. 15 примеров использования ИИ в розничной торговле, [Электронный ресурс] // <https://datawiz.io/ru/blog/>, (дата обращения 17.10.2025г)
2. Зверева А.О., Депутатова Е.Ю. Трансформация торговых услуг в цифровой экономике [Электронный ресурс] // Вестник РЭА им. Г.В. Плеханова. 2019. № 4 (106). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatiya-torgovyh-uslug-v-tsifrovoy-ekonomike> (дата обращения: 10.10.2025).
3. Идеальный консультант: как чат-боты помогают развивать бизнес [Электронный ресурс] // Forbes. URL: <https://www.forbes.ru/tehnologii/369829-idealnyy-konsultant-kak-chat-botpomogayut-razvivat-biznes> (дата обращения: 15.10.2025).
4. Искусственный интеллект в ритейле, [Электронный ресурс] // <https://www.tadviser.ru/index.php>
5. Как проводить цифровую трансформацию и зачем [Электронный ресурс] // Индустрия 4.0. URL: <https://trends.rbc.ru/trends/industry/5ec2bcda9a7947a41681dee2> (дата обращения: 15.10.2025).
6. Паскова А.А. Интеграция технологий искусственного интеллекта и промышленного Интернета вещей // Вопросы устойчивого развития общества. 2020. № 4-2. С. 607-612.

ДУСТМАТОВ БАҲОДУР МУРОДОВИЧ,

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш.
Душанбе, к. Дехотӣ ½; Тел: (+992) 918986464. E-mail: dustmatov1981@mail.ru.

РАХМАТОВА КИБРИЁ НЕГМАТОВНА,

муаллимаи калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш.
Душанбе, к. Дехотӣ ½;

**ВОМБАРГҲОИ САБЗИ ҶСК БОНКИ ЭСХАТА: ХУСУСИЯТҲО ВА ДУРНАМОИ
РУШД**

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои барориши вомбаргҳои сабз, ки аз ҷониби ҶСК «Бонки Эсхата» бароварда шуда, бахшида шудааст, ки мавзӯи ҳеле муҳим буда, ба дастгирии гузариши кишвар ба иқтисодиёти рушди устувор нигаронида шудааст. Дар мақола баррасии таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи барориши вомбаргҳои сабз аз ҷониби Бонки Эсхата имкониятҳои истифодаи чунин қоғазҳои қиматнок дар таҷрибаи муосири кишвар баррасӣ карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: вомбаргҳои сабз, таъсири муҳити зист, сармоягузорӣ, гардиши вомбаргҳо, вомбаргҳои корпоративӣ, биржаи фондӣ, қоғазҳои қиматнок, савдо.

**ЗЕЛЕННЫЕ ОБЛИГАЦИИ ОАО "БАНК ЭСХАТА": ОСОБЕННОСТИ И
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

Статья посвящена особенностям выпуска и обращения зеленых облигаций, выпущенных ОАО «Банк Эсхата», что является очень актуальной темой и направленной на поддержку перехода страны к устойчивой, низкоуглеродной экономике. В статье проведен обзор международного опыта в сфере выпуска "Банк Эсхата" зеленых облигаций. Рассмотрены возможности использования таких ценных бумаг в современной практике РТ на государственном и международном уровнях.

Ключевые слова: зеленые облигации, экологическое влияние, инвестиция, обращение облигаций, корпоративные облигации, фондовая биржа, ценные бумаги, торги.

Дар Тоҷикистон объектҳои муомилоти қоғазҳои қиматнок асосан қоғазҳои қиматноки давлатии Бонки миллии Тоҷикистон, векселҳои хазинавии Вазорати молия ва дигар намудҳои қоғазҳои қиматнок дар шакли вомҳои бурдноки дохилии давлатие, ки ба аҳоли фурӯхта мешаванд.

Аммо ин воситаҳо пеш аз ҳама бо мақсади нигоҳ доштани суботи молиявӣ, аз ҷумла сатҳи пасти таваррум, безаргардонии пардохтпазирии зиёдатӣ дар иқтисодиёт истифода мешаванд, ки давра ба давра дар соҳаҳои бонкӣ ва буҷетие, ки дар байни аҳоли мутамарказ шудааст.

Гузашта аз ин, чунин амалия барои нигоҳ доштани интизориҳои баланди таваррум дар байни иштирокчиёни бозори молиявӣ, бахусус онҳое, ки ангезаҳои тахминӣ доранд, ҳавасманд мекунад. Яқоя, онҳо афзоиши сармоягузориҳои молиявӣ дохилиро ҳам дар сатҳи макроиқтисодии миллий ва ҳам дар байни корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт - дар сатҳи микро бозмедоранд.

ҶСК Бонки Эсхата аввалин ва то ҳол ягона бонк дар Тоҷикистон аст, ки вомбаргҳои корпоративиро дар биржаи фондии Осиёи Марказӣ чой додааст. Муомилоти вомбаргҳои корпоративии Бонки Эсхата 14 апрели соли 2017 дар платформаи савдои Биржаи фондии Осиёи Марказӣ оғоз ёфт.[3].

Дар соатҳои аввали муомилот ҳаҷми фурӯши қоғазҳои қиматнок аз 1 млн. сомонӣ гузашт. Бо ин вомбаргҳо харидор ҳар сол 22% фоида мегирад, ки аз ҳамаи андозҳо (ҳам андози даромад ва ҳам андози фоида) озод аст. Вомбаргҳо ӯҳдадори қарзии Бонки Эсхата дар назди дорандагони онҳо буда, пардохти купонҳоро дар семоҳа бо меъёри 22%-и солона бо сомонӣ пешбинӣ мекунанд.

30 июни соли 2021 ЧСК «Бонки Эсхата» вомбаргхоро ба маблағи умумии 50 млн. сомонӣ, бо арзиши номиналии 100 сомонӣ ва бо даромади 14%-и солони баровард [3].

Бинобар имтиёзҳои андозии қорӣ, ки ба рушди бозори қоғазҳои қиматноки Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст, даромад аз вомбаргҳо андоз аз даромад нагирифта, ҳар симоҳа пардохт карда мешуд. Вомбаргҳо аз рӯи арзиши исмиашон - 100 сомонӣ харида шуданд. Мақсади асосии барориши вомбаргҳо васеъ намудани истифодаи воситаҳо дар бозори қоғазҳои қиматнок мебошад, ки ба беҳтар шудани фазои сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Ҷамъияти саҳомии қушодаи «Бонки Эсхата» аввалин шуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба барориши вомбаргҳои сабз шурӯъ кард. 15 феввали соли 2024 дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қорабини бахшида ба барориши нахустин вомбаргҳои сабзи Бонки Эсхата баргузор гардид [4].

Ба гуфтаи Бонки Эсхата, барориши қоғазҳои қиматноки сабз дар Тоҷикистон барои дастгирӣ ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои марбут ба манбаъҳои энергияи тоза, сарфаи энергия ва ҳифзи муҳити зист мусоидат менамояд. Ин дар самти гузариш ба иқтисодиёти сабз, қалби сармоя ва таҳкими мақоми Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ дар соҳаи рушди устувор кӯмак хоҳад кард.

Бояд қайд кард, ки вомбаргҳои сабзи Бонки Эсхата дар Феҳристи ягонаи давлатии қоғазҳои қиматноки сабзи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шуда, Бонк соҳиби Шаҳодатнома гардид.

Бонки Эсхата дар сарвари Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдор оид ба рушд ва танзими бозори қоғазҳои қиматноки кишвар аҳамияти гузариш ба иқтисодиёти «сабз»-ро эътироф мекунад, ки дар ҳуҷҷатҳои стратегии Ҷумҳурӣ, инчунин дар Паёми солони Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр гардидаанд. Дар ин самт, бонк бо мушовирони Корпоратсияи Байналмилалии Молиявӣ (IFC) дар доираи лоиҳаҳо, ки ба принципҳои масъулияти иҷтимоӣ ва экологӣ, идоракунии корпоративӣ (ESG) ва рушди устувор, инчунин оид ба рушди «маблағгузориҳои сабз» равона карда шудааст, ҳамкории зич дорад.

Вомбаргҳои сабз қоғазҳои қиматноке мебошанд, ки баргардонида мешаванд ва барои ҷамъовариҳои маблағ барои лоиҳаҳо, ки манфиатҳои мусбати экологӣ доранд, аз қабилҳои энергияи барқароршаванда, самаранокии энергия, идоракунии партовҳо ё бинои сабз мусоидат мекунанд. Чунин лоиҳаҳо на танҳо ба қоҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунанд, балки инчунин метавонанд ба таъсири қойҳои қорӣ ва пешбурди навоариҳои технологӣ мусоидат кунанд.

Вомбаргҳои сабз сармоягузориҳо мебошанд, ки барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои экологӣ бароварда мешаванд, ки таъсири манфиро ба табиат қоҳиш медиҳанд ва ба рушди иқтисоди сабз мусоидат мекунанд. Барориши вомбаргҳои корпоративии сабз як қадами муҳим дар самти татбиқи ин имкониятҳо мебошад.

Дар кишвар Стратегияи рушди иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2037-ро тасдиқ кард, ки самтҳои асосии гузариш ба иқтисоди камқарбон ва устуворро муайян мекунад. Ширкати байналмилалии молия гуфт, ки ин равандро тавассути Барномаи молияи иқлимии Осиёи Марказӣ, ки ҳадафи он афзоиши гардиши молияи сабз ба кишвар аст, дастгирӣ мекунад.

«Бонки Эсхата» бо мусоидати Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдори рушд ва танзими бозори қоғазҳои қиматноки кишвар аҳамияти гузариш ба иқтисодиёти «сабз»-ро, ки дар ҳуҷҷатҳои стратегии ҷумҳурӣ зикр гардидаанд, дарк намуда, ин дар Паёмҳои солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ таъкид шудааст. Дар ин самт бонк бо мушовирони Ширкати байналмилалии молия (IFC) дар доираи лоиҳаҳо бар принципҳои масъулияти иҷтимоӣ ва экологӣ, идоракунии корпоративӣ (ESG) ва рушди устувор, инчунин оид ба рушди маблағгузориҳои «сабз» фаълони ҳамқорӣ мекунад [4].

Аҳамияти муҳими устувориҳои экологӣ ва зарурати фаврии ҳалли тағирёбии иқлим бояд эътироф карда шавад. Кишвари мо, мисли бисёри дигар, бо мушкилоти марбут ба

тағирёбии муҳити зист, камшавии захираҳо ва хатарҳои вобаста ба иқлим рӯбарӯ аст. Бо вучуди ин, инчунин потенциали азим барои татбиқи таҷрибаҳои устувор ва мусоидат ба рушди иқтисодӣ вучуд дорад, ки ҳам фарогир ва ҳам аз ҷиҳати экологӣ масъул аст.

Барориши вомбаргҳои корпоративии сабз як қадами муҳим дар самти татбиқи ин имкониятҳо мебошад. Ҷумҳурии мо бо ҷалби сармоя барои лоиҳаҳо ва ташаббусҳое, ки ба устувории экологӣ ва масъулияти иҷтимоӣ мусоидат мекунанд, на танҳо ба ояндаи Тоҷикистон сармоягузорӣ мекунанд, балки некӯахлоқии сайёраи моро барои наслҳои оянда ҳифз мекунанд.

Маблағҳое, ки тавассути ин ташаббус ҷамъоварӣ мешаванд, ба лоиҳаҳо оид ба маблағгузориҳои манбаъҳои барқароршавандаи энергия, самаранокӣ энергия, кишоварзии устувор, идоракунии партовҳо ва дигар кӯшишҳои ҳифзи муҳити зист равона карда мешаванд. Ин лоиҳаҳо на танҳо ҷойҳои корӣ эҷод мекунанд, балки инчунин ба коҳиш додани партовҳои карбон ва коҳиш додани тағирёбии иқлим мусоидат мекунанд.

Илова бар ин, барориши маблағгузориҳои корпоративии “сабз” аз ӯҳдадориҳои Тоҷикистон ба ҳадафҳои байналмилалӣ иқлим ва иҷроӣ ӯҳдадорӣҳои худ дар доираи Созишномаи Париж таъкид мекунанд. Бо ҳамоҳангсозии фаъолияти молиявӣ бо стандартҳои ҷаҳонӣ рушди устувор, мо ҷомеаи ҷаҳониро оиди ҷиддӣ будани муносибати Тоҷикистон дар самти ҳалли масъалаҳои тағирёбии иқлим ва бунёди ояндаи устувор хабардор месозад.

Бонки Эсхата кӯшиш мекунанд, ки иқтидори молиявиро барои бунёди ояндаи аз ҷиҳати экологӣ устувор истифода бурда, на танҳо ба самаранокӣ иқтисодӣ, балки ба таъсири экологии лоиҳаҳо таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намояд.

Ҳамин тавр, барориши вомбаргҳои сабз дар Тоҷикистон аз ҷониби муштарии дарозмуддати мо Бонки Эсхата дастоварди бузургест, ки аз ӯҳдадориҳои Бонк ба рушди устувор шаҳодат медиҳад. Барориши вомбаргҳои корпоративии сабз як қадами муҳим дар самти татбиқи ин имкониятҳо мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024, шаҳри Душанбе.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок», тахти №745 аз 28 июни соли 2011. –Душанбе, 2011.

3. Eskhata.com.

4. www.minfin.tj.

АБДУЛЛОЕВ ЗАФАРҶОН АСҲОБОВИЧ,

н.и.и., муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Деҳотӣ ^{1/2}.

Тел.: (+992) 934444154. E-mail: abdulloevzafar2023@gmail.com.

ТАШАККУЛИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар мақолаи мазкур барои ташаккули захираи меҳнатӣ, рушди инсонҳо ва ҷомеаи солими меҳнатӣ, муҳити хуби зист, ҳифзи иҷтимоии инсонҳои барҷомонда, маъҷубону беморон бояд мақсади асосии рушди устувори замонавӣ гардад. Тавре маълум аст, идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ корест басо мушқил. Маҳз дар ин давра масъулин дучанд қорашон заҳматталаб хоҳад буд, зеро ҷомеаи иттилоотӣ босуръати кайҳонӣ ҳар як сония тағйир ёфта истодааст.

Ҳалли ин масоили муҳими рӯз барои ҳар як давлат, корхона ва муассисаҳо, фарди соҳибқадр ва идоракунии ташкилотҳо вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, зарурати нигоҳи навинро дар рушди захираи меҳнатӣ ба миён овардааст.

Калидвожаҳо: менеҷмент, ҷомеа, инсон, рушд, захира, солимӣ, муҳит, меҳнат, меҳмонхона, иқтисоди рақамӣ, салоҳиятноки, маълумотноки, манфиат, нерӯ, дониш, соҳибқорӣ, роҳбарӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В данной статье для формирования человеческих ресурсов, развития человека и здорового человеческого общества хорошая среда обитания, социальная защита живых, инвалидов и больных людей должны стать основной целью современного устойчивого развития. Как известно, управление человеческими ресурсами в условиях цифровой экономики является очень сложной задачей. Именно в этот период перед чиновниками стоит двойная задача, ведь мир быстрой космической информации меняется каждую секунду. Решение этих важных вопросов современности считается первоочередной задачей каждого государства, предприятия и учреждения, отдельного владельца и руководства организаций, что породило необходимость нового взгляда на развитие человеческих ресурсов.

Ключевые слова: менеджмент, общество, человек, развитие, ресурс, здоровье, окружающая среда, труд, гостиница, цифровая экономика, компетентность, образование, интерес, энергия, знания, предпринимательство, лидерство.

Шароити имрӯзаи инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ҷаҳон гувоҳи он мебошад, ки давлатҳо, аз ҷумла, ташкилотҳои байналхалқӣ, корхонаҳои калону хурду миёна дар зинаҳои гуногуни ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба, дар навбати аввал муносибатҳо ва масоилеро меҳоманд ҳаллу фасл наоянд, ки натиҷагирӣ онҳо ба рушди устувори меҳнатӣ мусоидат намоянд.

Ҳоло идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ корест басо мушкил. Маҳз дар ин давра масъулин дучанд корашон заҳматталаб хоҳад буд, зеро ҷомеаи иттилоотӣ босуръати кайҳонӣ ҳар як сония тағйир ёфта истодааст [2].

Маҳсусан, ташвишвар он аст, ки дар натиҷаи рушди босуръати илмию техникӣ ва нанотехнологии баландмаҳсул дар ҷаҳон байни давлатҳо ва корхонаҳо оид ба имконоти азхуд намудани сарватҳои табиӣ, неъматҳои моддӣ ва болоравии арзиши онҳо нобаробарӣ калон ба миён меояд ва мушоҳида мешавад, ки ин раванд боиси бо суръати баланд сарватмандшавии қисми давлатҳо ва баръакс бемайлони қашшоқшавии гурӯҳи дигари давлатҳо ва халку миллатҳо гаштааст. Нобаробарӣ ҳатто дар байни одамони синну соли гуногун, марду зан, қавму қабилаҳо баръало ба ҷашм мерасад.

Чунин як ҳолати номувозину имкон намедихад, ки дар оянда ҷомеаи меҳнатӣ оромона зисту зиндагӣ намояд. Ҳалли ин масоили муҳими рӯз барои ҳар як давлат, корхона ва муассисаҳо, фарди соҳибакл ва менеҷменти ташкилотҳо вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб рафта, зарурати нигоҳи навинро дар рушди захираи меҳнатӣ ба миён овардааст [1].

Яъне нишонагирӣ барои ташаккули захираи меҳнатӣ, рушди инсонҳо ва ҷомеаи солими меҳнатӣ, муҳити хуби зист, ҳифзи иҷтимоии инсонҳои барҷоманда, маъҷубону беморон бояд мақсади асосии рушди менеҷменти замонавӣ гардад. Аз тарафи дигар, ин нишонаи расидан ба рушди устувор буда, имконоти худтасдиқкунӣ ва ҳештаншиносии менеҷмент ва ҳар як пешвои сарварони донишандро зиёд намуда, боздеҳи захираи инсониро даҳчанд афзун мегардонад.

Ҳамзамон аз олимону донишмандони баҳши менеҷмент таҳқиқот ва коркарди илмӣ рушди устуворро талаб менамояд, ки дар он роҳҳо ва усулҳои илмӣ роҳбарӣ, захирагузорӣ ва манфиатоварӣ аз захираи меҳнатӣ дар оянда нишон дода шуда бошад. Вобаста аз шароитҳои ба вучудодадаи меҳнатӣ, сохтори шӯғли аҳоли, дараҷаи таҳассусӣ, тақсимооти соҳавии шӯғл, имконот ва қобилияти захираи меҳнатӣ, дониши техникӣ кормандон, шароити меҳнат, музди меҳнат, муҳити зист, оила ва вазифаҳои оиладорӣ, таваллуд ва маълумотнокии аҳоли, иштироки фаъоли ҳар як фарди соҳибакл дар ҳалли масоили иҷтимоию иқтисодии давлат, инчунин дастгирӣ давлатии рушди захираи меҳнатӣ аз ҷумлаи вазифаҳои мебошанд, ки дар мақолаи мазкур то андоза дарҷ менамоям [4].

Ҷадвали 1. Муқоисаи моделҳои идоракунии захираи меҳнатӣ

Моделҳои амрикоӣ	Моделҳои ҷопонӣ	Моделҳои олмонӣ
<i>Афзалиятҳои таҷрибаи меҳнатӣ дар корхона</i>		
Кирояи миёнамӯҳлат бартариятнок	Кирояи якумра	Кирояи дарозмуддат бартариятнок
<i>Сатҳи тайёрии касбии кормандон</i>		
Мутахассисии танг, сафарбар карда шуда ба мутабиқшавии касбии амудӣ	Мутахассисии васеъ	Махсусгардонии касбии сафарбар карда шуда ба рушди уфукӣ
<i>Дараҷаи коллективгардонии қабули қарорҳои истеҳсолӣ</i>		
Вучуд надохтани муносибати мутақобилаи коллективона, қарорҳо ба таври фардӣ қабул карда шуда, идоракунии авторитарӣ тавсифнок мебошад	Ягонагии корпоративӣ, қарорҳо ба таври коллективона қабул карда мешаванд, идоракунии демократӣ тавсифнок мебошад	Ягонагии иттиҳодиявӣ, қарорҳо ба таври коллективона қабул карда мешаванд, услуби идоракунии демократӣ тавсифнок мебошад
<i>Дараҷаи назорат аз рӯи фаъолияти коллектив</i>		
Танзими ҷиддии фаъолият, назорати максималӣ аз рӯи фаъолияти кормандон	Назорати расмӣ роҳбар аз рӯи фаъолияти меҳнатии коллектив	Назорати ғайрирасмӣ роҳбар аз рӯи фаъолияти меҳнатии коллектив
<i>Самтгирӣ намудан барои гирифтани ғоида</i>		
Максималигардонии ғоидаи ҷорӣ бовоситаи мукамалгардонии маҳсулотҳои истеҳсолмешуда	Роҳбарияти ширкат самтгирӣ менамоёнд ба зиёдгунӣ ҳаҷми бозор бо ёрии ҷорикунӣ навоарӣ	Роҳбарияти ширкат кӯшиш ба ғоидагирӣ дарозмуддат мекунад

Замони муосири рушди менеҷмент замоне мебошад, ки қабули қарори роҳбарӣ, лоиҳа ва маблағгузориҳо бояд бевосита ба рушди захираи меҳнатӣ равона карда шуда, захираи башари роҳбарӣ пурзӯр гадонад. Яъне модели иқтисодӣ мазмунӣ пурраи иҷтимоӣ гирифта, дар он инсон мақоми авваларо доро бошад ва аз амалӣ гаштани он ӯ на танҳо манфиати моддӣ бубинад, балки кайфияти маънавӣ низ гирад, яъне рушди захираи инсонии худро дошта бошад. Моли истеҳсолшудаи навини корхонаҳо арзиши иҷтимоӣ истеъмоли дошта, рушди устувори инсониро таъмин карда тавонанд. Сатҳи зиндагонии одамон, имконоти рушди нерӯ ва истифодаи самараноки қобилияти одамон, дар навбати худ қуввае мебошад, ки тавлидкунандаи имконоти бузурги иқтисодӣ иҷтимоист. Фақат ҷомеаи солими қудратманд, метавонад сатҳи баланди зиндагонии одамон ва арзишҳои баланди инсониро сармашқи пиндору гуфтору рафтори хеш қарор диҳад.

Чуноне ки бахше аз давлатҳои пешрафта ба монанди Ҷопон, Амрико, Шветсария, Олмон, Сингапур, Малайзия ва ғ. аллакай аз солҳои 70-уми асри гузашта сар карда, ба ин роҳ гузаштаанд [3]. Дар давлатҳои пешрафта аз ҳар як доллари маблағгузорӣ 65% барои ташаккули захираи меҳнатӣ равона карда мешавад. Дар натиҷа дар як давраи кӯтоҳи таърихӣ сатҳи баланди зиндагиро мардумони ин давлатҳо соҳиб гаштаанд. Мисол, ба ҳисоби миёна барои ташаккули захираи меҳнатӣ як фарди касбӣ дар тамоми давраи ҳаёташ дар Ҷопон то як миллион доллари ИМА хароҷот карда мешавад. Дар илми менеҷмент оид ба захираи меҳнатӣ, захираи башарӣ, рушди устувори башарӣ, нишондиҳандаҳо ва системаҳои ташаккули пешвои комил, мутахассиси варзида, тарзу усули роҳбарӣ, ҳавасмандкунии кормандон, ҳолати рӯҳии кормандон, сатҳи зиндагӣ, ҳалли масоили иҷтимоӣ андешаҳои гуногун мавҷуд мебошад.

Дар омӯзиши масоили идоракунии рушди захираи меҳнатӣ мо низ диққат бар он медиҳем, ки аз таълимоти макотиби дар боло гуфташударо омӯзем ва онро дар таълимоти системавии иқтисодӣ иҷтимоӣ истифода барем. Дар қоидаҳои назариявии

илми менеҷменти муосир риштаҳои алоҳидаи механизми донишҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар занҷири «ақидаҳо - истеҳсолот - истеъмолот» ҳеле пурра омӯхта мешаванд. Асоси онро таъмини талаботҳои меҳнатӣ ташкил медиҳад, ки дараҷаи неқӯаҳволии одамонро баланд мебардорад [5].

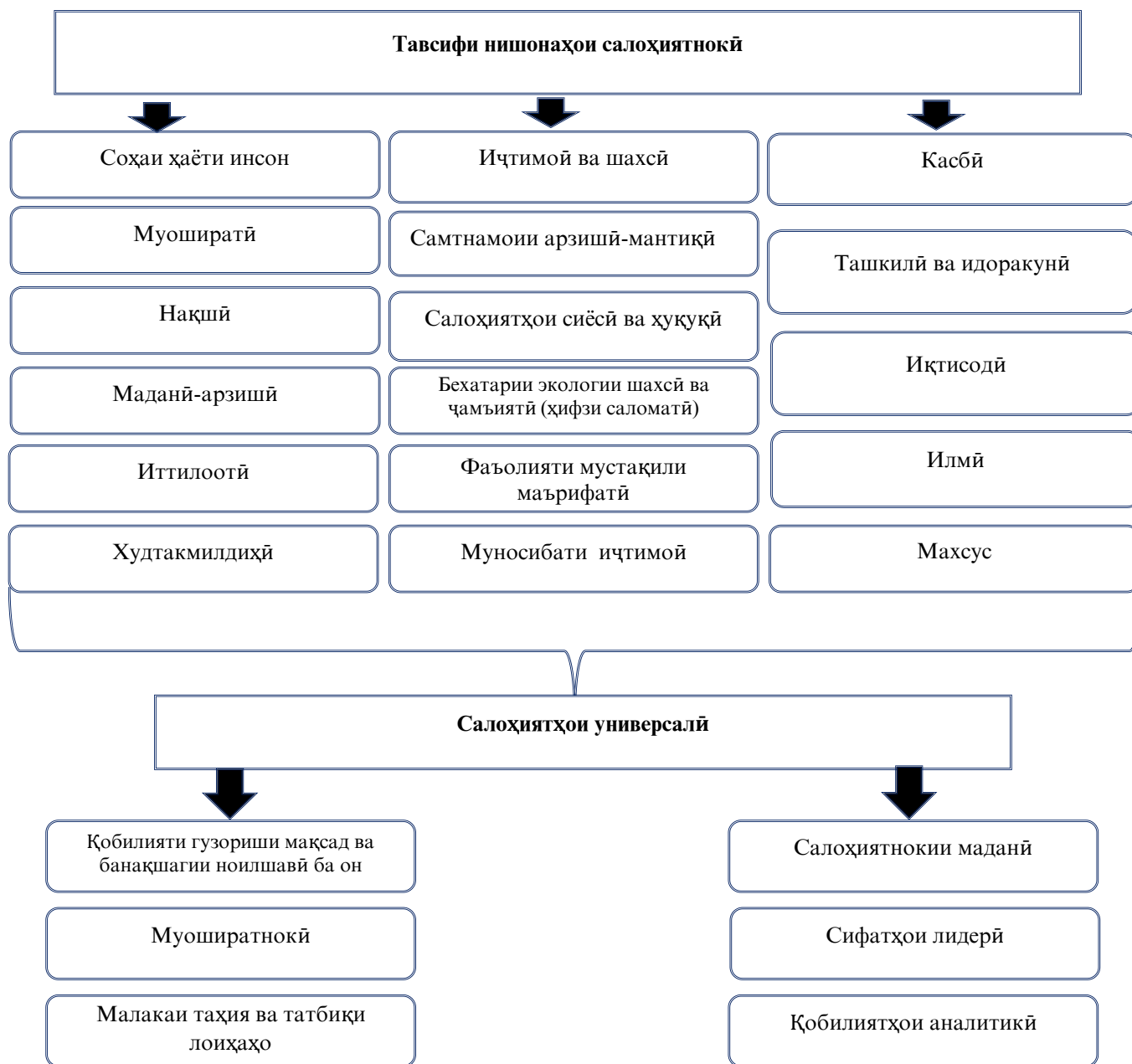
Маълум аст, ки талабот ба дониш ин талаботи ҳаррӯзаи мо буда, инсон ба ӯ ниёзи аз ҳама зиёд дорад. Аз тарафи дигар, ин донишҳо дар роҳбарии зинаҳои гуногуни идоравию маъмурии давлатӣ ва ғайридавлатӣ ҳеле муҳим мебошад. Пас менеҷментро зарур аст, ки дар рушди захираи меҳнатӣ дар замони муосир нақш ва мақоми пешвоиро дошта бошад. Дар фаъолияти худ имконоти коллективро ба сарчашмаи дониш, китобхонаю мактабҳои машваратҳои илмӣ баланд бардошта, роҳу усули донишомӯзии навинро вобаста ба талабот ба роҳ монда, дараҷаи баланди неқӯаҳволиро таъмин созад. Донишомӯзӣ ва маълумотгирӣ раванди муҳими рушди захираи меҳнатӣ мебошад, ки мо дар идомаи таҳқиқ он аҳамияти аввалиндараҷа хоҳем зоҳир намуд [7].

Расми 1. Мушкилоти таъмини кадрӣ меҳмонхонаҳо (таҳияи муаллиф)

Бояд қайд кард, ки маҳз усули меъёри илми иқтисодӣ, махсусан менеҷмент дар ин нуқтаи таълимот принципҳои худро бояд дигаргун бисозад. Ин пеш аз ҳама ба он вобастааст, ки баҳрабардорӣ аз донишҳо барои ҳамаи инсонҳо якхела ва ё меъёрӣ

набуда, характери фардӣ дорад. Бинобар ин, дар ин чода менечментро зарур аст, аз қоидаҳои умумӣ даст кашада, ба қоидаи арзишҳои фардӣ гузашта, онҳоро маблағгузорӣ ва баҳодихӣ намояд.

Расми 2. Таснифоти салоҳиятҳои кормандон дар меҳмонхонаҳо (таҳияи муаллиф)

Бояд зикр намуд, ки дар замони муосир, дар даврае ки инсон аз захираи иқтисодӣ ба “инсонии рақамӣ” мубадал гардидааст чӣ метавон кард. Баҳс сари мавзӯест, ки ақлонияту зеҳнияту инсонро бидони омӯзишу таълимоти пайваستا наметавон тақмил дод ва ба натиҷае муяссар гардид[8]. Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем, ки ба баъзе масоилу мушкилоти кадрӣ объектҳои таҳқиқот назар афканем.

Воқеан дар ҷомеаи маҷозӣ ё худ “иқтисодии рақамӣ” салоҳиятҳои кормандон ва дараҷаи касбияти онҳо нақши муассирро касб намуда метавонад. Чаро дар рушди сайёҳӣ ифросохтори он меҳмонхонаҳо аҳамияти муҳим доранд? Маҳз кормандони соҳибкасб ё захираҳои меҳнатии тавонманд метавонанд роҳкушои мушкилиҳо ва таъминкунандаи муваффақиятҳо бошанд. Ҳамзамон бояд хотиррасон намуд, ки салоҳиятнокӣ низ аз зеҳнияту

касбияти кормандон сарчашма мегирад. Дар таҷрибаи менеҷменти мамолики хориҷӣ ягона сифат ё нишонаи таҷассумгари арзишмандии корманд салоҳиятнокиву салоҳиятпешагии уст.

Бояд қайд кард, ки мутаассифона на ҳама вақт арзиши донишҳои мо пурра баҳо дода мешаванд ва ба ҷашм мерасанд, чунки бисёр мавридҳо натиҷагирии донишҳо интизорӣ ва вақтро талаб менамояд. Аммо, дар ҳама давра замон дониш ҳамчун захираи меҳнатӣ молиягузорӣ карда мешавад ва давлатдорону сиёсатмадорон, соҳибкорону соҳибмулкони падару модарон барои донишомӯзию ҳунаромӯзии одамон маблағҳои зиёдеро сарф карда, умед ба натиҷагирии мусбӣ доранд.

Аз рӯи ҳисобҳои иқтисоддонҳо ғоидавариҳои он 7-8 маротиба зиёдтар аст, нисбат ба дигар соҳаҳо. Агар мо як ба атрофи хеш назар афканем, ҳамаи он неъматҳо ва маводҳои ки ниёзҳои моро қаноатманд менамоянд, ҳатман маъсули меҳнати кадом донишманде мебошад, ки мутаассифона на ҳама вақт ба ҳуди муаллиф муяссар мегардад, ки аз натиҷаи он баҳра барад[6].

Дар ин ҷо бояд як нуқтаро низ таъкид сохт, ки натиҷагирии донишҳо боз ҷиҳатҳои манфӣ ба инсоният доранд. Мо ҷиҳатҳои манфии онро дар истеҳсол ва истеъмоли маводи зараровар (яроқи атомӣ, маводи наъшаовар, заҳрхимикатҳо ва ғ.) ва зарари он ба одамон ва муҳити зист мебинем, ки дар таълимот ва рушди пешвои комили мо ин рафтор қатъиян қабул нест.

Маълум аст, ки барои ташаккули пешвои комил ғайр аз менеҷмент боз дигар институтҳои ҷамъиятӣ аз қабилӣ оила, мактабу маориф, масҷиду маҳалла ва бозору ҷойхонаю меҳмонхонаҳо мавҷуд буда, одамон вобаста ба синну сол, касбу ҳунар, дину мазҳабу шуглашон дар ин ҷойҳо қору ғаъолият намуда, таъсири ҳудро ба рушди захираҳои меҳнатӣ мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев З.А. Иқтидори кадрӣ кормандони меҳмонхонаҳо / З.А. Абдуллоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 285- 288
2. Кабутов Қ.М. Хусусиятҳои меҳнат дар савдои чакана /Кабутов Қ.М.// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- 14/2 Душанбе, 2018. – С .130-133
3. Мирзоалиев А.А. Таҷрибаи хориҷии идоракунии иқтидори кадрӣ- /А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- 14/2 Душанбе, 2018.- С.134-137
4. Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294
5. Мирзоалиев А.А. Нақши кадрҳои касбӣ дар рушди савдои чакана /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 № 3(48).-С.120-128
6. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.200-209
7. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтидори кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283
8. Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтидорӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) - С. 248 – 253.

ҒАЮРӢ РАӢНО САИДМУРОД,

н.и.и., мудири кафедраи фаъолияти гумруки Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992909113378,
E-mail: gaurovarano@gmail.com.

ЗИӢИӢН АБДУЛЛО СУӢБАТ,

Сардори Сарраёсати сиёсати савдо ва бозори истеъмолии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 935324348.

**ИСТИФОДАИ НИЗОМӢОИ ГУМРУКӢ ВА РОӢӢОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ
ОН ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ**

Дар мақола омилҳои асосии баланд бардоштани сатҳи сифати хизматрасониҳо ва истифодаи низомҳои гумрукӣ, ки ин пурра гузаштан ба декларатсиякунонии электронии моли таҳти расмиёти гумрукии транзити байналмилалӣ қарордошта мебошад таҳлилҳо гузаронида шуда, пешниҳодҳо оварда шудааст. Ин имконият медиҳад ба иштирокчиёни ФИБ пешниҳоди якмаротибаи ҳуҷҷатҳои барои гузаронидани амалиёти гумрукӣ зарурӣ имконият дода шавад.

Вожаҳои калидӣ: низомҳои гумрукӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, расмиёти гумрукӣ, назорати гумрукӣ.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ РЕЖИМОВ И ПУТИ ИХ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

В статье анализируются и даются предложения по улучшению качества услуг и использования таможенных режимов, заключающиеся в полном переходе на электронное декларирование товаров, подлежащих таможенным процедурам международного транзита. Это позволяет участникам ВЭД представлять документы, необходимые для проведения таможенных операций.

Ключевые слова: таможенные режимы, таможенные услуги, таможенные процедуры, таможенный контроль.

Дар шароити кунунӣ аз нигоҳи мо, пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукиро дар асоси мукамалгардони истифодаи низомҳои гумрукӣ ва баҳодихӣ натиҷаҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти гумрукӣ сурат мегирад. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда имконият медиҳанд, ки баҳодихӣ ташаккулёбӣ ва инкишофи динамикаи гардиши савдои берунаи мол, ҳисоб намудан ва ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун асоси риояи қонунгузори гумрукӣ хело зарур аст. Аз тарафи дигар самаранокии фаъолияти гумрукӣ, дар шаффофият ва иҷрои пурраи қоидаҳо, ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ, интиҳоби низомҳои асосноккардашудаи низомҳои гумрукӣ боиси он мегардад, ки молу воситаҳои нақлиёти интиқолшаванда, дар муддати кӯтоҳ аз сарҳади гумрукӣ гузаронида шуда, ба бозори дохилӣ ва берунӣ ворид шуда талаботро ба онҳо сари вақт қонеъ гардонанд.

Бо ин мақсад, пеш аз ҳама, дар раванди баҳодихӣ низоми нишондиҳандаҳои пешниҳоди хизматрасониҳои мақомоти гумрукро ҷудо намуда, онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан зарур аст:

1. Нишондиҳандаҳои инъикосдиҳандаи тартиб, афзоиш ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба иштироккунандагони фаъолияти иқтисодӣ байналмилалӣ аз тарафи мақомоти гумрук.

2. Нишондиҳандаҳои инъикоскунандаи манбаҳои баланд бардоштани сифати пешниҳоди хизматрасонии гумрукӣ ва сарфа намудани хароҷотҳои иштироккунандагони фаъолияти иқтисодӣ байналмилалӣ.

Ба ақидаи мо истифодаи ин низоми баҳодихӣ имконият медиҳад, ки мавқеи мақомоти гумрук дуруст баҳо дода шуда, саҳми он дар пешрафти иқтисодиёти миллӣ таъмин карда шавад.

Ба гурӯҳи аввал нишондиҳандаҳое дохил карда шудаанд, ки бо ёрии онҳо таҳлил ва баҳодиҳии динамикии пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукӣ гузаронида мешавад.

Дар ин раванд яке аз самтҳои асосии пешниҳоди хизматрасониҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беҳтарсозии онҳо бо дарназардошти созишномаи қарзӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки Осиёгии Рушд ба роҳ монда шудааст. Бо ин мақсад аз соли 2005 то инҷониб Маркази идораи Лоихаи минтақавии таҳкими гумрук ва рушди инфраструктураи назди Хадамоти гумрук фаъолият менамояд, ки масъалаҳои марбут ба татбиқи лоиҳа ба зиммаи он гузошта шудааст.

Бояд қайд намуд, ки амали шудаи лоиҳаҳои таҳкими фаъолияти гумрукӣ ва рушди инфрасохтори он барои беҳдошти кори ин мақомот ҳиссаи беназир гузоштанд.

Дар солҳои охир сиёсати гумрукии кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба инкишоф, нисбатан мавзун ва қобили мулоҳиза гардид. Вай ба он хос мебошад, ки ба тағйири вазъи ҷаҳон мувофиқ омад ва сабаби инкишофи ҳамкариҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, мустаҳкам гардидани иқтисодиёти миллий шуд ва аксарияти мамлакатҳои Ғарбу Шарқ нисбати баъзе навъҳои молҳои воридотии саноатӣ ва кишоварзӣ боҷи гумрукиро кам карданду аз истифодаи усулҳои анъанавӣ, аз қабилӣ муҳосираи гумрукӣ, ҷанги гумрукӣ ва маҳдудиятҳои гумрукӣ даст кашиданд.

Дар шароити муосир сиёсати гумрукӣ ва воситаи пурзӯр ва ба амал баровардани он аз ҷониби – мақомоти гумрук дар асоси қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ, созишномаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, аснод ва тавсияҳои созмонҳои байналмилалӣ гумрукӣ сурат мегирад. Сохтори имрӯзаи мақомоти гумрукии аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро идораҳои давлатие ташкил мекунад, ки воридоту содироти тамоми навъҳои молҳоро аз сарҳад интиқолшаванда ва бағоч ва додани бору гирифтани боҷу андози муқарраршударо, назорат мебаранд. Бахшҳои асосии хадамоти гумрук дар Тоҷикистон дар истгоҳҳои роҳи оҳан, фурудгоҳ ва нуқти сарҳадӣ ҷой гирифтаанд.

Имрӯз бештар аз 140 мамлакатҳои ҷаҳон аъзои Созмони Умумиҷаҳонии Гумрук (СУГ) гардиданд, ки аз соли 1952 фаъолият мекунад ва оид ба ташкил кардан ва инкишоф додани хадамоти замонавии пурмаҳсули гуногуни гумрукии миллий дар тамоми кишварҳои ҷаҳон, махсусан дар он мамлакатҳое, ки роҳи дигаргунсозии бозорӣ ва бозоргониро интихоб кардаанд, кори бисёро ба субот мерасонад.

Ин созмони байналмилалӣ ба доманадор ва пойдор шудани ҳамкории ҷаҳонии гумрукӣ, инкишоф ёфтани равандҳои тиҷорати ҷаҳонӣ мусоидат мекунад, ба низом даровардани фаъолияти гумрукҳои миллиро роҷеъ ба муҳофизат кардани манфиатҳои иқтисодии мамлакатҳои худ ба роҳ меонад.

Таҳлилҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки созишномаи мазкур амалан нақши ба худ хоси қонуни умумии савдои ҷаҳонро бозӣ мекунад. Вай дар шароити иқтисодиёти бозорӣ таҷрибаи ғании низоми иқтисодиёти хориҷиро дорост. Равобити байналмилалӣ Хадамоти гумруки Тоҷикистон, ҳамкории онҳо дар соҳаҳои мухталиф ривож мегиранд ва густариш меёбанд. Ҳамаи онҳо дар сохтори давлатии назми робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ, ташаккули буҷети давлат, таъмини амнияти иқтисодии мамлакатҳои худ нақши муҳимро иҷро мекунанд.

Фаъолияти гумрукӣ дар марҳалаи ташаккул ёфтани худ қисми ҷудонопазири сиёсати хориҷии давлат буда, ҳаҷм сохт ва шароити воридоту содироти молро танзим месозад. Дар айни вақт ҳамаи давлатҳои ҷаҳон ба савдои байналмилалӣ ҷалб шудаанд. Тиҷорати байналмилалӣ дар шароити инкишоф ёфтани иқтисоди байналмилалӣ дар байни мамлакатҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ назар ва рушди босурати афзоиши истеҳсолот бо суръати нисбатан бештаре пеш меравад.

Танзими муосири фаъолияти гумрукӣ, ки ҷиҳатҳои мусбати дар марҳалаи гузаштаи тараққиёти ҷамъиятӣ дар худ омилҳои мусоидаткунандаи амнияти миллий, беҳатарии иқтисодиро дар бар гирад. Ин сиёсат иҷрои қонуну қоидаҳои гумрукиро

таъмин сохта, дар айни ҳол, як силсила вазифаҳои барои ҳаёти мамлакат зарур ва муҳимро ба ҷо меорад.

Якум, бо мақсади таъмини шароити мусоид барои истеҳсолкунандагони ватани кишвар дар бозори дохилӣ ва эмин доштани онҳо аз рақобати воридкунандагон фишангҳои анъанавии протекционизми тиҷоратиро, дар шакли бочҳои воридотӣ ва тарифҳои истифода мебаранд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки дар сурати истифодаи тарифи воридотӣ, онро барои иҷрои барномаҳои иҷтимоӣ, молиявӣ, истифода бо дарназардошти қисман маҳдуд сохтани, коҳиши омилҳо равона кардан зарур аст.

Ин падидаи нав, пеш аз ҳама, ба давлатҳои ҷаҳон тааллуқ доранд, зеро ҳифозати таърифро ҳамчун як манбаи даромади давлатӣ истифода мебаранд. Аз 1/4 то 3/15 ҳиссаи буҷет давлатии мамлакатҳое, ки даромади пасти милли доранд, ҳоло аз ҳисоби бочҳои гумрукӣ таъмин мешавад.

Вобаста ба ташкили дуруст ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар заминаи дастгирӣ ёфтани соҳибкорони истеҳсолӣ, дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 зарур аст.

Инро ба назар гирифта, муайян намудани дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ба роҳ монда шудааст. Дар ҷадвали 3.4. натиҷа ҳисобҳо бо истифодаи барномаи Excel пешниҳод карда шудааст.

Ҷадвали 1. Дурнамои ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Муодилаи ҳисобӣ	2023	2025	2030	Афзоиши миёнаи солона, %
Бочи гумрукӣ	$Y=5,0706x^2 - 2,3298x + 496,51$ $R^2=0,7292$	886,26	1084,42	1757,30	110,27
Андоз аз арзиши иловашуда	$Y=29,059x^2 - 134,6x + 2696,4$ $R^2=0,9729$	3838,78	4731,94	7981,90	111,02
Аксиз	$Y=4,6131x^2 + 18,656x + 146,61$ $R^2=0,9663$	688,12	910,31	1625,30	113,06
Дигар намуди пардохтҳои ҳатмӣ	$Y=10,383x^2 - 51,205x + 129,18$ $R^2=0,8870$	509,36	822,27	1967,95	121,30
Ҳамагӣ	$Y=35,931x^2 + 218,06x + 3356,1$ $R^2=0,9755$	8229,05	10102,41	16043,40	110,00

Сарчашма: ҳисобҳои муаллифон

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки раванди ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дар маҷмӯъ, ҳамасола ба 10,0 % зиёд мешавад.

Бояд қайд намуд, ки бузургии коэффитсиенти детерминатсия аз 0,7292 то 0,9755 тағйир меёбад.

Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки натиҷаҳои ба дастовардашуда дурустанд ва онҳоро дар раванди фаъолияти мақомоти гумруки кишвар истифода бурда шаванд.

Инчунин дар ҷадвали 2 дурнамои содироти молҳо ва шумораи декларатсияҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 оварда шудааст.

Аз ҷадвали 2 дида мешавад, ки раванди содироти молҳо дар маҷмӯъ ҳамасола ба 18,43 % ва Шумораи декларатсияҳои гумрукӣ ба 13,72% зиёд мешавад.

Бояд қайд намуд, ки бузургии коэффитсиенти детерминатсия аз 0,9604 то 0,9978 тағйир меёбад.

**Ҷавали 2. Дурнамон содироти молҳо ва шумораи декларатсияҳои гумрукӣ дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030**

Нишондиҳандаҳо	Муодилаи ҳисобӣ	2023	2025	2030	Афзоиши миёнаи солона, %
Содироти молҳо, млн. доллари ИМА	$y = 47,705x^2 - 276,79x + 1453,1$ $R^2 = 0,9978$	2826,10	5068,09	9236,94	118,43
Шумораи декларатсияҳои гумрукӣ	$Y = 1616,3x^2 - 512,3x + 64914$ $R^2 = 0,9604$	191224	224833	470490	113,72

Сарчашма: ҳисобҳои муаллифон

Дар ҷадвали 3 дурнамон истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 оварда шудааст.

**Ҷадвали 3. Дурнамон истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то
соли 2030**

Нишондиҳандаҳо	Муодилаи ҳисобӣ	2023	2025	2030	Афзоиши миёнаи солона, %
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ аз рӯи миқдори ДГБ	$y = 1596x^2 - 5097,1x + 64668$ $R^2 = 0,9478$	148070	201716	391690	114,91
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ, аз рӯи борҳои кашонидашуда, ҳазор тонна	$y = 434,63x + 5066,3$ $R^2 = 0,9097$	8977,97	9847,23	12020,38	104,25
Низомҳои гумрукӣ, ҳамагӣ, аз рӯи арзиши гумрукии молҳо, млн.доллар	$y = 243,02x^2 - 1551,3x + 7333,4$ $R^2 = 0,9612$	13056,32	19674,52	44725,72	119,23

Сарчашма: ҳисобҳои муаллифон

Аз ҷадвали 3. бар меояд, ки дар раванди амали намудани низомҳои гумрукӣ мутаносибан аз рӯи миқдори ДГБ, борҳои кашонидашуда ва арзиши гумрукии молҳо ҳамасола 14,91, 4,25 ва 19,23 фоиз зиёд мешавад, бузургии коэффитсиенти детерминатсия аз 0,9097 то 0,9612 тағйир меёбад.

Дар асоси ин хулоса баровардан зарур аст, ки пеш аз ҳама натиҷаҳои ба дастовардашуда дуруст мебошанд ва онҳоро ҳангоми хизматрасониҳо ва истифодаи низомҳои гумрукӣ дар Тоҷикистон мавриди истифода қарор додан ба маврид аст.

Аз натиҷаҳо бар меояд, ки мақомоти гумрук барои баланд шудани сатҳи самаранокии амалиёти содиротию воридоти кишвар ҷидду ҷаҳд мекунад. Ҳоло молҳое ба кишвари мо ворид мешаванд, ки истеҳсолшон аз нигоҳи иқтисодӣ ғайриафзалин аст ва ҳангоми содирот, молҳое аз мамлакат бароварда мешаванд, ки хароҷоти истеҳсоли онҳо аз дараҷаи ҷаҳонӣ пойёнтар аст. Чунин аст тавсияи классикии ғайриафзалин нисбат ба содирот ва воридоти мол.

Бояд қайд намуд, ки мақомоти гумрук ба нигоҳ доштани дараҷаи муайяни нархҳои дохилӣ дар кишвар барои фуруши маҳсулоти ватанӣ дар бозори ҷаҳонӣ нақши калонро мебозад. Аз ин рӯ дараҷаи иштироки иқтисодии ватаниро дар муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ баҳо дода, саҳми содиротро, яъне таносуби арзиши содирот нисбат

ба арзиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва ҳамчунин ҳаҷми маҳсулот ба ҳар сари аҳоли, муайян кардан зарур аст.

Таҳқиқотҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мақомоти гумрук ба ҳамкориҳои байналмилалӣ таҷрибаивазкунӣ ва андешидани чораҳои нисбати истифодаи дастовардҳои илмӣ ва техникӣ мусоидат мекунад, ҳамчунин ба корхонаҳои хурд ва миёнаи миллӣ нисбат рушди иқтисодӣ ба миллӣ кумак мерасонад.

Ба ақидаи мо танзими гумрукӣ низоми гумрукиро дар доираи ҳамкориҳои бисёрҷониба, қабл аз ҳама, дар доираи Иттиҳоди давлатҳои мустақил мусоидат ва мувофиқат мекунад. Гирифтани боҷҳои гумрукӣ чараҳои ҳамгироиро суръат бахшида амиқтар мегардонад, даромади буҷети давлатро меафзояд.

Дар ҳақиқат, гумрук аз замонаҳои қадим ҳамчун пардохти музди хизматрасониро, ки тоҷирон дар бандарҳо, анборҳо ва кашидани борҳо месупориданд, ба вуҷуд омада, дар муносибатҳои имрӯзаи хоҷагидорӣ ҳақонӣ тавассути ҳимояи савдои дохилӣ ва соҳаҳои ҷудогонаи иқтисодӣ ба миллӣ ба воситаи эмин доштани он аз рақобати моли хориҷӣ мубаддал гардидааст.

Бо назардошти ин ба хулоса омадан зарур аст, ки сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати таркиб системаи воҳидоти томеро ташкил медиҳад, ки ба амалӣ намудани принципҳои дар фаъолияти гумрукии ҷойдошта асос меёбад.

Таҳти сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд системаи чорабиниҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дигар чорабиниҳои калонҳаҷме дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ фаҳмида шавад, ки ба ҳифзи манфиатҳои дохилию хориҷии иқтисодии давлат, ташкилоту корхонаҳо ва шаҳрвандон равона гардида шудаанд.

Дар сиёсати давлатӣ низ сиёсати гумрукӣ яке аз вазифаҳои муҳимро иҷро менамояд. Дар шароити муосир мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар ва беҳтарсозии муносибатҳои байнидавлатӣ, раванди интиқоли молу воситаҳои нақлиёт ва хизматрасониҳои гуногуни гумрукӣ ҳамаи чораҳои заруриро дида истодааст.

Инчунин дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти гумрукӣ ҳамчун шояи муҳимтарини фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ кори худро ба роҳ монда, дар тадқиқи рушди иқтисодӣ ба миллӣ бо назардошти ғанӣ гардонидани буҷети давлат ва ҳимояи амнияти иқтисоди миллӣ ва беҳтар нигоҳ доштани он, саҳми босазое мегӯзорад. Аз ин лиҳоз бояд қайд намудан зарур аст, ки фаъолияти номбаршуда танҳо дар натиҷаи ташкили дурусти амали намудани сиёсати гумрукӣ ва тақмили он ва сраи вақт гузаронидани назорати гумрукӣ ва истифодаи оқилонаи низомҳои гумрукӣ амалӣ карда мешаванд.

Тавре, ки таҳлил нишон медиҳад, дар маҷмӯъ, мушкilotи таҳияи назария ва амалияи маъмурияти гумрукӣ дар заминаи ташаккули иқтисоди рақамӣ мураккаб буда, ҳамаи сатҳҳои хоси назарияҳои махсусро фаро мегиранд. Инҳо масоили дорои хусусияти концептуалӣ, мушкilotи дарёфти моделҳо ва усулҳои мувофиқ, эҷод ва навсозии технологияҳо ва системаҳои идоракунӣ мебошанд. Ба андешаи мо, дар байни масоили мубраме, ки таваҷҷӯҳи аввалиндараҷа барои амалисозии трансформатсияи мувофиқи институти маъмурияти гумрук дар раванди ҷорӣ намудани гумруки рақамӣ талаб мекунад, инҳоянд:

✓ ташаккул ва таҳияи як идеяи асосии институти кибернетикии маъмурияти гумрук, ки моҳияти интеллектуалии гибридии равандҳо ва технологияҳои гумрукиро инъикос мекунад ва тадқиқи онҳо;

✓ таҳияи асосҳои назарияи маъмурӣ ва идоракунии гумрукӣ дар асоси дониш - назарияи менеҷменти гумрукии рақамӣ ё назарияи маърифатӣ;

✓ таҳияи технологияҳои инноватсионӣ барои идоракунии электронӣ ва назорат (идоракунии электронӣ ва назорати электронӣ), бо дарназардошти талаботи

протоколҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо ва стандартҳои чорҷӯбаи амният ва соддагардонии тиҷорати байналмилалӣ;

✓ таҳияи маҷмуи вазифаҳо барои идоракунии дар асоси дониш, эҷоди платформаи ягонаи иттилоотӣ, усулҳои таҳлил ва оморасозии муҳити истифодаи технологияҳо ва воситаҳои перспективии технологияи иттилоотӣ дар заминаи ягонаи методологӣ;

✓ таъсиси системаи мувофиқашуда ва мутавозини ҳадафҳо, нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои баҳодиҳии фаъолияти мақомоти гумрук ва сифати хизматрасониҳо дар муҳити технологияҳои гумрукии бо истифодаи ИТ;

✓ таҳияи заминаи методӣ ва базаи барномавӣю техникии бехатарии система, муҳити иттилоотӣ, воситаҳои барномавӣю техникии маъмурият ва идоракунии гумруки рақамӣ;

✓ ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ, зерсохторӣ, ташкилӣ, кадрӣ ва омӯзиши онҳо бо технологияи рақамӣ ва ғайра.

Ба ақидаи мо амали намудани ин самтҳо имконият медиҳад, ки хизматрасонии гумрукӣ дар асоси истифодаи самараноки низомҳои гумрукӣ ва интиҳоби дурусти онҳо дар мамлакат беҳтар гардида, рушди устувори инноватсионии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда шуда, ҳамгироии байналмилалӣ дар сатҳи нав нисбатан хубтар ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Гаюрова Р.С. Совершенствование применения таможенных режимов в Республике Таджикистан: автореферат дисс...канд.экон.наук /08.00.05.03. Душанбе, 2024.-56с.

2. Отчетные данные Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан.- Душанбе,2023. -257с.

3. Раджабова Н.Р. Гаюрова Р.С. Некоторые аспекты улучшения оказания таможенных услуг в условиях цифровизации// Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир. Материалы межд.науч.практ.конф. (27-28 декабря 2022г.) /Под ред. д.т.н. Х.Х. Назарзода. -Душанбе:«ДДТТ», 2022. - 479 с.- С.383-386.

4. Раджабова Н.Р.,Гаюрова Р.С. Основные направления инновационного развития таможенной системы Республики Таджикистан//Развитие инновационной экономики в Таджикистане и Польше. Сборник материалов международной научно- практической дистанционной конференции: под общ. ред. Факерова Х.Н., Раджабова Р.К.- Душанбе:”ТГУК”, 2018. – С.65-66.

5. Раджабов Р.К., Раджабова Н.Р., Хикматов С.И. Организация таможенного контроля товаров и транспортных средств.Учебник.-Душанбе: Ирфон, 2021.- 265с.

АБДУКОДИРЗОДА ДЖАМШЕД КОМИЛ,

к.э.н. кафедры таможенное дело ТГУК 734055, г.Душанбе, ул. Дехоти,1/2
Тел. (+992900014477) E-mail: tguk@mail.ru

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ ТОВАРОВ И ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ И ИХ ФОРМИРОВАНИЕ

В статье представлен стратегия развития организации таможенного контроля, а также совершенствована логистическая организации таможенного дела и оптимизации организации таможенного контроля товаров и транспортных средств, обоснованы основные направления совершенствования системы организации таможенного контроля товаров и транспортных средств.

Ключевые слова: таможенный контроль, внешнеторговая деятельность, таможенное оформление, экономическая безопасность, внешнеэкономическая деятельность.

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ ТОВАРОВ И ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ И ЕЕ ФОРМИРОВАНИЕ

Дар мақола стратегияи рушди ташкили назорати гумрукӣ, инчунин коркарди гумрукӣ дар асоси истифодаи равиши логистикӣ, ташкил ва гузаронидани назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт, самтҳои асосии тақмили низоми ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт муайян карда шуданд.

Вожаҳои калидӣ: назорати гумрукӣ, ҷаъолияти савдои хориҷӣ, барасмиятдарории гумрукӣ, бехатарии иқтисодӣ, ҷаъолияти иқтисоди хориҷӣ.

В новых условиях деятельность таможенной системы основывается на требованиях современного рынка, для инновационного проведения таможенного контроля ТиТС, их эффективности, а также для обеспечения экономической безопасности защищают экономические интересы страны.

Опыт показывает, что в развитие таможенных отношений Таджикистана связано с взаимосвязи с ВТО и ВТамО и они направлены для соблюдения меры по таможенно-тарифного и нетарифного регулирования ВЭД, гармонизации и упрощения проведения таможенных процедур в современных трансформационных условиях.

Работа ВТО заключается в уменьшении ограничений международной торговли, при этом используя методы: ТТР, снизить уровень импортных таможенных пошлин, устранение нетарифного препятствия для результативной работы ВЭТ.

Для эффективности внешнеторговой деятельности Республики Таджикистан таможенные органы для субъектов ВЭД создают благоприятные условия транспортным предприятиям, целесообразные маршруты по перевозке товаров придерживаясь принципов и правил ВТО, при возникновении проблем, проводят переговоры, подписывают торговые соглашения чтобы купить товары и предоставление услуг, а также договор для решения появляющихся споров, совершенствование торговой деятельности с участием членов Всемирной торговой организации.

Это дает возможность эффективного осуществления таможенного контроля ТиТС. В этом процессе важным считается тарифное регулирование, где необходимо определить страну, которая производила этот товар и таможенную стоимость перемещаемых товаров.

В современных условиях система установления таможенной стоимости делает расчеты, а также взыскивает товары, потому что необходимо взимать таможенные платежи по определённым товарам. Важно заметить, что для таможенных органов по принятию решения по лицензированию товара, необходим процесс контроля лицензии, а также по сертификации товара.

Анализируя процесс контроля за сертификацией, было выявлено, что это сложный механизма нетарифного регулирования. Кроме того, когда происходят экспортно-импортные операции, применяют неразрешенные меры при перемещении ТиТС через таможенную границу.

В процессе изучения практического опыта по применению нетарифных ограничений, выявлены «установленные ограничения и применяемые административные меры, нетарифные сборы, налоги, финансовые меры, субсидии и дотации, таможенные процедуры и формальности, а также меры по количественному регулированию» и др.».

Анализируя деятельность таможенных организаций, установлено, что в процессе транзита отсутствуют обусловленные сборы на транзитные товары, поэтому нужно четко контролировать всю таможенную территорию Таджикистана, где проходят транзитные перевозки. Также нужно особое внимание уделить запрету импорта и экспорта.

Анализ международного опыта показал, что использование инструментов протекционизма защищает внутренний рынок и применяются жесткие требования к сертификации. Однако из-за отсутствия признания иностранных норм и сертификатов, это дорогостоящий и длительный процесс национальной сертификации, трудности в таможенной формальности и передачи документов и товаров.

В этих условиях важное место отводится брокерской деятельности на рынке

таможенных услуг. Учет концептуальных подходов в условиях развития мировой экономики и совершенствование инновационной стратегии развития таможенных органов, способствует эффективно развиваться таможенным отношениям с странами мира.

На наш взгляд, реализация стратегии развития рынка таможенных услуг и системы таможенного контроля в целом обеспечит создание условий для социально-экономического развития страны и ее регионов; роста экспортного потенциала и импортозамещения; превращение таможенной сферы в конкурентоспособный кластер.

Другим важным направлением при разработке стратегии развития рынка таможенных услуг и системы таможенного контроля рассматривается проведение анализа результатов применения технических средств, используемых таможенных органов при проведении ТК в Республике Таджикистан.

В Республике Таджикистан Правительством от 02.05.2010г. была принята внедрения система «Единого окна». Она введена 1.09.2020 года и сейчас система успешно работает.

Также в Республике Таджикистан госконтроль осуществляется в виде: пограничного, таможенного, санитарно-эпидемиологического, ветеринарного, фитосанитарного, транспортного, личного и другого контроля.

Исходя из этого, необходимо контролируемым органам в автодорожных ПП через границу страны изучить взаимодействие и совершенствовать работу по развитию модели «Одна остановка».

Результаты исследований позволили выявить такие недоработки в работе таможенной службы страны:

- неразвитость модели ТК на автодорожных пунктах имеющий статус международный;
- повтор некоторых операций со стороны контролирующих органов и отсутствия связей между ними;
- необоснованное удерживание ТиТС на неопределенное время, из-за процедуры проверки документов;
- отсутствие полного контроля и координации в режиме времени;
- общий поток пассажирского и грузового транспорта и другие.

В работе проведен анализ действующей технологий контроля со стороны государственных органов в условиях автодорожного пункта пропуска «Нижний Пяндж», которая показана на рисунке 1.

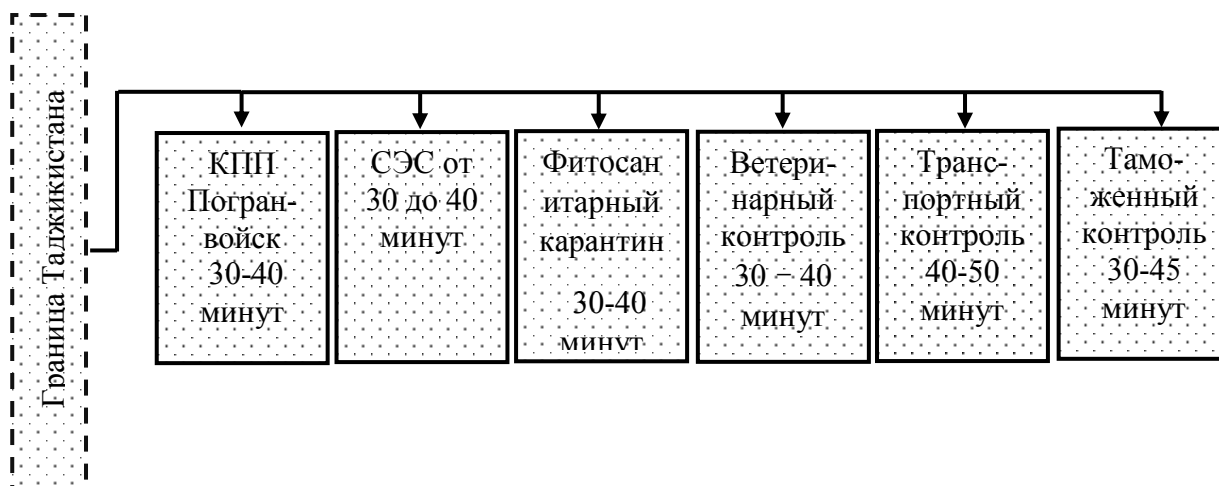

Рисунок 1. Действующая технология осуществления таможенного контроля на автодорожный пункт пропуска (АПП) «Нижний Пяндж» (составлено автором)

Учитывая особенности проведения таможенного контроля, предлагаем совместную схему таможенного контроля в автодорожных пунктах пропуска совершенствовать таким образом (рис.2.)

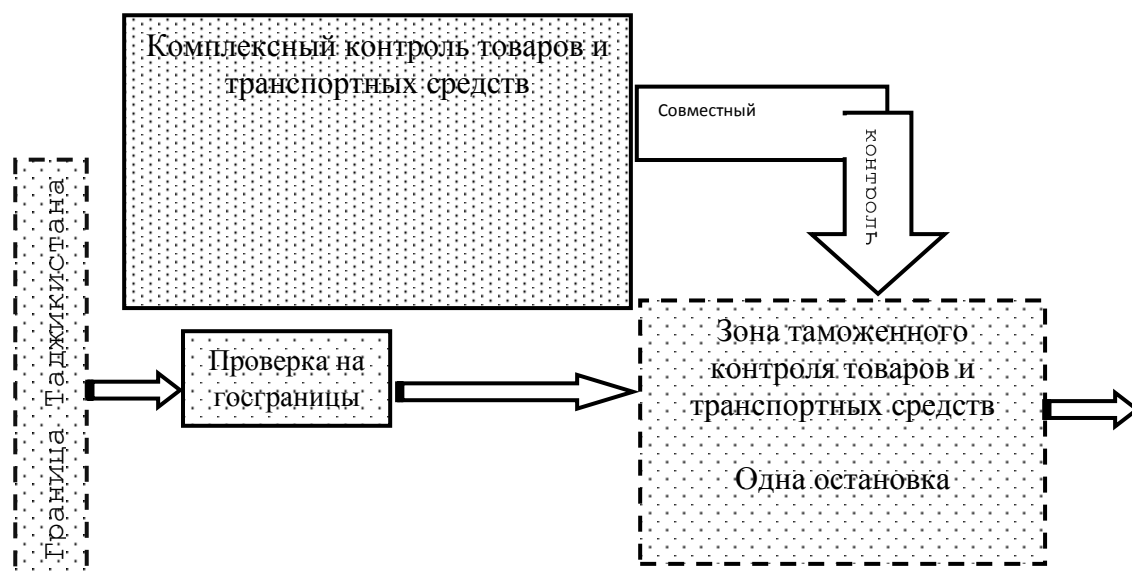

Рисунок 2. Усовершенствованная схема проведения совместного таможенного контроля (составлено автором)

Использование предложенной схемы совместного осуществления таможенного контроля способствует:

- сокращение времени процесса проведения таможенного оформления и контроля ТиТС;
- рост объема транзитных грузопотоков и товарооборота с Афганистаном;
- улучшить результативность таможенного контроля перемещением ТиТС, уровень качества оказываемых видов таможенных услуг участникам ВЭД;
- борьба с коррупцией со стороны работников, а также необходимо с ними провести разъяснительную работу;
- организация прозрачного процесса контроля государственными органами для роста имиджа республики, а также обеспечить экономическое развитие Республики Таджикистан.

С целью осуществления таможенного контроля ТиТС по принципу «Одна остановка» главным требованием считается оптимизация времени контроля. Используя результаты проведенного мониторинга за 2019-2022 годы в таможенной службе страны определена величина среднего времени для осуществления таможенного контроля ТиТС (табл. 1.).

Таблица 1. Время для таможенного контроля транспортных средств

№ п/ п	Виды автомобилей и автобусов	Продолжительность проведения контроля, мин.			
		Малая грузоподъемность, тонн/ вместимость, пасс.	Средняя грузоподъемность, тонн/ вместимость, пасс.	Большая грузоподъемность, тонн/ вместимость, пасс.	Очень большая грузоподъемность , тонн/ вместимость, пасс.
1.	Легковые автомобили	7,0-13,0			
2.	Порожние автомобили	10,0-15,0	12,0-17,0	15,0-23,0	23,0-30,0
3.	Грузовые автомобили с товаров	15,0-20,0	17,0-23,0	24,0-27,0	28,0-33,0
4.	Автобусы	15,0 – 19,0	19,0-25,0	25,0-33,0	33,0 – 36,0

Источник: результаты получены автором на основе проведенного мониторинга в таможенных постах республики за 2015-2023 годы.

При внедрении системы «Единое окно» учитывая перспективу развития интегрированного контроля необходимо:

- использование всех возможностей системы Единого окна с ЕАИС таможенных органов Республики Таджикистан;
- цифровизация таможенного оформления;
- автоматизацию этапов прохождения товаров и транспортных средств на пограничных пунктах пропуска;
- постепенный переход контрольных функций проведения таможенного оформления и контроля ТИТС и др.

В целом, обоснованные и предложенные направления позволят повысить уровень качества проведения таможенного контроля товаров и транспортных средств по таможенной системы и РТУ, в частности, а также таможенных подразделений и улучшить взаимодействия с субъектами ВЭД. Вышеизложенное способствует увеличению внешнеторгового оборота, защите экономических интересов и обеспечению экономической безопасности в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Раджабов Р.К. Организация и технология таможенного контроля товаров и транспортных средств / Р.К.Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 169 с.
2. Раджабов Р.К. Региональные особенности развития рынка таможенных услуг. Монография / Р.К. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 150с.
3. Раджабова Н.Р., Буриев Л.Дж. Совершенствование системы проведения и качества таможенных процедур в Республике Таджикистан/ Л.Дж. Буриев, Н.Р. Раджабова // Вестник педагогического университета, № 5(66)-2015. - Душанбе: ТГПУ имени С.Айни, 2015. - С.76-84.
4. Отчет о работе Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан. - Душанбе: «ТСРТ», 2023. - 257с
5. Раджабов Р.К., Хикматов С. Таможенная система: состояние: проблемы и инновационное развитие/Под ред. профессора Факерова Х.Н.-Душанбе: Сумани кудрат, 2012. - 196 с.
6. Раджабов Р.К., Хикматов С.И., Раджабова Н.Р. Экономика таможенного дела / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов, Н.Р.Раджабова. - Душанбе: Ирфон, 2021. - 184 с.

МИРЗОАЛИЕВ АБДУРАШИД АБДУНАБИЕВИЧ,

д.и.и., и.в. профессора кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½; Тел: (+992) 934444145. E-mail: menejment_08@mail.ru

САЛОМОВА УМИЯ ТҶИЧИЕВНА,

н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Дехотӣ ½;
Тел.: (+992) 934444156. Email: salomova.umiya@mail.ru

РАҚАМИКУНОНИИ СОҲАИ САЙЁҲӢ: АҲАМИЯТ ВА ДУРНАМО

Дар шароити муосир рақамикунонӣ яке аз равандҳои муҳими рушд ва такмили соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб меравад. Рақамикунонии хизматрасониҳои сайёҳӣ на танҳо самаранокии фаъолияти ширкатҳоро зиёд менамояд, балки ба ҷалби бештар сайёҳон ва такмили муносибатҳои онҳо бо хадамот мусоидат мекунад. Дар мақола самтҳои асосии рақамикунонӣ, технологияҳои нав, мушкилот ва дурнамои татбиқи рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳӣ баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, сайёҳӣ, технологияҳои рақамӣ, платформаҳои онлайн, хизматрасонӣ, дурнамо.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ: ЗНАЧЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В современных условиях цифровизация считается одним из важнейших процессов развития и совершенствования туристической отрасли. Цифровизация туристических услуг не только повышает эффективность деятельности компаний, но и способствует привлечению большего количества туристов и улучшению их взаимодействия с услугами. В статье рассматриваются основные

направления цифровизации, новые технологии, проблемы и перспективы внедрения цифровизации в туристическую отрасль.

Ключевые слова: цифровизация, туризм, цифровые технологии, онлайн-платформы, услуги, перспективы.

Сайёҳӣ яке аз калонтарин соҳаҳои хизматрасонист, ки рушди он ба шаклҳои самарабахши алоқаи ташкилотҳои сайёҳӣ бо истеъмолкунандагон вобаста аст. Пайдоиши технологияҳои нав ва талаботи афзояндаи ҳамкорӣ дар вақти воқеӣ бо истеъмолкунандагон тарзи кори тичоратро бо технологияҳои инноватсионии рақамӣ дар таҳияи стратегияҳои инноватсионии созмонҳои сайёҳӣ нақши ҳалкунанда мебошад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои муассири иртиботӣ мутобиқи эҳтиёҷоти тағйирёбанда, ташкилотҳои сайёҳӣ бояд системаҳо ва равандҳои худро ба сохтори чандир, ки шаклҳои муосири ҳамкориҳои рақамиро дастгирӣ мекунанд, мутобиқ созанд[1]. Ҳадафи ин тадқиқот омӯзиши таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ мебошад. Тадқиқот тамоюлҳои асосии ҷаҳонии трансформатсияи рақамии соҳаи сайёҳӣ муайян карда, шаклҳои афзалиятноки муошират бо истеъмолкунандагон бо истифода аз технологияҳои рақамӣ муайян карда шуд ва муайян кард, ки сатҳи рақамикунонии созмонҳои сайёҳӣ аз талаботи истеъмолкунандагон барои рақамикунонии хизматрасонии сайёҳӣ хеле ақиб мемонад.

Рушди босуръати технологияҳои рақамии инноватсионӣ шакли усулҳои пешбурди тичорат, аз ҷумла дар соҳаи сайёҳиро ба таври назаррас тағйир дод. Дар даҳсолаҳои охир рушди технологӣ ба соҳаи сайёҳӣ таъсири назаррас расонд. Зарурати ҳамоҳангсозии ҷонибҳои гуногуни манфиатдори сайёҳӣ, аз ҷумла туроператорҳо, провайдерҳои хизматрасонӣ ва истеъмолкунандагон боиси ҷорӣ шудани технологияҳои ИТ дар баҳши сайёҳӣ, аз ҷумла таҳияи платформаҳои алоқаи электронӣ гардид[3]. Имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар сайёҳӣ ду ҷанбаи асосиро дар бар мегиранд: имкониятҳо аз нуқтаи назари истеъмолкунанда ва имкониятҳо аз нуқтаи назари провайдери хизматрасонии сайёҳӣ. Табдилдиҳии рақамии баҳши сайёҳӣ ба истеъмолкунандагон имкон медиҳад, ки барои ҷустуҷӯи маҳсулоти сайёҳӣ кӯшиши камтар сарф кунанд, имкони гирифтани машваратҳои онлайн, арзёбӣ ва интиҳоби макони таъинот ва кам кардани хароҷоти истифодаи хизматҳои сайёҳӣ фароҳам меорад. Аз тарафи дигар, рақамисозӣ рақобатпазирии корхонаҳоро дар бозори хизматрасонии сайёҳӣ барои таъминкунандагони маҳсулоти сайёҳӣ афзоиш медиҳад[4]. Дар муҳити хеле рақобатпазир, рақамисозӣ имкон медиҳад, ки ба тағйироти бозор зуд вокуниш нишон диҳад, ғоидаи бештарро тавассути оптимизатсияи хароҷот ва садоқати баландтари муштариён таъмин кунад. Истифодаи абзорҳои рақамии ба истеъмолкунандагон нигаронидашуда, аз ҷумла барномаҳои сайёҳии мобилӣ, ёварони рақамии шахсӣ, маркетинги виртуалӣ ва афзоянда ё чатботҳо, имрӯз бартариҳои рақобатӣ барои провайдерҳои хизматрасонии сайёҳӣ мебошад.

Рақамикунонии соҳаҳои гуногуни иқтисод яке аз талаботи замони муосир мебошад. Соҳаи сайёҳӣ низ аз ин раванд истисно нест[2]. Имрӯзҳо рушди технологияҳои рақамӣ, интернет ва барномаҳои мобилӣ имконият медиҳанд, ки сайёҳон пеш аз сафар тамоми маълумоти заруриро ба таври онлайн дастрас намоянд. Аз ин рӯ, рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳӣ ҳамчун воситаи беҳтар кардани сифат ва суръати хизматрасониҳо, инчунин ҷалби бештари сайёҳон хизмат мекунад.

1. Аҳамияти рақамикунонӣ дар сайёҳӣ

Рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки:

✓ Фармоиш ва брон кардани меҳмонхонаҳо, нақлиёт ва роҳбаладон тавассути онлайн анҷом дода шавад;

✓ Пешниҳод ва таблиғи ҳадамот ба таври самаранок сурат гирад;

✓ Таҷрибаи муштариён пайгирӣ ва таҳлил шавад;

✓ Низомии идоракунии дохилии ширкатҳо (CRM, ERP) осонтар гардад.

2. Технологияҳои асосии рақамӣ

Дар соҳаи сайёҳӣ технологияҳои зерин васеъ истифода мешаванд:

✓ Вебсайтҳо ва платформаҳои бронкунӣ (Booking.com, Airbnb ва ғ.);

- ✓ Барномаҳои мобилӣ барои роҳбаладӣ ва харитаи интерактивӣ;
- ✓ QR-кодҳо ва боти чати автоматӣ;
- ✓ Технологияҳои VR ва AR барои сайри маҷозӣ;
- ✓ CMM барои муаррифӣ ва таблиғи хизматрасониҳо.

3. Мушкилоти рақамикунонӣ дар Тоҷикистон [5]

Дар кишварҳои мисли Тоҷикистон мушкилоти зерин ҷой доранд:

- ✓ Сатҳи пасти рақамикунонии ширкатҳои маҳаллӣ;
- ✓ Камбуди кадрҳои тахассусӣ;
- ✓ Дастрасии маҳдуд ба интернет ва техника дар баъзе минтақаҳо;
- ✓ Махфият ва амнияти иттилоот.

4. Дурнамои рақамикунонии сайёҳӣ

Барои рушди рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳии Тоҷикистон тавсия дода мешавад:

- ✓ Рушди инфрасохтори рақамӣ дар маконҳои сайёҳӣ;
- ✓ Дастгирии давлатӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ин самт;
- ✓ Омӯзиши кормандон ва ҷалби мутахассисон;
- ✓ Эҷоди барномаҳо ва платформаҳои миллӣ.

Дурнамои рақамизатсия

Беҳтар кардани таҷрибаи муштариён: Таҳияи хидматҳои фардӣ ва тавсияҳо дар асоси таҳлили амиқи рафтор ва афзалиятҳои туристӣ.

Рушди шаклҳои нави сайёҳӣ: Пайдоиши форматҳои нави сайёҳӣ, ба монанди сайёҳии виртуалӣ ё "сайёҳии интеллектуалӣ", инчунин пешниҳодҳои фасеҳтар ва фармоишӣ.

Интеграция бо дигар соҳаҳо: Ҳамгироии зичтари сайёҳӣ бо бахшҳои дигар, аз қабили нақлиёт, тандурустӣ ва тичорати электронӣ барои пешниҳоди хидматҳои ҳамаҷониба.

Татбиқи системаҳои пардохти рақамӣ: Рушди минбаъдаи пардохтҳои электронӣ ва мобилӣ, аз ҷумла суртосистемҳо, барои содда ва суръатбахшии транзаксия.

Расми 1. Самтҳои ташаккули рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳӣ (таҳияи муаллифон)

Технологияҳои замонавӣ ба соҳаи сайёҳӣ ҳарчи бештар таъсир карда, имкониятҳои навро барои беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ ва ҳамкориҳои муштариён пешниҳод мекунанд. Бо рушди босуръати асбобҳои рақамӣ, сайёҳон барои банақшагириӣ ва ташкили сафарҳои худ бештар ба онҳо муроҷиат мекунанд ва вақт ва захираҳоро сарфа мекунанд. Биёед якҷанд самтҳои асосиро дида бароем, ки дар он иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия сайёҳро қулай ва дастрастар мегардонанд (Расми 1.) [6]:

1. Рақамизатсияи хизматрасониҳои сайёҳӣ. Технологияҳои рақамӣ равандҳои фармоиш, пардохт ва хидматро оптимизатсия мекунанд. Платформаҳо ба монанди Booking.com, Airbnb ва TripAdvisor дастрасии қулайро ба интиҳоби васеи меҳмонхонаҳо,

хадамоти сайёҳӣ ва фаъолиятҳо таъмин мекунанд. Барномаҳои мобилӣ ба монанди Google Maps ба сайёҳон кӯмак мекунанд, ки ҷойҳои ҷолиб ва тамошобобро ба осонӣ пайдо кунанд ва саёҳатро бароҳаттар ва бароҳаттар кунанд.

2. Фардикунонӣ ва такмил додани таҷрибаи корбар. Истифодаи маълумоти калон ва зеҳни сунӣ имкон медиҳад, ки барои сайёҳон пешниҳодҳои фардӣ эҷод кунанд. Дар асоси афзалиятҳои корбар, системаҳо метавонанд беҳтарин масирҳо, меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва фаъолиятҳоро тавсия диҳанд. Ин равиш на танҳо сифати хидматро беҳтар мекунад, балки қаноатмандии муштариёро низ афзоиш медиҳад, ки дар навбати худ садоқат ва боздидҳои тақрори афзоиш медиҳад.

3. Воқеияти виртуалӣ ва васеъшуда. Воқеияти виртуалӣ (VR) ва воқеияти афзоянда (AR) уфукҳои навро барои сайёҳӣ мекушояд. Саёҳатҳои виртуалӣ ба ҷойҳои тамошобоб, осорхонаҳо ва меҳмонхонаҳо ба сайёҳон имкон медиҳанд, ки ҷойҳоеро, ки нақша доранд, دیدан кунанд. Технологияҳои AR, дар навбати худ, барномаҳои интерактивиро пешниҳод мекунанд, ки маълумоти рақамиро ба муҳити воқеии ҷаҳон илова мекунанд, таҷрибаи сайёҳонро беҳтар мекунанд ва боздидҳоро ҷолибтар ва иттилоотӣ мегардонанд.

4. Пардохтҳои электронӣ ва мобилӣ. Рақамизатсияи пардохтҳо раванди хариди чиптаҳо, брон кардани хидматҳо ва пардохти молҳоро ба таври назаррас суръат мебахшад. Ҳамёнҳои мобилӣ ба монанди Apple Pay, Google Play ва криптовалютаҳо дар сайёҳӣ маъмул шуда, барои сайёҳон дар саросари ҷаҳон роҳат ва амниятро барои муомилоти молиявӣ таъмин мекунанд. Ин муомиларо бо хадамот содда мекунад ва вақти интизориро ҳангоми пардохт кам мекунад.

5. Навовариҳо дар логистика ва нақлиёт. Технологияҳои муосир, аз қабili системаҳои интеллектуалии фурудгоҳ, барномаҳои иҷораи таксӣ ва мошинҳо ва мошинҳои худгард, сафарро ба таври назаррас осонтар мекунанд. Автоматӣ ва ба тартиб даровардани бақайдгирӣ ва паймоиш дар фурудгоҳҳо ва шаҳрҳо вақтро сарфа мекунад ва сафарро бароҳаттар мекунад. Масалан, мошинҳои худидоракунада метавонанд тавассути содда кардани логистика дар макон як қисми асосии ояндаи сайёҳӣ гарданд.

6. Рушди устувори сайёҳӣ. Иқтисоди рақамӣ инчунин ба пешбурди сайёҳии устувор мусоидат мекунад. Системаҳои мониторинг барои идора кардани чараҳои сайёҳон дар минтақаҳои аз ҷиҳати экологӣ ҳассос ва кам кардани таъсири онҳо ба табиат ва ҷомеаҳои маҳаллӣ кӯмак мекунанд. Рушди саёҳати аз ҷиҳати экологӣ тоза, аз қабili мошинҳои барқӣ, аҳамияти бештар пайдо карда, тамоюли рушди устуворро дар саноат дастгирӣ мекунад.

7. Сайёҳӣ ва ВАО иҷтимоӣ. Платформаҳои васоити ахбори иҷтимоӣ ба монанди Instagram, TikTok ва YouTube дар соҳаи сайёҳӣ нақши муҳим мебозанд, тамоюлҳоро ташаккул медиҳанд ва ба рафтори истеъмолкунандагон таъсир мерасонанд. Дарки визуалии самтҳо ва хидматҳо дар ин платформаҳо сайёҳон аз тамоми ҷаҳонро ҷалб мекунад. Баррасиҳо, рейтингҳо ва блогҳои видеой ба сайёҳон дар интиҳоби самтҳо, меҳмонхонаҳо ва фаъолиятҳо кӯмак мерасонанд, ки каналҳои иловагӣ барои пешбурди хидматҳои сайёҳӣ эҷод мекунанд.

8. Мутобиқӣ ва шаклҳои нави сайёҳӣ. Рақамизатсия инчунин ба рушди шаклҳои нави сайёҳӣ, аз қабili кӯчманчии рақамӣ ва кори дурдаст мусоидат мекунад. Қобилияти кор дар масофаи дур аз ҳар гӯшаи ҷаҳон барои сайёҳон уфукҳои нав мекушояд. Рушди ин шаклҳои сайёҳӣ ба сафарҳои тӯлонӣ ва ба вучуд омадани навҳои нави хидматрасонии сайёҳӣ, аз қабili утоқҳои офис ва ҷойҳои коворкинг барои сайёҳон мусоидат мекунад.

9. Интегратсияи технологӣ: Татбиқи минбаъдаи технологияҳо ба монанди Интернетии чизҳо (IoT), маълумоти калон, AI ва blockchain барои эҷоди системаҳои бештар ҳамгирошуда ва интеллектуалии сайёҳӣ.

Хулоса. Рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳӣ воситаи муҳимест барои рушди босубот, ҷалби сармоя, беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ва рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ. Иҷрои чораҳои зарурӣ барои рақамикунонии соҳа дар шароити муносири Тоҷикистон аҳамияти бузург дорад.

АДАБИЁТ

1. А.А. Мирзоалиев, Ё.К. Худойкулова Омодагии кадрҳо дар шароити рақамикунонии саноати сайёҳӣ Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2/2(47) Душанбе, 2023 -С.26-33
2. Назаров А. А. «Сайёҳӣ ва рушди рақамӣ» – Душанбе: Ирфон, 2021.
3. Мирзоалиев А.А., Абдуллоев З.А. Дурнамо ва самтҳои асосии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Идоракунии давлатии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамо. Маҷмӯаи маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. ДСХ, 22 июни соли 2019.-Душанбе: “Соҳибкор”.- 435с.
4. Юнусов М. М. «Сайёҳӣ ва технологияҳои нав» – Хучанд, 2020.
5. Давлатов И. «Идоракунии сайёҳӣ дар асри рақамӣ» – Душанбе, 2023.
6. World Tourism Organization (UNWTO) Reports, 2022.
7. OECD Digital Tourism Report, 2021.

СУХАНБЕРДИНА БИБИГУЛЬ БАТЫРКАИРОВНА,

Ассоциированный профессор кафедры Финансов и экономики Западно - Казахстанского инновационно-технологического университета, кандидат экономических наук.

E-mail: suhanb@mail.ru.

КУРМАНОВА ГУЛЬНАРА КУСАИНОВНА,

Ассоциированный профессор кафедры Финансов и экономики Западно - Казахстанского инновационно-технологического университета, кандидат экономических наук.

E-mail: gulnara.ru@mail.ru.

ГРАБОЗДИН ЮРИЙ ПАВЛОВИЧ,

Заведующий кафедрой Экономики и экономической безопасности Самарского государственного социально - педагогического университета, кандидат экономических наук, доцент. E-mail: grabozdin@pgsga.ru.

УРАЗОВА БАКИТ АДИЛГЕРЕЕВНА,

Старший преподаватель кафедры Финансов и экономики Западно - Казахстанского инновационно-технологического университета, магистр экономических наук.

E-mail: kabdenova.68@mail.ru.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ НЕРАВЕНСТВО В КАЗАХСТАНЕ: ЭМПИРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ФИНАНСОВОЙ ИНКЛЮЗИИ

В статье рассматривается влияние цифровизации финансового сектора на уровень финансовой инклюзии и социально-экономическое неравенство в Казахстане. Актуальность темы обусловлена необходимостью оценки трансформационных эффектов цифровых финансовых технологий в условиях стремительного развития финтех-сервисов и расширения доступа к цифровой инфраструктуре. Целью исследования является эмпирическая оценка взаимосвязи между распространением цифровых финансовых инструментов и сокращением финансовой и социальной исключённости различных групп населения. В качестве методологической базы использованы статистические данные Национального банка Республики Казахстан, а также аналитические отчёты международных организаций. Проведён межрегиональный и межгрупповой анализ, выявлены существенные различия в уровне цифровой вовлечённости между городскими и сельскими жителями, молодёжью и пожилыми гражданами, мужчинами и женщинами. Сделан вывод о том, что цифровизация способствует расширению финансовой инклюзии, однако сохраняющееся цифровое неравенство требует комплексной государственной и институциональной политики. Предложены направления для будущих исследований, включая анализ причинно-следственных связей и оценку эффективности программ цифровой инклюзии.

Ключевые слова: цифровизация финансов, финансовая инклюзия, цифровое неравенство, финтех, Казахстан, региональные различия, цифровая трансформация, цифровые технологии, доступ к финансовым услугам.

РАҚАМИКУНОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МОЛИЯВӢ ВА НОБАРОБАРИИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ҚАЗОҚИСТОН: АРЗӢБИИ ЭМПИРИКИИ ФАРОГИРИИ МОЛИЯВӢ

Дар мақола таъсири рақамикунонии баҳши молиявӣ ба сатҳи фарогирии молиявӣ ва нобаробарии иҷтимоию иқтисодӣ дар Қазоқистон баррасӣ карда мешавад. Аҳамияти мавзӯ бо зарурати арзёбии таъсири трансформатсионии технологияҳои молиявии рақамӣ дар шароити рушди босуръати хидматҳои финтех ва васеъ кардани дастрасӣ ба инфрасохтори рақамӣ вобаста аст. Ҳадафи таҳқиқот арзёбии таҷрибавии робитаи байни паҳншавии воситаҳои молиявии рақамӣ ва коҳиши истисноии молиявӣ ва иҷтимоии аҳолии гуногун мебошад. Ҳамчун заминаи методологӣ маълумоти омории бонки Миллии Ҷумҳурии Қазоқистон, инчунин ҳисоботи таҳлилии ташкилотҳои байналмилалӣ истифода шудааст. Таҳлили байниминтақавӣ ва байни гурӯҳҳо гузаронида шуда, дар сатҳи ҷалби рақамӣ байни сокинони шаҳр ва деҳот, ҷавонон ва шаҳрвандони калонсол, мардон ва занон фарқиятҳои назаррас ошкор карда шуданд. Хулоса бароварда шуд, ки рақамикунонӣ ба васеъшавии фарогирии молиявӣ мусоидат мекунад, аммо нобаробарии рақамии боқӣ монда сиесати комплекси давлатӣ ва институтсионалиро талаб мекунад. Самтҳо барои таҳқиқоти оянда, аз ҷумла таҳлили сабабҳо ва арзёбии самаранокии барномаҳои фарогирии рақамӣ пешниҳод карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: рақамикунонии молия, фарогирии молиявӣ, нобаробарии рақамӣ, финтех, Қазоқистон, фарқиятҳои минтақавӣ, тағиребии рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, дастрасӣ ба хидматҳои молиявӣ.

Цифровизация финансового сектора представляет собой один из ключевых векторов трансформации национальных экономик в условиях Четвёртой промышленной революции. Переход к цифровым финансовым технологиям — таким как мобильный банкинг, электронные кошельки, удалённое кредитование и платёжные платформы — радикально меняет формы доступа к финансовым услугам, снижая транзакционные издержки, расширяя географический охват и создавая предпосылки для повышения финансовой инклюзии.

Для развивающихся стран, включая Республику Казахстан, цифровизация финансового сектора приобретает особую значимость не только как инструмент повышения эффективности, но и как механизм преодоления социально-экономического неравенства. В стране сохраняется значительная доля населения, испытывающего трудности в доступе к базовым финансовым продуктам, особенно в сельской местности, среди лиц с низким уровнем дохода, пожилых граждан и других уязвимых групп. В этой связи цифровые решения потенциально способны устранить барьеры, присущие традиционному банковскому обслуживанию, и тем самым способствовать формированию более инклюзивной финансовой системы.

Вместе с тем, несмотря на значительные достижения Казахстана в области цифровизации — включая развитие национальной платёжной системы, мобильных финансовых сервисов и программ по повышению цифровой грамотности — сохраняется проблема цифрового неравенства. Различия в уровне доступа к интернету, цифровой инфраструктуре и образовательным ресурсам по регионам и социальным группам создают риски усиления существующей социальной стратификации, когда цифровые технологии становятся доступными преимущественно для уже экономически активного и социально обеспеченного населения.

В рамках научного и прикладного дискурса данная проблема приобретает всё большую исследовательскую значимость. Как отмечают современные авторы [1, с. 4-5], [2, с. 8-9], положительный эффект цифровых финансовых решений не является автоматическим и зависит от институционального контекста, качества инфраструктуры, уровня цифровой компетентности и доверия пользователей. Следовательно, возникает необходимость проведения эмпирических исследований, направленных на оценку фактического воздействия цифровизации на финансовую доступность и социальную интеграцию.

Цель настоящего исследования — провести эмпирическую оценку влияния цифровых финансовых технологий на уровень финансовой инклюзии и сокращение социально-экономического неравенства в Казахстане. Методологическую основу исследования составляют методы сравнительного анализа, количественной статистической обработки, вторичной интерпретации данных, полученных из официальных источников (Национальный банк РК, Бюро национальной статистики, UNDP и др.), а также элементы контент-анализа аналитических отчётов и научной литературы. Кроме того, в работе используется региональная типология и социальная стратификация для выделения целевых групп анализа.

Литературный обзор

Проблематика цифровизации финансовых услуг и её влияние на доступность финансовых инструментов для различных слоёв населения получила широкое освещение в научной литературе в последние два десятилетия. Однако значительное количество исследований фокусируется преимущественно на глобальном и макроуровневом анализе, в то время как региональные особенности, особенно в контексте постсоветских стран, включая Казахстан, остаются менее изученными.

Согласно данным Всемирного банка, цифровые финансовые технологии обладают потенциалом не только снижать транзакционные издержки, но и расширять доступ ранее исключённых групп населения к финансовым услугам [3]. Демиргюч-Кунт подчёркивает, что именно мобильные и интернет-сервисы стали основным драйвером роста финансовой инклюзии в странах со средним и низким уровнем дохода [4]. Это особенно актуально для Казахстана, где более 80 % транзакций осуществляется в безналичной форме, преимущественно через цифровые каналы [5].

Теоретические подходы к цифровой инклюзии рассматривают её как многоуровневый процесс, охватывающий инфраструктурный, поведенческий и институциональный уровни. Так, модель многоступенчатого цифрового доступа (multi-level digital access) подчёркивает, что наличие технической инфраструктуры (интернет, устройства) является лишь отправной точкой. Ключевым остаётся уровень цифровой грамотности, мотивации и доверия населения к цифровым финансовым институтам.

Исследования в странах Восточной Европы и Центральной Азии также акцентируют внимание на структурных барьерах, таких как языковые, культурные, возрастные различия и дефицит цифровых навыков, ограничивающих инклюзию [6-8]. В Казахстане, несмотря на высокие показатели проникновения интернета (92 % в 2025 году), сохраняется значительный цифровой разрыв между городским и сельским населением [9].

Как показывают данные Международного валютного фонда, лишь формальный доступ к финансовым продуктам не гарантирует их использование: критически важным фактором является качество и адаптированность цифровых решений к нуждам конкретных социально-экономических групп. При этом, по мнению цифровизация может усиливать неравенство, если не сопровождается институциональными мерами по преодолению цифрового барьера.

Казахстанские исследователи также подтверждают наличие регионального неравенства в финансовом поведении населения. В целом доля безналичных платежей в городах превышает 90 %, в то время как в отдельных южных и западных регионах она колеблется в пределах 60–70 % [9]. При этом пожилое население и жители сёл гораздо реже используют мобильный банкинг из-за недостатка доверия, сложности интерфейсов и отсутствия соответствующих навыков.

Тем не менее, цифровизация в Казахстане также рассматривается как фактор снижения социального неравенства, особенно в части гендерного и возрастного доступа. Исследование UNDP показало, что женщины и молодежь быстрее осваивают цифровые финтех-продукты при наличии образовательных программ и соответствующей инфраструктуры [10].

Таким образом, двойственная природа цифровой трансформации финансовой сферы: с одной стороны, способствует расширению финансовой доступности, с другой — требует системных усилий по преодолению цифрового неравенства и институциональной адаптации технологий к различным социальным контекстам.

Результаты и обсуждение

Процессы цифровизации финансового сектора Казахстана в последние годы демонстрируют устойчивую положительную динамику, отражающуюся как в количественных, так и качественных характеристиках инфраструктуры, используемой населением. Основываясь на официальных данных Национального банка Республики Казахстан, UNDP и аналитических обзоров, представляется возможным осуществить комплексную эмпирическую оценку степени влияния цифровых финансовых технологий на преодоление социально-экономического неравенства в стране.

Согласно статистике, на начало 2025 года, общее количество POS-терминалов в стране превысило 1,36 млн единиц, что отражает высокий уровень проникновения цифровой платежной инфраструктуры на всей территории Казахстана. Одновременно число пользователей онлайн-банкинга (через интернет и мобильные приложения) достигло 25,9 млн, что превышает совокупное трудоспособное население, демонстрируя как рост мультиканального обслуживания, так и цифровую активность со стороны пользователей [9].

Однако количественный рост цифровых сервисов не всегда сопровождается равномерным распределением доступа к ним по территории страны. Проведённый анализ региональной дифференциации (см. Таблицу 1) выявляет существенные различия между областями. Так, города республиканского значения — Алматы и Астана — демонстрируют наиболее высокие показатели цифровой активности и развитости инфраструктуры: свыше 90 % транзакций в этих мегаполисах осуществляется в безналичной форме, а уровень проникновения мобильного банкинга достигает 85–87 % взрослого населения. В то же время в регионах с преобладанием сельского населения — Кызылординской, Туркестанской и Северо-Казахстанской областях — соответствующие показатели находятся на уровне 49–61 %, что указывает на наличие устойчивого цифрового разрыва.

Таблица 1. Региональные показатели цифровой финансовой активности населения Казахстана (2024 г.)

Регион	Доля безналичных транзакций (%)	Использование мобильного банкинга (%)	Цифровая грамотность (%)
г. Алматы	94	87	89
г. Астана	93	85	88
Карагандинская область	85	73	76
Актюбинская область	82	69	74
Павлодарская область	81	68	72
Восточно-Казахстанская	78	66	70
Мангистауская область	76	64	67
Жамбылская область	70	59	63
Акмолинская область	69	57	62
Костанайская область	68	55	60
Атырауская область	66	53	58
Туркестанская область	61	49	55
Кызылординская область	60	48	54
Северо-Казахстанская обл.	58	46	52

Источник: составлено автором на основе [9].

Взаимосвязь между уровнем развития инфраструктуры и цифровым поведением пользователей прослеживается также при сравнении количества POS-терминалов, числа активных платёжных карт и объёма онлайн-услуг по регионам. В тех областях, где выше обеспеченность цифровыми точками доступа, наблюдается также рост числа транзакций, проводимых безналичным способом, и активность в использовании мобильных приложений банков. Так, в Карагандинской, Алматинской и Павлодарской областях установлена прямая корреляция между количеством POS-терминалов и уровнем цифровой грамотности,

подтверждающая гипотезу о том, что физическая доступность цифровых сервисов способствует их интенсивному использованию.

Однако, несмотря на позитивную динамику, сохраняется структурное неравенство в доступе к цифровым финансовым услугам, обусловленное как географическим, так и социальным факторами. Проведённый анализ различий по социальным группам (Таблица 2) показывает, что молодёжь в возрасте от 18 до 29 лет является наиболее цифрово включённой категорией: около 89 % используют мобильный банкинг и обладают высоким уровнем доверия к цифровым платформам. В противоположность этому, пожилое население (60 лет и старше) демонстрирует значительно более низкие показатели цифровой вовлечённости — менее 50 % используют онлайн-сервисы, а уровень доверия не превышает 40 %.

Таблица 2. Показатели использования цифровых финансовых технологий по социальным группам (2024 г.)

Социальная группа	Использование мобильного банкинга (%)	Уровень доверия к цифровым сервисам (%)
Молодёжь (18–29 лет)	89	85
Женщины (30–60 лет)	74	72
Мужчины (30–60 лет)	78	74
Пожилые (60 лет и старше)	46	40
Жители городов	82	80
Жители сёл	52	48

Источник: составлено автором по данным [9].

Таким образом, выявляется тенденция, согласно которой цифровые финансовые технологии, несмотря на общий прогресс, в наибольшей степени способствуют расширению финансовой инклюзии среди тех групп населения, которые уже обладают относительно высоким уровнем социального капитала — доходов, образования и цифровой грамотности. Это соответствует эффекту «цифрового вытеснения» (digital crowding out), при котором маргинализированные группы оказываются в еще более уязвимом положении из-за неспособности использовать современные технологии.

Тем не менее, проведённый межрегиональный и межгрупповой анализ подтверждает потенциал цифровых финансовых технологий как инструмента смягчения социально-экономического неравенства. В частности, в ряде регионов, ранее демонстрировавших низкие показатели охвата банковскими услугами, наблюдается рост вовлечённости населения благодаря мобильным сервисам, не требующим физического присутствия в отделениях банков. Это особенно важно для сельских и отдалённых районов, где плотность банковской инфраструктуры традиционно низка.

Следовательно, можно заключить, что цифровизация финансового сектора Казахстана оказывает комплексное влияние на уровень финансовой инклюзии, создавая условия для более широкого доступа к финансовым продуктам и услугам. Однако для эффективного снижения социально-экономического неравенства необходима реализация интегрированной государственной политики, направленной на устранение барьеров цифровой грамотности, развитие интернет-инфраструктуры и формирование доверия к цифровым финансовым платформам среди уязвимых групп населения.

Полученные в ходе исследования эмпирические данные демонстрируют, что цифровизация финансового сектора Казахстана в целом оказывает положительное влияние на расширение финансовой инклюзии. Введение и активное развитие онлайн- и мобильного банкинга, широкое распространение POS-терминалов и платёжных карт стали важными

факторами, способствующими росту доступности финансовых услуг для населения, особенно в условиях постпандемийной цифровой трансформации.

Тем не менее, детальный анализ региональной и социальной структуры использования цифровых финансовых сервисов выявил, что эффект цифровизации проявляется неоднородно, что, в свою очередь, отражает сохраняющееся социально-экономическое неравенство. Как показали данные, наибольшую вовлечённость в цифровые финансы демонстрируют жители крупных городов, молодёжь, лица с высоким уровнем образования и доходов. В то время как пожилое население, сельские жители и женщины с ограниченным доступом к цифровым устройствам и интернету остаются частично или полностью исключёнными из цифрового финансового пространства.

Сравнение с международными исследованиями подтверждает аналогичные тенденции. Так, согласно исследованию Demirgüç-Kunt et al. (2022), цифровая финансовая инклюзия действительно снижает барьеры доступа к базовым банковским услугам, но требует институционального сопровождения, направленного на уменьшение цифрового неравенства [11]. Цифровизация может как усиливать, так и смягчать неравенство, в зависимости от степени включённости уязвимых групп в процессы трансформации.

В контексте Казахстана ключевыми вызовами остаются:

- недостаточный уровень цифровой грамотности среди определённых слоёв населения;
- неравномерное развитие интернет-инфраструктуры между регионами;
- институциональная фрагментация усилий по продвижению финансовой инклюзии;
- низкий уровень доверия к цифровым платформам среди пожилого населения и в сельской местности.

Выявленные проблемы требуют не только технологических, но и социально-институциональных решений. Важно, чтобы стратегии цифровизации сопровождалась образовательными программами, ориентацией на уязвимые группы и регионально адаптированными мерами. Например, цифровая трансформация в финансовой сфере может сопровождаться развитием цифровых хабов, цифровых кураторов в сёлах, а также субсидированием мобильных устройств для малообеспеченных групп.

Вместе с тем, исследование выявило и методологические ограничения, которые открывают перспективы для будущих научных изысканий. Прежде всего, отсутствует полная панельная база данных с разбивкой по индивидуальным или домохозяйственным уровням, что затрудняет построение каузальных моделей. Также необходимо учитывать, что формальные показатели (наличие карты, доступ к интернету) не всегда отражают фактическое использование и финансовую вовлечённость.

На основе обсуждения можно сформулировать следующие ключевые направления дальнейших научных исследований.

1. Следует изучить причинно-следственную связь между уровнем цифровизации и фактическим снижением финансового неравенства. Для этого необходимо использовать панельные и квазиэкспериментальные методы оценки, например, difference-in-differences (DiD) для анализа эффектов внедрения цифровых сервисов.

2. Важно определить факторы, предопределяющие цифровую эксклюзию на уровне домохозяйств в Казахстане. Для этого требуются микроданные (например, из HBS, UNDP, World Bank), которые позволяют выделить барьеры — образовательные, поведенческие и технологические.

3. Необходимо исследовать влияние цифровых финтех-сервисов на доступ к кредитам и инвестиционным продуктам среди женщин и молодёжи. Это имеет значение для разработки гендерно-ориентированной политики цифровой инклюзии.

4. Следует выявить наиболее эффективные модели государственно-частного партнёрства для преодоления цифрового неравенства, особенно в контексте сельских территорий, где коммерческая цифровизация не всегда рентабельна без субсидий.

5. Важно определить институциональный дизайн цифровой трансформации, обеспечивающий наиболее устойчивые социальные эффекты. Речь идёт о координации

усилий между регуляторами, банками, телеком-компаниями и международными организациями.

Таким образом, обсуждение результатов указывает на необходимость междисциплинарного подхода в дальнейших исследованиях, сочетающего экономический анализ, поведенческую экономику, цифровую социологию и институциональную теорию.

Выводы

Проведённое исследование позволило выявить ключевые особенности, закономерности и противоречия в процессе цифровой трансформации финансового сектора Казахстана и его влиянии на уровень финансовой инклюзии и социально-экономического неравенства. На основе эмпирических данных, анализа региональной статистики и сравнительного подхода были получены следующие основные выводы.

Во-первых, цифровизация финансового сектора в Республике Казахстан демонстрирует устойчивый рост: увеличивается количество POS-терминалов, активных банковских карт и пользователей онлайн-банкинга. Это указывает на то, что цифровые финансовые технологии становятся неотъемлемой частью финансового поведения населения и способствуют расширению доступа к финансовым услугам.

Во-вторых, цифровая трансформация имеет неоднородное влияние на различные регионы и социальные группы. Несмотря на общую позитивную динамику, сохраняется выраженное цифровое неравенство между жителями городов и сёл, молодёжью и пожилыми людьми, а также между социально-экономически обеспеченными и уязвимыми слоями населения. Региональные различия в уровне цифровой инфраструктуры, цифровой грамотности и доходов продолжают формировать барьеры к полноценной финансовой инклюзии.

В-третьих, выявлена позитивная корреляция между уровнем развития цифровой инфраструктуры (в частности, плотностью POS-терминалов и числом пользователей онлайн-банкинга) и уровнем цифровой финансовой активности населения. Это подтверждает гипотезу о том, что развитие цифровых каналов обслуживания может способствовать преодолению традиционных форм исключённости из финансового сектора, особенно в условиях низкой банковской плотности и ограниченного физического доступа к финансовым учреждениям.

В-четвёртых, результаты анализа подчёркивают необходимость целенаправленной государственной и институциональной политики в области цифровой инклюзии. Простое расширение цифровых сервисов не обеспечивает автоматического преодоления неравенства — напротив, при отсутствии мер социальной поддержки и цифрового просвещения цифровизация может воспроизводить или даже усиливать существующие формы социального исключения.

Таким образом, цифровые финансовые технологии обладают значительным потенциалом для повышения финансовой инклюзии и снижения социально-экономического неравенства. Однако реализация этого потенциала требует системного подхода, включающего:

- развитие инфраструктуры в отдалённых и сельских регионах;
- повышение цифровой грамотности среди уязвимых групп;
- усиление доверия к цифровым платформам через безопасность и прозрачность;
- институциональную координацию усилий между государством, банками, финтех-компаниями и гражданским обществом.

Перспективы дальнейших исследований заключаются в проведении каузального анализа (например, с использованием панельных данных), а также в эмпирическом тестировании эффективности конкретных политик цифровой инклюзии в отдельных регионах и социальных группах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Karlan, D., Kendall, J., Mann, R., Pande, R., Suri, T., & Zinman, J. (2016). Research and impacts of digital financial services (NBER Working Paper No. 22633). National Bureau of Economic Research. <https://www.nber.org/papers/w22633>
2. Ha, D., Le, P., & Nguyen, D. K. (2025). Financial inclusion and fintech: A state-of-the-art systematic literature review. *Financial Innovation*, 11(69). <https://doi.org/10.1186/s40854-024-00741-0>
3. World Bank, GPFI, & CGAP. (n.d.). Digital financial inclusion. <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/publication/digital-financial-inclusion>
4. World Bank. (2017). The global Findex database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29510>
5. Национальный банк Республики Казахстан. (2024, 19 ноября). Ежедневно казахстанцы совершают безналичные транзакции на 430 млрд тенге. 24.kz. <https://24.kz/ru/news/economy/681269-ezhednevno-kazakhstantsy-sovershayut-beznalichnye-tranzaktsii-na-430-mlrd>
6. UNESCO & Network of Education Policy Centers (NEPC). (2025). Leadership for inclusion: Comparative analysis of practices in Central and Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia [Global Education Monitoring Report]. <https://www.unesco.org/gem-report/ru/publication/2025-central-and-eastern-europe-caucasus-and-central-asia>
7. Innoist.uz. (2024). Цифровая инклюзия и доступность технологий. Institute for Strategic and Interregional Studies. <https://innoist.uz/index.php/ist/article/view/496>
8. OECD. (2023). Развитие цифровых навыков с целью повышения конкурентоспособности частного сектора в Узбекистане. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/ru/publications/f5feecac-ru.html>
9. Бюро национальной статистики Республики Казахстан. (n.d.). Официальный сайт. <https://stat.gov.kz>
10. United Nations Development Programme Kazakhstan. (2023, May 3). Accelerating women's digital inclusion through experimentation in Kazakhstan. UNDP Eurasia Innovation. <https://innovation.eurasia.undp.org/accelerating-womens-digital-inclusion-through-experimentation-in-kazakhstan>
11. Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., & Singer, D. (2022). Digitalization for enhancing access to finance and inclusive growth. Asian Development Bank Institute. <https://www.asiapathways-adbi.org/2023/11/digitalization-for-enhancing-access-to-finance-and-inclusive-growth/>

ҲАМИТОВ МУҲИТДИН САЙДАЛИЕВИЧ,

н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½;
Тел: (+992) 934444177, E-mail: khamit62@mail.ru

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР МАРКЕТИНГ

Мақола ба ҷанбаҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ дар маркетинги муосир бахшида шудааст. Таъкид гардидааст, ки бо ёрии технологияҳои иттилоотӣ амалҳои муайян қардани мақсади муштариён, эҷоди нави маҳсулот ё хизматрасониҳои мувофиқ ва таблиғи онҳо самаранок мегарданд. Барои иҷрои ин амалҳо чунин ҷанбаҳои нақши технологияҳои иттилоотӣ дар рушди маркетинг, монанди зехни сунъӣ ва омӯзиши мошинӣ, таҳлил ва додаҳои калон, воқеияти ҳақиқӣ ва виртуалӣ ва ғайраҳо таҳлил қарда шудаанд.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои маркетингӣ, технологияҳои иттилоотӣ, пешбурди бренд, интернет-захираҳо, маркетинги мундариҷа, воқеияти виртуалӣ ва ҳақиқӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, амнияти киберӣ, маркетинги мобилӣ, интерфейсҳо, таҳлил ва додаҳои калон, зехни сунъӣ, омӯзиши мошинӣ, таҳқиқоти бозор.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МАРКЕТИНГЕ

Статья посвящена аспектам использования цифровых технологий в современном маркетинге. Подчеркивается, что с помощью информационных технологий действия по определению целей клиентов, созданию новых актуальных продуктов или услуг и их продвижению становятся более эффективными. Для реализации этих действий анализируются такие аспекты роли информационных технологий в развитии маркетинга, как искусственный интеллект и машинное обучение, аналитика и большие данные, виртуальная и действительная реальность и др.

Ключевые слова: маркетинговые услуги, информационные технологии, продвижение бренда, интернет-ресурсы, контент-маркетинг, виртуальная и действительная реальность, социальные сети, кибербезопасность, мобильный маркетинг, интерфейсы, аналитика и большие данные, искусственный интеллект, машинное обучение, исследования рынка.

Рушди босуръати маркетингро дар замони муосир бе истифодаи технологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардан номумкин аст. Барои муайян намудани нақши технологияҳои рақамӣ дар маркетинги муосир донишмандон мазмун ва моҳияти мафҳуми маркетинг муҳим аст. Дар адабиёти иқтисодӣ моҳияти маркетинг чунин муайян карда шудааст: “Маркетинг ин раванди қонеъ кардани ниёзҳои муштарӣ ё дар маҷмӯъ қонеъ кардани ниёзҳои бозор бо мақсади ба даст овардани фоида мебошад [3].

Аз ин таъриф маълум мешавад, ки дар зери мафҳуми маркетинг “амал” фаҳмида мешавад, яъне “Маркетинг маҷмӯи амалҳоест, ки тавассути он ширкатҳо мефаҳманд, ки муштарӣони онҳо чӣ мехоҳанд, маҳсулот ё хизматҳои мувофиқ эҷод меkunанд ва онҳоро самаранок таълиф меkunанд” [3]. Ба ҳамагон маълум аст, ки амалҳои номбаршударо бо суръати баланд ва дар ҳаҷми калон танҳо бо ёрии технологияҳои иттилоотӣ иҷро кардан мумкин аст.

Мафҳуми маркетинг бо мафҳуми хизматрасониҳои маркетингӣ алоқаи бевосита дорад. Дар адабиёти мавҷудаи иқтисодӣ мафҳуми хизматрасониҳои маркетингӣ чунин муайян карда шудааст: “Хизматрасониҳои маркетингӣ маҷмӯи фаъолиятҳои мебошанд, ки ба пешбурди молҳо ва хизматрасониҳо дар бозор нигаронида шудаанд. Вазифаи асосии онҳо афзоиши фурӯш, ҷалби муштарӣони нав, баланд бардоштани обрӯи ширкат ва афзоиши фоида мебошад. Вобаста аз ҳадафҳои тижорат хизматрасониҳои маркетингӣ метавонанд самтҳои гуногунро дар бар гиранд, чунончи аз эҷоди бренд то оғози маърақаҳои таълифотӣ ва таҳлили натиҷаҳои онҳо” [1].

Баъзе намудҳои хизматрасониҳои маркетингиро номбар менамоем ва зарурати истифодаи технологияҳои иттилоотиро нишон медиҳем:

Таҳия ва пешбурди бренд. Ин намуди хизматрасонии маркетингӣ таҳияи мавқеъгирии беназир, муайян кардани рисолат, арзишҳо ва эҷоди услуби имзоро дар бар мегирад.

Маркетинги мундариҷа. Он аз эҷод ва паҳн кардани матн ва мундариҷаи муфид иборат аст, ки барои ҷалб кардан ва нигоҳ доштани аудиторияи мақсаднок мусоидат менамояд.

Оптимизатсияи ҷустуҷӯии SEO ва раванди пешбурди интернет-захираҳои SEM. Онҳо ба сомона кӯмак меkunанд, ки дар натиҷаи ҷустуҷӯи зиёд бидуни хароҷоти иловагӣ барои таълиф мавқеи баландтарро ноил гарданд.

Таҳлил ва таҳқиқоти бозор имкон медиҳад, ки дар бораи бозор ва ваъи он, рақибон ва рафтори истеъмолкунандагон маълумоти зарурӣ ҷамъ карда шавад, то ин ки ширкат фаъолияти маркетингии худро саривақт танзим карда тавонад.

Нақши технологияҳои иттилоотӣ (ИТ) дар рушди маркетинг дар он аст, ки онҳо ба коркард ва таҳлили миқдори зиёди маълумот, фаҳмидани ниёзҳо ва рафтори муштарӣён, ташкили муносибатҳои фардӣ ва эҷоди таҷрибаи беназири муштарӣён имкон медиҳанд [1].

Баъзе ҷанбаҳои нақши ИТ-ро дар рушди маркетинг дида мебароем:

Зехни сунъӣ ва омӯзиши мошинӣ. Ин ҷанба масъалаҳои автоматӣ мекунонад, ба монанди чатботҳо, ки муносибатро бо муштариён беҳтар карда, самаранокии маъракаи маркетингиро баланд мебардорад.

Таҳлил ва додаҳои калон. Воситаҳои муосири таҳлили маълумот барои муайян кардани тамоюлҳо, пешгӯии талабот ва оптимизатсияи маъракаи таблиғотӣ кӯмак мерасонанд.

Воқеияти виртуалӣ ва ҳақиқӣ имкониятҳои нави маркетингиро фароҳам меоранд, ба истеъмолкунандагон кӯмак мекунад, ки бо маҳсулот ва хизматрасониҳо амиқтар муошират кунанд.

Интерфейсҳо ва таҷрибаи корбар. Истифодаи онҳо бояд барои корбарон беихтиёрон ва ҷолиб бошад.

Шабакаҳои иҷтимоӣ канали калидӣ барои таблиғи маҳсулот ва хизматрасониҳо мебошанд.

Амнияти киберӣ. Ҳифзи маълумоти муштариён ва иттилооти тиҷоратӣ як ҷанбаи муҳими маркетинг мегардад, зеро ҳалалдор намудани амнияти иттилоотӣ метавонад ба нуфуз ва эътибори бренд зарари ҷиддӣ расонад.

Маркетинги мобилӣ. Соҳибкорон бояд тавассути таҳияи барномаҳо ва вебсомонаҳои оптимизатсияшудаи мобилӣ ба маркетинги мобилӣ диққати махсус диҳанд [2].

Ҳамин тавр, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти маркетингӣ имкон медиҳанд, ки самаранокӣ ва сифати қарорҳои қабулшуда беҳтар карда шавад, ки дар навбати худ ба баланд шудани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва рақобатпазирии ширкатҳо мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Крутина В. Информационные технологии в сфере маркетинга: ключевые тренды для предпринимателей нового поколения. Электронный ресурс [<https://vc.ru/marketing/885659>] (на 21.05.2025)

2. Гаджиева Ф.К., Билалова И.М. Роль информационных технологий в маркетинговой деятельности. Электронный ресурс [<https://scienceforum.ru/2015/>] (на 21.05.2025)

3. Маркетинг это простыми словами: понятие, виды и примеры. Электронный ресурс [<https://platohin.ru/>].

ҲАКИМОВ АБДУМАЛИК АБДУВАҲОБОВИЧ,

н.и.и. и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон; 734055, ш. Душанбе, кучаи А. Деҳотӣ, ½,

Тел.: (+992) 93 597 72 72, E-mail: hakimov_74@mail.ru.

ТАҲАВВУЛОТИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА СТРАТЕГИЯҲОИ БРЕНД

Дар мақолаи мазкур таҳаввулоти маркетинги рақамӣ баррасӣ гардида, тағйироти калидӣ дар муҳити рақамӣ ва таъсири онҳо ба стратегияҳои рушди брендро таҳлил мекунад. Нақши брендингро дар низомимаркетинг мавриди омӯзиш қарор дода, таҳлили равандҳои рақамӣ ва ҷорӣ намудани зехни сунъиро ба амалияи муосири маркетинг пешниҳод мекунад. Ба таҳқиқи технологияҳои самаранокии брендинг, инчунин арзёбии иқтидоризехни сунъӣ дар муносибсозии тадқиқоти маркетингӣ ва баланд бардоштани садоқати истеъмолкунандагон таваҷҷӯҳи махсус дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: маркетинги рақамӣ, брендинг, тадқиқоти маркетингӣ, зехни сунъӣ.

ЭВОЛЮЦИЯ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СТРАТЕГИИ БРЕНДА

В данной статье рассматривается эволюция цифрового маркетинга, анализируются ключевые изменения в цифровой среде и их влияние на стратегии развития бренда. Изучает роль брендинга в системе маркетинга, анализирует цифровые процессы и внедряет искусственный интеллект в современную маркетинговую практику. Особое внимание

уделяется исследованию технологий эффективности брендинга, а также оценке потенциала искусственного интеллекта в оптимизации маркетинговых исследований и повышении лояльности потребителей.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, брендинг, маркетинговые исследования, искусственный интеллект.

Дар шароити рушди босуръати технологӣ ва рақамисозии ҷаҳонӣ, зехни сунъӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи аксари соҳаҳои касбӣ, аз ҷумла маркетинг мегардад. Дар шароити муосир аҳамияти брендинг ҳамчун унсури муҳими маркетинги рақамӣ меафзояд. Концепсияи маркетинги рақамӣ бори аввал дар солҳои 1990 пайдо шуд ва дар аввал усулҳои асосии таблиғи мустақимро барои муштариёни хусусӣ дар бар гирифт. Тавсеаи назарраси тафсир дар солҳои 2000 ва 2010 дар пасманзари рушди босуръати муоширати онлайн, шабакаҳои иҷтимоӣ ва технологияҳои мобилӣ ба амал омад. Дар ин давра, маркетинги рақамӣ ба системаи ҳамачонибаи ҳамкорӣ бо истеъмолкунандагон табдил ёфт. Бо табиати худ, он як системаи ягонаи асбобҳо ва усулҳост, ки барои ҷалб ва нигоҳ доштани мизочон тавассути платформаҳои гуногуни электронӣ кор мекунад.

Маркетинги муосири рақамӣ универсалӣ буда, онро ҳам дар бахшҳои истеъмолӣ (B2C) ва ҳам дар бахшҳои корпоративӣ (B2B) татбиқ кардан мумкин аст, ки самаранокии максималии муошират бо муштариёни эҳтимолиро дар ҳама марҳилаҳои ҳамкорӣ таъмин мекунад. Агар мо концепсияи маркетинги рақамиро таҳлил кунем, мо метавонем бигӯем, ки ин таблиғи бренд ва маҳсулот дар фазои расонаҳои рақамӣ бо абзорҳои зиёде барои пайгирии омили ин таблиғот бо истифода аз ченакҳои муайян мебошад. Д. А. Шевченко дар асари худ қайд кардааст, ки мафҳуми “маркетинги рақамӣ” аз мафҳуми “интернет-маркетинг” васеътар аст, зеро он шабакаҳоеро дар бар мегирад, ки истифодаи интернетро талаб намекунад”. Ба ақидаи ӯ «Муоширати рақамӣ метавонад ба иттилоот, мундариҷа (мусиқӣ ва филмҳо дар дискҳо, мақолаҳо дар Интернет ва ғ.), инчунин ба дастгоҳҳои интиқоли иттилоот (телефони мобилӣ, плеер, ноутбук ва ғайра) татбиқ карда шавад [6].

Барои беҳтар фаҳмидани моҳияти таҳаввулоти маркетинги рақамӣ, марҳилаҳои асосии рушди онро баррасӣ кунем. Нуктаи ибтидоиро метавон соли 2011 ҳисоб кард, вақте ки мундариҷаи босифат дар фазои рақамӣ дар марҳилаи марказӣ қарор гирифт. Ба ин ифтидои алгоритми Google Panda, ки муборизаи устувори зидди плагиатро оғоз кард, ба таври назаррас таъсир расонд.

Дар натиҷа, тақрибан 12% сайтҳои дорои “мӯҳтавои пастсифат” аз рӯйхати дархостҳои ҷустуҷӯи пешниҳодшуда хориҷ карда шуданд, ки бевосита ба тақсими захираҳо бо маълумоти дахлдор таъсир расониданд. Ин боиси афзоиши тавачҷӯҳ ба касби маркетинги контетӣ шуд ва тибқи маълумоти HeadHunter, шумораи ҷойҳои ҳолӣ дар ин соҳа дар соли 2012 ду баробар афзоиш ёфтааст. Дар баробари ин, иштирокчиёни бозор таҷрибаи рақибони худро аз Ғарб қабул карданд.

Шабакаҳои иҷтимоии ватанӣ пур аз ҷомеаҳои корпоративии ширкатҳоро оғоз карданд. Дар байни солҳои 2012 ва 2013, маркетинги рақамии мобилӣ босуръат инкишоф ёфт. Инро тадқиқоти TNS Русия тасдиқ мекунад, ки мегӯяд: “...тақрибан 22% сокинони мегаполиси Русия ба интернет аз дастгоҳи мобилӣ дастрасӣ пайдо кардаанд.” Соли 2014-ро бо таърифи ду самти асосии таблиғи рақамӣ алоқаманд кардан мумкин аст [3]:

1. Маркетинги брендинг, ки барои беҳтар кардани имидж ва шинохти бренд зарур аст;
2. Маркетинги иҷроӣ, ки ба ноил шудан ба натиҷаҳо дар ҷаҳорҷӯби вақти мушаххас бо қобилияти муносибгардонии маъракаи таблиғотии мустақим ҳангоми паҳнкунии он нигаронида шудааст.

Пайдоиши ин бо он алоқаманд аст, ки ширкатҳои бузурги тичоратӣ ба илова кардани “трекерҳои динамикии занг” шурӯъ карданд, ки он имкон дод, ки маълумот дар бораи манбаҳои трафик, инчунин истифодаи низомҳои махсус пайгирӣ карда шаванд. Инчунин, бояд беҳбудии назаррас дар қобилиятҳои хидматҳои таҳлилӣ, ба монанди Google Analytics ё Yandex Metrika қайд карда шавад.

Дар натиҷа, корхона барои ҳисоб кардани арзиши амалҳои мақсаднок захираҳо ба даст овард. Дар ин давра платформаи ватании ВКонтакте коркардҳои пешрафтаи ғарбиро бомуваффақият мутобиқ карда, механизмҳои пешрафтаи алгоритмиро ба меъмории иттилоотии худ ворид кард. Ин инқилоби технологӣ бо тағйир додани формати навигарии оварда расонид, ки дар он на ба параметрҳои хронологӣ, балки ба мувофиқати алгоритмии мундариҷа афзалият дода шуд.

Дар натиҷа, брендҳо ба зарурати дубора сармоягузори кардан ба таблиғи пулакӣ дучор шуданд, зеро таблиғи органикӣ дар шароити рақобати афзояндаи мундариҷаи фароғатӣ бесамар шуд. Соли 2018 як нуқтаи гардиш дар рушди коммуникатсияҳои тичоратӣ буд, ки бо гузариши васеъ ба фазои паёмнависӣ қайд карда шудааст. Як ҳалли инноватсионӣ пайдоиши чатботҳои автоматӣ буд, ки хидматрасонии муштариёро ба таври назаррас муносиб мегардонад.

Баъдан, дар робита ба ин, бисёре аз ширкатҳои бузурги технологӣ, аз ҷумла Яндекс ва VK, платформаҳои худро оғоз карданд. Маҳз ҳамин тавр, маркетинги аудиоӣ ба вучуд омад. Пандемияи COVID-19 дар соли 2020 як ангезаи рақамикунории маркетинг шуда, брендҳоро маҷбур мекунад, ки ҳузури худро дар интернет ба таври кулӣ мустаҳкам кунанд ва фаъолиятҳои офлайнро ба фазои виртуалӣ комилан интиқол диҳанд. Ин бӯҳрон ба сукути саноати чорабинӣ ва талафоти минбаъда оварда расонд, ки ба гуфтаи Росконгресс 72,2 миллиард рубл арзёбӣ мешавад. Бозори рақамӣ инчунин дар соли 2021 афзоиши таъсирбахш нишон дод, ки ин ба оғози ҳамгироии зеҳни сунъӣ ба равандҳои тичоратии ширкатҳои бузурги технологӣ вобаста аст. Дар соли 2022 бозор бо мушкilotи нав рӯ ба рӯ шуд - ин бо рафтани платформаҳои таблиғотии байналмилалӣ ва 10% коҳиши минбаъдаи бозори маркетинги рақамӣ аст.

Вазифаи ба худ чалб намудани диққати истеъмолкунандагон низ душвор шуда, хароҷоти реклама хеле афзуд. Дар баробари ин, бозор тавонист ба шароитҳои нав мутобиқ шавад, аз қабili тамғагузории таблиғот, инчунин пайдоиши шабакаҳои нейронӣ, ки ба бозор таъсири инқилобӣ доштанд, ки ҳамаи ин ба саноат дар давраи бӯҳрон кӯмак кард, ки дар пои худ истад. Ҳоло бояд ба нишондиҳандаҳое диққат диҳем, ки бо онҳо маркетинги рақамӣ асосан "кор" мекунад. Соли 2023 соли бартарияти бозор дар маркетинги рақамӣ ба ҳисоб меравад. Дар соли 2024 ҷаҳиши сифатӣ дар истифодаи зеҳни сунъӣ ба амал омада, ширкатҳо ба истифодаи зеҳни сунъӣ на танҳо барои таҳлили маълумот, балки барои муносибсозии маърақаҳои таблиғотӣ низ шурӯъ карданд. Маркетинги видеоӣ инкишофро асосан дар формати ҳикояҳо ва кӯтоҳ идома дод. Дар соли 2025, аз нав дида баромадани рӯзномаи ESG дар маркетинги рақамии муосир хоҳад буд [1]:.

Брендҳо ба мутобиқ кардани лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва экологӣ ба воқеияти нав шурӯъ намуда, чорабиниҳои таблиғотиро эҷод мекунанд, ки метавонанд ба истеъмолкунандагон одат кунанд ва ба ноустувории байналмилалӣ мутобиқ шаванд. Микробизнесҳо бо истифода аз бозорҳо ва платформаҳои иҷтимоӣ метавонанд бомуваффақият бо рақибони тичоратии калон бо эҷоди як пешниҳоди беназири маҳсулот бо равиши махсус ва фардӣ рақобат кунанд. Бренднинг инчунин мустақиман бо маркетинги рақамӣ алоқаманд аст. Бренднинг дар маркетинг маҷмӯи фаъолиятҳост, ки барои эҷоди симои устувори чорабиниҳои таблиғотӣ (ассотсиатсияҳо, симои молҳо, хизматрасониҳо), маъно ва зерматни ҳиссиётии маҳсулот, хидмат ё ширкат дар маҷмӯъ равона карда шудаанд.

А.А. Веретено ва А. Тимашкова дар кори худ қайд карданд, ки «баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулот бо роҳи бренднинг ба баланд шудани дараҷаи садоқати истеъмолкунандагон ба маҳсулот ва мутаносибан ғоидаи корхона мусоидат мекунад.[4] Дар асоси ин концепсия, мометавонем ҳулоса барорем, ки бренд ҷузъҳои физикиро дар бар мегирад, ки аз инҳо иборатанд: номи бренд, логотип/тамғаи молӣ, нақшаи рангҳои корпоративӣ, рӯйхати ибораҳо, графика бо услуби корпоративӣ ва ғайра. Инчунин, бренд дар маркетинги рақамӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- хусусиятҳои фарқкунандаи брендҳои рақобаткунанда;
- муайян кардани бренд дар байни дигар маърақаҳои таблиғотӣ;

- эҷоди ранг ва ақидаи мусбӣ дар байни муштариёни бренд;
- ташаккули як гурӯҳи одамоне, ки як навъ дустдорони бренданд.

Хуссейн И.Д. дар китоби дарсии худ зикр мекунад, ки: «Бояд дар хотир дошт, ки бренд дорои ғайримоддии иширкат мебошад, ки ҷалб ва нигоҳ доштани мизочон, кормандон, сармоягузoron, таъминкунандагон, миёнаравҳоро ба муддати дароз таъмин менамояд. Брендҳо объекти харидуфурӯш мебошанд» [5]:.

Бисёре аз коршиносони маркетинг намудҳои зерини тамғаҳоро ҷудо мекунанд:

- тамғаи моли ишифоҳӣ – номи ширкат ё маҳсулот, тамғаи молии тасвирӣ – нишони ширкат, аломати аслӣ, нишона;
- тамғаи молии ҳаҷмӣ – тамғаи молие, ки дар се андоза ба қайдгирифта шудааст;
- тамғаи молии садоӣ, - тамғаи молии омехта – маҷмӯи намудҳои дар боло зикршудаи тамғаҳои молӣ.

Таснифи амрикоии тамғаҳо низ вучуд дорад, ки онҳоро чунин тақсим мекунад:

- бренди дорои тамға;
- бренди хат;
- бренди ҷатр;
- бренди маҳсулот.

Ҳамин тариқ, бо итминон метавон гуфт, ки омӯзиши маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешрафти назаррасро нишон медиҳад, ки дар робита ба ин, ҳулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:

1. Афзоиши маркетинги рақамӣ дар 15 соли охир ва дурнамои онро аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан душвор аст. Бисёр минтақаҳо, ки то имрӯз ба талаботи бозор мутобиқ карда шудаанд, "дар инчо ва имрӯз" ҳаррӯз дар рушд ва афзоиши даромади ширкатҳо саҳми бузург доранд. Ноустувории босуръати бозор санҷиши фарзияи чандирро нисбат ба банақшагирии дарозмуддати стратегӣ афзалтар сохт.

2. Инчунин, дар самти ҳадафнокӣ тағйироти назаррас ба амал омад. Пештар ҳадафнокӣ бештар ба муайян кардани тахминии аудиторияи мақсадноки маъракаи таблиғотӣ аз рӯи хусусиятҳои иҷтимоӣ-демографӣ нигаронида шуда буд, ҳоло ин равишро абзорҳои рақамӣ иваз карданд, ки аудиторияро дар асоси манфиатҳо ва хусусиятҳои рафторӣ дақиқ муайян мекунанд. Ин равиш мутобиқсозии қариб комили маърақаҳои таблиғотиро таъмин мекунад ва ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки бо истифода аз тадқиқоти маркетингӣ ва таҳлили рафтор ва ниёзҳои аудиторияи мақсаднокро сифатан омӯзанд.

3. Обрӯи бренд на танҳо имрӯз ташаккул меёбад, балки аз рӯйдодҳои манфии гузашта низ муайян карда мешавад. Пештар, таҳлили рақибон ба усулҳои маҳдуд (тадқиқоти телефонӣ, саволномаҳои хаттӣ) асос ёфта буд, ҳоло он қомилан онлайн ва фардӣ шудааст, аз ҷумла бо ширкатҳо, ки низомҳои таҳлили худро таҳия мекунанд.

4. Ширкатҳо стратегияи коммуникатсионии худро тағйир дода, диққати худро ба ҷалби аудиторияи ҷавон равона мекунанд, ҳатто агар он дар айни замон пардохтпазиртарин набошад. Ҳадафи мушаххаси ин равиш вучуд дорад - эҷод кардани садоқат аз хурдсолӣ, таъмини муштариёни содиқ то замони мустақил шудани онҳо.

5. Таблиғ аз ҳисоби ҷамъоварии маълумоти муштарӣ ба даст оварда шуда "шахсӣ" мешавад. Ин равишро бешубҳа самаранок номидан мумкин аст, аммо набояд дар бораи хатарҳои муайяни марбут ба амнияти нигоҳдории маълумоти истеъмолкунандагон фаромӯш кард. Ширкатҳо маҷбуранд, ки барои ҳифзи маълумоти шахсии муштарӣ вақти бештар сарф кунанд ва стратегияҳои мувофиқро барои пешгирӣ аз хатарҳои эътиборӣ ва таҳримот аз сабаби пурзӯр кардани қонунгузорӣ дар ин соҳа таҳия кунанд.

6. Зеҳни сунъӣ (AI) ва шабакаҳои нейронӣ вазифаҳои маъмулии маркетингро бештар автоматӣ мекунанд. Ин тавассути автоматикунонии таблиғи мақсаднок ва муносибсозии бучет ба даст оварда мешавад (бо таҳлили маълумоти қорбар, AI аудиторияи мақсаднок, нархҳо ва тақсими бучаро ҳангоми сарфаи вақт ва захираҳоро муайян мекунад). Р.Шарафутдинов дар мақолаи худ навиштааст: «Дар ҷаҳони муосири маркетинг

муваффақият на аз рӯи шумораи воситаҳои истифодашаванда, балки аз рӯи самаранокии онҳо муайян карда мешавад.

7. Дар ниҳоят, автоматикунонӣ ҳароҷоти кормандонро коҳиш медиҳад, корро суръат мебахшад ва самаранокии маърақаҳои маркетингиро зиёд мекунад. Бо вучуди ин, татбиқи бомуваффақияти АИ аз кормандон омӯзонидани онро талаб мекунад, ки онро дуруст истифода баранд ва натиҷахоро шарҳ диҳанд.

Ҳамин тариқ, маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон босуръат инкишоф ёфта, ба тиҷорат ва идоракунии стратегӣ таъсири афзоянда мерасонад. Тараққиёти босуръати ин соҳа дар давоми даҳ соли охир банақшагирии дарозмуддатро ба усули бесамар табдил дод. Ширкатҳои муосир стратегияҳои чандирро дар асоси санчиши гипотеза ва мутобиқшавии зуд ба тағйироти бозор, инчунин рақамисозӣ бартарӣ медиҳанд. Воситаҳои рақамӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки бо шунавандагони мақсадноки худ дақиқ муайян кунанд.

Рушди ғаёлонаи технологияҳои зеҳни сунӣ ва шабакаҳои нейронӣ, сарфи назар аз автоматикунонии бисёр равандҳои корӣ, тақмили пайвасти таҳассуси кормандонро талаб мекунад. Агар дар ибтидои солҳои 2000-ум маркетинг аллакай дар сохтори тиҷорати ширкатҳо мавқеи муҳимро ишғол мекард, ҳоло он ба як унсури ҳалкунандаи рақобатпазирӣ дар муҳити рақамӣ табдил ёфтааст, ки дар он ташаккули бренд, идоракунии эътибор ва стратегияи коммуникатсионӣ пурра аз ҳузур дар фазои онлайн муайян карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Лунева Е.А. Цифровой маркетинг: учебное пособие. М.: Прометей, 2021. 164 с;
2. Котлер Ф. Маркетинг 4.0. Разворот от традиционного к цифровому. М.: Бомбора, 2019. 224 с;
3. Воротников А.М. Цифровой маркетинг как актуальный механизм управления рекламной деятельностью в современной российской экономике // Журнал исследований по управлению. 2019. Т. 5. № 3. С. 133–140;
4. Векшинский А.А. Интернет-маркетинг как новое направление в современной концепции маркетинга взаимодействия // Техничко-технологические проблемы сервиса. 2012. № 2 (20). С. 102–108;
5. Артамонова О.В. Актуальность использования digital-инструментов при продвижении продукта на современном рынке // Молодой ученый. 2017. № 10 (144). С. 184–187;
6. Шевченко Д.А. Цифровой маркетинг: обзор каналов и инструментов // Практический маркетинг. М.: 2019. № 10 (272). С. 29–37;
7. Хуссейн И.Д. Цифровые маркетинговые коммуникации: учебник для вузов / И. Д. Хуссейн. — М.: Издательство Юрайт, 2025. — 68 с. С. 8;

РАСУЛЗОДА БАХТИЁР РАҲМОНБЕРДИ,

дотсент, мудири кафедраи агротехнология МДТ Донишгоҳи давлатии Данғара.
Тел: 934260312, E-mail: b.rasulov@mail.ru.

ЭРКАЕВ САФАР АБДУЛХАЙРОВИЧ,

дотсенти кафедраи археология, этнография ва диншиносии МДТ Донишқадаи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров. Тел.: (+992) 939222253.
E-mail: safar.erkaev@mail.ru.

ЧАРАЁНИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ, ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР РУШДИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ҚИШВАР

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои чараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунӣ дар рушди кишоварзӣ ва агросаноатӣ Тоҷикистон, хоҷагии қишлоқ ва об дар тараққиёти хоҷагии халқ вазифаи асосии пойдевориро мебозанд ва истифодаи дурусти он, аз он ҷумла аҳамияти калони умумбашарӣ доштани хоҷагии қишлоқ дар инкишофи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ қишвар, дар болоравии кишоварзӣ, агросаноатӣ, иқтисодиёти қишвар ва инкишофи ҳунарҳои мардуми ва сайёҳӣ мавриди муҳокима гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: технологияҳо, рақамӣ, зехни сунъӣ, рушд, кишоварзӣ, агросаноатӣ хоҷагии қишлоқ, об, иқтисодиёт, Тоҷикистон, ҳадафҳо, хоҷагии деҳқонӣ, замин.

ДИНАМИКА ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ, ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА СТРАНЫ

В данной статье обсуждаются вопросы течения цифровой экономики, цифровых технологий и искусственного интеллекта в развитии сельского хозяйства и агропромышленности Таджикистана, сельского хозяйства и водных ресурсов в развитии народного хозяйства, а также их правильное использование, в том числе большое значение общечеловеческого сельского хозяйства в развитии всех отраслей народного хозяйства страны, в росте сельского хозяйства, агропромышленности, экономики страны, в развитии народных ремесел и туризма.

Ключевые слова: технологии, цифровой, искусственный интеллект, развитие, сельское хозяйство, агропромышленный сельское хозяйство, вода, экономика, Таджикистан, цели, деҳканское хозяйство, земля.

Чараёни технологияҳои рақамикунонии иқтисоди муосир метавонанд бо истифода аз зехни сунъӣ дар соҳаҳои гуногун инсонро иваз намоянд. Раванди худкоргардонии технология, мавқеи инсонро дар бозори меҳнат танг менамояд, вале дар баробари ин боиси пайдоиши касбҳои нав мегардад. Аммо дар ин чараён зехни сунъӣ метавонад дар ҳаёти инсонӣ тағйироти амиқро ба вуҷуд биоварад. Ин ки дар оянда ҳаёти инсон пурра зери таъсири технология қарор мегирад, ва ё не, инро раванди ташаккули технология ба мо нишон медиҳад.

Рушди босуръати илм ва технология инсонро бо зехни сунъӣ боз ҳам наздиктар месозад. Имрӯз инсон метавонад тавассути барномаҳои махсус бо зехни сунъӣ дар рақобат қарор бигирад. Он ҳаракатҳо, ки дар телефон ва компютерҳо истифода мешаванд, шумо метавонед, бидуни ҳузур доштани рақиб инсонӣ ғайриқимомӣ мебаред. Яъне дар ин бози рақиб шумо зехни сунъӣ хоҳад буд. Дар натиҷаи саршавии саноатикунонии босуръат Тоҷикистони соҳибистиклол ҳоло ба шарофати заҳмати халқи соҳибмаърифату тамаддунсозаш ба марҳилаи нави рушд ворид шуд.

Дар арафаи таҷлили чашни 35 – солагии истиқлолияти сиёсии давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати умуммилливу яқпорчагии мардуми шарафманди халқи тоҷик имкон дод, ки халқи кӯҳанбунёди кишвар маҷрои рушди иқтисоди миллимонро ба қуллаи тағйир диҳанд, барномаҳои нави давлатиро қабул намоянд, сохтори давлатдориро, ки асоси онро принсипи адолати иҷтимоӣ ташкил медиҳад, таҳким бахшида, иқтидорҳои нави истехсолиро ба қор андохта, сокинони мамлакатро дар тамоми фасли сол бо нерӯи барқ таъмин кунад ва барои рушди минбаъдаи соҳаҳои ҳаётан муҳимми кишвари зебаманзар шароит ва заминаҳои мусоид фароҳам оварда истодааст. Бо ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ҳақонбинии аҳли ҷомеа тавсея ёфт ва дастрасӣ ба маҳзанҳои илмӣ осон гашта, имкониятҳои фаровоне ҷиҳати донишомӯзӣ фароҳам сохта шуд.

Дар ин замина бо истифода аз чараёни рақамикунонии иқтисоди ва технология қоркарди иттилоот, тавлидоти он ва паҳн намудани он дар ҷомеа ба роҳ монда шуда, андеша ва назарҳои илмӣ сол то сол такмил ёфтанд. Сабаби асосии ин пешравиҳо дар натиҷаи амалӣ намудани чор ҳадафи стратегияи кишвар бо саъю кӯшиши ҳар як сокини мамлакат, аз ҷумла кишоварзону қоргарон, мутахассисону муҳандисон, омӯзгорону зиёӣён, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва роҳбарону масъулони тамоми сохторҳои давлатӣ ба даст омадаанд ва бори дигар аз иродаи қавӣ, заҳматпешагӣ ва ҳисси баланди шаҳрвандони Тоҷикистони муқаддасу маҳбубамон дарак медиҳанд.

Маводи чараёни рақамикунонии иқтисоди ва зехни сунъӣ дар асоси сарчашмаҳо ва асарҳои таърихи, дар давраи истиқлолият аз нав тарҷума қарда шуда нашр шудааст, дар асоси омӯзиш ва таҳлили илмии онҳо ба ҳамин ҳулоса омадан мумкин, ки ҳақиқатан

хам таърих – мактаби ҳаёт буда, инсонро ба тарбия карда, ба ӯ таълим дода, ба дараҷаи инсони комил мерасонад, дар асоси болоравии иқтисодиёти минтақаҳои мамлакат тараққиёти босуботи хоҷагии халқи кишварро таъмин менамояд. Вазифаи асосии давлат ва ҳукумати Тоҷикистон дар шароити ҳозира дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2010 чунин қайд карда шудааст: «...мақсади асосии сиёсати рушди босуботи иқтисоди миллӣ давлати Тоҷикистон ба роҳ мондани рушди устувори иқтисодӣ буда, ҳамаи нақшаҳои мо асосан дар доираи се ҳадафи стратегӣ, яъне таъмини истиқлолияти энергетикӣ, аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳой бахшидани кишвар ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ тарҳрезӣ гардидаанд ва тадриҷан амалӣ карда мешаванд [7,с.20].

Дар Паёми навбатии Пешвои миллат (26.12.2018) саноатикунонии босуръат ҳадафи стратегӣ ҷаҳорум эълон кард шуд. Ҳадафҳои зикршуда, инчунин ҳимояи манфиатҳои миллӣ, ҳифзи дастовардҳои истиқлолият, суботи сиёсату иҷтимоӣ ва таҳкими ваҳдати миллӣ мебошанд. Дар асоси татқиқи васеъ ва ҳаматарафа давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар асоси ба ҳаёт татбиқ намудани қарорҳои таърихӣ иҷлосияи ХУ1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихномаи таърихи Истиқлолият, ҷараёни иқтисодиёти рақамӣ, иҷлосияи тақдирсоз ва ваҳдати миллиро ба давраҳо тақсим кардан мумкин аст: [3,8, с.231].

1. 9 сентябри соли 1991 эълон намудани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 16 ноябр-2 декабри соли 1992 Иҷлосияи ХУ1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон -воқеаҳои сиёсӣ дар кишвари мо, ҷанги шаҳрвандӣ, бесару самонӣ дар мамлакат, табоддулоти давлати, ваҳдати миллӣ аз байн рафт, кишоварзӣ ва агросаноатӣ, зехни сунъӣ, ҷараёни иқтисодиёти рақамӣ кишвар ба бӯҳрони умумӣ дучор шуд.

2. 16 ноябр – 2 декабри соли 1992-Иҷлосияи ХУ1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон - 27 июни соли 1997- гирифтани пеши ҷанги хонумонсӯз, барқарор намудани ҳукумати қонунӣ, мубориза барои сулҳу салоҳ, имзо гузоштан ба Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, саршавии барқарор намудани самтҳои асосии хоҷагии халқ, иқтисодиёти мамлакат, зехни сунъӣ, ҷараёни иқтисодиёти рақамӣ, кишоварзӣ ва агросаноатӣ.

3. 27 июни соли 1997 аз имзо шудани ба Созишномаи Ваҳдати миллӣ то имрӯз, давраи бунёдкорӣ, созандагӣ, ташкилотчигӣ, ташаббускорӣ, амалан эътироф гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва баланд шудани обрӯю эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмиллалӣ. Дар солҳои истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ таъмин шуда, дар мамлакатамон зиёда аз 1068 корхонаҳои муштарақ сохта, ба фаъолият шурӯъ кардааст, дар арафаи ҷашни истиқлол зиёда аз 2200 корхонаҳои гуногун (саноатӣ, сохтмон, аграрӣ, маориф, фарҳангӣ, тиб ва ғайра) сохта, ба истифода дода мешаванд. Дар асоси рушди босуботи иқтисодиёти давлат болоравии иқтисодиёти Тоҷикистон, ҷараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ дар рушди кишоварзӣ ва агросаноатӣ таъмин карда шуд.

Ин аст, ки дар чанд садсолаи ахир рушди илм ба ташаккулии технология ва ҷараёни иқтисодиёти рақамӣ замина фароҳам овардааст. Ҳамзамон технология барои суръат бахшидан ба рушди илм ва паҳн намудани он мусоидат менамояд. Маҳз чунин раванд шароит фароҳам овард, то инсонҳо тавассути технология ба илму афкори донишмандони асрҳои пеш дастрасӣ пайдо намуда, ҳамзамон дар заминаи таҳлилу баррасӣ онҳоро тақмил ва қоркард намоянд. Бо сабаби амалӣ шудани ҷаҳор ҳадафи стратегӣ Барномаи давлати “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” дар давраи пешниҳод гардид, ки кишвари азизи мо ба марҳилаи нави рушд ворид гардида, мардуми шарифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сӯи ояндаи ободу осуда бо қадамҳои устувор пеш меравад.

Дар ин давраи глобализатсияи (ҷаҳоншавии) масъалаҳои муҳими ҷаҳон мақоми қоргар, соҳибқор, деҳқон ҳар як мардуми кишвар ниҳоят дараҷаи пурмасъулият мебошад [9, с.15].

Дар асоси ҷараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ кишоварзӣ ва агросаноатӣ кишвар рушд ёфта, дар шароити ҳозира, ҷиҳати таъмини

бозори истеъмоли ва пешгирии болоравии нархи маҳсулотҳои кишоварзӣ дар майдони 23, 7 гектар гармхонаҳо маҳсулоти барвақтӣ кишт карда шуда, то имрӯз 660, 7 тонна маҳсулотҳо гуногун, аз қабилӣ помидор, бодринг, лимӯ ва дигар намудҳои сабзавот рӯёнида шуда, ба аҳолиивилоят ва ҷуихурӣ пешкаш карда шуд.

Лоиҳаи “Барқарорсозии низоми обёрӣ ва беҳтар намудани идоракунии об дар водии Зарафшон” ба маблағи беш аз 16 млн доллари ИМА татбиқ мегардад (1, с.6-7). Дар натиҷаи амалишавии лоиҳаи мазкур то соли 2020 истифодабарии об дар соҳои кишоварзӣ беҳтар мегардад. Дар замони муосир дар як ноҳияи Б. Ғафуров кишоварзӣ ва агросаноатӣ соҳаи асосии пешбурди иқтисодиёт буда, дар ҳаёти иқтисодии ноҳия нақши аввалиндарачаро мебозад. Дар соҳаи кишоварзӣ қисми зиёди аҳолии қабилӣ меҳнат фаъолият мекунад. Аз ин лиҳоз дар асоси дуруст истифода бурдани об дар ин соҳа, рушди соҳаи кишоварзӣ на танҳо характери иқтисодӣ, бепалки хусусияти иҷтимоии зиёд низ дорад, чунки зиёда аз 94 % аҳоли, аз ҷумла 90 % аҳолии қабилӣ меҳнат дар деҳот зиндагӣ дорад. Инчунин, 60-70 % ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноати ноҳия ба коркарди маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ рост меод. Дар ноҳия айни замон 10 ҳоҷагии кишоварзӣ(агросаноатӣ), 5904 ҳоҷагии деҳқонӣ фаъолият доранд, ки инкишофи он бо об вобастагӣ доранд.

Дар ҳақиқат, об, замин дар тараққиёти кишвар дар асоси чараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ кишоварзӣ ва агросаноатӣ вазифаи асосӣ - пойдевориро мебозанд ва обро нодуруст истифода бурдан мумкин нест. Аз он ҷумла об дар инкишофи ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқи кишвар, дар инкишофи ҳунароҳои мардуми ва сайёҳӣ аҳамияти калони умумбашарӣ доранд. Барои истеҳсоли 1 тонна пӯлот 150 тонна об, 1 тонна қағаз 250 тонна об, нахи синтезӣ 4000 тонна об сарф мешавад. Об ҳақиқатан ҳам мӯъҷизаи табиат, пойдевори рушди саноат ва ҳоҷагии қишлоқ мебошад («Ҳақиқати Суғд» 19.03.2020). Ҳамин тариқ чараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ марҳила ба марҳила қоидаҳои зисту зиндагӣ ва қору фаъолияти инсонҳоро иваз менамояд. Бо рақамикунонӣ, чараёни иқтисодиёти рақамӣ, инсонҳо дар аксари соҳаҳо қори худро аз даст медиҳанд, зеро имрӯз роботҳо ба фарқ аз инсон дар як муддати кӯтоҳ ва бо арзиши нисбатан кам қорҳои гуногунро анҷом медиҳанд. Дар натиҷаи амалӣ шудани ҷаҳон ҳадафи стратегӣ дар 15 соли охир суръати миёна солҳои рушди босуботи иқтисодии кишвар ба 7,8 фоиз баробар шуда, даромади бучети давлатӣ аз 300 млн сомонӣ то 18 млрд сомонӣ афзоиш ёфт.

Ҳамзамон бо ин, даромади аҳоли 25 баробар ва пасандозҳо беш аз 85 баробар зиёд гардиданд. Сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат қариб 3 баробар коҳиш ёфта, 83% охири соли 2000-ум то 31% дар соли 2015 паст карда шуд. Дар ин давр аҳолии мамлакат аз 5,5 млн то 9,5 млн нафар, яъне 1,6 баробар афзоиш ёфта, сатҳи сифати зиндагии мардум қулан беҳтар гардид ва дарозумрии миёнаи шаҳрвандон то 75 сол боло рафт. Дар замони Истиқлолият беш аз 2000 км роҳ, 240 пул ва зиёда аз 30 км нақбҳои мошингузар, 190 км роҳи оҳан сохта, мавриди истифода қарор дода шуд, синни миёнаи аҳоли 24 сол ва 70% сокинони онро шахсони синни то 30-сола ташкил медиҳанд, 15 санади авф қабул шуд, барои бунёди манзилҳои истиқоматӣ ба 1,3 млн оила, яъне ба зиёда аз 7 млн нафар шаҳрвандон 129 ҳазор гектар замин ҷудо карда шуд, соли 1991 358 қорҳои саноатӣ фаъолият карда бошад, ҳоло ба 2100 расидааст, қариб 195 ҳазор ҳоҷагии деҳқонӣ, зиёда аз 600 ҳазор мошинҳои сабуқрав ворид шуд ба кишвар, аз с.1997 то имрӯз маош тақрибан 70 баробар, нафақа 85 баробар афзоиш ёфтааст, 2500 бинои муассисаи таълимӣ бунёд гардид, 161 муассисаи типӣ нав(85 гимназия, 65 литсей, 9 мактаби президентӣ), 48 мактаби олий, 153 муассисаҳои ибтидоӣ ва миёнаи махсус касбӣ фаъолият дорад. [5, с.3-8]

Нишондодҳои мазкур кишвари моро аз мамлақати аграрӣ ба мамлақати аграрӣ индустриали табдил додан замина месозад. Дар асоси чараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ кишоварзӣ ва агросаноатӣ кишвар ва натиҷаи болоравии иқтисодиёти минтақаҳои мамлакат то имрӯз истиқлолияти давлати Ҷумҳурии Тоҷикистонро бештар аз 190 кишвари олам шинохта, зиёда аз 160 кишвар бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва фарҳангӣ дорад. Зиёда аз 60 давлат

сафирони муқим ва ғайримуқими худро ба Тоҷикистон таъйин намуданд. Тоҷикистон узви бештар аз 80 созмонҳои байналхалқиву минтақавӣ ба ҳисоб меравад.

Бо ташаббуси Тоҷикистон аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ СММ қабул шудани резолютсияи «Соли 2000- соли Сулҳ», «Соли 2003 – Соли байналхалқии оби тоза», «Об барои ҳаёт солҳои 2005 – 2015», «Соли 2013- соли байналхалқии дипломатияи об», «2018-2028- Об барои рушт» соли 2025 – Соли байналмилалӣ ҳифзипиряхҳо [4,с.1], ёдгории қадимаи Саразм ба рӯйхати таърихи ҷаҳонӣ дароварда шудан, инчунин Сарвари давлатамон Эмомалӣ Раҳмон бо муқофотҳои байналхалқӣ муқофотонида шудани ва ғайраҳо далели равшани эътирофи мавқеи Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ аст. Дар гузашта ҷараёни иқтисодӣ рақамӣ, технология бо қувваи ҷисмонӣ инсонҳо дар рақобат буд, аммо имрӯз бошад бо зарфӣ зехнии инсон.

Имрӯз ҷараёни иқтисодӣ рақамӣ, технологияи худкор на фақат дар соҳаи истеҳсолот истифода мешаванд, балки дар оянда дар соҳаҳои хизматрасони, ки зарфӣ зехнӣ талаб менамояд истифода хоҳанд гашт. Зеро компютер ва ё зехни сунӣ бештар аз инсон қобилияти коркард, ҳифзу нигоҳдорӣ ва таҳлили иттилоотро доро мебошад. Ва ин имкон медиҳад, ки дар бисёр соҳаҳо робот ва ё зехни сунӣ инсонро иваз намояд. Дар ин сурат дар ояндаи наздик шумораи зиёди кормандони фабрикаю корхонаҳо, ронандагон, табибон, ҳуқуқшиносон, рӯзманигон, муҳандисону дизайнерон ва ҳатто омӯзгорон аз кор маҳрум мегарданд.

Таърих гувоҳ аст, Тоҷикистон кишвари кӯҳсор буда, 93% ҳудуди онро кӯҳҳо ташкил мекунад, аммо дар тағи онҳо тамоми 118 элементҳои системаи химиявӣ Д.Менделеев ҷойгир шудааст. Тоҷикистони офтобӣ мо ҳақиқатан ҳам ҷаннаи рӯи замин аст. Дар ҳудуди он 25 227 дарёҳо (дарозии он 947 тош аз 10 км зиёд), 2000 кӯлҳо, обанборҳо, 14000 пиряхҳо, беш аз 93 ҳазор ҷашмаҳо (200 ҷашмаҳои татоботӣ), 3 вилоят, 21 шаҳр, 75 шаҳрак, 62 ноҳия, 430 ҷамоати деҳотӣ, 4500 деҳаҳои зебоманзар, 4000 кони хурду бузург (аз онҳо 400-тоаш кашф шудааст), захираи ангишт 4, 6 миллиард тонна, нафт 140 миллион тонна, газ 857 миллиард метри мукаб, кондонсат 26 миллион тонна, захираи намаки ошӣ ба беш аз 14 миллиард тонна, 48 мактабҳои оӣ, 153 омӯзишгоҳҳои миёнаи махсус ва касбӣ, зиёда аз 3700 корхонаҳои саноатӣ, Академияи Улум (23 муассисаи илмӣ пачӯхӣ), 60 адад муассисаю ташкилотҳои илмӣ, зиёда аз 450 бемористонҳо, 3884 мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ (гуногун молиқият), 55 театрҳо, 1420 китобхонаҳои оммавӣ, 40 осорхона, 120 иншооти туристӣ истироҳатӣ, зиёда аз 3050 ёдгориҳои таърихӣ фанҳангӣ ҷойгир шудааст, ки ин ғайи истиқлол ва ваҳдати миллӣ мебошад.

Дар асоси ҷараёни иқтисодӣ рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунӣ кишоварзӣ ва агросаноатӣ кишвар рушд ёфта, дар соҳаи иқтисодӣ истиқлолият ва шароити амалӣ шудани ҷаҳор ҳадафи стратегӣ ҳамчун рӯи бунёди озолии инсон ва ҷавҳари асосии зиндагӣ дар тамоми давраи замони ҷузъи таркибии ҳастӣ ва ҳувияти миллати тоҷик будааст. Ормони истиқлол фарзандони мубориз, ватандӯст ва донишманди миллатро ҳамвора ба нигоҳ доштани ҳувияти миллӣ ва талқину таҳкими он дар қалби мардум, таъмини пайванди ногусастани наслҳо ва ниҳоят барои ҳифзи истиқлолияти ватан раҳнамоӣ карда, дар ҳазороҳо мушкили зиндагӣ ба онҳо нерӯу тавон бахшидааст.

Ҷараёни иқтисодӣ рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунӣ дар рушди давлатдорӣ навини халқ тоҷик ҳам мавқеи асосиро мебозанд. Таърих гувоҳ аст, барои гирифтани пеши ин ғоҷа қадами нахустини бузург ва таърихӣ дар Иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри қадимаи халқ тоҷик дар шаҳри бостонии Хучанд (16.Х1. – 2.Х11. 1992) гузошта шуд, ки дар асл оғози наҷоти истиқлоли Ватан буд. Хатари ба қисмҳо ҷудо шуда, аз байн рафтани давлати тоҷикон ва пароканда гаштани миллати тоҷик ва дар айни замони воляти истиқлоли Ватан аз ҷониби мардуми кишвар, муҳолифини собиқ ва аксари нерӯҳои сиёсӣ дарк гардид ва роҳ ба сӯи ризоияти сиёсӣ ва ваҳдати умумимиллӣ боз шуд.

Дар ҳамин иҷдосияи тақдирсози миллати тоҷик ҳокимияти қонуни барқарор карда шуд, сарвари нави давлати Тоҷикистон ҳамчун ба вазифаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб кард. Эмомалӣ Раҳмонро халқи тоҷик ва тоҷикистониён дар асоси раӣбпурии умумихалқӣ (референдум) 6 ноябри соли 1994 ба вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб карданд. Конститутсияи соҳибистиклоли Тоҷикистон қабул карда шуд. Таърих нигоҳ карда меистад, ки шахсиятҳо ва сиёсатмадорон чӣ хел пайдо мешаванд. Истиклолият ҳам як давраи таърихи халқи тоҷик буда, маҳз дар давраи истиклолият, аниқтараш дар Иҷдосияи таърихии XVI ҳамчун сарвари нави Тоҷикистон дар саҳнаи сиёсатмадори Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сиёсатмадор, ташкилкунандаи сулҳи устувори тоҷикон, эҳғари истиклолияти Тоҷикистон таваллуд шуд. Аммо масъалаи аз ин ҳам ҷиддӣ дар соҳаи тандурустӣ метавонад ба миён биёяд.

Дар ин самт чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зехни сунъӣ на фақат зарфияти анҷом додани якчанд намуди ҷароҳиро пайдо месозад, балки дар як вақт метавонад инсонро ташхис намуда, бемории ӯро муайян созад. Дар асоси навъи беморӣ рӯйхати доруҳоро тартиб дода, барои бемор табобат муқарар намояд. Дар ин самт мавзӯе каме мураккаб аст, зеро дар соҳаи тандурустӣ фаъолияти ин қабил роботҳо ва ё зехни сунъӣ мумкин аст ба таври систематикӣ ва ё фаъолияти умумӣ ба роҳ монда шавад. Агар табиби инсон дар рафти ташхису табобат ба иштибоҳ роҳ диҳад, пас дар натиҷаи он танҳо як бемор зарар мебинад. Аммо ба иштибоҳ роҳ додани зехни сунъӣ, ки чунин функцияро иҷро менамоянд, метавонад дар як вақт зарарои он ба якчанд бемор таъсиргуздор бошад, зеро фаъолияти он ба таври системавӣ ба роҳ монда мешавад. Дар таърих рафти воқеаҳои сиёсӣ ва ҳаёт ҳақ будани ин роҳро исбот кард.

Дар асоси чараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ кишоварзӣ ва агросаноатӣ кишвар рушд ёфта, барои пешрафти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ рӯз аз рӯз тадбирҳои судманд андешида мешаванд. Бо туфайли пеш гирифтани сиёсати хирадмандона Ҳукумати Тоҷикистон тавонист инвеститсияҳои мамлакатҳои хориҷии дуру наздикро ба эҳё ва инкишофи кишоварзӣ ҷалб намояд. Дар ин бора инкишофи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) ноҳияҳои кӯҳистони ҷумҳуриямон шаҳодат медиҳад. Масалан, Агроаксияи Германия кишоварзии водии Зарафшонро ба шефӣ гирифта, дар ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ истеҳсоли картошка, ғаллаи серҳосилро ҷорӣ намудааст. Агроаксия мунтазам ба деҳқонон олооти истеҳсолӣ ва тухмии растаниҳои сифаташон баландро бе пул тақсим карда медиҳад. Ин тадбирҳо дар ҷумҳурӣ ба баланд гардидани сатҳи зиндагии шаҳрвандон мусоидат карда истодаанд. Вазифаи муҳимтарини ҳар як фарзанди фарзонаи кишвар, кулли мардуми мамлакат, ҷавонону бонувон, аҳли зиё ва умуман, хурду бузурги мамлакат аз он иборат аст, ки минбаъд низ саъю кӯшиши худро, дар навбати аввал, ба хоҳири ҳифзи сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Ватани азизамон сафарбар созем ва рушди босубот иқтисодиёи миллӣ ва хоҷагии халқи кишварро таъмин намоем.

Бо назардошти ин ҳама, тамоми тадқиқот ва омӯзишу пажӯҳишҳое, ки олимону муҳақиқон онро анҷом медиҳанд, дар оянда имкон медиҳад, то зехни сунъӣ бо истифода аз онҳо аз ҳар ҷиҳате аз инсон бартар бошад. Зеро зехни сунъӣ бо истифода аз ин дастовардҳои илмӣ ва қобилияти ҳифзу таҳлили миқдори зиёди иттилооту маълумот зарфияти анҷом додани амалҳое, ки инсон дар анҷом додани он очиз аст, соҳиб мегардад. Чунин як зарфият имкон медиҳад, то дар бисёр соҳаҳо зехни сунъӣ инсонро иваз намояд. Мо, мардуми кишвар вазифадор, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ, чараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолӣ, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати, аз технологияҳои рақамӣ, чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зехни сунъӣ, технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар ҳамаи соҳа

аввалиндараҷа диҳем. Рушди кишоварзӣ ва агросаноатӣ мамлакат сарчашмаи асосии болоравии иқтисодиёти минтақаҳои Тоҷикистон мебошад.

Хулоса, таҳқиқоте, ки дар соҳаи чараёни иқтисодиёти рақамӣ вазеҳни сунъӣ гузаронида шудаанд, собит намуданд, ки дар бисёр самтҳои фаъолияти маънавияи ҷисмонӣ, аз қабилӣ ҳалли масъалаҳои тафаккур, истифодаи дониш, банақшагирӣ, омӯзиш, муошират, идрок, ҳаракату, ҷунбиш, истифодаи асбобҳо ва идоракунии мошинҳо зехни сунъӣ корҳои ба амали одамон монанд ва ҳатто сифатан беҳтарро иҷро мекунад. Бешубҳа, ҳамаи ин қобилиятҳо дар худ як қисми корҳои, ки интеллект иҷро мекунад, таҷассум менамояд. Дар ҳақиқат, ин истилоҳро бо як мафҳум ва ё усули тафсир шарҳ додану маънидод кардан ғайриимкон аст, зеро интеллект дар замони ҳозира ба як ҷузъи ҷудопозири илмҳои гуногун табдил ёфтааст, ки ҳадафи асосии он дарку коркарди иттилоот ва дар амал татбиқ намудани нақшаҳо тавассути воситаҳои технологияи информатсионӣ мебошад. Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ аввалин кишварест, ки Стратегияи рушди зехни сунъӣ қабул намудааст. Қабули «Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2040» дар асоси пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳия гардидааст.

Дар замони муосир, ба ҳамин тариқ, айни замон чараёни иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақам ва зехни сунъӣ дар соҳаҳои муҳталифи илму маориф, техникаю технология, тиб, нақлиёт, дастгоҳсозӣ, низомӣ ва ғайра васеъ истифода мешавад. Мутахассисони соҳаи зехни сунъӣ бар он ақидаанд, ки тараққиёти зехни сунъӣ дар оянда хатари аз байн бурдани инсонро дорад, шояд ин ба назар афсона намояд. Аммо имрӯзҳо мо мебинем, ки ба истиснои майнаи сари инсон дигар увзҳоро иваз намуда истодаанд. Эҳтимол дар оянда наслҳои замони нав техникаю воситаҳои электрониро ихтироъ намоянд, ки майнаи сари инсонро аз косахонаи сар гирифта, нусхаи сунъии онро омода карда, ба воситаҳои технологӣ насб намоянд. Дар чунин ҳолатҳо воситаҳои технологияи фикркунанда ҷойи инсонро иваз карда метавонанд. Аммо инсон фарогири баъзе қобилиятҳои равонӣ, шуур, тафаккур, дарк, эҳсос, кайфият, ангеа, рафтор, хотира ва омӯзишӣ мебошад, ки онҳоро зехни сунъӣ ба ин қарибиҳо пурра ишғол нахоҳад кард. Истифодаи технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ барои муайян кардани дониши истифодабаранда дар барномаҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки таҷрибаҳои инфиродии таълимӣ, ки ба талаботи ҳар як истифодабаранда мувофиқат мекунанд, эҷод карда шаванд.

Бо омӯзиши санчиш ва мутобиксозии саволҳо, зехни сунъӣ омӯзишро таъмин мекунад ва барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарин дар соҳаи рушди хоҷагии кишлоқ ва агросаноатӣ кишвар кумак мекунад. Барои ҳамин ҳам, истифодаи технологияҳои рақамӣ, чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зехни сунъӣ дар рушди кишоварзӣ ва агросаноатӣ Тоҷикистон яке аз ҳадафи стратегии Ҳукумати кишвар таъмини беҳатарии озуқавориро пурраги дар ҳаёт иҷро менамоянд ва саҳми арзанда доранд.

АДАБИЁТ

1. Барои рушди устувор.- Душанбе, 2016. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021.- Душанбе: Шарқи озод, 2021.-48 саҳ. 28.12.2024. Душанбе, 2025.-40 с.

2. Иҷлосияи наҷотбахш.- Хучанд, 2012. Эркаев С..А.Резаҳои ҳикмат.- Хучанд:Ношир.2018.-140 с.

3. Иҷлосияи наҷотбахш.- Хучанд, 2012. Адолотпаноҳ.- Хучанд, 2012. .

4. «Омӯзгор» № 6 (12231) 06.02.2020. - С.5-10. Тирози ҷаҳон, 10 майи соли 2017.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017. - Душанбе: Шарқи озод, 2017. «Минбари халқ», 14.09.16. Хисоботи соланаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019.-Душанбе: Шарқи озод, 2019.-48 с. 28.12.2024. Душанбе, 2025.-40 с.

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2010.-Душанбе: Шарқи озод, 2010.

8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2015.

9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2015.

10. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век. - Худчанд, 2001; Народная газета, 10 ноября 2017 г.

ШОМАҲМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАҲМАД,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкии

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон,

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. Тел.:

+992 972346688. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru.

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА ДАРОМАДҲОИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ:

МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН

Мубрамии мавзӯ аз зарурати таъмини рушди устувори иқтисодӣ дар баробари ҷолишҳои мавҷудаи берунӣ ва дохилӣ бармеояд. Дар асоси фаҳмиши назариявии вазифаҳои даромадҳои буҷет (фискалӣ, тақсимоӣ ва ҳавасмандгардонӣ) арзёбии муфассали сохтор ва пӯи мавҷудаи даромадҳои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2019-2024 ба ҷо оварда мешавад. Тамоюлҳои мусбат, аз қабili афзоиши устувори ҳаҷми исми даромадҳо, ошкор карда мешаванд, ки ҳамзамон бо амиктар шудани мушкilotи сохторӣ ҳамрадиқ мебошанд.

Дар фарҷом истифода кардан мумкин аст, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддати стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш аз амсилаи буҷети ба омилҳои берунӣ вобаста ба амсилаи ба сарчашмаҳои дохилии рушди устувор асосёфта шарт зарурӣ мебошад.

Калидвожаҳо: даромадҳои буҷет, вазифаи фискалӣ, рушди иқтисоди миллӣ, андоз, даромадҳои андозӣ, иқтисодиёти ниҳонӣ, хароҷот, молияи давлатӣ.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ДОХОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Актуальность темы обусловлена необходимостью обеспечения устойчивого экономического роста в условиях существующих внешних и внутренних вызовов. На основе теоретического осмысления функций бюджетных доходов (фискальной, распределительной и стимулирующей) проводится детальная оценка современной структуры и динамики доходов бюджета Республики Таджикистан за период 2019-2024 годов. Выявлены позитивные тенденции, такие как устойчивый номинальный рост поступлений, которые, однако, сопровождаются углублением структурных проблем.

В заключение можно сделать вывод, что переход от бюджетной модели, зависящей от внешних факторов, к модели, основанной на внутренних источниках устойчивого развития, является необходимым условием достижения долгосрочных стратегических целей развития Республики Таджикистан.

Ключевые слова: доходы бюджета, фискальная функция, развитие национальной экономики, налоги, налоговые поступления, теневая экономика, расходы, государственные финансы.

Мухимияти амиқ будани ин мавзӯ аз зарурати таъмини рушди дарозмуддат ва устувори иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷолишҳои берунӣ ва дохилӣ бармеояд. Ин ҷолишҳо, пеш аз ҳама – вобастагии зиёд аз бозорҳои ҷаҳонии молӣ ва

вазъ дар кишварҳое, ки муҳоҷирони меҳнатиро қабул мекунад, инчунин мушкилоти доимии сохторӣ дар дохили иқтисоди миллӣ, аз қабili диверсификатсияи нокифоя ва ҳаҷми назарраси баҳши соҳибкории ғайрирасмӣ мебошанд. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯ ва дарёфт намудани захираҳои мустаҳкам намудани пойгоҳи даромадҳои бюҷети давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодабарии онҳо вазифаи асосӣ дар миқёси умумимиллӣ мегардад.

Ҳадафи мақолаи мазкур таҳлили ҳамаҷонибаи сохтор ва пӯёи даромадҳои бучети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ошкор кардани мушкилоти муназзаме, ки ба афзоиши онҳо ҳалал мерасонанд ва муайян намудани имкониятҳои стратегии табдил додани низоми бучетӣ ба омили самараноки рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Дар мақола ҷанбаҳои назариявии нақши даромади бучет мавриди баррасӣ қарор гирифта, вазъи муносири он арзёбӣ карда шуда, мушкилоти асосӣ ошкор ва роҳҳои ҳалли имконпазири онҳо пешниҳод карда мешаванд.

Солҳои охир дар адабиёти ватании соҳаи молия таваҷҷуҳ ба масъалаҳои ташаккули бахши даромади бучети давлатӣ зиёд шудааст. Аз ҷумла, дар мақолаҳои илмии И.Р. Иброҳимзода, А.Ф. Исмаилов Б.Ҳ. Каримов Х.А. Сайдалиев , С. Ҳикматов , Ф.Ф. Одинаев, Ф.Ш. Шомаҳмадзода, ва дигарон ҷиҳати ташаккул, идоракунии, баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва арзёбии манбаъҳои даромади бучети давлатӣ ба омӯзиш фаро гирифта шудааст. Мутаассифона, дар адабиёти илмии ватанӣ интишороти оид ба таҳлил ва арзёбии мушкилот ва имкониятҳои бахши даромади бучет барои рушди иқтисоди миллӣ кам ба назар мерасад.

Бучети давлатӣ, ки нақшаи ҳамаҷонибаи даромад ва хароҷоти давлатиро барои давраи муайян ифода мекунад, унсури марказии низоми молиявии ҳар як мамлакат мебошад. Бо вучуди ин, аҳамияти он аз доираи баҳисобгирии муҳосибии муқаррарӣ хеле фаротар аст. Дар иқтисодиёти шакли омехтаи муосир бучет ҳамчун воситаи тавонои танзими бошуурона ва ҳадафноки равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ хизмат мекунад. Давлат тавассути нишондиҳандаҳои бучет ба суръати рушди иқтисодӣ, сатҳи шуғл, таваррум, ислоҳоти сохторӣ ва неқӯаҳволии иҷтимоии аҳолии мамлакат бевосита таъсир мерасонад.

Механизми танзим тавассути буҷет ба он асос ёфтааст, ки бо роҳи ҷамъ намудани захираҳои калони молиявӣ (ташаққули даромад) ва ба эҳтиёҷоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим равона кардани онҳо (анҷом додани хароҷот) давлат маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-ро аз нав тақсим карда, бо ҳамин сохтори мавҷудаи иқтисодиётро тағйир медиҳад. Дар ин раванд даромади буҷет ҳамчун асос ва шартӣ асосӣ хизмат мекунад, ки бе он иҷрои вазифаи танзимкунии давлат ғайриимкон мегардад. Ҳамин тариқ, самаранокии тамоми воситаҳои танзими давлатӣ бевосита аз ҳаҷм, устуворӣ ва сохтори даромадҳои буҷет вобаста мебошад.

Накши асосии бучети давлатӣ дар идоракунии равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бевоҳид дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст. Аз ҷумла, дар Қонуни Ҷумҳурии «Дар бораи молияи давлатӣ» таъкид шудааст, ки молияи давлатӣ ҳамчун маҷмуи муносибатҳои пулӣ вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи маблағҳо ва дигар захираҳои молиявӣ тавассути низоми бучетӣ барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ роҳандозӣ карда мешавад. Он асоси татбиқи вазифаҳои давлатӣ буда, «бучети давлатӣ – фонди асосии маблағҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷоти маблағҳои пулии мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудудоракунӣ шахраки ва деҳот ва фондҳои мақсадноки бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад» [6].

Нақши даромади бучет дар рушди иқтисодиёти миллӣ тавассути иҷрои се вазифаи асосӣ – фискалӣ (ҳазинадорӣ), тақсимоӣ (иҷтимоӣ) ва ҳавасмандгардонӣ (танзимкунӣ) зоҳир мешавад.

Моҳияти вазифаи фискалӣ ҳамчун ҳадафи асосӣ ва аваалиндарача дар ҷамъоварии захираҳои молиявӣ, ки барои нигоҳдории давлат ва таъмини фаъолияти

ниҳодҳои он зарур мебошанд, ифода меёбад. Дар ин маврид, аз ҳисоби даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ аз ҷумла чунин самтҳо маблағгузорӣ карда мешавад:

- низоми ҳифзи ҳуқуқ ва амният: артиш, милиса ва судҳо;
- мақомоти ҳукуматӣ ва ниҳодҳои давлатӣ: шохаҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ;
- рушди илмҳои появӣ ва таъмини манфиатҳои ҷомеа.

Бидуни иҷрои бомуваффақияти вазифаи фискалӣ давлат наметавонад вучуд дошта бошад ва уҳдадорҳои асосии худро дар назди ҷомеа иҷро кунад. Иҷрои номуносиби вазифаи мазкур ба пояҳои иқтисодӣ ва амнияти миллий таҳдид мекунад.

Ҳадафи вазифаи тақсироти бозтақсиркунии даромади миллий дар байни бахшҳои гуногуни иқтисодӣ, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва минтақаҳо ба хоҳири паст кардани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ ва таъмини субот дар ҷомеа мебошад. Он тавассути маблағгузори соҳаҳои иҷтимоӣ – маориф, тандурустӣ, фарҳанг, пардохтҳои иҷтимоӣ (нафақа, кумақпулиҳо), дастгирии минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ суст (бо ёрии интиқолҳои байнибучетӣ), татбиқи барномаҳои ҳадафноки давлатӣ (масалан, дастгирии табақаҳои камбизоат, рушди деҳот) амалӣ карда мешавад. Ин вазифа оқибатҳои манфии механизми бозорро коҳиш дода, барои ноил шудан ба адолати иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Вазифаи ҳавасмандгардонӣ (танзимкунанда) нисбатан мураккаб ва аз ҷиҳати стратегӣ муҳимтарин барои ҳадафҳои рушд мебошад. Он дар истифодаи механизмҳои ташаққули даромад (пеш аз ҳама андозҳо) барои таъсири мушаххас расонидан ба рафтори иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ ифода меёбад. Ба ин хотир, давлат чунин амалҳоро анҷом дода метавонад:

- ҳавасманд кардани соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ миллий тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андоз, таътилҳои андозӣ ё меъёрҳои пасти андоз (масалан, барои бахши ИТ, кишоварзӣ ва нерӯи сабз);
- пешгирии рушди соҳаҳои номатлуб ё зараровар тавассути афзоиши андозҳои аксизӣ ё дигар андозҳо (масалан, ба маҳсулоти тамоку, машрубот ва намудҳои фаъолияти ба муҳити зист зараровар);
- ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ва инноватсияҳо тавассути механизмҳои суръатбахшии истеҳлок ва тарҳҳои андозии сармоягузорӣ;
- таъсир расондан ба сатҳи пасандозҳо ва истеъмолати аҳоли тавассути танзими меъёри андоз аз даромад.

Ҷадвали 1. Сохтори иҷрои бахши даромади бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024

Даромадҳои бучет	Нақша, млн. сомонӣ	Сохтори нақша, %	Иҷро, млн. сомонӣ	Сохтори иҷро, %	Иҷрои нақшаи даромад, %
1. Даромадҳои андозӣ	27609,3	61,2	29124,7	62,0	105,5
2. Даромадҳои ғайриандозӣ	2238,9	5,0	3637,6	7,7	162,5
3. Воситаҳои ҳадафноки бучетӣ ва грантҳо	15301,0	33,8	14216,0	30,3	92,9
Даромадҳои бучети давлатӣ, ҳамагӣ	45149,2	100	46978,3	100	104,1

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [11]

Ҳамин тариқ, даромадҳои бучет – ин на танҳо манбаи маблағгузори хароҷоти ҷорӣ, балки воситаи бисёрвазифавие мебошад, ки ба давлат барои иҷрои вазифаҳои тактикӣ (фискалӣ ва иҷтимоӣ) ва ҳамзамон роҳандозӣ намудани сиёсати стратегӣ, ки ба дигаргунсозии сифатӣ ва рушди иқтисоди миллий (вазифаи ҳавасмандкунанда) нигаронида шудааст, имкон медиҳад. Самаранокии ин воситаи муҳим мустақиман аз фасеҳӣ, мутобиқшаванда будан ва мувофиқати он бо ҳадафҳои дарозмуддати рушд

вобаста мебошад. Тавассути таъсири худ ба фаъолияти хоҷагидорӣ, ҳаҷмҳои маҳсулот ва мучаҳҳазониҳои техникий истеҳсолот, мувозинати нархҳо ва вазъи чандирии онҳо, ҷобачогузориҳои соҳавӣ ва минтақавии сармоягузориҳо, даромадҳои буҷет «имкони коҳиш додани тағйироти даврии рушди иқтисодӣ, танзими таносубҳои макроиқтисодии арзишӣ, тасҳеҳи суръатҳои рушди иҷтимоию иқтисодиро таъмин мекунад».

Тавре омӯзиши ҷадвали 1. нишон медиҳад, қисми даромадҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби се гурӯҳи асосии манбаъҳо ташаккул меёбад:

1) даромадҳои андозӣ: ин манбаи асосӣ мебошад, ки мувофиқи маълумоти ҳисоботӣ дар соли 2024 – 62%-и даромадҳои умумии буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил додааст [11]. Дар ин ҷо унсурҳои асосӣ инҳоянд:

– андоз аз арзиши иловашуда (ААИ): сарчашмаи муҳимтарин, ки ҳиссаи асосии даромадҳои андозро ташкил медиҳад. Ҳиссаи баланди он (дар соли 2024 – 41,7%-и тамоми воридоти андозӣ дар сохтори даромади буҷети давлатӣ) аз вобастагии қавии буҷет аз истеъмоли ниҳойӣ шаҳодат медиҳад;

– андоз аз даромад: моддаи мазкур, ки андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеиро муттаҳид мекунад, яке аз нишондиҳандаҳои асосии вазъи бахши расмӣ иқтисодиёти миллии мебошад, ки дар соли 2024 ҳиссаи он 27,4%-и даромадҳои андозии буҷети давлатиро ташкил додааст. Воридот аз шахсони ҳуқуқӣ даромаднокии корхонаҳоро инъикос карда, вобастагии зиёди даромадҳои буҷети давлатиро аз вазъ дар бахшҳои калидии иқтисодиёт, аз қабili соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ нишон медиҳад. Воридот аз шахсони воқеӣ бевосита аз сатҳи шуғли расмӣ ва музди меҳнат, инчунин ғайримустақиман – аз ҳаҷми интиқолҳои пулии муҳоҷирони меҳнатӣ, ки талаботи истеъмоли ва фаъолнокии соҳибкориҳо ангежа мебахшанд, вобаста мебошад. Ҳамин тариқ, андоз аз даромад ҳамчун барометри муҳими солимии бахши воқеии иқтисодиёт ва некӯаҳволии аҳоли хизмат мекунад;

– андози иҷтимоӣ: ин андоз, ки маблағи он барои таъмини талаботи иҷтимоии аҳоли сафарбар карда мешавад, дар соли 2024 дар ҳаҷми умумии воридоти андозии бахши даромади буҷети давлатӣ 8,8%-ро ташкил додааст;

– андози аксизӣ: даромад аз андозбандии баъзе молҳо (тамоку, машрубот, маҳсулоти нафтӣ ва ғ.) мебошад, ки дар соли 2024 ҳиссаи он 4,1%-ро дар ҳаҷми умумии воридоти андозӣ ташкил додааст;

– дигар андозҳо ва пардохтҳои андозӣ: андоз аз молу мулк, андоз аз фурӯши алюминийи аввалия, андозҳо барои захираҳои табиӣ ва дигар андозҳо, инчунин низомҳои махсуси андозбандӣ, ки дар соли 2023 – 18%-и воридоти андозбандии буҷети давлатиро ташкил додаанд.

2) даромадҳои ғайриандозӣ: воридот аз моликият ва фаъолияти соҳибкорӣ (дивидендҳо аз корхонаҳои давлатӣ); дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет; ҷаримаҳо ва муҷозот (таҳримҳо); воридоти дигари ғайриандозӣ ва пардохтҳои маъмурий; даромад аз сармоя (дар соли 2024 – 7,7%-и маблағи умумии даромадҳои буҷети давлатиро ташкил додаанд).

3) воситаҳои ҳадафноки буҷетӣ ва грантҳо: маблағҳои махсуси ташкилотҳои буҷетӣ, грантҳо, қарзҳо, ҳисоббаробаркуниҳо (30,3%-и бахши даромади буҷети давлатӣ дар соли 2024).

Ташаккули қисми даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам конунҳои умумии рушди иқтисодиёти миллии ва ҳам хусусиятҳои сохтори онро инъикос мекунад. Таҳлили сохтор ва пӯёи ин даромадҳо дар тӯли 5-7 соли охир имкон медиҳад, ки тамоюлҳои асосӣ, нуктаҳои афзоиш ва осебазирии муназзами он муайян карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Иброҳимзода, И.Р., Камолзода, И.А., Камолов, С.А. Тақмили низоми пешгӯинамоии даромадҳои буҷети давлатӣ дар давраи гузариши ба иқтисоди рақамӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) / И.Р. Иброҳимзода, И.А. Камолзода, С.А.

Камолов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 3. – С. 90-101.

2. Исмаилов, А.Ф. Нақши воридоти андозҳо дар ғайи гардонидани буҷети давлатӣ / А.Ф. Исмаилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 4. – С. 162-169.

3. Каримов, Б.Х., Каримов, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156.

4. Қонуни Ҷумҳурии «Дар бораи молияи давлатӣ» [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content>.

5. Молияи Тоҷикистон: маҷмуаи оморӣ 2024 / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 121 с., с. 13-21, с. 37-45.

6. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. – М.: Издательство «Юрайт», 2000. - 520 с.

7. Ҳисобот оид ба иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 [Сарчашмаи электронӣ] / Низомии дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj>.

8. Шомаҳмадзода, Ф.Ш. Формирование и использование государственного бюджета Республики Таджикистан / Ф.Ш. Шомаҳмадзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2025. – № 2. – С. 58-63.

ЯСАКИЕВА САБРИНА АЗИЗОВНА

старший преподаватель кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда
Таджикского государственного университета коммерции 734055, г.Душанбе,
ул. Деҳотӣ ½. Тел: (+992) 938193351. E-Mail: sabrinayasakieva@gmail.com.

ПРИГРАНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН (НА ПРИМЕРЕ ГБАО)

В связи с развитием технологий по всему миру, можно утверждать, что цифровая экономика оказывает влияние также и на международные отношения, и на международную торговлю. На сегодняшний день процесс цифровизации стал альтернативным инструментом поддержания внешнеэкономических связей. В статье обосновывается важность цифровой трансформации приграничного сотрудничества приграничных регионов для его поддержания в новых условиях, а также определяется специфика данного процесса.

Ключевые слова: приграничная торговля, приграничное сотрудничество, цифровизация, цифровые технологии, приграничный регион.

ТИҶОРАТИ НАЗДИСАРҲАДӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (ДАР МИСОЛИ ВМКБ)

Вобаста ба рушди технологияи муосири ҷаҳонӣ метавон қайд намуд, ки рақамикунонии иқтисодӣ таъсири худро на ин ки ба муносибатҳои иқтисодӣ дар умум, балки ба тиҷорати байналмилалӣ низ таъсир мерасонад. Дар шароити муосир рақамикунонӣ ҷаҳе аз роҳҳои алтернативии нигоҳдории робитаҳои берунии иқтисодӣ ба шумор меравад. Дар мақола муҳимияти рақамикунонии ҳамкориҳои наздисарҳадӣ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ дар шароити муосир асоснок гардида, хусусияти ин рақамҳои муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: тиҷорати наздисарҳадӣ, ҳамкориҳои наздисарҳадӣ, рақамикунонӣ, технологияи рақамӣ, минтақаҳои наздисарҳадӣ.

Внедрение цифровых технологий во все сферы общественной жизни, особенно в ответ на негативные последствия пандемии коронавируса, вызвало глобальные изменения мировой экономики, связанную как с изменением условий и форм осуществления инвестиционной и инновационной деятельности, так и торгово-экономической.

На сегодняшний день проблема цифровизации является актуальной для многих стран и регионов. На основе мировой цифровизации разрабатываются национальные стратегии цифрового развития, формирование информационной структуры, но и цифровую трансформацию системы государственного управления экономики и общества в целом.

Результаты многих исследований подтверждают о наличии связи между внедрением цифровых технологий и благосостоянием населения региона. Глубина интеграции жителей в национальное цифровое пространство обусловлена комплексом факторов социально-экономического, территориального, демографического, культурного и иного характера, однако первостепенное значение имеет уровень жизни и образования [2 с. 103].

После распада Советского Союза и приобретения независимости Республики Таджикистан многие образовавшиеся ее субъекты стали относиться к числу приграничных регионов. Поскольку эти регионы являются составной частью экономического комплекса страны, они влияют на общее производство и потребление. Многие из этих территории стали функционировать как образования с особым режимом: а сама граница с приграничной полосой и свободные экономические зоны.

Горно-Бадахшанская Автономная область самая южная часть Республики Таджикистан, которая занимает довольно обширную территорию (63,7 тысяч километров). Протяжённость границы ГБАО с республикой Киргизыстан, Афганистан и Китаем составляет 1428 км и имеет геостратегическое значение. [5 с. 160].

Эффективность функционирования приграничной торговли на территории Горного Бадахшана зависит от того насколько успешно решается задача по повышению контактной функции границы.

Приграничная торговля — это не только вид внешнеэкономической деятельности, но и элемент внешнеэкономических связей между всеми участниками, включенные в приграничное сотрудничество. Оно оказывает благотворное влияние на жизнь и доходы предпринимателей, также укрепляет местное производство и содействует развитию сферы услуг, таких как складские услуги, транспортировка и вспомогательные услуги на местных приграничных рынках. Торговля способствует росту доходов не только тех людей, которые занимаются перевозкой товаров через границу, но также людей, работающих на приграничных рынках.

Несмотря на это, торгово-экономические отношения между Республики Таджикистан, Китаем и Афганистаном в Горно-Бадахшанской автономной области имеет неритмичный характер. Несмотря на заинтересованность всех сторон и огромный потенциал сотрудничества его результаты нельзя считать удовлетворительными.

В данном контексте видится привлекательной идея цифровой трансформации трансграничного сотрудничества с поиском новых форм и механизмов его реализации. Такое сотрудничество требует более инновационных алгоритмов организации приграничной торговли и новых цифровых стратегий развития. В этом контексте приветствуется идея внедрение цифровых технологий в приграничное сотрудничество обеспечивающие автоматическое выполнение таможенных операций в местах перемещения товаров через таможенную границу.

Опыт показывает, что в 2019 для сдерживания распространения коронавирусной инфекции и снижение мобильности населения по обеим сторонам границы, пришлось ограничить функционирование приграничных пунктов торговли. Приграничные регионы попали в ситуацию, когда граница стала барьером, нежели контактной зоной. Участники приграничной торговли несмотря на многолетнее сотрудничество столкнулись с необходимостью преодоления сильных отрицательных социально-экономических эффектов из-за асимметрии национальных политик во времена пандемии. Может быть по мере создания единого цифрового пространства не сдерживала бы приграничную торговли длиной около двух лет.

Проблематика приграничного сотрудничества на территории ГБАО содержит в себе многие противоречия, препятствующие развитию приграничной торговли на сегодняшний

день. При перемещении товаров через таможенную границу каждый субъект приграничной торговли предъявляет должностному лицу таможенного органа документ, удостоверяющий его личность и количество товаров, которые предназначены для торговли. Далее осуществляется физическая форма осмотра товаров пересекающие границы.

Так как по законодательству Республики Таджикистан стоимость до 1000\$ товары не декларируются таможенными органами, но они проходят через таможенный контроль и таможенного регулирования. Осмотр на приграничных пунктах проводится на специальном аппарате интроскоп(рентгеновские системы досмотра) сканирующий содержание каждой упаковки. Товары ввозимые на территории Республики Таджикистан не соответствующие установленным техническим, фармакологическим, санитарным, фитосанитарным, экологическим стандартам и требованиям могут изъятая со стороны таможенных органов для дальнейшего разбирательство во взаимодействие других уполномоченных структур таможенных органов. Из-за отсутствие более модернизированной технологий можно выделить ряд проблем:

- повтор некоторых операций со стороны контролирующих органов и отсутствия связей между ними;
- отсутствие полного контроля и координации в режиме времени;
- необоснованное удержание товаров на неопределенное время, из-за проверки документов;
- отсутствие метода введение статистики по товарообороту на пунктах приграничной торговли;
- усиление стандартизации товаров и услуг на приграничных рынках, а также вопросы соблюдением санитарно- гигиенических условий.

Для улучшения и развития реализации процесса совершенствования приграничной торговли в ГБАО Республики Таджикистан предлагаются следующие мероприятия:

- упростить переход границы путем создания не двух пропускных пунктов, а одного единого, что позволит укрепить приграничное сотрудничество;
- организовать совместный контроль в пропускных пунктах на государственных границах таможенными службами сопредельных государств, что может привести к прозрачности и упрощения таможенных процедур при пересечении границы;
- использовать более совершенных технологий в проведения таможенного контроля с целью упрощения торговли и сокращению времени, отводимого на совершение таможенных операций;
- усилить контроль над качеством товаров и их соответствие стандарту (таможенные службы санитарно-эпидемиологические и союз потребительских сообществ);
- использование цифровых технологий по обеим сторонам границы со сходным уровнем цифровой грамотности и культуры;

В заключение отметим, что цифровую трансформацию приграничного сотрудничества не следует рассматривать как полную замену традиционным формам взаимодействия между приграничными регионами. Управление приграничных регионов должно быть гораздо гибким, чем в обычные регионы страны, учитывая также ситуацию в соседнем государстве. Сотрудничество с регионами соседнего государства следует развивать не только в формальной форме, но и неформальной, что будет способствовать раскрытию конкретного потенциала региона.

ЛИТЕРАТУРА

1.Алибахшов Б. Стратегия устойчивого развития Памира/ Материалом стратегического семинара по устойчивому развитию Горного Бадахшана. г. Хорог, 2002г-Хорог: ОФ “Памир”, 2003.-91с.

2.Михайлова А.А. К вопросам цифровой трансформации трансграничного сотрудничества приграничных регионов// Вестник Белорусского государственного университета .2022 №4 С. 103-105.

3. Левчук Е. Приграничная торговля как фактор экономического развития современной Европы // Проблемы современной экономики. 2009. №4. С. 86-90.

4. Смирнов Е.Н. Параметры развития и регулирования международной цифровой торговли на современном этапе // E-Management. 2019. № 2 (1). С. 78-84.

5. Ясакиева С.А. Направление развития приграничной торговли: таможенные аспекты/ Материалы. Межд.науч. практ. конф. на тему «Институциональное развитие таможенной деятельности в современных условиях» - Душанбе, ТГУК, 2025г. С.160-164

МАҲМАРИЗОЗОДА БАДРИДДИН МАҲМАДРИЗО,

муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

ш. Душанбе, Дехотӣ ½. Тел: 934444148.

E-mail: badriddin/08@mail.ru.

ТАКМИЛИ АНДОЗБАНДИИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур андоз ва рақамикунонии низоми андозбандӣ яке аз унсурҳои ҳатмии иқтисодиёти даврони гузашта ва муосир маҳсуб доништа шудааст. Он ҳамчун раванди ситонидани як қисми даромадҳои пулӣ, молии аҳоли, субъектҳои хоҷагидор ва дигар шахсон, ки дар ҳудуди давлати алоҳида қор ва ғайриҳо мекунанд, ифода меёбад. Муаллиф ба яке аз масоили ҳалталаби низоми маорифи кишвар таваҷҷуҳ намуда, гузориши масъала, баррасӣ ва ҳалли онро зарур шуморидааст. Ба ақидаи муаллиф низоми андозбандии МТОК ва содагардонии он заминааст дар рушди соҳаи маорифи кишвар ба ҳисоб меравад.

Вожаҳои калидӣ: такмилдиҳии андозбандӣ, рақамикунонии андоз, андоз, низоми маориф, технологияи муосир, самаранокӣ, буҷети давлатӣ, андозбандӣ, омилҳои муштарак ва ғайримуштарак, моделҳои андозбандӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье налоги и цифровизация налоговой системы рассматриваются как один из неотъемлемых элементов экономики прошлых и нынешних эпох. Они выражаются в процессе изъятия части денежно-финансового дохода населения, хозяйствующих субъектов и других лиц, работающих и осуществляющих свою деятельность на территории отдельного государства. Автор обращает внимание на одну из наиболее острых проблем системы образования страны и считает необходимым освещение, рассмотрение и решение данного вопроса. По мнению автора, система налогообложения МТОК и ее упрощение рассматриваются как основа развития сферы образования страны.

Ключевые слова: модернизация налогообложения, цифровизация налогообложения, налогообложение, система образования, современные технологии, эффективность, государственный бюджет, налогообложение, прямые и косвенные факторы, модели налогообложения.

Гузариш ба муносибатҳои навини иқтисодӣ дар шароити имрӯза нишон медиҳад, ки соҳаи маориф яке аз соҳаи муҳиммтарини давлатӣ ба ҳисоб рафта, таҳкимбаҳши ҷамъияти солим ва тақвиятсозии насли умедбахш мегардад.

Соҳаи маориф яке аз соҳаҳои калидии рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии тамоми кишварҳо буда, баҳри баланд гардидани маърифату маънавиёти аҳоли нақш бозида, дар рушди захираҳои инсонӣ, ки асоси инкишофи ҳар як кишри ҷомеаро ташкил медиҳад. Бинобар ин, дар ин самт, баҳусус, масъалаи маблағгузориҳои соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол тақвият ёфта, Ҳукумати мамлакат барои рушди соҳаи мазкур диққати аввалиндараҷа зоҳир менамояд.

Бояд қайд намуд, ки муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ғайрибуҷетӣ дар қатори дигар субъектҳои хоҷагидорӣ як қатор андозҳои муқаррарнамудаи Кодекси андозро пардохт

менамоянд, ки аз нигоҳи мо, инҳо вобаста ба вазни воридшавӣ ба бучет (дар соли молиявии 2023) чунин гурӯҳбандӣ карда мешаванд (ҷадвали 1.):

Ҷадвали 1. Воридоти андозҳо аз муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ давоми солҳои 2019-2023 дар миқёси ҷумҳурӣ (шахсони ҳуқуқӣ) ҳазор сомонӣ

Солҳо	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 нисбати соли 2019
Хизматрасонии таълимӣ	331968,4	344 331,9	384248,3	377577,6	382070,1	115,0
аз ҷумла:						
Андози даромад аз шахсони воқеӣ	233675,8	247 600,7	284573,5	283107,8	284806,5 (74,55%)	121,8
Андози даромад аз шахсони ҳуқуқӣ	10551,6	13 794,4	14 338,3	13 293,1	14090,7 (3,69%)	133,5
Андоз аз арзиши иловашуда	19318,8	19 541,6	16 331,5	18 812,3	19188,6 (5,02%)	99,3
Андози иҷтимоӣ (ғайрибучетӣ)	52686,6	37 679,9	48 915,2	40 578,0	41795,3 (10,93%)	79,3
Низоми соддакардашуда	3 236,9	2 606,3	3 495,0	3 311,1	3344,2 (0,87%)	103,3
Андоз аз амволи ғайриманқул	2 524,8	2 684,5	2 903,3	3 553,1	3624,1 (0,95%)	140,7
Дигар намуди андозҳо	9 973,8	10 424,5	13691,6	14922,2	15220,7 (3,98%)	149,6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ Раёсати баҳисобгирӣ даромадҳо ва коркарди эъломияҳои Кумитаи андозӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024.

Чуноне ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар раванди пардохти андозҳо мавқеи намоён дошта, давоми солҳои таҳлилшаванда ҳиссаи андозсупорӣ онҳо бо маротиб боло рафтааст. Дар ин самти андозсупорӣ ҳиссаи андозӣ даромад аз шахсони воқеӣ (кормандон) нисбат ба дигар намуди андозҳо зиёд буда, дар сатҳи хизматрасонии олии таълимӣ соли 2019 бештар аз 72 фоизро ташкил намуда, ин нишондод дар соли 2023 ба бештар аз 74 фоиз баробар гаштааст. Ин рақамҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ шумораи зиёди кормандон ғайрибучетӣ менамоянд.

Дар баробари ин дастгирии давлатӣ дар рушди муассисаҳои таҳсилоти ғайрибучетӣ дар шароити муосир амри воқеӣ буда, барои озод намудани онҳо аз баъзе андозҳо зарурати воқеӣ ба вучуд омадааст.

Бояд қайд намуд, ки «бо баробари тақвият ёфтани муассисаҳои таҳсилоти ғайрибучетӣ тариқи додани имтиёзҳо, сарбории бучети мамлакат барои соҳаи маориф камт гашта, маблағҳои озодгашта ба зиёд намудани маоши кормандони муассисаҳои таҳсилоти бучетӣ метавонад истифода карда шавад» [1].

Таваҷҷуҳи раҳбарияти давлат имрӯз пура ба баланд бардоштани сатҳу сифати мутахассисони соҳаи маориф мебошад, ки ин соҳа соҳаи асосии давлат ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки тайи солҳои истиқлолияти давлатӣ теъдоди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хеле назаррас афзуда, шумораи онҳо дар соли таҳсилоти 2024 - 2025 ба 48 адад расидааст.

Чадвали 2. Динамикаи афзоиши шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, теъдоди кормандон ва шумораи донишҷӯён давоми солҳои таҳсили 2018-2024

Солҳои таҳсил	Шумораи муассисаҳои олии касбӣ	Аз ҷумла ғайрибу-ҷетӣ (худмаб-лағзӯзор)	Теъдоди кормандон	Шумораи донишҷӯён		
				Ҳамагӣ	Бучетӣ	Шартномавӣ
2018-2019	39	3	10581	209768	65132	144636
2019-2020	40	3	11681	229626	67316	162310
2020-2021	41	4	11746	245900	63564	182336
2021-2022	41	4	12642	239539	60797	178742
2022-2023	46	5	11762	218098	55917	162181
2023-2024	48	6	13989	214435	62648	151787

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми 2 . – Душанбе, 2024. С. 128,167. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2024. С. 65,98.

Имрӯзҳо аксарияти давлатҳои рӯ ба тараққи ҳаҳон оид ба масъалаи рушди соҳаи маориф тадбирҳои заруриро андешида, дар тайёр намудани мутахассисони баланд ихтисоси дар бозори меҳнат рақобаттавон стратегияи нав ба навро таҳия ва татбиқ намуда истодаанд. Дар ин замина муҳимияти ҳамгироии иқтисодӣ, ҳамкорҳои тарафайн, шарикиятҳо ва дастаҷамъии фаъолият аҳамияти ҳоса дорад. Ояндасозӣ иқдоми инноватсиониро мебарорад. Пас дар замони ташаккули рақамикунониҳо вусъатбахшии шарикиятҳо зарур аст.

Чалби шарикони стратегӣ бе назардошти хусусиятҳои сиёсӣ ва макроиқтисодӣ, объективона ва дуруст муайян кардани самаранокии тадбирҳои андешидашуда дар самти тақмили қонунгузори оид ба андозҳо ва пардохтҳо имконнопазир аст, зеро ин на танҳо ба таҳлили илмӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ мавҷудаи андоз вобаста аст, балки, имкон медиҳад, ки ояндабинии муайян кардани ҳафзи андозии субъектҳои хоҷагидор дар як вақт ё тавассути шакли дигари рафтор пешгӯӣ карда шавад.

Барои расидан ба мақсадҳои стратегияи рушди иқтисодӣ муқаррароти регрессивии андоз ва имкониятҳои давра ба давра паст намудани меъёрҳои андозҳои алоҳида дар амалии низомҳои имтиёзноки андозбандӣ тадбирҳои мушаххас бояд андешида шаванд.

Бинобар ин, шартҳои муҳим ва омилҳои таъмин намудани рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва бахшҳои алоҳидаи афзалиятноки он: «паст гардонидани сатҳи гаронии андозҳо ва дарёфти роҳҳои наву пурсамари ҳавасмандгардонии андозбандӣ ҳисобида мешаванд дар ин замина масъалаи дастгирии давлатии андозсупорандагон бо мақсади рушди интенсивӣ низ нақши намоён ва муҳимро ишғол менамояд» [2].

Ба андешаи мо, дар ин замина тақмили низомҳои муқарраргардидаи андозбандӣ ва менеҷменти муосири пурсамари фаъолияти мақомоти андоз дар умум, аз ҷумла, дар соҳаи маориф нақши муассир дорад.

Сиёсати миллии ҳар як давлат ба рушди соҳаи маориф ҳамчун асоси рушди устувори муҳити иҷтимоӣ иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Маориф ҳамчун яке аз омилҳои рушд ва шароити асосии ташаккули иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҷомеа маҳсуб доништа шуда, муайянкунандаи сатҳи сифати зиндагии шоистаи аҳоли мебошад. Дар баробари ин, вусъати сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз шартҳои асосии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ аз сатҳи таъсилоти гирифташуда вобаста аст, ки ба ҳонандагон маҷмӯи маъорату малакаи дар амал татбиқ намудани иқтидори шахси тарбия мекунад.

Ҷуноне, қайд гардид, дар робита ба ҳадафи глобалии ҷомеаи муосир ва таъмини таҳсилоти босифат ва ҳавасмандгардонии имкониятҳои таҳсили яқумра барои одамон, кишварҳо вазираданд, ки сиёсати ҳавасмандкунӣ ва дастгирии маорифро тавассути механизмҳои гуногуни молиявӣ амалӣ созанд.

Яке аз механизмҳои молиявӣ, ки ҳавасмандии субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳолиро барои омӯзиши илму таҳсил фарогир аст, ба андешаи мо, «истифодаи имтиёзҳои гуногуни андозбандӣ ҳам барои муҳити таълим ва ҳам барои баланд бардоштани таваҷҷуҳи шахсони алоҳида ба гирифтани маълумот ва тақмили ихтисос дар тамоми раванди умр маҳсуб доништа мешавад» [3].

Масъалаҳои назария ва амалияи истифодаи ҳавасмандии андоз ва андозбандии фаъолияти таълимӣ дар қорҳои зиёди олимони соҳавӣ, сармояи инсонӣ ва дигар соҳаҳои таҳқиқот баррасӣ шудаанд. Аз ҷумла, ҷанбаҳои гуногуни сармояи инсонӣ ва нақши соҳаи маориф дар ташаккули он аз тарафи муҳақиқон: Э. Денисон, Р. Солоу, С. Кузнец, Ч. Кендрик, С. Фабрикант, И. Фишер ва дигарон таҳқиқот шудаанд.

Ҳанӯз паҳлӯҳои баҳсбарагез ва норӯшан боқӣ мондааст. Мо ҳангоми таҳқиқ ин гуна масоилҳоро бо дарназардошти қорҳои қаблан анҷомдода мавриди омӯзиш қарор дода, вариантҳои ҳалталаби онро дар низои таъсис хоҳем намуд.

Ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ҳамчун воситаи фискалӣ табиати ғайримустақим дошта, ҷун омили муҳим дар қабули қарорҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузорӣ ба соҳаи маориф хизмат мекунад.

Дар адабиёти иқтисодӣ масъалаҳои андозбандӣ дар ин соҳа бештар хусусияти амалӣ дошта, соҳаҳои алоҳидаи андозбандӣ: фаъолияти таълимӣ, андозбандии муассисаҳои таъсилоти бучетӣ, маблағгузори муассисаҳои таъсилоти олии касбиро баррасӣ мекунад.

Ҷуноне қайд намудем, муассисаҳои таъсилоти олии касбӣ мувофиқи муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯи зиёди андозҳоро пардохт мекунад. « Ҷун дигар субъектҳои хоҷагидорӣ се намуди андоз вобаста ба вазъи воридшавӣ ба бучетро ҳамчун андозҳои асосӣ пардохт менамоянд: андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда ва андози иҷтимоӣ. » [4].

Гуфтаҳо шаҳодати он аст, ки муқаррароти қисмҳои алоҳидаи «Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳисоб намудан ва пардохти андоз аз арзиши иловашуда (ААИ), андоз аз даромад, андози иҷтимоӣ пеш аз ҳама вобаста ба мавзӯи мавриди назаргардида, ҳоло ба таҳлилу тақмили зиёд ниёз дорад. » [5].

Гарчанде, зуд зуд ба Кодекси андози амалкунанда тағйиротҳои иловаҳо ворид карда мешаванд, ба андешаи мо он ҳанӯз ҳам пурра комил нест ва боз ниёз ба тақмил дорад.

Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ масоили андоз ва андозбандӣ тибқи консепсияҳои қабулшуда ва талаботи даври замон, яъне низоми электронӣ, ба хусус рақамикунони фаъолиятҳо ба роҳ монда мешавад. Дар ин ҳолат шафоиат ва пардохтҳои саривактӣ андоз ба бучаи давлат таъмин карда мешавад. Ҳоло дар ин самт аксари аҳолии кишвар бо дарки маърифати молиявӣ масъулияти андозсупорӣ ҳамрадиқи иқдомҳои созгори Ҳукумати кишвар мебошанд. Дар ин замина татбиқи Ҳукумати электронӣ раванди андозсупорандагонро ҳам танзим ва ҳам суръат мебахшад.

Рақамикунони фаъолият барои пардохтҳои саривактӣ ва бе хароҷотҳои иловагӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ дар тамоми соҳаҳои истифодаи технологияҳои муосир ва татбиқи фановариҳои рақамӣ самараву сифати иҷрои қору амалиётҳои вусъат мебахшанд.

«Ҷамъовариҳои маблағҳои андоз бо роҳи интенсивӣ, аз ҳисоби тағйири қоидаҳо ва меъёрҳои андозбандӣ, инчунин, низоми идоракунии мақомоти андоз, қабули қораҳои таъсирбахш оид ба низоми маъмурикунони андоз ва тақмили он, пешгирии ҳолатҳои саркашӣ аз супоридани андозҳо амалӣ карда мешавад. » [6].

Дар асоси таҳлилу мушоҳидаҳои илмӣ дида мешавад, ки иқтисодии андозии гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон ғайри воқеъбинона муайян гардида, маълумотҳо доир ба объектҳои андозбандӣ нопурра ва номукамал пешниҳод мегарданд, ки дар натиҷа сарбории андозбандӣ барои онҳо зиёд гардида, мушкilotи сари вақт пардохт намудани андозҳо ва афзоиши пинҳон намудани манбаи андозиро ба миён меорад.

Бинобар ин, ба андешаи мо, бобати ислоҳ намудани чунин мушкилот амалигардонии ҳамгироии электронии байни мақомоти андоз ва андозсупорандагону мақомотҳои дигари ҳокимияти давлатӣ зарурати ҳамаҷониба дорад.

Ҳангоми таҳқиқоти илмӣ худ, мо чаро маҳз ба тақмили андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити иқтисодии рақамӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудем ва чӣ моро маҷбур сохт. Пеш аз ҳама мо зарурияти тақмилдиҳиро дар имтиёзҳои андозбандӣ ва ё кам кардани ғоизи пардохти андоз мебинем. Ин аз чӣ гувоҳӣ медиҳад. Якчанд нуктаи назарро меҳостем баён карда бошем:

-дар шароити рушди технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ озод кардани андоз аз арзиши иловашуда ё ҳамаи ғоизҳо. Танҳо дар ин сурат муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ имконият ва эҳтимолияти таъминшавӣ ё харидории таҷҳизотҳои технологияю муосиро ба даст оварда метавонанд;

- зарурияти тақмилдиҳии ғайрияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо дар назардошти шакли моликият, манзури мо аз хусусигардонии қисми муайяни онҳо. Дар ин замина сарфаи сарбории низоми бучети кишвар ба системаи маориф таъмин карда мешавад. Яъне бучаи кишвар ба соҳаҳои дигари муҳимми таъминкунандаи стратегияи рушди иқтисодӣ рағона карда мешавад;

-самти дигар, ин татбиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ ва дар ин замина таъмини шафافيةи ғайрияти МТОК;

-тавре таҷриба нишон медиҳад дар кишварҳои муҳталиф муассисаҳои таълимӣ на танҳо объектҳои андозбандӣ, балки аз супоридани он пурра озод мебошанд. Рушди соҳаи маориф сарчашмаи рушди соҳаҳои иқтисодӣ мебошад;

- тақмилдиҳии дилҳо объект аз низоми муайяни қорӣ ва фарҳанги корпоративӣ вобастагии зиёд дорад. Дар сатҳи зарурӣ боло бардоштани фарҳангу маърифати молиявӣ хеле муҳим аст ва дар ин сурат тақмилдиҳию танзими андозбандӣ имконпазир мегардад;

- ташаккули фарҳангу маърифати рақамӣ, истиқлолияти зеҳнӣ ва истифодаи самарабахши менеҷменти вақт.

Умедворем, ки дар ғайрияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ба хусус худмаблағгузор бояд имтиёзҳои махсуси андозбандӣ роҳандозӣ карда шаванд, ки дар таҳқиқи матлаби мазкур бояд андешаҳои қолибу эҷодӣ рӯи қор оянд.

Бояд зикр намуд, ки нуктаҳои зикргардида дар роҳи тақмилу танзими андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ метавонанд нақши назаррас дошта бошанд, зеро имрӯз вақти он расидааст, ки ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии худмаблағгузор зиёд диққат дода бо ҳамаи васила теъдоди онҳоро зиёд гардонем, то ин ки хароҷотҳои бучети давлатӣ ба соҳа сарфа гардида, маблағҳои сафашуда барои боз ҳам афзоиш додани сатҳи музди меҳнати муассисаҳои бучетӣ рағона карда шаванд.

Пас аз таҳқиқ ва натиҷагирӣ аз қорҳои анҷомдодашуда маълум гардид, ки мукамалгардонии механизми андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои судмандии ғайрияти системаи маорифи кишвар таъсири беандоза дорад. Таҷрибаи кишварҳои пешоҳанг ва муваффақ нишон медиҳад, ки дар аксари кишварҳои қорича муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки шакли моликиятшон ғайридавлатӣ мебошад ва ин гуна таҷриба барои кишвари мо низ аҳамияти хоса дорад. Масалан дар Қумҳурии Қазоқистон ва ё Узбекистон 60-70 ғоизи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайридавлатӣ мебошанд ва ин дар ғанӣ гардонидани бучаи давлат саҳми назаррас мегузорад. Дар қумҳурии мо ҳамагӣ 4-5 муассисаи ғайридавлатӣ ғайрият дорад, ки хеле кам мебошад. Қор месазад, ки дар ин қода қорҳои зиёдеро ба анҷом расонем ва пайваста қорҳои афзалиятноку манфиятборро пайгирӣ намоем.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Қумҳурии Тоҷикистон (Аҳбори Маҷлиси олии ҚТ, с.2012., №9, мод. 838, с. 2013, №12, мод. 889, мод.890; с. 2015, №3, мод. 210. Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси олии Қумҳурии Тоҷикистон аз 3 ноябри соли 2021, № 549

2. Маҳмаризозода Б.М. Баҳодиҳии ҳолати иқтисодии муассисаҳои ғайрибучетии соҳаи маориф ва тақвият ёфтани он тавассути дасғирии давлатӣ [Матн] / З.С Султонов Б.М. Маҳмаризозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2024. -№ 4/1 (54). С.317-323. ISSN 2308-054X.

3. Қурбонов Б.М. Асосҳои назариявии андозбандии муассисаҳои олии таълимӣ дар шароити муосир [Матн] /Ғ Д Ашуров А Р Қурбонов Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2023. -№2/1 (46).С.52-55. ISSN 2308-054X.

4. Қурбонов Б.М. Вазъи муосири андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва таҳлили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2023. -№4/2 (50).С.195-202. ISSN 2308-054X.

5. Қурбонов Б.М. Андозбандии муассисаҳои таълимӣ дар шароити муосир [Матн] / Б.М. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.- Душанбе, 2022. -№ 2 (14).С.61-64. ISSN 2707-9996.

6. Қурбонов Б.М. Мушкilotи танзим ва маъмурияти андоз дар муассисаҳои олии касбӣ [Матн] / Ғ. Д. Ашуров Б.М. Қурбонов // Ахбори академияи миллии илмҳои Тоҷикистон-«Дониш»Душанбе, 2023. -№3,2023 (272).С.137-144.

УМАРОВА НАЗИРА СЕКСЕНГАЛИЕВНА,

Старший преподаватель, Западно - Казахстанский инновационно - технологический университет, Уральск, Республика Казахстан.

E-mail: umarova_nazira2010@mail.ru

АЙМЕШЕВА ЖАННАТ АЛЕКСАНДРОВНА,

Старший преподаватель, Западно - Казахстанский инновационно - технологический университет, Уральск, Республика Казахстан.

E-mail: Aimesheva_Zhannat@mail.ru

РАЗВИТИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В этой статье мы расскажем об изменениях и обновлениях системы бухгалтерского учета в Казахстане на данный момент. На современном этапе развития экономики цифровизация процессов бухгалтерского учета - это внедрение современных информационных технологий и метод автоматизации и оптимизации финансово-хозяйственной деятельности предприятий. Таким образом следует, что в век цифровых технологий цифровизация бизнес структуры экономики, в особенности бухгалтерского учета сегодня становится все более востребованным на предприятиях и в компаниях разных сфер деятельности.

Ключевые слова: Цифровая бухгалтерская система, цифровизация, бухгалтерский учет, блокчейн, налоговый учет.

РУШДИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗӢ

Дар ин мақола мо дар бораи тағйирот ва навсозихои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Қазокистон маълумот медиҳем. Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиёт рақамикунонии равандҳои баҳисобгирӣ чорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ ва усули автоматикунонӣ ва оптимизатсияи фаъолияти молиявӣ хоҷагии корхонаҳо мебошад. Аз ин рӯ, дар асри технологияҳои рақамӣ рақамикунонии сохтори тичоратии иқтисодиёт, хусусан баҳисобгирии муҳосибӣ имрӯз дар корхонаҳо ва ширкатҳои соҳаҳои гуногуни фаъолият торафт бештар талаб карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: низоми баҳисобгирии рақамӣ, рақамисозӣ, баҳисобгирӣ, блокчейн, баҳисобгирии андоз.

Цифровая бухгалтерская система (ЦБУХ) —это набор программных средств и технологий, призванных автоматизировать финансовые операции внутри компании. Ее функционал охватывает весь спектр задач: от создания и отправки электронных первичных документов контрагентам до интеллектуальной обработки поступающих документов и формирования финансовой отчетности.

Цифровизация бухгалтерских учета - это внедрение современных информационных технологий и методов для автоматизации и оптимизации финансово-хозяйственной деятельности организаций. Процесс направлен на снижение трудоемкости, минимизацию ошибок и повышение эффективности ведения учета.

Целью Государственной программы "Цифровой Казахстан" является ускорение темпов развития экономики Республики Казахстан в среднесрочной перспективе, повышение качества жизни ее граждан за счет использования цифровых технологий и создание условий для перехода экономики Республики Казахстан на цифровые технологии [4].

Ключевые корпоративные данные собираются и обрабатываются бухгалтерией, а цифровизация влияет на всю систему информационного обеспечения социально-экономических процессов. Под влиянием технических возможностей цифровизации необходимо изучать изменения в содержании, методологии и концептуальной основе бухгалтерского учета. В связи с этим бухгалтерский учет особенно важен в контексте цифровизации [1].

Уже сегодня такие технологии, как блокчейн, являются предпосылкой для прорыва в таких методах учета, как системы записей. Компании смогут регистрировать и хранить записи о транзакциях в едином реестре, представленном как децентрализованная и взаимосвязанная бухгалтерская информационная система. Фальсификация и уничтожение информации будут практически невозможны благодаря децентрализованной системе и криптографической защите. Эта система известна как "тройной счет".

Бухгалтерский сектор очень быстро адаптируется к процессу цифровизации. Он развивается в трех направлениях: управленческий учет, финансовый учет и налоговый учет.

Следует отметить, что практика ведения бухгалтерского учета в Казахстане за последние годы была значительно упрощена и изменена. Что касается о цифровки налогового учета, то в соответствии с приказом Комиссии государственных доходов создается информационная система.

Их внедрение способствует эффективному развитию систем бухгалтерского учета. Фундаментальны изменения в области сбора, обмена и обработки экономической информации также требуют опыта в раскрытии экономической информации в бухгалтерском учете и отчетности. [2].

В настоящее время мировая экономика характеризуется следующими современными тенденциями: по данным исследования, в последние годы в Казахстане было направлено более 200 млрд тенге инвестиций в цифровые проекты. Эти средства будут направлены на цифровизацию сельского хозяйства, IT-проекты, развитие цифровых технологий и инвестиции в инфраструктуру центров в областях, а также в телекоммуникационную, аэрокосмическую и электронную промышленность.

Отрасль бухгалтерского учета быстро адаптируется к процессам цифровизации, развивающимся по трем направлениям: управленческий, финансовый и налоговый учет. Стоит отметить, что отчетная работа в Казахстане сегодня значительно упростилась и изменилась за последние годы [3].

В части цифровизации налогового учета на базе Комитета государственных доходов созданы такие информационные системы, как ИС СОНО, ИС ЭСФ и ИС НДС-Blockchain.

Соно-система обработки налоговой отчетности. Он предоставляет одно клиентское приложение для заполнения и подачи всех форм налоговой отчетности.

Информационная система "Электронные счета-фактуры" (ИС ЭСФ) позволяет записывать и обмениваться счетами-фактурами в электронном виде в режиме реального времени между участниками торговых операций. Кроме того, ИС ЭСФ интегрирована с системами бухгалтерского учета.

Что касается ИС НДС Blockchain, то применение технологии Blockchain вводится с 1 января 2019 года для применения новых методов управления налогом на добавленную стоимость.

Блокчейн - одна из новейших технологий, возникшая в условиях цифровизации финансовых услуг. Это взаимосвязанная база данных, в которой отражается информация обо всех транзакциях, проводимых участниками системы. Эта функция позволяет автоматизировать процессы аудита и бухгалтерского учета, избежать ошибок, оплачивать счета онлайн и безопасно совершать платежи.

Сегодня почти все казахстанские банки предоставляют услуги по дистанционным каналам, 70% банков предоставляют услуги физическим лицам через интернет и мобильный банкинг, 55% банков предоставляют свои услуги на основе мобильных приложений. Основные задачи управленческого учета, такие как учет затрат и расчет себестоимости, планирование и бюджетирование, могут решаться в рамках информационных систем. Практически все методики ведения финансового учета, включая составление финансовой отчетности, описаны в прикладных программах.

Рынок поставщиков очень широк и разнообразен, и предприятия не ограничиваются выбором разработчиков. Конечно, перед преобразованием в цифровые технологии предприятиям необходимо проанализировать уровень цифровизации своих бизнес-процессов [1].

В контексте цифровизации экономики необходимо говорить о необходимых возможностях, которыми должны обладать профессионалы. Этот вопрос особенно важен в рамках подготовки университетских специалистов. Основные способности, которые необходимо развивать, - это способность к постоянному обучению, готовность постоянно приобретать новые знания с использованием новых и быстро развивающихся технологий. Большое значение приобретают навыки удаленной работы и умение обрабатывать большие объемы информации. Поскольку все повседневные бухгалтерские операции выполняются автоматически, возрастает роль специалиста, который должен овладеть навыками анализа и интерпретации данных. [4].

Цифровые системы бухгалтерского учёта предназначены для полной автоматизации процессов бухгалтерского учёта, включая обработку первичных документов, формирование проводок, составление отчётности и обеспечение электронного документооборота. Они созданы для упрощения и оптимизации работы бухгалтерии, снижения вероятности ошибок и повышения эффективности работы бухгалтерской службы.

Цифровые системы бухгалтерского учета-это инновационное решение, направленное на автоматизацию и оптимизацию всех важных аспектов бухгалтерского учета компании. Они предоставляют ряд существенных преимуществ, способствующих повышению эффективности бухгалтерского учета и общему улучшению управления финансами.

Основные преимущества цифровых систем бухгалтерского учёта включают:

- **Комплексная автоматизация:** Эти системы позволяют автоматизировать все ключевые процессы бухгалтерского учёта, включая ввод данных, расчёт налогов, подготовку отчётности и ведение документации. Это значительно сокращает время, затрачиваемое на эти процессы, и повышает точность данных.

- **Улучшение качества отчётности:** Автоматизация процессов подготовки отчётности позволяет получать более точные и актуальные данные, что способствует повышению доверия со стороны инвесторов, кредиторов и регулирующих органов.

- **Снижение рисков и ошибок:** Использование цифровых систем бухгалтерского учёта минимизирует человеческий фактор и связанные с ним ошибки, что снижает риски финансовых потерь и нарушений законодательства.

- **Повышение прозрачности и контроля:** Автоматизация бухгалтерского учёта позволяет получать оперативную и точную информацию о финансовом состоянии компании, что даёт возможность руководству осуществлять более эффективный контроль над финансами и принимать взвешенные стратегические решения.

В целом, внедрение цифровых систем бухгалтерского учёта является важным шагом для компаний, стремящихся к оптимизации своих финансовых процессов, повышению эффективности работы и улучшению общего финансового управления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Будовец Ю.И. Цифровизация корпоративного учета // Человеческий капитал в цифровой экономике. Москва, 2018. С. 117-125
2. Карпова Т. Направления развития бухгалтерского учета в цифровой экономике// Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. -2018. - № 3 (111). - С. 52-57.
3. Одинцова Т.М. Бухгалтерский учет в контексте вызовов цифровой экономики и информационного общества//Вестник ИПБ.-2019.-№37-С.5-14
4. Об утверждении государственной программы «Цифровой Казахстан» Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2020 г. № 826.

САЛИМОВ НАЗАРАЛИ САФАРОВИЧ,

н.и.ф.м., дотсенти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Дехотӣ ½;

Тел: (+992) 4444120.

ЗАЙНУДИНОВ САФАР,

н.и.т., дотсент, мудири шуъбаи таъҷияти институтсионалии кишвар ва иқтисоди рақамӣ, МД

ПИТИ ВРИС Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: (+992) 988355366

НАҚШИ ЗЕҲНИ СУНЪИ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола аз ҷониби муаллифон баъзе ҷанбаҳои зеҳни сунъӣ дар рушди иқтисодиёт мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон қайд менамоянд, ки зеҳни сунъӣ яке аз соҳаҳои илми информатика буда, ҳадафи он сохтани низомҳо ва технологияҳост, ки қодир аст қобилияти зеҳнӣ ва таҳлили инсонро барои иҷрои вазифаҳои муайян иҷро намояд. Ҳадафи зеҳни сунъӣ таҳияи низомҳои мебошад, ки метавонанд масъалаҳоро мустақилона ҳал намуда, ба тағйирот дар муҳити атроф мутобик шуда, аз таҷриба омӯхта шаванд.

Вожаҳои калидӣ: зеҳни сунъӣ, технология, рақмикунонӣ, платформаҳои рақамӣ, молия, нақлиёт, савдои чакана, хизматрасонии бонкӣ.

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

В статье авторы исследовали некоторые аспекты искусственного интеллекта в развитии экономики. Авторы отмечают, что искусственный интеллект является одной из областей информатики и направлен на создание систем и технологий, способных использовать интеллектуальные и аналитические способности человека для выполнения определенных задач. Целью искусственного интеллекта является разработка систем, способных самостоятельно решать проблемы, адаптироваться к изменениям в окружающей среде и учиться на собственном опыте.

Ключевые слова: искусственный интеллект, технологии, оцифровка, цифровые платформы, финансы, транспорт, розничная торговля, банковские услуги.

Дар замони муосир зеҳни сунъӣ – “Artificial Intelligence” (AI) ба воситаи рушди алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ, шабакаҳои нейронӣ ва омӯзиши амик, ба яке аз нерӯҳои калидии иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст.

Зеҳни сунъӣ (AI) як соҳаи илми информатика буда, ҳадафи он сохтани системаҳо ва технологияҳост, ки қодир аст қобилияти зеҳнӣ ва таҳлили инсонро барои иҷрои вазифаҳои муайян тақрор намояд. Ин вазифаҳо дарк, қабули қарор, фаҳмиши забон, шинохти намуна, омӯзиш ва ҳалли масъалаҳоро дар бар мегиранд. Зеҳни сунъиро метавон ба ду намуд тақсим кард:

- Weak AI ё (AI-и маҳдуд) - системаҳое, ки барои иҷрои вазифаҳои мушаххас, ба монанди шинохти сухан ё бозии шохмот пешбинӣ шудаанд;

- Strong AI як системаи фарзиявӣ мебошад, ки қодир ба иҷрои ҳама гуна вазифаҳои зеҳнӣ, ки инсон метавонад иҷро кунад, аз ҷумла тафаккури абстрактӣ ва худшиносӣ.

Таърихи зеҳни сунъӣ аз замонҳои қадим оғоз мешавад, вақте ки одамон орзу мекарданд, ки механизмҳои шабех ба тафаккури инсонӣ эҷод кунанд.

Аммо рушди зеҳни сунъӣ дар шакли муосир дар асри 20-ум оғоз ёфт ва ба марҳилаҳои зерин соҳиб аст:

- **Солҳои 1940 - 1950:** Пайдоиши ғояҳои асосии зеҳни сунъӣ бо кори олимоне ба мисли Алан Тюринг, ки барои арзёбии зеҳни мошинҳо «Санҷиши Тюринг»-ро пешниҳод кардаанд, ташаққул ёфтанд;

- **Соли 1956:** Аввалин бор дар конференси Дартмут истилоҳи "зеҳни сунъӣ" аз ҷониби Чон Маккарти қорӣ карда шуд, ки оғози расмӣи ғанни илмӣ ҳисобида мешавад;

- **Солҳои 1960 - 1970:** Таъсиси системаҳои аввалини эксперти, инчунин қор карда баромадани аввалин назарияҳои омӯзиши мошинӣ ба вуҷуд омаданд;

- **Солҳои 1980 - 1990:** Инкишофи шабакаҳои нейронӣ ва дигар усулҳои омӯзиши мошинӣ раванқ ёфтанд;

- **Соли 2000:** Инқилоб дар соҳаи зеҳни сунъӣ бо рушди қудрати ҳисоббарорӣ ва дастрасӣ ба миқдори зиёди додаҳо (маълумотҳои қалон) алоқаманд аст. Пайдоиши омӯзиши амиқ сифати тасвир ва шинохти нутқро хеле беҳтар кард.

Ҳадафи зеҳни сунъӣ таҳияи низомҳои мебошад, ки метавонанд масъалаҳоро мустақилона ҳал кунанд, ба тағйирот дар муҳити атроф мутобиқ шаванд ва аз таҷриба омӯхта шаванд.

Вазифаҳои зеҳни сунъӣ вобаста ба барнома фарқ карда, муҳимтаринашон инҳо ба шумор мераванд:

- қорқарди забони табиӣ (масалан, тарҷумаи мошинӣ, чатботҳо);

- шинохти тасвир ва ҳеҳра (масалан, системаҳои назорати видеоӣ, системаҳои тиббӣ барои таҳлили тасвир);

- пешгӯӣ ва қабули қарорҳо (масалан, бозорҳои молиявӣ, системаҳои тавсиявӣ);

- Робототехника (таъсиси роботҳои мустақил ва дронҳо).

Зеҳни сунъӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ғаболона истифода мешавад, ки асоситарини онҳоро номбар қардан мумкин аст:

- **Тандурустӣ:** Зеҳни сунъӣ дар ташҳиси бемориҳо, таҳлили тасвирҳои тиббӣ, табобати фардӣ, пешгӯии эпидемияҳо қўмак мекунад;

- **Молия:** Автоматикунонии низомҳои савдо, пешгӯии бозор, таҳлили маълумоти қалон барои қабули қарорҳои сармоягузорӣ;

- **Нақлиёт:** Инкишофи мошинҳои беронанда ва системаҳои идоракунии ҳаракат;

- **Истеҳсолот:** оптимизацияи равандҳои истеҳсолӣ, пешгӯии вайроншавии таҷҳизот, автоматикунонии маъҳазҳо;

- **Маориф:** Омӯзиши фардӣ бо истифода аз системаҳои AI, эҷоди мураббӣни доно ва қўмаки омӯзишӣ;

- **Савдои чакана:** Зеҳни сунъӣ барои таҳлили ағзалиятҳои истеъмолкунандагон, эҷоди системаҳои тавсиявӣ ва оптимизатсияи занҷирҳои таъминот истифода мешавад.

Сарфи назар аз пешрафти назаррас, дар истифодаи зеҳни сунъӣ як қатор мушкилот дучор мешаванд, ки амалҳои зеҳни сунъиро мураккаб мегардонанд:

- масъалаҳои ахлоқӣ (масалан, дар соҳаи даҳолатнопазирӣ ва амнияти додаҳо, қабули қарорҳо аз рӯи алгоритмҳо).

- набудани шаффофияти пурра дар баъзе моделҳои зеҳни сунъӣ (масалан, "қуттиҳои сиёҳ" дар шабакаҳои нейронӣ).

- баланд шудани сатҳи бекорӣ дар натиҷаи автоматизатсия.

- мушкилоти омӯзиши AI оид ба маълумоти намоёндагӣ ва гуногун, ки метавонад боиси ғаразнокӣ дар қабули қарорҳо қардад.

Ба таври умумӣ, зеҳни сунъӣ як воситаи пурқувватест, ки метавонад ҷанбаҳои зиёди ҷомеа ва иқтисодро ба таври қулӣ тағйир диҳад, аммо ба назар гирифтани потенциал ва ҳатарҳои он барои амалия муҳим аст.

Нақши зеҳни сунъӣ дар иқтисодиёт дар солҳои охир ба таври назаррас ағзоиш ёфта, он ба соҳаҳои гуногун, аз истеҳсолот ва логистика то молия ва тандурустӣ таъсир мерасонад.

Чанбаҳои асосие, ки дар он зехни сунъӣ нақши калидӣ дорад, инҳоянд:

1. Автоматикунонии раванд: Зехни сунъӣ ба автоматикунонии вазифаҳои муқаррарӣ ва вақталаб кӯмак карда, хароҷоти меҳнатро коҳиш медиҳад ва маҳсулнокии онро зиёд мекунад. Дар равандҳои истеҳсолот истифода бурдани роботҳо ва системаҳои интеллектуалӣ ба корхонаҳо имконият медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулотро суръат бахшида, сифати маҳсулотро беҳтар кунанд [3].

2. Коркарди маълумот ва таҳлили маълумот: Зехни сунъӣ имкон медиҳад, ки миқдори зиёди маълумот коркард карда шавад ва аз он маълумоти муфид гирифта шавад. Дар тичорат ин чанба барои таҳлили афзалиятҳои истеъмолкунандагон, пешгӯии тамоюлҳои бозор, оптимизатсияи стратегияҳои тичорат ва қабули қарорҳои ба маълумот асосёфта истифода мешавад [1].

3. Фардикунонӣ ва маркетинг: Системаҳои зехни сунъӣ ба ширкатҳо дар эҷод кардани пешниҳодҳои фардӣ барои муштариён кӯмак мекунанд. Ин метавонад тавсияи молҳо ё хидматҳо дар асоси таҳлили рафтори истеъмолкунандагон, инчунин автоматикунонии ширкатҳои таълимотӣ бошад [1].

4. Технологияҳои молиявӣ: Дар баҳши молиявӣ зехни сунъӣ барои арзёбии хатарҳо, пешгӯии қурби асъор, оптимизатсияи портфелҳо ва сохтани стратегияҳои алгоритмӣ савдо истифода мешавад. Он инчунин дар идоракунии дороиҳо ва қарздиҳӣ кӯмак мекунад.

5. Идоракунии занҷираи таъминот: Зехни сунъӣ ба оптимизатсияи логистика, пешгӯии талабот ва таъминот ва кам кардани хароҷот нигаронида шудааст. Он ба идоракунии инвентаризатсия ва кам кардани вақти бекорӣ кӯмак мекунад.

6. Тиб ва нигаҳдории тандурустӣ: Зехни сунъӣ дар тиб ба беҳтар намудани ташҳиси бемориҳо, пешгӯии инкишофи бемориҳо ва кор карда баромадани усулҳои нави табобат кӯмак мерасонад. Дар шароити иқтисодӣ, ин ба кам кардани хароҷоти тиббӣ ва беҳтар кардани сифати нигоҳубин мусоидат мекунад.

7. Эҷоди бозорҳои нав ва инноватсия: Зехни сунъӣ дар стартапҳо ва технологияҳои нав ҷаҳлона истифода бурда мешавад, ки ба эҷоди маҳсулот ва бозорҳои нав мусоидат мекунад, масалан, дар соҳаи воситаҳои нақлиёти мустақил, шаҳрҳои оқил ва интернет-ашё.

8. Шугл ва табилии ҷойҳои корӣ: Дар ҳоле ки зехни сунъӣ имкониятҳои нави тичорат ва афзоиши маҳсулнокиро эҷод мекунад, он ҳамчунин нигарониҳо дар бораи ҷойивазкунии ҷои корро ба миён меорад. Аз нав тайёр кардани мутахассисон ва ба вучуд овардани касбҳои нав зарур аст.

9. Ҷаҳонишавӣ ва рақобатпазирӣ: Зехни сунъӣ раванди ҷаҳонишавиро суръат мебахшад ва ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки ба бозорҳои нав ворид шаванд, истеҳсолотро такмил диҳанд ва маҳсулоти рақобатпазиртар пешниҳод намоянд. Технологияҳои зехни сунъӣ ба омили муҳими рақобати байналмилалӣ байни кишварҳо ва ширкатҳо табиӣ меёбанд.

Ҳамин тариқ, зехни сунъӣ ба тамоми сатҳҳои иқтисодиёт, аз истеҳсолот то идоракунӣ, таъсири амиқ мерасонад. Татбиқи он дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт имкони нави тарақиёт ва рушдро фароҳам меорад, аммо таваҷҷӯҳро ба масъалаҳои масъулияти иҷтимоӣ ва ахлоқ талаб мекунад.

Зехни сунъӣ тадриҷан ба баҳши молиявии Тоҷикистон ворид шуда, имкони беҳтар кардани равандҳо, баланд бардоштани самаранокӣ ва кам кардани хатарҳои фароҳам меорад. Аммо сатҳи татбиқи он дар кишвар ба далели як қатор омилҳо, аз қабили рушди нокифояи инфрасохтори рақамӣ, сатҳи пасти оғоҳӣ ва нарасидани мутахассисони соҳибхтисос маҳдуд аст.

Чанбаҳои асосии истифодаи зехни сунъӣ дар баҳши молияи Тоҷикистон инҳо мебошанд:

1. Хизматрасонии бонкӣ

Зехни сунъӣ метавонад ба оптимизатсияи амалиёти бонкӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ ба мизочон ва кам кардани хароҷот кӯмак расонад:

- Ҳисобкуниҳои кредитӣ: Истифодаи алгоритмҳои зехни сунъӣ барои таҳлили маълумоти қарзгирандагон ва баҳодихии қобилияти қарзии онҳо. Ин махсусан ба ташкилотҳои маблағгузори хурд ва минтақаҳои деҳот дахл дорад, ки равишҳои анъанавӣ дар он ҷо душвор аст.

- Автоматикунории раванд: Чатботҳо барои машваратҳои муштариён, коркарди дархостҳо, хидматҳои онлайн ва таҳлили автоматии маълумоти молиявӣ.

- Идоракунии хавф: Зехни сунъӣ метавонад пешфарзҳои эҳтимолиро пешгӯӣ кунад, хатарҳои бозорро таҳлил кунад ва дар мубориза бо қаллобӣ кӯмак кунад.

2. Маблағгузори хурд ва фарогирии молиявӣ

Тоҷикистон кишварест, ки аҳолии деҳоти зиёд дорад ва аксари онҳо ба хизматрасониҳои анъанавии бонкӣ дастрасӣ надоранд, бинобар ин зехни сунъиро дар соҳаҳои зерин истифода намудан мумкин аст.

- Платформаҳои рақамӣ: Истифодаи зехни сунъӣ барои таҳлили маълумот дар бораи соҳибкорони хурд ва хоҷагӣҳо, ки дастрасиро ба қарзҳои хурд осонтар мекунад.

- Таҳлили маълумоти калон: Зехни сунъӣ метавонад рафтори корбарони барномаҳои мобилӣ ва хидматҳои молиявиро барои эҷоди пешниҳодҳои фардӣ таҳлил кунад.

3. Системаҳои пардохт

Бо афзоиши истифодаи хидматҳои молиявии мобилӣ ба монанди Moblniskoӣ ва Alif Mobile зехни сунъӣ метавонад барои мақсадҳои зерин истифода бурда шавад:

- Пешгирии қаллобӣ дар муомилоти онлайнӣ;

- Беҳтар кардани роҳҳои пардохт ва баланд бардоштани суръати коркарди транзаксияҳо.

4. Танзим ва назорат (RegTech)

Зехни сунъӣ метавонад кори танзимгарони молиявиро ба таври назаррас бо роҳҳои зерин беҳтар намояд:

- Мубориза бо шустушӯи пул (AML): Таҳлили амалиёти шубҳанок ва муайян кардани муомилоти ғайриқонуний.

- Автоматикунории ҳисоботдихӣ: Муассисаҳои молиявӣ метавонанд зехни сунъиро барои зуд ва дақиқ омода кардани ҳисоботҳо барои танзимкунандагон истифода баранд.

5. Суғурта

- Арзёбии хатар: Таҳлили маълумоти муштариён барои омода намудани пешниҳодҳои аниқӣ суғуртавӣ.

- Автоматикунории пардохтҳо: Зехни сунъӣ метавонад парвандаҳоро таҳлил намуда, маблағи ҷубронро бидуни даҳолати инсон муайян кунад.

Мушкилоти асосии татбиқи зехни сунъӣ дар Тоҷикистон:

1. Набудани маълумот: Бисёр муассисаҳои молиявӣ маҷмӯаи маълумоти босифат барои омӯзиши зехни сунъиро надоранд.

2. Нарасидани мутахассисон: Дар ҷумхурий мутахассисон дар соҳаи омӯзиши компютерӣ ва таҳлили маълумот каманд.

3. Рақамикунонии суст: Аксари муомилоти молиявӣ то ҳол ба таври офлайн анҷом дода мешаванд.

4. Инфрасохтор: Дастрасии маҳдуд ба интернетӣ баландсуръат, хусусан дар деҳот.

5. Масъалаҳои ҳуқуқӣ: Набудани қонунгузори дақиқ барои танзими истифодаи зехни сунъӣ.

Бо вуҷуди мушкилоти мавҷуда, потенциали зехни сунъӣ дар соҳаи молия дар Тоҷикистон хеле бузург аст. Барои рушди он лозим аст:

- Сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамӣ.

- Тайёр намудани мутахассисон ва баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли.

- Дастгирии давлат ва созмонҳои байналмилалӣ.

Бо дарназардошти тамоюлҳои ҷаҳонӣ Тоҷикистон метавонад намунаҳои муваффақи татбиқи зехни сунъӣ дар кишварҳои мутараққиро ба шароити худ мутобиқ сохта, низоми молиявиро навсозӣ ва дастрасии онро афзоиш диҳад.

АДАБИЁТ

1. Зайнудинов С., Зайнуддинзода С. Ҷ., Зайнудин А., Салимов Н. С. Тиҷорати электронӣ, китоби дарсӣ, Душанбе 2024.
2. Салимов Н. С., Зайнуддинзода С. Ҷ., Зайнудинов С. Рақамикуноноии масъалаҳои иқтисодӣ, Дастури таълимӣ, Душанбе 2024.
3. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. (2020). Стратегияи миллии рушди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025.
4. Муассисаи давлатии «Тоҷикстандарт». (2023). Рушди иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон: имкониятҳо ва монеаҳо.
5. Комилов С. (2022). Нақши шабакаҳои иҷтимоӣ дар рушди маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон. Маҷаллаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, №4.

ТУЛИЕВ МУХАММАДУЛЛО САРВАРКУЛОВИЧ,

н.и.и., дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисоди рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

ИСТИФОДАИ АМСИЛАҲОИ ОПТИМИЗАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ ИҚТИСОДИЁТ

Мақола ба таҳқиқи рушди амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ ва имкониятҳои истифодаи усулҳои оптимизатсионӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт бахшида шудааст. Амсила (модел) ҳамчун тасвири соддакардашудаи раванд ё низоми воқеаи хизмат намуда, имконият медиҳад, ки вазъиятҳои иқтисодӣ бо дақиқияти баланд таҳлил, пешгӯӣ ва идора карда шаванд. Дар чараёни таҳқиқ, диққати асосӣ ба таҳаввулоти таърихӣ ва низомҳои иқтисодӣ ва саҳми муваққитӣ дар ташаккули усулҳои мушаххаси амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ равона гардидааст. Хусусияти муҳимтарини ин навъи амсиласозӣ дар он аст, ки он ба интиҳоби роҳҳои беҳтарин (оптималӣ) барои ҳалли масъалаҳои тақсими захираҳо, коҳиши хароҷот ё афзунгардонии фоида шароит фароҳам меорад. Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт, ки ба навсозии унсурҳои таркибии объектҳои иқтисодӣ асос мегузорад, татбиқи амсилаҳои оптимизатсионӣ беш аз пеш аҳамияти амалӣ пайдо мекунад. Дар хотимаи мақола, муаллиф як қатор таклифи мулоҳизахоро ҷиҳати тақвияти минбаъдаи инфрасохтори иқтисоди рақамӣ пешниҳод намудааст.

Вожаҳои калидӣ: амсиласозӣ, амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ, оптимизатсионӣ, иқтисодиёт, рақамикунонӣ, иқтисоди рақамӣ, барномаронӣ хаттӣ, иттилоот, хизматрасониҳои электронӣ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПТИМИЗАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ В СФЕРЕ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена исследованию развития экономико-математического моделирования и возможностей применения оптимизационных методов и моделей в различных отраслях экономики. Модель выступает в качестве упрощённого отображения реального процесса или системы, что позволяет с высокой точностью анализировать, прогнозировать и управлять экономическими ситуациями. В ходе исследования основное внимание уделено исторической эволюции экономических систем и вкладу исследователей в формирование конкретных методов экономико-математического моделирования. Важнейшая особенность данного вида моделирования заключается в том, что оно обеспечивает выбор наилучших (оптимальных) решений для таких задач, как распределение ресурсов, снижение затрат или увеличение прибыли. В условиях цифровизации экономики, обеспечивающей модернизацию структурных элементов экономических объектов, применение оптимизационных моделей приобретает всё большую практическую значимость. В заключительной части статьи автор предлагает ряд предложений и соображений, направленных на дальнейшее укрепление инфраструктуры цифровой экономики.

Ключевые слова: моделирование, экономико-математическое моделирование, оптимизационные методы, экономика, цифровизация, цифровая экономика, линейное программирование, информация, электронные услуги

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки илми математика дар тӯли қарнҳо рушд намуда ҳамчун афзори тақондиҳандаи низомҳои хоҷагидорӣ баромад менамояд. Татбиқи илми математика дар асри гузашта ба он оварда расонид, ки тараққиёти умумисайёрагӣ ба вучуд ояд ва дар як муддати кӯтоҳ башарият ба марҳилаи тамоман нав аз лиҳози рушди технологӣ шарафёб гардид. Навгониҳои бавучудода на танҳо хоси равандҳои технологӣ балки ҳамаи соҳаҳо мебошанд. Дар байни ин тамоюлҳои илмӣ бештар офаринишу таҳияи назарияҳо, методологияҳо ва методҳои меистанд, ки бо ёрии онҳо равандҳои хоҷагидорӣ мавриди баррасии қарор дода шуда, ташаккул ёфтаанд.

Пешвои муаззами миллат хангоми суҳанронӣ дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат санаи 23.03.2017 ибрози андеша намуданд, ки ҳар як таҳқиқоти илмӣ, ки анҷом дода мешавад бояд натиҷаҳои ҳосилшуда бо ёрии имкониятҳои илмӣ дақиқ асоснок карда шавад.

Хусусан дар назди тамоми ҷомеаи илмӣ кишвар мақсад ва ҳадафҳои зеринро ироа намуданд:

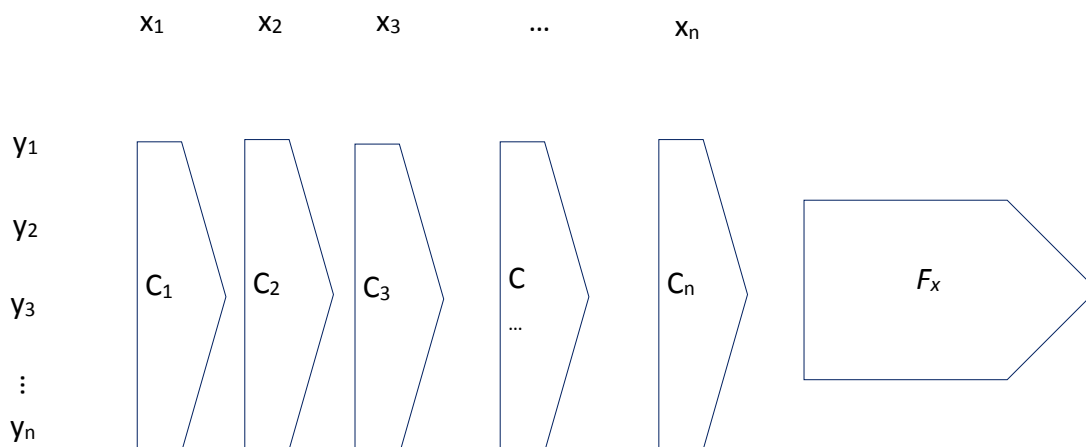
Бинобар ин, дар истеҳсолоти ватанӣ татбиқ намудани дастовардҳои илмӣ ва инноватсиониву технологияи олимони кишвар дар роҳи расидан ба ин ҳадаф нақши асосӣ мебозад.

Танҳо робитаи мустақами илму амалия метавонад ба истеҳсолот таъсири мусбат расонад ва назарияву ихтирооти олимони дар амал татбиқ гарданд.

Аз ин рӯ, олимони моро зарур аст, ки ба омӯзиши проблемаҳои муосир ва кашфиёту ихтирооти ба истеҳсолот нигаронидашуда таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд.

Айни замон мушоҳида мешавад, ки бештар дар фаъолияти корхонаҳо амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсиониро истифода намудан мумкин аст.

Сохтори мантиқии функсияи мазкур чунин мебошад (расми 3).

Расми 1. Сохтори амсилаи оптимизатсионӣ (таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ)

Дар ин ҷо F_x функсияи мақсади амсила мебошад. x – тағйирёбандаи бавосита ва y – тағйирёбандаи бевосита буда s – нишондиҳандаи воқеии амсила ҳисобида мешавад.

Мушоҳида карда мешавад, ки дар шароити рақамикунонии босуръат, технологияҳои рақамӣ амсилаи анъанавии равандҳои фаъолияти корхонаҳо ва ташкилотҳоро дигаргун намуда, сатҳи даромаднокиро афзуда фаъолияти бозорҳои гуногунро ба таври мутлақ тағйир медиҳад. Амалияи идоракунии рақамикунонӣ, хусусан татбиқи зехни сунъӣ тадриҷан ба як унсури камхарҷ ба ҷойи меҳнати пурмашаққати инсон дар доираи васеъшавии соҳаҳо табдил ёфта истодааст, ки бидуни истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ ғайриимкон мебошад.

Усули оптималикунонӣ ё моделсозии оптимизатсионӣ ба таҳқиқ ва тавсеаи усулҳо ва алгоритмҳои махсусе, ки барои ҷустуҷӯи роҳи беҳтарини ҳалли масъалаҳо ё қабули қарорҳои мушаххаси идоракунӣ дар шароити муайян сохта мешаванд, мусоидат мекунад. Вобаста ба ин якҷанд ақидаҳои асосӣ ва усулҳои оптимизатсионӣ таҳия шудаанд, ки бо ёрии онҳо шаклҳои нави иқтисодӣ ташаккул ёфтаанд. Дар идомаи мавод ба ташаккули амсилаҳои иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ диққат медиҳем, ки дар ташаккули равандҳои

иктисодӣ нақши назаррасро ишғол менамоянд.

1. Усули симплекси (Simplex Method) – 1947, аз чониби муҳаққиқ Джордж Дантсиг пешниҳод гардидааст.

Усули симплекс усули муассире аст, ки соли 1947 барои ҳалли масъалаҳои барномаронии ҳаттӣ пешбинӣ шудааст. Он яке аз муҳимтарин ва маъмултарин усулҳои ҳалли барномаронии ҳаттӣ дар амалия мебошад, ки то ҳол дар бисёре аз соҳаҳои истифода мешавад.

2. Барномасозии динамикӣ (Dynamic Programming) – 1950, аз чониби пажӯҳишгари илми иқтисод тариқи усулҳои амсиласозии математикӣ Ричард Беллман тарҳрезӣ карда шудааст.

Методи барномасозии динамикӣ ба таҳқиқи масоили алоқаманд ба оптималикунонӣ тарҳрезӣ карда шудааст. Беллман, ҳамчун яке аз таҳиягарони ин усул, онро дар таҳқиқи раванди қабули қарорҳои мушаххаси идоракунии самаранок, таҳия ва чорӣ намудани стратегияи беҳтарини дарозмуддат (хусусан дар иқтисодиёт ва амалиёти молиявӣ) пешниҳод кардааст.

3. Назарияи оптималии чараён (Optimal Flow Theory) – 1950 – 1960, муаллифон Леонард Эйлер ва Кеннет Арроу мебошанд.

Тавсияҳои Эйлер ва баъдан Арроу дар мавриди фармоишоти оптималии чараён барои коҳиш додани хароҷот ва беҳтар намудани раванди истеҳсолот ба назар мерасанд. Масалан, муаммои раванди ба ҳадди ақал расонидани даромад ё худ ба ҳадди ниҳои расонидани (maximum flow problem) дар марҳалаи ибтидоиро дар назар дорад.

4. Методи тартиби мутафовит (Gradient Descent Method) – 1940 - 1960, муаллифон Джон Нэйман ва Рудолф Карсино (ва дигарон) буда усули ҳалли масъалаҳои оптималикунононии ғайриҳаттӣ ном дорад. Ин метод маъмулан дар моделҳои минималикунонӣ ба ҳадди ақал расонидани хароҷот ва масъалаҳои баҳсалаби илмӣ истифода мешавад.

5. Назарияи бозӣ (Game Theory) – 1944, муаллифон: Джон фон Нейман ва Оскар Моргенштерн мебошанд.

Назарияи бозӣ - раванди оптималикунониро мебошад, ки ба таҳқиқи муносибатҳои стратегӣ ва ҳалли масоили таҳти шароити мучозоти ду ё зиёда одамон (бозингарон) дар мубодила ва интиҳоби оптималӣ тавассути таҳлилҳое, ки дар бозиҳо ё симулятсияҳо истифода мешаванд, равона шудааст.

Ҳоло бошад аз саҳми мондагори муҳаққиқи шуравӣ Леонид Виталиевич Канторович ва америкой Тялинг Куупманс ёдовар мешавем, ки дар ташаккули назарияи оптималии низомҳои иқтисодӣ таҳқиқоти нодири илмӣ анҷом додаанд.

Саҳми Леонид Виталиевич Канторович (1912 - 1986) ба сифати муаллифи асосии назарияи оптималии низомҳои иқтисодӣ дар ташаккули равандҳои иқтисодӣ назаррас мебошад. Ӯ яке аз аввалин муҳаққиқоне мебошад, ки бо истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ - математикӣ чараёни оптималии тақсмоти захираҳоро таҳия намудааст. Барои чунин хизматҳои назарраси дар соҳаи илми иқтисодиёт анҷомдодашон, ҳамроҳ бо Тялинг Куупманс сазовори ҷоизаи Нобелӣ гардидаанд.

Илми математика дар иқтисодиёт дар шароити кунунӣ барои муқаррар намудани ҳаҷми талабот ва тақлифот, ояндабинии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, тақсмоти захираҳои гуногун, хусусан бахшҳои молия ва омор мавриди истифодаи васеъ қарор дода мешавад. Агар ғайриқонунии объект қаблан дуруст мавриди таҳлил қарор дода шуда бошад дар ҳолати ба моделгирӣ тариқи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ - математикӣ эътимоднокии натиҷаҳои ҳосилшуда ба воқеият наздик буда метавонад.

Таҳлили адабиёти илмии ватанӣ гувоҳи он аст, ки то кунун муҳаққиқони мо ба як қатор навгониҳои илмӣ дар самти усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ шарафёб гардидаанд. Ҳангоми омӯзиш ба коркардҳои илмии М. Исмаилов, А. Ҷураев, А. Илолов, Р.К. Раҷабов, Ғ. Ҷурабоев, Р.С. Исаев, Ф. Мирзоахмедов, Ф.С. Комилийев, Р.А. Аскарров, Р.К. Раҳимов, А.Д. Аҳророва ва дигарон воҳӯрдан мумкин аст.

Дар кишвари мо диққати муайян ба ҳалли масъалаҳои бо рушд ва такмили ояндаи системаҳои иқтисоди рақамӣ алоқаманд дода мешавад, вале дар ин раванд баъзе масъалаҳои вомехӯранд, ки боиси саривақт рушд накардани иқтисодиёти миллий гардидааст. Ба сабабҳои, ки боиси рушд накардани иқтисоди рақамӣ гардидааст, монеаҳои зеринро ёдовар шудан мумкин аст:

- σ рушди номӯътадили тичорат, хусусан мувофиқ набудани он ба шароити имрӯза;
- σ рушд накардани соҳоти истеҳсолоти бепартов новобаста аз таваҷҷӯҳи доимии Ҳукумати мамлакат, ки дар ин самт санадҳои зарурии расмиро таҳия ва қабул намудааст;
- σ татбиқ нагардидани технологияҳои фосилавии дастрасӣ ба хизматрасониҳои тичоратӣ, маишӣ дар мисоли миллий, ки эҳтиёҷоти аҳолиро бароварда намоянд;
- σ рушди номутаносиби паркҳои технологӣ, вобаста ба инобат гирифтани имкониятҳои истеҳсолии дохилӣ;
- σ истифода нагардидани технологияҳои рақамӣ ба сифати унсури асосии истеҳсол ва такрористеҳсоли маҳсулот ва дигар хизматрасониҳои зарурӣ;
- σ афзоиш наёфтани ҳаҷми маҳсулоти воридотивазкунанда;
- σ норасоии мутахассисони баландихтисос вобаста ба соҳаҳои рақамӣ;
- σ саривақт барррасӣ нагардидани мушкилоти мавҷуда.

Роҳи мушаххаси ҳалли масъалаҳои зикргардида ба татбиқи амсилаҳои иқтисодӣ – математикӣ ва усулҳои дар боло ироагардида алоқамандии қавӣ дорад.

Ҳамин тариқ, ташаккули иқтисоди рақамӣ дар доираи як қатор санадҳои расмӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқгардида ба роҳ монда шудааст. Дар ҷаҳорҷӯбаи санадҳои расмӣ амалӣ гардидани ин падидаи иқтисодӣ пеш аз ҳама метавонад барои тамоми иштирокчиёни он самаранок бошад. Мо мутмаинем, ки дар сурати истифодаи амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ рушди соҳаҳои ба тарви мушаххас таъмин карда мешавад. Чунин равандро дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҷи гуна истифодаи амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ барои ҳалли масъалаи гуногуни иқтисодӣ табиқ мегардад ва натиҷаи дилхоҳ медиҳад.

Барои ҳамин омӯзиш ва омезиши усулҳои амсиласозии иқтисодӣ математикӣ, оптимизатсионӣ барои таъмини рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим, саривақтӣ ва аз аҳамияти баланди илмӣ ҳолӣ буда наметавонад.

АДАБИЁТ

1. Рахмонов М.Н. Вопросы моделирования оценки социально экономической эффективности электронного правительства [Текст] / М.Н. Рахмонов// - Душанбе «Ирфон» 2017. С.181.
2. Тулиев, М. С. Вопросы моделирования оказания электронных услуг в условиях цифровой экономики [Текст] / М.С. Тулиев, Р.С. Исаев // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. – 2020. – № 2 (83). – С. 39-47.
3. Тулиев, М. С. Ҷанбаҳои методологии истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ - математикӣ дар шароити рақамикунонӣ [Матн] / М.С. Тулиев, Р.С. Исаев // МАВОДИ конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Нақш ва мақоми технологияҳои рақамӣ ва менеҷменти инноватсионӣ дар таҳким ва рушди саноатикунонии босуръати мамлакат». (20-25 апрели соли 2025). Стр. 167 – 176.
4. Тулиев М.С. Амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ ва зарурати татбиқи он дар соҳаи иқтисодиёт [Матн] / М.С. Тулиев // Маводи конференсияи илмию-амалии байналмилалӣ бахшида ба Бистсолаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (дар мавзӯи Ҳалшавандагии масъалаҳои канорӣ ва омехтаи физику математику) ва 85-солагии доктори илмҳои физика-математика, профессор Муҳаммадҷон Исмаи (Душанбе, 5 майи соли 2025). С. 244 - 248
5. Madera A.G. Modeling and optimization of business processes and process systems under conditions of uncertainty [Text] / A.G. Madera // Business Informatics. 2017. № 4 (42). С. 74-82.
6. Kuptsov M.I. and other Modeling internet business optimization processes [Text] /

Kuptsov M.I., Yablochnikov S.L., Yablochnikova I.O., Dzobelova V.B., Mineev V.I. // В сборнике: 2020 International Conference on Engineering Management of Communication and Technology, EMCTECH 2020. Proceedings. New York, 2020. С. 9261507.

7. Thomas Jayachandran A.V. and other Modeling and parametric optimization for a solar-powered closed-cycle micro gas turbine for space applications [Text] / Thomas Jayachandran A.V., Tkachenko A.Y., Omar H.H., Krishnakumar A. // В сборнике: Journal of Physics: Conference Series. 6. Сер. "VI International Conference on Information Technology and Nanotechnology, ITNT 2020" 2021. С. 012099.

8. Borisova N.M. and other Optimization of spillway design of reconstructed shavan dam using numerical 2d-modeling [Text] / Borisova N.M., Belikov V.V. // Power Technology and Engineering. 2023. Т. 57. № 1. С. 67-74.

9. Demina S.E. and other Modeling and optimization of oxide crystal growth [Text] / Demina S.E., Kalaev V.V., Kuliev A.T., Mazaev K.M., Zhmakin A.I. // В книге: Crystal Growth Technology: Semiconductors and Dielectrics. Weinheim, 2010. С. 211-227.

10. Koledina K.F. and other Mathematical modeling and multiobjective optimization complex catalyst hydroalumination reaction of olefins with diisobutylaluminium hydride [Text] / Koledina K.F., Gubaydullin I.M., Koledin S.N. // В сборнике: Journal of Physics: Conference Series. Intelligent Information Technology and Mathematical Modeling 2021 (ИТММ 2021). Gelendzhik, 2021. С. 022015.

ЧАФАРХОНИ ШЕР,

кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иктисодиёти меҳнати Донигоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Дехотӣ ½; Тел: (+992) 936005809.

ТАЪСИРИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ БА САМАРАНОКИИ ИННОВАТСИЯҲОИ ИДОРАКУНӢ

Ин мақола ченакҳои рақамикунонии маркетинг ва самаранокии идоракунии ширкат, инчунин робитаҳои байниҳамдигарии онҳоро баррасӣ мекунад. Муаллиф вазъи умумии равандҳои рақамисозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар асоси тағйирот дар Индекси омодагии шабака 2020 ва нишондиҳандаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК), тавсиф мекунад. Нишондиҳандаҳои инфиродӣ, ки ба Индекси омодагии шабакавӣ (NRI) дохил шудаанд, сатҳи баланди рушди иқтисоди моро дар заминаи рақамисозии ҷомеа нишон медиҳанд. Ин мақолаи тадқиқотӣ самтҳои табилии рақамиро дар маркетинг дар заминаи эҷод ва фаъолияти экосистемаҳои рақамӣ баррасӣ мекунад. Муносибати байни рақамикунонии маркетинг ва сифати идоракунии ширкат ва экосистема, аз ҷумла ҷонибҳои манфиатдори бозор таҳлил карда мешавад.

Хулоса ин аст, ки экосистемаи рақамӣ технологияҳои рақамиро ҳамчун бартариҳои рақобат дар тамоми соҳаҳои фаъолияти худ истифода мебарад: равандҳои амалиётӣ, равандҳои бизнес, маркетинг ва ҳамкориҳои ҷонибҳои манфиатдор. Дар асоси таносуби мусбати ҷамъбастанкардаи муаллиф, метавон тахмин кард, ки кӯшишҳое, ки ба рақамикунонии равандҳо нигаронида шудаанд, метавонанд ҳамчун як навовариҳои идоракунии баррасӣ карда шаванд, ки инноватсияро таҳрик медиҳад ва аз ин рӯ, самаранокиро беҳтар мекунад.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, табилии рақамии маркетинг, маркетинги рақамӣ, экосистемаи рақамӣ, Индекси омодагии шабака (NRI) 2020 таснифоти JEL: D40, D47, F60, F63.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ

В данной обзорной статье рассматриваются аспекты цифровизации маркетинга и эффективность управления компанией, а также их взаимосвязь. Автор описывает общее состояние процессов цифровизации в Республике Таджикистан на основе изменений Индекса сетевой готовности 2020 года и показателей использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Отдельные показатели, входящие в Индекс сетевой

готовности (ИНГ), демонстрируют высокий уровень развития нашей экономики в контексте цифровизации общества. В данной исследовательской статье рассматриваются направления цифровой трансформации в маркетинге в контексте создания и функционирования цифровых экосистем. Проанализирована взаимосвязь между цифровизацией маркетинга и качеством управления компанией и экосистемой, включая стейкхолдеров рынка.

Сделан вывод о том, что цифровая экосистема использует цифровые технологии в качестве конкурентного преимущества во всех сферах своей деятельности: операционных процессах, бизнес-процессах, маркетинге и взаимодействии с заинтересованными сторонами. На основании выявленной автором положительной корреляции можно предположить, что усилия, направленные на цифровизацию процессов, можно рассматривать как управленческую инновацию, стимулирующую инновации и, следовательно, повышающую эффективность.

Ключевые слова: цифровизация, трансформация цифрового маркетинга, цифровой маркетинг, цифровая экосистема, индекс сетевой готовности (NRI) 2020 Классификация JEL: D40, D47, F60, F63

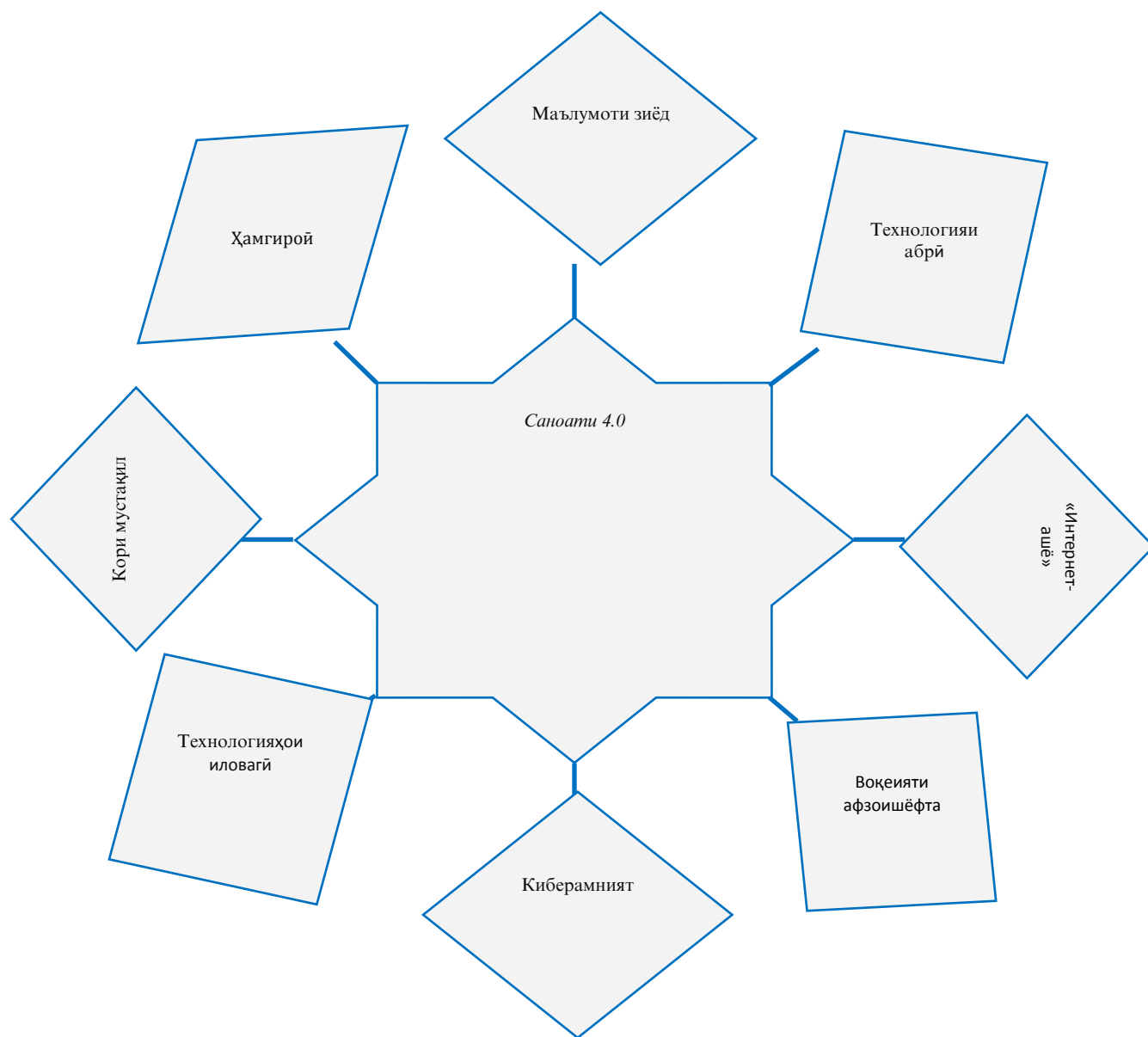
Дар шароити имрӯзаи номуайянии иктисодӣ, технологияҳои рақамӣ технологияҳое, ки ширкатҳои русӣ ҳамчун як қисми консепсияи Саноати 4.0 истифода мебаранд, сарҳадҳои байни бозорҳои анъанавиро норавшан мекунад ва моделҳои нави тичоратро ташаккул медиҳанд. Рақамсозии ҳамҷонибаи дороиҳо дар тамоми занҷири арзиш ҳамгироии онҳоро ба экосистемаи рақамӣ, таъмини сатҳи баланди конвергенсияи равандҳои тичоратӣ ва татбиқи зеҳни сунӣ (AI) дар равандҳои идоракуниро талаб мекунад. Корхонаи муносири рақамӣ, ки тавассути системаҳои AI дар вақти воқеӣ идора карда мешавад ва пайваста ба муҳити беруна мутобиқ мешавад, системаи ягонаи рақамии ашъ ва хидматҳоро эҷод мекунад. Рушди интернет, бахусус дар давраи пандемияи COVID-19 ва истифодаи технологияҳои абрӣ ва платформаҳои рақамӣ аз ҷониби ширкатҳо ба таъсиси системаҳои кушодаи иттилоотӣ ва "шабакаҳои саноатии ҷаҳонӣ", ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунад, мусоидат кардан. Системаҳо ва шабакаҳои иттилоотӣ иктисодиёти муосирро тағйир медиҳанд, ки сатҳи нави ташкили истеҳсолот ва идоракуниро ифода мекунад, ки барои таъмини баланд бардоштани самаранокӣ тавассути ҳамкориҳои шабакавӣ бо таъминкунандагон ва шарикон, инчунин татбиқи моделҳои инноватсионии бизнес пешбинӣ шудаанд [6].

Мегатрендҳои глобалӣ суръати рушди технологӣ барои ширкатҳоро суръат бахшиданд ва тамаркуз танҳо ба оптимизатсияи татбиқи инноватсия дар давраи рақамсозӣ нокифоя аст. Дар ин шароит ширкатҳои тичоратӣ бо мушкилоти асосӣ рӯ ба рӯ мешаванд: рушди қобилиятҳои тадқиқотӣ ва инноватсионии барои таъмини бартариҳои устувори рақобатӣ. Илова ба идоракунии маҳсулот ва хидматҳои мавҷуда, ширкатҳо бояд ба ҷорӣ кардани навоарӣ дар технологияҳо ва равандҳо диққат диҳанд, то аз рақобати ҷаҳонӣ дур намонанд.

Дар давраи саноат 4.0, тамоюле, ки ин давраро тавсиф мекунад, нақши рӯзафзуни рақамсозӣ дар равандҳои амалиётӣ ва идоракунии мебошад [3]. Ин як парадокси рақамиро ба вучуд меорад: кормандони ширкат ташвиқ карда мешаванд, ки пайваста мустақилона навоарӣ кунанд, дар ҳоле ки қоидаҳо ва дастурҳои амалиётӣ равандҳои саҳти амалиётиро пешбинӣ намуда, аз экосистемаи рақамӣ барои воқуниши чандир ба омилҳои беруна талаб мекунад. Ин зиддият саволеро ба миён меорад, ки оё ва ҷӣ гуна ҷорӣ намудани рақамсозӣ дар таҷрибаи ширкатҳо ба қобилияти онҳо дар тавлиди на танҳо навоариҳои истеҳсолӣ, балки навоариҳои идоракунии низ таъсир мерасонад.

Мақсади ин тадқиқот арзёбии тамоюлҳои табдилдиҳии маркетинги рақамӣ ҳамчун муҳаррики рушди муассир тавассути навовариҳои идоракунӣ мебошад. Навовариҳои илмӣ ин тадқиқот дар ба низом даровардани абзорҳо ва технологияҳои маркетинги рақамӣ дар заминаи рушди экосистемаи инноватсионии муассир аст. Фарзияи тадқиқот ин аст, ки рақамикунонии равандҳои идоракунӣ рақамӣ дар дохили ширкат дар маҷмӯъ ва зерсистемаи идоракунӣ маркетинг системаи идоракунӣ ширкатро тағйир медиҳад. Тавассути навовариҳои маҳсулот ва технологӣ, он равандҳои бизнесро такмил медиҳад ва сифати экосистемаи маркетингро беҳтар мекунад, системаи инноватсионии идоракунӣ корхонаро эҷод мекунад.

Технологияҳои муосирӣ рақамӣ, ки дар маркетинг истифода мешаванд, аз қабili зехни сунъӣ, маълумоти калон, Интернетӣ ашё (IoT) ва "таъсири фарогир" -и шарикӣ маркетингӣ боиси тағйироти ногузири равандҳои идоракунӣ мешаванд. Олимони муосир такмили пайвасти равандҳои идоракунӣро аз нуқтаи назари гуногун таҳлил мекунад.

Расми 1. Нақши Саноати 4,0 дар маркетинги рақамӣ

Дар тӯли 35 соли охир, интиҳоб ва татбиқи воситаҳои муассиртарин барои ноил шудан ба муваффақияти амалиётӣ дар доираи консепсияи истеҳсоли лоғар (LM) ҳал карда

мешавад. Дар асл, LM ҳадафи аз байн бурдани ҳама гуна фаъолиятҳои амалиётӣ ва идоракунӣ мебошад, ки тавассути такмилдиҳии пайваста ва афзоянда арзиши иловашуда эҷод намекунад [3]. Дар шароити имрӯзаи номуайянии иқтисодӣ танҳо оптимизатсияи татбиқи инноватсия нокифоя аст. Аз ин рӯ, ҳатто татбиқи консепсияи истехсоли лоғар дар як ширкати ягона ҷустуҷӯи технологияҳо, воситаҳо ва равишҳои нави равандҳои идоракунӣ талаб мекунад, ки рушди қобилиятҳои инноватсиониро дастгирӣ мекунад [1].

Агар мо "истехсоли лоғар" ва "инноватсия" -ро ҳамчун ду категорияи ҷудогона баррасӣ кунем, онҳо хусусиятҳои куллан гуногун доранд. Навоварӣ таваккалро тақозо мекунад ва пеш аз ҳама бо иттилоот, аз ҷумла қисми он дар системаи иттилоотии маркетинг (МИС) ҷамъоварӣ мешавад [7]

Сарфи назар аз миқдори зиёди тадқиқоти ба инноватсия бахшидашуда, таъсири рақамикунонии фаъолияти маркетинг ба самаранокии инноватсияҳои идоракунӣ то ҳол ҳамаҷониба омӯхта нашудааст. Воситаҳои LM, абзорҳои маркетинги рақамӣ ва самаранокии инноватсияҳои идоракунӣ на дар ин комбинатсияи мушаххас ва на ба таври инфиродӣ бо нияти ҳамаҷонибаи сабабӣ омӯхта нашудаанд [6].

Барои бартараф кардани ин норасоӣ, ин ҳуҷҷат аз адабиёти мавҷудаи дахлдор барои баровардани ҳулосаҳо дар бораи таъсири сабабҳои рақамисозии маркетинг ба имкониятҳои инноватсия ва равандҳои идоракунӣ истифода мебарад [3].

Равшан аст, ки ширкатҳои тичоратӣ захираҳои худро барои беҳтар кардани навоариҳои рақамӣ дар фаъолияти маркетинг афзоиш хоҳанд дод. Қувваи пешбарандаи рушди технологияҳои рақамӣ дар маркетинг раванди нави инноватсионии "хизматрасонӣ" мебошад, ки ба ниёзҳои муштариён тавассути пешниҳоди хидматҳои иловагӣ ва мутобиқсозии маҳсулот мувофиқи дархостҳои инфиродии муштариён нигаронида шудааст. Нархи пасти иҷораи инфрасохтори рақамӣ, ба монанди инфрасохтори рақамӣ, муштариёни навро ба платформаҳои рақамӣ бо шартҳои инфиродӣ ҷалб мекунад ва инфрасохтор ва маълумоти онҳоро бо онҳо мубодила мекунад.

Таҳияи стратегияҳои маркетинги ба хидмат нигаронидашуда ба ҳавасмандгардонии рушди технологияҳои рақамӣ барои тичорати хурду миёна ва корхонаҳои хурд мусоидат мекунад. Нархи мувофиқи иҷора барои истифодаи платформаҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки стартапҳои марҳилаи тухмӣ ба бозор ворид шаванд. Рушди экосистемаҳои маркетинги рақамӣ дар доираи иттиҳодияҳои шарикӣ маркетинг ва берун аз он, ба монанди дар доираи экосистемаҳои рақамии ширкатҳои шарик, барои идоракунии инноватсионии ин системаи рақамӣ имкониятҳои бузург фароҳам меорад.

Табиқдиҳии рақамии идоракунии маркетинг дар ширкатҳои B2C имкон медиҳад, ки на танҳо экосистема, балки экосистемаи инноватсионӣ эҷод карда шавад, ки дар он маълумоти нав дар бораи истеъмолкунандагон, рақибон, шарикон, бозорҳо ва ғайра ҷамъоварӣ карда, ҷамъоварӣ, интиқол ва мубодилаи донишҳо байни иштирокчиёни система имкон медиҳад. Рақамикунонии равандҳои маркетинг дар доираи экосистемаи инноватсионии ширкатҳои шарик имкон медиҳад, ки на танҳо маълумоти маркетинг, балки инчунин қарорҳои омодаи идоракунии маркетинг мубодила карда шаванд.

Ҳамин тариқ, сохтори ғайримутамаркази иртибототи маркетинг сохта ва фаъол карда мешавад, ки хароҷоти транзаксияро коҳиш медиҳад ва синергетикаро дар экосистемаи шарикӣ маркетинг афзоиш медиҳад. Агар экосистемаи инноватсионии маркетингро васеътар баррасӣ кунем, он метавонад на танҳо шарикони тичоратӣ ва танзимгарони бозор, балки ташкилотҳои ҷамъиятӣ, созмонҳои иҷтимоӣ ва шахрвандони фаъолро низ дар бар гирад, ки

ихтиёран барои дастгирии кӯшишҳо барои бехтар кардани сифати зиндагӣ дар ҷомеа муттаҳид мешаванд.

Яке аз мушкилоти глобалии экосистемаҳои инноватсионии маркетинг таъмин намудани «ҳамкории устувор» бо аудиторияи мақсадноки онҳо (ТА), пеш аз ҳама бо шарикони тичоратӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ мебошад. Бо дарназардошти андозагирии "Экосистемаи маркетинг - истеъмолкунанда", метавон қайд кард, ки дар айни замон як маҷмӯи коммуникатсияҳои маркетингӣ таҳия карда мешавад. Ширкатҳо бояд дар вақти воқеӣ маълумоти истеъмолкунандагонро ҷамъоварӣ ва ҷамъ оваранд, ки ба онҳо имкон медиҳад коммуникатсияҳоеро созанд, ки ба шунавандагони мақсаднок мутобиқ шаванд. Татбиқи вазифаи маркетинги аналитикӣ дар дохили экосистема ҷустуҷӯи доимии имкониятҳои иловагии ҷамъовариҳои иттилоотии маркетингӣ, ҷамъ кардани он ва тарҷумаи ин иттилооти ғайишударо ба гурӯҳи «дониш» талаб мекунад [4].

Дониши нав дар маркетинг тавлиди қарорҳои нави идоракуниро дар назар дорад, аз ҷумла баланд бардоштани самаранокии таъсири шунавандагони мақсаднок. Муҳити хеле динамикии бозор маънои онро дорад, ки самаранокии воситаҳои маркетинг метавонад бо мурури замон коҳиш ёбад. Рақамикунонии маркетинг аз нуқтаи назари тадқиқоти шунавандагони мақсаднок ба мо имкон медиҳад, ки сегменти аудиторияи мақсаднокро ҳамчун маҷмӯи микросегментҳо ё ҳатто микрофрагментҳо дида бароем. Ин нуқтаи назари истеъмолкунандагон ба фардикунонии коммуникатсияҳои маркетингӣ барои наздиктар кардани истеъмолкунандагон ба харид ва такмил додани тактика барои ҳамкорӣ бо шунавандагони мақсаднок нигаронида шудааст.

Истеъмолкунандагони муосир ба бароҳатии муошират бо ширкатҳо ва брендҳо ва дастрасии коммуникатсияҳои маркетингӣ дар каналҳо ва платформаҳои гуногун талаботи нав гузошта истодаанд. Маркетинги ҳамҷониба дар экосистемаи инноватсионӣ маънои эҷоди як системаи тамос барои истеъмолкунандагонро бидуни монеаҳо ва монеаҳо дорад[7].

Рушди технологияҳои маркетингии marttech бо зарурати баланд бардоштани самаранокии мутақобилаи истеъмолкунандагон вобаста аст. Зарурати тавлиди мунтазами пешбарӣ экосистемаро ба истифодаи зеҳни сунъӣ водор мекунад, ки вақти коркард ва таҳлили маълумоти маркетингӣ ва эҷоди паёмҳои таблиғоти фардӣ дар интернетро кам мекунад. Пандемияи ҷаҳонӣ истеъмолкунандагонро дар саросари ҷаҳон тағир дода, интизориҳоеро ба вучуд овард, ки корхонаҳо на танҳо барои ба даст овардани ғоида аз шунавандагони мақсадноки худ, балки инчунин лоиҳаҳои судманди иҷтимоӣ, маҳсулот ва хидматҳо ба ҷомеа саъй мекунанд.

Истеъмолкунандагони муосир майл доранд, ки маълумотро дар бораи лоиҳаҳои иҷтимоӣ дар дохили экосистема ҷамъоварӣ кунанд, онҳоро бо арзишҳои худ мутобиқ созанд ва ҳангоми қабули қарорҳои харид онҳоро ба назар гиранд. Аз ин рӯ, коммуникатсияҳои маркетингӣ бояд бо маълумот дар бораи лоиҳаҳои ҷорӣ иҷтимоӣ пур карда шаванд, ки ногузирии шомил шудани онҳоро ба маърақаҳои коммуникатсияи PR нишон медиҳад. Дар шароити номуайянии иқтисодӣ, буҷаҳои маркетинг ва таблиғ барои бисёре аз ширкатҳо оптимизатсия карда мешаванд, ки муттаҳид кардани кӯшишҳо, захираҳо ва соҳаҳо дар экосистемаҳои инноватсионии маркетинг талаб мекунад. Интизориҳои иштирокчиёни экосистема аз маркетинги рақамӣ ба ҳадди аксар расонидани самаранокии маркетинг нигаронида шудаанд. Технологияҳои рақамӣ барои озмоиш ва пешбурди маҳсулот вақтро барои тичоратикунони инноватсияҳо ба таври назаррас коҳиш медиҳанд ва аз суръатбахшии давраи умумии инноватсия шаҳодат медиҳанд. Навовариҳои рақамӣ зарурати

суръат бахшидан ба равандҳои амалиётӣ ва идоракуниро тақозо мекунанд ва асоси сиёсати иқтисодии бисёр экосистемаҳои рақамӣ мегарданд.

Хулоса. Муносибати байни рақамикунонии фаъолиятҳои маркетингӣ ва сифати идоракунии экосистема равшан аён аст. Таҳқиқи Индекси омодагии шабака (NRI) барои Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи баланди ҳамгирии кишварро ба иқтисоди рақамӣ ва иқтидори кофии иқтисодро барои рушд дар шароити рақамисозӣ нишон медиҳад. Ҳангоми ҳисоб кардани Индекси омодагии шабака (NRI) нишондиҳандаҳои зерин ба назар гирифта мешаванд: чорӣ намудани технологияҳои нав, омодагии мақомоти танзимкунанда, соҳибкорон ва сохторҳои идоракунӣ ба рақамикунонӣ ва дохилшавӣ ба экосистемаҳои рақамӣ [3]. Рақамсозии фаъолияти маркетингӣ дар доираи экосистемаи рақамии ширкатҳои шарик омили пуркуватте мебошад, ки ба ҷузъҳои асосии сифати идоракунии ин система таъсир мерасонад: динамикаи ҷараёнҳои моддӣ, салоҳиятҳои идоракунӣ, коммуникатсияҳои маркетингӣ, устувории рушд ва нишондиҳандаҳои молиявӣ [5]. Рақамизатсияи маркетинг дар таҷрибаи ширкатҳои Русия ба таври назаррас пеш рафтааст: аз муоширати онлайн бо ҷонибҳои манфиатдори бозор ва рақамикунонии гардиши ҳуччатҳо дар доираи MIS то татбиқи қарорҳои рақамӣ ва ташаккули иқтисоди рақамӣ.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Мушкилоти рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46).
2. Карпова Т. Ю. Маркетинговое управление муниципальным образованием: дис. ... канд. экон. наук. Екатеринбург, 2001. С. 20.
3. Мирзоалиев А.А., Ҷафархони Шер Рақамикунонӣ ҳамчун шароити оmodасозии кадрҳо барои иқтисодиёти инноватсионӣ ISSN 2308-054X Паёми донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 2(52)Душанбе, 2024 –с.240-247
4. Попов Е. В. Теория маркетинга. Екатеринбург: Наука; Уральское отделение, 1999. С. 14-15.
5. Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев, Рақамикунонӣ ва рушди иқтидорӣ кадрӣ / Ф.Р.Шаропов , А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.
6. Шинкаренко И. Мантры и смертные грехи маркетинга // Эксперт. Казахстан. 2006. № 36. URL: http://www.expert.ru/printissues/kazakhstan/2006/36/mterview_kotler/.
7. Hyde P. Making the Perfect Marketer / P. Hyde, E. Landry, A. Tipping // strategy+business. Winter 2004. P. 36-43.

ХИКМАТОВА МАВДЖУДАХОН САНГАКОВНА,

старший преподаватель кафедры менеджмент, маркетинг и экономика труда,

Таджикский государственный университет коммерции.

г. Душанбе, Дехоти, 1/2., E-mail: mavj_75@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ

Поведение потребителей, являясь неотъемлемой частью процесса потребления на протяжении социально-экономического развития человечества, приобрело новый смысл и облик. Данная статья представляет собой социологический анализ эволюции и современной цифровой трансформации потребления и покупательского поведения. Выделяются ключевые характеристики, особенности, факторы и тенденции текущего состояния потребительского поведения. Значительное внимание уделяется социокультурным особенностям цифрового

потребителя, направлениям его социологического исследования и сущности современной маркетинговой стратегии.

Ключевые слова: потребитель, цифровые технологии, цифровизация, потребительское поведение, маркетинговая политика, интернет пространство.

ТАЪСИРИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ БА РАФТОРИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОН

Рафтори истеъмолкунанда, ки қисми таркибии раванди истеъмол дар тамоми рушди иҷтимоию иқтисодии инсон мебошад, мазмуну шакли нав пайдо кардааст. Ин мақола таҳлили сотсиологии таҳаввулот ва табдили рақамии муносири истеъмол ва рафтори харидро пешниҳод мекунад. Муаллиф ҳислатҳои асосӣ, хусусиятҳо, омилҳо ва тамоюлҳои ҳолати кунунии рафтори истеъмолкунандагонро қайд мекунад. Ба хусусиятҳои иҷтимоию фарҳангии истеъмолкунандаи рақамӣ, самтҳои тадқиқоти сотсиологӣ ва моҳияти стратегияи муносири маркетинг диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Калидвожаҳо: истеъмолкунанда, технологияҳои рақамӣ, рақамикунонӣ, рафтори истеъмолкунандагон, сиёсати маркетингӣ, фазои интернет.

В ходе социально-экономического развития человечества потребление как процесс претерпело значительные изменения, и потребительское поведение, являясь его неотъемлемой частью, обрело новые грани и выразительные формы. Житель доиндустриальной эпохи, воспитанный на традиционных социокультурных нормах, использовал природные ресурсы для создания уникальных сельскохозяйственных продуктов и ремесленных товаров, производство которых было обусловлено особенностями его географического окружения. Потребитель «натуральной» хозяйственно-экономической системы – это одновременно и производитель, ориентированный на устоявшиеся образцы производства и стандарты потребления, исключающие такие стадии круговорота созданных материальных благ как распределение и обмен.

Эпоха промышленного развития, озаменованная крупносерийным производством, конвейерными линиями, узкой специализацией труда и доминированием крупных компаний, привела к формированию масштабного спроса и массовой аудитории покупателей — независимых, прагматичных, сосредоточенных на собственных интересах людей, чьи решения о покупках зависят от мнения окружения и стремления подчеркнуть свой социальный статус.

Рисунок 1. Модель поведения современного потребителя (разработано автором)

Постиндустриальное, информационное общество – общество потребления индивидуализировало потребительскую практику, направленную на удовлетворение персональных потребностей и реализацию уникального стиля потребления. В связи с этим, возросли потребительские расходы, сложилась особая культура потребления, совершенствовалась система кредитования, ставшая основой социального контроля,

развилось брендинг, во многом, определяющее покупательский спрос и предпочтения потребителей [5, с. 69]

Процесс персонализации покупательских предпочтений активно поддерживается и ускоряется благодаря цифровизации. Современный клиент видит, как практически все аспекты его жизни связаны с цифровыми инструментами и инновациями. Практически каждый сегодня участвует в процессе приобретения товаров и услуг через цифровые каналы: к примеру, в последние годы количество людей, пользующихся интернетом, очень возросло. Каждый месяц более трех четвертей взрослого населения земного шара (в возрасте от 16 до 64 лет) делают заказы онлайн [16]. Покупатели всё чаще используют средства коммуникации для расчётов и осуществления финансовых операций.

Современные цифровые технологии запускают принципиально новую фазу развития потребления. Виртуальное пространство побуждает к активности, меняет привычки покупателей и формирует совершенно новые модели поведения. Благодаря этим технологиям люди исследуют альтернативные реальности, выходя за рамки традиционных способов приобретения товаров и услуг, а также контролируют различные аспекты своей жизни, от повседневных задач до использования техники. Сегодняшний клиент — вовлеченный и деятельный участник обмена информацией, который анализирует различные данные о продукте или сервисе перед тем, как принять решение о приобретении.

Благодаря цифровизации возникает новая культура потребления, отличающаяся созданием онлайн-образа покупателя, установлением определенных правил и норм взаимодействия в сети (так называемая кибер-этика), а также появлением новых процессов, явлений и элементов, таких как цифровая идентификация, контроль информации, защита данных и другие [9, с. 239; 15, р. 5].

Процесс цифровизации значительно увеличивает сферу общения между покупателем и продавцом, усиливая влияние потребителя. Технологии меняют сам процесс принятия решения о покупке, делая его все более индивидуальным и зависящим от целого ряда факторов: экономического положения, технических возможностей, культурных предпочтений, возраста, профессии, личных качеств и социального окружения.

В первую очередь, уровень дохода и платежеспособность влияют на решение о приобретении товара или услуги. При ограниченном бюджете покупки совершаются более обдуманно, а восприимчивость к рекламным предложениям снижается [9, с. 241]. Поведение потребителей в цифровой среде сильно зависит от уровня развития технологической базы и ее доступности. Кроме того, люди особенно чувствительны к продуктам и услугам, отражающим ценности определенной культуры, что требует учета национальной специфики при создании бренда.

Благодаря вовлеченности в онлайн-пространство, возрастные различия становятся менее заметными, позволяя компаниям разрабатывать универсальные товары и услуги, не ориентированные на конкретные возрастные группы. Современных покупателей отличает сознательное желание уменьшить отрицательные последствия потребления [6, с. 65; 11, с. 44].

Сознательные потребители выбирают натуральные и экологически чистые продукты [11, с. 58], предпочитают брать вещи в займы, использовать повторно или делиться ими бесплатно, участвуя в совместном потреблении для экономии средств и сохранения природных ресурсов [10]. В результате растёт осознание личной социальной и экологической ответственности. Эта тенденция в современном поведении покупателей имеет четкую гендерную окраску: женщины демонстрируют большую заботу об обществе и окружающей среде, чем мужчины [13, с. 23].

Люди, предпочитающие жизнь в одиночку и ценящие удобство, доступность и лаконичность, делают выбор в пользу простых и практичных продуктов [10]. При изучении современных тенденций потребления важно учитывать противоположную цифровизации тенденцию — желание дистанцироваться от онлайн-среды, что поддерживает интерес к традиционным покупкам и офлайн-потреблению. Около половины населения пока не готовы

полностью перейти к цифровому потреблению из опасений за сохранность личной информации и безопасность в сети [10].

Современный покупатель остро нуждается в возможности самовыражения посредством покупок. Ему хочется иметь эксклюзивный продукт, созданный по индивидуальному заказу, чтобы соответствовать собственному вкусу и демонстрировать неповторимость своего решения [8]. Приобретая товары для привлечения внимания, люди цифровой эпохи стремятся подтвердить свой социальный статус, поддерживая репутацию и имидж. Такая стратегия потребительского поведения во многом формируется влиянием рекламы на общественные установки.

Рыночная борьба стимулирует компании активно получать и изучать отзывы целевой аудитории, непрерывно отслеживать эмоциональную атмосферу и настроения в среде потребителей. Автоматизированные и формализованные методы анализа онлайн-пространства не всегда позволяют выявить субъективные, эмоциональные оценки, которые способен уловить только человек. Основной целью рекламы в социальных сетях, где демонстрируется социальный и личный статус, выступают обеспеченные покупатели, для которых важнее мнение и оценка виртуального окружения, чем само качество товара или его бренд [9, с. 241–242].

Внедрение онлайн-маркетинговых инструментов способствует переходу к новому подходу в работе с клиентами, формированию оригинальных приемов и стратегий развития бизнеса, основанных на тщательном анализе и понимании поведения покупателей как в реальном мире, так и в цифровой среде, что в конечном итоге повышает результативность деятельности.

Основной ролью в современной маркетинговой политике играют цифровые технологии. Например, искусственный интеллект позволяет создавать индивидуальный цифровой контент для каждого потребителя, расширяя возможности электронной коммерции [15, р. 2, 4, 10]. Голосовые помощники, работающие на основе искусственного интеллекта, облегчают процесс приобретения товаров и их использования, привлекая новых клиентов [10].

Учитывая постоянное пребывание современных покупателей в виртуальном мире посредством мобильных устройств, рекламные кампании совершенствуют маркетинговую коммуникацию: уменьшают время загрузки веб-сайтов, расширяют географию продаж и разрабатывают инновационные мобильные приложения [3, с. 95; 14, с. 81]. Клиентоориентированным компаниям важно исследовать и учитывать запросы рынка, разрабатывать продукты на основе анализа потребительских привычек, укреплять лояльность клиентов и использовать современные инструменты для управления их поведением.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афанасьева Ю.Л. Влияние рекламы на потребительское поведение молодежи/Ю.Л.Афанасьева//Известия вузов. Поволжский регион. Общественные науки. 2009. №1. С. 44–52.
2. Байльдинов Е.М. Культура и экономическое поведение / Е.М. Байльдинов // Общество и экономика. 2018. № 1. С. 96–109.
3. Береговская Т.А. Поколение Z: потребительское поведение в цифровой среде / Т.А. Береговская, С.А. Гришаева // Вестник ГУУ. 2020. № 1. С. 92–100.
4. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социологические исследования. 1994. № 5. С. 147–156.
5. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления / Ф. Джеймисон // Логос. 2000. № 4. С. 63–77.
6. Каталевский Д.Ю. Моделирование поведения потребителей / Д.Ю. Каталевский, К.К. Крайченко, В.В. Солодов // Искусственные общества. 2012.
7. Кондратьев К.Я. Современное общество потребления и его экологические ограничения / К.Я. Кондратьев // Энергия. 2005. № 10. С. 60–65.

7. Макаров В.Л. Микроэкономика знаний / В.Л. Макаров, Г.Б. Клейнер. М.: Экономика, 2007. 204 с.
8. Малетин С.С. Особенности потребительского поведения поколения Z / С.С. Малетин // Российское предпринимательство. 2017. № 11. С. 3347–3361.
9. Матюшина Ю.Б. Особенности потребительского поведения населения с разным уровнем дохода в сети Instagram / Ю.Б. Матюшина, Д.С. Петров // Социология. 2019. № 1. С. 235–244.
10. Сколково. Цифровой человек в цифровом мире. Антихрупкость. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=5fjPcp5UShw>.
11. Тищенко Н.Ю. Факторы потребительского поведения в сфере экономики совместного потребления в России на примере компании Airbnb / Н.Ю. Тищенко, О.Э. Тищенко, В.А. Ребязина, Ю.А. Слободчук // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. 2019. № 2. С. 43–63.
12. Федоренко В.И. Обоснование факторов, формирующих потребительское поведение в социальных сетях на этапе цифровизации российской экономики // Инновации и инвестиции. 2020. № 11. С. 158–164.
13. Шабанова М.А. Новые потребительские практики в условиях цифровизации гражданского общества: теоретико-методологические аспекты М.А. Шабанова // Социологические исследования. 2020. Ч. 1. № 11. С. 16–26.
14. Юдина Н.А. Моделирование потребительского поведения средствами маркетинга / Н.А. Юдина // Управленческие науки. 2012. № 2(3). С. 81–85.
15. It's time for a consumer-centred metric: introducing 'return on experience' / Global Consumer Insights Survey 2019. 22 p. URL: <https://www.pwc.com/ee/et/publications/pub/Consumer-Insight-Survey-2019-report.pdf>
16. The latest commerce trends. URL: <https://www.gwi.com/reports/commerce>.

ХОЛИҚОВА ПАРВИНА ИСМАТУЛЛОЕВНА,

университет кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, к. Деҳотӣ ½, Тел.: (+992) 900846363, E-mail: parvina-kh @ amonatbank.tj

РУШДИ УСТУВОРИ КОРХОНАҲОИ ТИҶОРАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Тавре маълум аст, дар шароити номуайянии зиёд дар фаъолияти соҳибкорӣ тавачҷӯх ба мушкилоти таъмини рушди устувори корхонаҳо, қобилияти онҳо дар ташҳиси зуд ва самаранок ва тағйир додани кори онҳо, вокуниши муносиб ба тағйирот дар муҳити беруна ва дохилӣ дар давраи иқтисоди рақамӣ якбора афзоиш ёфтааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди рақамӣ, таъминоти кадрӣ, менеҷменти молиявӣ, сиёсати молиявӣ, платформаҳои рақамӣ, рушди устувор.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ КОММЕРЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

В условиях большой неопределенности хозяйственной деятельности резко возросло внимание к проблемам обеспечения устойчивого развития предприятий, их способности быстро и эффективно диагностировать, и изменять свою работу, адекватно реагировать на изменения внешней и внутренней среды в эпоху цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, кадровое обеспечение, финансовый менеджмент, финансовая политика, цифровые платформы, устойчивое развитие

Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар ҳама соҳаҳо шартӣ муҳими рушди устувори кишвар мебошад. Рақамикунонии иқтисод барои фароҳам овардани заминаҳои кулай барои ҳамкориҳои мутаносиби давлат ва корхонаҳо, кам кардани бори маъмурӣ ба души соҳибкорон, баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти иқтисодиёт ва тамоми системаи идоракунии давлатӣ муҳим аст. Кам кардани сарбории маъмурӣ ба соҳибкорон ва такмил додани

идоракунии давлатӣ бо истифода аз технологияҳои нав аллакай самтҳои асосии кор дар воқеияти имрӯза мебошанд[5].

Иқтисоди рақамӣ фаъолиятест, ки дар он додаҳои рақамӣ, коркарди ҳаҷми зиёди маълумот ва татбиқи арзёбии ниҳой омилҳои муҳими истеҳсоли мебошанд. Инҳо нисбат ба усулҳои анъанавӣ иҷрои фаъолиятҳои гуногун, аз ҷумла технологияҳо, таҷҳизот ва мошинҳо, нигоҳдорӣ, омодагии пеш аз фурӯш ва фурӯш, таъминоти моддию техники ва расонидани мол ва хидматҳоро хеле беҳтар мекунанд. Такмил додани чараҳои истеҳсолот дар корхона мунтазам ба амал баровардани системам тадбирҳо ва самаранок истифода бурдани захираҳои молиявӣ, иқтисодӣ, моддию техники ва меҳнатиро талаб мекунад, ки ба хеле зиёд шудани истеҳсоли маҳсулот муваффақ шаванд, ҳаҷми маҳсулот бо сифати баланд ва сарфи ками маблағ таъмин карда шавад.

Барқарор намудани муносибатҳо ва робитаҳои мутақобила байни воҳидҳои сохтории ширкат ва ҳамкориҳои онҳо; таъмини ҳамоҳангсозии зарурӣ ва ҳамоҳангсозии амалиёти воҳидҳои сохтории ҷамъият; ба ҳам пайвастании вазифаҳои ҳар як унсури сохти истеҳсол, ки барои муташаккилона ташкил кардан ва таъмин намудани фаъолияти бефосилаи корхона заруранд.

Иҷрои ин меъёрҳо метавонад боиси таҷдиди босуръати иқтисодии истеҳсоли ва молиявии истеҳсолкунандагон ва татбиқи фаъолонаи технологияҳои нави сермаҳсул, захира ва энергия гардад.

Рақамикунонӣ як тамоюли системавӣ барои фаъолияти устувори корхонаҳои муосир дар соҳаҳои кишоварзии дақиқ, идоракунии паркҳо, робототехника (аз ҷумла дронҳо) ва истифодаи погоҳи додаҳои ба истилоҳ "маълумоти калон" мебошад. Ин имкон медиҳад, ки тараққиёти истеҳсолот қатъиян ба рафъи тафовути мавҷудаи самаранокҳои истеҳсолот бо истеҳсолкунандагони прогрессивӣ равона шуда, устувор хеле зиёд карда шавад[6].

Тадқиқотҳои илмӣ нишон доданд, ки истифодаи технологияҳои наватарини рақамӣ нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодии субъектҳои хоҷагидориро ба таври назаррас беҳтар мекунад: ташкилотҳое, ки равишҳои навро дар интиҳоби технология фаъолона истифода мекунанд, нисбат ба рақибони худ ба ҳисоби миёна 26% фойданоктаранд, дар ҳоле ки ташкилотҳое, ки ҳанӯз стратегияи рушди устуворро интиҳоб накардаанд, нисбат ба дигар иштирокчиёни бозор нишондиҳандаҳои манфӣ доранд - минус 24%.

Беҳтар кардани муносибатҳо бо шарикон дар соҳаи логистикаи молу аҳсулот. Вазифаи асосии занҷирҳои ташкилии таъминот ин таъмини оптималӣ ва саривақтии равандҳои истеҳсоли логистикаи зарурии сифат ва пуррагии зарурӣ мебошад. Кормандони занҷираи таъминот ҳангоми ҳалли ин масъала бояд мунтазам талабот ва пешниҳодро ба тамоми захираҳои моддӣ ва техникаи аз ҷониби ташкилот истеъмолшаванда омӯзанд ва ба назар гиранд, сатҳ ва тағйирёбии нархҳои онҳо, инчунин нархҳои ширкатҳои миёнаравро ба назар гиранд, системаи нисбатан камхарҷи тақсимодро падо кунанд, сатҳҳои инвентаризатсияро оптимизатсия кунанд ва хароҷоти нақлиёт, харид ва анборро кам кунанд[3].

Баланд бардоштани самаранокҳои идоракунии молиявӣ дар амалиёти тижоратии ташкилот таҳияи усулҳои самаранокӣ беҳтар кардани вазъи молиявии он, ҳадди аксар расонидани фоида, таҳкими қобилияти пардохтпазирии иқтисодӣ ва баланд бардоштани устуворӣ ва устувории молиявиро тавассути сиёсати мушаххаси оқилона таҳияшудаи молиявӣ дар бар мегирад.

Масъалаҳои асосие, ки дар назди идоракунии молия истодаанд, аз инҳо иборатанд: кам кардани дефицити маблағҳои муомилот, ки аз фаъолияти бесамари истеҳсоли ва тижоратӣ ба вучуд меояд; таъмин намудани такмили техникаи технологияи истеҳсолот; баланд бардоштани самаранокҳои захираҳои истеҳсолии ташкилот, кам кардани хароҷот ва талафот; кам кардани маҳсулоти зиёдатии нотаом, инвентаризатсия ва маҳсулоти тайёр; таъмини ҷалби маблағҳои қарзӣ бо шартҳои имтиёзнок ва асоснок вусъат додани фаъолияти соҳибкор[1].

Рушди низоми сармоягузорӣ пеш аз ҳама бо таъмини захираҳои молиявии ҳам аз ҳисоби манбаъҳои дохилӣ (амортизатсия аз сармояи асосӣ, тарҳҳо аз фоида барои мақсадҳои

сармоягузорӣ; маблағҳое, ки аз барориши сахмияҳо ва дигар намудҳои дороиҳо ба даст оварда шудаанд) ва ҳам аз манбаъҳои беруна (дастгирии давлатӣ) алоқаманд аст.

Захираҳои молиявии дохилӣ худмаблағгузорино таъмин мекунад. Беҳтар намудани истифодаи тадбирҳои дастгирии давлатӣ бо ноил шудан ба мувофиқати мақсадҳои зикргардида оид ба таъмини дастгирии давлатии рушди устувори корхонаҳо ва натиҷаҳои пешбинишудаи тадбирҳои дастгирии давлатӣ, инчунин механизмҳои татбиқи онҳо, аз ҷумла таъмини сатҳи зарурии маблағгузорӣ алоқаманд аст[2].

Системаи самарабахши андоз воситаи тавоноии идоракунии иқтисодиёт мебошад. Низоми андозе, ки ташкилот татбиқ мекунад, маблағи андозҳои ба бучети давлатӣ пардохтшударо муайян мекунад, ки дар навбати худ боиси ташаккули хароҷоти муайяни истеҳсолкунанда мегардад, ки бо зарурати иҷрои ӯҳдадориҳои андоз дар назди бучети ҷумҳурӣ алоқаманд аст. Интиҳоби оқилонаи низоми андоз, чун қоида, на ҳамеша аз афзалиятҳои андозсупорандагон вобаста аст, зеро онро қонун муайян мекунад.

Сарфи назар аз маҳдудиятҳои қатъии истифодаи системаҳои гуногуни андоз, қариб ҳамеша вариантҳои системаи нисбатан мусоидтари андоз вучуд доранд. Бо арзёбии манфиатҳои вазъияти мушаххас ҳангоми интиҳоби системаи андоз, бомуваффақият кам кардани бори андоз барои ташкилотҳо имконпазир аст.

Технологияи калидии асоси воситаҳои нави фурӯш ва пардохт blockchain мебошад. Blockchain як пойгоҳи додаҳои тақсимшуда мебошад, ки дорои маълумот дар бораи ҳама транзаксияҳои аз ҷониби иштирокчиёни система мебошад.

Рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суръат мегирад, дар ҳоле ки дар саросари ҷаҳон раванди татбиқи технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ дар тичорат, менеҷмент ва дигар фаъолиятҳо дахсолаҳо идома дорад. Рушди босуръати иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои пешрафта бо истифодаи равиши хидматрасонӣ ба тамоми муносибатҳои иҷтимоӣ муайян карда мешавад[4].

АДАБИЁТ

1.Беляков К. С. Цифровая экономика России: проблемы и перспективы // Информационное общество: состояние, проблемы, перспективы: Материалы V ежегодной Всероссийской научно-практической интернет-конференции. М.: Изд-во РЭУ им.Г.В. Плеханова, 2018.-С.61–67.

2.Бодрунов С. Д., Демиденко Д. С., Плотников В. А. Реиндустриализация и становление «цифровой экономики»: гармонизация тенденций через процесс инновационного развития // Управленческое консультирование. 2018. № 2 (110). С. 43–54.

3.Мирзоалиев А.А. Арзёбии рушди рақамии сармояи инсонӣ /А.А.Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №4/1(49) – С. 289-294

4.Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтисоди рақамӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283

5.Потапов М.В. Тенденции развития глобальной структуры информационно-знаниевой экономики // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. – 2016. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https:// cyberlenin-ka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-globalnoy-struktury-informatsionnoznani-evoey-ekonomiki](https://cyberlenin-ka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-globalnoy-struktury-informatsionnoznani-evoey-ekonomiki) (дата обращения: 04.06.2022)

6.Шмелькова Л. В. Кадры для цифровой экономики: взгляд в будущее // Дополнительное профессиональное образование в стране и мире. – 2016. – № 8

ЭРКАЕВ САФАР АБДУЛХАЙРОВИЧ,

дотсенти кафедраи археология, этнография ва диншиносии МДТ «Донишкадаи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ҷафуров»

Тел: (+992) 939222253. E-mail: safar.erkaev@mail.ru.

ЧАРАЁНИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ, ЗЕҲНИ СУНӢӢ ДАР ЭНЕРГЕТИКА ВА РУШДИ УСТУВОРИ ОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои дар замони муосир истифодаи чараёни иқтисодиёти рақамӣ, зеҳни сунӣ дар энергетика ва рушди устувор дар саноатикунонии босуръати кишвар аҳамияти ҳалқунанда доштани, нақши инсон ва зеҳни сунӣ дар саноатикунонии кишва ва истиқлолияти энергетикӣ, дар замони муосир нақши зеҳни сунӣ дар тартиб додани лоиҳаи сохтмони НБО Роғун, даврҳои амалинамудани барномаи давлатии таъмини истиқлолияти энергетикӣ мамлакат, иштироки мутахассисон ва коргарон дар сохтмон, инсон ва технологияҳои рақамӣ, ҳарчанд зеҳни сунӣ маҳсули таффақури инсон будани ва ғайраҳо мавриди уҳокима гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: иқтисодиёт, рақамикунонӣ, технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунӣ, саноатикунонӣ, истиқлолият, энергетикӣ, рушди устувор.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА, ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ЭНЕРГЕТИКЕ И ЕЕ УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

В данной статье рассматриваются вопросы, имеющие решающее значение в современную эпоху использования цифровой экономики, искусственного интеллекта в энергетике и устойчивого развития в ускоренной индустриализации страны, роль человека и искусственного интеллекта в индустриализации сельского хозяйства и энергетической независимости, в современную эпоху роль искусственного интеллекта в разработке проекта строительства Рогунской ГЭС, периоды реализации государственной программы обеспечения энергетической независимости страны, участие специалистов и рабочих в строительстве, человека и цифровых технологий, хотя искусственный интеллект является продуктом человеческих усилий и т.д., Это обсуждалось.

Ключевые слова: экономика, цифровизация, цифровые технологии, искусственный интеллект, индустриализация, независимость, энергетика, устойчивое развитие.

“Мо тасмим гирифтаем, ки соли 2025 агрегати сеюми неруҳои барқи обии “Роғун”-ро ба истифода диҳем. Бо ин мақсад дар соли 2023 аз ҳисоби буҷети давлатӣ беш аз 5 миллиард сомонӣ равона гардида, ҳоло дар ин иншооти муҳимми аср 15 ҳазор нафар мутахассисону коргарон ва 3,5 ҳазор доранд”[9, с.21].

Дар ҳақиқат замони муосир, ки ба он ҳам тараққиёти босуръат ва ҳам мушкилоти зиёди глобалӣ ҳос аст, шахсиятҳои дорои маълумоти комил ва аз ҳар ҷиҳат ғайро такозо дорад. Дар замони муосир истифодаи чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунӣ дар энергетика ва рушди устувор дар саноатикунонии босуръати кишвар аҳамияти ҳалқунанда дорад.

Чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунӣ дар раванди таълим торафт нақши муҳимтар бозида, имкон медиҳад, ки барномаҳои омӯзишии фардӣ эҷод карда шавад, ки ба ниёзҳои инфиродӣ ва сатҳи дониши ҳар як истифодабаранда мутобиқ бошад. Яке аз усулҳои калидӣ, ки чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунӣ барои муайян кардани дониши истифодабаранда дар барномаи омӯзишӣ истифода мебарад, санҷиш мебошад. Чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунӣ тавассути ҷавобҳо ба санҷиш, пай дар пайии саволҳо робаста ба сатҳи дониши истифодабаранда мутобиқ мекунонад.

Дар асоси чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунӣ, дар ҳақиқат НБО “Роғун” – намунаи иҷрои барномаи давлатии таъмини истиқлолияти энергетикӣ кишвар мебошанд ва дар ҳалли саноатикунонии босуръати мамлакат аҳамияти таърихӣ-умумичӣ дорад. Роғун – манбаи рӯшноӣ, санги маҳаки номуси миллӣ ва шартӣ

пойдевории давлат. Имрӯз Тоҷикистон ба маъвои нур мубаддал гардидааст, нуре, ки дилҳои мо, кошонаю манзилҳои моро саропо равшану пурчило мегардонад.

Бо дурахши ин нур дар қалбу рӯҳи мо сафедию гармӣ, муҳаббату самимият, эътмоду садоқат ба миллату ватан ва ҳамватанон дучанд мегардад, балки мо давлату мардуми хешро беш аз ҳарвақта дӯст медорем, балки риштаи эътиқоди мо ба ҳам мустаҳкамтар мегардад. Рӯйдоди муҳими таърихӣ дар замони муосир оғози бунёди сарбанди нерӯгоҳи барқи обии “Роғун” мебошад. Коршиносон аз НБО “Роғун” сохтмони умумихалқӣ ном мегиранд, зеро барои бунёди НБО “Роғун” тамоми мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон сахм доранд.

Имрӯз дар ҳар хонадони тоҷик ва тоҷикистониён ҳадди ақал як нафарро метавон пайдо намуд, ки сахмияи “Роғун” дорад ва дар бунёди ин иншоот сахим аст. Ин ки мардуми сарбаланди тоҷик аз як гиребон сар бароварда. Дар партави сиёсати хирадмандонаи Эҳёгари соҳибистиклоли Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои бунёди НБО “Роғун” камари ғиммат бастанд, мақоли маъмулии “Зӯри мушт дар панҷ ангушти”-ро бори дигар исбот карданд. Мо мӯъҷизаи бузурги дасти инсониро маҳз дар нерӯгоҳи “Роғун” дидем.

Бунёд ва фаъолияти НБО “Роғун” аҳамияти бузурги минтақавӣ дорад. Нерӯгоҳи барқи обии “Роғун”, ки дар силсилаи нерӯгоҳҳои рӯди Вахш аз боло нӯҳум аст, дар минтақаи 110 км дуртар аз шаҳри Душанбе ҷойгир шудааст ва дар сохтмони он зиёда аз 25 ҳазор коргар, 1, 5 ҳазор мутахассисон фаъолияти меҳнати карданд. НБО “Роғун” бо иқтидори 3600 мегаватт ва гунҷоиши 13, 3 км мукааб об дар обанбори он метавонад барои ҳаллу ҷасли масъалаҳои обу энергетика дар минтақа нақши арзишманд дошта бошад. Сарбанди НБО “Роғун”, ки баландтарин дар ҷаҳон аст, метавонад ифтихори мардуми Тоҷикистон бошад, боиси ифтихори ин кишвар ва макони дӯстдоштаи сайёҳон аст. Зеро, ба қавли Пешвои муаззами миллат, “расидан ба н рӯзи некро тамоми сокинони Тоҷикистон солҳо интизор буданд ва фарзандони бонангу номуси ватан, мутахассисону сохтмончиёни баландхатисос барои наздик овардани чунин рӯзи таърихӣ шабонарӯз заҳмат кашиданд” [6, с.28].

Бунёд ва ба фаъолият оғоз намудани НБО “Роғун” барои рушди иқтисодиёт ва дар маҷмӯъ пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат заминаи мусоид фароҳам меорад. Ба ҳамин тариқ, дар замон муосири истиқлолият чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар соҳаҳои мухталифи илму маориф, техникаю технология, энергетика, тиб, нақлиёт, дастгоҳсозӣ, низомӣ ва ғайра васеъ истифода мешавад.

Мутахассисони соҳаи чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунъӣ бар он ақидаанд, ки тараққиёти зеҳни сунъӣ дар оянда хатари аз байн бурдани инсонро дорад, шояд ин ба назар афсона намояд. Аммо имрӯзҳо мо мебинем, ки ба истиснои майнаи сари инсон дигар увзҳоро иваз намуда истодаанд. Эҳтимол дар оянда наслҳои замони нав техникаю воситаҳои электрониеро ихтироъ намоянд, ки майнаи сари инсонро аз косахонаи сар гирифта, нусхаи сунъии онро омода карда, ба воситаҳои технологӣ насб намоянд. Дар чунин ҳолатҳо воситаҳои технологӣ фикркунанда ҷойи инсонро иваз карда метавонанд. Аммо инсон фарогири баъзе қобилиятҳои равонӣ, шуур, тафаккур, дарк, эҳсос, кайфият, ангеа, рафтор, хотира ва омӯзишӣ мебошад, ки онҳоро зеҳни сунъӣ ба ин қарибиҳо пурра ишғол нахоҳад кард. Ба қор даромадани аввалин агрегати НБО “Роғун” намунаи бузурги иҷрои Барномаи давлати ҳисобида, миллати тоҷик аз қадим бунёдкор ва созанда буданашро боз як бор қаҳрамони меҳнати нишон доданд.

Дар Барномаи давлати қайд карда шудааст, ки татбиқи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалӣ гардида, тадбирҳои афзалиятноки давраи аввали он ба «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ворид шуданд ва нишондиҳандаҳои маҷмӯии рушди иқтисодӣ асосан иҷро гардида истодааст. Барои иҷро он аз ҳисоби бучети

давлатӣ зиёда аз 36 млрд сомонӣ ҷудо гардида, дар солҳои 2018-2020 ба ин мақсад равона сохтани қарим 70 млрд сомонӣ ба нақша гирифта шудааст. Сурати рушди воқеии иқтисодиёт 7% ва ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 60 млрд сомонӣ баробар гардид. Тибқи дурнома дар 3 соли минбаъда ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ зиёда аз 30% афзоиш ёфта, то ба 82 млрд сомонӣ расонида мешавад.

Таърих гувоҳ аст, ки системаи коршиносӣ, эвристика, забони табиӣ, биниш чун чашми инсон, тавассути истифодаи камераҳо ва компютерҳо бо мақсади шинохти ҳадаф, пайгирию андозагирӣ ва коркарди минбаъдаи тасвирҳо дар назар дорад, ки зимнан барои мушоҳидаи чашми инсон мувофиқтар шудани тасвирҳо мусоидат намуда, бо истифода аз асбобҳои махсус ҷиҳати муайянкунӣ ба кор меравад. Онро дар мисоли НБО Роғун дар раванди энергетика ва рушди устувор дидан мумкин. Ба самаранокӣ ва қобилияти рақобати ҳамаи иқтидорҳо ба таври назаррас баланд бардошта, ислоҳоти соҳаҳои иқтисоди миллиро идома додан пешниҳод шудааст. Дар ин ҳуҷҷат ба сохтмони НБО “Роғун” эътибори махсус дода шуда буданд.

Соли 2017 маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ(ММД) ба ҳар нафар аҳоли нисбат ба соли гузашта 12% ва дар муқоиса бо нишондиҳандаи пешбинишудаи барномавӣ 8% зиёд гардида, даромади пули аҳоли 10% афзоиш ёфт. Рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллий (саноат 21,5%, кишоварзӣ 7,2%, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ беш аз 6, савдои чакана 6,6 ва хизматрасонии пулакӣ 1,8% таъмин гардида, таварум дар сатҳи 6,3% нигоҳ дошта шуд. Қисми даромати буҷети давлатӣ, дар маҷмӯъ, иҷро шуда, ҳаҷми буҷети с.2018 ба маблағи 21, 3 млрд сомонӣ ва назар ба соли 2017-ум 7,3% зиёд муайян гардидааст.

Аз рӯйи тадқиқоти илмии муҳаққиқони соҳаи чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунъӣ ва ё мутахассисоне, ки зеҳни сунъиро тавассути сохтани барномаҳои компютерӣ роҳандозӣ кардаанд, дар меҳвари он мавҷуд будани андешаву мулоҳизаронӣ қарор дошта, онро ба ҷузъи асоси ҷудо карда, дар соҳаи энергетика ҳаматарафа омӯзиш қарор додан мумкин аст. Дар 11 моҳ содирот нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 35,4% афзоиш ёфта, воридот 10% кам шудааст.

Муваффақиятҳо дар ин раванд сохтмони НБО “Роғун”-ро тезониданд[13,с.38]. Ба назорат ва таъмини шаффофияти хароҷот, густариши фаъолияти инноватсиониву сармоягузорӣ, татбиқи босифати барномаҳои соҳавӣ ва бунёди иншооти инфрасохторӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ ва ғайраҳо эътибори махсус дода шудааст.

Ҳаҷми буҷетҳои маҳаллӣ дар с.2017 ба 5,3 млрд сомонӣ расида, дар он ҳиссаи дастгирӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ 16,7 %ро ташкил намуд. Ба кор даромадани Аввалин агрегати НБО “Роғун” самаранокии истифодаи захираҳои обиро ба тартиб медораранд. Дар Барномаи давлати барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ пешрафти ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокии саноати коргард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ пешниҳод шудааст.

Чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунъӣ бо рушди мошинсозӣ ва технологияҳои автоматикунонидашудаи идоракунӣ марбут мебошад. Онро ҳамчун як шакли мошин ва ё компютер дар шароити замони муосир метавон муайян кард. Фаъолияти он тақдидан ба функцияҳои маърифатӣ ва тафаккури инсон сурат мегирад.

Ба мо маълум аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ яке аз кишварҳои татбиқкунандаи «иқтисодиёти сабз» маҳсуб ёфта, аз лиҳози истифодаи манбаъҳои таҷдидшавандаи энергия дар қатори 6 мамлакати пешсафи сайёра қарор дорад, зеро 98% барқ тавассути ГЭС истеҳсол мешавад ва барои рушди соҳа беш аз 21 млрд сомонӣ равона гардидааст. Аҳоли бо нерӯи барқ ба маҳдудият таъмин карда шуд.

Тарифи миёна як киловатт - соат нерӯи барқ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 дирам, яъни аз ИДМ арзонтар(Ҷумҳурии Қазоқистон-30 дирам, Федератсияи Россия-38-40 дирам, Ҷумҳурии Белорус-44-45 дирам, стратегияи «иқтисодиёти сабз», Ҷумҳурии

Ўзбекистон-53-55 дирам, Ҷумҳурии Арманистон-80 дирам, Дания, Олмон, Белгия-2,8-3 сомон). Сохтмони НБО “Роғун” барои ҳалли ин масъалаи муҳим саҳми худро мегузоранд[4,с.12].

НБО “Роғун” -16 ноябр с. 2018 аввалин агрегати ба қор даромад(10000 одам иштирок кард), Сарбанди он 335 метр, 3600 МВт-(беш аз 17 млрд кв соат), (гунҷоиши 13, 3 км мукааб об дар обанбори) он метавнад барои ҳалли фасли масъалаҳои обу энергетика дар минтақа нақши арзишманд дошта бошад). 2100 адад техника ва мошину механизмҳо –нақлиёт сафарбар гардидааст, 25 ҳазор коргару муҳаддисон, мутахассисон (90 ғоизи тоҷикистониён) қор карда истодаст, 110 км дур аз Душанбе, бештар аз 200 нафар рӯзноманигорон (ИМА, Италия, Германия, Россия, Япония, Англия, Хитой, Покистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ва ғайра) тасвир кард.

Тадқиқоте, ки дар соҳаи чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунъӣ гузаронида шудаанд, собит намуданд, ки дар бисёр самтҳои ғайриодинами маънавию ҷисмонӣ, аз қабилӣ ҳалли масъалаҳои тафаккур, истифодаи дониш, банақшагирӣ, омӯзиш, муошират, идрок, ҳаракату, ҷунбиш, истифодаи асбобҳо ва идоракунии мошинҳо зеҳни сунъӣ қорҳои ба амали одамон монанд ва ҳатто сифатан беҳтарро иҷро мекунад. Дар ба охир расонидани сохтмони НБО “Роғун” (солҳои 1930-2025) чи қадар техника, технология, нақлиёт, мошину механизмҳо, коргару муҳаддисон, мутахассисон мантиқан ғайриодинам бурда, қаҳрамоноҳои меҳнати нишон доданд.

Дар ин рӯзи фархунда бо дили пур аз фараҳу нишот меҳроҳем ба ҳар як ҳамватан, ба ҳар як қормонди нақлиёти сохтмон, коргару муҳаддисон, мутахассисони НБО “Роғун” бигӯем: Ид муборак! Ҷашни нуру ваҳдат. Ҷамдилию ҳамнавой, даст ба дасти ҳам доданҳо, аз заҳмати сангин наҳаросиданҳо. Бар қавлу амали хеш вафо қардани синаи кӯҳи қороро “бо қорун шикӯфтанҳо” ва бо мадади толеъ ба ин рӯзи муҷалло расидан бар ҳамагон муборак. Агар ба таърихи сохтмони НБО “Роғун” нигоҳ қунем- сохтмони НБО “Роғун” 42 сол (1976-2018) идома меёбад. Иқтидори 2 агрегатҳои аввалии қорӯғҳо 800 МВт мебошад. Истеҳсоли лоиҳавии қорқарда миёнасолони 13, 3 Млрд. Квт/с. Иқтидори лоиҳавии қорӯғҳо 3600 МВт мебошад. Баландии сарбанд аз рӯи лоиҳа 335 метр.

Қорӯғҳои барқии обии “Роғун” ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 115 сол хидмат мекунад. Дар ҳақиқат, қалимаи интеллект (intelligence) аз забони латинӣ пайдо шуда, маънои «зеҳн, ақл, қирад, шуур, ғайриқанд ё дарқ қардани малақаҳои фикрронӣ»-ро мефаҳмонад. Зеҳн ё худ, интеллект яке аз мураккабтарин мафҳумҳои психология аст. Ҷарҷанд қороншиносон, дар маҷмӯъ, муътақиданд, ки зеҳн на ашё ва ё қизи мушаххас, балки натиҷаи ғайриодинами маънавии инсон буда маҳсули он ба вучуд овардани тасаввурот дар қорай қизи ва ҳодисаву падидае мебошад, вале бояд иқрор шуд, ки доир ба ин мавзӯ қанӯз саволҳои беҷавобу баҳсбарангез бисёранд. Зеҳни сунъӣ қиро ифода мекунад? Оё он қорой қобилияти фикрронӣ ҳаст? Оё он усулҳои гуногуни азхудқунӣ ва истифодабарии дониш мебошад? Оё он қорой усули истифодабарӣ ва ивазқунии ақидаҳо аст?

Бешубҳа, ҳамаи ин қобилиятҳо дар худ як қисми қорҳоро, ки интеллект иҷро мекунад, таҷассум менамояд. Бо қарори Ҷуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағқузории лоиҳаи сохтмони НБО “Роғун” 1, 3 млрд сомонӣ қам қарда шуд. Аз бучети давлатӣ қорой қорҳои барққорқунӣ ва харидории таҷҳизот аз соли 2007 435, 5 млрд сомонӣ қорона қарда шудааст. Арзиши навбати аввали НБО “Роғун” 590 млн \$ (доллори) ИМА мебошад. Арзиши қоррай лоиҳаи НБО “Роғун “ 2, 2 млрд \$ (доллори) ро ташкил менамояд [1,с.3].

Дар ин сохтмони асри ХХI қи қадар дастқоҳи элегазии 500 кВ ва дастқоҳҳои элегазии 220 кВ насб гардидааст, Интиқоли қорӯи барқ аз ин иншоот ба системаи яғонаи энергетикӣ мамлақат тавассути ҳаттиҳои барқи ҳавоии 500 кВ сурат меқирад Ҷамқунин, аз таҷҳизоти масқур як ҳати дузанқираи 220 кВ то Зеристқоҳи барқии шаҳри Роғун қорӯи барқ интиқол дода хоҳад шуд.

Дар дохили КРУЭ 57 полюси васлакҳои элегази 500 кВ, 99 трансформатори чараёнӣ, 30 модулидарозкунанда. 168 адад чудокунанда. 48 трансформатори шиддат, 30 адад маҳдудкунанда шиддати 500 кВ васл карда шуд. Дар байни 36 полюс модулиҳои мобайнии чараёнгузор насб гардидааст.

НБО Роғун (Норак, Сарбанд, Сангтӯда-1, 2, Қайроққум, Помир-1, Тоҷикистон(3500 м аз сатҳи баҳр баланди), Дарғара, Панҷ)аввалин, 3600 мошину агрегати он дар китоби “Роғун-Кохи нур” соядаст гузоштааст механизмҳои амалӣ гардида истодааст. Дар ҳақиқат, ин истилоҳро бо як мафҳум ва ё усули тафсир шарҳ додану маънидод кардан ғайриимкон аст, зеро интеллект дар замони ҳозира ба як ҷузъи ҷудонопазири илмҳои гуногун табдил ёфтааст, ки ҳадафи асосии он дарку коркарди иттилоот, чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва дар амал татбиқ намудани нақшаҳо тавассути воситаҳои технологияи информатсионӣ мебошад.

То соли 2030 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишвари транзитӣ табдил додан 12 млрд сомонӣ дар давраи истиқлолият амалӣ гардонидааст. Тоҷикистон аз ҷиҳати сифати роҳҳо ва рушди инфрасохтор мавқеи худро ишғол намуда, дар ин ҷода ба ҳайси кишвари пешқадам дар минтақа арзёби гардид[2,с.224]. Таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти хушсифат ва солими мардум яке аз масъалаҳои муҳим мебошад.

Дар Тоҷикистон сайёҳӣ кӯҳварон, геологӣ, маъданшиносӣ, кӯҳӣ, обӣ, нақлиётӣ, табиатӣ, зоологӣ, металлургӣ ва ғайрихоро ташкил карда, ба иқтисодиёти кишвар фоида овардан мумкин аст. Сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (Соли 2018-соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ) яке аз соҳаҳои муҳими бо шугъл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин, муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллии ба ҳисоб меравад ва дар иҷрои ин барномаи давлати НБО “Роғун” ҳам яке аз марказҳои сайёҳӣ шуда менамояд[12,с.424].

Корҳои васлгари татқиқоти Дастгоҳи маҷмӯии пӯшидаи тақсимкунии элегазӣ “КРУЭ” ҳанӯз моҳи февралӣ соли 2018 бо иштироки мутахассисони варзидаи маҳаллӣ бо сифати баланд ба анҷом расонида шуда буд. Ақидаи офариниши одами сунъӣ ба инсон шабоҳатдошта, истифодаи он барои ҳалли вазифаҳои мураккаб ва моделсозии ақли инсон ҳанӯз аз давраҳои қадим пайдо шуда, роҳандозии ҷунин афкору омол қарнҳои зиёд дар ҳаво муаллақ монда буд.

Он имрӯз васе истифода мешаванд. Умуман дар сохтмони бузурги тоҷикон 25 ҳазор коргару муҳаддисон, мутахассисон иштирок карда бошад, зиёда аз 85 % ҷавонон буданд. 2017-Соли ҷавонон ҷамъбаст карда шуда, минбаъд ба масъала эътибори махсус додан пениҳод шудааст, ки дар сохтмони НБО “Роғун” ҷавонони халқи тоҷик қаҳрамони меҳнати нишон доданд ва орзуи миллати тоҷик имрӯз амали шуд[10,с.112]. Хулоса, 31-и августи соли 2024 дар шаҳри Варнаи Ҷумҳурии Булғория бо иштироки раисони Иттифоқҳои касабаи соҳаи маорифи кишварҳои Полша, Озёрбойҷон, Қирғизистон, Булғория ва Тоҷикистон Форуми байналмилалӣ дар мавзӯи «Зехни сунъӣ.

Вазифа ва дурнамои он дар таълимоти инноватсионӣ» бо иштироки вазири маорифи Ҷумҳурии Булғория баргузор гардид. Оиди масъалаи муҳими замони муосир ҳулосаҳои зарури аз тарафи мутахассисон пешниҳод карда шуд, ки барои васеъ истифода бурдани зехни сунъӣ пешниҳодҳои фойданок барраси шуда, қабул карда шуд.

Он дар энергетика ва рушди устувор бо мақсад истифода мешаванд. Сохтмони НБО Роғун сохтмони бузурги асри ХХI, ҳаёту мамоти мардуми Тоҷикистон ва Барномаи амалии халқи тоҷик буда, қайтд кардан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарофати заҳмати халқи соҳибмаърифату тамаддунсозаш ба марҳалаи нави рушд ворид шуд. Бунёду барқарорсозии ин иншооти муҳиму стратегӣ барои таъмини зиндагии сазовори наслҳои имрӯзу ояндаи Тоҷикистон азиз хизмат хоҳад кард. Он барои рушди иқтисодиёт ва дар маҷмӯъ барои пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат – аграрӣ, сохтмон, нақлиёт, заводу фабрикаҳо, роҳҳо, маориф, фарҳанг ва ғайраҳо заминаи мусоид фароҳам меорад.

Баъди пурра ба истифода додани неругоҳ имкон аст, ки дар кишвар даҳҳо, садҳо корхонаҳои хурду бузурги саноатӣ ифтиҳо ва ҳазорҳо ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шавад. Сарвари давлат дар рӯзи ба ғаъолият шурӯъ намудани аввалин агрегати НБО “Роғун” ба сохтмончиён, бунёдкорони ин хоҳи бошукӯҳи нур, ки дар майдони заҳмати созанда, сахнаи нангу номуси миллии шуҷоату матонат ва эҳсоси гарми ватандӯстӣ нишон доданд, аз номи тамоми мардуми тоҷик, аз номи худ ва

Ҳукумати кишвар миннатдории самимӣ изҳор намуданд. Корҳои сохтмонӣ васлкунӣ дар Неругоҳи барқи обии “Роғун” бо ҷалби 70 ташкилоту муассиса, пудратчиёни номдори ватаниву хоричӣ ва шумораи зиёди мутахассисону коргарон, муҳандисон амалӣ гардиданд[3,с.124].

Мо 30-солагии Истиқлолияти давлатии азизамонро бо муваффақиятҳои бузург пешвоз гирифтём, дар қатор сохтмони зиёда аз 20 000 объектҳои гуногун. То 35 - солагии Истиқлолияти давлатии азизамонро бо муваффақиятҳои бузург-зиёда аз 30000 объектҳои гуногун пешвоз мегирим. НБО “Роғун” яке аз аввалин тухфаи халқи тоҷик ба Ҷашни таърихӣ мебошанд! Дар амалӣ гардидан сохтмони бузурги асри ХХI НБО Роғун тамоми мардуми халқи тоҷик, кормандони мактабҳои миёна, миёнаи махсус, олии илмҳои гуманитарӣ, табиӣ, илмӣ, умумитехникӣ ва ғайраҳо дар тайёр кардани мутахассисону коргарон, муҳандисон, нақлиётчиён сахми бузурги худро гузоштаанд! [8, 11,с.4].

Бо назардошти ин ҳама, тамоми тадқиқот ва омӯзишу пажӯҳишҳое, ки олимону муҳақиқон онро анҷом медиҳанд, дар оянда имкон медиҳад, то зеҳни сунъӣ бо истифода аз онҳо аз ҳар ҷиҳате аз инсон бартар бошад. Зеро ҷараёни иқтисодии рақамӣ ва зеҳни сунъӣ бо истифода аз ин дастовардҳои илмӣ ва қобилияти ҳифзу таҳлили миқдори зиёди иттилооту маълумот зарфияти анҷом додани амалҳое, ки инсон дар анҷом додани он оқиз аст, соҳиб мегардад. Чунин як зарфият имкон медиҳад, то дар бисёр соҳаҳои ҷараёни иқтисодии рақамӣ ва зеҳни сунъӣ инсонро иваз намояд. НБО “Роғун” имрӯз ва дар оянда низ мояи ифтихори ҳар як фарди Ватан. Сарчашмаи ватандӯстиву ватанпарастӣ ва эҳсоси гарми ватандориву сарбаландии мардуми тоҷик хоҳад буд!

Пурраги ба кор даромадани ҳамаи агрегатҳои НБО “Роғун” – намунаи иҷрои барномаи давлатии таъмини истиқлолияти энергетикӣ кишвар мебошанд, ки ин натиҷаи меҳнати бузурги мардуми шарафманду тамаддунсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар таърихи халқи тоҷик бо ҳарфҳои заррин қайд карда мешаванд. Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки “Ҳоло кишварӣ мо аз рӯи ғоизи истеҳсоли барқ аз манбаҳои барқароршаванда дар ҷаҳон дар ҷойи 6-ум қарор дорад. Агар мо неругоҳи барқи обии “Роғун”-ро ҳарчи зудтар ба истифода диҳем, аз рӯи ин нишондиҳанда ду зина боло меравем”[5,с.22].

Дар асоси ҷараёни иқтисодии рақамӣ ва зеҳни сунъӣ махсусиятҳои ин марҳилаи минбаъдаро мо дар раванди ташаккули технология натиҷагирӣ намуда, муайян намудан мумкин аст, ки дар ин марҳила на фақат арзиши меҳнати ҷисмонӣ коҳиш меёбад, балки дар заминаи барномарезии ҷараёни иқтисодии рақамӣ ва зеҳни сунъӣ **ва** истифодаи он дар раванди истеҳсолот ба қувваи кории инсонӣ дигар эҳтиёҷ намеронад.

Инчунин, дар бозори меҳнат ба зарфияти зеҳнии инсонҳо, ки бо илмҳои муосир шакл гирифтааст, эҳтиёҷ бештар мегардад. Аз ин рӯ дар раванди ташаккули технология ба инсонҳои донишманд бештар таъя карда мешавад, аммо дар ҳама давлатҳо дар самти омода намудани мутахассисони сатҳи баланд мушкилоти ҷиддӣ вуҷуд дорад. Ба ҳамин хотир мумкин аст дар ҷанд даҳсолаи оянда дар бисёр соҳаҳо технология ҷойи инсонро иваз намояд. Зеро технологияи имрӯза бидуни масрафи қувваи инсонӣ метавонад он қореро, ки даҳҳо инсон анҷом бидиҳанд, дар як муддати кӯтоҳ иҷро намояд. Чунин ҳолатҳо на фақат дар соҳаи истеҳсолот, балки дар самти хизматрасонӣ

низ дида мешаванд. Имрӯз шумо ба лифт медароед ва зарурат нест, ки бо мудохилаи касе он ба ҳаракат дарояд ва ё таввасути қувваи ҷисмонии инсон он ҳаракат намояд.

Хулоса, бо қавли Пешвои миллат дар шароити ҳозира зарур аст, ки барои ташкили истеҳсоли нави саноати ва таъмини беҳатарии энегетики дар кишвар ба таъсис ҷойҳои нави корӣ, таҳкими ҳамкорӣ бо ширкатҳои ватаниву хориҷӣ, сармоягузoron, шарикони рушд ва созмонҳои молиявии байналмилалӣ барои ташкили корхонаҳои нави истеҳсолӣ бо воридоти технологияҳои муосири каммасраф ва дар ин замина ноил гардидан ба ҳадафҳои асосии рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат диққати аввалиндараҷа дода шавад.

Дар ин раванд саҳми НБО “Роғун” беандоза калон аст. Сохтмони НБО “Роғун” соли 1987 сар шуда, бо сабаби саршудани ҷанги шаҳрвандӣ соли 1990 бошдошт ва соли 2000 аз нав сохтмонаш сар шуда, соли 2018 агрегати аввал ба кор даромад ва агрегати сеюм соли 2025 ва агрегати охирин соли 2029 ба истифода дода мешаванд ва ҳар сол ба ҳисоби миёна 34 млрд кВт – соат қувва медиҳанд[7,с.5].

Дар замони муосир истифодаи чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар энергетика ва рушди устувор (дар мисоли НБО Роғун) дар саноатикунории босуръати кишвар аҳамияти халқунанда доранд. Дар замони муосири истиқлолияти сиёсии давлати Тоҷикистон истифодаи чараёни иқтисодиёти рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар энергетика ва рушди устувори кишвар нақши асосиро мебозанд ва ба рушди технологияҳои рақамӣ, инноватсия ёрии амалӣ мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Барои рушди устувор.-Душнбе, 2016.
2. Иҷлосияи наҷотбахш.- Хучанд, 2012.
3. Народная газета” №51(20488) 18 декабря 2024 года.-С.5.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилию хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе, 22 декабри соли 2017.-Душанбе: Шарқи озод, 2017. «Минбари халқ», 14.09.16. Ҳисоботи соланаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023.-Душанбе: Шарқи озод, 2023.-64 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2010.-Душанбе: Шарқи озод, 2010. Иҷлосияи наҷонбахш.- Хучанд, 2012. Адолатпаноҳ.- Хучанд, 2012..
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023.-Душанбе: Шарқи озод, 2023.-64 с.
8. Роғун дар рақамҳо. - Хучанд, 2018.
- 9.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- Душанбе, 2015.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- Душанбе, 2015.
11. Сухани халқ. № 42 (509), 15 ноябри соли 2018.
12. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век.- Худжанд, 2001; Народная газета, 10 ноября 2017 г.

КАБИЛОВА ШАФОАТЖОН ТОЛИБЖОНОВНА,

преподаватель кафедры «Банковское дело» ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова».

Тел.: (+992 92) 890-00-67. E-mail: shafatchon@bk.ru.

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ КАК ВАЖНОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ФАКТОРА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Цифровая экономика подразумевает использование цифровых технологий в экономике. Этот процесс является результатом стремительного развития информационных

технологий, микроэлектроники и средств связи на глобальном уровне. Цифровая экономика – это комплексное глобальное явление, характеризующееся непрерывным совершенствованием производства и использованием передовых цифровых технологий, таких как технологии высокопроизводительной обработки (НПТС), информационные технологии, нейротехнологии, Интернет вещей (IoT) и искусственный интеллект (AI). Эти технологии создают новые возможности для развития национальной и мировой экономики и оказывают глубокое влияние на формирование новой модели производства и услуг.

Ключевые слова: экономика, компетентность, образование, цифровая экономика, цифровые навыки, обеспечение, совершенствование.

НАҚШИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМИ СТРАТЕГИИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Иқтисоди рақамӣ истифодаи технологияҳои рақамиро дар иқтисодиёт дар назар дорад. Ин раванд натиҷаи рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, микроэлектроника ва воситаҳои алоқа дар сатҳи ҷаҳонӣ мебошад. Иқтисоди рақамӣ як падидаи ҳамаҷонибаи ҷаҳонӣ мебошад, ки бо такмили пайвастаи истеҳсолот ва истифодаи технологияҳои пешрафтаи рақамӣ, ба монанди технологияҳои коркарди баландсифат (НПТС), технологияҳои иттилоотӣ, нейротехнология, интернетӣ чизҳо (IoT) ва зехни сунъӣ (AI) тавсиф карда мешавад. Ин технологияҳо барои рушди иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ имкониятҳои нав фароҳам меоранд ва ба ташаккули модели нави истеҳсолот ва хизматрасонӣ таъсири амиқ мерасонанд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисод, салоҳият, маориф, иқтисоди рақамӣ, малакаҳои рақамӣ, таъминот, мукамалгардонӣ.

В последние годы проблематика экономического роста и его перспектив стала предметом активных научных и экспертных дискуссий. Вступление Республики Таджикистан в фазу экономической нестабильности на фоне снижения цен на мировых сырьевых рынках, а также продолжения действия секторальных санкций, ограничивающих доступ отечественных предприятий к зарубежным инвестиционным ресурсам, усугубило сложившуюся макроэкономическую ситуацию. В этих условиях обострилась конкуренция на внешних рынках капитала и одновременно усилилась потребность в мобилизации внутреннего потенциала развития.

Для повышения конкурентоспособности национальной экономики, активизации инновационных процессов, реализации стратегии устойчивого развития и эффективной адаптации к глобальным вызовам современности необходимы комплексные и глубокие структурные преобразования. В частности, эти реформы должны быть направлены на формирование модели импортнезависимого производства и переход к экономике, основанной на более высоком уровне технологического развития.

В данном контексте развитие несырьевой экономики приобретает особую значимость, где формирование цифровой экономики рассматривается в качестве одного из ключевых направлений. Цифровая экономика, являясь приоритетным вектором инновационного развития, способна обеспечить системную модернизацию хозяйственных субъектов и повысить общую эффективность национального хозяйства.

Как современный инструмент структурных преобразований, цифровая экономика открывает возможности для укрепления инновационного потенциала страны. Опираясь на широкомасштабное внедрение цифровых технологий в производственные и управленческие процессы, она становится основополагающим фактором долгосрочного и устойчивого экономического роста.

Развитие цифровой экономики требует расширения цифровой инфраструктуры, повышения цифровой грамотности населения и создания благоприятной правовой и институциональной среды для формирования цифрового рынка. Переход к цифровой экономике также способствует повышению эффективности деятельности хозяйствующих субъектов, повышению прозрачности и укреплению национальной конкурентоспособности на международных рынках.

Анализ международного опыта демонстрирует, что государства, определившие развитие цифровой экономики как стратегический приоритет, достигли значительных темпов экономического роста, активизировали приток иностранных инвестиций и улучшили качество жизни населения. Следовательно, для Республики Таджикистан развитие цифровой экономики является не только необходимым условием, но и ключевым фактором реализации национальных стратегических задач.

Несмотря на быстрое распространение цифровой экономики на глобальном уровне, в Республике Таджикистан данный процесс находится на начальном этапе формирования. Осознавая значимость цифровой трансформации, государственные органы разработали и внедрили ряд программ и стратегий, направленных на цифровизацию ключевых секторов экономики, системы образования, здравоохранения и государственного управления. В частности, «Государственная программа развития цифровой экономики на 2021–2025 годы» обеспечила правовую и институциональную базу для расширения цифровых инициатив.

Тем не менее, анализ существующих условий выявляет ряд значительных препятствий в развитии цифровой экономики, среди которых: низкий уровень цифровой грамотности населения, особенно в удалённых регионах; недостаточное развитие цифровой инфраструктуры, ограничивающее доступ к качественным интернет-ресурсам и цифровым сервисам; отсутствие полноценной нормативно-правовой базы, регулирующей процессы цифровизации; а также дефицит квалифицированных кадров в сфере информационно-коммуникационных технологий и цифровой трансформации.

С учётом этих вызовов, становится необходимым разработать и реализовать комплексные меры, направленные на подготовку высококвалифицированных специалистов, увеличение инвестиций в развитие цифровой инфраструктуры и активизацию участия частного сектора в процессах цифровой цифровизации.

Следующие направления считаются приоритетными для усиления развития цифровой экономики в Республике Таджикистан:

1. Цифровизация стратегических секторов – внедрение цифровых технологий в энергетике, сельском хозяйстве, транспорте и образовании может способствовать устойчивому развитию и снижению зависимости от природных ресурсов.

2. Развитие цифрового рынка труда и предпринимательства – поддержка стартапов и электронной коммерции может способствовать снижению безработицы и созданию новых рабочих мест, особенно для молодежи.

3. Обеспечение равного доступа к цифровым технологиям – посредством инвестиций в цифровую инфраструктуру и укрепления цифровых возможностей отдалённых регионов.

4. Совершенствование системы цифрового образования – подготовка и переподготовка специалистов, внедрение цифровых технологий в систему образования и организация онлайн-курсов для населения.

В современных условиях развития цифровых технологий и экономической глобализации цифровая экономика выступает важным фактором укрепления национального инновационного потенциала и обеспечения долгосрочного устойчивого развития. Анализ текущего состояния цифровой экономики в Республике Таджикистан показывает, что, несмотря на принятие государственных документов и наличие политической воли, этот процесс все еще находится на стадии становления и сталкивается с рядом структурных, инфраструктурных и кадровых препятствий. Цифровая экономика может стать основным двигателем диверсификации национальной экономики, повышения конкурентоспособности на мировом рынке и повышения эффективности производства. Поэтому необходимость разработки национальной модели цифрового развития, адаптированной к условиям Таджикистана, имеет первостепенное значение.

Цифровая экономика в настоящее время рассматривается как сложная система экономических, социальных и культурных отношений, основой которой являются цифровые информационно-коммуникационные технологии. Всемирный банк определяет цифровую экономику как экономическую среду, в которой цифровые технологии применяются во всех сферах жизни – от производства до управления. Государственная программа «Цифровая

экономика» и «Стратегия развития информационного общества до 2030 года» представляют эту концепцию как средство повышения эффективности национальной экономики за счет автоматизации процессов и обработки данных.

Согласно определению Бондаренко В.М., цифровая экономика – это сложная и системная проблема формирования новой модели взаимоотношений между людьми в условиях четвертой промышленной революции. Эти процессы должны быть спроектированы и реализованы на основе цифровых и других передовых технологий XXI века, направленных на достижение стратегических и объективных целей в национальной экономике. [1]

Евтянова Д.В. [7] считает, что цифровая экономика не ограничивается использованием информационных баз и аналитических систем, но включает в себя платформы, обеспечивающие комплексное управление процессами. По мнению исследователя, цифровая экономика – это новая экономическая структура, включающая управление информацией на всех уровнях – от предприятия до государства и региональных объединений [7].

Бийчук А.Н. разделяет процессы цифровизации экономики на 4 основные группы информационных технологий: [5]

1. Большие данные (Big Data) – анализ и обработка больших массивов данных, позволяющие выявлять сложные процессы и закономерности.

2. Интернет вещей (Internet of Things) – сеть физических объектов, взаимодействующих с окружающей средой без участия человека.

3. Блокчейн (Blockchain) – технология обеспечения информационной безопасности и прозрачности транзакций посредством децентрализованного учёта данных.

4. Передовые технологии – такие как киберфизические системы, облачные вычисления, робототехника, искусственный интеллект и другие ключевые направления Индустрии 4.0.

Цифровая экономика также характеризуется ростом инвестиций в технологические проекты, высокой доходностью и сетевыми эффектами, что создаёт необходимость межрегионального и межгосударственного сотрудничества. Таким образом, будущая конкурентоспособность государств и компаний будет зависеть от уровня их цифровизации. [5]

В Таджикистане цифровизация экономики считается одним из стратегических направлений инновационного развития. Национальная стратегия научно-технологического развития, утверждённая Правительством Республики Таджикистан, предусматривает необходимые правовые, технические, финансовые и организационные меры для содействия этому процессу. Учитывая необходимость адаптации классической экономической модели к новым цифровым требованиям, внедрение цифровых технологий в различные секторы экономики, включая сельское хозяйство, промышленность, финансы и торговлю, имеет первостепенное значение.

Сидякина Д.Э. считает, что для обеспечения биологической и продовольственной безопасности Таджикистану необходимо перейти к «умному» сельскому хозяйству, в котором будут реализованы технологии циклической и устойчивой экологической модели развития, такие как автоматизированные системы принятия решений и роботизация производства [6].

Кроме того, технология смарт-контрактов, двухуровневая банковская система с использованием криптовалют, цифровая логистика (Uber, дроны и другие новые виды транспорта), нейрокомпьютерные интерфейсы и биотехнологии предоставляют новые возможности для развития конкурентоспособности национальной экономики.

Для обеспечения благоприятной правовой и культурной среды необходимо отдать приоритет цифровым формам сотрудничества в законодательстве, включая межправительственное, коммерческое и общественное сотрудничество. Полное внедрение цифровых технологий позволит не только оптимизировать существующие процессы, но и изменить традиционные модели управления и производства.

Цифровая экономика, как всепроникающее и преобразующее явление, оказывает глубокое влияние на все сферы социальной и экономической жизни. Она не только предоставляет возможность повысить эффективность производства и управления, но и закладывает основу для создания новых и сетевых рынков. Для достижения устойчивого развития цифровой экономики в

условиях Таджикистана по-прежнему необходимы координация государственной политики, укрепление цифровой инфраструктуры, повышение уровня цифровой грамотности населения и развитие профессиональных навыков специалистов в этой области.

Следующие новые технологии, которые уже внедряются в мире и обеспечивают стратегическое развитие национальной экономики, имеют большой потенциал развития: определенный уровень безопасности; новые промышленные технологии Индустрии 4.0 — полная интеграция в заводские процессы «киберфизических систем» (CPS); новая логистика, основанная на стандартных инфраструктурных решениях (Uber, автомобили, дроны); смарт-контракты — возможность упрощения и повышения надежности B2B, B2G транзакций; цифровые деньги и новые финансовые технологии, обеспечивающие формирование двухуровневой банковской системы; Оцифровка информации и подключение к конкурирующим системам (графам) — это новая эра в поиске и доступе к информации; нейрокомпьютерный интерфейс; биотехнологии, генная инженерия, отмечают Головина Т.А., Полянин А.В. и Рудакова О.В.

Необходимо создание культурной среды цифровой экономики в виде стандартов, законов, норм и правил, одним из которых является решение о приоритете цифровых форм официального взаимодействия перед аналоговыми, в том числе на межгосударственном уровне, а также на уровнях взаимодействия государств и предпринимателей, граждан и предпринимателей, поставщиков и потребителей товаров и услуг. Куприяновский В.П. Цифровые шаги в направлении мобильности, социальных, больших данных и облачных вычислений — это не только прикладные технологии. Их внедрение связано с расширением, а в ряде случаев и заменой традиционных операционных моделей и цифровых процессов.

В заключение можно сказать, что для качественного развития экономики необходимы технологии, позволяющие точнее оценивать текущее состояние рынков и отраслей, эффективно прогнозировать их развитие и оперативно реагировать на изменения национальной и мировой рыночной конъюнктуры. Цифровая экономика затрагивает все основные существующие рынки, а также способствует появлению новых, многие из которых являются сетевыми [9].

Цифровая экономика обеспечивается автоматизацией всех процессов и технологий обработки данных. Такие инструменты, как Интернет вещей, большие данные, искусственный интеллект, машинное обучение, киберфизические системы, системы мониторинга, блокчейн, нейронные сети, робототехника, 3D-моделирование, виртуальная реальность, облачные вычисления и многие другие, способствуют оцифровке и интеграции всей информации для создания информационного общества.

Создание цифровых платформ управления экономикой — важная стратегическая задача, решение которой способно не только восстановить материальное производство, заложить основу для внедрения будущих инноваций, но и обеспечить стремительное развитие Таджикистана, который в настоящее время лишь догоняет ведущие страны Азии.

Важным является развитие качественно иного уровня экономики по составу и структуре, поэтому необходимо признать создание и развитие новых предприятий, поддержку вновь созданных предприятий, ориентированных на глобальный рынок и жизнеспособных на рынке. Основой глобальной цифровой конкуренции является комплексная автоматизация всех ключевых производственных и экономических процессов, развитие рынка, индивидуального производства и потребления, повышение общей эффективности хозяйствующих субъектов, мобилизация знаний посредством обмена, создание новых рабочих мест в высокотехнологичных отраслях.

По данным аналитического агентства IDC, к 2018 году мировые расходы на цифровую трансформацию составили 1,3 трлн долларов США, а к 2021 году этот показатель приблизится к 2,1 трлн долларов США.

Таджикистан фокусирует свое внимание на тех рынках, которые предоставляют возможности для создания новых технологических системных секторов, имеющих большое значение с точки зрения обеспечения национальной безопасности и высокого уровня жизни граждан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назаров, Ш. (2022). Цифровая экономика и устойчивое развитие в Республике Таджикистан. Душанбе: Дониш.
2. Курбонов, А. (2021). Цифровые инновации и их влияние на национальную экономику. Журнал экономики и торговли, № 4, с. 33–40.
3. Шваб, К. (2017). Четвёртая промышленная революция. Женева: Всемирный экономический форум.
4. Бухт, Р. и Хикс, Р. (2018). Определение, концептуализация и измерение цифровой экономики. Серия рабочих докладов по информатике развития, № 68. Манчестерский университет.
5. Джуроев, З. (2020). Развитие цифровой экономики в современном мире. Джумхурият, № 12, с. 21–26.
6. Бриньолфссон, Э. и Макафи, А. (2014). Второй век машин: работа, прогресс и процветание в эпоху передовых технологий. Нью-Йорк: W.W. Norton & Company.
7. Всемирный банк. (2021). Цифровая экономика для Центральной Азии: создание основ и ускорение роста. Вашингтон, округ Колумбия.
8. Суханов, А.И. (2021). Цифровая экономика: проблемы и перспективы развития в странах СНГ. Экономика и управление, № 7, с. 12–19.
9. ОЭСР (2020). Перспективы цифровой экономики 2020. Париж: Издательство ОЭСР. <https://doi.org/10.1787/bb167041-en>
10. Гулов, А.М. (2019). Цифровая инфраструктура и экономическая эффективность в Таджикистане. Душанбе: Ирфон.

ЛУТФУЛОЕВ МАЗБУТЧОН ДАДОЧОНОВИЧ,

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДДҲБСТ,
ш. Хуҷанд, 17 мкрн, б.1, Тел: (+9929) 28622266. E-mail: maz_lutf@mail.ru.

РАҚАМИКУНОНИИ ҶАҶОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢ ВА ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ОН

Дар мақола моҳияти рақамикунони маркетинг дар шароити имрӯза баррасӣ гардида, принципҳои асосии он мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки моҳияти рақамисозии ҷаҷолияти маркетинг истифодаи абзорҳо ва технологияҳои муосири рақамӣ буда, таҳия ва пешбурди веб-сомона, истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, маркетинги электронӣ, SEO ва ғайраро дар бар мегирад. Ба андешаи муаллиф ба принципҳои асосии рақамикунонии ҷаҷолияти маркетингӣ муайян кардани ҳадафҳо ва стратегия, таҳлили аудиторияи мақсаднок, истифодаи каналҳои гуногуни алоқа, автоматикунони равандро, таҳлил ва оптимизатсия дохил мешаванд.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, технологияҳои рақамӣ, ҷаҷолияти маркетингӣ, маркетинги рақамӣ, принципҳои рақамикунонӣ, самаранокӣ, рақобатпазирӣ

ЦИФРОВИЗАЦИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕЁ ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ

В статье рассматривается сущность цифровизации маркетинга в современных условиях и исследуются её основные принципы. Автор отмечает, что суть цифровизации маркетинговой деятельности заключается в использовании современных цифровых инструментов и технологий, включая разработку и продвижение веб-сайта, использование социальных сетей, электронный маркетинг, SEO и т. д. По мнению автора, к основным принципам цифровизации маркетинговой деятельности относятся определение целей и стратегии, анализ целевой аудитории, использование различных каналов коммуникации, автоматизация процессов, анализ и оптимизация.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые технологии, маркетинговая деятельность, цифровой маркетинг, принципы цифровизации, эффективность, конкурентоспособность

Дар шароити имрӯза рақамикунонӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи маркетинги муосир гардидааст. Он ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки маҳсулот ва хизматрасониҳои худро дар муҳити онлайн ба таври муассир таълиф намуда, мизоҷони кӯҳнаро нигоҳ ва муштариёни навро ҷалб намоянд.

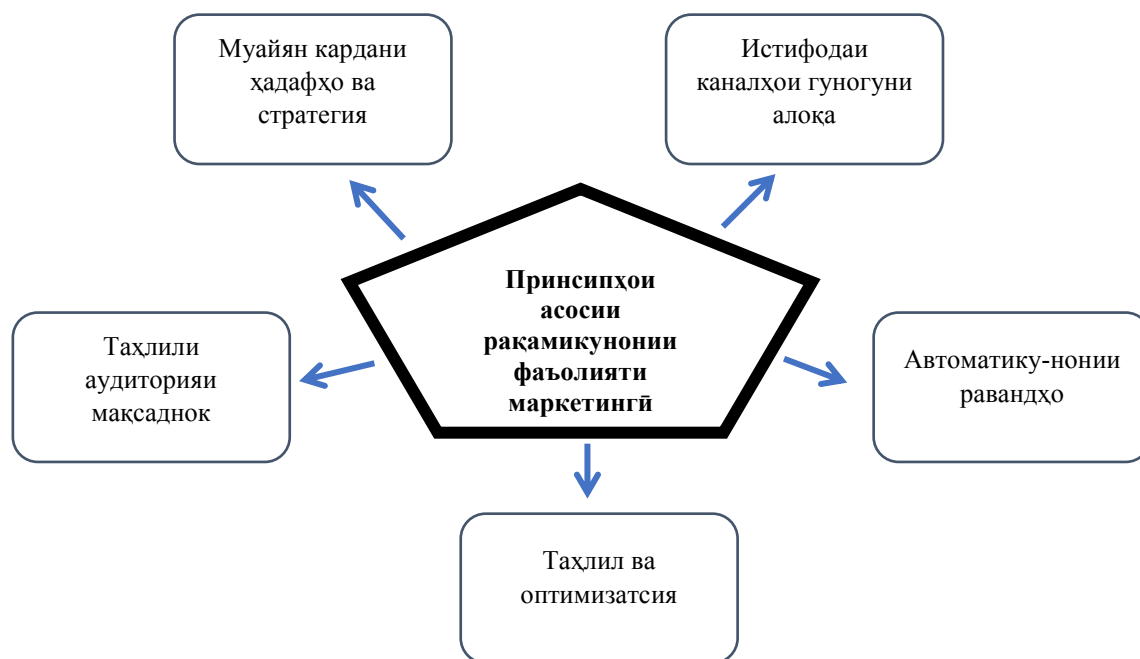
Моҳияти рақамисозии фаъолияти маркетингӣ истифодаи абзорҳо ва технологияҳои муосири рақамӣ барои пешбурд ва таблиғи бренди ширкат, маҳсулот ё хизматрасониҳои он мебошад. Ин ҷанбаҳои зерин, ба монанди таҳия ва пешбурди веб-сомона, истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, маркетинги электронӣ, SEO ва ғайраҳо дар бар мегирад[1].

Яке аз сабабҳои асосии рақамикунонии маркетинг ин тағйирёбии рафтори истеъмолкунандагон мебошад[2]. Дар шароити муосир, микдори зиёди одамон дар Интернет фаъолияти худро ба пеш бурда, онҳо дар бораи маҳсулот ва хизматрасониҳо маълумот ба даст меоранд, нархҳо ро муқоиса намуда, дар бораи харид қарор қабул мекунанд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ширкат дар муҳити онлайн фаъол бошад.

Ҷанбаи дигари муҳими рақамикунонии фаъолияти маркетингӣ ин қобилияти дақиқ муайян кардани самаранокии ҷорабиниҳо ва фаъолиятҳои таблиғотӣ мебошад. Бо истифода аз технологияҳои рақамӣ шумораи воридшудагон ва истифодабарандагони сомона, додугирифтӣ маълумот ва ғайраҳо ро пайгирӣ намуда, рафтори истеъмолкунандагонро дар сомона омӯختан мумкин аст. Ин ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки фаъолияти маркетингии худро беҳтар намуда, ба баландшавии ғолидаи онҳо мусоидат намоянд[3].

Бо вучуди ин , бояд қайд кард, ки рақамикунонии маркетинг мунтазам нав кардани дониш ва малакаи мутахассисон, инчунин сармоягузори ба технология ва таҷҳизотро тақозо мекунад. Танҳо бренде, ки дар ғазои рақамӣ аз рақибони худ як қадам пеш аст, метавонад дар бозор бартарӣ пайдо кунад.

Ҳамин тариқ, рақамикунонии фаъолияти маркетингӣ як қадами зарурӣ барои ширкатҳое мебошад, ки дар тичорати муосир муваффақ ва рақобатпазир бошанд. Вай имкон медиҳад, ки ширкат ба худ мизочони навро ҷалб намуда, ҳамкоро ро муштариёни пешина беҳтар намояд ва мавқеи худро дар бозор мустаҳкам кунад [4].

Расми 1. Принсипҳои асосии рақамикунонии фаъолияти маркетингӣ

1. Муайян кардани ҳадафҳо ва стратегия. Пеш аз оғози рақамикунонии фаъолияти маркетингӣ, ширкат бояд ҳадафҳо ва стратегияи худро муайян намояд. Ҳадафҳои дақиқ муайяншуда дар таҳияи стратегияи муассир ва интихоби воситаҳои дурусти маркетинги рақамӣ нақши назаррас доранд.

2. Таҳлили аудиторияи мақсаднок. Барои таблиғи бомуваффақияти маҳсулот ё хизматрасонии онлайн, ширкат бояд шунавандагони мақсадноки худро хуб донанд. Гузаронидани таҳлил ва сегментатсияи аудиторияи мақсаднок барои муайян кардани ниёзҳо ва афзалиятҳои онҳо кӯмак расонида, самаранокии онро ба маротиб меафзояд.

3. Истифодаи каналҳои гуногуни алоқа. Рақамизаткунонии фаъолияти маркетингӣ ба ширкатҳо каналҳои зиёди иртибот, аз қабилӣ шабакаҳои иҷтимоӣ, почтаи электронӣ, паёминависҳои фаврӣ (мессенчерҳо), таълиғ дар системаҳои ҳустучӯй ва ғайраро бо муштариёни эҳтимоли фароҳам меорад. Истифодаи чунин каналҳои гуногун барои васеъ шудани аудиторияи мақсаднок мусоидат менамояд.

4. Автоматизаткунонии равандҳо. Барои рақамизаткунонии самараноки фаъолияти маркетингӣ автоматизаткунонии равандҳои зиёд, аз қабилӣ фиристодани бюллетенҳои почтаи электронӣ, идоракунии чорабиниҳои таълиғотӣ, таҳлил ва гузоришҳои лозим аст. Дар сурати ба роҳ мондани он вақт ва захираҳои ширкат сарфа мешавад.

5. Таҳлил ва оптимизатсия. Принципи асосии рақамизаткунонии фаъолияти маркетингӣ таҳлили доимии натиҷаҳо ва оптимизатсияи стратегия мебошад. Ширкатҳоро зарур аст, ки барои қабули қарорҳо аз таҳлил истифода бурда, чорабиниҳои маркетингии худро пайваста тақмил диҳанд.

Принсипҳои асосии рақамизаткунонии фаъолияти маркетингӣ истифодаи технологияҳои муосир ва воситаҳои рақамиро барои пешбурди самараноки бренд ва ҷалби муштариён дар бар мегиранд. Дар ҳаҷони муосир рақамизаткунонӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи маркетингии аксари ширкатҳо шудааст, зеро он имкон медиҳад, ки самаранокии чорабиниҳои маркетингӣ ба таври назаррас баланд гардад.

Қобили қайд аст, ки яке аз принципҳои асосии рақамизаткунонии фаъолияти маркетингӣ гузариш ба муоширати онлайн бо истеъмолкунандагон мебошад. Бо рушди интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ миқдори бештари истеъмолкунандагон бо интернет сару кор доранд, бинобар ин ширкатҳо бояд аз онлайн-платформаҳои гуногун фаъолони истифода баранд, то таваҷҷӯҳи шунавандагони мақсадноки худро ҷалб намуда, бо онҳо муошират кунанд. Ин метавонад нигоҳ доштани блогҳои корпоративӣ, иштирок дар шабакаҳои иҷтимоӣ, ирсоли маълумот тавассути почтаи электронӣ, мессенчерҳо ва дигар усулҳои муоширати онлайн бошад.

Принципи дигари муҳими рақамизаткунонии фаъолияти маркетингӣ истифодаи таҳлил ва маълумот барои қабули қарорҳо мебошад. Маркетологҳои муосир ба миқдори зиёди маълумот дар бораи истеъмолкунандагон, рафтор ва афзалиятҳои онҳо дастрасӣ доранд. Таҳлили ин маълумот ба онҳо имкон медиҳад, ки чорабиниҳои маркетингиро оптимизатсия намуда, иртиботро бо муштариён фардӣ намоянд ва натиҷаҳои таълиғотро беҳтар кунанд.

Рақамгардонии фаъолияти маркетингӣ барои ширкатҳои муосир як қадами муҳим аст. Риояи принципҳои асосии рақамизаткунонии фаъолияти маркетингӣ барои ноил шудан ба муваффақият дар пешбурди маҳсулот ва хидматҳо дар муҳити онлайн ва ҷалби муштариёни нав кӯмак мекунад.

Ҳамин тариқ, принципҳои асосии рақамизаткунонии фаъолияти маркетингӣ гузариш ба муоширати онлайн, истифодаи таҳлил ва маълумот барои қабули қарорҳо, инчунин автоматизаткунонии равандҳо мебошанд. Татбиқи ин принципҳо ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки дастрасии бештари онлайнро ба даст оварда, мизочони бештарро ҷалб кунанд ва самаранокии кӯшишҳои маркетингии худро баланд бардоранд.

АДАБИЁТ

1. Методологические основы цифровизации маркетинга / Лутфулов М.Д. // Перспективные исследования в технических и естественных науках: сборник статей международной научной конференции (Великий Новгород, Март 2024). – СПб.: МИПИ им.Ломоносова, 2024. – 64 с. С. 45-49.

2. Полищук Н.В. Тенденции развития маркетинга в цифровой экономике / Н.В. Полищук, Н.В. Кирюшкина // Транспортное дело России. – 2020. – № 1. – С. 24-26.

3. Развитие розничной торговли в условиях цифровой экономики: Монография / М.Д. Лутфулов / Под ред. д-ра экон. наук, проф. Ф.Р. Шаропова. - Худжанд: ТехноПарк ТГУ ПБП, 2023. -184 с. (на тадж. яз.).

4. Цифровизация маркетинга: проблемы и тенденции развития/ Лутфулов М.Д.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе.- 2024. - №1 (51)/. – С. 142-147. (ISSN 2308-054X).

АБДУЛЛОЗОДА АЗАМАТУЛЛО БОБОДЖОН,

к.э.н., дотсент кафедры Финансы Таджикского государственного университета коммерции. г. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 918752083
Email: abdulloeyv_86@bki.ru.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрен вопрос анализ и оценка инновационных проектов в физкультурно-спортивных организациях Республики Таджикистан. Представлен материал по оценке инновационных проектов в физкультурно-спортивных организациях данной отрасли. Применение метода классификации критерии оценки инновационных проектов. В статье предложен мероприятия по дальнейшему развитию инновационных процессов в отрасли физической культуры и спорта.

Ключевые слова: анализ, оценка инновационных проектов, физкультурно-спортивные организации, услуги, спортивные товары.

ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ЛОИҲАҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАШКИЛОТҲОИ ВАРЗИШИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаи таҳлил ва баҳодиҳии лоиҳаҳои инноватсионӣ дар ташкилотҳои варзишии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Мавод оид ба арзёбии лоиҳаҳои инноватсионӣ дар ташкилотҳои варзишии ин соҳа пешниҳод карда мешавад. Истифодаи усули тасниф меъёрҳои арзёбии лоиҳаҳои инноватсионӣ. Дар мақола чорабиниҳо оид ба рушди минбаъдаи равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш пешниҳод карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: таҳлил, арзёбии лоиҳаҳои инноватсионӣ, ташкилотҳои варзишӣ, хизматрасонӣ, молҳои варзишӣ.

В нынешних условиях Республики Таджикистан инновационные процессы в физкультурно-спортивных организациях обладают некоторыми особенностями, которые имеют связь со спецификой данной сферы деятельности. Кроме того, в республике с 2010 года действует классификатор «Виды экономической деятельности» (ОКЭД), который соответствует международной стандартной классификации, где физкультурно-спортивные организации относятся к непромышленной сфере. Но важно отметить, что к основным организациям физической культуры и спорта относятся разнообразные физкультурно-спортивные сооружения: стадионы, дворцы спорта, спортивные залы, бассейны, спортивные клубы, а также относятся, физкультурно-оздоровительные комплексы, спортивные школы и базы, учебно-тренировочные центры.

Необходимо отметить, что для удовлетворения потребностей населения физкультурно-спортивными услугами, важную роль играют материально-техническая база, профессионально подготовленные кадры, сервисное обслуживание клиентов, проведение научно-исследовательских работ, производство и реализация спортивных товаров, а также ремонт и прокат спортивного инвентаря.

Следовательно, вышеперечисленные виды деятельности выполняют не только физкультурно-спортивных организациях, но и организации разных сфер народного хозяйства, а также направляют в своей деятельности усилия многих отраслей, сфер деятельности. Кроме того, экономические исследования, оценки, прогнозы, которые выполняются в сфере физической культуры и спорте, основаны на общей экономической теории как методологической основе. Важность в том, что в сфере физической культуры и спорта используются основы менеджмента, правоведения, психологии, социологии, медицины и других наук [3,4].

Конечным результатом деятельности в отрасли «физической культуры и спорта» являются услуги, где по своей форме - специфический продукт труда, который не приобретает вещной формы, а потребительная стоимость услуг отражена в полезном эффекте живого труда, который может быть объектом купли-продажи, предметом

потребления. Однако производство и потребление услуг происходит одновременно, поэтому они не могут быть накоплены.

Кроме того, услуги бывают материальные и не материальные, т.е. социально-культурные, а особенность в том, что в сфере физической культуры и спорте имеется связь материального и нематериального производства.

Во-первых, материальное производство обеспечивает производство новых спортивных изделий по заказам, ремонт спортивных товаров, производство спортивного инвентаря;

Во-вторых, нематериальные услуги удовлетворяют духовные, интеллектуальные потребности, обеспечивают восстановление здоровья, физическое развитие личности, повышение профессионального мастерства. Эффект от потребления этих услуг зависит не только от условий производства, но и от условий потребления и носит долговременный характер.

Физкультурно-спортивные услуги имеют неоценимую заслугу перед обществом, где формируется духовное и физическое развитие человека, здоровый образ жизни населения и будущее нации. Исходя из этого, мы считаем, что объектом инновационной деятельности в сфере физической культуры и спорте являются услуги, удовлетворяющие потребности общества и населения. Специфика инновационной деятельности в спорте проявляется в много-направленности ее [2,6].

В современных условиях в сферы физической культуры и спорта также имеют отношения следующие участники экономических отношений: большое количество продавцов, покупателей физкультурно-спортивной продукции и услуг, поставщиков и потребителей физкультурно-спортивной информации, а также организаторов спортивно-зрелищных мероприятий. Физкультурно-спортивная индустрия включает в себя: болельщиков, которые являются потребителями спортивных товаров и услуг; предприятия, производящие физкультурно-спортивные товары, услуги и информацию; спортсмены, тренеры, физкультурники, спортклубы, лиги и федерации, которые являются как производителями, так и потребителями физкультурно-спортивной продукции и информации.

Инновационная деятельность в материальном производстве в сфере физической культуры и спорта направлена на формирование материально-технической базы его, соответствующей меняющимся условиям развития цивилизаций, научно - технического прогресса, передовому отечественному и зарубежному опыту. Инновационные проекты в этом направлении формируются по классической системе проектирования, изготовления, опробования и позиционирования более совершенного товара на рынок [1,2,7].

Также следует отметить, что инновационная деятельность в сервисном обслуживании физической культуры и спорта предусматривает создание передовых систем потребления физкультурно-спортивных услуг, доступность их для всех категорий населения, включая детей и пенсионеров. Инновационные проекты предусматривают фундаментальные и прикладные исследования, сбор и анализ информации, разработку наиболее прогрессивных моделей сервисного обслуживания физкультурно-спортивных организаций и их клиентов.

Кроме того, необходимо отметить, что болельщики являются потребителями физкультурно-спортивных услуг и информации, а также они представляют интерес с экономической точки зрения для производителей самых различных товаров и услуг. Эти производители формируют инновационную деятельность по созданию новых товаров услуг для болельщиков, которые получают при этом прибыль.

В настоящее время, большое влияние оказывают болельщики при заключении пари на исход соревнований. Формируется букмекерский бизнес, со специфической инновационной деятельностью. Следовательно, болельщики тоже участвуют в финансовой поддержке физической культуры и спорта, а также в его развитии.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что люди, занимающиеся физической культурой, спортсмены и тренеры выступают, как производители спортивно-зрелищных мероприятий, а также как потребители спортивных товаров и услуг.

Однако необходимо отметить, что именно спортсмен и тренер выступают как индивидуальный предприниматель, выполняют активную самостоятельную деятельность на свой страх и риск. Эта деятельность является объектом инновационных проектов.

Инновационная деятельность характерна, также, для профессионального спорта, где он производит для потребителей продукт в виде зрелищных услуг. При этом зрители получают психологическое удовлетворение от потребления этих услуг и готовы их оплачивать, но от качества предоставления этих услуг зависит их цена. Эти услуги обладают элементом постоянной новизны. Спортивные соревнования — это всегда новое зрелище, не повторяет предыдущее.

Они сохраняемы и воспроизводимы, могут быть записаны на видеопленку или видеодиск и впоследствии воспроизводиться на телевидении или через Интернет. На всех стадиях профессионального спорта осуществляется инновационная деятельность и извлекается коммерческая выгода.

Инновационная деятельность характерна также для учебно-тренировочных процессов, а также и для подготовки спортсменов. Основу инновационной деятельности в этом направлении составляет план-прогноз спортивных достижений. Он предусматривает подготовку учителей физкультуры, тренеров повышение их квалификации, применение передовых приемов и методов учебно-тренировочной работы.

Для снижения риска инновационной деятельности необходима детальная оценка инновационных проектов. Эффективные проекты для одной организации могут оказаться совершенно не эффективными для других организаций из-за территориального расположения организаций, состояния качества менеджмента, степени изношенности и структуры основного капитала, умения управлять внеоборотными активами.

Для оценки степени влияния этих факторов необходимо учитывать их на стадии отбора проектов. Однако универсальной системы для оценки проектов не существует, но выделены факторы, которые характерны для большинства инновационных проектов, которые являются критериями для оценки.

Таблица 1. Критерии оценки инновационных проектов

Основные критерии оценки	Содержание критерия оценки
Социальные критерии	Благосостояние, здоровье, культура, личная безопасность, уровень занятости, вклад в решение важнейших проблем, обеспечение населения энергией, энергией, продовольствием, медицинскими услугами, транспортом.
Экономические критерии	Определение эффекта и эффективности. Повышение эффективности использования ресурсов: трудовых, материальных, финансовых, создание новых экономически эффективных продуктов, затраты на проект, затраты на опытный образец, капиталовложения в создание производства, срок окупаемости затрат, время начала получения прибыли, рентабельность инвестиций.
Рыночные критерии	Конкурентоспособность продукции на внутреннем рынке, спрос, замещение импорта, позиции в конкурентной борьбе, коммерческий риск.
Обеспечение национальной безопасности.	Вклад в обороноспособность страны, вклад в экологическую безопасность, снижение выбросов вредных веществ в природную среду, вклад в природовосстановительную деятельность.
Научно-технические критерии	Соответствие мировому уровню инноваций, вклад в крупные технологические сдвиги, степень новизны, степень реализуемости проекта, наличие кадров исследователей высшей квалификации, наличие экспериментальной и производственной базы, технический и организационный риск реализации проекта в срок.

Инновационным организациям выгодно реализовывать проекты, которые имеют

поддержку государственных структур. Это те проекты, которые ориентированы на социально-экономические результаты. Наиболее типовые критерии оценки, характерные для большинства проектов, показаны в таблице.

Инновационные проекты предполагают соответствующую поддержку государства. Создание как внешних, так и внутренних условий. К внешним условиям относят меры государственного регулирования — это налоги, пошлины, тарифы, направленные на стимулирование инновационной деятельности. Особое место занимают государственные программы, гранты, безвозмездные субсидии для научных организаций [2,5].

К внутренним условиям относят необходимость реформирования инновационных организаций, формирование эффективности менеджмента, восстановление платежеспособности, инвестиционной привлекательности.

Мы считаем, для успешного осуществления инновационных проектов и дальнейшего развития инновационной деятельности необходимо осуществление совокупности мер как на уровне государства, так и на уровне организаций. Инновации в сфере физической культуры и спорта формируют мультипликационный эффект. Он выражается в совокупности эффекта, получаемого в смежных отраслях, концентрируемых в организационной деятельности физической культуры и спорта. Кроме этого, индивиды, потребляющие физкультурно-спортивные услуги, формирующие их здоровье, производительнее работают во всех отраслях народного хозяйства, способствуя повышению производительности труда в системе народного хозяйства.

Таким образом, мероприятия по дальнейшему развитию инновационных процессов в отрасли «Физической культуры и спорта» предлагаются следующие:

- обеспечение правовой базы инновационной деятельности и защита интеллектуальной собственности;
- создание и поддержание устойчивых финансовых условий, способствующих развитию инновационной деятельности, предусматривающих наличие инвестиций;
- развитие интеллектуального потенциала общества, как основного источника формирования кадров для инновационной деятельности;
- координация инновационной деятельности на социально и политически значимых направлениях;
- повышение общественного статуса инновационной деятельности;
- регулирование международных аспектов инновационной деятельности в процессе проведения международных соревнований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Питер Друкер. Иновации в сфере физической культуры. / Друкер Питер. - Москва: Вильямс, 2007. - 432с.
2. Раджабов Р.К., Саидова М.Х., Б.М. Дусматов Совершенствование механизма государственной поддержки инновационного предпринимательства в сфере услуг Республики Таджикистан/ Р.К. Раджабов, М.Х. Саидова, Б.М. Дусматов. //Вестник ТНУ, №2/4 (114), 2013. - С. 205-213.
3. Раджабов Р.К., Саидова М.Х., У.Т. Саломова, Н.Р. Раджабова. Некоторые вопросы внедрение инновации в сфере рыночной экономики/ Р.К. Раджабов, М.Х. Саидова, У.Т. Саломова, Н.Р. Раджабова. Вестник ТНУ №2/7 (147), 2014. - С. 230-233.
4. Саидова М.Х. Современная подготовка квалифицированных специалистов в сфере физической культуры и спорта Республики Таджикистан/ М.Х. Саидова, Д.Дж. Каримова. XVIII Международный конгресс «Олимпийский спорт и спорт для всех» - Алмата, 1-4 октябрь, 2014. -С. 320-322.
5. Саидова М.Х. Государственная поддержка развития физической культуры и спорта в Республике Таджикистан / М.Х. Саидова. //В кн.: Сборник научных трудов ТГУК. - Душанбе: ТГУК, 2003. С. 185-190.

6. Саидова М.Х. Развитие физкультурно-спортивных услуг в Республике Таджикистан / М.Х. Саидова// Сборник научных трудов молодых ученых. - Курган-Тюбе, 2003. - С. 185-187.

7. Сомина И.В. Оценка инновационной деятельности экономических систем на основе процессного подхода/ И.В. Сомина. // Социально-гуманитарные знания. - 2012, - №8. - С. 294-301.

ХОЧИБОВА МУҚАДДАС АБДУҒАНИЕВНА,

н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес
ва сиёсати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд
E-mail: khochibova74@mail.ru.

АҲАМИЯТИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ ИННОВАТСИОНӢ

Дар мақола моҳият ва аҳамияти маркетинги рақамӣ ҳамчун омилҳои рушди иқтисодиёти инноватсионӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи маркетинг ба афзоиши рақобатпазирӣ, самаранокии иқтисодӣ ва тавсеаи бозорҳо мусоидат менамояд. Таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ ва шароити Тоҷикистон нишон медиҳад, ки рушди маркетинги рақамӣ метавонад омилҳои калидии иқтисодиёти муосир гардад.

Калидвожаҳо: маркетинги рақамӣ, иқтисодиёти инноватсионӣ, рақамисозӣ, технологияҳои иттилоотӣ, рақобатпазирӣ.

ВАЖНОСТЬ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается сущность и значение цифрового маркетинга как фактора развития инновационной экономики. Автор указывает, что использование цифровых технологий в области маркетинга способствует повышению конкурентоспособности, экономической эффективности и расширению рынков. Анализ международного опыта и условий Таджикистана показывает, что развитие цифрового маркетинга может стать ключевым фактором современной экономики.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, инновационная экономика, цифровизация, информационные технологии, конкурентоспособность.

Дар шароити муосири рушди технологияҳои иттилоотӣ ва рақамисозӣ, маркетинги рақамӣ яке аз омилҳои муҳими пешбарандаи иқтисодиёти инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Маркетинги рақамӣ на танҳо воситаи таблиғи маҳсулот ва хизматрасонӣ мебошад, балки ҳамчун платформаи мутақобилаи соҳибкорон, истеъмолкунандагон ва ҷомеа дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт нақш мебозад.

Маркетинги рақамӣ маҷмӯи усулҳо ва воситаҳоест, ки барои таблиғ ва фурӯши маҳсулот тавассути интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, муҳаррикҳои ҷустуҷӯ, почтаи электронӣ ва дигар василаҳои онлайн истифода мешавад. Он имкон медиҳад, ки корхонаҳо бо аудиторияи васеътар иртибот барқарор кунанд, дархостҳои бозорро дақиқтар муайян намоянд ва маҳсулоти худро мувофиқи талаботи муштарӣ рушд диҳанд [2, с.465].

Рақамисозии иқтисодиёт ба пайдоиши шаклҳои нави ҳамкорӣ байни истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда оварда расонд. Дар ин рағбанд, маркетинги рақамӣ нақши муҳиме мебозад, зеро он бо истифода аз маълумоти калон (Big Data), зерини сунъӣ ва таҳлили онлайн имконият медиҳад, ки қарорҳои иқтисодӣ самараноктар қабул шаванд. Ин рағбанд ба рушди иқтисодиёти инноватсионӣ мусоидат мекунад, зеро навоариҳо тавассути воситаҳои рақамӣ ба таври зуд паҳн мешаванд.

Дар кишварҳои пешрафта, ба монанди ИМА, Олмон, Ҷопон ва Чин, маркетинги рақамӣ ба унсури ҷудонашавандаи сиёсати иқтисодии миллий табдил ёфтааст. Корхонаҳо бо истифода аз платформаҳои рақамӣ на танҳо маҳсулоти худро таблиғ мекунанд, балки бозорҳои навро меҷӯянд. Дар Тоҷикистон низ солҳои охир тавачҷуҳ ба маркетинги рақамӣ меафзояд. Ширкатҳои хусусӣ ва давлатӣ тадриҷан ба истифодаи васеи шабакаҳои иҷтимоӣ,

сомонаҳои онлайнӣ ва рекламаи интернетӣ мегузаранд, ки ин нишонаи равшани рушду рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ мебошад [4, с.455].

Маркетинги рақамӣ имрӯз яке аз самтҳои муҳими стратегияи рушди иқтисодиёти инноватсионӣ ба шумор меравад. Он имкон медиҳад, ки ширкатҳо самаранок кор кунанд, сармояро ҷалб намоянд ва тавассути технологияҳои нав дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир бошанд. Аз ин рӯ, таҳкими заминаҳои қонунӣ ва инфрасохтори рақамӣ дар кишвар зарур аст, то иқтисодиёти Тоҷикистон тавонад дар ҷаҳони рақамӣ мавқеи сазоворро ишғол кунад.

Маркетинги рақамӣ (ё Digital Marketing) — ин маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои, ки барои пешбурди мол ва хизматрасонӣ тавассути васоити рақамӣ истифода мешавад. Яъне, маркетингест, ки бо ёрии интернет ва технологияҳои нав ба ҷалби муштариён, таблиғ ва фурӯш равона шудааст.

Маркетинги рақамӣ аз маркетинги анъанавӣ бо он фарқ мекунад, ки тамоми фаъолияти он дар муҳити онлайн мегузарад. Он ба ширкатҳо имкон медиҳад:

- бо мизочон мустақим ва зуд алоқа барқарор кунанд;
- маълумотро ҷамъоварӣ ва таҳлил намоянд;
- стратегияи таблиғро мувофиқи талаботи бозор танзим кунанд.

Воситаҳои асосии маркетинги рақамӣ: [7, с.213]

1. Сомона (Website) — воситаи асосии муаррифии ширкат дар интернет.
2. Шабакаҳои иҷтимоӣ (Social Media Marketing) — Facebook, Instagram, TikTok, YouTube ва ғайра барои таблиғ ва иртибот бо мизочон.
3. Маркетинги ҷустуҷӯӣ (SEO & SEM) — беҳтар кардани ҷойи сомона дар муҳаррики ҷустуҷӯ (Google, Yandex ва ғ.).
4. Маркетинги почтаи электронӣ (Email Marketing) — ирсоли иттилоъ ба муштариён.
5. Таҳлили рақамӣ (Web Analytics) — чен кардани натиҷа ва самаранокии таблиғ.
6. Маркетинги мундариҷа (Content Marketing) — эҷоди мундариҷаи ҷолиб (мақола, видео, инфографика) барои ҷалби тавачҷуҳи мизочон.

Аҳамияти маркетинги рақамӣ:

- Баланд бардоштани шӯҳрати ширкат;
- Афзоиши фурӯш ва даромад;
- Паст шудани хароҷоти таблиғ нисбат ба усулҳои анъанавӣ;
- Дастрасӣ ба бозори байналмилалӣ;
- Имкони чен кардани натиҷаҳо дар вақти воқеӣ.

Барои рушди босамари маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон ва тавсеаи иқтисодиёти инноватсионӣ, тавсияҳо зерин пешниҳод мегарданд: 1. Таҳкими инфрасохтори рақамӣ ва дастрасии васеи интернет барои тамоми корхонаҳо. 2. Омӯзиши касбии кормандон ва баланд бардоштани малакаҳои рақамӣ. 3. Таҳияи барномаҳои давлатӣ барои дастгирии стартапҳо ва инноватсияҳо. 4. Истифодаи технологияи Big Data ва таҳлили маркетинги рақамӣ барои қабули қарорҳои самаранок. 5. Барқарор кардани ҳамкорӣ байни соҳаҳои давлатӣ ва хусусӣ барои рушди бозори рақамӣ. Амалӣ намудани ин тавсияҳо метавонад ба рушди иқтисодиёти инноватсионӣ, афзоиши рақобатпазирӣ ва тавсеаи имкониятҳои бозор мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Божук С.Г. Маркетинговые исследования / С.Г. Божук, Л.Н. Ковалик – СПб.: Питер, 2004. – 465 с.
2. Бозоров Ш.Ш., Назарамонова Д.М. ва диг. Менечмент. Китоби дарсӣ. Душанбе, Ирфон – 2017 - 455 с.
3. Виханский О.С. Стратегическое управление / О.С. Виханский. – М.: Гардарики, 1998. - 296 с.
4. Ғаниев Т.Б. Менечмент. Китоби дарсӣ. Қисми 1-2. - Душанбе, Ирфон. 2004. 457 с.
5. Дегтяренко В.Я. Оценка эффективности инвестиционных проектов. - М: Экспертное бюро - М, 2004. – 67 с.
6. Социально-экономическое положение Белгородской области в январе-октябре 2007 года / №10 – Белгородстат. – 2007. – 356 с.

7. Ҳабибов С.Ҳ. Менечмент. Китоби дарсӣ. – Душанбе, Ирфон, 2005. – 421 с.

АЗИЗБОВ РАВШАН АБДУРАҲМОНОВИЧ,

н.и.и., сармуаллими кафедраи кори бонкӣ МДТ «ДДХ ба номи академик Б. Гафуров»
(Хучанд, Тоҷикистон). Тел.: (92)725-70-80, E-mail: ravshanazizbaev@mail.ru

РАҚАМИКУНОНИИ СИСТЕМАИ ПУЛӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДӢ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ КИШВАР

Дар шароити рақамикунонии босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ, таҳқиқи падидаи пули рақамӣ ҳамчун воситаи инноватсионии сиёсати пулӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Тадқиқоти мазкур ба таҳлили ҳамаҷонибаи моҳияти пули рақамӣ, фарқиятҳои бунедии онҳо аз cryptocurrencies анъанавӣ ва bitcoin, инчунин арзебии таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ нигаронида шудааст. Пойгоҳи методологӣ тадқиқот таҳлили системавӣ, усули муқоисавӣ, таҳлили омории маълумоти макроиқтисодӣ, инчунин таҳлили мундариҷа(ба ибораи дигар – «контент») барои баасии саволҳои зуд-зуд пайдошаванда оиди санадҳои меърию ҳуқуқии дар қаламравҳои гуногун.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки асбӯрҳои рақамии бонкҳои марказӣ (CBDC) воситаи сифатан нави сиёсати пулию қарзӣ мебошад, ки дорои иқтисодии таъсири назаас ба механизмҳои трансмиссионӣ танзими пулӣ, ба равандҳои таваррум ва рушди иқтисодӣ мебошад. Фарқиятҳои калидии байни пули рақамӣ ва криптовалютаҳои ғайримарказонидашуда дар заминаи сиёсати эмиссионӣ(баровардашаванда), механизмҳои назорат ва танзим муайян карда шуданд. Аҳамияти амалии тадқиқот дар ташаккули заминаи илмӣ-методологӣ барои таҳия ва ҷорӣ кардани стратегияҳои самараноки пули рақамӣ дар системаҳои иқтисодии миллӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: пули рақамӣ, асбӯри рақамии бонкҳои марказӣ, CBDC, биткойн, сиёсати пулӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, навоариҳои молиявӣ, механизмҳои трансмиссионӣ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ

В условиях стремительной цифровизации мировой экономики особое значение приобретает исследование феномена цифровых денег как инновационного инструмента денежно-кредитной политики. Данное исследование направлено на всесторонний анализ сущности цифровых денег, их фундаментальных отличий от традиционных криптовалют и биткойнов, а также на оценку их влияния на макроэкономические показатели. Методическая база исследования системный анализ, сравнительный метод, статистический анализ макроэкономических данных, а также контент – анализ (иными словами-«контент») для решения часто возникающих вопросов о нормативно-правовых актах в различных юрисдикциях.

Результаты исследования показывают, что цифровые валюты центральных банков (CBDC) - это качественно новый инструмент денежно-кредитной политики, способный оказать значительное влияние на трансмиссивные механизмы денежно-кредитного регулирования, на процессы инфляции и экономического роста. Ключевые различия между цифровыми деньгами и децентрализованными криптовалютами были определены в контексте эмиссионной(эмитируемой) политики, механизмов контроля и регулирования. Практическое значение исследований заключается в формировании научно-методической базы для разработки и внедрения эффективных стратегий цифровой валюты в национальные экономические системы.

Ключевые слова: цифровая валюта, цифровые валюты центральных банков, CBDC, биткойн, денежно-кредитная политика, макроэкономические показатели, финансовые инновации, трансмиссионные механизмы.

Иқтисоди ҷаҳонӣ муосир давраи дигаргуниҳои бунедиро аз сар мегузаронад, ки бо рушди интенсивии технологияҳои рақамӣ ва тағиребии парадигмаҳои ҳамкориҳои молиявӣ

вобаста аст. Дар ин замина, падидаи пули рақамӣ таваҷҷӯҳи махсуси муҳаққиқон ва амалкунандагонро, ки ин инқилобии таҷдиди анъанавии мафҳумҳои пулӣ ва механизмҳои муомилоти пулӣ мебошад ба худ ҷалб мекунад [1, с. 85-100]. Пули рақамӣ, ба фарқ аз пешгузаштагони худ дар шакли пули нақд ва пасандозҳои бонкӣ, бо худ шакли электронии асъори миллиро пешниҳод мекунад, ки аз ҷониби бонкҳои марказии давлатҳо бароварда ва назорат карда мешавад. Чунин воситаи молиявии инноватсионӣ барои якҷоя кардани бартариҳои технологияҳои рақамӣ бо эътимоднокии ва устувории муомилоти пулии давлатӣ пешбинӣ шудааст, ки фарқияти куллии онро аз cryptocurrency ғайримутамарказ, ки дар принципҳои технологияҳои blockchain бидуни иштироки мақомоти мутамаркази эмиссия амал мекунад, муайян мекунад [2, с. 43-65].

Аҳамияти омӯзиши пули рақамӣ бо якҷанд омилҳои асосӣ вобаста аст. Аввалан, талаботи афзоида ба навосии системаҳои пардохт ва баланд бардоштани самаранокии онҳо дар иқтисоди рақамӣ. Дуюм, зарурати таъмини фарогирии молиявӣ ва васеъ кардани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ. Сеюм, хоҳиши бонкҳои марказӣ барои нигоҳ доштани назорати гардиши пул дар шароити афзоиши маъруфияти дороиҳои рақамии хусусӣ [3, с. 1-18]. Аҳамияти назариявии ин тадқиқот дар системасозӣ ва амиқ кардани тасаввуроти илмӣ дар бораи моҳияти пули рақамӣ ҳамчун падидаи нави назарияи муосири пулӣ мебошад. Арзиши амалии таҳқиқот бо имконияти истифодаи натиҷаҳои бадастомада барои таҳияи стратегияҳои самаранок ва ҷорӣ намудани асъори рақамии бонкҳои марказӣ ба системаҳои миллии иқтисодии кишварҳои гуногун муайян карда мешавад. Ҳадафи таҳқиқот таҳлили ҳамаҷонибаи падидаи пули рақамӣ, муайян кардани фарқиятҳои бунедии онҳо аз криптовалютаҳо ва арзебии таъсири эҳтимолӣ ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мебошад.

Барои ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда бояд вазифаҳои зерин ҳал карда шаванд:

- таҳлили асосҳои назариявӣ ва хусусиятҳои асосии пули рақамӣ;
- муайян кардани фарқиятҳои асосии пул рақамӣ аз cryptocurrency ва биткойн;
- механизмҳои таъсири пулҳои рақамиро ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ бояд таҳқиқ кунем;
- арзебии дурнамои рушди пули рақамӣ дар заминаи системаи иқтисодии ҷаҳонӣ.

Равишҳои концептуалӣ барои муайян кардани пули рақамӣ

Концепсияи пули рақамӣ натиҷаи рушди эволюсионии системаҳои пулӣ дар зери таъсири навовариҳои технологӣ ва ниезҳои тағйиребандаи иқтисодиёти муосир мебошад. Дар адабиёти илмӣ барои муайян кардани ин падида равишҳои зиёде мавҷуданд, ки гуногунҷабҳа ва навоварии онро барои илми иқтисодӣ инъикос мекунад [4, с. 1-32]. Тибқи таснифи бонки ҳисоббаробаркунии байналмилалӣ, пули рақамӣ ин ифодаи рақамии пул аст, ки метавонад дар шаклҳои гуногун аз пули электронии системаҳои пардохти хусусӣ то асъори рақамии бонкҳои марказӣ вучуд дошта бошад. Хусусияти асосии пулҳои рақамӣ қобилияти онҳо ҳамчун воситаи пардохт, воҳиди ҳисоб ва воситаи нигоҳ доштани арзиш дар муҳити рақамӣ мебошад [5, с. 111]. Профессор Ч. Кохен аз донишгоҳи Ҳарвард пули рақамиро ҳамчун "пешниҳоди электронии арзиши пулӣ, ки метавонад барои пардохтҳо бидуни зарурати миенаравии ҷисмонии бонкҳо дар ҳар як амалиёт нигоҳ дошта шавад, интиқол дода шавад ва истифода шавад" муайян кунад [6, с. 123-140]. Ин таъриф ҷанбаи технологияи пули рақамӣ ва потенциали онро барои тағйир додани равандҳои анъанавии пардохт таъкид мекунад.

Муҳаққиқони рус, аз ҷумла академик С. Ю. Глазьев, пулҳои рақамиро ҳамчун "шакли нави ташкили муомилоти пулӣ, ки ба технологияҳои рақамӣ асос ёфтааст ва ҳамкориҳои мустақимро байни иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ бе миенаравии институтҳои анъанавии молиявӣ таъмин мекунад" меҳисобанд [7, с. 3-12]. Ин равиш ба тағйироти институтсионалӣ, ки пули рақамиро бо худ мебаранд, диққат медиҳад.

Таснифи пули рақамӣ. Илми муосири иқтисодӣ якҷанд категорияҳои асосии пули рақамиро ҷудо мекунад, ки ҳар кадоми онҳо хусусиятҳои хос ва механизмҳои фаъолияти худро доранд:

Ҷадвали 1. Таснифи пули рақамӣ аз рӯи хусусиятҳои асосӣ

Намуди пули рақамӣ	Эмитент	Заминаи технологӣ	Дарачаи марказонидан	мақоми ҳуқуқӣ
Cbdc (чакана)	Бонки Марказӣ	фехристи тақсимшуда/Пойгоҳи додаҳо	мутамаказ	воситаи пардохти қонунӣ
Cbdc (яклухт)	Бонки Марказии	Blockchain / dlt	мутамаказӣ	Ҳисоббаробаркуниҳои байнибонкӣ
Stablecoins	ширкатиҳои хусусӣ	Blockchain	Қисман мутамаказ	Дороиҳои танзимшаванда
Пулҳои электронӣ	Системаҳои Пардохт	пойгоҳи додаҳои мутамаказ	Мутамаказӣ	воситаҳои пардохти электронӣ

Асъори рақамии бонкҳои марказӣ (CBDC) аз ҷиҳати таъсири макроиктисодӣ категорияи муҳимтарини пули рақамӣ мебошад. Онҳо ба ду навъи асосӣ тақсим мешаванд: CBDC-ҳои чакана, ки барои истифодаи аҳоли ва тичорат пешбинӣ шудаанд ва cbdc-ҳои яклухт, ки ба ҳисоббаробаркуниҳои байнибонкӣ ва амалиети ташкилотҳои калони молиявӣ нигаронида шудаанд [8,с. 725]. CBDC-ҳои чакана ӯҳдадорӣ мустақими бонки марказиро дар назди дорандагон ифода мекунам ва мақоми воситаи қонунии пардохтро доранд. Афзалиятҳои асосии онҳо кам кардани хароҷоти амалиетӣ, баланд бардоштани суръати ҳисоббаробаркунӣ, фарогирии молиявӣ ва баланд бардоштани имкониятҳои танзими пулиро қарзӣ мебошанд [9,с. 724].

CBDC-ҳои яклухт барои амалиетҳои калони молиявӣ байни бонкҳо ва дигар ташкилотҳои молиявӣ пешбинӣ шудаанд. Онҳо қодиранд, ки самаранокии ҳисоббаробаркуниҳои байнибонкиро ба таври назаррас афзоиш диҳанд, хавфҳои амалиетиро коҳиш диҳанд ва шаффофияти амалиети молиявиро беҳтар кунанд [10,с. 23].

Меъморӣи технологияи пули рақамӣ ба маҷмӯи технологияҳои муосири иттилоотӣ асос ёфтааст, ки фехристҳои тақсимшуда, усулҳои криптографии ҳифзи иттилоот, алгоритмҳои консенсус ва системаҳои муайянкунии рақамиро дар бар мегирад. Фехристҳои тақсимшуда (Distributed ledger Technology, DLT) технологияи асосӣ барои аксари татбиқи пули рақамӣ мебошанд. Фарқияти пойгоҳи додаҳои мутамакази анъанавӣ, DLT нигоҳдории ғайримутамаказ ва ҳамроҳангсозии маълумотро байни гиреҳои сершумори шабака таъмин мекунад, ки эътимоднокӣ ва устувории системаро ба ноқомии техникаи баланд мебардорад [11,с. 11-12]. Усулҳои криптографии ҳифзи иттилоот дар таъмини амнияти пули рақамӣ нақши калидӣ доранд. Истифодаи криптографияи асимметрикӣ имкон медиҳад, ки иштирокчиени амалиетҳо, беайбии маълумоти интиқолифта ва махфияти маълумоти молиявиро тасдиқ кунанд. Татбиқи муосири пули рақамӣ алгоритмҳои криптографиро истифода мебарад, ки ба стандартҳои олии амнияти иттилоотӣ мувофиқат мекунам [12,с. 20].

Ҷадвали 2. Ҷузъҳои технологияи пули рақамӣ

Компонент	Функсия	татбиқи технологӣ	сатҳи амният
имзои рақамӣ	Аутентификатсияи амалиетӣ	ECDSA, Eddsa	Баланд
Рамзгузори Маълумот	Махфият	AES-256, ChaCha20	Баланд
Hashing	яклухтии маълумот	SHA-256, Blake2	Баланд
Консенсус	Мувофиқати ҳолат	PoS, PBFT, PoA	Миена-Баланд
Шартномаҳои интеллектуалӣ	Автоматикунории амалиет	Solidity, Webassembly	Миена

Алгоритмҳои консенсус мувофиқати ҳолати феҳристи тақсимшударо байни ҳамаи иштирокчиени шабака таъмин мекунанд. Барои пулҳои рақамии бонкҳои марказӣ алгоритмҳои Proof of Authority (PoA) ва Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT) аз ҳама мувофиқ мебошанд, ки иҷрои баланд ва назорати системаро таъмин мекунанд [13, с. 21].

Яке аз фарқиятҳои муҳимтарини пулҳои рақамӣ аз cryptocurrencies муносибати куллан фарқкунанда гуногун ба сиёсати эмиссионӣ ва назорати нишондиҳии пулӣ мебошад. Пулҳои рақамӣ, ки аз ҷониби бонкҳои марказӣ бароварда мешаванд, дар доираи сиёсати анъанавии пулӣ амал мекунанд ва ба ҳадафҳои муқарраршудаи макроиқтисодӣ, аз қабili нигоҳ доштани устувории нархҳо, таъмини шуғли пуа ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ итоат мекунанд [14, с. 16]. Бонкҳои марказӣ ки бо барориши пули рақамӣ, бо назорати пуаи массаи пулро доранд ва метавонанд ҳаҷми онро мувофиқи вазъи кунунии иқтисодӣ чандир танзим кунанд. Ин тавассути воситаҳои анъанавии сиёсати пулиро қарзӣ ба даст оварда мешавад: тағир додани меъёрҳои асосии фоизҳо, амалиёт дар бозори қушод, тағир додани меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ ва инчунин воситаҳои нави хоси пулҳои рақамӣ [15, с. 18].

Баръакс, cryptocurrency ба монанди Bitcoin тавсиф сиёсати эмиссияи алгоритми пешакӣ муайяншуда, ки мумкин аст бо қарори мутамарказ тағйир дода намешавад. Bitcoin дорои пешниҳоди максималии собит 21 миллион адад аст ва суръати партоби воҳидҳои нав бо алгоритми математикии дар протоколи система сохтани муайян карда мешавад [16, с. 23].

Ҷадвали 3. Таҳлили муқоисавии сиёсати эмиссионӣ

Хусусият	пули рақамӣ (CBDC)	Bitcoin	Ethereum(Эфириум)
Эмитент	Бонки Марказӣ	Шабакаи конканҳо	Шабакаи қонунигардонандаҳо
Пешниҳоди ҳадди аксар	маҳдудият нест	21 миллион BTC	маҳдуд нест
Алгоритми эмиссия	Роҳбарии ихтиёрӣ	пешакӣ муайяншуда	қисман муайяншуда
Имконияти тағйири сиёсат	Баланд аст	нест	Маҳдуд
Мақсади эмиссия	устувории макроиқтисодӣ	моделҳои дефлятсионӣ	Нигоҳдории шабака

Профессор М. Кинг, мудири собиқи Бонки Англия, қайд мекунанд: "асъори рақамии бонкҳои марказӣ имконияти беназиреро фароҳам меорад, ки бартариҳои технологияҳои рақамиро бо принципҳои санҷидашудаи танзими пулӣ муттаҳид кунад, ки онҳоро аз криптовалютаҳои алгоритмӣ идорашаванда фарқ мекунанд " [17, с. 21].

Профессор К. Рогофф аз донишгоҳи Ҳарвард қайд мекунанд: "асъорҳои рақамии бонкҳои марказӣ метавонанд сиёсати пулиро қарзиро инқилоб кунанд ва ба бонкҳои марказӣ дараҷаи бесобиқаи назорат аз болои муомилоти пулӣ ва имкони татбиқи стратегияҳои муассиртари мӯтадилсозии макроиқтисодиро фароҳам оранд " [18].

Татбиқи пули рақамӣ метавонад ба равандҳои таваррум дар иқтисодиёт таъсири гуногун расонад. Аз як тараф, баланд бардоштани самаранокии интиқоли пулӣ метавонад қобилияти бонкҳои марказиро барои назорати таваррум ва ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда беҳтар созад.

CBDC ба бонкҳои марказӣ маълумоти дақиқтар ва амалиётӣ дар бораи гардиши пулро пешниҳод мекунанд, ки ин имкон медиҳад фишори таваррумро зудтар ошкор ва бо ҷораҳои дахлдори сиёсати пулӣ муқобилият нишон диҳад. Ғайр аз он, қобилияти барномасозии хусусиятҳои муайяни CBDC воситаҳои нави танзими зидди таваррумро мекушояд.

Аз тарафи дигар, гузариш ба CBDC метавонад таъсири муваққатии таваррумро вобаста ба тағиребии суръати гардиши пул, тағироти сохторӣ дар системаи молиявӣ ва равандҳои мутобиқшавӣ дар иқтисодиёт эҷод кунад.

Ҷадвали 4. Таъсири CBDC ба ҷузьҳои таваррум

Ҷузьи таваррум	таъсири кӯтоҳмуддат	таъсири дарозмуддат	механизми таъсир
Таварруми асосӣ	-0.2% то +0.3%	-0.5% То -0.8%	Такмили механизми ҳаракатгузаронанда
Таварруми озуқаворӣ	-0.1% то +0.2%	-0.3% То -0.5%	Кам кардани хароҷоти амалиетӣ
Таварруми энергетикӣ	0% то +0.1%	-0.2% То -0.3%	Оптимизатсияи пардохт
Таваррум хизматрасонӣ	-0.3% то +0.1%	-0.6% То -1.0%	Рақамикунонии пардохтҳо

Манбаъ: моделсозии муаллиф дар асоси маълумоти БМА ва БЗФ ИМА

Тадқиқотҳои таҷрибавӣ аз ҷониби Бонки Марказии Аврупо нишон медиҳанд, ки татбиқи CBDC метавонад сатҳи дарозмуддати таваррумро аз ҳисоби баланд бардоштани самаранокии сиесати пулию қарзӣ ва кам кардани хароҷоти амалиетӣ дар низоми молиявӣ 0.3-0.7 банди фоизӣ кам мекунад.

Таъсири пули рақамӣ ба рушди иқтисодӣ тавассути якчанд каналҳои асосӣ сурат мегирад. Канали аввал бо баланд бардоштани самаранокии системаи пардохт ва кам кардани хароҷоти муомилот алоқаманд аст, ки ба афзоиши маҳсулнокии корхона мусоидат мекунад ва ҳавасманднокию ғаълонокии иқтисодиро зиёд мекунад.

Кам кардани хароҷоти коркарди пардохт метавонад захираҳои назаасро барои истифодаи самаранок дар иқтисодиет озода кунад. Аз рӯи баҳодиҳии муҳаққиқон, татбиқи CBDC метавонад хароҷоти умумии амалиетро дар иқтисодиет 0.1-0.3% ММД кам кунад, ки ин барои рушди иқтисодӣ потенциали иловагиро фароҳам месозад. Канали дуюми таъсир бо беҳтар шудани фарогирии молиявӣ ва дастрасии васеъ ба хидматҳои молиявӣ алоқаманд аст. CBDC метавонад аҳолии аз ҷониби низоми анъанавии бонкӣ фаро гирифташударо бо хидматҳои бонкӣ таъмин кунад, ки ба ҷалби пуаи сармояи инсонӣ ба ғаъолияти иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Канали сеюм бо ҳавасмандгардонии навовариҳои молиявӣ ва рушди моделҳои нави тичорат дар иқтисоди рақамӣ алоқаманд аст. CBDC заминаи технологиро барои рушди пулҳои барномарезишаванда, шартномаҳои интеллектуалӣ ва хизматрасониҳои автоматикунонидашудаи молиявӣ фароҳам меорад, ки метавонанд ғаъолияти инноватсиониро ҳавасманд кунанд ва ҳосилнокии умумии иқтисодиетро афзоиш диҳанд.

Дар ин раванд таҷрибаи байналмилалӣ ҷорӣ намудани пули рақамии юани чинӣ (e-CNY) ки пешрав дар татбиқи амалии аъҷорӣ рақамии бонкҳои марказӣ аст ҷолиби тавачҷӯҳ мебошад. Лоихаи рақамии юан (e-CNY) соли 2014 ҳамчун ташаббуси тадқиқотии бонки халқии Чин оғоз ёфт ва то соли 2024 ба марҳилаи озмоиши васеъмиқёс дар зиеда аз 20 шаҳри кишвар татбиқ гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Auer, R., & Böhme, R. (2020). The technology of retail central bank digital currency. BIS Quarterly Review, March, 85-100.
2. Armelius, H., Boel, P., Claussen, C. A., & Nessén, M. (2021). The e-krona and the macroeconomy. Sveriges Riksbank Economic Review, 2021(1), 43-65.
3. Adrian, T., & Mancini-Griffoli, T. (2019). The rise of digital money. IMF Fintech Notes, 19(01), 1-18.
4. Barontini, C., & Holden, H. (2019). Proceeding with caution-a survey on central bank digital currency. BIS Papers, 101, 1-32.
5. Bank for International Settlements. (2021). CBDCs: an opportunity for the monetary system. BIS Annual Economic Report, Chapter III.
6. Cohen, B. J. (2017). The macroeconomics of monetary union. Journal of Common Market Studies, 55(2), 123-140.

7. Глазьев, С. Ю. (2021). О цифровых деньгах. Российский экономический журнал, 2, 3-12.
8. Kumhof, M., & Noone, C. (2021). Central bank digital currencies—design principles and balance sheet implications. Bank of England Staff Working Paper, 725.
9. Meaning, J., Dyson, B., Barker, J., & Clayton, E. (2021). Broadening narrow money: monetary policy with a central bank digital currency. Bank of England Staff Working Paper, 724.
10. Bindseil, U. (2020). Tiered CBDC and the financial system. ECB Working Paper, 2351.
11. Yao, Q. (2018). A systematic framework to understand central bank digital currency. Science China Information Sciences, 61(3), 1-12.
12. Kiff, J., Alwazir, J., Davidovic, S., Farias, A., Khan, A., Khiaonarong, T., ... & Zhou, P. (2020). A survey of research on retail central bank digital currency. IMF Working Paper, 20/104.
13. Carstens, A. (2021). Digital currencies and the future of the monetary system. BIS Speeches, January 2021.
14. Yellen, J. (2021). The future of money in a digital world. Federal Reserve Economic Data, Speech Series, March 2021.
15. Lagarde, C. (2020). Payments in a digital world. ECB Speeches, September 2020.
16. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. Whitepaper, retrieved from bitcoin.org.
17. King, M. (2021). Central bank digital currencies: a solution in search of a problem? London School of Economics Working Paper, 21-02.
18. Rogoff, K. S. (2017). The curse of cash: how large-denomination bills aid crime and tax evasion and constrain monetary policy. Princeton University Press.

ШАРИПОВА ШИФОАТХОН МУКИМОВНА,

к.э.н, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета
права, бизнеса и политики (Худжанд, Таджикистан). E-mail:
shifoatkhon.sharipova.2015@mail.ru.

КАДРОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье отражены основные аспекты актуальности обеспечения экономики современными специалистами и повышения уровня цифровой грамотности населения. Определены тенденции, имеющие место в подготовке ИКТ (информационно-коммуникационная технология) - кадров. Выявлены основные проблемы и перспективы подготовки кадров в эпоху цифровой экономики.

Ключевые слова: кадры, цифровая экономика, современные технологии, цифровое неравенство, цифровизация общества, компетентность специалистов, ИКТ-кадры, цифровые навыки.

ИҚТИДОРИ КАДРӢ ДАР ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Дар мақола ҷанбаҳои асосии аҳамияти таъмини иқтисодӣ ба мутахассисони муосир ва баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамӣ аҳоли инъикос ёфтаанд. Тамоюлҳои дар тайер кардани ТИК (технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ) кадрҳо ҷойдошта муайян карда шудаанд. Мушкилоти асосӣ ва дурнамои тайер кардани кадрҳо дар давраи иқтисоди рақамӣ ошкор карда шуданд.

Вожаҳои калидӣ: кадрҳо, иқтисоди рақамӣ, технологияҳои муосир, нобаробарии рақамӣ, рақамисозии ҷомеа, салоҳияти мутахассисон, кадрҳои ТИК, малакаҳои рақамӣ.

В условиях быстрого развития и распространения цифровых технологий актуальными становятся проблемы обеспечения экономики современными специалистами и повышения уровня цифровой грамотности населения. Режим самоизоляции в условиях пандемии COVID-19 обострил эту проблему и «вынудил» к более активному и широкому использованию цифровых технологий, соответственно повысив требования к уровню цифровой грамотности. Вместе с тем, вынужденный переход на дистанционное обучение

выявил низкую готовность системы образования к новой цифровой реальности в техническом, организационно-правовом и компетентностном аспектах [1, с.7].

Если принять во внимание прогноз Всемирного экономического форума (ВЭФ) о том, что 65% современных учеников начальной школы будут работать по еще не существующим, но связанным с цифровыми технологиями специальностям, то становится очевидной важность проведения комплексной, последовательной политики государства в вопросах подготовки цифровых кадров и повышения цифровой грамотности населения.

Цифровизация экономики может способствовать увеличению валового внутреннего продукта (ВВП) страны. Для этого необходимо реализовывать программы по увеличению цифровой грамотности населения. Предпосылками можно считать увеличение числа интернет - пользователей, рост спроса на цифровые продукты и услуги, цифровизацию производственных и управленческих процессов, быстрое развитие ИКТ-отрасли.

Трудностями на пути могут стать социальные неравенства, диспропорции экономического развития, которые обуславливают неравномерную адаптацию экономики и общества к цифровой реальности. Постоянное обновление технологий, концентрация инновационных производств, конкуренция знаний и компетенций определяют рост цифрового неравенства, которое уже сказывается на рынке труда. Сегодня 65% работающих опасаются сокращений в связи с введением новых технологий, 24%—не исключают увольнений, если не будут совершенствовать свои цифровые навыки [2, с39].

Цифровая дискриминация на рынке труда вполне может стать частью «новой реальности», поскольку большинство организаций предпочитают нанимать новых сотрудников с соответствующим уровнем цифровых навыков, чем организовывать обучение имеющегося персонала. Все это свидетельствует о необходимости рассматривать проблему подготовки кадров для цифровой экономики в широком социальном, экономическом и политическом контексте.

К решению проблемы подготовки кадров для цифровой экономики существуют разные подходы, это объясняется неоднозначными оценками возможных эффектов цифровизации. Ее сторонники акцентируют внимание на перспективах, которые открывает 4-я промышленная революция. Например, опросы руководителей организаций показывают, что искусственный интеллект может повысить производительность труда на 40% и удвоить годовые темпы экономического роста в 2030 г. в развитых странах. При этом образование все чаще рассматривается как экономический, а не социальный и культурный институт, а его роль сводится к обеспечению цифровой трансформации экономики необходимыми кадрами [2, с 41].

С цифровизацией связываются позитивные изменения не только в экономике, но и в общественной жизни. Ее сторонники с оптимизмом смотрят на перспективы преодоления бюрократизма и консерватизма публичных институтов, демократизации, роста гражданской активности и др.

Чем больше этот разрыв, тем глубже конфликт между ценностями и нормами, свойственными различным культурам и уровням технологического развития, тем больших усилий придется приложить для достижения желаемых результатов. Технологические изменения возникают и развиваются в специфическом контексте, отражающем широкий спектр социальных, культурных, экономических и политических факторов, сами по себе не производят социальных изменений.

Низкая обеспеченность экономики современными специалистами отмечается во многих исследованиях, эксперты практически единогласны в оценке численной потребности в ИКТ-кадрах. Для предотвращения растущего дефицита специалистов необходимо увеличить набор и выпуск кадров для цифровой экономики в системе высшего образования в 2,5 раза [3]. Обоснованность данных оценок подтверждается тем, что на протяжении последних десятилетий динамика выпуска специалистов учреждениями высшего образования по группам специальностей «Информатика и вычислительная техника»,

«Электронная техника, радиотехника и связь», «Информационная безопасность» имела выраженную тенденцию к снижению и только с 2016 г. она приобрела тенденцию к росту.

На первый взгляд, причиной длительного спада в ИКТ образовании было игнорирование государством перспектив цифровой экономики, однако это не совсем так. С середины 1990-х гг. правительство уделяло значительное внимание информатизации общего, профессионального и дополнительного образования, развитию телекоммуникационных сетей, созданию информационно-образовательных ресурсов, обучению и повышению компьютерной грамотности и др. Больших усилий стоило также согласование деятельности ведомств и министерств в сфере информационного взаимодействия.

Однако целенаправленной подготовке ИКТ - кадров долгое время не уделялось должного внимания. Ключевая проблема заключалась в перестройке экономики, которая существенным образом изменила соотношение спроса и предложения на рынке труда и в сфере образовательных услуг.

Большая часть сектора информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) – это малые и средние организации с численностью сотрудников до 100 чел., штат 70% организаций не превышает 20 чел. Данные организации обеспечивают повседневную деятельность предприятий и организаций, предоставляют цифровые услуги населению, способствуют распространению технологий, адаптируя их к потребностям рынка. Крупные ИТ-организации являются своего рода флагманами отрасли, которые разрабатывают передовые технологии и определяют перспективы их развития.

Играя важную роль в модернизации производственных и управленческих процессов, цифровой сектор во многом зависит от специфики экономики и общих тенденций на рынке труда. Подъем экономики обуславливает рост спроса на услуги ИКТ - организаций, растет потребность в высококвалифицированных специалистах. Больше всего спад в экономике может сказаться на деятельности высокотехнологичного сегмента отрасли. Как подчеркивают руководители организаций, индустрия разработки программного обеспечения – высокоинтеллектуальная отрасль с высоким порогом входа, спад в экономике может привести не просто к сокращению численности кадров, но, в первую очередь, к уходу опытных квалифицированных специалистов, последствия которого не сможет компенсировать никакая программа.

Расхождение программных установок и текущей реальности замедляет реализацию самих программ и каждый раз ведет к их пересмотру. Если к этому добавить, что технологические изменения происходят гораздо быстрее, чем общество успевает осмыслить их экономические и социальные последствия и адаптироваться к ним, то качество управления также является важным фактором в подготовке ИКТ - кадров. Необходимо также учесть, что эффекты от подготовки одного ИКТ-специалиста сильно различаются в зависимости от модели и уровня развития экономики.

В передовой экономике можно ожидать больших возможностей для приложения знаний и компетенций в силу концентрации высокотехнологичных производств, современной инфраструктуры, активного участия бизнеса в разработке технологий, гибкости рынка, высокой мобильности кадров и пр. Участие государства здесь сводится в большей степени к стимулированию активности участников и регулированию отношений между ними. В развивающейся экономике значительная часть усилий уходит не на стимулирование изменений, а на преодоление консерватизма, трансформацию сознания, отношений и интересов, что требует гораздо больших затрат ресурсов и времени, которых может не хватить на достижение заявленных целей.

В настоящее время акцент делается на подготовку высококвалифицированных ИКТ-кадров в расчете на то, что они «возглавят» цифровую трансформацию экономики. В таких специалистах в большей степени нуждаются высокотехнологичные ИТ-организации, тогда как остальные имеют тенденцию к рутинизации процессов, связанных с ИКТ, включая обслуживание инфраструктуры, поддержку офисного программного обеспечения, разработку и поддержку веб-решений, безопасность и защиту данных [3. с. 14].

Высокотехнологичные организации наиболее восприимчивы к переменам в экономике и на рынке труда, поэтому некоторый переизбыток высококвалифицированных специалистов может быть своеобразной страховкой на случай кризисных ситуаций, сопровождаемых оттоком специалистов за рубеж, переходом в другие отрасли, снижением уровня квалификации и др.

В этом случае большая роль отводится непрерывному образованию, прежде всего корпоративному (не отдельные предприятия, а отрасль в целом). Текущая политика в сфере подготовки цифровых кадров основана преимущественно на представлениях о несоответствии имеющейся на сегодня численности ИКТ-кадров потенциальным эффектам цифровой трансформации. Увеличение численности приема студентов и выпуска ИКТ - специалистов должно обеспечить потребности экономики в современных кадрах, но если речь идет о значительном увеличении ВВП страны, то необходимо обеспечить эффективное использование этих специалистов.

Ключевым моментом здесь является дифференцированный подход к определению потребностей в численности и качестве подготовки цифровых кадров в разрезе отдельных отраслей, регионов и перспектив развития самих технологий.

Формирование квалификационного кадрового ресурса в условиях цифровой трансформации является ключевым фактором устойчивого развития. Для этого необходима интеграция усилий государства, бизнеса и образовательных учреждений, направленная на развитие цифровых и профессиональных компетенций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Азизкулов Д.М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на российском рынке//Вектор экономики. - 2018. - № 3 (21). - С 62-72. [Электронный ресурс] Азизкулов Д.М. Режим доступа: URL: <https://elibrary.ru>.

2. Байбардина, Т. Н. Маркетинг и общество: учеб. пособие /Т. Н. Байбардина, О. А. Бурцева. –Гомель: Бел. Торгово -экон. ун-т потребит. кооп., 2022. –316 с.

3. Исмоилов Ш. М, Перспективы Развития Цифровой Экономики В Условиях Республики Таджикистан// Исмоилов Ш. М., Худжамкулов Р. Б., Лутфуллоев М. Д. // Вестник ТГУПБП. 2020. №3 (84).

4. Каткова М.А., Титова Ю.С. Цифровая экономика: содержание и тенденции развития // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. "Экономика. Управление. Право ". -2019. - Т.19. - Вып. 3. - С. 257-264. [Электронный ресурс] М.А. Каткова, Ю.С. Титова. Режим доступа: <https://doi.org>.

ШАРИПОВА ШИФОАТХОН МУКИМОВНА,

к.э.н, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (Худжанд, Таджикистан).

E-mail: shifoatkhon.sharipova.2015@mail.ru

ТОШБЕКОВ АМИРБЕК АНВАРДЖОНОВИЧ,

магистрант 1-курса специальности менеджмента Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики
(Худжанд, Таджикистан).

РАЗЛИЧИЯ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РАЗВИТЫХ И РАЗВИВАЮЩИХ СТРАН

Анализируются различия в условиях инновационного развития развитых и догоняющих стран. Предлагается подход, позволяющий систематизировать многочисленные примеры организации систем инновационного развития из мировой практики и дать рекомендации для условий развития Республики Таджикистан.

Ключевые слова: инновационное развитие, поток, инновации, трансфер знаний, классификация.

ТАФОВУТ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ КИШВАРҲОИ ПЕШРАФТА ВА РӮ БА ТАРАҚҚӢ

Фарқиятҳо дар шароити рушди инноватсионии кишварҳои пешрафта ва пешрафта таҳлил карда мешаванд. Равише пешниҳод карда мешавад, ки имкон медиҳад намунаҳои сершумори ташкили системаҳои рушди инноватсиониро аз таҷрибаи ҷаҳонӣ ба низом дароварда, барои шароити рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳо дода шавад.

Вожаҳои калидӣ: рушди инноватсионӣ, ҷараён, навоарӣ, интиқоли дониш, тасниф.

Практика показывает, что далеко не любой положительный опыт может быть успешно перенесен из одной страны в другую. Для оценки возможностей адаптации в отечественной экономике тех или иных зарубежных достижений необходимо понимать не только сущность этих достижений, но также и различия между странами в устройстве социально-экономических систем. Многочисленные общеизвестные модели, разработанные по умолчанию для стран, имеющих емкий внутренний рынок и развитую систему инвестирования, не всегда адекватны для условий Республики Таджикистан. Процесс создания инновационного продукта можно рассматривать как процесс продвижения товарного потока по цепи создания этого продукта. Звеньями цепи создания инновационного продукта являются организации, участвующие в этом процессе на различных этапах [1, с.14].

Географическими пунктами зарождения потока являются страны, в которых есть фундаментальная наука и так называемые высокие технологии, а пунктами потребления потока являются мировые рынки. Основа и источник радикальных инноваций – это наука. Рынок, рыночные отношения способствуют созданию инновационных товаров. Но именно развитие технологий позволяет превратить желание, отражающее человеческие потребности, в инновационный продукт. Новые изобретения и новые технологии способствуют постоянному экономическому росту и постоянному повышению уровня жизни. Вообще говоря, сегодня самые богатые страны достигли этого статуса, потому что у них самые передовые технологии. Но поскольку у них уже есть передовые технологии, они должны изобретать новые технологии, чтобы стать еще богаче. В противном случае наступает насыщение рынков, сбыт даже в прежних объемах становится невозможным, экономический рост останавливается, и даже может иметь место спад в экономике [2, с. 28].

Современный экономический рост, т. е. такой, при котором долгосрочные темпы увеличения производства устойчиво превышают темпы роста населения, характеризующийся устойчивым и непрерывным повышением уровня жизни, это не только развитие технологий, которые обеспечивают рост совокупного предложения. Такой тип роста был бы невозможен без постоянных инноваций в области потребительских благ, которые обеспечивают рост совокупного спроса.

Поскольку изобретение и внедрение новых технологий происходит медленно и дорого, реальный ВВП на душу населения в самых богатых странах-лидерах обычно растет в среднем на 2–3% в год. Поэтому развитые страны, у которых гораздо большие потенциальные возможности накопления производственного капитала, чем у развивающихся, имеют сравнительно низкие темпы экономического роста (2–3% в год). Хотя возможности накопления капитала имеются, но инвестировать ресурсы не во что, потому что темпы роста этих стран ограничены темпами инновационного развития. Инвестирование на уровне макроэкономики невозможно осуществлять быстрее, чем развиваются инновации в области потребительских благ [3. с. 42].

С другой стороны, догоняющие страны, стартуя с более низких позиций, догоняют уже развитые страны, используя их достижения в научно-технологическом и инновационном развитии, т. е. двигаются по уже проторенному пути. Они на данном этапе не ограничены скоростью инновационного развития, а ограничены только скоростью накопления капитала (12–15% в год), которая значительно выше, чем скорость инновационного развития.

Это может продолжаться до тех пор, пока они не догонят страны-лидеры и сами не станут странами-лидерами. Как только это происходит, темпы их роста обычно снижаются

до 2–3%, типичных для стран-лидеров. Это происходит потому, что, когда они также становятся богатыми и используют новейшие технологии, темпы их роста ограничиваются скоростью, с которой

инновации могут быть изобретены и применены.

В современной глобальной экономике практически невозможно реализовать всю цепочку создания и потребления инновационного потока внутри одной страны. Различные фазы инновационного цикла реализуются в разных странах: фундаментальные исследования в одной стране, прикладные разработки – во второй, производство – в третьей, продажа потребителю – в четвертой.

Как уже отмечалось, пунктами потребления потока на сегодняшний день являются так называемые мировые рынки, основную долю в которых составляют внутренние национальные рынки крупных экономически развитых стран.

У стран с относительно малой экономикой (которая может быть, как развитой, так и догоняющей) нет достаточно большого внутреннего рынка. Инновационный поток не может быть потреблен на внутреннем рынке таких стран независимо от того, участвует страна в его создании на различных фазах инновационного цикла или нет. Можно говорить лишь о потреблении очень небольшой части. Далее, для простоты изложения, будем говорить, что у таких стран нет внутреннего рынка сбыта инновационной продукции.

Исходя из потоковой модели, становится понятным различие в инновационном развитии стран в зависимости от наличия внутреннего рынка сбыта.

Страны, обладающие емким внутренним рынком, могут развивать собственную систему создания инновационных продуктов, рассчитанную на сбыт продуктов на своем внутреннем рынке. При этом они имеют возможность руководствоваться своими собственными принципами, правилами и стандартами, могут создавать «собственную» модель национальной инновационной системы, идти «собственным» путем, а на определенных этапах, при насыщении внутреннего рынка, – продвигать инновационную готовую продукцию в другие страны.

Страны с относительно небольшой экономикой, не имеющие емкого внутреннего рынка, имеют потенциальную возможность участвовать в мировых потоках создания инноваций только на отдельных звеньях или участках (последовательностях звеньев) международных цепей создания инновационных продуктов, на отдельных фазах инновационного цикла. При этом конечный продукт, создаваемый в этих цепях, может быть реализован в достаточных объемах только на внешних по отношению к данной стране рынках (на мировом рынке). Поэтому страны, не имеющие емкого внутреннего рынка, не имеют возможности развивать трансфер технологий и коммерциализацию, руководствуясь только своей собственной экономической моделью, законодательством, стандартами и др.

Для участия в мировых потоках создания инноваций им необходимо обеспечить стыковку своих звеньев в международные цепи или, иными словами, вписаться в стандарты, диктуемые развитыми странами.

Таким образом, с точки зрения участия в международных цепях создания инновационных продуктов, каждая отдельная страна может выполнять одну или несколько функций:

- генерировать новые направления инновационного развития;
- участвовать в цепях создания инновационных продуктов;

– потреблять созданный инновационный продукт на своих внутренних рынках. В рисунке показана взаимосвязь того, какие функции страна способна выполнять, в зависимости от наличия внутреннего рынка (есть или нет) и уровня развития национальной экономики (развитая или догоняющая).

Рисунок 1. Функции, которые страна способна выполнять в зависимости от наличия внутреннего рынка и уровня развития национальной экономики

Исходя из функций, выполняемых конкретной страной, рисунок позволяет определить тип инновационной системы, наиболее эффективный для данной страны на современном этапе, а также определить меры по ее развитию:

1. Развитая экономика, есть емкий внутренний рынок (например, США).

Внутри относительно большой страны с большим внутренним рынком можно реализовать даже полную цепочку создания отдельного инновационного продукта или группы продуктов, полный инновационный цикл – от фундаментальных исследований до продажи готового товара.

Для таких стран целесообразно развивать собственную полноценную фундаментальную науку с целью трансформировать далее ее результаты в прикладные исследования. Инновационная система таких стран должна включать подсистемы и элементы, создающие и развивающие высокие технологии, генерирующие новые инновационные направления.

В зарубежных теоретических работах часто встречаются такие схемы и модели инновационной системы, в центре которых находится некое ядро, генерирующее инновации. Думается, такие модели инновационной системы адекватны как раз для стран с развитой экономикой.

Для догоняющих экономик такой генератор не очень реально создать по экономическим и социальным причинам.

2. Развитая экономика, нет емкого внутреннего рынка (например, Израиль, Южная Корея).

Такие страны, как правило, достигли развития, создав у себя национальную инновационную систему, включающую подсистемы, создающие и развивающие высокие технологии, генерирующие новые инновационные направления. Кроме этого, необходимой составляющей является открытость экономики и ориентация на мировые рынки инновационной продукции (при

отсутствии или недостаточной емкости внутреннего рынка), на соответствие продукции мировым стандартам, на международное сотрудничество.

3. Догоняющая экономика, есть емкий внутренний рынок (например, Китай).

В национальных инновационных системах догоняющих экономик отсутствуют подсистемы, создающие и развивающие высокие технологии, генерирующие новые инновационные направления. Это обусловлено, в том числе, нецелесообразностью и отсутствием возможностей финансирования таких разработок. Однако для догоняющих экономик нет острой необходимости в таких подсистемах. Они могут развиваться определенное время, не генерируя собственные инновации, а осваивая инновации, известные уже в развитом мире. При этом, если такая экономика обладает еще и емким внутренним рынком, то сбыт в определенной степени гарантирован, а насыщение

внутреннего рынка не грозит долгое время, до тех пор, пока не будет достигнут уровень инновационного развития, сопоставимый с уровнем стран-лидеров.

Для стран с догоняющей экономикой на первое место выступает не проблема инноваций, а проблема инвестиций (обеспечение условий и гарантий для инвестирования). В такой экономике, если не решена проблема стимулирования и защиты инвестиций, создание национальной инновационной системы бесполезно, такая система будет носить декоративный характер. В то же время решение проблем инвестиционного развития обеспечивает высокие темпы экономического роста и экономическую основу для инновационного развития.

4. Догоняющая экономика, отсутствует емкий внутренний рынок (например, Республика Таджикистан).

Для догоняющих экономик без внутреннего рынка на первое место выступает проблема инвестиций (а не инноваций). Что касается инновационного развития, то в первую очередь целесообразно создавать возможности для участия субъектов национальной экономики в мировых цепях создания инновационных продуктов (сбыт которых осуществляется на мировых рынках).

И только после успешного выхода на внешние рынки можно рассматривать целесообразность создания в своей инновационной системе подсистем, генерирующих технологические инновации, но тоже в расчете на внешние рынки, т. е. с соблюдением международных стандартов и правил.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Апанасович Н. В. Flow business model of the creation of product innovation / Н. В. Апанасович, Н. Ф. Зеньчук // Бизнес. Инновации. Экономика : сб. науч. ст. / Ин-т бизнеса БГУ. – Минск, 2021. – Вып. 5. – С. 108–113.

2. Байнев, В. Ф. История экономики знаний: технико-технологический и политико-экономический анализ / В. Ф. Байнев. – Минск: Право и экономика, 2020. – 158 с.

3. Малькевич, Н. Д. Закономерности в развитии экономики / Н. Д. Малькевич, И. Н. Тихомиров, Н. Ф. Зеньчук. – Гомель : БелГУТ, 2003. – 91 с.

ОДИНАЕВ ҲУСАЙН САИДРАҲМОНОВИЧ

докторанти Phd, Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2.

Тел: (+992) 93 922-70-00; E-mail: husayn_odinaev_89@mail.ru.

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКИНГИ ЭЛЕКТРОНӢ ҲАМЧУН ИННОВАТСИЯ ДАР ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Дар мақолаи мазкур мазмуни хизматрасониҳои бонкингӣ электронӣ, аз ҷумла интернет бонкинг мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Бартарӣ ва норасоиҳои интернет бонкинг барои бонк ва инчунин, афзалиятҳои интернет бонкинг барои мизбонҳои бонкҳо тавсиф дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: технологияи иттилоотӣ, хизматрасонии бонкингӣ электронӣ, интернет бонк, бонк, инноватсия.

ЭЛЕКТРОННЫЕ БАНКОВСКИЕ УСЛУГИ КАК ИННОВАЦИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

В данной статье рассматривается содержание электронных банковских услуг, в том числе интернет-банкинга. Описаны преимущества и недостатки интернет-банкинга для банка, а также преимущества интернет-банкинга для клиентов банков.

Ключевые слова: информационные технологии, электронные банковские услуги, интернет-банк, банк, инновации.

Дар замони муосир технологияи иттилоотӣ ҷомеаро, ки шомили муҳити қор, манзил ва фароғат аст, шадидан таҳти таъсири худ қарор додааст [2, 154].

Хизматрасонии бонкинги электронӣ – хизматрасоние мебошад, ки бо истифодаи воситаҳои барномавию техникӣ ва телекоммуникатсионӣ барои гузаронидани амалиёти бонкӣ, гирифтани иттилоот оид ба бақияи маблағ дар суратҳисоби бонкӣ ва амалиёти гузаронидашуда, ба муштарӣ дастрасии фосилавию ба суратҳисоби бонкии ӯ дар таъкилотии қарзии молиявӣ имконият медиҳад [1].

Самти аз ҳама ояндадори рушди технологияҳои иттилоотии муосири бонки электронӣ Интернет бонкинг мебошад.

Интернет – бонкинг – маҷмӯи технологияҳои хизматрасонии фосилавии бонкие мебошад, ки тавассути он дастрасӣ ба ҳисоб ва амалиёти муҳталифи бонкӣ дар дилхоҳ вақт ва аз дилхоҳ компютере, ки ба Интернет пайваст, сурат мегирад.

Низоми интернет – бонкинг аз солҳои 80 – уми садсолаи охирамоне, ки дар ИМА низоми Home banking таъсис дода шуда буд, сарчашма мегирад. Низоми мазкур ба пасандозгузoron имконият медиҳад, ки ҳисобҳои худро санҷида, тавассути телефон ба компютери дилхоҳ бонк пайваст шаванд. Бо мурури рушди интернет муштарӣ имконият пайдо намуданд, ки тавассути интернет оид ба ҳисоби ҷорӣ худ маълумот гиранд.

Аввалин нави хизматрасонӣ оид ба интиқоли маблағҳо аз як ҳисоб ба ҳисоби дигар соли 1994 дар ИМА аз ҷониби Иттиҳоди федералии қарзии Стенфорд рӯи кор оварда шуда, соли 1995 аввалин бонки виртуалӣ – Security First Network Bank таъкил гардид.

Низоми интернет – бонкинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад оғоз аз соли 2005 рӯи кор омадааст. Албатта, метавон гуфт, ки имрӯз ҳамарӯза тавассути якҷанд таъкилотии қарзии молиявии кишвар аз ҷумла ҚСҚ “Ориёнбонк”, ҚСҚ “Бонки Эсхата”, ҚСҚ “Алиф Бонк”, ҚСП “Спитамен Бонк”, ҚДММ ТАҚХ “Тамвил”, ҚСП Бонки “Ҳумо”, ҚСП ТАҚХ “Имон интернешнл” бо хизматрасониҳои наватарин пешкаши мизочон мегардад. [3, 196].

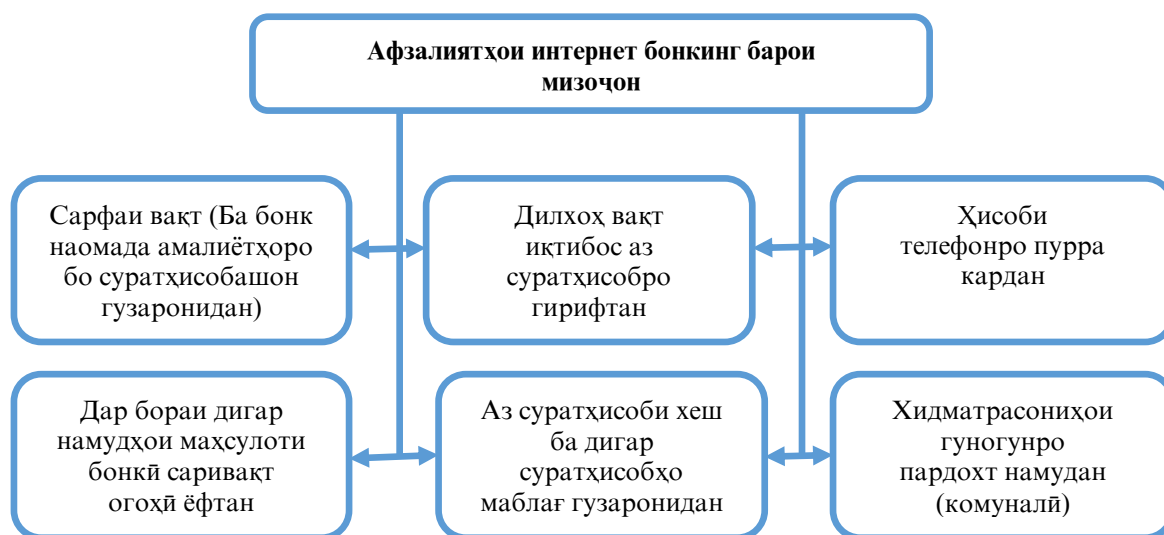
Дар шароити ҳозира мутобиқи таҳлили Бонки Умумиҷаҳонӣ миқдори истифодабарандагони Интернет – бонкинг зиёда аз 300 млн. нафар шудааст. Дар кишварҳои мутараққӣ сатҳи хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ аз 90% зиёд шудааст.

Интернет - бонкинг технологияи ояндадортарин ва прогрессивии хизматрасонии фосилавӣ буда, дорои иқтидори бузурги тичоратӣ ва яке аз тамоюлҳои асосии бозори бонкии Тоҷикистон мебошад.

Ҷадвали 1. Бартарӣ ва камбудии интернет-бонкинг барои бонк

ИСТИФОДАИ ИНТЕРНЕТ-БОНКИНГ БАРОИ БОНК	
БАРТАРӢ	НОРАСОӢ
Сарфакорӣ	Таҳияи роҳнамои истифодаи интернет-бонкинг
Ҷалби доираи васеи мизочон	Мушкилиҳои психологӣ
Имконияти бо речаи шабонарӯзӣ кор кардан	Масъалаи истифодаи имзои рақамии электронӣ
Сарчашмаи нави ғоида	Огоҳии нокифояи аҳоли оид ба ин намуди хизматрасонӣ
Имконияти бо дигар навиҳои амалиёти бонкӣ якҷоя намудан	Пешгӯии душвори муҳлати баргариши хароҷот
Баланд шудани стандартҳои хизматрасонӣ	Норасоии мутахассисони лозима
Назорати автомати хавфҳо	Рушди сусти интернет-бонкинг дар баҳши ҷаҳана

Интернет - бонкинг имкон фароҳам меорад, ки амалиётҳои шахсонӣ воқеӣ бо суратҳисобҳои автоматӣ кунонида шуда, иҷрои пардохтҳо тавассути иштироки танҳо бэк-офис ба истиснои иштироки ҳазинадорон ё кормандони амалиётӣ дар идораҳо ва шӯъбаҳои бонк ба роҳ монд, ки дар натиҷа хароҷоти ғайримустақими бонк кам карда мешавад [4, 207].

Расми 1. Афзалиятҳои интернет - банкинг барои мизочон

Рушди бомароми бонк аз ҷиҳати технологияҳои иттилоотӣ дар самти таъсири мусбат гузоштан ба инсонҳо нисбат ба бонк ва ҷалби онҳо нақши калидиро мебозад. Аз ҷиҳати дигар бошад он имконият медиҳад, ки амалиёти хазинавӣ дар бонкҳо нисбатан фаъол гардад. Бо шарофати интернет ва аз замони рӯйи кор омадани он робитаи бонкҳо бо муштариён нисбатан қавӣ ва амалиёт дар онҳо фаъолтар гардид. [5, 315].

Ҳамин тавр, истифодаи васеи хизматрасониҳои интернет банкинг имкон фароҳам меорад, ки дар оянда ҳарчи бештар муомилоти пулии нақдӣ камтар ва ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ тақвият дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Дастурамали №201 “Дар бораи хизматрасонии фосилавии бонкӣ” Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 26 сентябри с. 2013, №235 “тасдиқ шудааст”.
2. Одинаев Ҳ.С. Рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ / Ҳ.С. Одинаев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2024. – №. 3(87). – Р. 150-160. – EDN NKKDFL. - 154
3. Одинаев Ҳ.С. Хусусиятҳои асосии экосистемаи бонкӣ дар шароити муосир//Маҷаллаи “Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният” Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №1 (13) 2025, Душанбе 2025 с. 195–206.
4. Одинаев Ҳ.С. Зарурати ҷорӣ кардани хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар бозори бонкии Ўзбекистон//Проблемаҳои актуалии тараққиёти иқтисодиёт ва маориф/Материалҳои конференсияи чоруми байналхалқии илмӣ амалӣ (2-3 июни 2016 сол). – Душанбе: ДДТТ, 2016.- С. 205-209.
5. Одинаев Ҳ.С. Арзёбии сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ: воқеият ва дурнамо//Маҷаллаи “Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон” №1 (56) 2025, Душанбе 2025 с. 311–319.

ХОЛОВ МАҲМАДРИЗО ХУШМАТОВИЧ,

муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳури Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½.

Тел.: 917232921. E-mail: Kholovrizo61@mail.ru.

ИННОВАТСИЯ В РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Статья посвящена на внедрения инноваций в ресторанном бизнесе в современную эпоху. Одним из способов повышения качества обслуживания на рынке ресторанного бизнеса является внедрение новейшего оборудования, инновационных продуктов, а также целесообразное использование искусственного интеллекта. С этой целью Республикой Таджикистан приняты необходимые меры. В настоящее время все рестораны республики

оснащены современным оборудованием и технологиями, отвечающими международным требованиям по качеству и экологической безопасности.

Ключевые слова: ресторан, туризм, услуги, продукт, инновации, бизнес, качество, экология.

ИННОВАТСИЯ ДАР ТИЧОРАТИ ТАРАБХОНА

Мақола оид ба самти чори кардани инноватсия дар тарабхона дар замони муосир бахшида шудааст. Яке аз роҳҳои баландбардори и сифати хизматрасонӣ дар бозори тичорати тарабхонаҳо чорӣ кардани таҳзизотҳои наватарин, маҳсулоти инноватсионӣ, истифодаи зеҳнӣ сунӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Бо ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои зарурӣ андешида шудааст. Айни замон дар тамоми тарабхонаҳои ҷумҳурӣ бо техника ва технология муосир таҷҳизонида шудаанд, ки аз ҷиҳати сифат ва беҳатарии экологӣ ба талаботҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Калидвожаҳо: тарабхона, сайёҳи, маҳсулот, инноватсия, тичорат, хизматрасонӣ, сифат, экология.

Республика Таджикистан – страна на Великом Шелковом пути, с красивейшей природой, величественными горами Памира, целебными термальными источниками, городами с древней историей, насчитывающей более 2000 лет, самой высокогорной гидроэлектростанцией в мире, вкуснейшей кухней, а главное, гостеприимными и радушными людьми.

Создание в последние годы благоприятных правовых и инвестиционных условий в республике способствовало тому, что сегодня на рынке туристских услуг Таджикистана действуют более 120 туристических организаций и учреждений, в том числе иностранных. В 2024 году Таджикистан посетили 1,4 миллиона туристов, что является значительным ростом по сравнению с предыдущими периодами [3]. В опубликованном рейтинге гостеприимства стран мира (Welcoming Countries Rank-2023) в 2023 году Таджикистан занял 49-е место. Рейтинг составлен аналитиками канадской компании Arton Capital. Ресторанный бизнес в Таджикистане развивается быстрыми темпами: только в Душанбе открыто более 300 ресторанов

Темпы роста числа ресторанов составляют от 20,0 до 40,0% в зависимости от их расположения в регионах, городах и районах страны [3].

Ресторанные предприниматели Таджикистана, на ряду других видах деятельности, стремятся занять значимые позиции на международном рынке. Для этого в ресторанах внедряются новые инновационные программы с использованием современных технологий [1].

Следует отметить, что ресторан является одним из важнейших объектов инфраструктуры туристической индустрии. Качество обслуживания в туристической индустрии невозможно представить без предоставления качественной еды.

Современный ресторанный бизнес — это искусство, основанное на национальных традициях гостеприимства, политике обслуживания, дизайне и оформлении.

Каждый предприниматель в сфере ресторанного бизнеса стремится создать отличительные особенности своей организации.

Для этого целесообразно внедрять инновационные программы.

В ресторанном бизнесе для улучшения качества услуги и скорость обслуживания необходимо использовать мировой опыт в этом направлении. Инновации в ресторанном бизнесе направлены на обеспечение высокой прибыли и необходимой конкурентоспособности. Они могут быть выражены с помощью категории системной эффективности, представляющей собой соотношение результатов мероприятий к затратам на их достижение [2].

Инновационное оборудование для авангардной кухни. Главная цель применения инновационных технологий в индустрии питания:

– обеспечить безопасность и качество кулинарной продукции;

- продлить сроки годности кулинарной продукции, и, в связи с этим, повысить объём реализуемой продукции за счет охвата удаленных мест реализации;
- организовать гибкий технологический график тепловой обработки сырья и полуфабрикатов;
- равномерно распределить загрузку оборудования и занятость поваров, а также существенно снизить энергопотребление на производстве.

Анализ опыта работы предприятий ресторанного бизнеса и управления им позволяет сформировать основные инновационные направления деятельности руководства по возможному увеличению дохода. К числу таких направлений следует отнести:

- использование традиционного и новых видов пищевого сырья для создания продукции с заданным химическим составом и структурно-механическими свойствами;
- введение в эксплуатацию инновационного технологического оборудования, направленного на совершенствование технологических процессов, повышение качества и безопасности кулинарной и кондитерской продукции;
- внедрение инновационных технологий хранения и продления сроков годности продукции общественного питания.

Установка вакуумного маринования Cookvak. Это уникальное изобретение испанских поваров: компактный прибор для приготовления пищи и пропитки её жидкой средой в вакууме. Cookvak - это вакуумная кастрюля, которая искусственно создает низкое давление при отсутствии кислорода, что значительно снижает температуру жарки или тушения, сохраняя текстуру, цвет и питательные вещества продукта. В аппарате Cookvak можно жарить при температуре 90°C, что увеличивает срок годности масла в 7 – 8 раз.

Гомогенизатор фирмы Rascojet (пакоджет). Суть работы устройства заключается в том, что продукт, помещенный в специальный контейнер, замораживается до температуры -20-22 С. Затем контейнер подсоединяется к пакоджету, при этом продукт измельчается и взбивается в однородную массу по консистенции соответствующей сорбету. Используя данное устройство приверженцы «молекулярной гастрономии» готовят мороженое со вкусом борща, крабов и других продуктов. Пакоджет может быть использован также для приготовления различных супов-пюре.

В настоящее время на рынке профессиональной техники присутствуют универсальные модели пароконвектоматов, котлов пищеварочных, VarioCookingCenter. Без пароконвектомата сегодня сложно представить профессиональную кухню.

Пароконвектомат - вид профессионального кухонного теплового оборудования, который использует различные режимы сочетания пара и конвекции воздуха для приготовления пищи.

В зависимости от совершенства конструкции пароконвектомат может осуществлять кулинарную обработку продуктов в разных режимах: во влажном паре, сухом жаре, перегретом паре, регулируемом паре. Он создает идеальный режим для приготовления каждого блюда без утомительного поливания или удаления влаги вручную.

Эта техника позволяет приготовить продукт с давно забытыми вкусовыми оттенками: по сути пароконвектомат - это современная русская печь. При приготовлении продукта не теряются витамины: они не вымываются вместе с водой, и при обработке паром продукт не теряет влаги. В определенном смысле, пароконвектомат производит диетические блюда, так как приготовление продуктов происходит без образования поджаристой корочки, а значит, и без угрозы появления канцерогенов, которые неизбежно образуются, если продукты готовятся на масле.

Это аппарат выполняет до 80% поварских операций что намного облегчает ручной труд: печет, тушит, жарит, бланширует. Применение пароконвектомата позволяет готовить одновременно до 12 блюд, причем их запахи не смешиваются. Имея память на несколько десятков программ, он способен подавать фирменное блюдо от шеф-повара даже в его отсутствие. При этом клиент абсолютно не почувствует "подмены", ведь контролируется не только процесс приготовления, но и степень готовности - специальный датчик измеряет

температуру внутри продукта. Еще один параметр экономии - уменьшаются потери продуктов на у жарку и уварку по сравнению с традиционными методами кулинарной обработки.

Такая машина значительно экономит рабочее время персонала благодаря быстрой наладке, загрузке и разгрузке, программируемым процессам приготовления пищи, простоте чистки.

VarioCookingCenter (VCC). Одним из самых эффективных, многофункциональных кухонных аппаратов на современном рынке технологического оборудования является VarioCookingCenter. Многофункциональный кулинарный центр VCC от компании Rational может заменить большое количество традиционного кухонного оборудования - такое как опрокидывающиеся сковороды, котлы, фритюрницы, пароварки и даже часть кастрюль и сковородок. Есть возможность варить, жарить, готовить на гриле, во фритюре или под давлением самые разнообразные блюда, отдельно или в параллельном режиме.

Другое новшество в инновация ресторанного бизнеса можно отнести инновационный ингредиенты. Для улучшения качество обслуживание и вкуса применяются инновационные ингредиенты для молекулярной гастрономии. Инновационные ингредиенты для молекулярной гастрономии включают гидроколлоиды (альгинат натрия, агар-агар, ксантановая камедь), которые используются для желирования, эспумизации и загущения; эмульгаторы, такие как соевый лецитин, для создания стабильных эмульсий и пен; и трансглутаминазу для «склеивания» белков.

Также применяются сухой и жидкий азот для мгновенной заморозки, лактат кальция для сферификации и другие добавки для изменения текстуры и вкуса. Условно их можно подразделить в зависимости от основных приемов молекулярной гастрономии на четыре направления:

- эмульсификация;
- сферификация;
- желеобразование;
- загустители.

Для эмульсификации используются:

– *леците (lecite)* – натуральный эмульгатор на основе соевого лецитина. Он идеально подходит для образования воздушных пленок. Благодаря своей эмульгирующей способности лецитин идеально подходит для превращения соков и другой жидкости в пузыри, похожие на мыльные:

– *сукро (sukro)* эмульгатор, происходящий из сахарозы и полученный на основе реакции между сахарозой и жирными кислотами; благодаря высокой устойчивости его используют для приготовления маслянистых эмульсий в воде;

– *глице (glice)* – моно- и диглицериды, происходящие из жиров и полученные на основе глицерина и жирных кислот; его используют в качестве эмульгатора, который интегрирует водную среду в маслянистую.

Для сферификации используются:

– *альгин (algin)* – натуральный продукт, получаемый из бурых водорослей, которые произрастают в холодных водах Ирландии, Шотландии, в Северной и Южной Америке и т.д.

– *кальцик (calcic)* – этот продукт является кальциевой солью, которая традиционно применяется при изготовлении продуктов питания, например, сыров;

– *цитрас (citrac)* – продукт на основе натриевой лимоннокислой соли, полученной из цитрусовых; он обладает свойством сокращать кислотность в продуктах питания и используется при сферификации, если ингредиенты обладают повышенной кислотностью;

– *глюко (gluco)* – состоит из глюконолактата кальция, смеси двух кальциевых солей (глюконат кальция и лактат кальция), его можно применять в кислотной, алкогольной или маслянистой среде).

Для желеобразования используются:

– *агар (agar)* – его получают из красных водорослей; процесс образования желе очень быстрый; готовое желе может выдерживать, нагрев до 80°C; в кислой среде способность к желеобразованию теряется;

– *каппа (kappa)* – или каррагинаны («ирландский мох») – получают из разновидностей красных водорослей; после затвердения может выдерживать температуру до 60°C; в кислой среде способность к желированию частично теряется;

– *йота (iota)* – желеобразователь, получаемый, как и другие каррагинаны, из разновидности красных водорослей, произрастающей в морях Филиппин и Индонезии; йота обладает очень специфическими характеристиками;

– *геллан (gelan)* – получают путем ферментации; его гели выдерживают, нагрев до 95°C, в насыщенных соляных растворах эффект желеобразования может не сработать;

– *метил (metil)* – желеобразователь, получаемый из целлюлозы растений, образует желе при нагревании; в холодной воде действует как загуститель; характеризуется высокой желеобразующей способностью и надежностью.

Загустители (*espesantes*) – традиционные загустители мука и крахмал.

Новый продукт, минимальное количество которого сгущает консистенцию, не меняя вкусовых качеств – *ксантана (xantana)*. Получают путем ферментации кукурузного крахмала с помощью бактерий. Предотвращает способность оседания ингредиентов, помещенных в жидкость. Обладает способностью удерживать газ, сгущать алкоголь, переносить процессы замораживания и размораживания.

В заключение следует сделать вывод, что ресторанная отрасль является одной из важнейших отраслей экономики Республики Таджикистан и играет решающую роль в росте туризма. Таким образом, внедрение инновационные продукты технологии и в сфере общественного питания значительно влияют на экономику. Без внедрения новшеств невозможно произвести продукцию, которая будет обладать нужным уровнем конкурентоспособности. Предприятия, первыми применившие эффективные новинки, получают огромные преимущества, и может занимать устойчивее место на рынке ресторанного бизнеса. Одним из путей повышения качества обслуживания на рынке ресторанного бизнеса является внедрение новейшего оборудования, инновационных продуктов, а также грамотное использование искусственного интеллекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джеймс, Д. Управление рестораном [Текст]: учебное пособие Д. Джеймс, Д. Болдуин; под общ. ред. Д. Джеймса. – М.: Проспект, 2011. – 398 с.

2. Ефимов, С. Л. Ресторанный бизнес в Таджикистан: технология успеха [Текст] учеб.-метод. пособие / С.Л. Ефимов, Л.С. Кучер; под общ. ред. С. Л. Ефимова. – 3-е изд. – М.: Росконсульт, 2010. – 512 с.

3. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. 2023. – Душанбе: АСПРТ, 2024. – 520.

4. <http://www.youth.tj> Мавод аз сайти кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

5. gostinichnyjj-restoranyjj-biznes/Маводҳо аз шабакаи Интернет аз сайти www.turbooks.ru/stati.

БАБАЕВ ҲУСЕЙН САЙФИДДИНОВИЧ

н.и.и., дотсенти ДДХБСТ, ш. Хучанд, 17 мкрн, б.1, Тел.: +28354640

СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ

Вусъатёбии идоракунии фаъолияти инноватсионии субъектони иқтисодӣ дар шароити муосири иқтисодӣ аз рушди иқтисоди инноватсионӣ вобаста аст. Ҳадафҳои илмӣ тавсеаи ғояҳои назариявӣ дар бораи такмил додани механизмҳои идоракунии фаъолияти инноватсионӣ пеш аз ҳама вазифаҳои амалии эҷоди воситаҳои муосир ва

усулҳои идоракунии инунин ҷорӣ намудани он бояд ба ташаккули ҷузъи захиравии инноватсионӣ мусоидат кард. Дар мақола мафҳуми инноватсия шарҳ дода шуда, аҳамияти он дар рушди иқтисоди миллӣ баён карда шудааст. Ба андешаи муаллиф, барои баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ ба маҳсулоти инноватсионӣ аҳамияти мунтазами корхонаҳо бениҳоят зарур мебошад.

Калидвожаҳо: инноватсия, сармоя, субъекти иқтисодӣ, истеҳсолот, фаъолияти инноватсионӣ, соҳибкорӣ, рушди иқтисодӣ.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСТОЙЧИВОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

Расширение управления инновационной деятельностью хозяйствующих субъектов в современных экономических условиях зависит от развития инновационной экономики. Научными целями расширения теоретических представлений о совершенствовании механизмов управления инновационной деятельностью являются, прежде всего, практические задачи создания современных инструментов и методов управления, внедрение которых должно способствовать формированию компонента инновационного резерва. В статье раскрывается понятие инновация и объясняется ее значение в развитии национальной экономики. По мнению автора, для повышения эффективности инвестиций в инновационную продукцию крайне необходим регулярный мониторинг значимости предприятий.

Ключевые слова: инновации, капитал, экономический субъект, производство, инновационная деятельность, предпринимательство, экономическое развитие.

Дар шароити итисодиёти бозори соҳибкорӣ қувваи пешбарандаи иқтисодиёти ҳар як давлат мебошад, ки вазифаи таъмин намудани талаботи гуногуни доираи васеи истеҳмокунандагон аини замон, асосан ба зиммаи онҳо аз ҷумла соҳибкориҳои истеҳсоли гузашта шудааст.

Дар шароити имруза пешрафти иқтисодӣ соҳаи истеҳсоли яке аз соҳаҳои муҳими иқтисоди миллӣ маҳсуб ёфта, рушди инноватсионии субъектони иқтисодӣ яке аз вазифаҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Вусъатёбии идоракунии фаъолияти инноватсионии субъектони иқтисодӣ дар шароити муосири иқтисодии аз рушди иқтисоди инноватсионӣ вобаста аст.

Ҳадафҳои илмии тавсеаи ғояҳои назариявӣ дар бораи такмил додани механизмҳои идоракунии фаъолияти инноватсионӣ пеш аз ҳама вазифаҳои амалии эҷоди воситаҳои муосир ва усулҳои идоракунии инунин ҷорӣ намудани он бояд ба ташаккули ҷузъи захиравии инноватсионӣ мусоидат кард. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019 ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, такмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти диққати аввалиндараҷа диҳад. [1]. Дар ин замина ҳама корхонаҳои саноати роҳи рушди инноватсионии, ҷораҳои амалӣ барои татбиқи ин ин амал кушиш мебаранд. Аммо, сарфи назар аз ҳама воқеаҳои гузаронидашуда, корхонаҳои саноатӣ то ҳол дар масъалаҳои рушди инноватсионӣ нишон дода нашудаанд.

Яке аз якумин тадқиқочи рус иқтисодон Н.Д. Кондратьева. ба ҳисоб гирифтани мумкин аст, қайд менамояд, ки нақши технологияҳои инноватсионӣ дар аҳоли аз аввал таҳсил кардани нақши навоариҳои техника дар ҷомеа метавонад тавассути омӯзиши концепсияҳо ҳамчун "навоарӣ" (ихтироъ) ва "Инноватсия" (навоарӣ, дар амал татбиқи карда шуд), вай мавҷудияти фарқияти ихтирооти техника ва татбиқи онро ошкор кард; ва татбиқи он нишон дод, ки чӣ гуна истифодаи васеи ихтирооти назаррас тадриҷан як инқилоби саноатӣ инкишоф меёбад.

Ҳамчун категорияи иқтисодӣ, истилоҳи "навоарӣ" дар гардиши илмӣ илмӣ иқтисодии Пожидаева Н. А., истихроҷ кард. Дар қораш «назарияи рушди иқтисодӣ», аввал масъалаҳои "комбинатсияи нави" тағиротро дар таҳия ва тавсифи раванди инноватсионӣ нишон дод. Худи «навоарӣ» ба маънои васеътари, ҷорӣ ва истифодаи намудҳои нави молҳои истеъмолкунандагон, воситаҳои нақлиёт маънидод карда шудааст. Бозорҳо ва шаклҳои ташкилот дар саноат, бо назардошти он, ки "Вазъи асосии инноватсия функсияи идоракунии тағирот аст.[3]. Самаранокии рушди инноватсионии ташкилот дар асоси таносуби натиҷа муайян карда мешавад ва хароҷоти бо он карда мешавад.

Инчунин самаранокӣ - арзиши нисбии дар саҳмияҳои воҳид ё фоиз тавсиф карда мешавад, ки натиҷаи хароҷотро тавсиф мекунад. Офисӣ самаранокӣ - ҳадди аксар (фоида) дар хароҷоти муқарраршуда ё кам кардани хароҷот (хароҷоти истеҳсолӣ) барои ноил шудан ба оқибати он нишон дода мешавад.

Афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва кам шудани истифодаи ашё, истеъмоли ашё ва даромаднокӣ. Афзоиши сатҳи моддӣ ва фарҳангии зиндагии аҳоли, аз қаноатмандии эҳтимоли эҳтиёҷоти инсон зарур аст. Беҳтар кардани шароит ва бехатарии қувваи корӣ, яъне бо ин тариқ рушди инноватсионии созмон бо фаъолияти сармоягузори он зич алоқаманд аст. Дар шароити норасоии сармоягузорӣ, масъалаи интиҳоби лоҳияҳои иншооти сармоягузорӣ бо риоя кардани шароити муосир, вобаста аз имконоти муассир ва истифодаи инноватсия дар равандҳои истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад.

Корхонаҳо механизми як навоари сармоягузори барои таъсис ва интишори инноватсияро дар доираи давраи инноватсионии сармоягузорӣ татбиқ карданд, яъне муттаҳидсозии фаъолияти ягонаи инноватсия ва сармоягузорӣ мувофиқа карда шудааст.

Барои баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ ба маҳсулоти инноватсионӣ аҳамияти мунтазами корхонаҳо бениҳоят зарур мебошад. Технологияи истеҳсолотро ба таври назаррас тағир додан лозим аст, ки бо стратегияи инноватсионии корхонаҳо, ташкилотҳо ва ширкатҳо муҳим аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ муҳим мебошад.

Рушди самаранок ва татбиқи инноватсияҳо ба ширкат имкон медиҳанд, ки дар минтақаҳои аллакай азхудкардашуда бомуваффақият фаъолият кунад ва имкониятҳои ворид намудани самтҳои навро ошкор кунад. Муваффақияти татбиқи инноватсия дар созмон ба ин таъсир мерасонад:

Муносибати дуруст дарки раванандҳо ҷаҳонишавӣ ва истифодаи ин омилҳо, инчунин муносибатҳои наздик тавассути системаи идоракунии фаъолияти инноватсионӣ, саноатӣ ва маркетингӣ, боиси натиҷаи мусбати стратегияи инноватсионӣ мегарданд. Асоси ташаккули стратегияҳои инноватсионӣ ҳадафҳои умумии иҷтимоӣ иқтисодӣ ва вазифаҳои инноватсионии созмон мебошад. Гирифтани фоида ва ҳадди аксарияти он ба таври анъанавӣ ҳадафи бунёдии созмон дар шароити бозор аст.

Бо вуҷуди ин, он омехта бо зиёд шудани таъсири миқёс, афзоиши истеҳсол ва бозор; таъмини устувории равандҳои истеҳсолӣ, мавқеи устувор дар бозор аз вазъи иқтисодӣ; диверсификатсияи истеҳсолот, дурусти стратегияҳои инноватсионӣ ба тақсимои оқилонаи захираҳои захиравӣ мусоидат мекунад ва мутобиқ аст. Ба раванди самаранокии фаъолияти ташкилот дар маҷмӯъ таъсир мерасонад.

Ахтямов, М. К. дар банақшагирии стратегӣ, ба назар гирифтани иқтидори инноватсионии рақибон ва муносибати давлатӣ ба фаъолияти навоари корхона ва фазои умумии илмӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар кишвар зарур аст [2]. Ҳамчун як қисми ташаккули сиёсати давлатӣ, масоили ташкили фазои мусоиди инноватсионӣ барои нигоҳдорӣ рушд ва самарабахши потенциали инноватсионии ватанӣ махсусан муҳим аст.

Матвейкин С.И. ва як қатор олимони дигар [4], давлатро аз ҷониби давлате, ки сиёсати пулиро қарзии афзалтар медонад, ки ба пардохтпазирии корхонаҳо дар тамоми марҳилаҳои давраи сармоягузорӣ ва истеҳсоли мусоидат мекунад. Аз рӯи таҳқиқоти инноватсионӣ ҳамчун омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки афзоиши доимӣ дар шумораи иштирокчиёни инноватсионӣ, аз ҷумла дар натиҷаи ҷалби гурӯҳҳои нави иҷтимоӣ; системаи институтсионалӣ ба рушди инноватсионӣ нигаронида шудааст; талаботи инноватсионӣ аз ҷониби аксарияти субъектҳои хоҷагидорӣ, шахсони воқеӣ, системаи таҳқиқоти инноватсионӣ бо сармояи инсонӣ алоқаманданд, аз ин ру Матвейкин С.И., [4] ҳангоми асоснок кардани арзиши сармоягузорӣ, ҳангоми таҳияи стратегияи субъекти хоҷагидорӣ, он низ аксар вақт ба назар гирифта намешавад.

Ин имкон медиҳад, ки амали мақсадноки раванди истеҳсолотро ташкил кунад, талаботро барои тахассуси кадрҳо, ба таври назаррас беҳтар созад. Хосилнокии меҳнат ва инчунин шумораи хатогиҳои имконпазирро коҳиш диҳад. Барои татбиқи ин муносибат, системаи самарабахши ташкилӣ, системаи самараноки корхонаро таҳия кардан зарур аст, ки ҷараёни маркетингро барои таҳияи ҷараёни корхонаҳо, инчунин тартиби намунави пешрафтаи корхонаҳо ҷори намояд.

Яке аз тадқиқоти рус иқтисодон Алпеева Т. А., тарафдори менамоям, ки ташкил намудани раванди идоракунии равандҳои инноватсионӣ дар сатҳи хурд, вазифаҳои зерин бояд ҳал карда шаванд: мувофиқи идоракунии инноватсияҳо дар маҷмӯъ (масалан, рушди маҳсулоти сифатӣ бозор); афзалиятҳо ва нуқсонҳои рақобатпазирӣ (масалан, кадрҳои баландсифати): [5]

Тадқиқоти маркетингӣ эҳтиёҷоти ҷорӣ ва истеъмолкунандаи мушаххаси инноватсия муайян карда мешавад. Муайян кардани зарурати инноватсионӣ ин ташаккули дуруст, барои таҳияи маҷмӯи ҳодисаҳо иҷозат дода мешавад. Идоракунии татбиқи инноватсионии идоракунӣ аз таърифи маҷмӯи кор ва захираҳо, иҷрокунандагон ва мӯҳлатҳо оғоз меёбад.

Ҳамин тариқ, инноватсия на танҳо истифодаи технологияҳои олий, балки дар соҳаи қарорҳои идоракунӣ низ навоҳарӣ меоварад. Ин аз наваташкилдихии низоми идоракунии корхонаҳо дар асоси технологияҳои нави идоракунӣ талаб карда мешавад. Корхона, ки мақсад дорад фаъолият кунад, ногузир ба зарурати истифодаи равишҳои инноватсионӣ меояд. Моҳияти онҳо эҷоди чунин сохтори идоракунии корхонаест, ки кормандони ки истеҳсоли хушсифати маҳсулоти инноватсиониро фароҳам овардааст, мебошад. Раванди муосири инноватсионӣ хусусияти мураккаби бисёрҷониба дорад. Истифодаи модели раванди инноватсионӣ ба дараҷае аз системаи макро ва микро фаъолияти соҳибқории агентҳои мушаххаси иқтисодӣ - иштирокчиёни инноватсионии муосир вобаста аст. Масъалаҳои идоракунии инноватсионӣ оид ба сатҳҳои хурд дар таҳияи усулҳои идоракунии рақобатпазиранд бо истониҳои инноватсионии бунёди назарияи экспертизаи методологияи сохтмони методикаи идоракунии равандҳои инноватсионии раванди муосири рушди иқтисодии кишвар мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019 с., шаҳри Душанбе
2. Ахтямов, М. К. Инновационное развитие предпринимательства в экономике знаний / М. К. Ахтямов О. У. Юлдашева, Н. А. Кузнецова. — М.: Креативная экономика, 2011. — 320с.
3. Пожидаева Н. А. Обоснование приоритетных путей инновационного развития сельскохозяйственного производства: Монография / Н. А.
4. Матвейкин, С. И., Инновационный потенциал: современное состояние и перспективы развития: Монография / В. Г. Дворецкий, Л. В. Минько и др. — М.: Издательство «Машиностроение-1», 2007. — 284 с.

5. Алпеева, Т. А. Перспективы инновационного развития предприятий / Т. А. Алпеева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 1 (105). — С. 289-292. — URL: <https://moluch.ru/archive/105/24940/> (дата обращения: 26.03.2021).

АБДУРАХМОНОВА Б.С.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики г. Худжанд,
Республика Таджикистан. barno.abdurakhmonova@bk.ru

РАЗВИТИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ КЛАСТЕРОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается текущее состояние продовольственного кластера в Таджикистане, влияние цифровизации на все цепочку добавленной стоимости - от производства и логистики до переработки и сбыта – и предлагаются практические подходы к формированию конкурентоспособного продовольственного кластера в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: продовольственный кластер, цифровая экономика, цифровизация сельского хозяйства, продовольственная безопасность, инновационные технологии, агропромышленный комплекс.

РУШДИ КЛАСТЕРҲОИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЕТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъи кунунии кластери озуқаворӣ дар Тоҷикистон, таъсири рақамисозӣ ба тамоми занҷири арзиши иловашуда - аз истеҳсол ва логистика то коркард ва фурӯш – баррасӣ шуда, равишҳои амалӣ барои ташаккули кластери рақобатпазири озуқаворӣ дар шароити табилии рақамӣ пешниҳод карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: кластери озуқаворӣ, иқтисоди рақамӣ, рақамикунонии кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ, технологияҳои инноватсионӣ, маҷмӯи агросаноатӣ.

Развитие продовольственного кластера - объединения сельскохозяйственных производителей, переработчиков, логистики, торговых платформ и научно - образовательных институтов – рассматривается как ключ к увеличению добавленной стоимости агросектора и повышению продовольственной безопасности. В условиях цифровой экономики кластеры получают новые инструменты: платформенные рынки, теле метеослужбы, дистанционный мониторинг посевов, цифровой учёт техники и блокчейн - решения для прослеживаемости.

Цифровая трансформация экономики становится ключевыми фактором развития агропромышленного комплекса в мире. В Республики Таджикистан сельское хозяйство обеспечивает около 60% занятости и примерно 20% валового внутреннего продукта (ВРП), что делает его стратегически важным сектором. Формирование продовольственного кластера на основе цифровых технологий позволяет повысить эффективность производства, улучшить качество продукции и обеспечить продовольственную безопасность.

Продовольственный кластер – это объединение сельскохозяйственных производителей, перерабатывающих предприятий, логических компаний, научных и образовательных учреждений, направленное на совместное производство, переработку и сбыт продуктов питания. Цифровизация кластера включает использование современных информационных технологий, аналитических систем платформ электронной торговли и интернет – решений для интеграции всех участников цепочки.

В 2025 году была утверждена Программа цифровизация сельского хозяйства 2025-2030, разработанная при поддержке ФАО. Цель программы – повышение продуктивности, продовольственной безопасности и устойчивости агросектора. Финансирование программы составляет более 120 млн. сомони, из которых основная часть поступает от международных партнёров и частного сектора, а государственный бюджет покрывает лишь небольшую часть расходов.

Digital Villages Initiative (DVI): пилотные проекты реализуются в селе Лолазор. (Hisor Valley). Там обеспечено подключение к сети 4 G, создаются демонстрационные фермы, обучаются фермеры цифровым навыками, развиваются агротуризм и электронная торговля.

Информационные системы и электронные порталы: Trade Portal Single Window повышают доступность государственных услуг и упрощают взаимодействие участников продовольственного рынка.

Международное сотрудничество: обмен опытом с соседними регионами Узбекистана, совместные научные и образовательные проекты.

Преимущества цифрового продовольственного кластера — это повышение эффективности производства и точное управление ресурсами. Снижение издержек на логистику и управление цепочками поставок. Увеличение прозрачности и доверия со стороны потребителей. Обеспечение устойчивого развития и продовольственной безопасности страны.

Проблемы и вызовы:

- ограниченный доступ к интернету и цифровым устройствам в сельских районах;
- недостаточная цифровая грамотность фермеров и специалистов;
- необходимость значительных инвестиций в технологии;
- вопросы кибербезопасности и защиты данных

Продовольственный кластер в цифровой экономике Республики Таджикистан является важным инструментом развития агропромышленного комплекса и повышения продовольственной безопасности. Реализация программы цифровизации сельского хозяйства, пилотные проекты Digital Villages и международное сотрудничество создают условия для устойчивого роста. Несмотря на существующие вызовы, цифровизация продовольственных кластеров открывает новые возможности, внедрения инноваций и укрепления экономической безопасности страны.

Формирование продовольственного кластера в цифровой экономике Таджикистана - реалистичная и стратегически важная задача. При грамотной координации государственных программ, поддержке доноров и активном участии честного сектора такая инициатива способна повысить доходность сельского хозяйства, усилить переработку внутри страны и повысить устойчивость к климатическому и рыночному шоку. Успех потребует поэтапной реализации: пилоты – масштабирование – институционализация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабкин А.В., Ташенова Л.А., Мамраева Д.К. Цифровые платформы для инновационно-интенсивных промышленных кластеров: сущность и характеристики// International Journal of Technology/-2021. - Т.12, №7. - С.1375-1384.

2. Саидов М., Очиллов И. Финансовый анализ агрокластера в условиях цифровой экономики//Lecture Notes in Network and Systems.-2023.-Т.16.

3. Хурамова З.М., Рахматов А.С. Основные пути обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан. - Душанбе, 2020. - №35. - с.107-115

4. Кластерный подход к развитию сельского хозяйства Республики Таджикистан//Молодой ученый. - 2022. - №20. - с.74-80.

ГУЛМИРЗОЕВ РАЧАБАЛӢ,

нозири калони шуъбаи ташкили назорати гумрукии Хадамоти гумрук, унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Тел: (+992) 501550055, E-mail: rajabali95.gp@mail.ru).

ТАШАККУЛИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Рақамизатсияи хадамоти гумрукӣ автоматикунонии амалиёти муқаррарӣ, ташкили платформаҳои ягона, истифодаи системаҳои интеллектуалии таҳлили маълумот ва гузариш ба эълomiaҳои электронӣро дар бар мегирад. Ин имкон медиҳад, ки самаранокии раванҷҳои гумрукӣ афзоиш ёбад, назорати соддашуда, барасмиятдарории борҳо суръат бахшад ва амнияти маълумот

таъмин карда шавад. Ҳадафҳои асосӣ таъмини амният ва кам кардани хароҷот барои соҳибкорон, инчунин баланд бардоштани рақобатпазирии низоми гумрукӣ дар маҷмӯъ мебошанд.

Калидвожаҳо: гумрук, низоми гумрукӣ, танзими гумрукӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, иқтисодиёти рақамӣ, иқтисодиёт, иқтисоди рақамӣ

РАЗВИТИЕ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Цифровизация таможенных услуг предполагает автоматизацию рутинных операций, создание единых платформ, использование интеллектуальных систем анализа данных и переход на электронное декларирование. Это позволяет повысить эффективность таможенных процессов, упростить контроль, ускорить оформление грузов и обеспечить сохранность данных. Основные цели — обеспечение безопасности и снижение издержек предпринимателей, а также повышение конкурентоспособности таможенной системы в целом.

Ключевые слова: таможня, таможенная система, таможенное регулирование, таможенные услуги, цифровая экономика, экономика, цифровая экономика

Тақмили системаи гумрукӣ дар заминаи рақамисозӣ автоматикунонӣ, татбиқи системаҳои интеллектуалӣ ва платформаҳои ягонаро дар бар мегирад. Бо вуҷуди ин, он бо мушкилот, аз қабилӣ ноустувории нармафзор, амнияти нокифояи киберӣ, мушкилот дар мубодилаи байналмилалӣ иттилоот, нарасидани кадрҳои соҳибхтисос ва масъалаҳои интерфейси корбар рӯбарӯ аст.

Хусусиятҳои рақамикунонии низоми гумрукӣ

Автоматикунонии амалиётҳои муқаррарӣ: Интиқоли равандҳои стандартӣ ба формати рақамӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ.

✓ Системаҳои интеллектуалии таҳлили додаҳо: Истифодаи микдори зиёди маълумот барои пешгӯӣ ва назорат.

✓ Платформаҳои ягонаи рақамӣ: Эҷоди платформаҳои ягона барои содда кардани ҳамкориҳои байни иштирокчиёни савдои хориҷӣ ва мақомоти давлатӣ.

✓ Дугоникҳои рақамӣ: Эҷоди моделҳои рақамии иштирокчиёни савдои хориҷӣ барои назорати дақиқтар ва муносиби гумрукӣ.

✓ Мушкилоти тақмил • Ноустувории система: Зуд-зуд садамаҳо ва монעהҳои гумрукӣ, ки метавонанд боиси таъхир дар баровардани мол ва дароз шудани мӯҳлати интиқол гардад.

✓ Киберамният: осебпазирии ҳисобҳои шахсӣ ва дигар системаҳо ба ҳамлаҳо, ки метавонад боиси ихроҷи иттилоот гардад.

✓ Пуштибонии фаннӣ: Набудани дастгирии онлайн ва шаклҳои кӯҳнаи бозгашт, ки ба ҳалли фаврии масъалаҳои пайдошуда ҳалал мерасонанд.

✓ Ҳамкориҳои байналмилалӣ: Мубодилаи нокифояи иттилоот бо мақомоти гумруки кишварҳои дигар.

✓ Масъалаҳои пардохт ва декларатсия: Хатогиҳои корбар, ки метавонанд ба таъхири пардохт ва расмиёти тўлонии пардохти пардохт оварда расонанд.

✓ Масъалаҳои кадрӣ: Набудани мутахассисони баландхтисос, ки метавонанд бо технологияҳои нави рақамӣ кор кунанд.

✓ Ҷаҳорҷӯби концептуалӣ нокифоя: Набудани таърифҳои возеҳ ва ба таври умум қабулшуда барои мафҳумҳои нави марбут ба урфу одатҳои рақамӣ.

Вазифаҳои асосии Ҳадамоти гумрук инҳоянд: - ҳимояи истиқлолияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амнияти миллии кишвар [16];

- таъмини иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ва фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;

- амалӣ намудани афзалиятҳои миллии сиёсати гумрукии дохилӣ ва рушди инфрасохтори минтақавӣ;

- ҳалли мушкилоти мавҷудаи маъмурияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ҳалли мушкилоти техникӣ;

- ҳалли мушкилоти марбут ба ба истилоҳ “омили инсонӣ” (масалан, нарасидани мутахассисони баландхтисос ва кадрҳои IT, инчунин мавҷудияти коррупсия).

Мушкилоти асосие, ки бояд дар раванди табдилдиҳии рақамии маъмурияти гумрукӣ ҳал шаванд, инҳоянд:

1) таҳияи модели асосии муассисаи гумрукии кибернетикӣ, ки дорои зехнии гибридии равандҳои гумрукӣ, иттилоотӣ ва технологияҳои ниҳой мебошад [2];

2) таҳияи концепсияи идоракунии рақамии гумрукӣ дар асоси технологияҳои end-to-end;

3) таҳияи системаи нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои арзёбии самаранокии мақомоти гумрук дар муҳити ТИ-и гумрукӣ;

4) таҳияи заминаи методологӣ ва техникаи таъмини амнияти системаҳо, муҳити иттилоотӣ ва воситаҳои технологии идоракунии рақамии гумрукӣ;

5) ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ, инфрасохторӣ, ташкилӣ ва кадрӣ. Дар давраи трансформатсияи ҷаҳонии рақамӣ, ҳадамоти гумрук дар саросари ҷаҳон технологияҳои инноватсиониро ҷаҳоназон татбиқ мекунанд, то равандҳоро самараноктар, шаффофтар ва барои иштирокчиёни ҷаҳонии иқтисодии хориҷӣ қулай гардонанд. Рақамизатсияи амалиёти гумрукӣ на танҳо гузаштан аз ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ба электронӣ, балки дигаргунсозии амиқи тамоми системаест, ки ба суръат бахшидан ба гардиши савдо, кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва беҳтар намудани амният нигаронида шудааст.

Муҳимияти ин мавзӯ аз афзоиши босуръати тижорати байналмилалӣ ва афзоиши рақобат дар бозорҳои ҷаҳонӣ бармеояд. Технологияҳои муосир ба мақомоти гумрук имкон медиҳанд, ки борро зудтар коркард кунанд, ҳатогҳои инсониро кам кунанд ва хароҷоти тижоратро кам кунанд. Аммо, сарфи назар аз бартариҳои ошкор, раванди рақамисозӣ бо як қатор мушкилот рӯбарӯ аст: маҳдудиятҳои техникӣ, нарасидани кадрҳои соҳибхистас ва хатарҳои киберамният.

Мақолаи мазкур вазъи кунунии рақамикунонии амалиёти гумрукиро таҳлил намуда, натиҷаҳои бадастомадаро арзёбӣ намуда, дурнамои рушди минбаъдаро муайян мекунад [1].

Рақамизатсия дар гумрук як раванди фарогирест, ки автоматикунонии амалиёти муқаррарӣ, татбиқи системаҳои таҳлили маълумотҳои интеллектуалӣ ва эҷоди платформаҳои ягонаи рақамӣ барои ҳамкории байни иштирокчиёни ҷаҳонии иқтисодии хориҷӣ (ФЭА) ва сохторҳои давлатиро дар бар мегирад. Бартариҳои асосии рақамикунонии амалиёти гумрукӣ ҷанбаҳои зеринро дар бар мегиранд:

1. Коҳиш додани вақти коркарди бор. Ба шарофати декларатсияҳои электронӣ ва системаҳои автоматии санҷиш вақти барасмиятдарории гумрукӣ аз чанд рӯз то чанд соат ва дар баъзе мавридҳо то дақиқаҳо кам карда шуд.

2. Баланд бардоштани шаффофият. Ҳама марҳилаҳои назорати гумрукӣ ба таври электронӣ сабт карда мешаванд, ки хатарҳои коррупсиониро коҳиш медиҳанд ва эътимоди соҳибкоронро афзоиш медиҳанд.

3. Соддасозии расмиёти иштирокчиёни савдои беруна. Платформаҳои рақамӣ барои пешниҳоди ҳуҷҷатҳо ва пайгирии ҳолати бор дар интернет имкон медиҳанд, ки зарурати ҳузури шахсро аз байн баранд.

4. Кам кардани хароҷот. Автоматизатсия ҳатогҳои инсониро коҳиш медиҳад ва хароҷоти логистикиро коҳиш медиҳад.

Асоси ҳуқуқии рақамисозии амалиёти гумрукиро созишномаҳои байналмилалӣ, аз қабили Конвенсияи Киото ва стандартҳои Созмони ҷаҳонии гумрук, инчунин стратегияҳои миллӣ, аз қабили барномаи гумрукии рақамиро таъмин мекунанд.

Технологияҳои муосир дар соҳаи гумрук автоматизатсия ва декларатсияҳои электрониро дар бар мегиранд. Системаи декларатсияи электронӣ (ЭД) як механизми муосири пешниҳод ва коркарди декларатсияҳои гумрукӣ дар формати рақамӣ буда, раванди барасмиятдарории гумрукиро ба таври назаррас суръат ва соддатар мекунад [2].

Афзалиятҳои эълomiaҳои электронӣ кам кардани вақти коркардро дар бар мегиранд, зеро эълomiaҳоро дар тӯли чанд дақиқа сабт кардан мумкин аст; кам кардани ҳатогҳо ба тӯфайли санҷиши автоматии маълумот; қори фосилавӣ, зеро декларантҳо дар гумрук ҳузур

надоранд; ва шаффофият, зеро тамоми марҳилаҳои коркарди эълумия дар ҳисоби шахсии онҳо пайгирӣ карда мешавад.

Гузариш ба эълумияҳои электронӣ яке аз қадамҳои аввалин дар самти рақамисозӣ буд. Масалан, дар Русия ҳиссаи эълумияҳои электронӣ ба 99% расида, вақти коркарди миёна дар муқоиса бо 5-7 рӯз бо гардиши ҳуҷҷатҳои қоғазӣ то 1-2 соат кам карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Алиев Махмаджон Бахронович, Организационно-экономические аспекты улучшения таможенного сервиса в Республике Таджикистан, диссертация, на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Душанбе, 2016, 175стр

2. Ғаюрова Р.С. Амсиласозии иқтисодию риёзии истифодаи низомҳои гумрукӣ дар мақомоти гумрук / Р.С. Ғаюрова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 3 (37). С. 254-260.

3. Кадирзаде Х.С. Формирование системы таможенных органов в Республике Таджикистан (историографический вопрос) / Х.С. Кадирзаде // Вестник Таджикского национального университета. 2018. № 9. С. 106-110.

4. Каримов Р.И., Муқимов Қ.М. Ташаккулёбӣ ва нақши мақомоти гумрук дар таҳкими низоми муносибатҳои иқтисодии кишвар / Р.И. Каримов, Қ.М. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 1. С. 154-160.

5. Мамадбекова Н.А., Сайдиев А.Д. Особенности формирования и развития деятельности таможенных органов в условиях интеграции / Н.А. Мамадбекова, А.Д. Сайдиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 4-1. С. 72-75.

6. Нидоев Н.Ф. Дурнамои рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ ва тақмили танзими давлатии мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ф. Нидоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 3 (37). С. 16-23.

7. Ниёзов Б.С. Мукаммалгардонии системаи автоматикунонидашудаи ягона дар мақомоти гумрук / Б.С. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2021. № 4-2 (39). С. 176-181.

8. Соибов З.М. Заминаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии ташаккули мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / З.М. Соибов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 2 (30). С. 268-273.

9. Шоназари Х.Г., Гулмирзоев Р.Н., Зафарзода А. Цифровизация таможенных органов Республики Таджикистан: перспектива перехода на мировую систему таможенных данных ASYCUDA -С 157-160.

ТУРАХОНЗОДА САНАВБАР ТУРАХОН,

ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, ш.

Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. Деҳоти ½,

Тел.: (+992) 881000288, E-mail: sanavbar_turakhonzoda@mail.ru

РАҚАМИКУНОНИИ ИННОВАТСИЯ ҲАМЧУН МУҲАРРИКИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

Дар ин мақола масъалаи ҳамгироии ду раванд — рақамикунонии инноватсия ва рушди иқтисодиёти сабз — мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки рақамикунонии инноватсия метавонад ҳамчун муҳаррики асосии тағйироти сабз ва рушди устувор баромад кунад. Бо истифода аз технологияҳои рақамӣ, аз қабili зеҳни сунъӣ, таҳлили маълумоти бузург, интернетӣ ашёҳо ва шабакаҳои интеллектуалӣ, имконпазир мегардад, ки самаранокии соҳаҳои иқтисодӣ афзоиш ёфта, таъсири инсон ба муҳити зист коҳиш ёбад. Дар мақола ҷолишҳои асосӣ ва роҳҳои амалии рушди ҳамгироии рақамикунонӣ ва иқтисоди сабз барои кишварҳои дар ҳоли рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: рақамикунонии инноватсия, иқтисодиёти сабз, рушди устувор, энергияи оқилона, зехни сунъӣ, интернетӣ ашёҳо, экология, сиёсати инноватсионӣ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ИННОВАЦИЙ КАК ДВИГАТЕЛЬ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается взаимосвязь между цифровизацией инноваций и развитием зелёной экономики. Автор подчёркивает, что цифровизация становится ключевым двигателем устойчивого развития, обеспечивая более эффективное использование природных ресурсов и снижение экологической нагрузки. Использование технологий искусственного интеллекта, Big Data, интернета вещей и интеллектуальных сетей способствует повышению прозрачности, эффективности и экологичности экономических процессов. В работе определяются основные вызовы и предлагаются рекомендации по интеграции цифровых и «зелёных» стратегий для стран с развивающейся экономикой, в частности для Таджикистана.

Ключевые слова: цифровизация инноваций, зелёная экономика, устойчивое развитие, умная энергетика, искусственный интеллект, экология, цифровая трансформация.

Дар шароити муосир, инсоният бо ду раванд рӯ ба рӯ мегардад: авҷи рушди рақамӣ ва эҳтиёҷи шадид ба рушди устувори иқтисодӣ. Ин ду раванд - рақамикунонӣ ва иқтисодиёти сабз - метавонанд на танҳо якдигарро пурра созанд, балки дар ҳамгироӣ тавонанд заминаи як ҷаҳони солим, тоза ва устуворро фароҳам оваранд. Махсусан, рақамикунонии инноватсия ҳамчун муҳаррики асосии тағйироти сабз дар соҳаҳои гуногун баромад мекунад. Ҳарду раванд - ҳам иқтисоди сабз ва ҳам рақамикунонӣ - ҳамчун воқуниши инсон ба мушкилоти асри XXI, аз қабили тағйирёбии иқлим, камшавии захираҳои табиӣ, афзоиши аҳоли ва рушди бесобикаи технологӣ ба вучуд омадаанд.

Иқтисоди сабз - модели иқтисодӣ башумор меравад, ки ба ҳифзи муҳити зист, истифодаи самараноки энергия ва захираҳои табиӣ, коҳиши партовҳо ва паст кардани таъсири инсон ба иқлим равона гардидааст. Дар навбати худ, рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки равандҳои идоракунии, истеҳсолот ва хизматрасонӣ ба таври муассиртар, шаффофтар ва каммасрафтар анҷом дода шаванд. Ҳамин тавр, технологияи рақамӣ метавонад воситаи пуриқтидор барои ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисоди сабз гардад.

Аҳамияти мавзӯ дар он аст, ки ҳамгироии ду раванд - рақамикунонӣ ва иқтисоди сабз метавонад дар сатҳи миллӣ ва глобалӣ як модели инноватсионӣ ва устувор барои рушди иқтисодӣ ба вучуд оварад. Кишварҳое, ки ин ҳамгироиро ба таври оқилона роҳандозӣ кардаанд (ба мисли Шветсия, Сингапур, Олмон), тавонистанд бо истифодаи технологияҳои рақамӣ микдори партовҳоро коҳиш дода, самаранокии истифодаи захираҳоро зиёд кунанд ва сатҳи зиндагии аҳолиро боло баранд.

Барои кишварҳое мисли Тоҷикистон, ки ҳам бо мушкилоти экологӣ (фарсоиши замин, тағйирёбии иқлим, камобӣ) ва ҳам бо зарурати рақамикунонии инфрасохтор, идоракунии давлатӣ ва соҳаҳои истеҳсоли рӯ ба рӯ ҳастанд, омӯхтани ин мавзӯ аҳамияти калидӣ дорад. Ҷорӣ намудани таҷрибаи байналмилалӣ ва мутобиқ кардани он ба воқеиятҳои маҳаллӣ метавонад ба рушди устувори иқтисод, кам кардани вобастагӣ аз захираҳои табиӣ ва ҷалби сармоягузори сабз мусоидат намояд. Рақамикунонии инноватсия раванди истифодаи технологияҳои рақамӣ барои таҳия, татбиқ ва густариши навоариҳо мебошад. Ин раванд аз истифодаи:

- зехни сунъӣ (AI);
- таҳлили маълумоти бузург (Big Data);
- интернетӣ ашёҳо (IoT);
- технологияҳои блокчейн ва ғайра.

Ин технологияҳо имконият медиҳанд, ки равандҳои истеҳсоли самарабахш шаванд, талафоти манбаъҳо кам гардад ва қарорҳои идоракунии дақиқтар қабул карда шаванд.

Иқтисодиёти сабз - низоми иқтисодиест, ки дар он рушди иқтисодӣ бо нигоҳ доштани муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ тавҷҳ аст. Ҳадафи асосии он:

- коҳиши партовҳои зараровар,
- истифодаи манбаҳои барқароршаванда (энергияи офтоб, шамол, об),
- баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии иҷтимоӣ бидуни осеби муҳити зист мебошад.

Мониторинг ва таҳлили экологӣ

Бо ёрии сенсорҳои рақамӣ ва IoT имконпазир мегардад, ки ҳолати муҳити зист дар вақти воқеӣ назорат бурда шавад - ин ба ҳукуматҳо ва ширкатҳо имконият медиҳад, ки ғавран чораҳои лозим андешанд.

Энергияи оқилона ва шабакаҳои интеллектуалӣ

Технологияҳои рақамӣ дар бахши энергетика имконият медиҳанд, ки истеҳсол ва истеъмоли нерӯ ба таври автоматикӣ идора карда шавад. Масалан, шабакаҳои Smart Grid метавонанд талаботи нерӯро дар вақтҳои гуногун танзим намуда, талафотро коҳиш диҳанд.

Тақвияти устувории кишоварзӣ

Технологияҳои рақамӣ ба деҳқонон имкон медиҳанд, ки маълумот дар бораи обу ҳаво, намнокии хок, фишорҳои биологӣ ва дигар омилҳоро таҳлил кунанд ва самти фаъолияти худро тағйир диҳанд. Ин боиси истифодаи камтари захираҳо ва об мегардад.

Ҷолишҳо ва мушкилоти асосӣ

- Камбуди инфрасохтори рақамӣ дар кишварҳои дар ҳоли рушд;
- Нобаробарӣ дар дастрасӣ ба технологияи рақамӣ байни табақаҳои гуногуни ҷомеа;
- Хатарҳои амнияти рақамӣ ва муҳофизати маълумот;
- Набудани сиёсатҳои равшани ҳамгирӣ байни рушди рақамӣ ва экологӣ.

Пешниҳодҳо барои рушди ҳамгироии рақамикунонии инноватсия ва иқтисодиёти сабз:

1. Ташкили барномаҳои миллӣ барои рақамикунонии соҳаҳои муҳими иқтисоди сабз.
2. Дастгирии стартапҳо ва ширкатҳои инноватсионӣ, ки дар самти экологӣ фаъолият мекунанд.
3. Гузаронидани маъракаҳои омӯзишӣ ва маърифатӣ оид ба нақши технология дар ҳифзи муҳити зист.
4. Таъмини ҳамкории байналмилалӣ дар мубодилаи таҷриба ва технологияҳои сабз.

Иқтисоди сабз равандеро дар бар мегирад, ки рушди иқтисодӣ ҳамзамон бо:

- ҳифзи муҳити зист;
- коҳиши партовҳои газӣ гулхонаӣ;
- истифодабарии самараноки захираҳо

амалӣ шавад.

Рақамикунонии инноватсия дар замони муосир на танҳо як раванд, балки як зарурат барои рушди устувор ва созанда аст. Дар шароити тағйирёбии иқлим ва зиёдшавии аҳоли, гузариш ба иқтисоди сабз тавассути технологияи рақамӣ метавонад калиди наҷоти сайёра ва зиндагии солими наслҳои оянда гардад. Дар ин роҳ, ҳамкории байни давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши калидӣ дорад. Рақамикунонӣ на танҳо як раванд, балки як инқилоби технологист, ки ба кулли соҳаҳои иқтисод ва ҷомеа таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, дар заминаи рушди устувор, рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки истифодаи захираҳои табиӣ оптимизатсия шавад, партовҳо кам шаванд ва системаи назорат бар муҳити зист тақвият ёбад. Аз тарафи дигар, бо шиддат гирифтани мушкилоти экологӣ - ба мисли гармшавии глобалӣ, ифлосшавии ҳаво ва об, кам шудани манобеи табиӣ - зарурати гузариш ба иқтисоди сабз зиёд мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ли Чинлин, Ван Ю, Чан Лин (2022) Иқтисоди рақамӣ, инноватсияи технологӣ ва самаранокии иқтисодиёти сабз: Далелҳои таҷрибавӣ аз 277 шаҳри Чин. *Managerial and Decision Economics*. <https://doi.org>.

2. Iu, R., Li, X., & Chen, J. (2023). *How does the digital economy affect green innovation efficiency: Evidence from China*. Journal of Environmental Planning and Management. <https://doi.org>.

3. Чоудхури А. А., Султона А., Рахмон М. М. (2024). Таквияти иқтисоди сабз бо зехни сунъӣ: Нақши истифодаи энергия ва сармояи хориҷӣ дар ИМА. <https://arxiv.org/abs/2501.14747>.

4. Zhao, B., Chen, C., & Wang, S. (2020). *Development of IoT Technologies for Air Pollution Prevention and Improvement*. Aerosol and Air Quality Research, 20(11), 2550–2565 <https://doi.org>.

5. Вазорати рушди иқтисод ва савдо. (2023). Гузориши солона. Сомонаи расмӣ: www.medt.tj.

6. Гузориши солонаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ (2023). www.medt.tj.

7. Назаров Ш. Ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон. Душанбе: Ирфон (2020).

8. Сатторов З. Чолишҳои рушди устувори иқтисоди Тоҷикистон. Иқтисоди муосир (2022). №3, саҳ. 15 – 22.

ЗАФАРЗОДА АНУШ,

Саринспектори шуъбаи назорати гумрук Хадамоти гумрук, унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.Тел.: +992 983388888, E-mail: a.zafarzoda@mail.ru)

ХУСУСИЯТҲО ВА МУШКИЛОТИ ТАКМИЛИ НИЗОМИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Технологияҳои рақамӣ ба ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи муосир табдил меёбанд. Онҳо ба тамоми соҳаҳои ҳаёт ва фаъолияти инсон дохил мешаванд. Гумрукҳо истисно нестанд. Ҳадафи ин таҳқиқот муайян кардани мушкilot ва дурнамои татбиқи технологияҳои рақамӣ дар амалиёти мақомоти гумрук мебошад. Асоси методологии тадқиқот маҷмӯи усулҳои тадқиқоти илмӣ, аз ҷумла усулҳои умумии илмӣ таҳлил, синтез, индуксия ва дедуксия, инчунин усулҳои махсуси илмӣ, аз қабili таҳлили системавӣ ва тафаккури мантиқӣ буд. Тадқиқот тасдиқ мекунад, ки амалиёти гумрукӣ мустақиман бо таҳия ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук робита дорад. Сарфи назар аз дурнамои равшани рақамикунонии минбаъдаи гумрук, мушкilotи муайян боқӣ мондаанд.

Калидвожаҳо: технология, гумрук, тафаккури рақамӣ, рақамисозӣ, манфиатҳо, таҳлил, таҷриба, арзёбӣ.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Цифровые технологии становятся неотъемлемой частью современного общества. Они проникают во все сферы жизни и деятельности человека. Таможня не является исключением. Целью данного исследования является выявление проблем и перспектив внедрения цифровых технологий в деятельность таможенных органов. Методологической основой исследования стал комплекс научных методов исследования, включающий общенаучные методы анализа, синтеза, индукции и дедукции, а также научные методы, такие как системный анализ и логическое мышление. В исследовании подтверждается, что таможенные операции напрямую связаны с развитием и внедрением цифровых технологий в деятельность таможенных органов. Несмотря на очевидные перспективы дальнейшей цифровизации таможенных органов, сохраняются и некоторые проблемы.

Ключевые слова: технологии, таможенные органы, цифровое мышление, цифровизация, преимущества, анализ, опыт, оценка.

Дар давраи трансформатсияи ҷаҳонии рақамӣ, хадамоти гумрук дар саросари ҷаҳон технологияҳои инноватсиониро фаъолон татбиқ мекунад, то равандохоро самараноктар, шаффофтар ва барои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ кулай гардонанд. Рақамизатсияи амалиёти гумрукӣ на танҳо гузаштан аз ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ба электронӣ, балки дигаргунсозии амиқи тамоми системаест, ки ба суръат бахшидан ба гардиши савдо, кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва беҳтар намудани амният нигаронида шудааст. Муҳимияти ин

мавзӯ аз афзоиши босуръати тичорати байналмилалӣ ва афзоиши рақобат дар бозорҳои ҷаҳонӣ бармеояд.

Технологияҳои муосир ба мақомоти гумрук имкон медиҳанд, ки борро зудтар коркард кунанд, ҳатогиҳои инсониро кам кунанд ва хароҷоти тичоратро кам кунанд. Аммо, сарфи назар аз бартариҳои ошкор, раванди рақамисозӣ бо як қатор мушкилот рӯбарӯ аст: маҳдудиятҳои техникӣ, нарасидани кадрҳои соҳибхитосос ва ҳатарҳои киберамният.

Мақолаи мазкур вазъи кунунии рақамикунонии амалиёти гумрукиро таҳлил намуда, натиҷаҳои бадастомадаро арзёбӣ намуда, дурнамои рушди минбаъдаро муайян мекунад [1]. Рақамизатсия дар гумрук як раванди фарогирест, ки автоматикунунии амалиёти муқаррарӣ, татбиқи системаҳои интеллектуалии таҳлили маълумот ва эҷоди платформаҳои ягонаи рақамӣ барои ҳамкории байни иштирокчиёни савдои хориҷӣ ва сохторҳои давлатиро дар бар мегирад.

Афзалиятҳои асосии рақамикунонии амалиёти гумрукӣ инҳоянд:

1. Коҳиш додани вақти коркарди бор. Ба шарофати декларатсияҳои электронӣ ва системаҳои автоматии санҷиш вақти барасмиятдарории гумрукӣ аз чанд рӯз то чанд соат ва дар баъзе мавридҳо то дақиқаҳо кам карда шуд.

2. Баланд бардоштани шаффофият. Ҳама марҳилаҳои назорати гумрукӣ ба таври электронӣ сабт карда мешаванд, ки ҳатарҳои коррупсиониро коҳиш медиҳанд ва эътимоди соҳибкоронро афзоиш медиҳанд.

3. Соддасозии расмиёти иштирокчиёни савдои беруна. Платформаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки ҳуҷҷатҳо пешниҳод карда шаванд ва ҳолати борро онлайн бидуни ҳузури шахс пайгирӣ кунанд.

4. Кам кардани хароҷот. Автоматизатсия ҳатогиҳои инсониро коҳиш медиҳад ва хароҷоти логистикиро коҳиш медиҳад.

Асоси ҳукукии рақамисозии амалиёти гумрукиро созишномаҳои байналмилалӣ, аз қабили Конвенсияи Киото ва стандартҳои Созмони ҷаҳонии гумрук, инчунин стратегияҳои миллӣ, аз қабили барномаи гумрукии рақамиро таъмин мекунад.

Технологияҳои муосир дар соҳаи гумрук автоматизатсия ва декларатсияҳои электрониро дар бар мегиранд. Системаи декларатсияи электронӣ (ЭД) як механизми муосири пешниҳод ва коркарди декларатсияҳои гумрукӣ дар формати рақамӣ буда, раванди барасмиятдарории гумрукиро ба таври назаррас суръат ва соддатар мекунад [2].

Афзалиятҳои эълomiaҳои электронӣ кам кардани вақти коркардро дар бар мегиранд, зеро эълomiaҳоро дар тӯли чанд дақиқа сабт кардан мумкин аст; кам кардани ҳатогиҳо ба тӯфайли санҷиши автоматии маълумот; қори фосилавӣ, зеро декларантҳо дар гумрук ҳузур надоранд ва шаффофият, зеро тамоми марҳилаҳои коркарди эълomia дар ҳисоби шахсии онҳо пайгирӣ карда мешавад.

Гузариш ба эълomiaҳои электронӣ яке аз қадамҳои аввалин дар самти рақамисозӣ буд. Таҷрибаи кишварҳои пешоҳанг дар фаъолияти гумрук, ба хусус дар шароити рақамикунонӣ метавон ба инобат гирифт. Яъне рақамикунонӣ на танҳо манфиятнок аст, дилхоҳ навагонӣ тарафҳои мусбӣ ва манфии худро дорад. Масалан, дар Русия ҳиссаи эълomiaҳои электронӣ ба 99% расида, вақти коркарди миёна дар муқоиса бо 5-7 рӯз бо гардиши ҳуҷҷатҳои қоғазӣ то 1-2 соат кам карда шудааст.

То соли 2025 мӯҳри навигатсионии электронӣ метавонад барои ҳама ҳамлу накли байналмилалӣ дар доираи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё (ЕОИИ) ҳатмӣ шавад. Ин системаи ягонаи назоратро ба вучуд меорад, шаффофияти логистикиро афзоиш медиҳад ва ҳатари қочокро ба ҳадди ақалл кам мекунад [4].

Вобаста ба натиҷаҳо, ки дар самти рақамикунонии амалиёти гумрукӣ аз рӯи кишварҳо ба даст оварда шудаанд, якчанд ҷанбаҳоро метавон қайд кард: масалан дар Русия пас аз ҷорӣ шудани низомии "Гумрукҳои рақамӣ" вақти барориши мол 40% кам карда шуд.

Дар Сингапур, ҳамгироии ҳамаи марҳилаҳои тозакунии ба платформаи ягонаи TradeNet вақти коркарди борро 50% кам кард.

Дар Нидерландия, истифодаи blockchain қаллобиро 30% коҳиш дод.

Сарфи назар аз муваффақиятҳо дар ин самт, раванди рақамисозӣ бо як қатор мушкilotи техникӣ ва ташкилӣ рӯбарӯ аст, аз ҷумла:

Мушкilotи техникӣ. Бисёре аз кишварҳо то ҳол системаҳои кӯҳнаеро истифода мебаранд, ки бо технологияҳои муосир номувофиқанд.

Норасоии кадрҳо. Танҳо 30% кормандони Хадамоти федералии гумруки Русия омӯзиши саводнокии рақамиро гирифтаанд.

Таҳдидҳои киберӣ. Шумораи ҳамлаҳо ба системаҳои гумрукӣ дар соли 2022 25% афзоиш ёфтааст. Дурнамои асосии рақамикунонии амалиёти гумрукӣ ҳамгирой бо системаҳои байналмилалӣ (масалан, стандартҳои СҚТ), эҷоди платформаҳои ягонаи рақамӣ барои ҳамкории байни ҳамаи иштирокчиёни савдои хориҷӣ ва татбиқи ҳисоббарории квантӣ ва АИ барои пурра автоматикунории назорати гумрукӣ то соли 2030 мебошад.

Рақамизатсияи амалиёти гумрукӣ раванди бебозгашт аст, ки аллакай натиҷаҳои назаррас дода истодааст: гардиши савдои суръатбахш, коҳиши хароҷот ва баланд бардоштани шаффофият.

Бо вучуди ин, барои пурра татбиқ кардани иқтидори технологияҳои рақамӣ, бояд як қатор мушкilot, аз ҷумла модернизатсияи инфрасохтор, омӯзиши кадрҳо ва беҳбуди амнияти киберӣ ҳал карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Спартак А. Н. Перспективные направления участия России в международной торговле услугами // Российский внешнеэкономический вестник. – 2015. – № 9. – С. 28-39. – EDN ULDXFH.

2. Худжатов М. Б. Совершенствование таможенных операций путем внедрения принципов автоматического распределения деклараций на товары / М. Б. Худжатов, Е. П. Нартова // Маркетинг и логистика. – 2020. – № 6(32). – С. 72-82. – EDN KMBXBR.

3. ФНС России <https://www.nalog.gov.ru/rn77> [Электронный документ] (Дата обращения 09.04.2025г.)

4. Спартак А. Н. Перестройка в российском экспорте // Российский внешнеэкономический вестник. – 2017. – № 4. – С. 3-13.

5. Арский А. А. Информационная логистика во внешнеэкономической деятельности // Мир современной науки. – 2015. – № 3(31). – С. 48-51. – EDN UDOULL.

6. Нидоев Н.Ф. Дурнамои рушди иқтимоию иқтисодӣ ва такмили танзими давлатии мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ф. Нидоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. № 3 (37). С. 16-23.

7. Ниёзов Б.С. Мукамалгардонии системаи автоматикунонидашудаи ягона дар мақомоти гумрук / Б.С. Ниёзов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. № 4-2 (39). С. 176-181.

8. Соибов З.М. Заминаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии ташаккули мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / З.М. Соибов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2020. № 2 (30). С. 268-273.

9. Шоназари Х.Г., Гулмирзоев Р.Н., Зафарзода А. Цифровизация таможенных органов Республики Таджикистан: перспектива перехода на мировую систему таможенных данных ASYCUDA -С 157-160.

АҲМАДОВА ПАРИГУЛ БЕГМУРОДОВНА,

муаллими калони кафедраи математикаи олӣ ва фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Деҳотӣ ^{1/2}.

Тел.: (+992) 918735479. Email: umijon@mail.ru.

БАЪЗЕ МУАММОҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф баъзе муаммоҳои рушди соҳибкории экологиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ саривактӣ буда, дар рушди иқтисодиёти инноватсионии кишвар саҳми арзанда гузошта метавонад.

Соҳибкориҳои экологӣ ба танзим ва дастгирии давлатӣ зарурати объективӣ дорад. Дар ҳолати танзим ва дастгирии давлатӣ дурнамои тараққиҳои ояндаи соҳибкориҳои экологӣ вобаста буда, метавонад бо истифода аз захираҳои табиӣ ва имкониятҳои мавҷуда маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ба бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ истеҳсол намуда, бо ин васила дар рушди иқтисодиёти инноватсионии кишвар саҳми муносиб гузорад. Рушди соҳибкориҳои экологӣ на танҳо бо мақсади саломатии ҷамъият, балки ба ҳифзи муҳити зист низ таъсири мусбӣи ҳудуд мерасонад.

Вожаҳои калидӣ: экология, муҳити зист, соҳибкориҳои экологӣ, сайёҳии экологӣ, рушди экологӣ-иқтисодӣ, хизматрасониҳои экологӣ, истеҳсоли молҳои экологӣ, таълим ва тарбияи экологӣ.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор исследует некоторые загадки развития экологического предпринимательства в Республике Таджикистан. Авторы отмечают, что в Республике Таджикистан формирование и развитие экологического предпринимательства является своевременным и может внести ценный вклад в развитие инновационной экономики страны.

Экологическое предпринимательство объективно нуждается в государственном регулировании и поддержке. При условии государственного регулирования и поддержки будущие перспективы развития экологического предпринимательства могут зависеть от использования имеющихся природных ресурсов и возможностей для производства экологически чистой и соответствующей мировому рынку продукции, тем самым внося соответствующий вклад в развитие инновационной экономики страны. Развитие экологического предпринимательства оказывает положительное влияние не только на здоровье населения, но и на охрану окружающей среды.

Ключевые слова: экология, окружающая среда, экологическое предпринимательство, экологический туризм, эколого-экономическое развитие, экологические услуги, производство экологических товаров, экологическое образование и образование.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, афзоиши истеҳсоли молҳои саноатӣ масъалаи таъмини ҳифзи муҳити зист, нигоҳ доштани вазъи мусоиди экологӣ барои фаъолияти баъдии инсон дар рушди муносибатҳои низоми ҷамъиятӣ аҳамияти калони иҷтимоию иқтисодӣ дорад. Дар шароити муосир вазъи экологии минтақаҳо бояд таҳти назорати доимӣ қарор гирифта шавад. Зеро афзоиши корхонаҳои саноатӣ, воситаҳои нақлиёт, тағйирёбии иқлим, гармшавии боду ҳаво, обшавии пирахҳои бузург, истифодаи аз меъёр зиёди захираҳои табиӣ, коҳиш ёфтани захираҳои табиӣ ва монанди инҳо аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки боиси ифлосшавии муҳити зист ва хатарҳои экологӣ дар минтақаҳо мегарданд.

Аз ин лиҳоз, таваҷҷӯҳи асосӣ бояд ба рушди минтақа, ки дар сиёсати экологӣ нақши пешбарандаро мебозад ва аҳамияти бештар пайдо мекунад, дода шавад. Оид ба ин масъала ҳамасола дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдаи миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷӯҳи хосса зоҳир намуда, аз ҷумла, қайд намуданд: “Бо мақсади ба тағйирёбии иқлим мутобиқ гардонидани иқтисоди миллӣ, ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани вазъи экологии мамлакат воридоти нақлиёти барқӣ ба кишвар, яъне электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо ва монанди инҳо аз пардохтҳои андозӣ ва гумрукӣ пурра озод карда шаванд. Вобаста ба ин, Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки ҷиҳати тадриҷан муҳайё сохтани инфрасохтор ва дигар шароити зарурӣ барои истифодаи ҷунин воситаҳои нақлиёт дар қаламрави кишвар ҷорачӯӣ намояд”[4].

Ҳамзамон, вобаста ба ин масъала дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ҷунин омадааст: “Мушкилоти экологӣ ва осебпазирӣ, хусусан дар шароити коҳишдиҳӣ ва мутобиқат ба тағйирёбии иқлим назаррас боқӣ мемонанд. Ба ин ҳадафҳо истифодаи оқилонаи захираҳои об, таъмини устувории маҳалҳои аҳолинишин, андешидани тадбирҳои фаврӣ оид ба мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, муҳофизати экосистемаҳои хушкӣ, таназзулҳои замин, пешгирӣ ва аз байн бурдани

окибатҳои офатҳои табиӣ, инчунин беҳтар намудани дастрасӣ ба оби тоза ва беҳдошт дохил мешаванд. Аҳолии деҳоти Тоҷикистон бештар аз таназзулҳои муҳити зист осебпазиранд” [5].

Соҳибкории экологӣ фаъолияти истеҳсоли мол, иҷрои кор ва хизматрасонӣ мебошад, ки самти асосии он ҳифз ва барқарорсозии муҳити зист ва ҳифзи захираҳои табиӣ мебошад [2]. Моҳияти соҳибкории экологӣ дар табиати худ аз як тараф ин майли зиёд кардани ғоида аст, ки ба ҳар як намуди соҳибкорӣ хос аст, аз тарафи дигар, иҷрои вазифаҳои хеле муҳимми иҷтимоию экологӣ мебошад.

Соҳибкории экологӣ метавонад қариб дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёти воқеӣ рушд кунад. Ин фаъолияти истеҳсолӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ, қарздиҳӣ мебошад, ки ҳадафи он барқарор кардани муҳити зист ва ҳифзи захираҳои табиӣ мебошад.

Барои ноил гардидан ба ин натиҷаҳо дастгирии давлат ва таваҷҷӯҳ, дар баробари ин дарки шаҳрвандон лозим аст. Барои мисол, дар Олмон, ҳангоми насби панели офтобӣ ва батарея, давлат як қисми арзиши таҷҳизотро субсидия мекунад. Дар шароити мо бошад ин қарорҳо барои одамони одӣ хеле гарон мебуданд. Аз ҷумла, соҳибкории экологӣ барои ҳалли як қатор вазифаҳои муҳим, аз қабili қоркарди партовҳои истеҳсолӣ ва истеъмоли, партофтани онҳо ва истифодаи дубораи онҳо ҳамчун захираҳои дуюмдараҷаи моддӣ ва энергетикӣ пешбинӣ шудааст.

Нақши соҳибкории экологӣ дар баҳши сайёҳӣ махсусан калон аст. Самаранокии фаъолияти фароғатӣ пеш аз ҳама аз сифати муҳити зист вобаста хоҳад буд ва ҳама гуна сармоягузориҳои давлат ба барномаи миллии тандурустӣ дар муҳити номусоиди экологӣ самарави дилхоҳ намедихад.

Соҳибкории экологӣ ин фаъолият оид ба истеҳсоли молҳо, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ буда, самти асосии он ҳимоя, барқарор намудан ва ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист мебошад [6].

Гузашта аз ин, тичорати экологӣ бояд на танҳо ҳамчун фаъолият оид ба ташкили техника ва технологияи экологӣ, ки ба қоғиш додани ифлосшавии муҳити зист мусоидат мекунад, балки ҳамчун истеҳсоли ғоидаовари мол ва хизматрасониҳои барои ҷомеа зарурӣ бо истифода аз технологияҳои каммасраф ва сарфаи энергия фаҳмида шавад.

Бояд зикр намуд, ки ташаккули соҳибкории экологии муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои муҳими барномаҳои рушди устувори иқтисодии кишвар буда метавонад. Истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, кор ва хизматрасониҳои табиноти ҳифзи табиатдошта самти асосии фаъолияти соҳибкории экологӣ мебошад.

Омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа оид ба рушди соҳибкории экологӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки соҳибкории экологӣ дорои иқтисодии баланд буда, имкони истифодаи механизмҳои худташаккулёбии соҳаро дар баҳши экология, хусусан, агар дар ин маврид аз тарафи давлат дастгирии босамар ёбад, ба вуҷуд меорад.

Соҳибкории экологӣ, ки аз ҷониби давлат дастгирӣ карда мешавад, на танҳо тичорати бонуфуз, балки ғоидаовар низ мебошад. Тибқи нишондиҳандаҳои омӯрӣ ҳаҷми маҳсулоти дар бозори экологӣ истеҳсолшаванда аз 600 то 2 триллион долларро ташкил медиҳад ва суръати афзоиш аз 5,5 то 7% дар як солро ташкил медиҳад. Саҳми тичорати экологӣ ба ММД-и кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА ва Ҷопон аз 10 то 24% -ро ташкил медиҳад. Бозори дохилии ИМА барои истеҳсоли маҳсулот ва хизматҳои экологӣ ҳамаасола 37 миллиард доллар, Ҷопон – 30 миллиард доллар, Олмон – 20 миллиард доллар, Фаронса – 10 миллиард долларро ташкил медиҳад. Дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ, аз ҷумла ИДМ, истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои экологӣ ҳамаасола 20 миллиард долларро ташкил медиҳад.

Барои ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои соҳибқороне, ки ба ин ҷода қадам мениҳанд, нақши бозори қору ҳадамоти экологӣ ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст. Илова бар ин, оид ба таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва ба қор таъмин намудани шаҳрвандон ҷӣ дар доираи

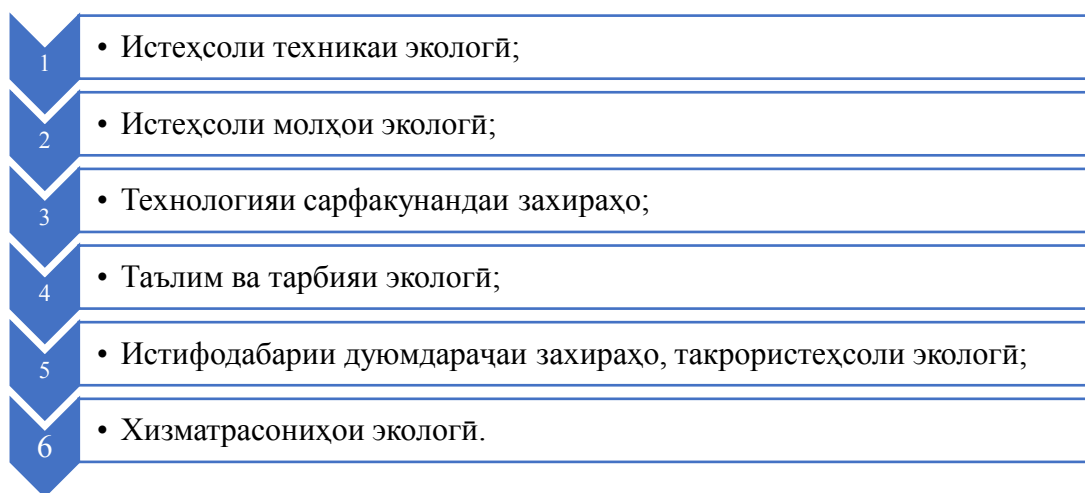
соҳибкорӣ ва ҷӣ дар бозорҳои қору ҳадамоти экологӣ қадамҳои устувор ба шумор меравад.

Оид ба ин масъала дар кишварҳои тараққикардаи хориҷӣ ҳанӯз дар нимаи дуҷуми асри гузашта қораандешӣ намуда, фаъолияти соҳибқорӣи экологӣ ва бозори хизматрасонӣҳои экологиро роҳандозӣ намуда буданд.

Дар Федератсияи Россия ҳанӯз то соли 1991 шумораи соҳибқорӣи экологӣ аз 17 ҳазор зиёд гардида буд, ки 40% аз шумораи онҳо ба фаъолияти ҳадамоти миёнаравӣи фуруши захираҳои табиӣ машғул буданд.

Нишондиҳандаҳои асосие, ки ҳолати экологиро тавсиф медиҳанд, инҳо мебошанд:[1]

- ба ҳаво баровардани партовҳои сектори саноатӣ, махсусан саноати маъдани қуҳӣ;
- ҳаҷми зиёди моддаҳои ифлосқунанда дар шаҳру ноҳияҳои вилоят;
- арзиши фондҳои асосии сарфақунандаи захираҳои табиӣ;
- хароҷотҳои ҳифзи муҳити зист ба ҳаҷми воҳиди маҳсулоти саноатӣ;
- афзоиши сатҳи беморӣ аз омилҳои муҳити зист.

Расми 1. Самтҳои асосии соҳибқорӣи экологӣ

Мавриди зикр аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами кишварҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд бонқҳои тичоратӣ ва давлатӣ бо соҳибқороне, ки дар баҳши экология фаъолият менамоянд, ҳамқориро мустаҳкам намуда, дар амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист сатҳи арзандаи ҳешро гузоранд.

Ба мушкилоти асосии рушди соҳибқорӣи экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоро дохил намудан мумкин:

- ✓ эътироф нашудани соҳибқорӣи экологӣ ҳамчун объекти алоҳидаи танзими ҳуқуқӣ;
- ✓ сиёсати иқтисодӣ барои “микроиқлим” зарурӣ муҳайё нагардидааст;
- ✓ рушд нақардани истеҳсоли маҳсулоти экологӣ;
- ✓ ташаққул наёфтани тафакқури экологӣ дар асоси дониши ҳатарҳои истеҳсолӣ (аз қумла, экологӣ) ва рақобатпазирии молҳои истеҳсолшуда;
- ✓ тафакқури аҳолии кишвар ҳанӯз ҳам ҳислати маҷбурӣ дорад, ки он самараи хуб намедиҳад;
- ✓ Мониторинги муҳити зист дар ҳоли ҳозир дараҷаи ғайриқаноатбахш.

Дар асоси мушкилоти болозикр, мо метавонем ҳулоса қард, ки барои рушди пурсамари соҳибқорӣи экологӣ ҳамчун самти иқтисоди бозорӣ ба мо устувору тараққикарда лозим аст.

Инқишофи тичорати экологӣ метавонад вазъияи экологии кишвар, беҳтар намудани муҳофизати муҳити зист ва истифодаи сарватҳои табииро ба таври қуллӣ тағйир диҳад.

Барои дастгирии соҳибқорӣи экологӣ ва баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорӣ андешидани қораҳои зерин талаб қарда мешавад: [2]

- ✓ додани қарзҳои мақсаднок барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки ба муҳити зист ниғаронида шудаанд;

- ✓ аз андоз озод кардани қисми фоидаи корхона, ки ба он тақсим карда шудааст, ба мақсад мувофиқ аст;
- ✓ лоиҳаҳои сармоягузорӣ, барои истифода бурдани хӯрдашавиҳои тезондашуда шароити зарурӣ муҳайё меkunанд;
- ✓ фоидаи молиявӣ ва ҳуқуқӣ ба корхонаҳое, ки фаъолиятшон бо беҳтар намудани сифати муҳити зист алоқаманд аст;
- ✓ ташаккули инфрасохтор, ки дастрасии ҳадамот ва захираҳои заруриро барои субъектҳои соҳибкории экологӣ таъмин мекунад;
- ✓ таъсис додани фондҳои хусусӣ ё сармоягузорӣ, ки метавонанд маблағгузорию муштаракро таъмин кунанд;
- ✓ лоиҳаҳои сармоягузорию экологӣ, ки ба дастгирии соҳибкории экологӣ нигаронида шудаанд;
- ✓ баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар соҳаи дастгирии соҳибкории хурд.

Танзими самараноки ҳуқуқӣ метавонад ба ҷалби сармоягузорӣ ва соҳибкории экологӣ дар кишвар тақдир бахшад.

Айни замон дар ҷумҳурӣ ба тақмили низоми идоракунии корхонаҳо ва обод кардани минтақаҳо таваҷҷӯҳи хосса зоҳир мегардад. Дар самти экология ва амнияти экологӣ авлавиятҳои рушд муайян гардида, самаранокии идоракунии экологӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди устувори минтақа маҳсуб меёбад. Барои ноил шудан ба ин мақсад муаммоҳои ба ҳам алоқаманд, ба монанди ташкили низоми самараноки идоракунии муҳити зист, ташкили “иқтисоди сабз”, ташаккули шуури экологии аҳоли бояд ҳал карда шаванд.

Рушди иқтисодии ҳар як минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар шароити афзоиши истеҳсоли молҳои саноатӣ, фаъолияти инноватсионӣ, сармоягузорӣ таваҷҷӯҳи бештари худро ба он медиҳанд, ки фоидаи зиёдеро ба даст оваранд. Вале дар ин равиш ба масъалаи ифлосшавии муҳити зист аҳамияти махсус намедиҳанд ва бинобар ин минбаъд новобаста аз сатҳи самаранокии иқтисодӣ вазъи таъсирасонӣ ба табиат бояд танзими худро ёбад.

Барои мукамалгардонии соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи тадбирҳои зерин бояд андешида шаванд:

1. Тадбирҳо дар соҳаи идоракунии партовҳо: сохтмон, васеъ ва таҷдиди партовҳои коммуналӣ ва иншооти коркард ва безаргардонии пеститсидҳои номуносиб ва манъшуда, ҷорӣ намудани таҷҳизот ва мошинҳо барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва нобудсозии партовҳои коммуналӣ ва заҳрнок, коркард ва безаргардонии пеститсидҳои корношоям ва манъшуда, таъсиси ихтисосҳои нави экологӣ дар донишгоҳҳои кишвар [3].

2. Тадбирҳо дар соҳаи васеъ намудани инфрасохтори экологӣ, таҳия ва татбиқи хатсайрҳои нави сайёҳию экскурсионии мавзҳои табиӣ-экологӣ, таҷдиди роҳҳои автомобилгард дар хатсайрҳои асосии сайёҳии кишвар, мусоидат ба рушди сайёҳии сабзи деҳот дар минтақаҳои кишвар тавассути гузаронидани семинарҳо, конференсҳо, вохӯриҳо барои табодули таҷриба.

3. Тадбирҳо дар соҳаи фаъолияти ба экологӣ нигаронидашудаи субъектҳои хоҷагидорӣ, сохтмон, таъмир ва таҷдиди иншооти тозакунии ва шабакаҳои канализатсия, харидани таҷҳизоти насосӣ ва технологӣ барои шабакаҳои канализатсияи шаҳрӣ, дастгоҳҳо ва таҷҳизот барои ҷамъоварию партовҳои моеъ, насб ва азнавсозии таҷҳизот барои тоза кардани гардиши газ ва ҷанг аз моддаҳои ифлоскунанда ба ҳавои атмосфера, тақмил ва азнавсозии хатҳои технологияи истеҳсоли ва таҷҳизот, баланд бардоштани сатҳи технологияҳои инноватсионӣ, каммасраф ва экологӣ, зиёд намудани ҳаҷми озмоишҳои клиникӣ.

4. Фаъолият дар соҳаи васеъ намудани сарчашмаҳои молиявӣ иқтисодӣ: афзоиши даромади бучети минтақавӣ аз ҳисоби оптимизатсияи сиёсати андоз, ки дар навбати худ ба кам кардани шумораи корхонаҳои зиёновар ва табдили иқтисодиёти ғайрирасмӣ ба расмӣ.

5. Оид ба паст кардани таъсири ҳолати техногении нақлиёти автомобилӣ: такмили заминаи меъёрии ҳуқуқии ҳифзи муҳити зист, самаранокии энергия ва истифодаи сӯзишвории алтернативии нақлиёти автомобилӣ, чорӣ намудани технологияҳои муосири нақлиёти автомобилӣ бехатар, аз ҷиҳати экологӣ тоза ва энергияи каммасраф, пурзӯр намудани назорати давлатӣ ба сифати сӯзишворӣ ва рағбанҳои молиданӣ, ки барои истифодабарии воситаҳои нақлиёт истифода мешаванд, таъмини истифодаи самараноки захираҳои сӯзишвории энергетикӣ, беҳтар намудани ҳолати техникаи роҳҳо ва ғ.

6. Баланд бардоштани маърифати экологӣ дар кишвар амалишавии унсурҳои зерин бояд таъмин карда шавад: васеъ намудани низоми таълими экологии беруназмактабии мактаббачагон, таъсиси доираҳои донишҷӯёни соҳаи экология, амалӣ намудани чорабиниҳо ва лоиҳаҳои экологӣ дар соҳаи маориф ва таҳқиқотӣ дар таълими мактабӣ, гузаронидани намоишгоҳҳо, фестивалҳо ва аксияҳо барои пешбурди фаъолият оид ба ҳифзи муҳити зист, гузаронидани маъракаҳо ва озмунҳои экологӣ дар кишвар, тайёр намудани мутахассисони соҳаи экологӣ ва ҳифзи муҳити зист, гузаронидани таҳқиқотҳои махсуси масъалаҳои муҳими экологӣ, ки ба манфиатҳои воқеии ҷомеа нигаронида шудаанд [3].

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол ташкил намудани соҳибкории экологӣ саривақтӣ буда, дар рушди иқтисодиёти инноватсионии кишвар саҳми арзанда гузошта метавонад. Соҳибкории экологӣ ба танзим ва дастгирии давлатӣ зарурати объективӣ дорад. Дар ҳолати танзим ва дастгирии давлатӣ дурнамои тараққиӣ ояндаи соҳибкории экологӣ вобаста буда, метавонад бо истифода аз захираҳои табиӣ ва имкониятҳои мавҷуда маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ба бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ истехсол намуда, бо ин васила дар рушди иқтисодиёти инноватсионии кишвар саҳми муносиб гузорад. Рушди соҳибкории экологӣ на танҳо бо мақсади саломатии ҷамъият, балки ба ҳифзи муҳити зист низ таъсири мусбӣ худро мерасонад. Дар баробари ба такмили қонунгузори соҳаи низ диққат додан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Анисимов, А. П. Экологическое предпринимательство: проблемы и перспективы / А. П. Анисимов, А. Я. Рыженков, А. Е. Черноморец // Правовое пространство России: опыт и современность. – Чебоксары: Чувашский государственный университет, 2008. – С. 7–10.

2. В. Ю. Сикорская. Экологическое предпринимательство: сущность, проблемы. «Защита окружающей среды» / В. И. Сметанин; [ред. Н. М. Щербакова]. – Москва: КолосС, 2003. – 230 с.

3. Маҳмадалӣ Б.Н. Такмили танзими омили экологӣ дар таъмини рушди устувори иқтисодиёти минтақа: назария ва амалия. Автореферати докторӣ. Хучанд 2022, 92 с.

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», (21 декабри 2021, ш. Душанбе). «Шарқи озод», 2021. С. 21.

5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. - С. 17.

6. Ҳакимзода А. Инкишофи шакл ва механизмҳои соҳибкории сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми ДДТТ. 1 (56) / 2025. Саҳ. 10-16.

ШАМСОВ ФАЙЗУЛЛО ТАБАРОВИЧ,

муаллими калони кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.

ш. Душанбе, Деҳотӣ ½; Тел.: (+992) 907807744. E-mail: faizullo_1968@mail.ru.

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ҲАМЧУН САМТИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф таъмини амнияти озуқавориро ҳамчун самти афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд намудаанд, ки таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки амнияти миллии кишвар дар ояндаи дарозмуддат, омили нигоҳдории

давлатдорӣ ва соҳибхитӣро, ҷузъи муҳими сиёсати демографӣ, шартҳои зарурии татбиқи афзалияти стратегии миллии оид ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли тавассути кафолат додани стандартҳои баланди таъминоти ҳаёт ба ҳисоб меравад.

Вожаҳои калидӣ: бозори озуқаворӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, бозори истеъмоли, маҳсулоти ҳӯрокворӣ, корхонаҳои ҳӯрокворӣ, рушди устувор, комплекси агросаноатӣ.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор рассматривает обеспечение продовольственной безопасности как приоритетное направление экономики Республики Таджикистан. Автор отметил, что обеспечение продовольственной безопасности Республики Таджикистан является одним из приоритетных направлений национальной безопасности страны в долгосрочной перспективе, фактором сохранения государственности и суверенитета, важным компонентом демографической политики, необходимым условием реализации национального стратегического приоритета по повышению уровня и качества жизни населения путем обеспечения высоких стандартов жизнеобеспечения.

Ключевые слова: продовольственный рынок, обеспечение продовольственной безопасности, потребительский рынок, продукты питания, предприятия общественного питания, устойчивое развитие, агропромышленный комплекс.

Таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои афзалиятноки стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Баҳри расидан ба ҳадафе, ки ба беҳтар шудани неқӯаҳолии сокинони кишвар мусоидат мекунад, тадбирҳои зиёде андешида шуда истодаанд. Рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ яке аз омилҳои муҳимтарини таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар мебошад.

Амнияти озуқаворӣ - вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ беҳатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму ғайол ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад;

Таъмини амнияти озуқаворӣ таҳия ва амалӣ намудани ҷорабиниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ, техникӣ, иттилоотӣ ва ҷорабиниҳои дигаре, ки асосан аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бо озуқаи ҳаётан муҳим дар сатҳи меъёрҳои муносиби илман асоснок барои қонун намудани талаботи аҳоли ва пешгирии бўҳронҳои озуқаворӣ равона шудаанд [2].

Амнияти озуқаворӣ ҳадафи ягона ва сиёсати аграриву иқтисодии давлат, ҳолати иҷтимоие мебошад, ки дар ҳар лаҳзаи он тамоми кишри ҷомеа имконияти воқеӣ ва иқтисодии дастрас намудани ҳӯрокворӣ безарарро барои таъмини зиндагии солим доро мебошад.

Амнияти ҳӯрокворӣ ҳамчун қобилияти кафолат додани давлат дар бобати қонун намудани талабот ба ҳӯрокворӣ дар сатҳе, ки ғайолияти муътадили ҳаётгузаронии аҳолиро таъмин менамояд, доништа мешавад. Дар мавриди таъмин намудани талаботи физиологии организми инсон бо моддаҳои ғизоӣ ва энергияҳо дар як маврид вазифаҳои пешгирикунанда ва табобатӣ иҷро карда мешаванд. Моеи ғамхорӣ бояд ташкили ғизои солим барои тамоми табақаҳои аҳоли бошад.

Бо мақсади баҳо додан мутобиқи ин меъёрҳо ба сатҳи муқарраршуда ва дар оянда пешбинишавандаи амнияти ҳӯрокворӣ андозаҳои мутобикро тибқи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳҳои касбӣ ва ҷинсияи синнусолиҳои аҳоли қор карда мебарояд. Барои муайян намудани андозаҳои меъёрии сатҳи беҳатарии ғизои аҳоли аз рӯи миқдор, анвои ҳӯрок,

таркиби моддаҳои ғизой ва басандагии энергетикӣ имкон дорад сабади истеъмоли, ки аз рӯи 25 номгӯи маҳсулот ҳисоб карда мешавад, истифода гардад.

Дар шароити муосири Тоҷикистон озори озуқаворӣ низоми муносибатҳои мутақобилаи субъектҳои бозор доир ба истеҳсол, нигоҳ доштан, савдои ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣ, таъмин намудани аҳоли бо ҳаҷми кофии маҳсулоти ғизой аз ҷониби истеҳсолкунандагони ватанӣ ва воридотӣ маҳсуб ёфта, таҳти таъсири сиёсати кишоварзии ҷумҳурӣ ва равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ ташаккул меёбад.

Бахши озуқаворӣ иқтисодиёти муосир маҷмӯи бисёрсоҳаи мураккаби иқтисодӣ, техникӣ, технологӣ ва иттилоотӣ инфрасохторӣ мебошад. Бозори озуқаворӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, дар он молҳои фурӯхта мешаванд, ки ҷаъолияти ҳаёти инсонро таъмин карда, ба молҳои ниёзи аввалия мансуб дониста мешаванд. Бозори молҳои озуқаворӣ низоми мураккаби ба қисмҳо ҷудошудаи мубодилаи молӣ буда, ба истеҳсолоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ алоқамандии зич дошта, пешбурди онро аз истеҳсолкунандагон то ба истеъмолкунандагони ниҳой дарбар мегирад [8].

Муқоисаи истеъмоли воқеӣ ва пешбинишаванда аз рӯи ин маҷмӯъ яке аз нишондодҳои асосии сатҳи амнияти хӯрокворӣ ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии Барномаи амнияти хӯроквории Тоҷикистон низ муайян намудани тадбирҳои муносиби иҷтимоӣ, самарабахшии иқтисодӣ ва аз ҷиҳати молиявӣ ва техникӣ иҷрошаванда, муқаррар намудани афзалиятҳо дар бобати муваффақ гаштан ба амнияти хӯрокворӣ ва рушди устувори бахши аграрӣ мебошад.

Солимии аҳоли бойгариӣ давлат мебошад ва ҳифзи амнияти хӯрокворӣ вазифаи ҳамаи мақомоти назоратии кишвар ба шумор меравад. Дар барномаҳои давлатӣ стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатии мардум дар мадди аввали назари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, мақсади асосӣ баланд бардоштани истеҳсолот ва сифати маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳисоб меравад.

Сифати молу маҳсулот яке аз масъалаҳои асосии амнияти хӯрокворӣ ва ҳифзи саломатии аҳоли мебошад. Дар ин радиф, аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаи болозикр қарору қонун ва барномаҳои махсус таҳия гардиданд. Яке аз чунин қонунҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сифат ва беҳатарии маҳсулоти хӯрокворӣ» мебошад. Дар қонуни мазкур вазифаи ҳамаи мақомоти назоратӣ оид ба ҳифзи амнияти беҳатарии аҳоли аз маводи ғизой дар алоҳидагӣ муайян карда шудааст.

Беҳатарии маҳсулоти хӯрокворӣ ин ҳолати доштани боварии асоснок ба маҳсулоти хӯрокворист, ки истифодаи он дар шароити муқаррарӣ барои саломатӣ зарарнок нест ва ба саломатии наслҳои ҳозираву оянда хатар надорад. Беҳатарии маҳсулоти хӯрокворие, ки аз беруни марзи кишвар ворид карда мешавад, тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 139 аз 31 марти 2004 «Дар бораи бақайдгирӣ, барасмиятдарорӣ ва додани ҳулосаи санитарӣ эпидемиологӣ» сурат мегирад ва назорат карда мешавад. Таъмини амнияти хӯрокворӣ аз самаранокӣ ва рушди устувори соҳаи кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Соҳаи мазкур бахши пешбарандаи иқтисодиёти ҳар кишвар дар алоҳидагӣ ва аз он ҷумла Тоҷикистон низ мебошад.

Рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини босубот ва мутаносиби аҳолии кишвар бо хӯрокворӣ ба тавассути афзоиши мунтазам ва устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромад ва таъмини шуғли аҳоли, инчунин ҳифзи захираҳои табиӣ, ки барои тавсеаи тақриристеҳсолкунӣ зарур мебошад, мусоидат менамояд. Амнияти хӯрокворӣ ва ғизо ҳамон вақт таъмин ҳисобида мешавад, ки агар хӯроквории мувофиқ (аз

нуктаи назари миқдор, сифат, бехатар будан) мавҷуд ва дастрас бошад ва ҳамаи табақаҳои ҷомеа ҳама вақт барои таъмини ҳаёти ғайбӣ ва солим чунин ҳуҷуҷвориро истеъмоли намоянд.

Ба ин мақсад масъалаҳои истифодаи оқилонаи замин, баланд бардоштани ҳолати мелиоративӣ ва ҳосилнокии он, содироти меваҳои сабзавот, аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷа ҳисоб шудаанд. Дар ин самт кори асосӣ бар ӯҳдаи вазорату муассисаҳои дахлдор ва кормандони соҳа воғузор шудааст. Вале, иҷрои он паҳлуҳои зиёде дорад, ки ниёзмандиро ба ҳамкории хориҷӣ тақозо мекунад. Аз ҷумла, сохтмони корхонаҳои нави истеҳсоли, рушди технологияи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, парвариши навъҳои нави растанӣ, мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон, рушди боғу тоқпарварӣ, ҷорводорӣ ва ғайра овардани техникаи кишоварзӣ самтҳои мебошанд, ки онҳоро дар ҳамкорӣ бо кишварҳои пешрафта амалӣ кардан мумкин аст.

Натиҷаи ин бояд дар маҷмӯъ афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба андозаи қонеъкунанда бошад. Ин нуқтаро Пешвои миллат дар Паёми худ қайд намуданд: “...нишондиҳандаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 39 миллиард сомони соли 2019-ум ба 73 миллиард сомонӣ дар соли 2024-ум расидааст, яъне дар панҷ сол 1,9 баробар афзудааст. Бо вуҷуди ин, моро зарур аст, ки бо дарназардошти вазъи ҷаҳони имрӯза, тағйирёбии иқлим, хусусан, камобӣ ва хушксолиҳои пайиҳам дар бисёр кишварҳои дунё, болоравии нархи маводи ғизоӣ дар ҷаҳон ва таъсири манфии омилҳои зикршуда ба бозори истеъмоли тамоми имкониятҳо барои рушди соҳаи кишоварзӣ сафарбар созем. Ҳамзамон бо ин, бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда масъалаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди саноати сабук ва ҳуҷуҷворӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, инчунин, ниғаҳдориву афзоиш додани содироти он ба хориҷи кишвар ҳаллу фасл карда шаванд”[6].

Таъмини амнияти озуқаворӣ миллии вазифаи аввалиндараҷаи давлат буда, ҳалли он ба як қатор омилҳо вобаста аст, ки асоси он иқтисодӣ, иқтисодии давлат, нуфузи он дар арсаи ҷаҳонӣ ва рақобатпазирӣ маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва ҳуҷуҷворӣ дар бозори ҷаҳонӣ мебошад.

Ин шартҳо ду роҳи зерини таъмини амнияти озуқаворӣ давлатро муайян мекунад:

1. Иштироки ғайбӣ дар тақсими байналмилалӣ меҳнат, бозори ҷаҳонӣ озуқа ва воридоти навъҳои ками рақобатпазирӣ маҳсулот;

2. Тамоюл ба худтаъминӣ озуқаворӣ, дастгирии истеҳсоли дохилии маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳифзи бозори дохилии озуқа аз ғасби таҳвилкунандагони беруна.

Мутобиқи муқаррароти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ҳифзи манфиатҳои миллии давлат дар давраи дарозмуддат, аз ҷумла, баланд бардоштани рақобатпазирӣ иқтисоди миллии ва ба давлати индустриалӣ-аграрӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ғайбӣ дар муносибатҳои ҷаҳонӣ ба ниғаҳдории устувории стратегӣ ва шарикӣ ба ҳамдигар ғайбӣ бахш ниғаронида шудааст, равона гардидааст [5].

Ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

Барои ноилшавӣ ба ин ҳадафи олии ҳадафҳои зерини стратегияи рушд то соли 2030 муайян шудаанд:

✓ дар навбати аввал, ин таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ мебошад;

✓ раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишвари транзитӣ;

✓ таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат мебошад;

✓ вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул дар миёни аҳолии қобили меҳнат мебошад[1].

Дар кишвари мо мушкилот ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ аз қабилӣ паст будани таҳсилоти мосир дар самти кишоварзӣ, дастгирии давлатӣ, молия ва қарз, хатарҳои иқлимӣ, обёрии заминҳои хобида, паст будани даромаднокии соҳаи кишоварзӣ, ҳувияти миллии аҳоли дар харида маҳсулоти ватанӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Вазифаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ сарфи назар аз тағйироти шароити берунӣ ва дохилӣ, инҳо шуда метавонанд:

➤ пешгӯии саривақтӣ, ошкор ва пешгирии таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба амнияти озуқаворӣ кишвар, кам кардани оқибатҳои манфии онҳо аз ҳисоби омодагии доимии низоми таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқа, ташаккули захираҳои стратегӣ озуқа;

➤ рушди устувори истеҳсоли ватанин озуқаворӣ ва ашёи хом, ки барои таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кишвар кофӣ гардад;

➤ ба даст овардан ва таъмини дастрасии моддию иқтисодии ҳар як шаҳрванди кишвар бо маҳсулоти озуқаворӣ беҳавф дар ҳаҷм ва намудҳое, ки ба меъёрҳои физиологияи истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ тарзи ҳаёти солим зарурӣ мувофиқат мекунанд;

➤ таъмини озуқаворӣ беҳатар ва бо сифати табиӣ.

Ҷадвали 1. Истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ба ҳар нафар аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023 (кг)

Солҳо Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019 %
Ғалладона	152,2	165,0	161,8	175,0	172,3	113,2
Картошка	107,9	108,7	106,2	109,6	112,4	104,2
Сабзавот	236,7	263,5	264,9	271,0	297,2	125,6
Полизӣ	76,1	80,5	83,5	84,4	99,2	130,4
Мева ва буттамеваҳо	51,4	49,7	45,3	51,3	65,2	126,8
Ангур	26,8	25,4	27,3	30,2	18,7	69,8
Гӯшт (дар вазни кушташуда)	14,8	16,0	16,7	17,5	19,6	132,4
Шир	108,5	108,5	106,3	106,6	109,2	100,6
Тухм, дона	78,7	104,5	107,4	121,4	120,2	153,3

Таҳлили истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ ба ҳар нафар аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023 нишон медиҳад, ки мҷикҳсоли ҳама маҳсулоти кишоварзӣ ба ҷуз ангур рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Дар соли 2023 назар ба соли 2019 истеҳсоли ғалла 13,2%, картошка 4,4% сабзавот 25,6%, полизиҳо 30,4%, мева ва буттамеваҳо 26,8%, гӯшт 32,4% ва тухм 53,3% зиёд гардидааст. Танҳо истеҳсоли ангур 30,2% кам шудааст, ки сабаби асоии коҳишбӣи он сардии ҳавои заминҳои солҳои 2022-2023 мебошад, ки бинобар сабаби сардии зиёди ҳаво боғҳои ангурро сард зад.

Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки қисми зиёди маҳсулоти истеҳсолшуда барои таъмини бозори истеъмоли нигаронида шуда, қисмати ками он ба хориҷа содирот карда мешавад.

Таҳлили истеъмоли маҳсулоти асосии ғизоӣ ба ҳар нафари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ соли охир нишон медиҳад, ки танҳо истеъмоли нон, маҳсулоти нонӣ ва раған ба талаботи меъёрҳо ҷавобгу буда, дигар нишондиҳандаҳои истеъмоли маҳсулоти

ғизой хеле паст мебошад. Истеъмоли картошка картошка ба 44,7%, сабзавот ва полизиҳо 77,4%, мева, буттамева ва ангур 28,7%, гӯшт 59,3%, шир 36,7%, тухм 86,7%, қанд 80,8% баробар гардидааст. Яке аз сабабҳои асосии мувофиқи меър истеъмол нагрдидани маҳсулоти асосии ғизой ин қобилияти пастии харидории аҳоли мебошад, ки наметавонанд сабади истеъмолии худро пурра қонеъ гардонанд.

Ҷадвали 2. Истеъмоли маҳсулоти асосии ғизой ба ҳар нафари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як сол (кг) дар давраи солҳои 2019-2023

Солҳо ва меъёрҳо Маҳсулоти ғизой	Меъёри физиологии тавсияшудаи Институти ғизои Ҷумҳурии Тоҷикистон, кг	Истеъмолҳои воқеӣ					Истеъмол нисбат ба меъёр дар соли 2023, бо %
		Солҳо					
		2019	2020	2021	2022	2023	
Нон ва маҳсулоти нонӣ	147,7	158,7	165,4	162,4	157,8	155,8	105,5
Картошка	92,0	42,4	41,0	41,16	40,5	41,1	44,7
Сабзавот ва полизиҳо	166,1	86,4	137,2	126,1	113,4	128,7	77,4
Мева, буттамеваҳо ва ангур	124,0	33,2	30,6	38,4	39,1	35,6	28,7
Гӯшт	40,8	13,1	28,1	26,4	21,8	24,2	59,3
Шир	115,3	63,9	63,3	54,8	41,4	42,3	36,7
Тухм	180,0	92	158	168	158,0	156,0	86,7
Қанд	20,3	15,4	19,5	17,52	15,9	16,4	80,8
Равған	16,6	17,5	18,4	17,2	17,3	19,2	115,7

Дар соли 2024 индекси нархҳои озуқаворӣ тибқи маълумоти Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии СММ127 бандро ташкил дода, нисбат ба соли 2023-юм 6,7% зиёдтар мебошад.

Индекси нархи ғалладонагӣ дар муқоиса ба моҳи ноябр бетағйир боқӣ монда, 111,3 бандро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2023-юм 9,3% камтар аст.

Индекси нархи рағани растанӣ дар моҳи декабр ба ҳисоби миёна 163,3 бандро ташкил дод, ки нисбат ба моҳи ноябр 0,5 фоиз камтар аст, аммо дар муқоиса бо моҳи декабри соли 2023-юм 33,5 зиёд мебошад. Пастшавии андаке ба қайд гирифташуда пеш аз ҳама ба паст шудани нархи рағани лубӣ ва офтобпараст вобаста буд. Нархи ҷаҳонии рапс ва рағани офтобпараст низ бинобар кам шудани талабот поён рафт.

Индекси нархи гӯшт дар моҳи декабр 119 бандро ташкил дод, ки нисбат ба моҳи ноябр 0,4% зиёд аст. Нархи гӯшт пас аз се моҳи қоҳиши устувор дар ин давра афзоишро нишон дод.

Ин афзоиш пеш аз ҳама аз сабаби болоравии нархи гӯшти гов, ки дар натиҷаи талаботи қавии ҷаҳонӣ ба вуҷуд омадааст, инчунин қатъ шудани истеҳсолот аз сабаби нигоҳдории нақшавӣ дар корхонаҳои коркард дар кишварҳои асосии содироткунанда вобаста буд. Нархи гӯшти гӯсфанд дар ҷаҳон низ боло рафтааст, ки ин аз қоҳиши забҳ дар Австралия дар пасманзари беҳтар шудани шароити чарогоҳҳо дар натиҷаи боришот сарчашма мегирад. Нархи гӯшти парранда низ аз сабаби захираҳои зиёди содиротӣ дар Бразилия каме поён рафт.

Индекси нархи маҳсулоти ширӣ дар моҳи декабри соли 2024-ум 138,9 бандро ташкил дод, ки нисбат ба моҳи ноябри ҳамин сол 0,7% камтар аст. Ин аввалин коҳиши арзиши ин маҳсулот пас аз афзоиши пайвастаи ҳафтмоҳа ба қайд гирифта шуд, ки бо вучуди ин нисбат ба ҳамин давраи соли 2023-юм 17% зиёдтар боқӣ монд.

Индекси нархи шакар дар моҳи декабри соли 2024 ба ҳисоби миёна 120 бандро ташкил дод, ки нисбат ба моҳи ноябри ҳамин сол 5,1% коҳиш ёфтааст. Коҳиши арзиши ин маҳсулот дар муқоиса бо ҳамин давраи соли 2023-юм 10,6% поёнтар аст. Поён рафтани нархи шакар дар ҳаҷон аз ҳисоби афзоиши истеҳсоли шакар дар Бразилия мебошад.

Нархҳои чаканаи гӯшти гов ва гӯшти гӯсфанд дар соли 2024 тамоюли афзоиш касб намуда, ба ҳолати 31-уми декабр 1 кг гӯшти гов 90 сомонӣ ва 1 кг гӯшти гӯсфанд низ 90 сомонино ташкил намуд, ки нисбат ба санаи 2-юми январ мутаносибан 40,6% ва 28,6% зиёд мебошад.

Сабабҳои асосии болоравии нархи гӯшт ин гарон гаштани нархи хӯроки чорво ва афзоиши талабот арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон манъ гаштани парвариш ва нигоҳубини чорвои хонагӣ дар минтақаҳои, ки ба наздикӣ аз ҳайати ноҳияҳои атрофи шаҳри Душанбе (ноҳияҳои Рӯдакӣ, Варзоб ва шаҳри Ҳисор) ба ҳайати шаҳри Душанбе шомил гаштанд, ба камшавии саршумори чорвои дар ихтиёри аҳолибуда ва ҳалалдор гаштани занҷираи пешниҳод оварда расонд.

Инчунин, омили дигари болоравии нархи гӯшт маҳдуд будани дастрасӣ ба чарогоҳҳо мебошад. Дар натиҷа хоҷагҳои хонагӣ талаботи худро бо ширу гӯшт на аз ҳисоби истеҳсол, балки аз ҳисоби харид таъмин менамоянд, ки бевосита ин омил тавозуни талаботу пешниҳодро ҳалалдор месозад.

Нархи чаканаи гӯшти мурғ дар ин давра устувор буда, ба моҳи декабри соли 2024-ум 32 сомонӣ барои 1 кг-ро ташкил дод, ки нисбат ба 2-юми январ 3,1% кам мебошад.

Нархи чаканаи орди навъи 1-и ватанӣ бо гандуми Қазоқистон нисбатан муътадил буда, ба истисноии болоравии нархи он дар моҳҳои апрел ва май тағйироти ҷиддӣ ба назар намерасад.

Нархҳои чаканаи рағғани растанӣ ва шакар дар ин давра муътадил арзёбӣ мегардад, вале нархи тухм бинобар сабаби зиёд шудани талабот дар мавсими сардӣ тамоюли афзоиш дошта, ба ҳолати 31-уми декабр нархи он барои 10 дона 14 сомонино ташкил намуд, ки нисбат ба 2-юми январ 16,7% зиёд мебошад.

Лозим ба қайд аст, ки нархи шир ба истисноии тағйироти ночиз устувор буда, дар нархи он тағйироти ҷиддӣ ба назар намерасад. Нархи биринҷ низ хусусияти мавҷноки тағйирёбӣ дошта, ба ҳолати моҳи декабр 25 сомонӣ барои 1 кг-ро ташкил намуд, ки нисбат ба 2-юми январ 13,6% зиёд мебошад.

Нархҳои чаканаи картошка, бехпиёз, сабзӣ, карам, помидор ва бодиринг, ки маҳсулоти мавсимӣ ба ҳисоб мераванд, дар моҳҳои январ – декабри соли 2024 тамоюли мавҷнок доштанд.

Стратегия то андозае ризоияти иқтисодшиносони кишоварзии ватанино оид ба самтҳои асосии рушди комплекси агросаноатии кишвар ифода намуда, навсозӣ ва рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ, таъмини озукавории мамлакат ва тараққиёти устувори деҳот татбиқи муқаррароти СМР-2030-ро пешбинӣ мекунад [5]. Дар Стратегия маҷмӯи тамоми тадбирҳои ба ҳам алоқаманд, такмил додани унсурҳои механизми хоҷагидорӣ пешбинӣ шудааст: низомии обёрӣ, нархгузорӣ, қарздиҳӣ, субсидия, суғурта, андоз, танзими гумрукию тарифӣ оид ба такмили таклифҳо пешниҳод карда мешаванд.

Ба андешаи мо самти асосие, ки ба рушди таъмини озуқаворӣи аҳоли мамлакат мусоидат карда метавонад, ин дастгирии молиявӣ истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки дастгирии бевоситаи баъзе навъҳои назарраси маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши онҳо алоқаманд, ҷорӣ карда шавад.

Самти таъминоти молиявӣ бояд дастгирии ба даст овардани захираҳои моддию техники дар шароити рақобати шадиди маҳсулоти ватанӣ ва воридоти бошад. Ин ба мошину таҷҳизот, нуриҳои минералӣ, поруандозии заминҳо, воситаҳои муҳофизати растаниҳо ва фурӯши он дахл дорад. Вале, агар сухан дар бораи истифода бурдани таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ равад, пас инкишоф додани кооперативҳо лозим аст. Як мисол аз соҳаи истеҳсоли шир: вазни қиёсии фурӯши шир ба воситаи кооперативҳо дар Олмон 63%, дар Дания 96%, дар Шветсия 100%-ро ташкил медиҳад [1].

Самти дигаре, ки бояд қайд кард, ин шомилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС мебошад. Шомил будан ба ин созмони бонуфуз аз як тараф, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ба таври объективӣ инкишоф диҳад, аз тарфи дигар он ба воридоти маҳсулоти кишоварзии истеҳсолкунандагони хориҷӣ мусоидат мекунад.

Доир ба роҳ мондани сиёсати савдои берунӣ бо мамлакатҳои ИДМ, дар оянда ташкил намудани бозори умумии хоҷагии қишлоқи мамлакатҳои ИДМ хеле муҳим аст.

Дар байни самтҳои афзалиятноки сиёсати савдои хориҷӣ, ки бо таъмини амнияти озуқаворӣ алоқаманданд, инҳоро метавон тақсим намуд:

- ✓ муқаррар намудани механизмҳои таъмини Ҷумҳурии Тоҷикистон бо миқдори нокифояи маводи озуқаворӣ аз давлатҳои воридкунанда;
- ✓ ташкили бозори ягонаи озуқаворӣи кишварҳои ИДМ дар асоси созишномаҳои байниҳукумати, интиқоли озоди молҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ дар қаламрави онҳо;
- ✓ тадриҷан даст кашидан аз пардохтҳои гумрукӣ ва дигар пардохтҳо аз маҳсулотҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ бо кишварҳои ИДМ;
- ✓ ҳамоҳангсозии сиёсати маркетингӣ, андоз, молия ва қарз;
- ✓ татбиқи барномаҳои муштарак оид ба дастгирии соҳаҳои кишоварзӣ;
- ✓ тақмили кӯмаки суроғавӣ ба қишри аҳолии осебпазир.

Асоси бунёдии амнияти озуқаворӣ ҳар як кишвар метавонад танҳо иқтисодиёти самаранокӣ таъмини озуқаворӣ бошад, аз ин рӯ, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии давлатии соҳаи КАС ниҳоят муҳим арзёбӣ мегардад. Инро мо танҳо ба воситаи низоми танзими давлатӣ иҷро карда метавонем.

Таҷрибаи кишварҳои дорои хоҷагии қишлоқи самаранок нишон медиҳад, ки ҳатто дар шароити сатҳи баланди таъминоти илмию техники ва хизматрасонӣ дастгирии давлатии соҳаи КАС муҳим аст.

Самти дигар ин андозбандӣ мебошад, ки ба таъмини амнияти озуқаворӣ таъсир мерасонад ин ситонидани андоз аз арзиши иловашуда аз таъминкунандагони соҳаи кишоварзӣ мебошад. Яке аз самтҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ин концепсияи нави истифода ва азхудкунии минтақаҳои кӯҳӣ-водӣ ва кӯҳсорӣ мебошад, ки нақши онҳо дар ҳалли мушкилоти озуқаворӣ ҳамчун вазифаҳои функционалии ин минтақаҳо, баланд бардоштан ба мақсад мувофиқ аст [1].

Дар оянда дар самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ як қатор вазифаҳои зерин бояд иҷро карда шаванд:

1. Қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ғизоӣ ва хӯроквори аҳолии афзояндаи шаҳру деҳот бо тағйир ёфтани одатҳои истеъмоли ғизо;
2. Афзоиши устувори истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва ҳосилнокии меҳнат дар онҳо таъмин карда шавад;
3. Ҷорӣ намудани қарзҳои имтиёзнок дар соҳаи кишоварзӣ;

4. Ташаккул додани устуворӣ ба тағйирёбии иқлим (мутобиқ кардани зироатҳо ва чорво ба тағйирёбии иқлим);

5. Дар шароити рақобати шадид барои захираҳо роҳҳои ҳалли устуворро пайдо кардан;

6. Тамдиди лоиҳаҳои азхудкунии заминҳои нави обӣ;

7. Тартиб додани консепсияи нави истифода ва азхудкунии минтақаҳои кӯҳӣ ва баланд бардоштани нақши онҳо дар ҳалли мушкилоти амнияти озуқаворӣ;

8. Пайдо кардани роҳҳои баланд бардоштани ғизои хушсифат ва бехатар.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо ҳалли ин вазифаҳо дар таъмини устувори амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим буда, таҳияи механизми нави рушди бахши кишоварзии мамлакатро тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Алиев О. М., Қодирзода Д. Б. Самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // ТГФЭУ. 2023. №4.2 (39). URL: <https://cyberleninka.ru>.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амнияти озуқаворӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, №12, қ.1, мод. 830; Қонунҳои ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1158; аз 04.04.2019 с., №1591)

3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе – 2024.

4. Пириев Дж.С., Курбонов М.Р. Новые подходы к аграрной политике в контексте устойчивого развития // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - № 2/1(121). - С.88-92.

5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе 2016.

6. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024, ш. Душанбе.

7. Шамсов Ф.Т. Таснифоти бозори молҳои озуқаворӣ ва хусусиятҳои хоסי он. Паёми ДДТТ. 2 (52)/2024. Саҳ. 443-449.

8. Шамсов Ф.Т. Моҳият, нақш ва вазифаҳои бозори озуқаворӣ. Паёми ДДТТ. №1. Душанбе, 2024.

МУМИНОВА НИГИНА РАВШАНОВНА,

мудири кафедраи менечмент ва маркетинги Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии Тичорати Тоҷикистон, н.и.и., дотсент nigina.muminova.81@mail.ru.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БАНКОВСКИХ КАРТ В ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается проблемы формирования и использования банковских карт. Целью статьи является изучение использования банковских карт в денежной системе Республики Таджикистан. На основе проведенного исследования предложены мероприятия по дальнейшему развитию и совершенствованию платежной системы Республики Таджикистан с использованием банковских карт.

Ключевые слова: банковская карта, денежная система, пост терминал, безналичные расчеты, платёжная система, рынка платежных карт.

ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАИ КОРТҲОИ БОНКӢ ДАР НИЗОМИ ПУЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур ташаккул ва истифодаи кортҳои бонкӣ баррасӣ карда мешавад. Мақсади мақола омӯзиши истифодаи кортҳои бонкӣ дар низоми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда тадбирҳо ҷиҳати рушд ва тақмили минбаъдаи низоми пардохтии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз кортҳои бонкӣ пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: корти бонкӣ, низоми пулӣ, терминали электронӣ, пардохтҳои ғайринақдӣ, низоми пардохт, бозори кортҳои пардохтӣ.

Банковская система нашей страны стремительно развивается, и конечно, на данный процесс непосредственно влияет цифровизация.

Совсем недавно приоритетным долгое время являлась оплата наличными деньгами. На сегодняшний момент времени все больший оборот занимает система безналичных форм платежей, а именно: банковские карты, интернет-банкинг, система быстрых платежей и т.д.

Началом истории о возникновении банковских карт можно считать 1880 год, когда американский публицист, политический мыслитель социалистического толка Эдвард Беллами в своей книге «Взгляд назад» [7, 15], выдвигал теорию о создании карты, которая была бы прочной, но легкой, и с помощью нее человек мог бы расплачиваться везде и за все.

Банковская карта – инструмент, дающий возможность доступа к своему личному счету в банке. Такой счет называют специальным карточным счетом (СКС). Он открывается банком для отражения всех совершаемых клиентом операций с использованием банковской карты [3, 12]. Банковские карты используются для безналичных платежей, в том числе и через Интернет, а также для снятия наличных или пополнения счета через банкомат или пункт выдачи наличных (ПВН). Таким образом, можно сделать вывод, что банковская пластиковая карта – это электронное средство платежа, закрепляющее с помощью прикладных программ ее связь с банковским счетом.

Несмотря на стабильное развитие, таджикский рынок пластиковых карт сильно отстает от развитых стран. Одной из причин является то, что банковские карты в Таджикистане появились позже, соответственно, и развитие данного продукта отстает. Старшее поколение редко использует банковские пластиковые карты, в основном они привыкли рассчитываться наличными денежными средствами, а карты используют для получения заработной платы или пенсии, а также для снятия этих средств. Еще одним фактором отсталости Таджикистана от других стран в использовании банковских карт является позднее внедрение собственной платежной системы.

Напомним, что Президент Таджикистана в ходе Послания Парламенту республики 23 декабря 2022 года поручил Правительству с 1 июля 2023 года перевести все виды налогов, таможенных пошлин, обязательных страховых платежей, штрафов, коммунальных платежей на безналичный расчет [2].

В условиях цифровой экономики банковские пластиковые карты – важнейшее средство и прогрессивный инструмент расчетов, кредитования, хранения средств, обмена валют, инвестирования и т.п. [4, 66].

Развитие рынка банковских платежных карт в Республике Таджикистан является одним из важнейших факторов при решении задач развития системы безналичных расчетов в целях уменьшения объема наличных денег в обращении [6, 135]. Для решения данной задачи, Национальный банк Таджикистана совместно с кредитными финансовыми организациями проводит необходимые мероприятия по расширению использования банковских платежных карт в розничной торговле и их приема для оплаты товаров и услуг.

Как отмечает в своем Послании Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «В 2025 году необходимо принять конкретные меры по вопросам предотвращения влияния вероятных угроз на национальную экономику, формирования «зеленой» экономики, цифровизации государственных услуг и широкого использования безналичного расчета.

Министерство финансов, Национальный банк, Налоговый комитет, Таможенная служба, Агентство инноваций и цифровых технологий совместно с другими министерствами и ведомствами, местными исполнительными органами государственной власти обязаны обеспечить решение вопросов расширения использования современных цифровых технологий.

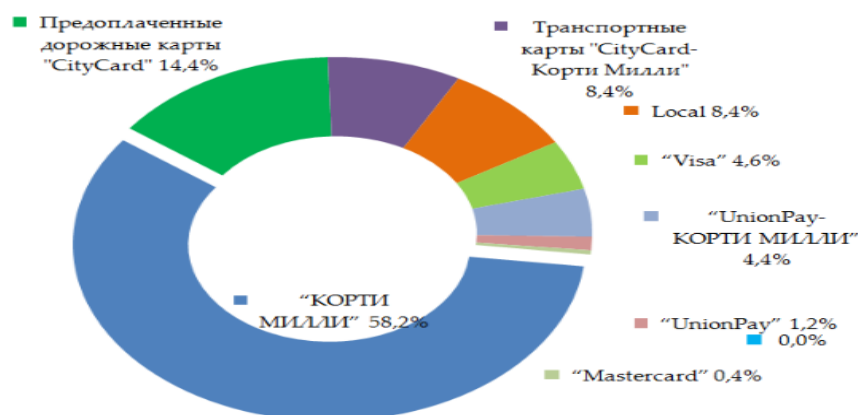
В этом процессе необходимо до конца 2025 года полностью обеспечить безналичные расчеты в бюджетных отраслях и сферах государственных услуг.

Во многих странах показатели безналичных расчетов составляют 80-90 процентов.

Это один из основных путей обеспечения прозрачности платежных операций, учета и предотвращения коррупции» [1].

В настоящее время кредитными финансовыми организациями Республики Таджикистан выпускают в обращение платежные карты Национальной платежной системы «Корти милли», международных платежных систем VISA и Master card, ко бейджинговые карты платежных систем Union Pay и НПС «Корти милли», локальные платежные карты кредитных финансовых организаций (см. диаграмма 1).

Диаграмма 1. Доля платежных карт эмитированных платёжными системами в Республике Таджикистан*

* Источник: https://nbt.tj/ru/payment_system/card_market.php Обзор рынка банковских карт РТ

По статистике на 01 октября 2024 года общее количество выпущенных в обращение банковских платежных карт составило 2931 тыс. штук, что на 28,3% больше, чем на 01 октября 2023 года [9]. Из них 58,2% - платежные карты Национальной платежной системы «Корти милли», 14,4% - предоплаченные дорожные карты (Citycard), 8,4% транспортные карты «City Card-Корти милли», 8,4% локальные платежные карты кредитных организаций, 6,2% - карты международных платежных систем (VISA, Master card и Union Pay), и 4,4% - совместные платежные карты Union Pay-НПС «Корти милли» (см. диаграмма 2).

Диаграмма 2. Доля платежных карт в разрезе регионов республики*

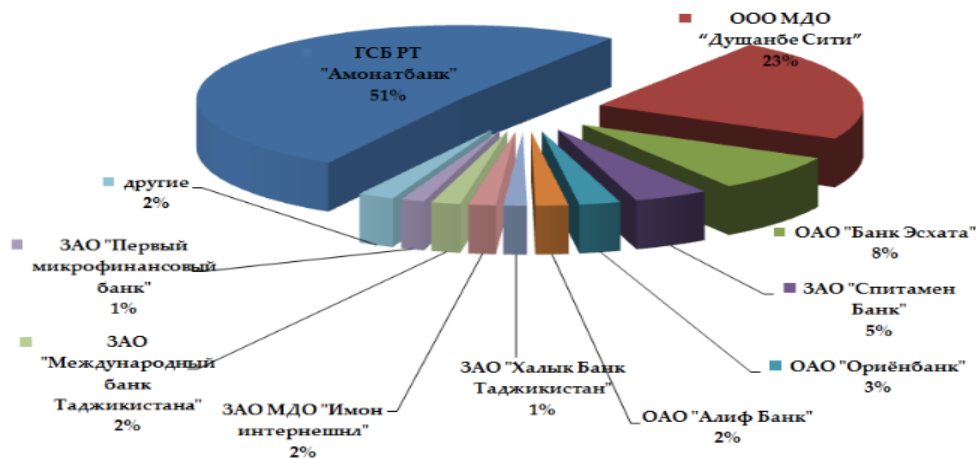
* Источник: https://nbt.tj/ru/payment_system/card_market.php Обзор рынка банковских карт РТ.

В соответствии со статьей 14 Закона Республики Таджикистан «О платежных услугах и платежной системе», и статьей 18 Закона Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности» Национальным банком Таджикистана осуществляется лицензирование деятельности операторов платежных систем.

В целях дальнейшего развития и совершенствования платежной системы Республики Таджикистан, Национальный банк Таджикистана сотрудничает с заинтересованными сторонами и поставщиками платежных услуг в целях создания условий для внедрения инновационных решений в систему розничных платежей, внедрению и развитию технологий мобильных платежей (см. диаграмма 3).

Развитие рынка платежных карт в Республике Таджикистан является одним из важнейших факторов при решении задач по сокращению расчетов наличными деньгами и развитию безналичных расчетов в области розничных платежей. Для решения указанной задачи Национальный банк Таджикистана осуществляет мероприятия по усовершенствованию структуры платёжной системы.

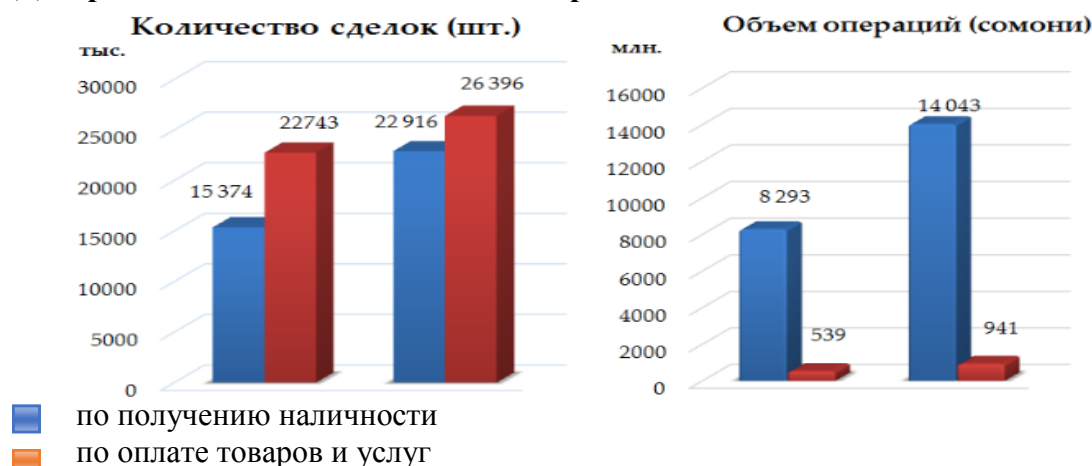
Диаграмма 3. Доля платежных карт, выпущенных в обращение кредитными финансовыми организациями Республики Таджикистан*

* Источник: https://nbt.tj/ru/payment_system/card_market.php Обзор рынка банковских карт РТ

Реализован проект построения процессингового центра Национальной платежной системы «КОРТИ МИЛЛИЙ». В настоящее время в Республике Таджикистан, 10 кредитных организаций осуществляют эмиссию и (или) эквайринг платежных карт, из них 10 кредитных организаций стали участниками Национальной платежной системы «КОРТИ МИЛЛИЙ». Основную часть платежных карт в обращении составляют платежные карты, выпущенные ГСБ Республики Таджикистан "Амонатбанк", доля которых в общем объеме составляет 51% (см. диаграмма 4).

Диаграмма 4. Количество и объем операций с использованием платежных карт*

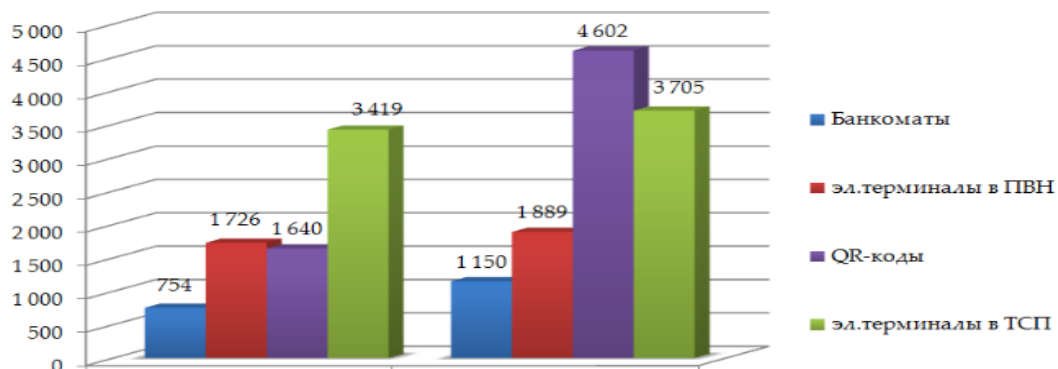
* Источник: https://nbt.tj/ru/payment_system/card_market.php Обзор рынка банковских карт РТ

РТ

В течение девять месяцев 2024 года (на состояние 01 октября 2024г.) со стороны держателями платежных карт на территории Республики Таджикистан и за ее пределами было совершено 49311 тыс. операций на общую сумму 14983 млн. сомони, по сравнению с аналогичного периода 2023 года количество операций увеличилось на 29,4%, а объем платежей увеличился на 69,6%.

Удельный вес безналичных операций в торгово-сервисных предприятиях за первое полугодие 2024 года составил 6,3% - от общего количества сделок с использованием платежных карт (см. диаграмма 5).

Диаграмма 5. Динамика развития инфраструктуры по приему и обслуживанию платежных карт (ед.)*

* Источник: https://nbt.tj/ru/payment_system/card_market.php Обзор рынка банковских карт

РТ

Инфраструктура по обслуживанию держателей платежных карт находится в процессе стремительного роста. По состоянию на 01 октября 2024 года количество устройств (электронных терминалов), используемых для безналичных операций в торгово-сервисных предприятиях при оплате товаров и услуг по сравнению с аналогичным периодом прошлого года увеличилось на 8,4% и составило 3705 единиц. Со стороны кредитные финансовые организации было установлено 4602 штук QR-кодов в торгово-сервисных предприятиях, что на 2,8 раз больше этого периода прошлого года.

Одной из основных целей Национального банка Таджикистана является обеспечение эффективного, надежного и бесперебойного функционирования платежной системы. Национальный банк Таджикистана, руководствуясь Законами Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана», «О банковской деятельности» и нормативными актами, определяет основные направления совершенствования платежной системы Республики Таджикистан, устанавливает правила, формы, сроки и стандарты при проведении безналичных и наличных расчетов в Республике Таджикистан.

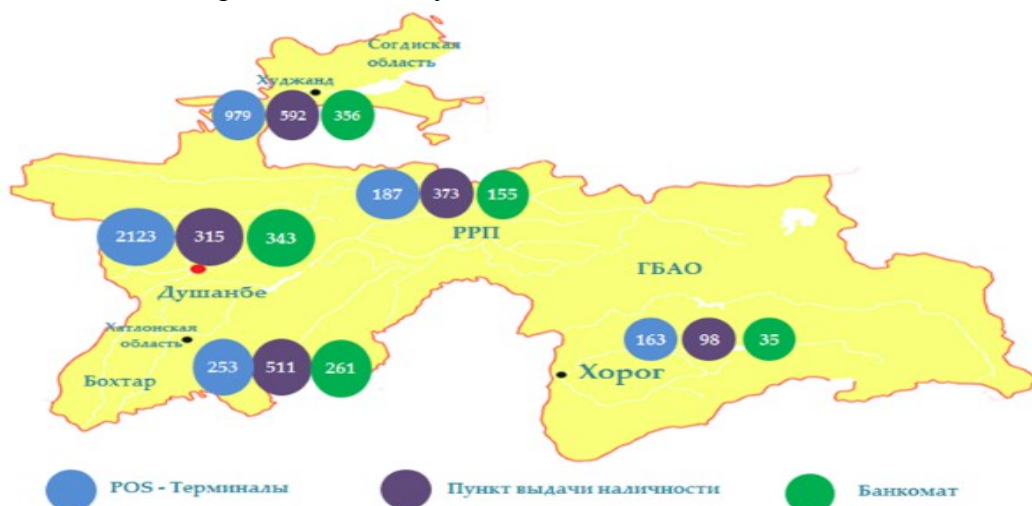

Рисунок 1. Инфраструктура по приему и обслуживанию платежных карт по регионам Республики Таджикистан*

* Источник: https://nbt.tj/ru/payment_system/card_market.php Обзор рынка банковских карт РТ

Национальный банк Таджикистана устанавливает правила и сроки хранения документов по межбанковским расчетам и координирует деятельность центрального архива межбанковских расчетов, процедуру хранения информации, которая обеспечивает сохранность и использование любой информации, относящейся к операциям, совершенным в межбанковской системе расчетов, а также информации, необходимой для разрешения споров и разногласий между участниками межбанковских расчетов. Национальный банк Таджикистана ведет корреспондентские счета кредитных организаций - участников платежной системы и осуществляет кассовое обслуживание бюджетных организаций. Межбанковские расчеты на территории Республики Таджикистан осуществляются по системе электронных платежей. Участниками системы электронных платежей, являются Национальный банк Таджикистана, Главные офисы кредитных организаций и микрофинансовые организации.

Использование платежных карт в нашей стране уступает среднестатистическим показателям в странах Европы [5, 232]. Это можно объяснить тем, что в результате финансовых кризисов 1998 и 2008 годов в большей степени пострадал банковский сектор.

В большинстве экономически развитых стран расчеты платежными картами являются неотъемлемой частью сферы торговли и услуг.

В Таджикистане слабо развитая инфраструктура в области банковских карт не дает приблизиться к максимальному уровню безналичных расчетов. Несмотря на это, сегодня, рынок банковских карт демонстрирует быстрые темпы роста, которые вместе с темпами экономического роста будут продолжать свое развитие и более глубокое внедрение в экономическую жизнь населения. Увеличение количества карт будет достигать 100% в год, а обороты, связанные с картами, будут возрастать на 50–60%.

В заключении можно сделать вывод, что в экономической литературе рассматриваются различные подходы к изучению пластиковых карт. Как правило, представленные определения узко трактуют сущность пластиковых карт, указывают только на их принадлежность к системе банковского кредитования и безналичных расчетов. Однако, пластиковая карта – очень сложный инструмент, являющийся одновременно техническим средством доступа и титулом закрепленного за ней банковского счета, а также пакетом услуг, предназначенных для осуществления безналичных операций.

В наше время пластиковые карты постоянно совершенствуются и стали незаменимым помощником. Благодаря им, мы можем совершать покупки, не выходя из дома, переводить денежные средства с одного счета на другой и совершать различные банковские операции.

АДАБИЁТ

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». 28.12.2024г.

2. Указ Президента Республики Таджикистан от 22 июня 2023 года, № 586 «О мерах по расширению безналичных расчётов».

3. Валенцева Н.И. Банковское дело: учебное пособие. М.: КноРус, 2019. - 12 с.

4. Муминова Н. Р., Мамаджанова Г. С. Проблема стабилизации валютного рынка Республики Таджикистан. Сборник материалов республиканской научно-практической конференции на тему «Состояние банковской системы Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса» (г. Душанбе, 28 октября 2017 г.) – Душанбе: ФЭИТ, 2017. – С. 65-68.

5. Муминова Н. Р. Молия, муомилоти пул ва қарз. Нашриёти “Даврон” Хучанд, 2017. С. - 292.

6. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз: Китоби дарсӣ. - Душанбе: «ЭР-граф», 2018, - 516 с.

7. Эдвард Беллами «Взгляд назад» изд. ООО «Остеон - Пресс», (перевод на русский яз.) 2014г.

8. WWW/.https://nbt.tj/ru/payment_system/card_market.php. Обзор рынка банковских карт РТ.
9. Официальный сайт Национального банка Таджикистана. - <http://www.nbt.tj>

АБДУРАХМОН ҲАКИМЗОДА,

н.и.и., и.в. дотсент, мудири кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Дехотӣ ½;
Тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

ҶАҶАРҲОНИ ШЕР,

унвонҷӯи кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи
давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Дехотӣ ½; Тел.: (+992) 988818288.

**ЗАРУРАТИ РУШДИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ
РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола аз ҷониби муаллифон зарурати рушди маркетинги рақамӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон қайд менамоянд, ки вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ ин пешбурди мол ва хизматрасониҳо инчунин, афзоиши амалисозии онҳо бо кӯмаки усулҳои гуногун мебошад. Маркетинги рақамӣ дар ҳуд интиҳоби зиёди усулҳои маркетингии пешбурди мол, хизматрасониҳо ва брендҳои тоқозо мекунад.

Вожаҳои калидӣ: интернет, мол, хизматрасонӣ, маркетинги рақамӣ, интернет-маркетинг, иқтисоди рақамӣ, реклама, рекламаи таргетӣ, онлайн-маркетинг, контент-маркетинг, маркетинги иҷтимоӣ, шабақаҳои иҷтимоӣ.

**НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В статье рассматривается необходимость развития цифрового маркетинга в условиях цифровизации экономики Республики Таджикистан авторами. Авторы отмечают, что основными задачами цифрового маркетинга являются продвижение товаров и услуг, а также увеличение их реализации с помощью различных методов. Цифровой маркетинг сам по себе требует большого выбора маркетинговых методов продвижения товаров, услуг и брендов.

Ключевые слова: интернет, товары, услуги, цифровой маркетинг, интернет-маркетинг, цифровая экономика, реклама, таргетированная реклама, онлайн-маркетинг, Контент-маркетинг, социальный маркетинг, социальные сети.

Вобаста ба суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси олии қайд намуданд: "...суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем"[8].

Маркетинги рақамӣ (digital marketing) ин маркетинги пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифода аз шабақаҳои рақамӣ барои фарогирии истеъмолкунандагон мебошад. Дар адабиёти иқтисодӣ вожаҳои гуногун ба монанди, "маркетинги рақамӣ", "digital marketing", "онлайн-маркетинг", "маркетинги нав", "маркетинги электронӣ", "интернет маркетинг", "маркетинги интерактивӣ" ва ғайраҳо во хӯрдан мумкин аст.

Маркетинги рақамӣ тарҷумаи калимаи англисии "digital marketing" буда, он назар ба интернет - маркетинг маънои васею фарроҳ дошта, дар истифодабарии ҳамаи шабақаҳои интернетӣ асос ёфтааст.

Зери мафҳуми маркетинги рақамӣ одатан сохтан ва паҳн намудани контент ба воситаи сомонаҳо, саҳифаҳои мақсаднок, шабакаҳои иҷтимоӣ, почтаи электронӣ ва замимаҳои мобилӣ фаҳмида мешавад. Он ҷалби истеъмолгарони имконпазир барои хариди мол ва хизматрасониҳои ширкатҳоро дар бар мегирад. Дар он шакл ва тарзҳои гуногуни ҷалб ва нигоҳдории муштарӣ бо ҳадафи пешбурди брендҳо ба бозор ва афзоиши фурӯши маҳсулоти ширкатҳо мавриди истифода қарор дода мешавад.

Мафҳуми “digital marketing” нисбат ба мафҳуми “интернет-маркетинг” васеътар буда, он дар худ шабакаҳоеро фаро мегирад, ки истифодаи интернет дар он талаб карда намешавад [7]. Равишҳо ба мафҳуми он дар сарчашмаҳо ба тарзи гуногун маънидод гардидааст, ки он рушди фаъоли маркетинги рақамиро ифода мекунад.

Маркетинги рақамӣ ин истифодабарии технологияи рақамӣ ва воситаҳои ахбори оммавии электронӣ барои пешбурди брендҳои тичоратӣ ё маҳсулот ва ҷалби истеъмолкунандагон мебошад [7]. Маркетинги рақамӣ ин маркетинги пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифодаи шабакаҳои рақамӣ барои фаро гирифтани истеъмолгарони имконпазир мебошад [4].

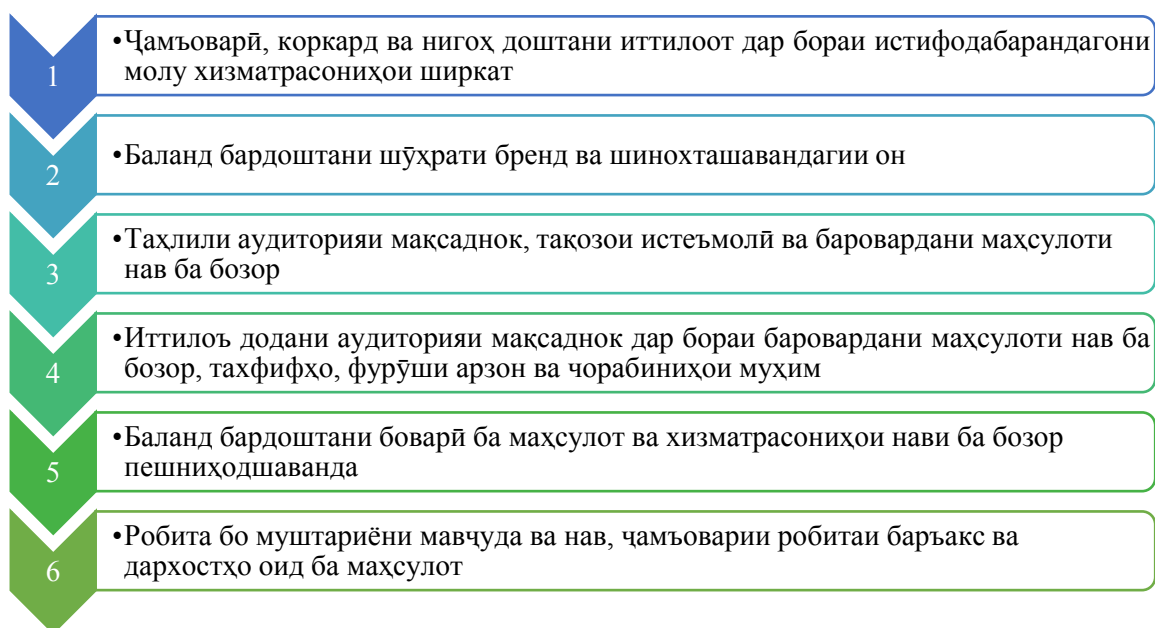
Маркетинги рақамӣ ин пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифода аз технология, восита, шабака, усул, интернет – хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату корхонаҳо дар бозори рақобатӣ ва афзоиши фурӯши маҳсулот мебошад [1].

Вазифаи асосии маркетинги рақамӣ ин пешбурди мол ва хизматрасониҳо инчунин, афзоиши амалисозии онҳо бо кӯмаки усулҳои гуногун мебошад. Маркетинги рақамӣ дар худ интихоби зиёди усулҳои маркетингии пешбурди мол, хизматрасониҳо ва брендҳоро тақозо мекунад.

Дунёи маркетинги рақамӣ соли 2006 ҳангоми рушди тахминии бастаҳои низомҳои ҷустуҷӯӣ ба 6,4 млрд. дар як моҳ якбора ташаккул ва рушд намуд. Баъдан чандин низомҳои нави ҷустуҷӯӣ ва шабакаҳои иҷтимоии муосир пайдо гардиданд, ки ба рушди маркетинги рақамӣ ва интернет-маркетинг замина гузоштанд.

Ба чунин тарзҳо ва шаклҳои амалигардонии маркетинги рақамӣ технология, воситаҳо, шабакаҳо, усул, интернет-хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату ташкилотҳо дар бозори рақобатӣ дохил мешаванд [9].

Ба ғайр аз технологияи мобилӣ ТВ-и анъанавӣ ва радио усулҳои маркетинги рақамӣ интрентро ба сифати миёнарави коммуникатсионии асосӣ истифода мебаранд.

Расми 1. Вазифаҳои асосии маркетинги рақамӣ

Вазифаи “digital” - робитаҳои маркетингӣ ин интиқол ва мубодилаи иттилоот байни тарафҳо, таҳияи ташкили воқеияти нав ҳангоми иштироки фаъоли тарафҳо мебошад.

Тарафҳо дар ин ҷо истехсолкунандаи реклама ва истеъмолкунандаи он ба шумор мераванд.

Як тараф истехсолкунандаи реклама тавассути маҷмӯи чорабиниҳо харидорони имконпазирро оиди брендҳои ширкати худ бо ҳадафи амалисозии интиҳоби харидкунӣ хабардор мекунад. Дигар тараф бошад истеъмолкунандаи иттилоотро қабул, коркард ва интиҳоби бошуури хариди худро амалӣ месозад.

Маркетинги рақамӣ ин маркетинги пешбурди маҳсулот ва хизматрасониҳо бо истифода аз шабакаҳои рақамӣ буда, барои фаро гирифтани истеъмолгарони имконпазир равона мегадад. Мутахассиси соҳаи маркетинги рақамӣ пайваста ба пешбурди бренди ширкат машғул шуда, муштариёро тавассути шабакаҳои рақамӣ ба молу хизматрасониҳои ширкат машғул мешавад. Дар навбати аввал вазифаи ӯ ин пешбурди молу хизматрасониҳои ширкат ба воситаи сомонаи ширкат, блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва онлайн-рекламаҳо мебошад.

Мутахассиси соҳаи маркетинги рақамӣ бояд аз ӯҳдаи чунин малакаҳо ба хубӣ баромада тавонад:

- Стратегияи маркетингии ширкатро сохта тавонад;
- Аз ӯҳдаи гузаронидани таҳқиқоти бозор ба хубӣ барояд;
- Дар муҳити интернетӣ хуб кор карда, молу хизматрасониҳои ширкатро фурӯхта тавонад;
- Аз ӯҳдаи банақшагирӣ ва сохтани контенти ҷолиб ба хубӣ баромада тавонад;
- Аз ӯҳдаи идоракунии захираҳо, ташкили кори интернет-маркетинг бе душворӣ баромада тавонад;
- Аз ӯҳдаи таҳлили натиҷаҳои чораҳои маркетингӣ ба хубӣ барояд.

Маркетинги рақамӣ барои ҷалби муштариёни бештар тавассути шабакаҳои рақамӣ ва интернет мусоидат мекунад. Барои ин аз шабака ва воситаҳои гуногуни интернет-маркетинг васеъ истифода мебаранд.

Шабакаҳои маркетинги рақамӣ ин фазои моддӣ – техникаие мебошанд, ки барои ташкили алоқа байни тарафҳо, интиқол ва мубодилаи иттилоот таъин гардидаанд. Вазифаи шабакаҳои маркетинги рақамӣ – ташкили алоқа, интиқол ва мубодилаи иттилоот мебошад.

Барои таъсири байниҳамдигарии тарафҳои манфиатдор маркетинги рақамӣ дастгоҳҳои электрониро (компьютор, смартфон, телефонҳои мобилӣ, планшет ва ғайраҳо) истифода мебаранд.

Технологияи аз ҳама машхуре, ки дар маркетинги рақамӣ истифода бурда мешавад, айни замон веб - сомонаҳо, почтаи электронӣ, блогҳо, замимаҳо барои смартфонҳо, банерҳои рекламавӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд [1].

Ба воситаҳои маркетинги рақамӣ чорабиниҳое дохил мешаванд, ки онҳо имконият медиҳанд, миқдори зиёди одамонро хабардор ва таваҷҷӯҳи аудиторияи мақсаднокро ба маҳсулот ё хизматрасониҳои ширкат ва корхона ҷалб намоянд. Бештари ҳолатҳо, онҳо бо якҷанд воситаҳои маркетинги рақамӣ муштаракан кор мекунанд.

Ба шабакаҳои асосии маркетинги рақамӣ компьютер ва планшетҳо, смартфонҳо, телефонҳои ҳушманд, веб-сомонаҳо ва блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, хостинги видеӣ, POS – терминалҳо, видеокамераҳо, шабакаҳои локалӣ, телевизиони рақамӣ, экранҳои интерактивӣ, дастгоҳҳои ёридиҳанда барои бозӣ, худхизматрасонии терминалӣ, QR рамзҳо дар плакатҳои рекламавӣ ва маҷаллаҳо дохил мешаванд.

Дар маркетинги рақамӣ ба рекламаи пешбурд тавассути шабакаҳои анъанавӣ ба монандӣ: эълонҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳо, реклама дар телевизион, дар радио, реклама дар нақлиёт, рекламаи беруна, реклама бар бомпӯшҳо, реклама дар воситаҳои шӯноидиҳанда ва дар билбортҳо дохил намешаванд.

Гарчанде, ки агар дар билборт QR-рамз мавҷуд бошад ҳам, бо ёрии он метавон ба сомона ворид шуда, аллакай он маркетинги рақамӣ шуда метавонад. Моҳияти интернет – маркетинг бошад ин истифодабарии шабакаҳои рақамӣ мебошад.

Дар маркетинги рақамӣ аз дигар шаклҳои маркетинг хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ он ҳам зина ба замин рушд намуда истодааст. Он бо тағйиротҳои ҳаррӯзаи технологияҳои рақамӣ алоқамандии зич дорад.

Таваҷҷӯҳи бештарро аз байни онҳо ба интернет ва воситаҳои электронӣ равона месозанд, ки бо кӯмаки онҳо мумкин аст ба шабакаи умумичаҳонӣ (тавассути компюторҳо, планшетҳо, смартфонҳо ва ғайра) ворид шавем. Дар як қатор ҳолатҳо маркетинги рақамӣ шабакаҳои локалиро низ истифода мебарад. Мисол: дар дохили ноҳияҳои шаҳрҳо (бештар васеъ истифода мешаванд). Инчунин ба сифати шабакаҳои паҳнкунии иттилооти рекламавӣ воситаҳои мобилиро васеъ истифода мебаранд.

Мутахассисони “digital marketing” вақте, ки оид ба шабакаҳои интиқоли контент сухан меронанд, вожаи “медияҳои рақамӣ”-ро дар назар доранд. Аудио ва видео – рекламаҳо (реклама дар подкастҳо, онлайн-радио ва ғайра).

Воситаҳои асосии маркетинги рақамӣ инҳоянд:[10]

- Контент – маркетинг (интишорот дар сомонаҳои мавҷӯӣ, дар блогҳо ва ғайра;
- Email – маркетинг (паёмҳои почтавӣ, ки як қисми контент-маркетинг мебошанд;
- SMM (пешбурди гурӯҳ дар шабакаҳои иҷтимоӣ);
- Рекламаи таргетӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ;
- Рекламаи контекстӣ;
- Рекламаи медиявӣ;
- SEO (пешбурди сомона дар низомҳои ҷустуҷӯӣ);
- Барномаҳои шарикӣ;
- Сомонаи ширкат;

Аз рӯи ақидаи Дзяков С.А. ва Глазкова У.А. ба шабакаҳои рақамии асосии амалисозии маркетинги рақамӣ рекламаи контекстӣ ва тизерӣ, пешбурд дар медияҳои иҷтимоӣ ва блогҳо, сохтани замимаҳои мобилӣ барои смартфонҳо, планшетҳо ва рекламаи вирусӣ дохил мешавад[6].

Контент-маркетинг. Сохтани контент ин раванди пурра намудани фазои медиявӣ бо иттилоот (мақолаҳо, видео, инфографика, блогҳо, тасвирҳо ва ғайра) барои ҷалби диққати аудитория ба маҳсулот ё хизматрасонӣ мебошад. Контенти шавқовар ва муфидро сохта, ширкат дар бозор мавқеъ ба даст меорад [10].

Email – маркетинг. Воситаи анъанавӣ-фиреҳтодани иттилоот дар бораи маҳсулот бо ёрии почтаи электронӣ ба ашхоси мушаххас ё гурӯҳи истеъмолгарон мебошад.

Агар суроғаҳои паёмхоро дуруст ва оқилона муайян карда тавонем, он гоҳ воситаи мазкур метавонад, ки тарзи самаранокӣ фурӯш гардад.

SMM ё маркетинги иҷтимоӣ. Ин ҷалби трафик таваҷҷӯҳи аудитория тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Шабакаҳои иҷтимоӣ тавассути аудиторияи калони ғайри худ барои пешбурди бренд ва ҳам барои васеъ намудани аудитория ва ҳатто барои фурӯшҳои ғайри низ истифода бурда мешавад.

Он ҳамзамон, оид ба ҷустуҷӯи аудиторияи шавқовар кӯмак намуда, ғайринокии истифодабарандагонро меафзояд.

Рекламаи таргетӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ. Шабакаҳои рекламавӣ ин як воситаи онлайн-пешбурд наздик ба маркетинги шарикӣ аст. Моҳияти он пешниҳоди баста, истифодабарандагон ба супоришдиҳанда ва пардохти амали мушаххаси истифодабаранда мебошад. Ин яке аз воситаҳои сода ва аниқ мебошад.

SEO (пешбурди сомона дар низомҳои ҷустуҷӯӣ). Қабули баста дар низомӣ ҷустуҷӯӣ буда, воситаи дуру дароз мебошад, ки ҳам корҳои техникӣ (муносибгардонии сомона, кор бо РТМІ ва пайнавиштҳо) ҳам бо контентҳо, ки на танҳо рейтингро дар низомӣ ҷустуҷӯӣ баланд мекунад, балки боварино ба маҳсулот ва ширкат ташаккул медиҳад.

Барномаҳои шарикӣ. Муносибати тарайни сӯдманд бо дигар ширкатҳо мебошад, ки дар ҳамон соҳа ғайрият мекунад, аммо бо маҳсулоти ширкат рақобат намекунад. Тавассути он мумкин аст, ки шинохтани бренд, васеъ намудани аудитория, баланд

бардоштани завқи истифодабарандагон тавассути ҳамкорӣ бо дигар ширкатҳо ба даст оварда шавад.

Шабакаи маркетингии шарикиро истифода бурда, модели пешбурд бо кӯмаки дигар ширкатҳо (дистрибюторҳо, ширкатҳои маркетингӣ ва ғайра) манфиатовар аст. Ин восита ба онҳое, ки таҷриба надоранд кӯмак мерасонад. Ширкат таваккали камтаринро пеш бурда, натиҷаи мушаххасро пардохт мекунад.

Дар навбати аввал бояд саҳифаи маҳсулот бо сифат таҳия карда шавад. Матни рекламавӣ, видео, кор бо рейтинг ва дархостҳо ҳамаи ин ба муваффақияти корхона таъсир мерасонад.

Кор бо васоити ахбори омма (ВАО) ин идоракунии паҳнкунии иттилоот тавассути ВАО-и электронӣ ва анъанавӣ буда, бо контент аз бисёр ҷиҳат алоқамандӣ дорад. Аммо дар ин ҷо иттилооти дар бораи маҳсулот нашршударо ба пуррагӣ назорат кардан ғайриимон аст.

Дастгирии истифодабарангон ин ба муштариён пешниҳод намудани хизматрасониҳо қабл аз харид дар вақти харид ва баъди он мебошад. Дастгирии дурусти истифодабарандгон имкон медиҳад, ки камбудҳои маҳсулот бартараф карда шуда, дараҷаи назарҳои бад кам карда шавад. Истифодабаранда бояд ғамхорӣ ва кӯмакро оид ба беҳтар намудани маҳсулоти ширкат эҳсос намояд. Таҷрибаи истифодабарӣ ин ҷабҳаҳои гуногуни таъсири байниҳамдигарии одам бо маҳсулот аз ҷумла, бо интерфейс, нақша, дизайн ва контент мебошад. Бояд ҷалби бештари истифодабарандагонро ба даст оварем. Агар замима ё маҳсулоти ширкат дар бозор нодир набошад, он гоҳ таҷрибаи истифодабаранда яке аз нишондиҳандаҳои асосии таъсир ба интиҳоби он ба шумор меравад.

Намудҳои аз ҳама маъмули маркетинги рақамӣ инҳоянд: [10]

- ✓ Телевизиони рақамӣ ва онлайн-радио;
- ✓ Реклама дар замимаҳо, месенҷерҳо ва бозиҳои онлайнӣ;
- ✓ SMS ва MMS-паёмҳо;
- ✓ Реклама дар экранҳои интерактивӣ ва воситаҳои равшанидиҳанда дар кӯчаҳо, дар терминалҳои худхизматрасонӣ;
- ✓ SEO ва SEM-маркетинги ҷустуҷӯӣ дар шабака;
- ✓ Рекламаи контекстӣ, баннерҳо ва рекламаи тизерӣ;
- ✓ SMM – маркетинг дар шабакаҳои иҷтимоӣ;
- ✓ Email – маркетинг;
- ✓ Маркетинги шарикӣ, ки дар он вебмастер барои ҷалби ҳар як воридшаванда ё харидор маблағи муайян ба даст меорад.

Маркетинги рақамӣ ҳамчун шакли пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифода аз технология, восита, шабака, усул, интернет – хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату корхонаҳо дар бозори рақобатӣ ва афзоиши фурӯши маҳсулот нигаронида шудааст.

Малакаҳои касбӣ ин дониш ва таҷрибае, ки барои корманд ба қори худ аз рӯи ихтисос зарур аст. Мисол: дизайнери графикӣ бояд малакаи тасвир намудани логотипро дошта бошад. Малакаҳои зарурӣ чун қоида дар ибтидо дар ҷойҳои қорӣ ҳолӣ нишон дода мешавад. Талабот ба ҳар як вазифаҳо дар ширкатҳои гуногун аз якдигар фарқ мекунад. Фарқият аз намуди фаъолият ва штати кормандон вобастагӣ дорад. Мисол: веб-маркетолог барои шабакаҳои иҷтимоӣ ширкат ҷавобгар аст, агар дар штати кормандон вазифаи SMM-менечер мавҷуд набошад.

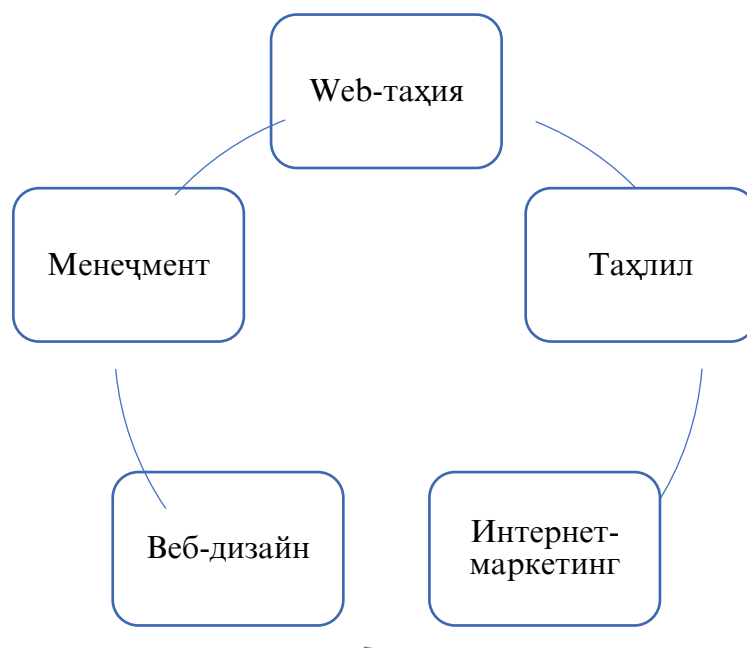
Малакаҳои асосие, ки ба ҳар як корманди соҳаи маркетинги рақамӣ зарур аст:

- ✓ Доштани малакаи самаранкӯи муошират;
- ✓ Қобилияти дар тим ё гурӯҳ кор карда тавониш;
- ✓ Масъулия;
- ✓ Манфиатдор будан дар таҳассус;
- ✓ Ташаббус нишон додан;
- ✓ Малакаи худомӯзӣ доштан.

Ҷадвали 1. Афзалият ва камбудихои маркетинги рақамӣ

Афзалиятҳо	Камбудихо
✓ Ҳавасмандгардонии фаъолияти корхонаҳои хурд ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти амалиётҳои онҳо; ✓ Бартараф намудани маҳдудиятҳои чуғрофӣ; ✓ Дастрасии 24/7 рӯз дар ҳафта; ✓ Сарфаи захираҳо барои рекламаи ҷалби муштарӣ; ✓ Ба даст овардани омори пурра; ✓ Фардикунонӣ ва имконияти реклама намудани танҳо аудиторияи мақсаднок - таргетинг; ✓ Мавҷудияти имкониятҳои хонандагон ва мухлисон, ки контентҳоро истифода мебаранд; ✓ Зиёд намудани шумораи муштарӣ; ✓ Васеъ фаро гирифтани аудитория; ✓ Зиёд намудани муддати вақти рекламавӣ барои ширкат; ✓ Баланд бардоштани дараҷаи дараҷаи садоқати муштарӣ ва пурзур намудани шухрат дар интернет тавассути истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ; ✓ Имконияти муқаррар намудани робитаи бевосита бо аудитория ва алоқаи зудӣ баръакс бо истеъмолкунандагон; ✓ Сабукӣ ва босуръат гузаронидани онлайн-муомилотҳо ҳангоми хариди молҳо; ✓ Афзоиши мол ва хизматрасониҳо; ✓ Универсалӣ будан, зеро ки амалан барои ҳамаи соҳаҳои фаъолият мувофиқат кардан.	✓ Мавҷуд набудани робитаи рӯ ба рӯ; ✓ Зарурияти таъмин намудани бехатарӣ ва махфӣ будан; ✓ Мавҷуд намудани боварӣ; ✓ Вобастагӣ доштан аз технология; ✓ Харочотҳои хизматрасонии техникӣ; ✓ Дараҷаи пасти сохторҳои рақамӣ; ✓ Шиддат ёфтани рақобати нархӣ; ✓ Шиддат ёфтани рақобати ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ; ✓ Дараҷаи пасти донишҳои техникӣ маркетингӣ, мавҷуд набудани фаҳмиши принципҳои асосии кор дар муҳити рақамӣ; ✓ Интиҳоби шабакаҳои трафик; ✓ Мавҷуд набудани автоматикунонӣ; ✓ Мавҷуд набудани ягонагӣ; ✓ Суръати пасти интернет; ✓ Арзиши баланди интернет.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки 73%-и истеъмолкунандагон аз мағозаҳои бештар молу маҳсулот харидорӣ мекунанд, ки дар бораи онҳо тавассути интернет ё шабакаҳои иҷтимоӣ маълумоти бештар доранд [6]. Онҳо натавонанд маҳсулот ва хизматрасониҳои ширкатро харидорӣ мекунанд, балки харидҳои такрорӣ намуда, ба шиносону дӯстон низ он мағозаҳоро тавсия медиҳанд, агар сифати маҳсулот ва хизматрасонии онҳо талаботашонро қонеъ карда тавонад.

Расми 2. Самтҳои афзалиятноки маркетинги рақамӣ

1. Web – таҳиягар дар умум барои сохтани сомонаҳо, замима дар телефонҳои ҳушманд ва дастгирии онҳо машғул аст. Самти дигари фаъолияти он фронтенд – таҳиягар мебошад, ки интерфейси веб –захирахоро иҷро мекунад. Ҳамзамон, матахассиси бэкенд ҳаст, ки майдончаи интернетро меофарад.

Фулстак – ин мутахассиси бисёрвазифа буда, сомонро ба пуррагӣ аз дохил то саҳифаи аввал ё сарсаҳифа месозад. Ин тахассус дар бозор серхаридор буда, он бояд ҳамакора бошад. Барои таҳияи фронтенд чунин воситаҳо ба монанди: забони “JavaScript” истифода бурда мешавад. Бэкенд бошад ба забони “Python + PHP”, ё “Java” ва “Node.js” навишта мешавад.

“Python” – таҳиягар забони “Python” – ро медонад, ки он забони универсалии рамзгузори буда, ҳалли маҷмӯи вазифаҳои гуногунро тавассути он ҳал мекунад. Ба мисли, навиштани замима ва скриптҳо, тестикунонӣ ва коркарди базаи маълумотҳо.

2. Таҳлил – яке аз самтҳои касби таҳлилгар – “Data Scientist” мебошад. Ин мутахассис ҳамчунин маълумотҳоро ҷамъоварӣ намуда, меомӯзад, аммо қонуниятҳо дар он нисбатан мураккаб буда, ҳаҷми зиёди иттилоотро дар бар мегирад. Он ба оянда назар карда, модел сохта, онро меомӯзонад ва месанҷад.

3. Интернет – маркетинг. Веб – маркетинголог бо пешбурди маҳсулот ва хизматрасониҳои корхона дар интернет машғул аст. Он аудиторияи мақсаднокро баҳогузори намуда, таклифоти рақибонро меомӯзад. Дар асоси маълумотҳои бадастовардашуда интернет – маркетинголог стратегия таҳия намуда, нақшаи маблағгузори тартиб дода, ҷорабиниҳои рекламавино ташкил мекунад.

Таргетолог – ин мутахассисе, ки рекламаро дар шабакаҳои иҷтимоӣ сохта, танзим ва таҳлил мекунад. Маънои асосии ин касб – омӯзиши муштариёни имконпазир ва аудиторияи мақсаднок мебошад, ки ба маҳсулоти пешниҳоднамуда завқ доранд.

4. Веб – дизайн. Веб – дизайнер қисми визуалии брендро месозад. Он инчунин ба ороиши қисми дидашавандаи сомона машғул шуда, деталҳои ширкатро таҳия мекунад. Ҳамзамон ӯ ба коркарди услуб машғул мешавад. UX/UI – дизайнер симои берунаи сомона ё замимаро сохта, на танҳо ба зебогии веб – захира, балки барои истифодабаранда қулай будани он ҷавоб мегуяд. Ӯ инчунин макети интерфейсро низ таҳия мекунад. Ӯ бояд асосҳои маркетинг, ҳалли бизнес – вазифаҳо ва лоиҳаҳои мураккабро донанд.

5. Менечмент. Менечмери лоиҳаҳо ҷорабиниро аз аввал то охир ташкил намуда, вазифаи асосии он ҳамоҳанг кардани қори коллектив мебошад. Дар ҷое, ки одамон дар тим фаъолият мекунанд, бе мутахассиси соҳаи менечмент пешрафти фаъолияти онҳо ғайриимкон аст.

Дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ чунин мутахассис хизматрасониҳо, сомонаҳо ва замимаҳоро месозад. Ба ваколати ӯ муошират бо муштариён, таҳияи нақшаи фаъолият дохил шуда, муҳлати иҷроиши онҳоро назорат мекунад.

Менеджменти лоиҳаҳо бояд соҳаи фаъолияти технологияҳои иттилоотиро сарфаҳм рафта, маҳорати шартнома бастанро дошта, бояд ба асабоният тобовар бошад.

Ҳамин тариқ, маркетинги рақамӣ яке аз соҳаҳои ояндадори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, ҳангоми таҳияи стратегияи дуруст метавонад бисёр афзалиятҳоро барои ширкатҳои бузурги ватанӣ таъмин намояд. Барои ташаккули маркетинги рақамӣ сараввал бояд мушкилот ва омилҳои таъсиррасон ба рушди он муайян ва бартараф карда шаванд.

Аз омӯзиш ва таҳлилҳо ба хулосае омадем, ки барои рушди маркетинги рақамӣ дар шароити рақамикунории иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- ✓ Мустаҳкам намудани донишҳои назариявӣ оид ба маркетинги рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, Интернет ва интернет - маркетинг;
- ✓ Баланд бардоштани маърифати техникӣ ва истифодаи Интернет;
- ✓ Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои илмӣ - амалӣ оид ба муҳиммият ва аҳамияти истифодаи интернет-мағоза ва интернет-маркетинг байни омма;
- ✓ Беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои интернетӣ дар кишвар;
- ✓ Баланд бардоштани суръати интиқоли интернет дар минтақаҳои дурдаст ва деҳот;
- ✓ Коҳиш додани арзиши бастаҳои интернетӣ;
- ✓ Барқарор намудани тамоси шахсӣ;
- ✓ Зарурияти таъмин намудани беҳатарӣ ва махфият;
- ✓ Мустаҳкам намудани боварии муштариён ба молу хизматрасониҳои ширкат;
- ✓ Маркетологҳо бояд муштариёро бовар кунонанд, ки муносибатҳои мутақобила, ки дар олами маҷозӣ сурат мегирад, ба мисли дунёи воқеӣ мебошад;
- ✓ Рушди технологӣ. Дарачаи рушди технология метавонад ба сатҳи рушди инфрасохтор дар як қатор минтақаҳо мувофиқат накунад;
- ✓ Тағйирёбии хизматрасониҳои техникӣ дар шароити муҳити доимо тағйирёбанда;
- ✓ Баланд бардоштани шаффофияти нархгузорӣ ва ҷоннок намудани рақобати нархӣ дар бозорҳои мақсаднок;
- ✓ Баланд бардоштани дарачаи дониш, фарҳанги техникӣ маркетологҳо ва ба вучуд овардани принципҳои асосии кор дар муҳити рақамӣ;
- ✓ Интиҳоби дурусти шабакаҳои баста. Беҳтар ҳамаи соҳибмулкони тижорат шабакаҳои нисбатан машҳур, аз қабилӣ: “Google” ва “Яндекс”-ро дар шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд;
- ✓ Дар шароити муосир дигар шабакаҳои иҷтимоиро низ ширкатҳо бояд васеъ истифода баранд;
- ✓ Такмили ихтисос ва баланд бардоштани дарачаи тахассуси мутахассисони соҳаи технологияҳои рақамӣ, интернет – маркетинг, маркетинги рақамӣ ва менеджмент;
- ✓ Ба мизочон дастрас намудани маводҳои методӣ ва иттилоотӣ оид ба афзалиятҳои истифодаи воситаҳои маркетинги рақамӣ.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Х., Шамсов Ф.Т. // Афзалиятҳо ва хусусиятҳои маркетингӣ рақамӣ дар шароити муосир // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи: “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир”. Душанбе, 2022.
2. А.А. Мирзоалиев. Идоракунии рушди иқтисодии кадрӣ савдои чакана дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ: назария, методология ва амалия. Диссертатсияи докторӣ. Душанбе, 2023. С. 6.
3. Винарский Я. С. Web-аппликации в интернет-маркетинге: проектирование, создание и применение: практическое пособие / Я.С. Винарский, Р.Д. Гутгарц. – Москва: ИНФРА-М, 2020. – 269 с.

4. Горохов М. М. Интернет-маркетинг: стратегия и виды / М. М. Горохов, Д. Е. Докучаев, А. Д. Трефилова // Социально-экономическое управление: теория и практика. – 2019. – № 1(36). – С. 21.
5. Горнштейн М. Ю. Современный маркетинг / М. Ю. Горнштейн. – 2-е изд.. – Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2019. – 16 с.
6. Дзяков С.А., Глазкова У.А. Диджитал маркетинг: Основные тенденции и перспективы развития//Экономика и социум. 2016. №5-1.
7. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я. 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – С. 35.
8. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28.12.2023, ш. Душанбе.
9. Шевченко Д. А. Маркетинг образования в России. – М.: ЮнитиИДана, 2017. – С. 221.
10. Шахшаева Л.М. Учебное пособие по дисциплине «Digital-маркетинг» для направления подготовки 38.03.06 Торговое дело, профиль «Маркетинг в торговой деятельности». – Махачкала: ДГУНХ, 2022. - С. 25.

ҲИКМАТОВА МАВҶУДАХОН САНГАКОВНА,

муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Деҳотӣ ½;
Тел: (+992) 934446556. E-mail: mavj_75@mail.ru.

АСОЕВА МАНУЧИҲРА САЛОМОВНА,

муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.
Тел: (+992) 000032925

САЙЁҲӢ ҲАМЧУН САМТИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллифон соҳаи сайёҳиро ҳамчун самти афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, дар шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт имкониятҳо фароҳам меорад.

Ташаккули бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ, зарурати рушди маҷмааи миллии сайёҳӣ, тичоратикунории фаъолияти сайёҳӣ ба зарурати қорӣ қардани принципҳои маркетинг ба амалияи қори қорхонаҳои сайёҳӣ оварда мерасонад. Рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи сайёҳӣ боиси ба роҳ мондан ва ҳалли мушкилот, аз қабилӣ омӯзиш ва сегментатсияи бозори сайёҳӣ, арзёбии сифатӣ ва миқдории талаботи пардохтпазир ба хизматрасониҳои сайёҳӣ, қойғиркунии маҳсулоти сайёҳӣ дар бозор, истифодаи воситаҳои алоқа ва ҳавасмандгардонии қурӯш меғардад.

Вожаҳои қалидӣ: сайёҳӣ, маркетинги сайёҳӣ, бозори сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, захираҳои сайёҳӣ, минтақаҳои сайёҳӣ, ширкати сайёҳӣ, реклама, робита бо қомеа.

ТУРИЗМ КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье авторы исследовали и проанализировали сферу туризма как приоритетное направление экономики Республики Таджикистан. Авторы отмечают, что сфера туризма является одним из приоритетных направлений экономики Республики Таджикистан и создает возможности для экономического развития в благоприятных условиях. Формирование рынка туристских услуг, необходимость развития национального туристского комплекса, коммерциализации туристской деятельности ведут к необходимости внедрения

принципов маркетинга в практику работы туристских предприятий. Развитие рыночных отношений в сфере туризма ведет к созданию и решению таких задач, как изучение и сегментация туристского рынка, качественная и количественная оценка платежеспособного спроса на туристские услуги, позиционирование туристского продукта на рынке, использование средств коммуникации и стимулирование сбыта.

Ключевые слова: туризм, туристический маркетинг, туристический рынок, туристические продукты, туристические ресурсы, туристические регионы, туристическая компания, реклама, связи с общественностью.

Аз чониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардидан ба соҳаи сайёҳӣ такони ҷиддӣ бахшид. Дар соли 2018 дар тамоми минтақаҳои кишвар ҷиҳати ободу зебо гардонидани маҳалли худ чораҳои зарурӣ андешиданд. Минтақаҳои сайёҳӣ, роҳҳои автомобилгард, ёдгориҳои таърихӣ, осоишгоҳҳо, тарабхонаҳо ва дигар иншооти сайёҳӣ то андозае обод ва сатҳи сифати хизматрасонии онҳо то андозае беҳтар карда шуд.

Бо мақсади вусът бахшидан ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо дарназардошти зарурати рушди инфрасохтори деҳот солҳои 2019 - 2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шуда буд.

Вобаста ба ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: “Дар солҳои 2018 – 2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ чор лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз чониби низоми бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок ҷудо карда шудааст. Дар ин давра 1450 иншооти сайёҳӣ бунёд гардида, соли 2023 шумораи сайёҳон ба як миллиону дусад ҳазор нафар расидааст. Вале таъкид менамоем, ки имкониятҳои барои рушди соҳа истифоданашуда ҳанӯз хеле зиёданд” [10].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ корхонаҳои саноати сайёҳӣ ҳарчи бештар зарурияти таҳияи молу хизматрасониҳои навро дарк карда истодаанд. Муайян ва қонеъ гардонидани талаботҳои инсонӣ ва ҷамъиятӣ яке аз вазифаҳои муҳими маркетинги инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.

Сайёҳӣ дар кишварҳои тараққиқардаи ҷаҳон яке аз соҳаи босуръат рушдбанди иқтисодӣ буда, ҳамаҷониба миллионҳо сайёҳонро ҷалб мекунад ва миллиардҳо доллар ғайримеҳнат меорад. Дар шароити рақобати шадид дар бозори сайёҳӣ ва афзалиятҳои доимо тағйирбанди истеъмолкунандагон, нақши маркетинг дар сайёҳӣ торафт муҳимтар мегардад.

Воситаи воқеии мусоидат ба ташаккул ва баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолияти сайёҳӣ маркетинги сайёҳӣ мебошад, ки ба банақшагирии мол ва хизматрасониҳои сайёҳӣ, нархгузори, фурӯш ва пешбурди онҳо ба бозор бо мақсади ба даст овардани ғайримеҳнат дар асоси қонеъ кардани ниёзҳои мушаххаси сайёҳон дахл дорад.

Моҳияти маркетинг дар сайёҳӣ дар он аст, ки он барои муайян кардани ниёзҳо, афзалиятҳои сайёҳон ва таҳияи стратегияҳо барои пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ дар бозор кӯмак мекунад. Ташаккули бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ, зарурати рушди маҷмааи миллии сайёҳӣ, тижоратикунонии фаъолияти сайёҳӣ ба зарурати ҷорӣ кардани принципҳои маркетинг ба амалияи кори корхонаҳои сайёҳӣ оварда мерасонад. Манфиқии рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи сайёҳӣ боиси ба роҳ мондан ва ҳалли мушкилот, аз қабили омӯзиш ва сегментатсияи бозори сайёҳӣ, арзёбии сифатӣ ва миқдории талаботи пардохтпазир ба хизматрасониҳои сайёҳӣ, ҷойгиркунии маҳсулоти сайёҳӣ дар бозор, истифодаи воситаҳои алоқа ва ҳавасмандгардонии фурӯш мегардад.

Солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи сайёҳӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир намуда, имкониятҳои сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ, минтақаҳои кӯҳӣ, обҳои шифобахш ва табиати нотақрори хешро барои ҷалби сайёҳон бояд самаранок истифода наояд. Сайёҳӣ

симои мамлакат буда, одамон дар хориҷи кишвар давлатро пеш аз ҳама аз рӯи имиҷи он ҳамчун мавзеи сайёҳӣ дар асоси гуфтугӯ бо сайёҳон мешиносанд ва баҳо медиҳанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои нотақрори табиӣ фароғатӣ буда, мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ барои эҳё ва рушди соҳаи сайёҳӣ дорад. Соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар ба ҳисоб рафта, барои рушди иқтисодиёт имкониятҳо фароҳам меорад.

Ҷадвали 1. Рӯйхати иншоотҳои сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [9]

№	Номгӯи иншоот
1.	Меҳмонхонаҳо, аз ҷумла меҳмонхонаҳои махсус (хурд, гестхаус, хостел)
2.	Осоишгоҳҳои табобатӣ, истироҳатгоҳҳо, фароғатгоҳҳо
3.	Марказҳои хизматрасонии маҷмӯии сайёҳӣ (маҷмааи сайёҳӣ)
4.	Нуктаҳои хизматрасонии маҷмӯии сариҳолӣ (мотел)
5.	Богҳои фарҳангии фароғатӣ
6.	Мавзеҳои фарҳангии таърихӣ ва динӣ (осорхонаҳо, зиёратгоҳҳо, иншооти таърихӣ)
7.	Инфрасохтори моҳигирӣ ва шикор бо мақсади сайёҳӣ
8.	Тарабхонаҳои дорои бренди байналмилалӣ
9.	Марказҳои истеҳсоли маҳсулоти ҳунармандӣ
10.	Пойгоҳҳои махсуси мутобикгардонии минтақаҳои баландкӯҳ барои сайёҳон
11.	Маҷмааи сайёҳии лижаронӣ
12.	Марказҳои омӯзишӣ барои кӯҳнавардӣ, лижаронӣ, роҳбаладӣ

Бо амалисозии сиёсати хирадмандона ва пайгиронаи “дарҳои кушод”-и роҳбарияти давлат ва Ҳукумат, Тоҷикистон узви комилҳукуки Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ гашта, ба ҳамгироии соҳаи сайёҳии кишвар ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ заминаи воқеӣ фароҳам оварда шуд [9].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳукуки Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ бо як қатор кишварҳои олам созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба имзо расонидааст. Дар Тоҷикистон низоми соддакардашудаи раводид барои шаҳрвандони 112 кишвари ҷаҳон ва низоми электронии раводид қорӣ гардида, шабакаи ягонаи электронӣ ба қор андохта шудааст.

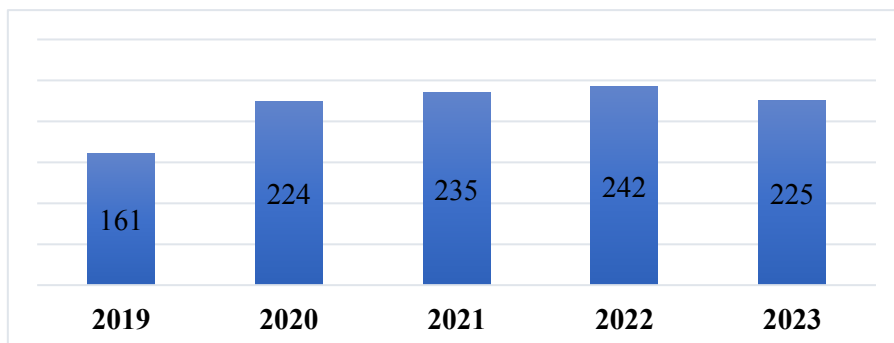
Дар ин радиф, таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба захираҳои сайёҳии мамлакат зиёд гардида, симои кишвар ҳамчун мамлақати озоишта ва дорои захираҳои бойи сайёҳӣ боз ҳам устувор гардид. Ҳамзамон, роҳандозии тартиби электронии дастрас намудани раводид ва речаи бераводид бо 12 кишвари ҷаҳон, фаъолияти зиёда аз 100 ширкати сайёҳӣ, сохтмон ва таҷдиду азнавсозии як қатор инфрасохтори сайёҳӣ, барои воридшавии ҷумҳурӣ ба бозорҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ва ҷалби бештари сайёҳон заминаи мусоид гузошта истодаанд.

Айни замон дар бораи Тоҷикистон ҳамчун кишвари сайёҳӣ дар олами ғарб маълумот кофӣ нест ва он маълумоте, ки одамон дар бораи кишвар медонанд, на ҳама вақт саҳеҳ аст. Сайёҳон аз сафари худ амният, меҳмоннавозӣ ва қаноатмандии баландро интизор мешаванд. Муваффақ шудан ба қонеъ гардонидани чунин талабот маънои онро дорад, ки давлат шуҳрати баландро барои худ дар ҷаҳон ба даст овардааст. Ин занҷири самаранокеро ба вучуд меорад, ки на танҳо ба рушди баҳши сайёҳӣ, балки ба густариши муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, аз ҷумла воридоти сармояи хориҷӣ низ мусоидат мекунад.

Қумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷо бо вазорату идораҳо, мақомоти дахлдори соҳаи сайёҳӣ ва сохторҳои соҳибқорӣ бо ҷалби шарикони рушд мониторинг ва арзёбии стратегияро мегузаронад ва ҳисоботи солонро оид ба рафти амалисозии стратегия ба Шурои байниидоравӣ оид ба ҳамоҳангсозии фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ ва ҳисоботи панҷсоларо оид ба натиҷаи амалисозии стратегия ба Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазаи сармоягузорӣ пешниҳод менамояд.

Низоми мониторинг ва арзёбӣ ҳамзамон низоми дахлдори ҳисоботдиҳӣ аз натиҷаҳои амалисозии стратегия ва марҳилаҳои амалишавии он барои давраи 2019-2022, 2023-2026 ва 2027 - 2030 аз нуқтаи назари рушди соҳа ва бо ҳисоботи фосилавӣ махсуб меёбад. Сохторҳои дахлдори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ассотсиатсияҳои сайёҳӣ ҳисоботи соҳавиро оид ба амалиёбии марҳилаҳои стратегия ба мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ пешниҳод мекунад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷо бо тарафҳои манфиатдор ҷиҳати таҳкими минбаъда ва пайваста баланд бардоштани самаранокии низоми мониторинг ва арзёбии стратегия тадбирҳои заруриро роҳандозӣ мекунад.

Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тоҷирону соҳибкорон ва ширкатҳои сайёҳӣ як қатор имтиёзҳои андозию гумрукӣ ва барои ворид намудани техникаву технологияи муосир дода шуд. Натиҷаи ин ҳамаи кӯшишу талош ва дастгириҳои Ҳукумати кишвар буд, ки дар соли 2018 соҳаи сайёҳӣ дар кишвар назар ба солҳои қаблӣ рушд намуда, шумораи сайёҳони воридгардида ва инчунин, ширкатҳои сайёҳии ба сайёҳхони дохилию хориҷӣ хизматрасон низ зиёд гардид.

Расми 1. Шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023, адад

Агар дар соли 2019 шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар кишвар 161 ададро ташкил меод, дар соли 2023 ин шумора ба 225 адад омада расид, ки 64 адад зиёд гардида, аз самараи дастгирию имтиёзҳои додаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [5].

Ширкатҳои сайёҳӣ бо мақсади васеъ намудани бозори фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳии худ бояд фаъолияти маркетингии худро дуруст ба роҳ монанд. Маркетинг ҷанбаи асосии стратегия ба ҳисоб рафта, аз қисмҳои таҳқиқоти бозор, реклама, ба роҳ мондани фурӯш ва нигоҳ доштани тамос бо муштариён иборат аст. Пеш аз оғози дилхоҳ фаъолияти маркетингӣ бояд муайян кард, ки он ба кӣ равона карда шуда, мақсади асосӣ аз чӣ иборат аст. Маркетинг аз таҳқиқоти бозор оғоз мешавад. Таҳқиқоти бозор метавонад мураккаб ва серхарҷ бошад ва ё метавонад супориши нисбатан оддӣ бошад. Чӣ қадаре, ки воситаҳо бештар ҷалб шаванд, ҳамон қадар сифат баланд мешавад, аммо новобаста аз ин, раванди тадқиқот дар маҷмӯъ яхела мебошад.

Ҳадафи асосии ширкатҳои сайёҳӣ дар шароити рақобат тоб овардан ва миқдори зиёди мизочонро ҷалб намудан мебошад. Маҳз тавассути инноватсия имконият аст, ки инро ба даст оварем [1].

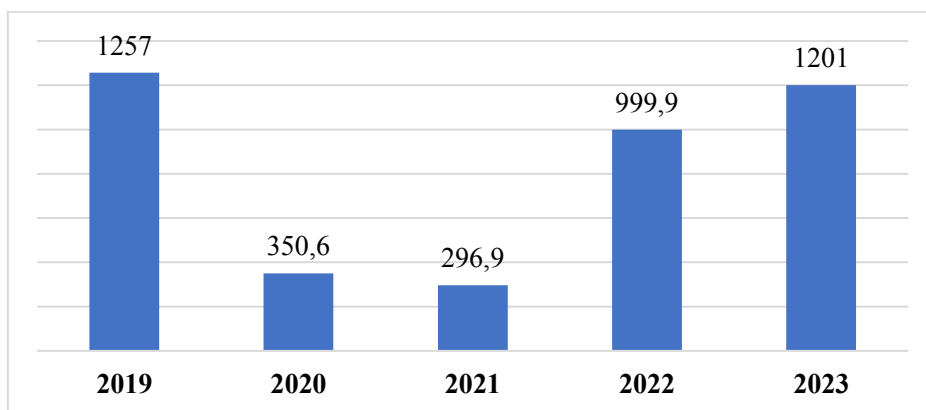
Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда сол аз сол ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба ҷумҳурӣ зиёд гардида истодааст. Ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон гаштани солҳои 2019-2021 ҳамчун “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ саривақтӣ арзёбӣ гардида, дар радиҳои ин ташаббуси фарогир Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ бо мақсади муаррифии фарҳанги асил, ҳунарҳои маҳаллӣ, урфу одат ва анъанаҳои мардумии кишварҳои узви созмон мавзӯи Рӯзи ҷаҳонии сайёҳӣ барои соли 2020 - Соли рушди сайёҳӣ ва минтақаҳои деҳот эълон дошт.

Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 2020 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 350 ҳазор нафар сайёҳ ташриф овард, ки нисбат ба соли пешин 72,2 дарсад кам мебошад. Сабабҳои асосии кам ташриф овардани сайёҳони дохилию хориҷӣ ин бемории ҳамагири Коронавирус - COVID-19 мебошад.

Аз таҳлили расми 4. маълум мегардад, ки дар соли 2023 шумораи шаҳрвандони хориҷе, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 1201,0 ҳаз. нафарро ташкил намуд [5].

Шумораи шаҳрвандони хориҷе, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлатҳои ИДМ ворид шудаанд, 1094,1 ҳазор нафар (95,0 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 950,1 ҳазор нафар ба ҳайси

сайёҳ ва давлатҳои хориҷи дур 57,8 ҳазор нафар (мутаносибан 5,0 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 49,2 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ буданд.

Расми 2. Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки мутобики маълумоти сарҳади давлатӣ (тибқи талаботи СУС) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд дар солҳои 2019-2023, ҳаз. нафар

Тамоми шаҳрвандони хориҷие, ки сарҳади Тоҷикистонро убур мекунанд, бояд бо худ шиносномаи эътиборнок ё ҳуҷҷате, ки шахсияти ӯро тасдиқ менамояд, ҳамчунин равониди мувофиқ (ба ғайр аз шаҳрвандони Озарбойҷон, Арманистон, Беларусия, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Русия, Украина, ки аз онҳо барои ба Тоҷикистон ворид шудан равониди дархост карда намешавад) дошта бошанд.

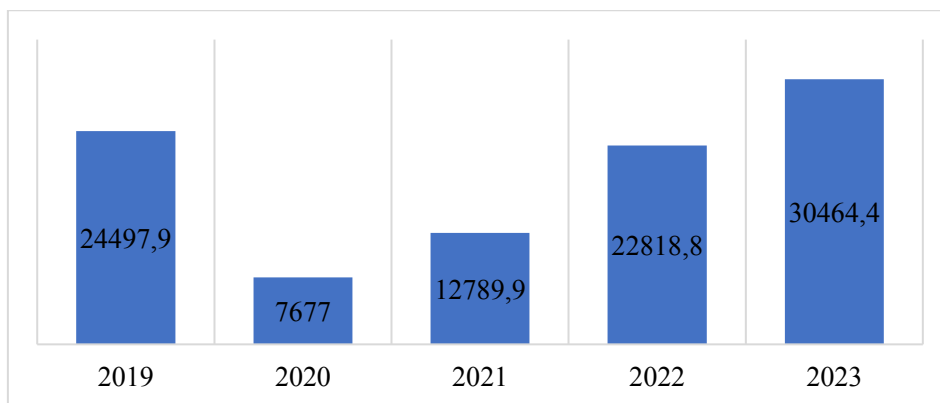
Дар Тоҷикистон аз 1 июни соли 2016 портали нав оид ба судури равониди электронии “e-Visa” ба қор даромад, ин имконият ба шаҳрвандоне дода мешавад, ки бо мақсади саёҳат ё тижорат ба кишвар меоянд. Аризаи электрониро пур карда, бе ҳозиршавӣ дар муассисаи консулгарии Тоҷикистон дар хориҷа равониди электрониро ба даст оранд. Низоми равониди электронии “e-Visa” ба шаҳрвандони хориҷӣ иҷозат медиҳад, ки тариқи онлайн равониди тоҷикиро бадаст оваранд.

Равониди электронӣ ҳамчун ивазкунада равониди ҳангоми вуруд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва ба муҳлати 90 рӯз ва яққарата дода шуда, дорандаи он аз лаҳзаи ворид шудан ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи аз 45 рӯз зиёд будубош қардарро надорад. Равониди электронӣ тамдид карда намешавад. Метавон ба Тоҷикистон аз тариқи тайёра, қатора ё мошин рафта расид. Тоҷикистон хатсайрҳои мустақим ба шаҳрҳои Маскав, Санкт-Петербург, Алмато, Бишкек, Рига, Истанбул, Дубай, Урумчӣ, Техрон, Машҳад, Франкфурт дорад.

Миқдори зиёди шаҳрвандони хориҷии ба ҷумҳурӣ воридшуда, аз давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла аз Ўзбекистон-777,6 ҳазор нафар (71,0%), Русия-279,9 ҳазор нафар (25,6%), Қазоқистон-25,0 ҳазор нафар (2,3%), Қирғизистон-3,8 ҳазор нафар (0,3%) ва ғайра мебошанд.

Миқдори сайёҳони воридшуда аз давлатҳои хориҷи дур ба монанди, Афғонистон-3,3 ҳазор нафар (0,3%), Чин-5,4 ҳазор нафар (0,5%), Туркия-7,3 ҳазор нафар (0,6%), Ҳиндустон-3,4 ҳазор нафар (0,3%), Эрон-4,3 ҳазор нафар (0,4%), ИМА-6,9 ҳазор нафар (0,6%), Покистон-1,6 ҳазор нафар (0,1%), Олмон-3,0 ҳазор нафар (0,3%) мебошанд [5].

Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ бе назардошти андоз аз арзиши изофа дар соли 2023 30464,4 ҳаз. сомониро ташкил дода, назар ба соли 2019 5966,5 ҳаз. сомонӣ зиёд гардидааст. Дар нӯҳ моҳи аввали соли 2022 дар ҷумҳурӣ 183 меҳмонхона (60 назардошти шахсони воқеӣ) 6 - меҳмонхонаи 5 ситорадор, 20 - меҳмонхонаи 4 ситорадор, 16 - меҳмонхонаи 3 ситорадор, 3 - меҳмонхонаи 2 ситорадор, 2 - меҳмонхонаи 1 ситорадор ва 136-меҳмонхонаи бедараҷа фаъолият қардаанд [5].

Расми 3. Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ бе назардошти андоз аз арзиши изофа дар солҳои 2019-2023, ҳаз. сомонӣ

Рушди сайёҳӣ аз шароити табиӣ ва муҳити атроф вобастагии калон дошта, фарҳанги миллӣ, урфу одат, таомҳо ва нӯшокиҳои миллӣ, таърих ва осори фарҳангиро дар бар гирифта, заминаи асосӣ барои рушди минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ин лиҳоз, рушди соҳаи сайёҳӣ бояд аз як насл ба насли дигар якҷо бо фаъолият нисбати ҳифзи табиат ва муҳити атроф, осори ниёгон, дастгирии фарҳанг ва тамаддуни маҳаллӣ, расму оин, касбу ҳунароҳои мардумӣ ба роҳ монда шавад.

Асоси тичорати соҳаи сайёҳӣ ба афзалиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ мувофиқ мебошад ва бинобар ин бахши мазкур яке аз беҳтарин соҳаҳо барои таъмини мувозинати аслии устувориҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Мукамалгардониҳои маркетинги сайёҳӣ дар ширкатҳои сайёҳиро водор мекунад, ки ба ҳадафҳои худ расида, харидорони имконпазиро ба хизматрасониҳои худ ҷалб намуда, даромади ширкатро зиёд намоянд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки маҳз дастгирии давлатӣ ва мусоидат ба фаъолияти онҳо самаранокии раванди фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва субъектҳои хоҷагидориҳои сайёҳиро таъмин намуда метавонад. Яке аз омилҳои муҳим ин маблағгузориҳои давлатӣ барои табиғоти ширкатҳои миллии сайёҳӣ мебошад [2].

Бо мақсади самаранок намудани соҳаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятнокии иқтисоди миллӣ зарур аст, самтҳои гуногуни мукамалгардониҳои идоракунии рушди сайёҳӣ, амалӣ карда шавад.

Тавре ки омор нишон медиҳад, дар соҳаи сайёҳӣ корҳои зиёде анҷом дода шудаанд. Аммо бо вуҷуди ин, ҳоло бисёр мушкилоти ҳалношуда боқӣ мондаанд, мавҷудияти онҳо монеаи рушди фаъолият мебошад.

Ба онҳо дохил мешаванд:

- набудани механизми самаранокии молиявӣ ва дастгирии қарзӣ;
- набудани механизмҳои молиявии низоми дастгирии инноватсионӣ-сармоягузорӣ;
- набудани низоми соддакардашудаи қарздиҳӣ (фоизҳои баланд);
- маҳдудиятҳои андозбандии имтиёзнок;
- набудани донишкадаи мукаммали молиявӣ, дастгирӣ ва рушди сайёҳӣ.

Ҳалли ин мушкилот дар асоси рушди танзими давлатӣ ва дастгирии фаъолияти соҳаи сайёҳӣ имкон медиҳад, ки иқтисодии мавҷудаи сайёҳии кишварро самаранок истифода барем. Ба ибораи дигар, саноати сайёҳӣ маҳсулоти сайёҳиро истеҳсол мекунад, ки ҳам дар бозори хориҷӣ ва ҳам дар дохилӣ талабот доранд.

Ҳамин тариқ, мушкилоти мавҷуда ба рушди соҳаи фаъолияти сайёҳӣ ҳалал мерасонанд, ки ба гирифтани маблағҳои иловагӣ ба даромади буҷети кишвар таъсир мерасонад.

Таъсиси ширкати маркетингӣ ки бо таҳқиқоти маркетингии соҳаи сайёҳӣ машғул аст, ки ба ҳалли мушкилоти болозикр мусоидат мекунад. Он ба мо имкон медиҳад, ки талаботи сайёҳонро қонеъ намуда, пур кардани буҷетҳои ҳама сатҳҳоро таъмин намоем, асбори хориҷиро ба минтақа ҷалб намуда, мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳолиро ҳал намоем.

Ба ақидаи мо фаъолияти асосии ширкати маркетингӣ бояд аз гузаронидани чорабиниҳои зерин иборат бошад:

- пурсиши сайёҳон (муайян кардани хоҳишҳо ба сифати хизматрасонӣ, нарх, талабот);
- муайян кардани мушкилоте, ки сайёҳон ҳангоми расидан ба кишвар дучор меоянд;
- афзалиятҳо ва манфиатҳои сайёҳон дар кишвар;
- муайян намудани тамоюлҳои муҳимтарини соҳаи сайёҳӣ дар кишвар;
- гузаронидани пурсиши субъектҳои фаъолияти соҳаи сайёҳӣ;
- муайян намудан ва ҳалли мушкилоте, ки субъектҳои фаъолияти соҳаи сайёҳӣ бо онҳо рӯ ба рӯ мешаванд;
- таъсиси маркетинги интернетӣ (таҳқиқи бозор тавассути пурсиши сайёҳон дар шакли режими онлайн, фурӯши маҳсулоти сайёҳӣ);
- гузаронидани мастер-классҳо оид ба тайёр намудани кадрҳои баландхаттисос, оид ба пешбурди кори муваффақ ба ширкатҳои сайёҳӣ;
- омӯзиш, баррасии таснифи талабот ба намудҳои нави хизматрасонӣ ё мол.

Ин чорабиниҳо бояд якҷоя иҷро карда шаванд. Пурсиши сайёҳони эҳтимолӣ дар бозорҳои роҳнамо дар хориҷа, таҳлил пешниҳодҳои рақибон, муайян кардани бозорҳои роҳнамо дар марҳилаи аввал бо ҳароҷоти зиёди молиявӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва бо иштироки намоёндагони мақомоти ҳокимият иҷро карда шаванд.

Фаъолияти маркетингӣ бояд дар сатҳи мақомоти минтақавӣ ва марказии идоракунии сайёҳӣ, турбизнес ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки бояд дар асоси меъёрҳои муқаррарнамудаи мақомоти давлатии ҷумҳурӣ амал кунанд, амалӣ карда шавад. Фаъолияти ҳамаи сохторҳо бояд аз ҷониби Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқа карда шавад.

Хулоса, соҳаи сайёҳӣ қисми муҳими иқтисодиёти кишвар буда, дастгирии ҳамаҷонибаи он ба рушди ширкатҳои сайёҳӣ, фаъолгардонии қорӣ намудани маҳсулоти нави сайёҳии рақобатпазир, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо, таъсиси ҷойҳои қорӣ иловагӣ, ҳавасмандгардонӣ, ташкили ширкатҳои нав, афзоиши даромад аз ҳисоби андоз мусоидат намуда ба афзоиши неқӯаҳволии аҳоли мусоидат мекунад.

Рушди сайёҳӣ дар маҷмӯъ метавонад ба пешрафти иҷтимоию иқтисодии кишвар, ташкили ҷойҳои қорӣ нав таъсири назаррас расонида, ба баланд бардоштани обрӯю эътибори давлат дар арсаи байналмилалӣ, ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллӣ, инчунин суботи иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

9. А. Ҳакимзода. Таҳлили вазъи муосир ва мушкилоти рушди инноватсионии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводҳои конференсияи VII-уми илмию амалии байналмилалӣ “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: Масоили мубрами рушди иқтисодиёти инноватсионӣ”, 25-26 сентябрии соли 2020. ш. Душанбе., саҳ.: 131-137. 0.5 ҷ.ч.

10. А. Ҳакимзода. Таҳлили вазъи муосири сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводҳои конференсияи II-юми байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) 26-27 декабри соли 2023. саҳ. 12-19. 0.5 ҷ.ч.

11. А. В. Лисевич, Е. В. Лунтова. Маркетинг в туристской индустрии: учебное пособие для бакалавров. Учебное пособие для бакалавров. - М.: Дашков и К°, 2016.

12. А.М. Каримова, У. Нуриддинова. Роль маркетинга в инновационном развитии деятельности сферы туризма // JMBM. 2023. №3. URL: <https://cyberleninka.ru>.

13. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ маҷмӯаи оморӣ. Душанбе 2022.

14. Диловаров Р.Д., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. Асосҳои туризм: китоби дарсӣ. – ДМТ, 2013. – 244 с.

15. Джанджугазова Е. А. Маркетинг в индустрии гостеприимства: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. А. Джанджугазова. - М., 2003. - 426 с.

16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳии дохилӣ” 18 июли соли 2017, № 1450, ш. Душанбе. Боби 1. Муқаррароти умумӣ.

17. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372 тасдиқ шудааст.

18. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023, ш. Душанбе.

ШАРОПОВ ФАРҲОД НИЗОМИДДИНОВИЧ,

муаллими калони кафедраи менечмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Дехотӣ ½;

Тел: (+992) 934444237.

ТАҲҚИҚИ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА СИФАТИ МАҲСУЛОТИ ХҶРОКВОРӢ

Дар мақола муаллиф омилҳоеро, ки ба сифати маҳсулоти хӯрокворӣ таъсир мерасонад, мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки сифати баланди маҳсулоти тайёр бештар аз ҳосият, таркиб, сифати ашёи хом вобаста аст. Омилҳое, ки ба нигоҳдории сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, инҳо намӣ, равшанӣ, таркиби ҳаво, омилҳои механикӣ, биологӣ.

Вожаҳои калидӣ: мол, маҳсулоти хӯрокворӣ, сифат, ташаккули сифат, борҷома, тамғагузорӣ, бозори озуқаворӣ, бозори истеъмоли, хизматрасонӣ, ҳосиятҳои истеъмоли.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА КАЧЕСТВО ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

В статье автор исследовал и исследовал факторы, влияющие на качество пищевых продуктов. Автор отмечает, что высокое качество готовой продукции во многом зависит от свойств, состава, качества сырья. К факторам, влияющим на сохранение качества продукции, относятся влажность, освещенность, состав воздуха, механические факторы, биологические.

Ключевые слова: товары, пищевая продукция, качество, формирование качества, упаковка, маркировка, рынок продуктов питания, потребительский рынок, услуги, потребительские свойства.

Рушди иқтисодӣ дар кишварҳои ҳамсоя ва шарикони асосии тиҷоратӣ барои рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда, истифодаи васеъ аз технологияи муосир, зиёдшавии ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти воридотивазкунанда ва ҷалби сармоя ва имкониятҳои иловагиро фароҳам меоварад. Сифати пасти маҳсулот, талаботи зиёд доштан ба истифодаи нерӯ, меҳнат ва масолеҳ ҳангоми истеҳсоли маҳсулот, ки сатҳи пасти рақобатпазирии онро пешакӣ муайян мекунад.

Бозори муосири истеъмоли бо намудҳои гуногуни маҳсулоти хӯроквории гурӯҳҳо, намудҳо, навъҳо, тамғаҳо ва номҳои гуногун муаррифӣ карда мешавад. Мол дорои борпеч ва тамғагузорӣ буда, дар намунаҳои гуногун ба истеъмолкунандагон пешниҳод карда мешавад [1]. Нишондиҳандаҳои сифати тиҷоратӣ хусусиятҳоеро дар бар мегиранд, ки фуруши қуллайи маҳсулотро таъмин мекунанд, инчунин аломатҳо ва ҳосиятҳоеро дар бар мегиранд, ки истеъмолкунанда ба сифати он ҳулосаи аввалиндараҷа медиҳад.

Барои тамғагузории маводҳо аз намудҳои гуногуни нашр истифода мешаванд, ки рангҳо, ҳуруф, ҳаҷм ва намудҳои гуногун мебошанд. Истеҳсолкунандагон бо истифода аз усулҳои муосири тамғагузорӣ ва мустақилона афзалиятҳои иттилоотро муқаррар мекунанд, ки баъзан вазифаи асосӣ - дастрасиро фаромӯш мекунанд. Ҳатто агар тамоми талабот ба мундариҷаи тамғагузорӣ ҷавобгӯ бошад ҳам, он метавонад дастнорас ва хонданашаванда бошад.

Омилҳое, ки ба сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, ба омилҳое тақсим мешаванд, ки сифатро ташаккул медиҳанд ва омилҳое, ки сифатро нигоҳ медоранд.

Ташаккули сифат - тархрезӣ ва таҳияи маҳсулот, ашёи хом, технологияи истеҳсолот, ҳолати ҳуҷҷатҳои меъёрий мебошад.

Ҳангоми тархрезӣ ва таҳияи маҳсулот талабот ба хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ муайян карда мешавад. Ин талабот дар асоси таҳқиқоти бозор муқаррар карда мешаванд, ки натиҷаи ниҳии он муайян кардани дархостҳои истеъмолкунандагон барои сатҳи сифат ва хусусиятҳои қобили қабули миқдорӣ мебошад ва натиҷа, маркетинг ва фурӯши мол аз он вобаста аст, ки хусусиятҳо то чӣ андоза дуруст муайян карда шуда, инъикос ёфтааст. Ин омил барои ҳамаи дигар омилҳои ташаккулдиҳанда ҳалкунанда аст.

Ашёи хом маводҳои гуногун мебошанд, ки барои истеҳсоли молҳо истифода мешаванд.

Сифати маҳсулоти тайёр бештар ба хосият, таркиб, сифати ашёи хом вобаста аст. Бо чен кардани таркиби ашёи хом шумо метавонед маҳсулоти дорои хосиятҳои заруриро ба даст оред.

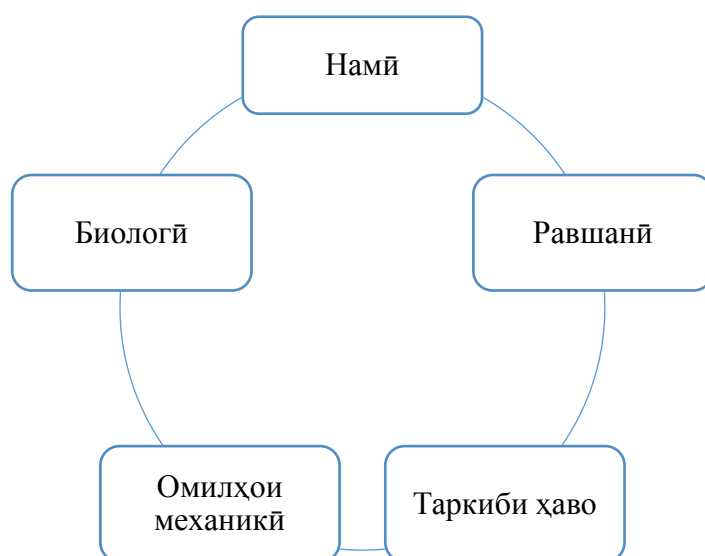
Омилҳое, ки ба сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, ба омилҳое тақсим мешаванд, ки сифатро ташаккул медиҳанд ва омилҳое, ки сифатро нигоҳ медоранд. Ташаккули сифат - тархрезӣ ва таҳияи маҳсулот, ашёи хом, технологияи истеҳсолот, ҳолати ҳуҷҷатҳои меъёрий мебошад.

Ҳангоми тархрезӣ ва таҳияи маҳсулот талабот ба хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ муайян карда мешавад. Ин талабот дар асоси таҳқиқоти бозор муқаррар карда мешаванд, ки натиҷаи ниҳии он муайян кардани дархостҳои истеъмолкунандагон барои сатҳи сифат ва хусусиятҳои қобили қабули миқдорӣ мебошад ва натиҷа, маркетинг ва фурӯши мол аз он вобаста аст, ки хусусиятҳо то чӣ андоза дуруст муайян карда шуда, инъикос ёфтааст. Ин омил барои ҳамаи дигар омилҳои ташаккулдиҳанда ҳалкунанда аст.

Ашёи хом маводҳои гуногун мебошанд, ки барои истеҳсоли молҳо истифода мешаванд.

Омилҳое, ки ба нигоҳдории сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, инҳо мебошанд:[7].

- ✓ намӣ;
- ✓ равшанӣ;
- ✓ таркиби ҳаво;
- ✓ омилҳои механикӣ;
- ✓ биологӣ.

Расми 1. Омилҳое, ки ба нигоҳдории сифати маҳсулот таъсир мерасонанд

Дар натиҷаи ин таъсирҳо дигаргуниҳои гуногун ба амал меоянд.

Номгуи хосиятҳои истеъмолӣ ва нишондиҳандаҳои сифат инҳо мебошанд:

1. Вобаста ба миқдори хосиятҳои таснифот: ягона - як хосияти маҳсулот; мураккаб - ифодаи якчанд хосиятҳои ягонаи мол.

2. Вобаста ба мақсад: асосӣ - барои баҳодихии муқоисавӣ асос гирифта мешаванд, муайян кардан - дар баҳодихии сифати маҳсулот аҳамияти ҳалқунанда доранд.

Нишондиҳандаҳои мақсадноки қобилияти қонъ кардани эҳтиёҷоти ҷисмонӣ ва системавӣ мебошанд, ки аз ҳам фарқ мекунанд: [8]

1. Мақсади функционалӣ;

2. Мақсади иҷтимоӣ - қонъ гардондани талаботи ҷамъиятӣ;

3. Хосиятҳо ё нишондиҳандаҳои таъини таҳассусӣ;

4. Таъиноти универсалӣ;

5. Эътимоднокӣ:

✓ устуворӣ;

✓ эътимоднокӣ;

✓ нигоҳдорӣ.

6. Эргономикӣ - қобилияти мол барои эҷод кардани ҳисси бароҳатӣ, пурратар қонъ гардонидани талабот мувофиқи хусусиятҳои равоӣ ва психофизиологии истеъмолкунанда мебошад.

7. Хосиятҳои эстетикӣ – қобилияти мол барои бедор кардани шаклҳои арзиши иҷтимоӣ дар аломатҳои дарки ҳиссӣ ва қонъ гардонидани талаботи эстетикӣ шахс:

✓ намуди зоҳирии мол;

✓ якпорчагии он;

✓ тарҳрезӣ;

✓ муд;

✓ услуб;

✓ ифоданокии иттилоот;

✓ тақмили иҷрои истеҳсолот.

8. Беҳатарӣ – ҳолате, ки дар он хавфи расонидани зарар ё расонидани зарар ба шахс ба сатҳи қобили қабул маҳдуд аст:

✓ кимиёвӣ;

✓ радиатсия;

✓ механикӣ;

✓ санитарияи гигиенӣ;

✓ зидди сӯхтор;

✓ барқ;

✓ магнитӣ ва ғ.

1	• Функционалӣ
2	• Иҷтимоӣ
3	• Хосиятҳо ё нишондиҳандаҳои таъини таҳассусӣ
4	• Таъиноти универсалӣ
5	• Эътимоднокӣ
6	• Эргономикӣ
7	• Хосиятҳои эстетикӣ
8	• Беҳатарӣ

Расми 2. Нишондиҳандаҳои мақсадноки қобилияти қонъ кардани эҳтиёҷоти ҷисмонӣ ва системавӣ

Дарачаи сифат хусусияти нисбӣ мебошад, ки ба муқоисаи маҷмӯи нишондиҳандаҳои сифати он, ки ба маҷмӯи нишондиҳандаҳои асосӣ мувофиқ аст, асос ёфтааст.

Намунаҳои беҳтарини молҳои истеҳсоли ватанӣ ва хориҷӣ ҳамчун нишондиҳандаҳои асосӣ гирифта шудаанд. Ё нишондиҳандаҳои намунаҳои ибтидоӣ, ки ба таври таҷрибавӣ муайян карда шудаанд, дар санадҳои меъёрӣ тасдиқ карда шудаанд.

Баҳодиҳии сатҳи сифат ҳангоми муқаррар кардани нарх, тарҳрезии маҳсулоти нав, интиҳоби беҳтарин вариантҳои маҳсулот, таҳлили маълумот дар бораи сифати маҳсулот ва дар ҳолатҳои дигар зарур аст.

Намудҳои дараҷаи сифат инҳо мебошанд: [6]

1. Техникӣ – муқоисаи бартарияти технологӣ ҳангоми муқоисаи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва хориҷӣ;

2. Техникӣ – иқтисодӣ – муқоисаи ҳам нишондиҳандаҳои техникӣ ва ҳам иқтисодӣ: нишондиҳандаи интегралӣ - таносуби самарайи умумии ғоидаовар аз ғайолият ё истеъмоли маҳсулот ба хароҷоти умумии таъсис ва истифодаи он;

3. Дараҷаи меъёрӣ – бо арзишҳои адабии воқеии нишондиҳандаҳои сифат, ки дар минтақае, ки бо арзишҳои ҳадиҳӣ машдуд мебошанд, тавсиф карда мешавад.

Омилҳои асосие, ки бояд ҳангоми истеҳсол ва истифодаи борҷомабандӣ дар бозор ба назар гирифта шаванд, инҳоянд: [1]

➤ Мутобиқати андозаи борҷомаҳо ба талаботи истеъмолкунандагони кишварҳои алоҳида;

➤ Мавҷудияти урфу одатҳои маҳаллӣ оид ба тарҳрезии борҷомабандӣ;

➤ Талаботи қонунӣ дар соҳаи бастабандӣ;

➤ Зарурати мутобиқ кардани арзиши борҷомабандӣ бо қобилияти харидории истеъмолкунандагони мол;

➤ Ба мақсад мувофиқ будани эътирофи мол аз ҷониби харидорони эҳтимолии он;

➤ Қобилияти дарк кардани борҷомаи мол аз ҳисоби сатҳи маърифатӣ ва фарҳангии истеъмолкунандагон.

Таклиф ва пешниҳодҳо барои мукамалгардонии борҷомаҳо ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти хӯрокворӣ

1. Риояи ҳатмии талаботҳои физикию химиявӣ маҳсулоти истеҳсолшаванда ҳангоми интиҳоби масолеҳи борҷомасозӣ;

2. Интиҳоби масолеҳи босифат барои таҳия ва истеҳсоли борҷома барои маҳсулоти хӯрокворӣ;

3. Риояи намудани талаботҳои иқтисодӣ, техникӣ, экологӣ ва эстетикӣ ҳангоми истеҳсоли борҷома;

4. Истифодаи технологияи муосири инноватсионӣ ҳангоми истеҳсоли борҷомаҳои маҳсулоти хӯрокворӣ;

5. Кам кардани хароҷотҳо барои истеҳсоли борҷома;

6. Зебо ва диққатҷалбкунанда таҳия кардани дизайни борҷома;

7. Зиёд намудани номгуӣ борҷомаҳои маҳсулоти хӯрокворӣ;

8. Сода ва ғаймо навиштани иттилооти дар бораи маҳсулот, ки дар борҷома дарҷ гардидааст;

9. Рекламаи самараноки маҳсулоти корхона ва дизайни борҷома;

10. Баланд бардоштани имиджи корхона дар асоси дизайни зебои борҷома;

11. Ташаккул додани робита бо ҷомеа (PR);

12. Ҷорӣ намудани низомии таҳфифҳо дар корхона.

Ҳамин тариқ, ҳангоми истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ интиҳоби масолеҳи борҷомасозӣ бояд дуруст ба роҳ монда шавад. Ин пеш аз ҳама ба ҳосиятҳои ҳуди маҳсулот, инчунин талаботе, ки истеъмолкунандагон дар ин марҳила ба борҷома мегузоранд, вобастагии калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ., Асоева М.С. // Нақши борчوما дар баланд бардоштани сифати маҳсулоти хӯрокворӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46).

2. А.А. Романов, В.П. Басенко, Б.М. Жуков Маркетинг: Учебное пособие/ Издательство: Дашков и К. 2016.

3. Абдурахмон Ҳ. // Маркетинги байналмилалӣ (комплексӣ таълимӣ-методӣ)// КВД “Матбаа”, Душанбе 2025.

4. Гарипов Р. М. и др. Влияние полимерных упаковочных материалов на сроки хранения полуфабрикатов из мяса птицы // Вестник казанского технологического университета. 2014. Т. 17. № 21. С. 232.

5. Ларионов Г.В. Упаковка как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательских структур // Российское предпринимательство. 2007. №12. URL: <https://cyberleninka.ru>. (дата обращения: 10.04.2023).

6. Л.М. Аксенова // Основные направления повышения конкурентоспособности продуктов питания. Технологии пищевой и перерабатывающей промышленности АПК - продукты здорового питания, № 1, 2013. <https://cyberleninka.ru>. (дата обращения: 11.04.2023).

7. <https://studfile.net>. Факторы, влияющие на качество товаров.

8. <https://studfile.net>. Номенклатура потребительских свойств и показателей качества.

ПЕЖМОН ЧАЪФАРӢ,

докторанти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Сурога: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: jafaripejman3@gmail.com, Тел.: (+992) 001-01-66-55

ТАЪРИХИ КАМБИЗОАТӢ ВА ЧЕНАКИ ОН (АЗ ЗУҲУРИ ТАНГА ТО ҲОЛ)

Ин мақола таърихи факрро аз пайдоиши танга дар Лидияи қадим то замони муосир мавриди баррасӣ қарор дода, нишон медиҳад, ки он аз як падидаи табиӣ ба сохтори иҷтимоӣ иқтисодии сунъӣ табдил ёфтааст. Шаклҳои тағйирёбандаи он - аз азоби илоҳӣ ва имтиҳони имон то норасоии захираҳои ҳаётӣ, ғорати истисморӣ, фишори геополитикӣ, ноқоии ҳукуматҳо ва воситаҳои назорати ҷомеаҳо - бозтоби рақси мураккаби қудрат бо эътиқодҳои идеологӣ аст.

Намудҳои воқеии факр, аз ҷумла мутлақ, нисбӣ, сохторӣ, муваққатӣ ва доимӣ, дар қанори тадбирҳои амалии иқтисодӣ, ҷун сармоягузорӣ дар зерсохторҳо, кумакҳои бевоситаи пулӣ, ислоҳоти андозӣ пешрафта, таълими ройгон ва ҷораҳо зидди таъбиз, тавсифи шудаанд, ки муваффақиятҳои ҷаҳонии собитшуда, мисли барномаҳои Бразилия, низомҳои микрокредит дар Бангладеш ва сохторҳои баробарии Шветсияро барҷаста мекунад. Дар ин ҷо модели пештози ГЭЛПН - Пайванди Экспонентсиалию Логарифмии Факри Умумичаҳонӣ - муаррифӣ гардида, ҷанбаҳои гуногуни факрро дар як ҷаҳорҷӯбаи мураккаби ғайриҳаттии экспонентсиалӣ ва логарифмӣ, ки таъсири мутақобилаи онҳоро инъикос мекунад, муттаҳид месозад. Ин сохтор бо формулаи,

$$P_{global} = \ln \left(1 + \sum_{k=1}^5 \exp(w_i \cdot P_k) \right)$$

Сатҳи факри умумичаҳониро ба ҳадди ақал мерасонад ва ҷандириро барои ҷомеаҳои мухталиф фароҳам меорад. Ин дастовард қобилияти моделро дар тақсимои оқилонаи захираҳо ва шикастани даврҳои бунбасти факр таъкид мекунад. Дар ниҳоят, омезиши дониши амиқӣ таърихӣ бо моделсозии дақиқи риёзӣ на танҳо баҳонаҳо барои пойдории факрро рад мекунад, балки ҷаҳорҷӯбаи мустақкамеро барои решакан кардани он пешниҳод менамояд, ки зарурати тасмими устувори давлатӣ ва назорати доимию барои ҷилавгирӣ аз бозгашт таъкид мекунад. Ҷунин равиш метавонад пояе барои сиёсатгузориҳои ҷаҳонӣ бошад, ки факрро аз як сарнавишти ногузир ба як мушкили қобили идора табдил диҳад.

Вожаҳои калидӣ: факр, таърих, модел, ГЭЛПН, муносибсозӣ, решакан кардан.

ИСТОРИЯ БЕДНОСТИ И ЕЁ ИЗМЕРЕНИЯ (ОТ ПОЯВЛЕНИЯ МОНЕТ ДО НАШИХ ДНЕЙ)

В этом научном сочинении прослеживается исторический путь нищеты, начиная с возникновения монет в древней Лидии и простираясь до наших дней, что наглядно демонстрирует её превращение из естественного феномена в искусственно сотворённую социально-экономическую структуру. Меняющиеся облики этого явления - от божественной кары и испытаний веры до нехватки жизненно важных ресурсов, колониального разграбления, геополитического нажима, неумелого правления и средств подчинения масс - отражают замысловатый хоровод власти с идеологическими воззрениями. Истинные разновидности нищеты, включая абсолютную, относительную, структурную, переходящую и застарелую, обрисованы вкупе с практическими экономическими мерами: от закладки основ инфраструктуры и прямых денежных выплат до прогрессивных налоговых нововведений, безвозмездного просвещения и шагов против предрассудков, - тем самым акцентируя проверенные миром триумфы вроде бразильских общественных инициатив, бангладешских схем микрокредитования и шведских уравнилельных систем. Здесь раскрывается передовая модель ГЭЛПН - Глобальный Экспоненциально-Логарифмический Узел Нищеты, - которая органично сплетает многообразные грани нищеты в утончённую нелинейную систему экспоненциальных и логарифмических компонентов, улавливающую их взаимные отзвuki. Очерченная формулой,

$$P_{global} = \ln \left(1 + \sum_{k=1}^5 \exp(w_i \cdot P_k) \right)$$

Сия конструкция сводит к минимуму совокупный индекс нищеты в планетарном размахе, даруя податливость для самых разных общественных укладов. Подобный итог высвечивает мощь модели в искусном размещении средств и разрыве порочных кругов нищеты. По существу, сплетение глубокого исторического постижения с точным математическим воспроизведением не просто отменяет отговорки для живучести нищеты, но и снабжает крепким каркасом для её окончательного изживания, подчёркивая потребность в неколебимой государственной решимости и неусыпном надзоре во избежание рецидивов. Такой приём сулит стать оплотом для выработки всемирной политики, преобразая нищету из неумолимой доли в задачу, зрелую для хитрого вторжения.

Ключевые слова: бедность, история, модель, ГЭЛПН, оптимизация, искоренение.

Камбизоатӣ, ҳамчун яке аз қадимтарин ҳодисаҳои ҷамъиятии одамзот, ҳамвора бо бунёдҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ҳокимияти ҷамоаҳо ҳамроҳанг будааст. Ин андеша фақат ҳолати ҷисмонӣ нест, балки дар ҷараёни солҳои тӯлонӣ, таъбирҳои гуногун ва ҳолатҳои мутааддидро қабул карда, бисёр вақт чун василае барои ҳимояи номутаносибиҳо ё идораи ҳукмронӣ қорбурд шудааст. Дар ин мақола, мо ба омӯзиши ҳамаҷонибаи тағйироти камбизоатӣ аз лаҳзаи пайдоиши танга – ки онро оғози ҳақиқии тавлиди тасаввури ҳозираи камбизоатӣ бар пояи набудани маблағ ё ғайри ҳисобидан мумкин – мерасем ва баъдан ба ҳамгароии он аз нуқтаи назари илоҳӣ то анғезаҳои ҳизбӣ ва хоҷагӣ таваҷҷӯҳ менамоем. Ин таҳқиқот бар асоси омӯзишҳои гузашта ва иқтисодӣ пойдор аст ва равшан месозад, ки чӣ тавр камбизоатӣ аз ҳодисаи табиатӣ ба унсури ҷамъиятӣ мубаддал гардидааст.

Пайдоиши танга ҳамчун нахустин шакли ҳаҷмшудаи пул, ҳудудан 600 сол пеш аз милод дар Лидя (ҳавзае дар Туркияи ҳозира) рух дод. Пеш аз он, ҷамоаҳои инсонӣ асосан бар пояи мубодилаи мол ба мол (бартер) амал мекарданд ва тасаввури камбизоатӣ бештар ба набудани ғизо, паноҳгоҳ ё манбаҳои табиӣ иртибот дошт. Бо кашфи тангаҳои тиллоӣ ва нуқрагӣ аз ҷониби Крёз, шоҳи Лидя, пул ҳамчун воҳиди арзиши ҳаҷмшуда ворид гардид. Ин навоарӣ тичоратро осон намуд, аммо ҳамзамон, хати ҷудокунандаи навро эҳод кард: афроде, ки танга доштанд (бойҳо, тоҷирон ва

ҳокимон) дар баробари касоне, ки танга надоштанд ё фоидаи пулии мутааддил надоранд.

Ин дигаргунӣ камбизоатиرو аз ҳолати табиӣ (ҳамчун хушксолӣ ё набудани шикор) ба тасаввури иқтисодӣ мубаддал сохт. Дар ҷамоаҳои аввалӣ чун Юнони қадим ва Рум, камбизоатӣ бар асоси набудани танга муайян мешуд; мисолан, дар Афин, шаҳрвандони бидуни молу мулк (тетҳо) аз ҳуқуқҳои ҳизбӣ маҳрум буданд ва ҳамчун "камбизоатон" ҳисобида мешуданд. Дар империяи Рум, низоми пулӣ сабаб гардид, ки ғуломон ва деҳқонон бидуни фоидаи пулӣ дар ҳалқаи камбизоатӣ бимонанд. Ин давра камбизоатиرو ҳамчун "набудани дастрасӣ ба пул" пойдор кард ва пойдеворе барои номутаносибҳои табақотӣ гузошт. Таърихнигорони ҳамчун Арасту дар асарҳои худ камбизоатиرو на фақат мушкили фардӣ, балки натиҷаи тақсими ноодилонаи бойигарӣ медонистанд, аммо ин тақсимот бисёр вақт бо ҳукмронии ҳизбӣ ҳамоҳанг буд. Бо густариши пул дар асрҳои миёна, камбизоатии пулӣ амиқтар гардид. Калисо ва феодалҳо тангаҳоро идора мекарданд ва деҳқонон бидуни фоидаи пулӣ ба корҳои ҳатмӣ маҷбур буданд. Ин марҳила камбизоатиرو аз ҳодисаи маҳаллӣ ба низоми ҷаҳонӣ табдил дод, ки дар он набудани танга баробар ба аз даст додани озодӣ ва ҳуқуқҳо буд.

- Тағйироти ҳолатҳои камбизоатӣ: аз нуқтаи назари илоҳӣ то ангеҷаҳои иқтисодӣ ва ҳизбӣ

Камбизоатӣ дар ҷараёни солҳои тӯлонӣ, таъбирҳои мутааддид дошта ва бисёр вақт барои ҳимояи ҳолати ҳозира ё корбурди ҳукмронӣ истифода шудааст.

Дар идома, ба тартиби вақтӣ ва тасаввурӣ, ин дигаргуниҳоро омӯзиш менамоем:

1. Камбизоатӣ ҳамчун азоби илоҳӣ (*Divine Punishment*)

Дар ҷамоаҳои қадимӣ ва динҳои аввалӣ, ҳамчун дар мазҳабҳои иброҳимӣ (яхудӣ, масеҳӣ ва исломи ибтидоӣ), камбизоатӣ бисёр вақт ҳамчун муҷозоте аз ҷониби Худо таъбир мешуд. Дар китоби муқаддас (Таврот ва Инҷил), ҳикояҳои ҳамчун муҷозоти қавми Исроил бо қатъӣ ва камбизоатӣ ба сабаби гуноҳҳо, онро азоби илоҳӣ ҳисоб мекарданд. Дар Юнони қадим, худоён ҳамчун Зевс, камбизоатиرو бар касоне, ки қонунҳои илоҳиро поймол мекарданд, бор мекарданд.

Ин дидгоҳ дар асрҳои миёнаи Аврупо ҳукмфармо буд; калисои католикӣ камбизоатиرو натиҷаи гуноҳҳои фардӣ (ҳамчун танбалӣ ё ҳирс) медонист ва онро азобе барои поксозии рӯҳ ҳисоб мекард. Мисолан, дар замони вабои сиёҳ (асри 14), камбизоатон ҳамчун "гуноҳкорон"-и муҷозотшуда дида мешуданд. Ин таъбир масъулияти камбизоатиرو аз ҳокимон бардошта ва онро ба тақдири илоҳӣ нисбат медод, ки ба ҳифзи тартиби феодалӣ мусоидат мекард.

2. Камбизоатӣ ҳамчун имтиҳони илоҳӣ (*Divine Test*)

Бо гузариш аз дидгоҳи муҷозот, дар баъзе динҳо камбизоатӣ ба озмуни имон мубаддал гардид. Дар ислом, ривоятҳои аз паёмбар (с) вучуд дорад, ки камбизоатиرو имтиҳоне барои сабр ва таввақал медонад, ҳамчун ҳадиси "ал-факр фаҳрӣ" (камбизоатӣ ифтихори ман аст). Дар масеҳият, ҳикояи Айюб дар Инҷил камбизоатиرو озмуне барои садоқат ба Худо нишон медиҳад.

Ин тағйирот дар замони Ренессанс ва ислоҳоти протестантӣ (асри 16) барҷаста шуд; Калвин ва Лютер камбизоатиرو қисме аз иродаи Худо барои озмудани одам медонистанд, аммо ҳамзамон кори саҳтро роҳи раҳой аз он муаррифӣ мекарданд. Ин дидгоҳ камбизоатонро ба қабули ҳолати худ ҳавасманд месохт ва масъулияти ҷамъиятиро коҳиш медод, аммо пойдеворе барои ахлоқи кори протестантӣ гардид, ки баъдан ба капитализм мусоидат кард.

3. Камбизоатӣ ҳамчун набудани манбаъҳо (*Scarcity of Resources*)

Бо инкилоби саноатӣ (асрҳои 18-19), дидгоҳи иқтисодӣ бар камбизоатӣ ҳукмфармо гардид. Томас Малтус дар китоби "Усулҳои аҳоли" (1798) камбизоатиرو натиҷаи набудани манбаъҳои табиӣ (ғизо, замин) дар баробари афзоиши аҳоли медонист. Ин назария камбизоатиرو ҳодисаи табиӣ ва ногузир ҷилва медод ва сиёсатҳои ҳамчун назорати аҳоли ё муҳоҷиратро ҳимоя мекард.

Дар асри 19, иқтисоддонон ҳамчун Дэвид Рикардо камбизоатиرو ба набудани сармоя ва манбаъҳо нисбат медоданд, ки ба қонунҳои кори саҳтгирона дар Англия овард. Ин давра камбизоатиرو аз ҳавзаи илоҳӣ ба ҳавзаи илмӣ бурд ва онро масъалае қобили ҳалл бо фанноварӣ ва истеҳсол ҳисоб мекард, аммо бисёр вақт камбизоатонро муқассири танбалии худ мешумурд.

- Намудҳои ҳақиқии камбизоатӣ ва ҳалҳои иқтисодӣ барои раҳӣ аз он

Камбизоатӣ яке аз мураккабтарин масъалаҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ аст, ки бар пояи меъёрҳои гуногун ҷудо карда мешавад. Дар иқтисоди ҳозира камбизоатӣ на фақат ҳамчун набудани манбаъҳои ҷисмонӣ муайян мегардад, балки намудҳои мутааддид дорад, ки ҳар кадом решаҳо ва паёмдҳои хоси худро доранд. Бар асоси ҷудосозҳои ҳаҷмшудаи соҳмонӣ чун Бонки ҷаҳонӣ ва Созмони Милалҳои Муттаҳид намудҳои ҳақиқии камбизоатиرو метавон ба бахшҳои зерин тақсим намуд: камбизоатии мутлақ, камбизоатии нисбӣ, камбизоатии сохторӣ, камбизоатии муваққатӣ (ё ҳолатӣ) ва камбизоатии пойдор (ё насл ба насл). Дар идома ҳар намудро шарҳ медиҳам ва баъдан ҳалҳои иқтисодии амалӣ барои раҳӣ аз онро бар пояи усулҳои иқтисоди рушд, сиёсатҳои умумӣ ва таҷрибаҳои муваффақи ҷаҳонӣ баён менамоям. Ин ҳалҳо бар асоси абзорҳои иқтисодӣ чун сармоягузорӣ, сиёсатҳои тақсими фоида ва ислоҳоти сохторӣ пойдор ҳастанд.

4. Камбизоатии мутлақ (*Absolute Poverty*)

Шарҳ: Камбизоатии мутлақ ба ҳолате ишора дорад, ки афрод ё хонаводаҳо қодир ба таъмини эҳтиёҷҳои асосии зиндагӣ ҳамчун ғизо, оби пок, паноҳгоҳ, либос, нигоҳубини беҳдоштии пойдор ва омӯзиши ибтидоӣ нестанд. Ин намуд бар асоси хати камбизоатии мутлақ чен карда мешавад, ки Бонки ҷаҳонӣ онро ҳудудан 3 доллар дар як рӯз (бар пояи нархҳои пойдори соли 2021) барои кишварҳои рушдкунанда муайян намудааст. Ин камбизоатӣ бисёр вақт дар кишварҳои камфоида ҳамчун баъзе ҳавзаҳои Африқо ё Осиёи Ҷанубӣ мушоҳида мегардад ва бо ғавти баланд, ғизои нокифоя ва ҳолатҳои пешгиршаванда ҳамроҳ аст.

$$P_{abs} = -I + R^2$$

- Ҳалҳои иқтисодӣ барои раҳӣ
- Сармоягузорӣ дар бунёдҳои пойдор
- Густариши кишоварзии пойдор ва қарзҳои хурд
- Сиёсатҳои зиддиторумӣ ва ҳидояти нархи маводи ғизоӣ

5. Камбизоатии нисбӣ (*Relative Poverty*)

Шарҳ: Камбизоатии нисбӣ ҳангоме рух медиҳад, ки фоидаи афрод камтар аз 50-60 дарсади фоидаи миёнаи ҷамоа бошад, ҳатто агар эҳтиёҷҳои пойдор таъмин шавад. Ин намуд бар номуаносибӣ таъкид дорад ва бисёр вақт дар кишварҳои рушдкарда ҳамчун Иёлотҳои Муттаҳида ё Аврупо мушоҳида мегардад, ки дар он афрод наметавонанд тарзи зиндагии миёнаи ҷамоаро дошта бошанд. Барои мисол, дар Иттиҳодияи Аврупо хати камбизоатии нисбӣ 60 дарсади фоидаи милли аст, ки ба ҷудои ҷамъиятӣ ва набудани дастрасӣ ба имкониятҳои баробар оварда мерасонад.

$$P_{rel} = I / S$$

- Ҳалҳои иқтисодӣ барои раҳӣ
- Ислоҳоти молиётӣ пешрафта
- Ҳадди ақалли музд ва ҳимояи нерӯи кор
- Омӯзиш ва ҳунариҳои овоз
- Сиёсатҳои тақсими дубораи фоида

6. Камбизоатии сохторӣ (*Structural Poverty*)

Шарҳ: Ин намуд аз бунёдҳои иқтисодӣ, ҷамъиятӣ ва ҳизбии ҷамоа бармеояд, ҳамчун таъбизҳои наҷодӣ, ҷинсӣ ё табақотӣ, ки имкониятҳои баробарро маҳдуд месозанд. Барои мисол, дар кишварҳои Америкаи Лотинӣ бунёдҳои истисмории гузашта боиси ҷамъ шудани бойиғарӣ дар дасти ҷанде мегардад. Ин камбизоатӣ пойдор

аст ва бисёр вақт бо бекории сохторӣ (набудани ҳамоҳангӣ байни ҳунарҳо ва бозори кор) ҳамроҳ меояд.

$$P_{str} = S^2 + E$$

- Ҳалҳои иқтисодӣ барои раҳӣ
- Ислоҳоти сохтории иқтисодӣ
- Сармоягузорӣ дар саноатҳои маҳаллӣ ва гуногунрангии иқтисодӣ
- Сиёсатҳои зиддитабъизӣ ва қавйгардонӣ
- Рушди ҳавзаҳои мутавозин

7. Камбизоатии муваққатӣ ё ҳолатӣ (*Situational/Transient Poverty*)

Шарҳ: Камбизоатии муваққатӣ аз ҳодисаҳои ногаҳонӣ ҳамчун бекорӣ, офатҳои табиӣ, ҳолатҳо ё бӯҳронҳои иқтисодӣ (ҳамчун таназзули соли 2008 ё ҳамагирии ковид) бармеояд. Ин намуд кӯтоҳмуддат аст ва афрод одатан пас аз рафъи бӯҳрон ба ҳолати пешин бармегарданд, аммо агар дароз кашад, метавонад ба камбизоатии пайдор мубаддал шавад.

$$P_{sit} = TI + H^2$$

- Ҳалҳои иқтисодӣ барои раҳӣ
- Суғуртаи бекорӣ ва ҳимояҳои фаврӣ
- Сандуқҳои фаврӣ ва кумаки ҳатмӣ
- Омӯзиши дубора ва ҳунаромӯзии нерӯи кор
- Сиёсатҳои ҳавасмандкунандаи иқтисодӣ

8. Камбизоатии пайдор ё насл ба насл (*Chronic/Generational Poverty*)

Шарҳ: Ин намуд дарозмуддат ва меросӣ аст, ки дар он хонаводаҳо насл ба насл дар ҳалқаи камбизоатӣ банд мемонанд, бисёр вақт ба сабаби набудани дастрасӣ ба омӯзиш, беҳдошт ва имкониятҳои иқтисодӣ. Барои мисол, дар баъзе ҷамоаҳои деҳотии Африқо ё маҳаллаҳои шаҳрии Амрико кӯдакон дар муҳити камбизоатӣ калон мешаванд ва намунаҳои камбизоати ро тақрор менамоянд.

$$P_{chr} = E^2 + H + R$$

- Ҳалҳои иқтисодӣ барои раҳӣ
- Сармоягузори дарозмуддат дар омӯзиш ва беҳдошт
- Иқтисоди хурд ва соҳибкории маҳаллӣ
- Сиёсатҳои хонаводамарказӣ
- Ислоҳоти ҷамъиятӣ-иқтисодӣ

Намудҳои ҳақиқии камбизоатӣ равшангарӣ аз гуногунрангии решаҳои он ҳастанд, аз набудани манбаъҳо то номуносибиҳои сохторӣ. Ҳалҳои иқтисодии муваффақ аксар вақт омезиши даҳлати ҳукумат, бозори озод ва ширкати ҷамоа мебошанд. Таҷрибаҳои ҷаҳонӣ ҳамчун коҳиши камбизоатӣ дар Чин (аз роҳи ислоҳоти бозорӣ) ё Скандинавия (бо намунаи рифоҳи ҷамъиятӣ) собит месозад, ки бо сиёсатҳои ҳадафманд раҳӣ аз камбизоатӣ имконпазир аст. Бо вуҷуди ин, комёбӣ ниёз ба ӯҳдадории ҳизбӣ ва ҳидояти пайдор дорад, то аз баргашти камбизоатӣ пешгирӣ шавад.

Моделҳои риёзии камбизоатӣ

Ҳоло як модели риёзии умумичаҳонӣ барои фақр тарҳрезӣ карда мешавад, ки ҳамаи ин муодилаҳоро дар якҷоягӣ муттаҳид месозад. Ин модел бояд ҳатман ғайриҳаттӣ бошад ва аз тарҳҳои ҳаттӣ, дараҷаҳои дуввум ё полиномҳои оддӣ комилан ҷудо шавад. Барои расидан ба ин ҳадаф, аз сохтори экспонентсиалӣ-логарифмӣ истифода мебарем, ки аз тарҳҳои мураккаби иқтисодӣ илҳом гирифтааст (чун тарҳҳои ба энтропия таъқунада ё softmax дар ҷараёни беҳтарсозӣ), ва ин имкон медиҳад, ки намудҳои фақр ба тарзи ғайриҳаттӣ ва ҳамоҳангӣ бо ҳам пайванданд. Ин модел ҳамаи шаклҳои фақрро ҳамчун унсурҳои як системаи муттасил мебинад, ки болоравии ҳатто дар як навъ метавонад таъсирҳои афзояндаи экспонентсиалиро ба кулли тарҳи система расонад.

$$P_{abs} = -I + R^2$$

$$P_{rel} = I / S$$

$$P_{str} = S^2 + E$$

$$P_{sit} = TI + H^2$$

$$P_{chr} = E^2 + H + R$$

Моделҳои риёзии умумичаҳонӣ барои факр (P_{global}) чунин тарҳрезӣ шудааст:

$$P_{global} = \exp \left(\frac{\log(P_{abs}) + \log(P_{rel}) + \log(P_{str}) + \log(P_{sit}) + \log(P_{chr})}{5} \right) \cdot \left(1 + \sum_i e^{k \cdot P_i - \theta} \right)$$

ки дар он k ва θ параметрҳои танзимкунанда барои хассосияти экспонентсиалӣ ҳастанд, ва сумма бар ҳамаи P_i [(P_{abs}) , (P_{rel}) , (P_{str}) , (P_{sit}) , (P_{chr})] мегузарад. Ин тарҳ таъсирҳои мутақобилро бо роҳи омезиши логарифмӣ ва экспонентсиалӣ таъмин мекунад ва ҳангоми болоравии ҳар як намуд, афзоиши ғайрихаттӣ дар ҳаҷми умумӣ ба вуҷуд меоварад.

Номгузории модел

Моделҳои нав бо номи Пайванди Экспонентсиалию Логарифмии Факри Умумичаҳонӣ (ПЭЛФУ) номгузорӣ карда мешавад. Ин ном нишондиҳандаи омезиши сохтори экспонентсиалӣ (барои таъсирҳои афзояндаи факр) ва логарифмӣ (барои муътадилсозӣ ва коҳиш додани хати факр) буда, калимаи "Пайванд" ба маънои васлшавии намудҳои гуногуни факр дар як шабакаи умумичаҳонӣ ишора мекунад.

САФАРОВ УСМОН ШАҲОБИДДИНОВИЧ,

Сармутахассиси Раёсати таълими Донишгоҳи давлатии тичортаи Тоҷикистон.

ш. Душанбе, Дехотӣ ½; Тел.: (+992) 888845688, E-mail: safarov_usmon19@

ДИПЛОМАТИЯИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ НАВИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ ИТТИЛООТӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили илмӣ дипломатияи рақамӣ ҳамчун падидаи нав дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ бахшида шудааст. Муаллиф моҳияти дипломатияи рақамиро дар раванди ҷаҳонишавии иттилоотӣ омӯхта, роҳҳои самараноки истифодаи технологияҳои иттилоотиву иртиботиро дар сиёсати хориҷӣ таҳлил мекунад. Дар мақола таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва дурнамои рушди дипломатияи рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дорад. Мақола бо истинодҳои илмӣ ва таҳлили муфасссал таъя мекунад.

Калидвожаҳо: дипломатияи рақамӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, ҷаҳонишавӣ, инноватсия, сиёсати хориҷӣ, технологияҳои иттилоотӣ.

ЦИФРОВАЯ ДИПЛОМАТИЯ КАК НОВЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Данная статья посвящена научному анализу цифровой дипломатии как нового явления в системе международных отношений. Автор исследует сущность цифровой дипломатии в процессе информационной глобализации, анализирует наиболее эффективные способы использования информационно-коммуникационных технологий во внешней политике. В статье рассматривается опыт развитых стран и перспективы развития цифровой дипломатии в Республике Таджикистан. Статья основана на научных ссылках и подробном анализе.

Ключевые слова: цифровая дипломатия, международные отношения, глобализация, инновации, внешняя политика, информационные технологии.

Данная статья посвящена научному анализу цифровой дипломатии как нового феномена в системе международных отношений. Автор исследует сущность цифровой дипломатии в условиях информационной глобализации, рассматривает эффективные пути использования информационно-коммуникационных технологий во внешней политике. В статье анализируется опыт развитых стран и перспективы развития цифровой дипломатии в Республике Таджикистан. Работа основана на научных источниках и аналитическом подходе.

Дар асри XXI ҷаҳони муосир ба марҳалаи нави рушди иттилоотӣ ворид гардидааст. Технологияҳои рақамӣ на танҳо иқтисод ва иҷтимоӣ, балки низоми муносибатҳои

байналмилалиро низ дигаргун сохтанд. Дар чунин вазъият, дипломатияи анъанавӣ наметавонад бе истифодаи воситаҳои рақамӣ самаранок амал кунад. Дипломатияи рақамӣ имрӯз ба яке аз абзорҳои муҳими сиёсати хориҷӣ табдил ёфтааст.

Дипломатияи анъанавӣ наметавонад бе истифодаи воситаҳои рақамӣ самаранок амал кунад, зеро афкор ва иттилооти ҷаҳонӣ ҳоло тавассути интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои рақамӣ паҳн мешаванд [4]. Бо ин вучуд, дипломатияи рақамӣ ҳамчун шакли нави фаъолияти сиёсати хориҷӣ ба вучуд омадааст, ки имконият медиҳад:

- таҳкими ҳамкориҳои бисёрҷониба ва дучониба,
- баланд бардоштани шаффофият ва дастрасии иттилоот,
- ташаккули афкори ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ.

Дар доираи таҳқиқоти ҷаҳонӣ, давлатҳое, ки дипломатияи рақамиро самаранок истифода мекунанд, метавонанд нуфузи байналмилалиро зиёд карда, сиёсати хориҷии худро бо эътимод ва таъсиргузори пеш баранд [6, 7]. Тоҷикистон низ дар солҳои охир тадриҷан ба ин раванд ворид шуда, платформаҳои рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоиро барои муаррифии сиёсати хориҷии худ истифода мекунанд [8].

Дипломатияи рақамӣ ҳамчун шакли муосири дипломатияи оммавӣ маънидод мешавад, ки дар он давлатҳо аз технологияҳои иттилоотӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои онлайн барои муошират ва ташаккули афкори байналмилалӣ истифода мебаранд. Мақсади асосии он баланд бардоштани шаффофият, муаррифии манфиатҳои миллӣ ва таҳкими эътимоди байнидавлатӣ мебошад.

Таҳқиқоти Ҷозеф Най нишон медиҳанд, ки дипломатияи рақамӣ идомаи назарияи “нуфузи нарм” мебошад, ки дар он давлатҳо тавассути иттилоот ва воситаҳои рақамӣ метавонанд таъсири сиёсии худро дар сатҳи байналмилалӣ афзоиш диҳанд [1]. Дар мақолаҳои нашршуда дар маҷаллаҳои *Journal of Digital Diplomacy*, *International Studies Review*, ва *Global Policy* таъкид мешавад, ки дипломатияи рақамӣ ба давлатҳо имкон медиҳад, ки:

1. Афкори ҷамъиятии ҷаҳониро дар бораи сиёсати худ мутобиқ созанд.
2. Эътимоди байнидавлатиро тақвият диҳанд ва ҳамкориҳои бисёрҷонибаро рушд диҳанд.
3. Бо истифодаи платформаҳои онлайн ва шабакаҳои иҷтимоӣ муошират ва паҳнкунии иттилоотро тезтар ва самараноктар амалӣ кунанд.

Паммент ва Холмс таъкид мекунанд, ки дипломатияи рақамӣ ба кишварҳо имкон медиҳад, ки самаранокӣ дипломатияи оммавиро афзоиш диҳанд, таъсири сиёсиро баланд бардоранд ва ҳамзамон ба таҳлилҳои омӯрӣ ва фикру мулоҳизаҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ дастрасӣ пайдо кунанд.

Дипломатияи рақамӣ ҳамчунин ба таҳкими шаффофият ва дастрасӣ ба иттилооти дипломатӣ мусоидат мекунанд ва воситаи муҳими ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар муҳити глобализатсияшуда мебошад.

Тибқи таҳқиқоти Ҷозеф Най ва Николо Сноу, дипломатияи рақамӣ идомаи мантиқии дипломатияи нарм мебошад, зеро тавассути иттилоот, иртибот ва таъсиргузори дар фазои маҷозӣ давлат метавонад нуфузи худро дар ҷаҳони муосир тақвият диҳад [1]. Аз нуктаи назари назарияи системаҳои байналмилалӣ, дипломатияи рақамӣ ба таври назаррас ҳам ҳамкориҳоро афзоиш медиҳад ва ҳам рақобатро шиддат мебахшад.

Дипломатияи рақамӣ дар назарияи муносибатҳои байналмилалӣ асосҳои назариявии қавӣ дорад. Бино ба таҳқиқоти Ҷозеф Най давлатҳо тавассути дипломатияи рақамӣ метавонанд ба афкор ва иттилооти ҷаҳонӣ таъсир расонанд ва нуфузи нарм – яъне иқтидори таъсиррасонӣ бидуни истифодаи қувваи низомӣ – ба даст оранд [1].

Дар назарияи системаҳои байналмилалӣ, дипломатияи рақамӣ ҳамчун абзор барои ҳамгироии маълумот ва ҳамкориҳои бисёрҷониба истифода мешавад, ки барои ҳалли мушкилоти байналмилалӣ ва таҳкими ҳамкориҳои дипломатӣ мусоидат мекунанд [2]. Таҳқиқоти Паммент ва Холмс нишон медиҳанд, ки истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои рақамӣ ба давлатҳо имконият медиҳад, ки:

- стратегияҳои дипломатиро самаранок тарҳрезӣ ва амалӣ намоянд,
- ба ҷомеаи ҷаҳонӣ мустақим муроҷиат кунанд,
- таҳлили афкор ва иттилооти байналмилалиро бо технологияи рақамӣ амалӣ созанд [3].

Манбаъҳои дигари назариявӣ, аз қабили Мелиссен ва Заҳарна, таъкид мекунанд, ки дипломатияи рақамӣ идомаи дипломатияи оммавӣ мебошад, ки имкон медиҳад давлатҳо бо афкори ҷамъиятии кишварҳои дигар самаранок кор кунанд ва ҳамзамон эътимоди байналмилалиро афзоиш диҳанд [11].

Дар таҳқиқоти охирин, калиди самаранокии дипломатияи рақамӣ маҳорати таҳлилии иттилоот, назорати стратегӣ дар фазои маҷозӣ ва муоширати самаранок бо ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳисобида мешавад. Дар ин замина, дипломатияи рақамӣ ҳам як воситаи таҳкими ҳамкориҳо ва ҳам як абзори рақобатӣ ба ҳисоб меравад.

Бино ба таҳқиқоти Наварро ва Смит, давлатҳое, ки дипломатияи рақамиро стратегиямандона ва бо истифодаи платформаҳои муосир амалӣ мекунанд, метавонанд нуфуз ва таъсири байналмилалӣ худро қавитар намоянд.

Ин заминаи назариявӣ ба таҳияи сиёсати рақамии дипломатии Тоҷикистон низ асос фароҳам меорад ва имкон медиҳад, ки кишвар бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои пешрафта системаи дипломатияи рақамии худро таҳким бахшад [9].

Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико яке аз пешсафон дар ин самт мебошад. Аз соли 2006 дар Вазорати қорҳои хориҷии ИМА бахши махсуси eDiplomacy фаъолият дорад [12]. Дар Иттиҳоди Аврупо ва Чин низ платформаҳои рақамӣ барои муаррифии сиёсати хориҷӣ ва таҳкими робитаҳо васеъ истифода мешаванд [4]. Давлатҳо бо истифодаи Twitter, Facebook ва дигар шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ мустақим муроҷиат мекунанд.

Дипломатияи рақамӣ дар ҷаҳон ҳамчун як наовари муҳими сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи оммавӣ рушд ёфтааст. Кишварҳои пешрафта, ба монанди Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико, Иттиҳоди Аврупо ва Чин, аз платформаҳои рақамӣ барои пешбурди сиёсати хориҷӣ ва муаррифии манфиатҳои миллии худ истифода мебаранд.

Дар ИМА, Вазорати қорҳои хориҷӣ бахши махсуси eDiplomacy таъсис додааст, ки вазифаи он истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, таҳлили иттилооти маҷозӣ ва ҳамроҳангсозии фаъолиятҳои дипломатиро дар фазои рақамӣ фаро мегирад [12]. Таҳқиқоти Хенсон нишон медиҳад, ки истифодаи дипломатияи рақамӣ ба давлат имкон медиҳад, ки бо ҷомеаи ҷаҳонӣ мустақим муроҷиат кунад, эътимоди байналмилалиро тақвият диҳад ва пайвастагии иттилоотиро бо ҳамкорон ва созмонҳои байналмилалӣ баланд бардорад [10].

Иттиҳоди Аврупо низ стратегияи васеи дипломатияи рақамиро татбиқ мекунанд. Масалан, Барномаи EU Digital Diplomacy барои баланд бардоштани шаффофият, таҳкими ҳамкориҳо ва дастрасии иттилоот ба ҷомеаи ҷаҳонӣ равона шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, сомонҳои расмӣ ва блогҳои дипломатӣ дар кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо ба таҳкими нуфуз ва таъсири сиёсати хориҷии онҳо мусоидат мекунанд [12].

Чин низ аз дипломатияи рақамӣ истифода мебарад, махсусан тавассути платформаҳои байналмилалӣ ва миллий, барои муаррифии сиёсати хориҷӣ ва таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ [7]. Ба гуфтаи таҳқиқоти Чан, дипломатияи рақамии Чин ба таври назаррас таъсири иҷтимоӣ ва сиёсиро афзун намуда, ба таҳкими мавқеи байналмилалӣ кишвар мусоидат мекунанд.

Манбаъҳои дигари илмӣ академӣ таъкид мекунанд, ки кишварҳое, ки дипломатияи рақамиро стратегиямандона ва бо истифодаи технологияҳои муосир амалӣ мекунанд, метавонанд ба самаранокии дипломатияи оммавӣ, таҳкими ҳамкориҳо ва нуфузи байналмилалӣ ноил гарданд. Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бармеояд, ки истифодаи платформаҳои рақамӣ, таҳлили иттилоот ва ҳамроҳангсозии фаъолиятҳои дипломатӣ барои баланд бардоштани таъсир ва эътиمود муҳим мебошад.

Ин таҳлил метавонад барои Тоҷикистон ҳамчун намуна ва роҳнамо дар татбиқи дипломатияи рақамӣ истифода шавад, зеро кишвар метавонад аз таҷрибаи пешрафтаҳои ҷаҳонӣ барои рушди низоми худ ва баланд бардоштани нуфузи байналмилалӣ худ истифода кунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тадриҷан ба раванди рақамикунони сиёсати хориҷӣ ворид мегардад. Вазорати қорҳои хориҷӣ сомонӣ расмӣ ва саҳифаҳои худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ фаъолон истифода мебарад [8]. Дар доираи Барномаи «Рақамикунони Тоҷикистон–2040» рушди инфрасохтори иттилоотӣ ва боло бурдани сатҳи саводнокии рақамӣ ҳамчун ҳадафи стратегӣ

муайян шудааст [6]. Ин амал ба таҳкими шаффофият, эътимод ва нуфузи байналмилалии кишвар мусоидат мекунад.

Тоҷикистон дар солҳои охир ба равандҳои рақамикунони сиёсати хориҷӣ ва дипломатия тавассути истифодаи технологияҳои иттилоотӣ тадриҷан ворид гардида истодааст. Ин раванд бахусус дар заминаи Барномаи “Рақамикунони Тоҷикистон – 2040”, ки ҳадафҳои стратегӣ ва рушди инфрасохтори иттилоотиро фаро мегирад, инъикос меёбад [6].

Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ғаёл сомонаҳои расмӣ ва саҳифаҳои шабакаҳои иҷтимоиро барои паҳн кардани иттилооти дипломатӣ, муаррифии сиёсати хориҷӣ ва ҳамгироии ҷомеаи ҷаҳонӣ истифода мебарад [8]. Ин амалияҳо ба баланд бардоштани шаффофият, эътимоднокии байналмилалӣ ва муколамаи мустақим бо ҷомеаи ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сохтани низоми муосири дипломатияи рақамӣ дар Тоҷикистон натиҷаи сиёсати доимӣ ва роҳнамоии Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Сарвари давлат таъкид менамояд, ки рушди технологияҳои рақамӣ ва рақамикунони ғаёлияти дипломатӣ воситаи муҳими таҳкими мавқеи байналмилалӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ мебошад [3]. Ба гуфтаи Пешвои миллат, истифодаи технологияҳои муосир дар дипломатия имкон медиҳад, ки Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ мустақим муошират кунад ва нуфузи худро дар арсаи байналмилалӣ баланд бардорад [4].

Мушоҳидаҳо ва таҷрибаи амалии кишвар нишон медиҳанд, ки татбиқи дипломатияи рақамӣ барои Тоҷикистон як абзори муҳим барои пешбурди сиёсати хориҷӣ, ҳамкорихои дучониба ва бисёрҷониба ва таҳкими ҳамгирӣ бо созмонҳои байналмилалӣ мебошад. Истифодаи платформаҳои рақамӣ, таҳлили иттилоот ва эҷоди паёмҳои стратегӣ имкон медиҳад, ки Тоҷикистон нуфуз ва эътимоди байналмилалии худро баланд бардорад [5].

Дар маҷмӯъ, дипломатияи рақамӣ дар Тоҷикистон ҳоло ба марҳилаи рушд ва татбиқи стратегиямандона ворид шудааст, ки соҳиби заминаи назариявӣ ва амалии қавӣ мебошад ва ба рушди сиёсати хориҷии муосир хизмат мекунад.

Бо вучуди пешравиҳо, соҳа бо як қатор мушкilot рӯ ба рӯ аст, аз ҷумла: сатҳи пасти кадрҳои тахассусӣ, масъалаҳои амнияти иттилоотӣ ва норасоии захираҳои техникӣ. Бо вучуди ин, дурнамои рушди дипломатияи рақамӣ дар Тоҷикистон мусбат арзёбӣ мешавад, зеро сиёсати давлатӣ ба рақамикунони идоракунии давлатӣ ва ҳамкорихои байналмилалӣ равона шудааст. Тоҷикистон метавонад бо истифодаи таҷрибаи кишварҳои пешрафта системаи дипломатияи рақамии худро таҳким бахшад.

Бо вучуди пешравиҳо дар татбиқи дипломатияи рақамӣ дар Тоҷикистон, соҳа бо як қатор мушкilot рӯ ба рӯ мебошад, ки рушди самараноки онро маҳдуд мекунанд. Аввалан, сатҳи пасти тахассуси кадрҳо ва норасоии мутахассисони соҳаи иттилоот ва дипломатия яке аз мушкilotи асосӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки набудани кадрҳои дорои дониш ва таҷрибаи рақамӣ боиси маҳдудияти истифодаи пурраи технологияҳо дар дипломатияи давлатӣ мегардад.

Дуввум, масъалаҳои амнияти иттилоотӣ ва муҳофизати маълумот яке аз монеаҳои ҷиддӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳангоми истифодаи платформаҳои рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ барои муаррифии сиёсати хориҷӣ, хатари ҳамлаҳои киберӣ ва дуздии иттилоот вучуд дорад, ки метавонад нуфуз ва эътимоди байналмилалиро коста кунад.

Севвум, норасоии захираҳои техникӣ ва инфрасохтори рақамӣ низ як мушкили воқеӣ мебошад. Бо вучуди барномаҳои миллӣ, сатҳи дастрасии технологияҳои муосир дар бахшҳои дипломатӣ ва идоракунии давлатӣ ба андозае маҳдуд аст, ки истифодаи пурраи дипломатияи рақамиро монеъ мегардонад [4].

Бо вучуди ин мушкilot, дурнамои рушди дипломатияи рақамӣ дар Тоҷикистон мусбат арзёбӣ мешавад. Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бар ин таъкид мекунанд, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ ва рақамикунони идоракунии имконият медиҳад, ки Тоҷикистон мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ тақвият бахшад ва ҳамкорихои дучониба ва бисёрҷонибаро рушд диҳад [5].

Роҳҳои асосии рушди дипломатияи рақамӣ дар Тоҷикистон иборатанд аз:

1. Таълим ва омӯзиши кадрҳо — омӯзиши мутахассисон бо истифодаи барномаҳои байналмилалӣ ва ҳамкорӣ бо кишварҳои пешрафта;
2. Такмили инфрасохтор — таъмин намудани муассисаҳои дипломатӣ бо технологияҳои муосир ва шабакаҳои амн;
3. Таҳлили иттилоот ва стратегияи рақамӣ — истифодаи платформаҳои рақамӣ барои таҳлил ва пешгӯиҳои сиёсӣ;
4. Шарикӣ ва ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ — муттаҳидшавӣ бо шабакаҳо ва лоиҳаҳои рақамӣ барои беҳтар кардани таҷриба ва таъсир.

Дар маҷмӯъ, мушкилот дар дипломатияи рақамӣ дар Тоҷикистон баргарафшаванда мебошанд ва дурнамои рушди он хеле мусбат аст, зеро сиёсати давлатӣ ва роҳнамоии Пешвои миллат ба рақамикунони муассисаҳои давлатӣ ва мустақкам кардани нуфузи байналмилалӣ равона шудааст [9].

Дипломатияи рақамӣ имрӯз яке аз муҳимтарин самтҳои нави сиёсати хориҷии кишварҳо ба ҳисоб меравад. Он воситаи таъсиргузори муосир барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ, баланд бардоштани нуфузи байналмилалӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байнидавлатӣ мебошад [12]. Барои Тоҷикистон, рушди дипломатияи рақамӣ имконият медиҳад, ки мавқеи худро дар арсаи ҷаҳонӣ тақвият бахшад ва робитаҳои байналмилалиро бо истифодаи технологияи иттилоотӣ мустақкам намояд.

Дипломатияи рақамӣ имрӯз ба унсури ҷудонашавандаи сиёсати хориҷии давлатҳо табдил ёфтааст ва барои рушди муносибатҳои байналмилалӣ аҳамияти калидӣ дорад. Таҳлили назариявӣ ва таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва шабакаҳои рақамӣ ба давлатҳо имкон медиҳад, ки афкори ҷомеаи ҷаҳонӣ ва нуфузи байналмилалӣ худро тақвият бахшанд [1, 2].

Дар Тоҷикистон, татбиқи дипломатияи рақамӣ марҳила ба марҳила амалӣ мешавад ва аз сиёсати стратегӣ ва роҳнамоии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маншаъ мегирад. Сарвари давлат бо тавачҷуҳ ба аҳамияти технологияҳои муосир дар дипломатия, таъкид мекунанд, ки рақамикунони фаъолиятҳои дипломатӣ воситаи муҳим барои таҳкими мавқеи байналмилалӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ мебошад [3, 4].

Ҳар як бахш — аз таҳлили назариявӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ, то мушкилот ва дурнамои Тоҷикистон — нишон медиҳад, ки дипломатияи рақамӣ имкониятҳои нав ва самараноки таҳкими ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаро фароҳам меорад. Бо вучуди мушкилоти кадрӣ, техникӣ ва амнияти иттилоотӣ, дурнамои рушди он мусбат буда, рушди стратегӣ ва технологияҳои рақамиро ҳамчун абзори асосии сиёсати хориҷӣ таъмин мекунанд.

Ҳамин тавр, таҳлили ин мақола нишон медиҳад, ки дипломатияи рақамӣ на танҳо василаи муосири муоширати байналмилалӣ мебошад, балки омиле барои баланд бардоштани нуфузи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ва эҷоди ҳамкориҳои устувор ба ҳисоб меравад. Дар маҷмӯъ, татбиқи стратегияҳои рақамӣ дар дипломатия метавонад Тоҷикистонро ба сатҳи нави ҳамкориҳои байналмилалӣ ва рушди инноватсионӣ дар сиёсати хориҷӣ расонад.

Натиҷа: дипломатияи рақамӣ ҳамчун воситаи муассири сиёсати хориҷӣ дар Тоҷикистон эътироф шуда, бо роҳбарии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба як низоми самараноки таҳкими мавқеи байналмилалӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ табдил ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Nye, J. (2010). *The Future of Power*. New York: Public Affairs.
2. Pamment, J., & Holmes, M. (2015). *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. Routledge.
3. Pamment, J., & Holmes, M. (2015). *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. Routledge.
4. Назаров, С. (2022). *Digital Transformation in Central Asia*. Tashkent University Press.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020.
6. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барномаи “Рақамикунони Тоҷикистон — 2040”. Душанбе, 2021.
7. United Nations (2022). *Roadmap for Digital Cooperation*. New York: UN Publications.
8. Веб-сомонаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [\(](#)

9. Эмомалӣ Раҳмон. Таҳкими мавқеи байналмилалӣ Тоҷикистон ва истифодаи технологияҳои муосир дар сиёсати хориҷӣ. Душанбе, 2022.
10. Hanson, F. (2012). Baked in and Wired: eDiplomacy@State. Brookings Institution.
11. Melissen, J. (2011). Beyond the New Public Diplomacy. Clingendael Paper No.3.
12. U.S. Department of State. (2023). eDiplomacy Program Overview. www.state.gov
13. Bjola, C., Holmes, M. (2015). Digital Diplomacy: Theory and Practice. Routledge.
14. Khakimov, A. (2023). Innovations in Foreign Policy and Diplomacy. Journal of International Studies, 18(2).

КОМИЛОВ СҶҲРОБ СОДИҚҶОНОВИЧ,

ассистенти кафедраи сайёҳии байналмилалӣ Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд ДБССТ.

ТЕНДЕНЦИИ И РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

В статье рассматривается влияние цифровой экономики на развитие туристической отрасли в глобальном и национальном контексте. Раскрываются основные направления цифровизации туризма, включая внедрение искусственного интеллекта, больших данных, блокчейн-технологий, а также использование VR/AR и мобильных сервисов. Отмечается, что цифровая трансформация способствует повышению эффективности управления, персонализации туристических услуг и устойчивому развитию отрасли. Особое внимание уделено опыту Республики Таджикистан в формировании цифровой инфраструктуры и реализации государственной стратегии по развитию цифровой экономики. Сделан вывод, что цифровизация является ключевым фактором конкурентоспособности и инновационного роста современного туризма.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация туризма, инновации, искусственный интеллект, большие данные, блокчейн, VR/AR-технологии, устойчивое развитие, электронное правительство.

ТАМОҶУҶО ВА РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ САӢӢӢ

Ин мақола таъсири иқтисоди рақамиро ба рушди саноати сайёҳӣ дар заминаи ҷаҳонӣ ва милли баррасӣ мекунад. Он самтҳои асосии рақамисозии сайёҳӣ, аз ҷумла татбиқи зехни сунӣ, маълумоти калон, технологияҳои блокчейн ва истифодаи VR/AR ва хидматҳои мобилиро меомӯзад. Дар он қайд карда мешавад, ки трансформатсияи рақамӣ ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии, фардикунонии хизматрасониҳои сайёҳӣ ва рушди устувори соҳа мусоидат мекунад. Таваҷҷуҳи махсус ба таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди инфрасохтори рақамӣ ва татбиқи стратегияи давлатии рушди иқтисодиёти рақамӣ дода мешавад. Хулоса шудааст, ки рақамисозӣ омили асосии рақобатпазирӣ ва рушди инноватсионии сайёҳии муосир мебошад.

Калимавожаҳо: иқтисоди рақамӣ, рақамисозии сайёҳӣ, инноватсия, зехни сунӣ, маълумоти калон, blockchain, технологияҳои VR/AR, рушди устувор, ҳукумати электронӣ.

В современном мире цифровизация становится одним из ключевых факторов экономического роста и устойчивого развития. Туризм, как одна из наиболее динамичных отраслей мировой экономики, активно внедряет цифровые технологии и инновационные решения для повышения эффективности, конкурентоспособности и качества туристических услуг. Цифровая экономика позволяет трансформировать традиционные формы ведения бизнеса, создавая новые модели взаимодействия между туристами, компаниями и государственными структурами.

Если бы вы захотели забронировать билет на рейс в 1950-х годах, то на ручную обработку бронирования ушло бы 90 минут, а стоимость билета в реальном выражении была бы выше, чем сегодня. В самолете, помимо бортового журнала, развлечений на борту было мало.

В современную цифровую эпоху, когда бронирование подтверждается за доли секунды, а всю поездку можно спланировать несколькими касаниями пальца, трудно представить себе жизнь в «золотой век путешествий». Благодаря технологиям путешествия сегодня стали доступнее, доступнее и удобнее, чем когда-либо прежде.

Индустрия туризма находится в авангарде цифровых инноваций и продолжает трансформироваться экспоненциально по всему миру. Согласно Инициативе по цифровой трансформации (DTI) Всемирного экономического форума, в период с 2016 по 2025 год цифровизация в сфере авиации, путешествий и туризма, как ожидается, принесет отрасли до 305 млрд долларов США за счет повышения рентабельности, перераспределения 100 млрд долларов США от традиционных игроков к новым конкурентам и принесет выгоду клиентам и обществу в целом в размере 700 млрд долларов США.

Дни, когда приходилось ходить в традиционные турагентства или листать путеводители, стремительно уходят в прошлое. Кэролайн Бремнер, руководитель отдела исследований путешествий и туризма в Euromonitor International, отметила, что онлайн-продажи теперь составляют 40% от общего объема продаж туристических продуктов, по сравнению с 28% в 2012 году. Продажи мобильных путешествий демонстрируют феноменальный рост, увеличившись с 2% от общего объема продаж в 2012 году до 12% в настоящее время.

Данные опроса TripBarometer, проведенного TripAdvisor, показали, что в 2014 году четыре процента респондентов бронировали поездки через мобильное приложение, а в 2015 году этот показатель удвоился до восьми процентов, а среди путешественников, использующих смартфоны для планирования и бронирования поездок, этот показатель составил 11%. Следовательно, люди все чаще бронируют номера в отелях, арендуют автомобили, покупают билеты, туры и другие продукты через свои телефоны.

Согласно недавнему отчету исследовательской компании eMarketer, объем цифровых продаж туристических услуг в мире вырастет на 11,7% в этом году и составит почти 613 млрд долларов США, а к 2021 году, по оценкам, достигнет 855 млрд долларов США.

Цифровое бронирование в Азиатско-Тихоокеанском регионе занимает почти 35% мировых продаж, при этом доля Китая составляет 18,5%. Китайский онлайн-турагент (ОТА) Strip сообщил, что китайские туристы потратили более 600 млрд юаней (87 млрд долларов США) в 2016 году на платформах ОТА, что на 34% больше, чем годом ранее. Большинство заказов на платформе Strip также было сделано с мобильных устройств, а не с компьютеров.

Работа над цифровой трансформацией в Республике Таджикистан ведется уже более 15 лет. За этот период был принят ряд концепций и программных документов, среди которых можно отметить следующие:

- 1) «Концепция электронного правительства (2012- 2020 гг.)»;
- 2) «Государственная стратегия информационно-коммуникационных технологий для развития Республики Таджикистан»;
- 3) «Концепция цифровой экономики».

Они ускорили внедрение цифровых технологий в экономической и социальной сферах. «Концепция цифровой экономики», принятая в 2019 году, описывает переход предоставления государственных услуг в электронный формат, т.е. цифровизация, электронная подпись и электронная уплата налогов. В ней предусматривается формулирование общего видения цифровой трансформации страны на основе международных моделей развития цифровой экономики.

Таблица 1. Ключевые цифровые показатели Таджикистана (на 2025 года)

Параметр	Значение	Источник / Примечание
Интернет-пользователи (2025, янв)	6,07 млн	DataReportal — <i>Digital 2025: Tajikistan</i>
Проникновение интернета (2025,	56,8 % населения	DataReportal (оценка)

января)		
Мобильные подключения (2025, январь)	10,8 млн (≈ 101 % населения)	DataReportal — <i>Digital 2025: Tajikistan</i>
Средняя скорость фиксированного интернета	30,66 Мбит/с (median download)	DataReportal (январь 2025)

Кроме того, Концепция предусматривает наращивание цифровой инфраструктуры, а именно создание типовой цифровой сети и обеспечение повсеместного широкополосного доступа, развитие современной телекоммуникационной системы, а также создание центров обработки данных и информационных центров и цифровых платформ. Кроме того, Концепция предусматривает трансформацию ключевых сфер экономической деятельности страны, цифровизация которых может оказать каскадный эффект на экономику в целом, например, трансформация предоставления государственных услуг и переход к цифровому правительству, цифровизация социальной сферы и ключевых отраслей промышленности, а также создание новых секторов, таких как финансовые технологии.

В своем Послании от 28 декабря 2024 года, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон предложил объявить 2025-2030 годы «Годами развития цифровой экономики и инноваций». Эта инициатива направлена на создание благоприятной среды для внедрения передовых технологий, что будет способствовать как экономическому росту, так и улучшению качества жизни граждан.

Таблица 2. Данные по Таджикистану (цифры, статистика)

Параметр	Значение / комментарий
Интернет-пользователи / проникновение интернета	В январе 2025 года — 6,07 млн интернет-пользователей; проникновение около 56,8 % населения.
Мобильные подключения	Около 10,8 млн активных мобильных соединений (что примерно 101 % населения).
Средняя скорость фиксированного интернета	В начале 2025 года — 30,66 Мбит/с для фиксированных соединений (median download).
Туристы, посетившие Таджикистан (2023)	Более 1 256 000 туристов из 121 страны.
Рост туристического потока (2023 vs 2022)	Увеличение на $\sim 20,2$ %.
Туристы из России в 2023	262,4 тыс. человек, рост 92,8% по сравнению с 2022. (
Туристы из Узбекистана	805,9 тыс. человек в 2023 году.
Туризм в Душанбе — количество туристов в городе (2024)	В 2024 году около 840 000 туристов посетили Душанбе (примерно 60% от всех туристов в страну, по оценкам)
Доступ к интернету / цифровая инфраструктура (проблемы)	Сильно выражен цифровой разрыв: доступ к интернету преимущественно в городах; в сельских и отдалённых регионах инфраструктура слабая.

Одной из ключевых составляющих программы станет разработка стратегии, включающей обучение и переподготовку кадров для обеспечения квалифицированных специалистов в области ИТ и смежных дисциплин. Также планируется укрепление партнерства между государственными учреждениями, частным сектором и образовательными организациями, что позволит создать инновационную экосистему.

Особое внимание будет уделено стимулированию стартапов и малых предприятий, а также поддержке цифровизации существующих отраслей, что повысит их конкурентоспособность на международной арене.

Современные технологии все более активно влияют на туристическую отрасль, предлагая новые возможности для улучшения качества обслуживания и взаимодействия с клиентами. В условиях быстрого развития цифровых инструментов путешественники все чаще обращаются к ним для планирования и организации своих поездок, что помогает сэкономить время и ресурсы. Рассмотрим несколько ключевых аспектов, в которых цифровая экономика и инновации делают туризм более комфортным и доступным:

1. Цифровизация туристических услуг. Цифровые технологии оптимизируют процессы бронирования, оплаты и обслуживания. Платформы, такие как Booking.com,

Airbnb, TripAdvisor, предоставляют удобный доступ к широкому выбору отелей, туристических услуг и мероприятий. Мобильные приложения, например, Google Maps, помогают путешественникам легко находить интересные места и объекты, что делает путешествие более комфортным и удобным.

2. Персонализация и улучшение пользовательского опыта. Использование больших данных и искусственного интеллекта позволяет создавать персонализированные предложения для туристов. На основе предпочтений пользователей системы могут рекомендовать лучшие маршруты, отели, рестораны и развлечения. Такой подход не только улучшает качество обслуживания, но и повышает удовлетворенность клиентов, что, в свою очередь, способствует повышению лояльности и повторным визитам.

3. Виртуальная и дополненная реальность. Виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR) открывают новые горизонты для туризма. Виртуальные туры по достопримечательностям, музеям и отелям позволяют туристам предварительно ознакомиться с местами, которые они планируют посетить. Технологии AR, в свою очередь, предлагают интерактивные приложения, которые добавляют цифровую информацию в реальную среду, улучшая опыт путешественников и делая посещение объектов более увлекательным и информативным.

4. Электронные и мобильные платежи. Цифровизация платежей значительно ускоряет процесс покупки билетов, бронирования услуг и оплаты товаров. Мобильные кошельки, такие как Apple Pay, Google Play, и криптовалюты становятся популярными в туризме, обеспечивая удобство и безопасность финансовых транзакций для путешественников по всему миру. Это упрощает взаимодействие с сервисами и снижает время ожидания при оплате.

5. Инновации в логистике и транспорте. Современные технологии, такие как интеллектуальные системы аэропортов, приложения для заказа такси и аренды автомобилей, а также беспилотные транспортные средства, значительно облегчают путешествия. Автоматизация и ускорение процесса регистрации на рейсы и передвижения по аэропортам и городам экономит время и делает путешествие более комфортным. Беспилотные автомобили, например, могут стать важной частью будущего туризма, упрощая логистику на местах.

6. Устойчивое развитие туризма. Цифровая экономика также способствует продвижению устойчивого туризма. Системы мониторинга помогают управлять потоками туристов в экологически чувствительных районах, минимизируя их воздействие на природу и местные сообщества. Развитие экологически чистых путешествий, таких как поездки на электромобилях, становится все более актуальным, что поддерживает тренд на устойчивое развитие отрасли.

7. Туризм и социальные сети. Социальные сети, такие как Instagram, TikTok и YouTube, играют важную роль в туристической индустрии, формируя тренды и влияя на поведение потребителей. Визуальное восприятие направлений и услуг на этих платформах привлекает туристов со всего мира. Отзывы, рейтинги и видеоблоги помогают путешественникам выбирать направления, отели и мероприятия, создавая дополнительные каналы для продвижения туристических услуг.

8. Гибкость и новые формы туризма. Цифровизация также способствует развитию новых форм туризма, таких как «цифровое кочевничество» и удаленная работа. Возможность работать дистанционно, находясь в любой точке мира, открывает новые горизонты для путешественников. Развитие этих форм туризма способствует увеличению продолжительности поездок и созданию новых типов туристических услуг, таких как аренда офисных помещений и ко-воркингов для путешествующих.

Таблица 3. Динамика туристических потоков в Таджикистане

Год	Число туристов (оценка)	Источник / Примечание
2021	~800 000	оценка (постпандемийный период)

2022	1 045 000	рассчитано из прироста 2023
2023	1 256 000	<i>pressa.tj</i> , 2023
2024	1 300 000	прогноз, основанный на тренде
2025	1 320 000	прогноз (умеренный рост)

После снижения из-за пандемии COVID-19 туристический поток в Таджикистане устойчиво растёт. В 2023 году страну посетили более 1,25 млн человек, из которых 805,9 тыс. — граждане Узбекистана и 262,4 тыс. — России.

Рост связан с упрощением визовых процедур, активным продвижением дестинаций через цифровые платформы и улучшением транспортной инфраструктуры.

В этом контексте ключевую роль играют передовые технологии, такие как искусственный интеллект, большие данные и блокчейн, которые становятся основой для формирования инновационных решений в туристической индустрии.

Искусственный интеллект (AI) помогает значительно улучшить персонализацию обслуживания, предлагая путешественникам уникальные маршруты, отели и развлечения на основе их предпочтений и поведения. Системы рекомендательной аналитики, использующие искусственный интеллект, анализируют огромные объёмы данных о пользователях, чтобы предложить оптимальные варианты для каждой поездки, что позволяет сократить время на планирование и повысить удовлетворенность клиентов. Это делает процесс путешествий более удобным и гибким, а также помогает уменьшить затраты как для потребителей, так и для компаний.

Большие данные (Big Data) играют важную роль в анализе и прогнозировании потребностей туристов. Используя данные о поведении клиентов, предпочтениях и тенденциях рынка, компании могут создавать более точные прогнозы спроса и адаптировать свои предложения. Например, динамическое ценообразование, которое корректируется в зависимости от спроса, помогает оптимизировать прибыль и предоставить туристам лучшие цены. Персонализированные маркетинговые стратегии, основанные на больших данных, позволяют компаниям предлагать клиентам именно те услуги, которые им наиболее интересны, повышая лояльность и увеличивая объёмы продаж.

Блокчейн в туристической отрасли предлагает уникальные возможности для повышения безопасности и прозрачности. Эта технология позволяет обеспечить надёжность и доверие в сделках между клиентами и поставщиками услуг, минимизируя риски мошенничества и фальсификаций. Например, с помощью блокчейна можно безопасно и быстро проводить транзакции, включая бронирования и платежи, а также использовать технологию для отслеживания цепочек поставок и управления данными, что уменьшает операционные издержки.

Влияние цифровизации на управление и маркетинг в туризме

Цифровая трансформация изменила подходы к управлению туристическими организациями. Современные компании активно применяют:

- CRM-системы для управления взаимоотношениями с клиентами;
- аналитику больших данных для прогнозирования спроса и оптимизации цен;
- социальные сети и контент-маркетинг для продвижения бренда и коммуникации с аудиторией.

Онлайн-платформы (Booking.com, Airbnb, TripAdvisor) стали ключевыми инструментами взаимодействия между поставщиками и потребителями туристических услуг. Маркетинг в туризме становится персонализированным и интерактивным, основанным на анализе цифрового следа пользователей.

В странах Центральной Азии, включая Таджикистан, цифровизация туризма только набирает обороты. Создаются национальные онлайн-платформы для бронирования отелей и туров, развивается электронное правительство (e-Gov), внедряются системы электронных виз.

Для региона важным направлением является развитие цифровой инфраструктуры, повышение цифровой грамотности кадров, создание инновационных туристических кластеров и привлечение инвестиций в IT-сектор.

Перспективным является использование Big Data для анализа туристических потоков и AR/VR-технологий для популяризации культурного наследия.

Проблемы и вызовы

Несмотря на очевидные преимущества, процесс цифровизации сопровождается рядом проблем:

- недостаток цифровых навыков у работников туриндустрии;
- ограниченный доступ к интернету в сельских и горных районах;
- киберугрозы и проблемы защиты данных;
- слабая инновационная инфраструктура.

Для успешного преодоления этих вызовов необходимо активное участие государства, образовательных учреждений и частного сектора.

Таким образом, цифровая экономика и инновации не только улучшают качество предоставляемых туристических услуг, но и создают новые возможности для бизнеса, устойчивого развития и глобальной конкуренции. Эти изменения позволяют туризму адаптироваться к требованиям современного мира, делая его более доступным, удобным и экологически ответственным.

Тенденции, которые определяют развитие туризма в ближайшее время:

- искусственный интеллект помогает и туристам, и представителям туристического бизнеса — в рутинных и творческих задачах.
- технологии умного дома — это инвестиция, которая экономит ресурсы бизнеса и повышает комфорт гостей.
- VR и AR-технологии создают вау-эффект: путешествие останется в памяти и поможет вашему бизнесу надолго завоевать любовь туристов.

Внедрение цифровых продуктов — это не прихоть, а необходимость для туристического бизнеса, если он хочет быть привлекательным для гостей и развиваться в будущем. Оптимизируйте процессы и заботьтесь о клиентах — это обязательно окупится.

Цифровая экономика и инновации играют стратегическую роль в развитии современного туризма. Они обеспечивают новые формы взаимодействия, ускоряют процессы, повышают качество услуг и стимулируют устойчивый рост отрасли. Будущее туризма неразрывно связано с цифровыми технологиями, которые делают его более доступным, эффективным и ориентированным на потребности человека.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. DataReportal. Digital 2025: Tajikistan (январь 2025).
2. Пресс-агентство Pressa.tj (2023). «Более 1 млн туристов посетили Таджикистан из 121 страны».
3. TASS (2024). «Турпоток из России в Таджикистан вырос на 92,8 %».
4. Министерство туризма и спорта Республики Таджикистан. Отчёт о цифровом развитии туризма (2024).
5. World Tourism Organization (UNWTO). Digital Transformation in Tourism. Madrid, 2023.
6. OECD. Tourism Trends and Policies 2024.
7. Buhalis D., Law R. Progress in Information Technology and Tourism Management. Tourism Management, 2023.
8. Министерство туризма и спорта Республики Таджикистан. Отчет о развитии цифровых услуг в туризме, Душанбе, 2024.
9. Максимова, Е. И. Российская логистика в разные периоды и ее кадровое обеспечение / Е. И. Максимова // РИСК: Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. — 2023. — № 1. — С. 14-17. — DOI 10.56584/1560-8816-2023-1-14-17. — EDN GVPMPXN.

10.Шамсутдинова, Л. И. Кадровое обеспечение государственной службы / Л. И. Шамсутдинова // Актуальные вопросы современной экономики. –2022. – № 12. – С. 641-647. – EDN IUJARG.

11.Xiang, Z. From digitization to the age of acceleration: On information technology and tourism. Tour. Manag. Perspect. 2018, 25, 147–150.

12.Cheng, X.; Xue, T.; Yang, B.; Ma, B. A digital transformation approach in hospitality and tourism research. Int. J. Contemp. Hosp. Manag. 2023, 35, 2944–2967.

13.Han, H. Consumer behavior and environmental sustainability in tourism and hospitality: A review of theories, concepts, and latest research. J. Sustain. Tour. 2021, 29, 1021–1042.

ТОШМАТОВА РАНО ҚАЙҶОМОВНА,

муаллими калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. ш. Хучанд, вилояти Суғд. Тел.: (+992) 92-780-00-15,
E- mail: trano-65@mail.ru

САЙЁҲӢ ВА ИҚТИСОД: РОҲҶОИ ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақолаи пешкашшуда рушди устувори сайёҳӣ – пешрафти иқтисодию иҷтимоии кишварро мавриди баррасӣ қарор гирифта, яке аз масъалаҳои муҳим, ки Тоҷикистони бихиштосои мо сарзамини мардуми соҳибмаърифату меҳмоннавоз ва мамлакати меваҳои шахдбор буда, аз нигоҳи иқлим, боду ҳаво, манзараҳои табиат, кӯҳҳои осмонбӯс, пириҳои азим, обҳои шифобахш, кӯлҳо ва чашмаҳои оби мусаффо, ҳайвоноту наботот ва урфу анъанаҳои мардумӣ дар олам нотақрор ва макони беҳтарини сайру саёҳат мебошад нишон дода шудааст.

Бо шарофати соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои худшиносии миллӣ, фарҳанги миллӣ, рисолати давлатдорӣ, шахрдорӣ ва шахрсозӣ, эҳёи суннатҳои таърихӣ, фарҳанги қадимаи ниёгон, санъати амалии халқӣ, кашодадӯзӣ, чакандӯзӣ, меъморӣ, кулолгарӣ хусусан санъати заргарӣ эҳё гардида, ривоч ёфта истодааст.

Аз ин рӯ мо ҷавононро мебоҷад, ин сиёсати пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ ва ҷаҳониён сахмгузор бошем.

Калидвожаҳо: сайёҳ, сайёҳӣ, муҳити зист, экология, сайёҳии таърихӣ, сайёҳии экологӣ, анъанаҳои миллӣ, ҳунариҳои мардумӣ.

ТУРИЗМ И ЭКОНОМИКА: СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ ЕГО ПРОБЛЕМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье показано возрождение народных ремёсел и развитие туризма, которые являются одной из главных достижений нашей республики и говорится о гостеприимной таджикском народе, о вкуснейших фруктах, о неповторимых красотах природы, о высочайших горах, о крупнейших ледниках, лечебных водах, о чистейших родниках и озёрах, флоре и фауне и национальных обычаях, местах отдыха и туризма.

Благодаря независимости Республики Таджикистан уделяется особое внимание вопросам национального самопознания, возрождению исторических традиций, национальной культуры, развитию народного прикладного искусства, развиваются такие ремёсла: вышивание, архитектура, резьба по дереву, гончарное искусство и особенно ювелирное искусство.

Таджикский народ в свою очередь должен поддержать политику Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента РТ, уважаемого Эмомали Рахмона в деле развития национальных традиции и показать всему миру.

Ключевые слова: турист, туризм, окружающая среда, экология, исторический туризм, экологический туризм, национальные традиции, народные ремесла.

Дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои актуалӣ ва бештар муҳокима шаванда рушди сайёҳӣ мебошад. Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои рушди иқтисоди мамлакат буда, солҳои

охир босуръат рушд карда истодааст. Тоҷикистон дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба мамлакат иқтидори воқеӣ дорад. Бо дарназардошти ин омилҳо Ҳукумати мамлакат соҳаи туризмро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии мамлакат эълон намудааст.

Тоҷикистон сарзамини мардуми соҳибмаърифату меҳмоннавоз ва мамлакати меваҳои шахдбор аст. Аз нигоҳи иқлим, боду ҳаво, манзараҳои табиат, кӯҳҳои осмонбӯс, пириҳои азим, обҳои шифобахш, кӯлҳо ва чашмаҳои оби мусавфӣ, ҳайвоноту наботот ва урфу анъанаҳои мардумӣ дар олам нотақрор ва макони беҳтарини сайру саёҳат буда, танҳо зарур аст, ки дар мамлакат инфрасохтори муосир бунёд ва сифати хизматрасонӣ дар сатҳи байналмилалӣ ҷорӣ карда шавад.

Дар соли 1929 дар ИҶШС бо номи «Интурист» аввалин ширкати сайёҳӣ оид ба туризми хориҷӣ ташкил карда шуд. 17 январи соли 1936 Кумитаи марказии иҷроия қарор оид ба барҳам додани ВОПТЭ-ро қабул намуд ва онро ба зиммаи Шурои Умумиҷумҳуриявии варзишӣ дар назди Кумитаи марказии Иҷроияи СССР оиди кор дар соҳаи сайёҳӣ ва алпинизм гузошт. Дар ҳуди ҳамин сол ТЭУ (раёсати сайёҳӣ-экскурсионӣ) ташкил ёфт. [2, с75].

Дар тури ин солҳо дар ИҶШС як қатор ҷамъиятҳо ташкил шуданд. Калонтарини ин ширкатҳо ё ҷамъиятҳои сайёҳӣ, ки асоси ин соҳа мансуб мешуданд «Интурист» (соли 1964) сайёҳони ҷавонони бо номи «Спутник», саёҳати ҳарбӣ (дар назди Мудофияи СССР), сайёҳии қудаконаи назди Вазорати маорифи ИҶШС бо маҷмуи ташкилотҳои ғайримактабӣ буданд. Ҳамаи ин ширкатҳо дар тобеияти Иттифоқи касаба буда, самти ғоявӣ (идеалогӣ) доштанд. ИҶШС аз рӯи характери хизматрасонӣ дар ин давра байни 24 давлати аъзои Созмони байналмиллалии туристӣ дар ҷои 20-ум қарор дошт. Аз ин рӯ маълум мегардад, ки дар ин давра аз геокомплексҳои табиӣ минтақаи комилан истифода бурда намешуд. Ҳоло он, ки дар ҳуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи нишондоди мутахассисон зиёда аз 900 геокомплекс ҷойгир шуда аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар саршавии солҳои 90 ба рушди соҳаи сайёҳӣ диққат ба амал омад. Баробари ташкили ин гуна ҷамъиятҳо аҳолии ин минтақа ба он нигаронида шуданд, ки саломатии худро дар чунин шароит барқарор наояд, вале аз сабаби вучуд надоштани базаи моддӣ - техникӣ ва мутахассисони варзида ин ширкатҳо каме танқисӣ мекашиданд. Аз ин лиҳоз, ба хусусиятҳои ширкатҳои сайёҳӣ оғоз намуда, шаклҳои зерини соҳаро ба вучуд овард:

- сафарҳои сайёҳӣ - экскурсионӣ ва сафарҳо бо хатсайрҳои нақшавӣ;
- саёҳати худфаъолиятӣ.

Бо ҳамин мақсад мебоист дар қонунҳое, ки фаъолияти соҳаи сайёҳиро ба танзим медаровард тағйироти кулӣ ба миён оварда шуд.

Баъди барҳам хӯрдани ИҶШС, Тоҷикистон соҳибистиклол гардида дар соҳаи сайёҳӣ марҳилаи дигаре оғоз ёфт.

Давраи якум аз соли 1990 то соли 1998-ро дар бар гирифта ҷиҳати пастарини туризмро дар даврони истиқлолият нишон дод. Зеро дар ин давра дар ҳудуди ҷумҳурӣ ҷанги шаҳрвандӣ оғоз шуда ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ зиёда аз 7 млрд доллари ИМА зарар расонид ва Тоҷикистонро ба бӯҳрони иқтисодӣ дучор намуд. Ба ҳамаи ин камбудҳо нигоҳ накарда дар ин солҳо диққати кулӣ ба амал омад ва як қатор санадҳои меъёрии дорои қувваи юридикӣ дошта қабул гардид. Шумораи туристон кам гардида ташкилотҳои туристӣ фаъолияти худро қатъ намуданд. Шумораи Вазирони Тоҷикистон оид ба соҳаи сайёҳии хориҷӣ аз 01.03.1990 тахти №38 «Оиди бозсозии ташкили иқтисоди сайёҳии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Оиди ташкил намудани ассотсиатсияи сайёҳии Тоҷикистон», аз 4-уми феввали соли 1994, тахти № 70, «Оиди тартиботи пешниҳод кардан ҳуқуқ ва субъектҳои хоҷагӣ оиди шӯғли сайёҳии хориҷӣ ва батартибоварии ҳуҷҷатҳои равонид», Қарори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4-маи соли 1997, тахти № 183, «Оиди додани иморате, ки дар кучаи Пушкин, хонаи 14 ба

мувозина (баланси)-и компанияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди сайёҳӣ» ин ҳама дастовардҳо дар ин марҳила ба ҳисоб мераванд. Баъди истиклолият ба дастовардани ҷумҳурӣ, оиди соҳаи сайёҳӣ як қатор санадҳо қабул гардиданд. Ба монанди Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди тасдиқ намудани чораҳои аввалиндараҷа оиди рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1997-1998», «Оиди сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ» ва «Оиди сайёҳӣ». Ҳамаи ин санадҳо баъзаи меъёриро ҳуқуқи ро дар соҳаи сайёҳӣ ба вуҷуд оварданд. [3, с 112].

Дар давраи дуум, ки аз соли 1998 то инҷонибро дарбар мегирад ба дастовардҳои бузурги сайёҳӣ дар даврони соҳибистиклолии мамлакат ноил гардид ва ин давра «Давраи тиллоии туризми тоҷик» номидан афзалтар мебошад. Асос дар он аст, ки Тоҷикистони бо суҳанони Толиб Рифоҳӣ, Дабири кули Созмони Умумиҷаҳонии Туристӣ «Шветсарияи Осиёи Марказӣ» аъзои Созмони Байналмиллалии Туристӣ гардида шумораи сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ ба маротиб афзуд.

Бо мақсади ба ҷараёни ҷаҳонии туризми байналмилалӣ шомил намудани Тоҷикистон, аз соли 2008 масъулини соҳаи туризм дар намоишгоҳҳои калонтарини сатҳи ҷаҳонӣ, ки дар шаҳрҳои Берлин (Олмон), Токио (Япония) ва Лондон (Британияи Кабир) ва Москваи (Федератсияи Россия) баргузор мегарданд, иштирок ва муаррифӣ менамоянд. Дар натиҷа имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонии туристӣ ҳамчун мамлакати дорои 4 пайраҳаи Шохроҳи абрешим эътироф гардидааст.

Дар ин давра бо мақсади тарғибу ташвиқи сиёсати Ҳукумати мамлакат оид ба истифодаи самараноки захираҳои об аз соли 2009 дар доираи Барномаи «Об барои ҳаёт» ҳамасола экспедитсияи байналмилалӣ барои фатҳи қуллаҳои «Исмоили Сомонӣ» ва «Озодӣ» ташкил ва баргузор мегардад. Дар экспедитсия кӯҳнавардон аз давлатҳои мухталифи ҷаҳон, аз қабилҳои Франция, Испания, Шветсия, Венгрия, Булғористон, Литва, Украина, Россия ва дигар мамлакатҳо ғаёлона ширкат меварзанд.

Дар доираи барномаҳои қабулшудаи давлатӣ рушди соҳа бо ҷорӣ намудани низоми раводиди электронӣ барои сайёҳони хориҷӣ, таъсис додани минтақаҳои сайёҳӣ ва муҳайё намудани инфрасохтори зарурӣ таъмин гардида истодааст.

Алҳол дар Тоҷикистон барои шаҳрвандони зиёда аз 78 мамлакат низоми содакардашудаи раводиди электронӣ ҷорӣ карда шудааст. Дар натиҷа, шумораи сайёҳон дар се соли охир мунтазам афзоиш ёфта, ду баробар (аз 207 то 414 ҳазор нафар) зиёд гардидааст.

Бо мақсади боз ҳам тавсеа бахшидани соҳаи сайёҳӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя дар ин самт ва омода кардани кадрҳои болаёқат соли 2017 Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. [2, с 75].

Ҳамчунин, Ҳукумати мамлакат якҷо бо вазорату идораҳои марбута ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо мақсади боз ҳам рушд додани соҳа ва истифодаи васеи имкониятҳои мавҷуда, рушди инфрасохтори сайёҳӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя, ҳамоҳангсозии ғаёлияти ҳамаи сохтору мақомоти дахлдор ва омода намудани кадрҳои болаёқатро дар ин самт таъмин карда истодаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Осиёи Миёна беҳтарин ва бештарин имкониятро барои рушди сайёҳӣ соҳиб гардида, мувофиқи рейтингҳои ҷаҳонии мамлакатҳо оид ба ҳулосаҳои сомонаву шабакаҳои ҷаҳонӣ, махсусан «BBC» (Британияи Кабир соли 2012) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 10 мамлакати ҷолибтарин барои боздиди сайёҳон, сомонии интернетии «Globe Spots» соли 2014 дар сарҳати даҳгонаи мамлакатҳои ҷолиб барои туристони саргузаштӣ наشري русии маҷаллаи маъруфи «National Geographic»

дар соли 2016 шоҳроҳи Помири Тоҷикистонро дар байни 10 роҳи зеботарини дунё, маҷаллаи ТОП — 100 дар соли 2015, 3 минтақаи Тоҷикистон ва дар соли 2016 кӯҳҳои Помири Тоҷикистон ва соли 2016 аз рӯи таҳлилҳои Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии Созмони Миллати Муттаҳид дуюмин мамлакате, ки туризмаш дар ҳоли рушд қарор дорад, ворид гардидааст.

Ҳамзамон, дар рӯйхати ҷаҳонии рақобатпазирӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки аз ҷониби Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ (ФҶИ) дар соли 2017 муаррифӣ гардид, Тоҷикистон аз 136 ҷойи имконпазир мақоми 107-умро касб кард. Бино ба маълумоти Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 ҳоли имконпазир 3,2 ҳол гирифта, дар давоми ду сол аз 119-ум ба 107-ум ҷой боло рафт. Беҳтарин нишондодро (5,7ҳол)Тоҷикистон дар категорияҳои «амният»,«тандурустӣ ва беҳдошт» ба даст овард.[10, с 134].

Ҷолиби диққат аст, ки Тоҷикистон дар рӯйхати мамлакатҳое, ки дар давоми як сол ҷаҳиши беҳтарини сайёҳӣ нишон доданд, алоҳида қайд шудааст. Дар ин рӯйхат Тоҷикистон дар зинаи сеюм қарор гирифт. Дар ҷойи аввал Ҷопон ва дар ҷойи дуюм Озарбойҷон мебошанд.

Дар Тоҷикистон аз 1 июни соли 2016 портали нав оид ба судури равонии электронии «e-Visa» ба қарор дода шуд. Ин имконият ба шаҳрвандоне дода мешавад, ки бо мақсади саёҳат ё тиҷорат ба мамлакат меоянд. Равонии электронӣ ҳамчун ивазкунанда равониди ҳангоми вуруд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва ба муҳлати 90 рӯз ва яққарата дода шуда, дорандаи он аз лаҳзаи ворид шудан ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи аз 45 рӯз зиёд будубош қарандро надорад. [15].

Равониди электронӣ тамдид карда намешавад. Эълон гардидани “Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” бозгӯи пешрафти муносибат дар ин самт, аз ҷумла бо ҷойҳои қорӣ таъмин намудани аҳоли, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, муаррифии таъриху фарҳанг ва анъанаҳои хоси миллиамон мебошад.

Маърид ба зикр аст, ки бо талошҳои созанда ва пайгириҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба захираҳои сайёҳии Тоҷикистон зиёд гардида, симои мамлакат ҳамчун давлати осоишта ва дорои захираҳои бойи сайёҳӣ боз ҳам устувор мегардад.

Дастгирии навбатии Пешвои миллат ҷиҳати то 10 рӯз тамдид намудани муҳлати бақайдгирӣ дар мақомоти қорҳои дохилӣ, ки дар Паёми имсолаи Сарвари давлат пешниҳод шуд, иқдоми ниҳоят саривақтӣ буда, барои осон намудани фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ ва будубоши бемамониати сайёҳон ва меҳмонони хориҷӣ ва ҷалби васеи сайёҳон дар ҷумҳурий тақони хуб хоҳад бахшид.

Бо шарофати соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои худшиносии миллий, фарҳанги миллий, рисолати давлатдорӣ, шаҳрдорӣ ва шаҳрсозӣ, эҳёи суннатҳои таърихӣ, фарҳанги қадимаи ниёгон, санъати амалии халқӣ, кашодадӯзӣ, ҷакандӯзӣ, меъморӣ, қуллолгарӣ хусусан санъати заргарӣ эҳё гардида, ривоч ёфта истодааст.

Аз ин рӯ, ин сиёсати пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дастгирӣ намуда, дар инкишофи расму оину анъанаҳои миллий, муаррифии онҳо ва ҷаҳониён саҳмгузор бошем.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 28 декабри соли 2024.
2. Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон, 2022 саҳ 75.
3. Гуляев В.Г – « Организация туристской деятельности» Москва 1996.
4. Гуляев В.Г – « Туристские перевозки » Москва « фин-стат » 1998.
5. Дурович, Копанев. – «Маркетинг в туризме» Минск – 2001.
6. Добрецов.А - «Экспорт услуг и международный туризм» экономика и жизнь 1995.

7. Легорнов С.Ф - «Туризм в экономики открытого типа» Вестник М.У.- 1994.
8. Маълумоти оморӣи АОНП ҚТ соли 2023, саҳ 134.
9. Пузакова Е.П, Честникова В.А - «Международный туристический бизнес» Москва- 1997.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» 03.09.1999.

ШАРИФОВА ВАЛОЯТ ЗАЙНИДИНОВНА,

ассистенти кафедраи информатика ва технологияҳои рақамии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Данғара, кӯчаи К. Курбон, 32.
Тел.: +992-988-29-50-53 почтаи электронӣ: svaloat@gmail.com.

РАҚАМИКУНОНИИ СОҲАИ САӢӢӢӢ

Дар мақола масъалаи рақамкунии соҳаи сайӢӢӢӢ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими рушди иқтисоди миллӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф аҳамияти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ дар баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, шаффофият ва ҷалби сайӢӢӢӢро нишон медиҳад. Зикр мегардад, ки рақамисозии сайӢӢӢӢ имкониятҳои васеъро барои рушди устувор, идоракунии муассир ва афзоиши рақобатпазирии кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам меорад. Дар мақола таҷрибаи муваффақи як қатор кишварҳо ва инчунин иқдомҳои амалигардида дар Тоҷикистон барои рушди рақамии соҳаи сайӢӢӢӢ мисол оварда мешаванд.

Муаллиф ҳамчунин мушкилоти мавҷуда - монанди сатҳи пасти инфрасохтори рақамӣ, камбудии мутахассисон ва зарурати баланд бардоштани саводи рақамиро - таҳлил намуда, роҳҳои ҳалли онҳоро пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: рақамкунии сайӢӢӢӢ, технологияҳои иттилоотӣ, рушди устувор, хизматрасонӣ, Тоҷикистон, платформаҳои рақамӣ, сайӢӢӢӢ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

В статье рассматривается проблема цифровизации туристической сферы как одного из ключевых направлений развития национальной экономики. Автор подчёркивает значение использования информационно-коммуникационных технологий для повышения качества обслуживания, прозрачности деятельности и привлечения туристов. Отмечается, что цифровизация туризма создаёт широкие возможности для устойчивого развития, эффективного управления и повышения конкурентоспособности стран, в том числе Республики Таджикистан. В работе приведены успешные примеры внедрения цифровых технологий в туристическую отрасль различных государств, а также рассмотрены реализуемые в Таджикистане инициативы в данном направлении. Автор анализирует существующие проблемы - низкий уровень цифровой инфраструктуры, недостаток специалистов и необходимость повышения цифровой грамотности - и предлагает пути их решения.

Ключевые слова: цифровизация туризма, информационные технологии, устойчивое развитие, туристические услуги, Таджикистан, цифровые платформы, туристы.

Дар замони муосир компютер дар рушди қариб ҳамаи илмҳо аҳмияти аввалиндараҷа дорад [1, с.12]. Давлатҳои пешрафтаи олам ба омӯзиши ин бахш диққати ҷиддӣ додаанд ва дар асоси поягузори самаравӣ дилхоҳро дастрас намуданд [2, с.45].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯътарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор масъалаҳои муҳими соҳаи маориф, аз ҷумла наздик шудан ба фазои ҷаҳонӣ дар ҳама зинаҳои таҳсилот, истифодаи босамарии технологияи иттилоотӣ коммуникатсиониро ба миён гузошта, таъкид намудаанд [3, с.28]. Бо шукргузори аз фазои соҳибистиклолии кишвари азизамон Тоҷикистон рӯз аз рӯз имкониятҳо барои омӯзиши илм осон гардида истодааст [4, с.31].

Соҳаи сайӢӢӢӢ яке аз самтҳои муҳими иқтисодӣи муосир ба ҳисоб меравад, ки дар рушду инкишофи иҷтимоиву фарҳангӣ ва иқтисодии ҳар як давлат нақши назаррас мебозад

[5, с.97]. Дар асри XXI рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва ҷаҳонишавии иқтисод боис гардидааст, ки фаъолияти инсон дар ҳама соҳаҳо ба низоми рақамӣ гузарад [6, с.112]. Яке аз соҳаҳои, ки аз ин раванд таъсири бузург мегирад, соҳаи сайёҳӣ мебошад [7, с.53]. Рақамисозии соҳаи сайёҳӣ ё рақамкунии он, яке аз омилҳои асосии рушди устувор, шаффофӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва ҷалби бештари сайёҳон ба шумор меравад [8, с.41].

Дар шароити имрӯза, ки рақобати байналмилалӣ дар бозори сайёҳӣ рӯз ба рӯз зиёд мегардад, истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ барои кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, аҳамияти стратегӣ дорад [9, с.76]. Ин раванд на танҳо ба ҷалби сайёҳон, балки ба баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, идоракунии муассир ва рушди устувори минтақаҳои сайёҳӣ мусоидат мекунад [10, с.64]. Рақамкунии соҳаи сайёҳӣ ин ҷараёни табдил додани маълумот, хизматрасонӣ ва равандҳои идоракунии анъанавӣ ба шакли электронии рақамӣ мебошад [11, с.118].

Дар соҳаи сайёҳӣ, рақамисозӣ маънои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, интернет ва платформаҳои онлайнро барои пешниҳоди хизматрасониҳо, муошират бо муштарӣ ва идоракунии самаранокии ширкатҳо дорад [12, с.74].

Дар заминаи рақамкунии сайёҳӣ, ширкатҳо ва муассисаҳои хизматрасон метавонанд тамоми равандҳои худро - аз қабули дархост то пардохт ва пешниҳоди маълумоти иттилоотӣ - дар шакли электронӣ анҷом диҳанд [13, с.88]. Бо ин роҳ, ҳам сайёҳон ва ҳам хизматрасонҳо вақт ва маблағро сарфа намуда, сатҳи қаноатмандиро баланд мебардоранд [14, с.35].

Аз ҷумла, воситаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки харидор пеш аз сафар ҷойҳои диданиро тавассути харитаҳои интерактивӣ омӯзад, меҳмонхонаро онлайн фармоиш диҳад, роҳбалад интихоб намояд ва ҳатто дар бораи фарҳанг ва анъанаҳои кишвар маълумоти муфассал гирад.

Рақамкунии соҳаи сайёҳӣ имкониятҳои васеъро барои рушди иқтисод фароҳам меорад. Аввалан, он ба афзоиши гардиши сайёҳӣ ва даромади кишвар мусоидат мекунад, зеро платформаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки хизматрасониҳои сайёҳӣ ба таври осон ва шаффоф ба тамоми ҷаҳон дастрас шаванд.

Якум, платформаҳои машҳури ҷаҳонӣ, ба мисли Booking.com, Airbnb, TripAdvisor, Expedia ва дигарон, намунаи равшани рақамисозии соҳаи сайёҳӣ мебошанд. Бо истифода аз онҳо, миллионҳо нафар сайёҳон метавонанд дар муддати кӯтоҳ ҷойи истиқомат, нақлиёт ва хизматрасонии дилхоҳро интихоб кунанд.

Дуюм, рақамисозӣ ба рушди маркетинги сайёҳӣ мусоидат менамояд. Тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ, сомонаҳои интернетӣ ва таблиғоти онлайнӣ метавон имкониятҳои сайёҳии кишварро ба таври ҷолиб муаррифӣ кард. Ин раванд барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва баланд бардоштани обрӯи сайёҳии мамлакат нақши муҳим мебозад.

Сеюм, рақамисозӣ шаффофияти молиявиро таъмин менамояд. Бо истифодаи пардохтҳои электронӣ рақамӣ, гардиши маблағҳо равшантар мешавад ва ин ба паст шудани сатҳи фасод дар соҳа мусоидат мекунад.

Мисолҳои муваффақи рақамкунии сайёҳӣ дар ҷаҳон ва Тоҷикистон

Дар сатҳи ҷаҳонӣ бисёр кишварҳо таҷрибаи муваффақи рақамисозии соҳаи сайёҳиро доранд. Масалан, Сингапур, Туркия, Аморти Муттаҳиди Араб ва Кореяи Ҷанубӣ аз технологияи рақамӣ барои идоракунии оқилонаи ҷараёнҳои сайёҳӣ истифода мебаранд. Дар ин кишварҳо ҳар як меҳмонхона, осорхона ё минтақаи сайёҳӣ дорои платформаи рақамии махсус мебошад, ки тамоми маълумот дар бораи хизматрасонӣ, нархҳо, ҷойгиршавӣ ва барномаҳои фароғатиро дар бар мегирад.

Дар Тоҷикистон низ солҳои охир қадамҳои муҳим дар ин самт гузошта шудаанд. Вазорати фарҳанг, кор бо ҷавонон ва сайёҳӣ якҷо бо ширкатҳои хусусӣ ва созмонҳои байналмилалӣ барои рақамисозии хизматрасониҳои сайёҳӣ барномаҳои махсус роҳандозӣ кардааст. Аз ҷумла, сомонаҳои "Visit Tajikistan", "TravelTajikistan", ва "Discover Pamir" ба таври фаъол хизмат мерасонанд. Ин платформаҳо ба сайёҳон кӯмак мекунанд, ки пеш аз

омадан маълумоти пурра дар бораи ҷойҳои тамошобоб, меҳмонхонаҳо, нақшаҳои сафар ва хизматрасониҳои роҳбаладонро дастрас намоянд.

Бо вуҷуди пешравиҳо, раванди рақамисозии соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон то ҳол бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мебошад. Яке аз онҳо сатҳи пасти инфрасохтори рақамӣ, дастрасии нокифоя ба интернет дар баъзе минтақаҳои дурдаст ва камбуди мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ мебошад.

Бисёр ширкатҳои сайёҳӣ то ҳол аз усулҳои анъанавии кор истифода мебаранд ва сомона ё барномаи махсуси онлайнӣ надоранд. Ин боиси кам шудани рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ мегардад. Илова бар ин, саводи рақамии кормандони сайёҳӣ паст буда, ба омӯзиш ва такмили ихтисос ниёз доранд.

Бо вуҷуди ин, имкониятҳои зиёд низ мавҷуданд. Тоҷикистон бо табиати зебо, таърихи ғанӣ ва меҳмоннавозии мардумаш метавонад тавассути рақамисозии дуруст ба яке аз самтҳои ҷолиби сайёҳии Осиёи Марказӣ табдил ёбад. Барои ин, зарур аст, ки барномаҳои давлатӣ оид ба дастгирии стартапҳо ва лоиҳаҳои рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ амал карда, ҳамкориҳои байналмилалӣ густариш ёбанд.

Рақамкунии соҳаи сайёҳӣ на танҳо як талаботи замони муосир, балки воситаи муҳими рушди иқтисоди миллӣ ва боло бурдани сатҳи хизматрасонӣ мебошад. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас, зарур аст:

Тақвияти сиёсати давлатӣ дар самти рақамисозии соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла таъсиси платформаи ягонаи миллӣ барои муаррифӣ ва бронкунии хизматрасониҳо.

Баланд бардоштани саводи рақамӣ миёни кормандони ширкатҳои сайёҳӣ тавассути курсҳо ва омӯзишҳои доимӣ. Ҷалби сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ барои рушди инфрасохтори рақамӣ ва технологӣ дар минтақаҳои сайёҳӣ. Пешбурди табиғоти рақамӣ барои муаррифии Тоҷикистон ҳамчун кишвари бехатар, зебо ва меҳмоннавоз дар арсаи байналмилалӣ.

Дар натиҷа, рақамисозии соҳаи сайёҳӣ метавонад Тоҷикистонро ба яке аз самтҳои ҷолиби сайёҳии минтақавӣ табдил диҳад ва барои рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар саҳми назаррас гузорад.

АДАБИЁТ

1. Бобоев Т.Б., Ф.Раҳимӣ, Хочазода Т., Солиҳов Д., Фарҳод Истамов. Физика. Душанбе-2020. 464с.
2. Бортник Б.И. Виртуальные лабораторные работы в вузовском курсе физики // Современные проблемы науки и образования. 2017. № 5. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view>.
3. Введение в физический практикум. Обработка результатов измерений: учебное пособие для заочного отделения/ Б.Б. Болотов, В.В. Благовещенский, В.В. Кашмет, Н.Г. Москвин; СПбГТИ(ТУ). Каф. общей физики. - СПб., 2009. - 15 с.
4. Гергова И. Ж. Виртуальные лабораторные работы как форма самостоятельной работы студентов / И. Ж. Гергова, М. А. Коцева, А. Х. Ципинова и др. // Современные наукоемкие технологии. – 2017. – №1. – С. 94-98.
5. Гергова И. Ж. Виртуальные лабораторные работы как форма самостоятельной работы студентов / И. Ж. Гергова, М. А. Коцева, А. Х. Ципинова и др. // Современные наукоемкие технологии. – 2017. – № 1. – С. 94-98.
6. Детлаф, А.А. Курс физики. / А.А. Детлаф, Б.М. Яворский. - М: Академия, 2009. -720 с.
7. Зисман, Г.А. Курс общей физики. Т.3. Оптика. Физика атомов и молекул. Физика атомного ядра и микрочастиц. / Г.А. Зисман, О.М. Тодес. - СПб., М., Краснодар: «Лань», 2007. - 512 с.
8. Иродов, И.Е. Волновые процессы. Основные законы. / И.Е. Иродов. - М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. - 264 с.

9. Кузнецова О.В., Борисова М.А., Федорова Н.Б. Универсальное электронное пособие для организации мультимедийного сценария урока // Школа будущего. 2012. № 1. С. 102–109.

10. Кузнецова О.В., Князькова О.В. Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках физики // Информационно-коммуникационные технологии в подготовке учителя технологии и учителя физики: сб. материалов IV Всерос. науч.-практ. конф. / отв. ред. А.А. Богуславский; Моск. гос. обл. соц.-гуманит. ин-т. Коломна, 2011. С. 61–64.

11. Ландсберг, Г.С. Оптика. / Г.С. Ландсберг. - М.: Физматлит, 2010. - 848 с.

12. Ландсберг, Г.С. Оптика. / Г.С. Ландсберг. - М.: Физматлит, 2010. - 848 с.

13. Олимов А.Р., Низомов З., Каримзода А. Н. Курси физика. Оптика. Физикаи атом ва наъста: Китоби дарсӣ барои ихтисосҳои табиатшиносӣ, муъандисӣ ва технологияи мактабҳои олий. - Данғара, 2020 - 224 с.

14. Савельев, Н.В. Курс общей физики. Книга 4. Волны. Оптика. / Н.В. Савельев. - М.: АСТ, Астрель, 2007. - 256 с.

ДАДОМАТОВ ДАЛЕРЧОН НИШОНБОВЕВИЧ,

д.и.и., профессор мудирӣ кафедраи бахисобгирӣи бухгалтерии ДДҲБСТ,

E-mail: dalerdn@mail.ru.

СОҲИБНАЗАРЗОДА ЗИКРИДДИН ТОҶИДДИН,

докторанти (Phd) ДДҲБСТ. Тел.: (+992) 92-200-9444;

E-mail: zikriddin.soxibnazarov@mail.ru

РАҚАМИКУНОНИИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА ТАМОЮЛҲОИ РУШД

Дар айни замон рақамикунонии стратегӣ ва иқтисодӣ дар истеҳсолот хеле муҳим арзёби карда мешавад. Бинобар ин, дар мақола навъҳои гуногуни рақамикунони, ки дар фаъолияти тамоми соҳаҳо заруранд ва ба ҷамъият то ҷӣ андоза ғоида меорад матраҳ гардидааст.

Баррасии таъсири ҷанбаҳои гуногун ба раванди рақамикунонии истеҳсолот ва муайян кардани тамоюлҳои татбиқ ва рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити имрӯзаи муосир равона гардида, ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии рушди иқтисодӣ ва саноатӣ дар соҳаи технологияҳои рақамӣ, ки ба тезисҳои асосии консепсияи технологияҳои иттилоотӣ, ва зарурати татбиқи рақамикунонии ҷамаҷониба бо ҷамғирии минбаъдаи ҷамаи унсурҳоро ба як маҷмӯи умумӣ муайян мекунад. Арзёбии сатҳи кунунии рақамикунонии корхонаҳои саноатии Тоҷикистон, таҷрибаи ба вуҷуд овардан ва ба кор андохтани иқтидорҳои нодири истеҳсолӣ ба назар гирифта шудааст. Таклифҳо оид ба амалӣ гардондани онҳо тартиб дода шуда, ба раванди истеҳсолоти технологияҳои инноватсионӣ, натиҷаҳои фаъолияти амалии вобаста ба ташаккули сиёсати ҷорӣ, саноатӣ дар шароити имрӯза ва раванди рақамикунонӣ ҷамъбаст карда мешаванд.

Калидвожаҳо: системаи рақамикунонии иқтисодӣ, рақамикунонии саноат, воқеияти нави иқтисодӣ, дигаргунсозии корхона, автоматикунунии раванди идоракунӣ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВА В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

В настоящее время стратегическая и экономическая цифровизация оценивается как очень важная в производстве. Поэтому в статье рассматриваются различные виды дигитайзеров, которые необходимы в функционировании всех отраслей промышленности и в какой степени они приносят пользу обществу. Рассмотрение влияния различных аспектов на процесс оцифровки производства и выявление тенденций внедрения и развития цифровых технологий в современных условиях фокусируется на теоретических и методологических аспектах экономического и промышленного развития в области цифровых технологий, которые лежат в основе основных тезисов концепции информационных технологий и определяют необходимость реализации комплексной оцифровки с дальнейшей интеграцией

всех элементов в единое целое. Была проведена оценка текущего уровня цифровизации промышленных предприятий Таджикистана, опыта создания и ввода в эксплуатацию уникальных производственных мощностей. Разрабатываются предложения по их реализации и обобщаются на процесс производства инновационных технологий, результаты практической деятельности, связанные с формированием текущей промышленной политики в современных условиях и процессом цифровизации.

Ключевые слова: система экономической цифровизации, цифровизация промышленности, новая экономическая реальность, трансформация предприятия, автоматизация процесса управления.

Дар ҳоли ҳозир иқтисоддонҳо, коршиносон ва сиёсатмадорони ватаниву хориҷӣ рақамикунониро тамоюли асосии рушди иқтисодии кишвар ва ҷамъият меноманд. Рақамикунонӣ як раванди мушаххасест, ки ба муттаҳид кардани ҷанбаҳои гуногуни инноватсионӣ ва технологӣ нигаронида шудааст. Усулҳои рақамӣ ва технологияҳо дар тамоми соҳаҳои ғайрифаъолият, ки маънои васеи "иқтисоди рақамӣ" – ро дорад, раванди табдили рақамӣ ва фарогир мебошад.

Дар таърихи 28 декабри соли 2024 Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ – мақоми олии қонунгузори мамлакат "Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ" баргузор гардид, ки дар он Пешвои миллат иброз намуданд, ки дар соли 2025-ум доир ба масъалаҳои пешгирӣ кардани таъсири ҳавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, ташаккули «иқтисоди сабз», рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ва истифодаи васеи ҳисоббаробаркунонии ғайринақдӣ тадбирҳои мушаххас андешида шаванд. [1,]:

Вобаста ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи рақамикунонӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ мутахассисон ва олимони ватанӣ қорбари намудаистодаанд.

Раванди иттилооттикунонӣ ба ҷанбаҳои гуногун (аз ҷумла иттилоот), инчунин намудҳои пешниҳоди маълумот дахл дорад. Лекин рақамикунонӣ бо худ маънои маҳсули дошта, назар ба раванди иттилооттикунонии иҷтимоӣ хеле васеътар мебошад, ки дар охири асри гузашта аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ омӯхта шуда буд. Албатта, усулҳо, техника ва технологияҳои иттилоотии мавҷудбуда низ метавонанд дар рақамисозӣ истифода бурда шаванд, лекин онҳо бояд аввал навсозӣ ва ба талаботи имрӯзаи муосир ҷавобгӯ карда шаванд.

Ҷанбаҳои назариявӣ таъдилдиҳии рақамии истеҳсолот ва технологияҳои иттилоотӣ:

Концепсияи рақамисозӣ бо истифодаи технологияҳои инноватсионии рақамӣ аз ҷониби корхонаҳои саноатӣ зич алоқаманд аст. Ба ақидаи мутахассисон технологияҳои рақамӣ ба истеҳсолот тақони мусбӣ медиҳанд [2, с. 240]:

- нишондиҳандаҳои истеҳсолот аз ҳисоби сари вақт ва хушсифат гузарондани маҳсулот меафзояд;

- раванди хусусиятҳои истеҳсолӣ - техники ба таври доими тағйир меёбанд;

- самаранокӣ дар идоракунии истеҳсолот сатҳи рақобатпазирии корхонаро баланд мебардорад, ки дар навбати худ боиси баланд шудани сатҳи ғойдаи он мегардад.

- таъмини фарогирии иттилоот дар тамоми марҳилаҳои давраи ҳаёт маҳсулоте, ки корхонаи технологӣ истеҳсол мекунад, ки қобилияти самарабахши доираи васеи ҳалли проблемаҳои медиҳад.

Бояд гуфт, ки дар баробари ин дараҷаи вобастагии истеҳсолот аз технологияҳои рақамии татбиқшаванда ба таври назаррас меафзояд, инчунин ҷӣ гуна дар корхона роботизатсия/автоматикунонии равандҳои истеҳсоли маҳсулот ба роҳ монда мешавад, рақамикунонии корхонаҳо дар раванди истеҳсолот дар шароити муосир хеле зарури буда барои тараққиёти минбаъдаи он таъсири манфӣ расонида метавонад. Ноқомӣ ё хатоги дар модели классикӣ ва надоштани дониши техникӣ дар раванди идоракунии корхонаҳо бидуни истифодаи технологияҳои рақамӣ мушкilotи бештаре ба бор меорад.

Ба ин муносибат зарур аст назоратро аз болои қарорхое, ки дар соҳаҳои ташкилоту истеҳсолоти рақамӣ қабул карда мешаванд, пурзур кунанд. Омилҳои рақамӣ барои

корхонаҳо хеле муҳим шуда истодаанд, нобарории онҳо кори онро тамоман фалаҷ карда метавонад. Ин ҳолати рақамикунонии саноат то андозае ба тезонидани қабули муттаҳидшавӣ дар масъалаҳо мусоидат менамояд. Татбиқи амалии ин технология ба менечерҳо имкон медиҳад, ки тичорати худро тағир диҳанд ва инчунин бо 2 тарзи асосӣ нишон дода мешавад.

1. Таъсиси корхона:

- имконияти муттаҳидсозии технологияҳои иттилоотӣ ва амалиётӣ;
- мониторинг дар вақти воқеӣ;
- ҳамгирӣ ба шакли рақамӣ.

2. Истифодаи технологияи махсус таҳияшудаи технологияҳои иттилоотӣ:

- имкони ҷойгиркунӣ дар муддати кӯтоҳтарин;
- зуд ба даст овардани ғоида;
- ҳаракат ва рушди доимӣ;
- такмили малақаҳои гуногун дар соҳаи технологияҳои интернетӣ.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, раванди рақамикунонии саноат имконияти сифатан баланд бардоштани дараҷаи нишондиҳандаҳои истеҳсолий-иқтисодно медиҳад ва бешубҳа талафоти ғайриистеҳсолиро кам менамояд. Ҳалли микдори хеле зиёди вазифаҳо дар самти рақамикунонии корхонаҳои саноатӣ бояд пас аз пешрафтҳои ҷаҳонӣ илму техника оғоз карда шаванд, ки албатта Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай ин имкониятҳоро дорад.

Соли 2024-ум ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба беш аз 150 миллиард сомонӣ ва суръати рушди воқеии он ба 8,4 фоиз расонида шуда, дар панҷ соли охир суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна ба 7,7 фоиз расидааст.

Дар ин замина ба рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ва амалисозии лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузори давлатӣ, инчунин, татбиқи нақшаву барномаҳои миллӣ, соҳавӣ ва маҳаллӣ дар панҷ соли охир аз ҳисоби бучети давлат ва сармояи дохиливу хориҷӣ зиёда аз 197 миллиард сомонӣ равона карда шуд. Дар натиҷаи амалисозии тадбирҳои мушаххас даромади пулии аҳоли аз 48 миллиард сомони соли 2019-ум ба 147 миллиард сомонӣ дар соли 2024-ум расид, яъне нишондиҳандаи мазкур 3 баробар зиёд гардида, музди миёнаи меҳнат беш аз 1,8 баробар ва андозаи миёнаи нафақа 1,5 баробар афзоиш ёфтааст.

Фаъолиятҳои, ки ба рақамикунонии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд, бояд ҳатман бо бозгашти тадриҷӣ иқтисодӣ алоқаманд бошанд. Дар маркази чунин корхонаҳо бояд комплекси технологияи рақамӣ мавҷуд бошад. Ин имконият медиҳад, ки сатҳи баланди рақобатпазириро дар дохили кишвар ва соҳаҳои гуногун он эҷод намояд. Ивазкунии воридот дар воқеияти иқтисодии кунунӣ, ҳам байналмилалӣ ва ҳам дохилӣ, бешубҳа муҳими иқтисодӣ ва баъзан аст ҷузъи истеҳсолий мебошад. Маҳз истеҳсоли худӣ мо, технология ва шароит ба амнияти мамлакат мусоидат мекунад, то ки суръати истеҳсоли маҳсулот дар як сатҳ истад. Зарурат паст кардани дараҷаи вобастагӣ ба таҷҳизоти берунӣ ва истеҳсолоти кишварҳои дигар мебошад.

Тамоюлҳои рушди рақамикунонии корхонаҳои истеҳсолий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рақамикунонии истеҳсолот метавонад бо ду роҳи асосӣ сурат гирад:

- 1) дар асоси сохтории захираҳои ҳуди корхона;
- 2) аз ҳисоби кори механизмҳои дастгирии давлатӣ дар доираи барномаи рақамӣ

Шартҳои асосии истифодаи маҷмӯи қарорҳои рақамӣ корхонаҳо инҳоянд:

- истеҳсоли доираи васеи маҳсулот;
- беҳтар намудани сифати маҳсулот;
- баланд бардоштани самаранокии хизматрасонии техникӣ;
- кам кардани хароҷоти истеҳсолий ва амалиётӣ;

Дар шароити нави рушди иқтисоди рақамӣ, зеҳни сунъӣ, истифодаи самаранокии инноватсия ва рақамикунонии иқтисодиётро моро зарур аст, пеш аз ҳама гузариш бо ин гунна иқтисодиётро дуруст ба роҳ монем, фарҳанги истифодаи технологияҳои рақамиро аз худ намоем, ҳамзамон ҷиҳати расидан ба рушди иқтисоди рақамӣ ва татбиқи онҳо дар иқтисодиёти мамлакат, рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ, истифодаи

хисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, пардохтҳои андозӣ ва дигар намуди хизматрасониҳои электрониро дар фаъолияти иқтисодиёти иҷтимоӣ ба роҳ мондан ба манфиати кор мебошад. Айни замон дар қисмати зиёди давлатҳои пешрафта низоми дурусти истифодаи пардохтҳо ва хизматрасониҳои рақамӣ ба роҳ монда шудааст, ки яке аз роҳҳои рушди он баланд бардоштани фарҳанги молиявии шаҳрвандон мебошад.

Дар ин робита дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ин масъала баррасӣ гардида, қайд шуд, ки “Ташаккул додани маърифати молиявии шаҳрвандон ва баланд бардоштани фарҳанги андозсупорӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии татбиқи самараноки сиёсати андозу бучет, аз ҷумла дар масъалаи гузариш ба низоми пардохтҳои ғайринақдӣ барои ноил гардидан ба устувории молиявии давлат ва рушди иқтисодӣ нақши муҳим дорад.

Ҳамзамон қайд гардид, ки ба Ҳукумати мамлакат ва вазорату идораҳои дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявӣ ва фарҳанги андозсупорӣ шаҳрвандон чораҳои судмандро амалӣ созанд. Ҳамчунин, Вазорати молия, Бонки миллӣ, Кумитаи андоз, Хадамоти гумрук, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ якҷо бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки ҳалли масъалаҳои вусъат додани истифодаи технологияҳои муосири рақамиро ҳарчи зудтар таъмин намоянд”.

Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисодии кишвар қадамҳои устувор гузошта, дар панҷсолаи минбаъда вазифаҳои зерин: тақмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ, то шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот, ташаккул додани соҳибқорӣ рақамӣ ва рушди савдои электрониро афзалият шуморида, барои татбиқи онҳо тамоми имкониятҳоро истифода намуда истодааст.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки яке аз омилҳои рушд ва татбиқи ҳадафмандонаи иқтисоди рақамӣ ва инноватсия ин таёр намудани кадрҳои баландихтисоси ин соҳа ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин Пешвои миллат иброз намуданд, ки дар низоми таълимии муассисаҳои тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ равияи омода кардани барномасозон ва дигар ихтисосҳои зарурӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ ва барномасозӣ қорӣ карда шавад. Дар ин раванд, муҳайё кардани шароити беҳтарин барои тарбияи кадрҳо, пешниҳод намудани имтиёзҳои гуногун, ҳавасмандгардонии мутахассисони самти технологияҳои иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ зарур доништа мешавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ. 28.12.2024 12.26 шаҳри Душанбе.

2. Авдеева И. Л., Полянин А.В., Головина Т. А. Цифровизация промышленных экономических систем: проблемы и последствия современных технологий // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Экономика. Управление. Право . 2019. Т. 19. № 3. С. 238–245.

3. Васильева И.А., Сазонов А.А. Анализ мероприятий по развитию конкуренции в ключевых отраслях экономики Российской Федерации // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. 2019 . № 2. С . 56–63 .

4. Горячих М.В. Цифровизация Российской экономики: анализ основных трендов и перспектив // Региональные проблемы преобразования экономики. 2019 . № 3 (101). С . 13–19 .

5. Новосёлов А.Л., Новосёлова И.Ю., Желтенков А.В. Модель перехода промышленных предприятий к наилучшим доступным технологиям // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. 2018 . № 2 . С . 115–125 .

6. Полосков С.С., Желтенков А.В. Высокотехнологичные наукоёмкие предприятия и их позиционирование в конкурентной среде // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Экономика. 2018. № 2. С . 155–163.

7. Панфилова Е.Е. Анализ готовности промышленных предприятий к цифровой трансформации бизнеса // Московский экономический журнал . 2019. № 10. С. 700–709 .

ДАДОМАТОВ ДАЛЕРЧОН НИШОНБОВЕВИЧ,

д.и.и., профессор, мудири кафедраи бахисобирии бухгалтерии ДДХБСТ.

E-mail: dalerdn@mail.ru.

НИЗОМИТДИНОВА ФАРЗОНА БУРҲОНОВНА,

ассистенти кафедраи иқтисоди муҳандисӣ ва менеҷмент, Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд,

E-mail: flowerf@list.ru.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ

Дар мақола аз ҷониби муаллифон нақши технологияҳои рақамӣ дар идоракунии захираҳои инсонӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон қайд намудаанд, ки бо рушди технологияҳо ва истифодаи алгоритмҳои зехни сунъӣ, насли нави қувваи корӣ бо идоракунии алгоритмҳои зехни сунъӣ ба омили калидӣ барои тағйирёбии корхонаҳо дар ҷаҳони босуръат тағйирёбандаи технологӣ табдил ёфтааст. Зехни сунъӣ, ки онро инчунин зехни мошинӣ меноманд, як илми байнисоҳавӣ мебошад, ки қобилият ва рафтори зехнии инсонро тақлид мекунад.

Вожаҳои калидӣ: зехни сунъӣ, рақамикунонӣ, иқтисоди рақамӣ, кадрҳо, захираҳои инсонӣ, технологияҳои рақамӣ, автоматикунонӣ.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПРАВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ

В статье рассматривается и исследуется авторами роль цифровых технологий в управлении человеческими ресурсами. Авторы отмечают, что с развитием технологий и использованием алгоритмов искусственного интеллекта новое поколение рабочей силы, управляемой алгоритмами искусственного интеллекта, стало ключевым фактором трансформации предприятий в быстро меняющемся технологическом мире. Искусственный интеллект, также называемый машинным интеллектом, является междисциплинарной наукой, которая имитирует интеллектуальные способности и поведение человека.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровизация, цифровая экономика, персонал, человеческие ресурсы, цифровые технологии, автоматизация.

Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ ва татбиқи пайвастаи навовариҳо, инчунин бо мақсади коҳиши хароҷоти доимии ташкилотҳо тавассути автоматикунонии равандҳои гуногуни бизнес, автоматикунонии идоракунии кадрҳо аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро кадрҳои ташкилот сармояи асосии он ба шумор мераванд.

Низомҳои иттилоотии муосири идоракунии кадрро бе истифодаи барномаҳои амалии махсус, ки барои ҳисоби вақти корӣ, ташаккули ҳисоботҳо ва пешниҳоди маълумоти таҳлилий хизмат мекунад, тасаввур қардан ғайриимкон аст. Ин низомҳои иттилоотӣ барои беҳтар намудани қабули қарорҳои идоракунии мусоидат менамоянд[1, с.4].

Дар ҷаҳони муосир, унсури асосии рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ва таъмини рушди устувори корхонаҳо, сохтори кадрҳо ва захираҳои инсонӣ ба шумор меравад[2, с.8]. Барои фаъолияти устувори корхонаҳо усулҳои анъанавии таҳияи равишҳои методологӣ оид ба баҳогузори сиёсати кадрҳо мавҷуданд[4, с.14].

Бо рушди технологияҳо ва истифодаи алгоритмҳои зехни сунъӣ, насли нави қувваи қорӣ бо идоракунии алгоритмҳои зехни сунъӣ ба омили қалидӣ барои тағйирёбии қорхонаҳо дар ҷаҳони босуръат тағйирёбандаи технологӣ табдил ёфтааст.

Зехни сунъӣ, ки онро инчунин зехни мошинӣ меноманд, як илми байнисоҳавӣ мебошад, ки қобилият ва рафтори зехнии инсонро тақлид мекунад.

Дар ҷараёни моделсозии равандҳои иттилоотии шуур ва тафаккури инсонӣ, он метавонад ба таври ғаврӣ маълумотҳоро аз базаи додаҳо ҷустуҷӯ намуда, иттилоотро истихроҷ кунад, ба дархостҳои мо самаранок посух диҳад ва ҷавоби беҳтару мантиқиро пешниҳод намояд[3, с.8].

Идоракунии захираҳои инсонии анъанавӣ асосан ба идоракунии қувваи қорӣ, беҳтарсозии натиҷабахшии қормандон ва рушди фарҳанги ташкилотӣ равона шуда буд. Бо гузашти замон, доираи функционалии идоракунии захираҳои инсонӣ васеъ гардида, ба он имкон дод, ки нақши стратегӣ ва таъсиргузори онро дар рушди муваффақияти ширкатҳо ва ташаккули ғояҳои нав нақши асосӣ бозад. Дар солҳои охир, афзоиши босуръати технологияҳои рақамӣ ба яке аз омилҳои асосии тағйирот дар соҳаи идоракунии захираҳои инсонӣ табдил ёфтааст.

Дар гузашта, идоракунии кадрҳо бештар ба усулҳои қорқарди дастии маълумотҳо тақя мекард, ки ба қорқарди сабтҳои қоғазӣ ва мулоқотҳои шахсӣ асос ёфта буданд. Бо пайдоиши қомпютерҳо дар охири асри бистум ва қорӣ шудани равандҳои автоматикунонӣ, амалиётҳои муҳосибӣ, нигоҳдории сабтҳо ва ҷалби қормандон ба таври назаррас беҳтар шуданд[5, с. 94].

Дар низомҳои иттилоотии автоматикунонии идоракунии захираҳои инсонӣ дар муассисаҳо асосан бар пояи барномаи амалӣ таҳия мегардиданд, ки барои баҳисобгирии ҳисобу китоби музди меҳнат ва дигар пардохтҳо, аз ҷумла муқофотпулиҳо, ҳисобу китобҳои буҷетӣ ва дигар пардохтҳои молиявӣ пешбинӣ шуда буданд.

Рушди минбаъдаи автоматикунонии идоракунии захираҳои инсонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ имкон фароҳам овард, ки:

- ҳисоботҳои гуногуни таҳлилӣ ба таври ғаврӣ таҳия шаванд ва дар асоси онҳо қарорҳои идоракунии асоснок оид ба кадрҳои ташкилот қабул қарда шаванд;

- равандҳои идоракунии кадрҳо бо роҳи қам қардани хароҷот, пеш аз ҳама тавассути барқараф намудани тақрори иҷроӣ як қатор вазифаҳо аз ҷониби воҳидҳои гуногуни ташкилот, оптимизатсия қарда шаванд;

- пойгоҳи маълумотҳои қормандони ташкилот таъсис дода шавад, ки дар асоси он таҳлил ва банақшагирии самараноки равандҳо амалӣ мегадда;

- тағйиротҳои воридгардида ба қонунгузорӣ сари вақт ба пойгоҳи маълумот ворид қарда шаванд, ки ин як тадбири пешгирикунанда буда, имкон медиҳад ҳатари ҷаримаҳои эҳтимолии аз ҷониби мақомотҳои санҷишӣ қоришаванда ба ҳадди ақал расонда шавад.

Аз оғози асри бисту якум, бо ворид шудани технологияҳои пешрафта, ба монанди интернет, зехни сунъӣ, алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ ва технологияҳои ҳисобкунии абрӣ равандҳои идоракунии захираҳои инсонӣ ба таври қиддӣ тағйир ёфтанд[6, с.7].

Дар асри XXI истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти идоракунии захираҳои инсонӣ босуръат афзуда истодааст. Пешрафтҳои технологӣ имкон медиҳанд, ки шӯъбаҳои кадрҳо қарорҳои асосноктар қабул кунанд, сатҳи иштироки қормандонро баланд намоянд ва аз таҳлили додаҳо барои тақмил додани идоракунии натиҷаҳо истифода баранд. Истифодаи технологияҳои муосири идоракунии захираҳои инсонӣ на танҳо шаффоқият, самаранокӣ ва муассирии равандҳои идоракуниро беҳтар намуд, балки таҷрибаи қормандонро низ инфиродӣ ва мутобиқ гардонид.

Ҳамзамон, платформаҳои электронии нав тарзи ҷалб, омӯзиш ва нигоҳдории қормандонро қулан дигар қарданд. Имрӯз ақсари равандҳои ҷалб ва ба қор қабул намудан, тавассути платформаҳои онлайн, шабақаҳои иҷтимоӣ ва системаҳои дорои зехни сунъӣ анҷом дода мешаванд, ки ин ба таври назаррас сифати довталабонро беҳтар ва вақти ҷалбро қоҳиш додааст. Рушди қормандон низ бо васеъ шудани имкониятҳои омӯзиши рақамӣ,

омӯзиши виртуалӣ ва платформаҳои мобилӣ аз нав тасаввур шудааст, ки онҳо роҳҳои чандир ва арзон барои баланд бардоштани малака ва сатҳи иштирокро фароҳам меоранд.

Идоракунии захираҳои инсонӣ дар натиҷаи рушди технологияҳо тағйироти назаррасро соҳиб мегардад. Ҷалби кормандон, ҳисобу китоби музди меҳнат ва идоракунии кормандон бо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди кор нисбат ба идоракунии анъанавӣ осонтар ва дақиқтар анҷом дода мешаванд.

Таҳлили додаҳо, алгоритмҳои зеҳни сунъӣ ва омӯзиши мошинӣ ба мутахассисони соҳаи кадрҳо имкон медиҳанд, ки қарорҳои асоснок қабул намојанд ва ҷанбаҳои қаблан ношинохтаи фаъолияти кормандон ва одатҳои кории онҳоро ошкор созанд.

Бо вуҷуди ин, ин навоариҳо як қатор мушкilot низ доранд. Масъалаҳои махфияти маълумот, амният, арзиши баланди татбиқ ва паҳлӯҳои этикӣ масъалаҳои ҷиддӣ ба ҳисоб мераванд, ки бояд ҳал карда шаванд. Ғайр аз ин, баъзе кормандон метавонанд аз ворид шудани технологияҳои рақамии нав нигарон бошанд, зеро онҳо эҳтимоли аз даст додани ҷойи корро эҳсос мекунанд.

Аз ин рӯ, истифодаи оқилонаи технологияҳои рақамӣ барои пешгирӣ аз чунин мушкilot ва нигоҳ доштани эътимоди кормандон барои ташкилотҳо муҳим мебошад.

Дар оянда, рушди соҳаи идоракунии захираҳои инсонӣ беш аз пеш зери таъсири технологияҳои рақамии нав қарор хоҳад гирифт. Бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, қарорҳои асосёфтаи зеҳни сунъӣ ва автоматикунонӣ, идоракунии захираҳои инсонӣ самараноктар ва ба эҳтиёҷоти кормандон мутобиқтар мегардад.

Дар ҳулоса технологияҳои рақамӣ ба рушди назарраси идоракунии захираҳои инсонӣ мусоидат карда метавонад, лекин дар истифодаи он бояд бо эҳтиёт ва масъулият сурат гирад. Барои ташаккули муҳити кории фарогир ва самаранок, ташкилотҳо бояд тавозунро байни технология, ҳамдардӣ ва адолат нигоҳ доранд. Танҳо дар ин сурат идоракунии захираҳои инсонӣ метавонад рӯҳбаландӣ ва ҳосилнокии кормандонро афзоиш диҳад, ки дар навбати худ ба муваффақияти умумии ташкилот мусоидат мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Низамитдинов А.И., Низомитдинова Ф.Б. Этапы автоматизации системы управления человеческими ресурсами вуза в условиях цифровой экономики. Вестник ПИТТУ имени академика М.С.Осими. 2021. №2 (19). С. 7-14.

2. Акрамова З.Б., Турсунова Ш.Т. Оценка показателей развития человеческого потенциала предприятия по производству текстильных изделий в региональной экономике. Вестник ПИТТУ имени академика М.С.Осими. 2021. №2 (19). С. 72-81.

3. Низамитдинов А.И., Низомитдинова Ф.Б. О методах использования алгоритмов машинного обучения в задачах управления человеческими ресурсами. Вестник ПИТТУ имени академика М.С.Осими. 2025. №1. С. 25-31.

4. Баходурова С.А., Кадырова М.М. Методы формирования кадровой политики обеспечения экономической безопасности предприятия региона. Вестник ПИТТУ имени академика М.С.Осими. 2021. №2 (19). С. 85-93.

5. Ankita U Manekar. The role of technology in shaping modern human resource management. International journal of innovation in science engineering and management, vol.3, no.3, 2024, pp. 91-97

6. Dr. B.Venkateswara Prasad et al., The Impact of Technology on Human Resource Management: Trends and Challenges, Educational Administration: Theory and Practice, vol.30, no.5, 2024, pp. 9746-9752

7. Zhang, J. and Chen, Z. Exploring Human Resource Management Digital Transformation in the Digital Age. Journal of the Knowledge Economy, 2023, 15, pp. 1482-1498.

ШОНАЗАРЗОДА НИГОРА ШОНАЗАР,

н.и.и., дотсент, муовини декан оид ба таълими факултети молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. ш. Душанбе, Дехотӣ ½. E-mail: shmarupova@mail.ru

ПРОГРАММЫ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ: СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается программы обеспечения обязательного медицинского страхования Республики Таджикистан. Выявлено, что значительная доля домашних хозяйств, в которых в силу финансовых причин члены семьи откладывают обращение за медицинской помощью в случае болезни. Домашние хозяйства, относящиеся к квинтилю с низкими доходами, не обращаются за медицинской помощью по финансовым причинам. Недостатки в стандартизации услуг и организации медико-санитарной помощи на всех уровнях системы медицинского обслуживания затрудняют и сдерживают повышение ее эффективности. Недостаточная координация между врачами первичного звена и узкими специалистами ограничивает поток пациентов в точках перехода пациента с одного уровня первично медико-санитарной помощи (ПМСП) на другой.

Приоритетным считаем, новое строительство, реконструкция и капитальный ремонт объектов первичного сельского здравоохранения, на базе которых будет действовать основная часть врачей семейной медицины. Важно обеспечить гармонизацию институциональных механизмов, функций и обязанностей по предоставлению медицинских услуг на всех уровнях системы здравоохранения. В связи с появлением в системе здравоохранения ряда новых участников и значительных объемов их деятельности важно улучшить взаимодействие между ними и оптимизировать их функции и обязанности для усиления согласованности в действиях. Такая гармонизация является жизненно важной для устранения разрыва между политикой и практикой. Кроме того, большое значение будут иметь инвестиции в развитие институционального потенциала системы здравоохранения.

Ключевые слова: здравоохранения; медицинская помощь; первичная медико-санитарная помощь; программы; медицинские услуги.

БАРНОМАҶОИ СУҒУРТАИ ТИББӢ: ҲОЛАТИ МУШКИЛОТ ВА ТАМОҶУЛҲО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола барномаҳои таъмини суғуртаи ҳатмии Тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Муайян карда шуд, ки ҳиссаи назарраси хонаводаҳо, ки дар онҳо аъзои оила бо сабабҳои молиявӣ дархости ерии тиббиро дар сурати беморӣ ба таъхир мегузоранд. Хонаводаҳои марбут ба квинтили камдаромад бо сабабҳои молиявӣ ба ерии тиббӣ муроҷиат намеkunанд. Камбудии дар стандартикунии хизматрасонӣ ва ташкили ерии тиббӣ дар ҳама сатҳҳои системаи хизматрасонии тиббӣ баланд бардоштани самаранокии онро душвор ва бозмедоранд. Ҳамоҳангсозии нокифоя байни табибони аввалия ва мутахассисони танг ҷараени беморонро дар нуктаҳои гузариши бемор аз як сатҳи кӯмаки аввалия (PMSF) ба сатҳи дигар маҳдуд мекунад. Мо сохтмони нав, таҷдид ва таъмири асосии иншооти аввалияи тандурустии дехотро, ки дар асоси онҳо қисми асосии табибони тибби оилавӣ амал меkunанд, афзалиятнок мешуморем.

Муҳим аст, ки ҳамоҳангсозии механизмҳои институтсионалӣ, вазифаҳо ва масъулиятҳо оид ба хизматрасонии тиббӣ дар ҳама сатҳҳои системаи тандурустӣ таъмин карда шаванд. Бо пайдоиши як қатор иштирокчиени нав ва миқдори зиёди фаъолияти онҳо дар системаи тандурустӣ, беҳтар кардани ҳамкориҳои байни онҳо ва оптимизатсияи вазифаҳо ва масъулиятҳои онҳо барои баланд бардоштани ҳамоҳангӣ дар амал муҳим аст. Ҷунин ҳамоҳангсозӣ барои рафъи фарқияти байни сиёсат ва амалия муҳим аст. Илова бар ин, сармоягузорӣ ба рушди иқтисодии институтсионалии системаи тандурустӣ аҳамияти калон хоҳад дошт.

Вожаҳои калидӣ: тандурустӣ; ерии тиббӣ; ерии аввалия; барномаҳо; хадамоти тиббӣ.

В современных условиях развития общество здоровья следует рассматривать как физическо- психическое и социальное благополучие населения на основе искренности и лечения различных видов болезней эффективно используя имеющегося потенциал системы социальной защиты и здравоохранения.

Инфекционные и неинфекционные заболевания, такие как сердечно - сосудистые и респираторные заболевания, относятся к числу различных факторов, влияющих на здоровье жителей Республики Таджикистана. По данным Глобального исследования бремени болезней, с 2013 по 2023 годы 10 ведущих причин смертности в Таджикистане практически не изменились, включая ишемическую болезнь сердца, инфекции дыхательных путей, инфаркты, неонатальные заболевания, острые кишечные инфекции, цирроз печени, кардиопатию, и гипертония, диабет, врожденные дефекты, болезнь Альцгеймера. При этом смертность от болезней обмена веществ (сахарного диабета) за этот период выросла на 112%.

Программа обязательного медицинского страхования состоит из базовой и дополнительной программы обязательного медицинского страхования. Базовая программа включает объем и условия оказания медико-санитарных услуг, лекарственного обеспечения, предоставляемых застрахованным гражданам бесплатно, независимо от размера внесенного взноса в рамках программ, предусматривающих государственные гарантии медико-санитарной помощи гражданам Республики Таджикистан в системе единого плательщика. Дополнительные программы обязательного медицинского страхования определяют объем и условия оказания медико-санитарных услуг, лекарственного обеспечения, реабилитационных и оздоровительных мероприятий, в оплате которых принимают участие и застрахованные граждане.

Согласно закону «О медицинском страховании», обязательному медицинскому страхованию за счет страховых отчислений подлежат граждане Таджикистана, осуществляющие деятельность на основании трудовых договоров, индивидуальные предприниматели. Также обязательному медицинскому страхованию за счет государственного бюджета подлежат участники Великой Отечественной войны, неработающие пенсионеры и инвалиды, безработные, зарегистрированные в органах занятости населения, дети и студенты.

Программа гарантированных медицинских услуг [1] является основной программой системы здравоохранения Республики Таджикистан, в рамках которой предоставляются: первичная медико-санитарная помощь (профилактика, диагностика, лечение); специализированная медицинская помощь в амбулаторных условиях; обеспечение лекарствами и вакцинами в амбулаторных условиях; иммунопрофилактика; медицинская помощь в стационарах и стоматологическая помощь. Финансирование программы производится за счет государственного бюджета и совместного финансирования со стороны пациентов.

Гарантированные медицинские услуги пока еще не предоставляются по всей стране, однако происходит поэтапное расширение этой системы на остальные районы и города республики. Таким образом было решено продолжить реализацию данной Программы в городах Сарбанд, Нурек, Турсунзаде, Истаравшан, Дангаринском районе, Пянджском районе, Мир Сайид Алии Хамадони районе, районе Спитамен, Аштском, Шугнанском, Раштском, Шахринавском, Варзобском, Файзабадском районах и обеспечить распространение данной программы на город Истиклол, Кухистони Мастчоҳском, Ховалингский, Рушанский районы и район Шамсиддина Шохина.

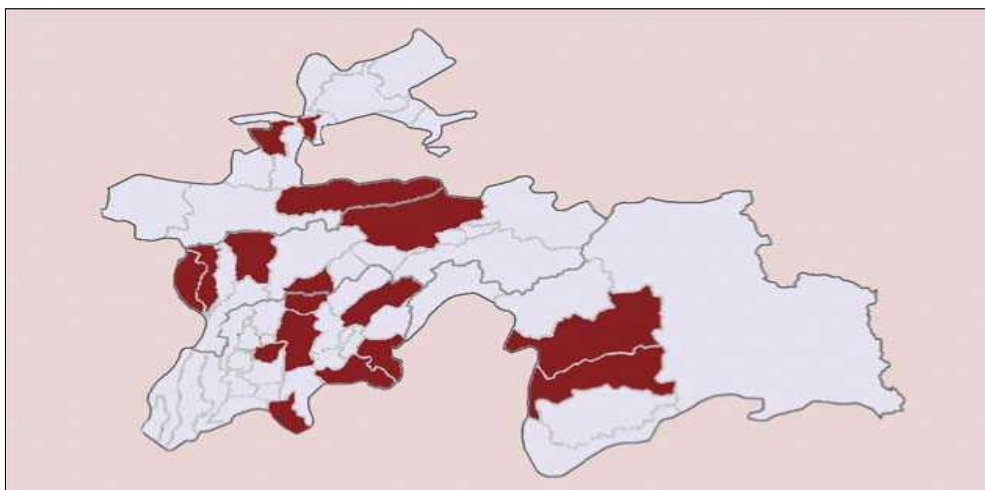

Рисунок 1. Охват программой «Гарантированные медицинские услуги»

В районах пилотной реализации программы медико-санитарные услуги предоставляются на четырех уровнях: сельском, районном и городском, областном (региональном) и республиканском (национальном). В селах услуги первичной медико-санитарной помощи (ПМСП) предоставляются сельскими центрами здоровья с семейным врачом либо домами здоровья с фельдшером, медсестрой и акушеркой. На районном и городском уровне центры здоровья имеют семейных врачей и узких специалистов, которые предоставляют амбулаторные услуги. Структура районных и городских центров здоровья может различаться.

Министерство здравоохранения и социальной защиты населения обеспечивает доступ к услугам ПМСП через базовый пакет услуг. Принят механизм, освобождающий уязвимые группы населения от оплаты определенных видов медицинских услуг и устанавливающий официальную совместную оплату для других групп населения [2].

Правительством утверждены:

- Порядок оказания медико-санитарных услуг гражданам Республики Таджикистан учреждениями государственной системы здравоохранения;
- Прейскурант цен на виды и объемы медицинских услуг гражданам Республики Таджикистан в государственных учреждениях системы здравоохранения;
- Перечень бесплатных медико-санитарных услуг, оказываемых гражданам Республики Таджикистан учреждениями государственной системы здравоохранения.

Благодаря укреплению семейной медицины в предоставлении ПМСП были достигнуты позитивные результаты, среди которых можно отметить развитие и стандартизацию медико-санитарной помощи, кадровую обеспеченность специалистами по семейной медицине, а также непрерывное улучшение качества оказываемых медицинских услуг. Семейная медицина является важным компонентом ПМСП. Программа семейной медицины направлена на расширение и укрепление роли семейной медицины в качестве первого контакта пациента с системой.

Согласно Кодексу здравоохранения, в Республике Таджикистан предоставляется доврачебная медицинская помощь, первичная медико-санитарная помощь, квалифицированная медицинская помощь, специализированная медицинская помощь, высококвалифицированная медицинская помощь, медикосоциальная помощь. Чтобы обеспечить данные виды медицинской помощи, в Республике Таджикистан действуют несколько программ здравоохранения: программа - гарантированные медицинские услуги - находится на этапе пилотирования и расширения, две другие закреплены законодательно, но не применяются на практике: это обязательное и добровольное медицинское страхование.

Предстоит разрабатывать и внедрять новые программы, которые бы позволяли населению, в частности малоимущему населению, пользоваться, к примеру, квалифицированной и специализированной медицинской помощью.

Предоставление медицинских услуг населению регулируется следующими правовыми актами:

- Кодекс здравоохранения, № 1413 (2017 год);
- Закон «О медицинском страховании», № 408 (2008 год) не применяется;
- Постановление Правительства о «Программе государственных гарантий по обеспечению населения медико-санитарной помощью в пилотных районах Республики Таджикистан на 2017-2019 годы, № 90 (2017 год);
- Постановление Правительства «О порядке оказания медико-санитарных услуг гражданам Республики Таджикистан учреждениями государственной системы здравоохранения» № 600 (2008 год);
- Закон «О защите прав ребенка», № 1196 (2015 год);
- Закон «О социальной защите инвалидов» № 675 (2010 год);
- Постановление Правительства о «Правилах обеспечения инвалидов техническими средствами реабилитации», № 604, 2011 год (в редакции Постановления Правительства № 448 2015 год).

Здоровье, будучи состоянием полного физического, духовного и социального благополучия, а не только отсутствием болезней или физических дефектов, является основным правом человека. Достижение высшего уровня здоровья составляет важнейшую социальную задачу, для выполнения которой необходимы совместные усилия. Правительства стран несут ответственность за здоровье своих народов, которое может быть обеспечено проведением соответствующих медико-санитарных и социальных мероприятий. Основным инструментом достижения поставленных задач является доступная, максимально приближенная к месту жительства и работы людей первичная медико-санитарная помощь, представляющая собой первый этап непрерывного процесса охраны здоровья народа.

В Таджикистане необходимо коренным образом изменить организацию лечебно-профилактической помощи хроническим больным. Для этого необходимо:

- направить профессиональное мышление медиков на управление хроническими болезнями, на профилактику заболеваемости;
- развивать семейную медицину, спорадические визиты пациента заменить разработкой плана ведения хронического больного, установить график периодичности приема врачом и средним медицинским работником, при необходимости специалистом узкого профиля;
- сделать акцент на непрерывном самоконтроле пациентом своего самочувствия и предусмотреть действия во избежание ухудшения состояния здоровья и при наступлении кризиса;
- проводить целенаправленную информационно-разъяснительную работу по поводу рационального поведения пациента при имеющемся хроническом заболевании.

Передача семейной медицине оказания рутинной помощи при хронических заболеваниях предполагает продолжительный переходный период тесного партнерства семейных врачей и медсестер с узкими специалистами. Такое сотрудничество осуществляется в многообразных формах, включая совместный медицинский прием и разбор случаев, совместное проведение информационно-разъяснительных занятий. Регистрация динамики заболевания, как в рамках семейной медицины, так и в семье пациента становится первостепенным ресурсом стратегии ведения хронических состояний.

Акцент на самоконтроле при ведении хронических болезней повысит значимость и эффективность квалифицированного медицинского наблюдения. Понимание пациентом своего недуга и навыки самоконтроля должны быть дополнены эффективной медикаментозной поддержкой и средствами медицинского назначения в личном пользовании пациента и его семьи (астма, диабет, гипертония и т.д.).

Меры контроля над ВИЧ/СПИДом должны быть распространены на все население, особое внимание должно быть уделено профилактике ВИЧ/СПИДа, ИППП, туберкулеза, малярии и других заболеваний, оказывающих существенное влияние на демографический и трудовой потенциал страны.

Первый случай ВИЧ-инфекции в Республике Таджикистан был зарегистрирован в 1991 году. После этого количество выявленных случаев оставалось невысоким. Количество выявленных случаев начало неуклонно расти и достигло пика в 2010 году, в основном за счет расширения тестирования на ВИЧ, прежде всего среди групп риска [3].

Масштабные и интенсивные меры, направленные на профилактику ВИЧ/СПИДа, приведут к стабилизации распространения данного вируса к 2025 году на уровне, не превышающем 1 процента общей численности населения страны.

У лиц, живущих с ВИЧ, выше риск развития клинически выраженного туберкулеза, что делает настоятельно необходимыми следующие меры:

- улучшение координации и механизма взаимодействия центров, СПИД и учреждений ПМСП на национальном, областном и районном уровнях;

- своевременное выявление и диагностирование туберкулеза у лиц, живущих с ВИЧ/СПИДом;

- своевременное выявление и диагностирование ВИЧ-инфекции у туберкулезных больных.

Потребители инъекционных наркотиков являются главными распространителями ВИЧ/СПИДа. Профилактическими программами, консультированием и тестированием на ВИЧ, мероприятиями по борьбе с ВИЧ-инфекцией будут охвачены, прежде всего, группы высокого риска - потребители инъекционных наркотиков, работники коммерческого секса, заключенные, другие уязвимые группы населения (трудовые мигранты и члены их семей, молодежь).

В целях профилактики болезней, передаваемых водным путем, в период до 2030 года предполагается:

- снизить уровень загрязнения водоемов, используемых для питьевого водоснабжения и рекреации до установленных гигиенических нормативов;

- осуществить координацию деятельности заинтересованных служб и ведомств, осуществляющих эксплуатацию и технический контроль за объектами водоснабжения и водоотведения;

- установить оборудование в сельских населенных пунктах;

- усовершенствовать технологию очистки питьевой воды на водопроводах с поверхностными источниками, провести реконструкцию очистных сооружений, способствующих улучшению качества обработки воды;

- обеспечить повышение профессионального уровня и ответственности персонала, обслуживающего системы водоснабжения и водоотведения;

- оснастить производственные лаборатории современным оборудованием;

- провести другие мероприятия, предусмотренные санитарными нормами и правилами гигиенических требований к качеству воды.

В рамках программ государственных гарантий предлагается обеспечить оказание бесплатной (базовой) квалифицированной медицинской помощи во время беременности, родов и в послеродовой период, профилактику и лечение распространенных детских заболеваний. Такие гарантии будут предоставлены всем женщинам, новорожденным и детям, независимо от уровня семейного достатка и района проживания.

Достижение указанных гарантий возможно лишь при выполнении следующих условий:

- четкое определение групп населения, имеющих право на получение бесплатных услуг;

- повышение компетентности и стимулирования семейных врачей и медсестер;

- улучшение транспортной сети на селе;

- наращивание диагностических и лечебных мощностей лечебно-профилактических учреждений на районном уровне;

- повсеместная модернизация акушерско-гинекологических и неонатальных коек.

Предлагается закрепить в Республике Таджикистан трехуровневую систему родовспоможения:

1) прием неосложненных родов в сельских центрах здоровья и родильных отделениях местных больниц (в местных роддомах);

2) прием умеренно осложненных родов на родильных койках центральных районных и городских районных больниц (роддомов);

3) плановая или экстренная госпитализация рожениц на специализированные акушерско-гинекологические койки стационаров или роддомов второго уровня в зависимости от характера риска для здоровья матери, врожденных патологий плода и неотложных состояний при родах.

Поскольку значительная часть населения страны проживает в отдаленных и малонаселенных районах, при отсутствии рисков и осложнений до 10 процентов родов предлагается принимать в домашних условиях с обязательным участием квалифицированного медицинского персонала. Во второй половине беременности дородовая помощь будет оказываться в форме патронажа на дому.

Успешность профилактики болезней раннего детского возраста зависит, прежде всего, от родителей, которые должны обеспечить: наблюдение и контроль качества питания детей; заботу и уход за детьми; умение распознавать признаки болезни; своевременное обращение за медицинской помощью. Самопомощь и взаимопомощь родственников и сообщества рассматривается в качестве ресурса заботы и поддержания здоровья детей. Поэтому стратегически важным является проведение непрерывной информационной работы и обучения практическим навыкам, поддержка личной и коллективной ответственности за здоровье и благополучие детей. Такая поддержка особенно необходима в семьях с ограниченным достатком и в отдаленных сельских местностях. Невысокие доходы, уровень образования родителей, географическая отдаленность являются факторами уязвимости и предрасполагают к потерям здоровья детей. Однако превращение семьи и общины в важнейшие институты охраны детского здоровья многократно дополнит, но не заменит лечебно-профилактической работы профессионально подготовленных медицинских работников.

Комплексное ведение болезней детского возраста интегрируется в первичную медико-санитарную помощь, основу которой составляет семейная медицина. Такой подход к охране детского здоровья закладывает основы профилактического осмотра, преодоления недостаточности питания, защиты от инфекций, лечения, выхаживания и социально-психологической поддержки детей на уровне ПМСП.

Координация усилий семьи, ближайшего социального окружения и работников отрасли здравоохранения позволит добиться снижения младенческой смертности до 20 на 1000 живорожденных к 2030 году, а смертность среди детей в возрасте до 5 лет на 1000 живорожденных снизится в 2030 году до 20 случаев.

Первостепенной по важности задачей является обеспечение всех младенцев и детей в возрасте до трех лет полноценным питанием, особенно микроэлементами - витаминами и минералами. Основой нормального питания младенцев остается исключительно грудное вскармливание с рождения до шести месяцев. По медицинским показаниям для профилактики железодефицитной анемии, у грудных младенцев кормящие матери должны обеспечиваться препаратами железа, а детям в возрасте от шести месяцев до пяти лет с выраженной анемией должны назначаться ферро терапия и йодированная соль. Профилактика и лечение йододефицитных заболеваний среди детей, как и недостаточности других микронутриентов - одни из основных задач ближайшего десятилетия.

В результате принятия вышеперечисленных мер задержки роста среди детей младше 3-х лет снизятся с 34 процентов в 2017 году до 20 процентов в 2030 году, а распространенность анемии среди детей сократится в 2030 году, соответственно, до 25 процентов. Острое недоедание среди детей в возрасте до 5 лет снизится к 2030 году до 4 процентов, а распространенность хронического недоедания - до 30 процентов.

Существенная часть мер по обеспечению детского питания, в частности школьного питания, финансируется международными донорами, что делает систему школьного питания

неустойчивой, подверженной различным рискам, в том числе риску возможной приостановки предоставления питания. Очень важно обеспечить по мере возможности постепенный переход к реализации программ улучшения школьного питания (для детей начальных классов) с использованием внутренних ресурсов и к финансированию за счет средств государственного бюджета. Помимо этого, важно подготовить предложения по определению категорий учащихся, имеющих право на получение школьного питания, а также на получение бесплатного или частично оплачиваемого школьного питания, и определить порядок их предоставления.

В Республике Таджикистан пока еще не все население охвачено бесплатной базовой медицинской помощью. Поэтому основные реформы в сфере здравоохранения должны быть направлены на обеспечение устойчивости и доступа всех групп населения к оздоровительной, лечебной и реабилитационной медицине. Ставится задача повышения качества диагностики и всех видов медицинской помощи, переориентации отрасли на профилактическую медицину. На долгосрочную перспективу ставится задача повысить и поддерживать 100-процентную обеспеченность населения первичной врачебной помощью. Только развитая и устойчивая первичная медико-санитарная помощь (ПМСП), работающая на основе принципов семейной медицины, позволит достичь всеобщего охвата, улучшить состояние здоровья населения. Государство проводит активные меры по расширению гарантированных медицинских услуг, включающих ПМСП.

В большинстве случаев при обращении за медицинскими услугами население частично вносит собственные средства. Это недопустимо, потому что это может привести к обнищанию в случае возникновения проблем со здоровьем и обращения за медицинской помощью [4]. Реальной задачей государственной политики на перспективе является защита семей от резкого обнищания по причине обращения за медицинской помощью.

Подход ВОЗ к определению всеобщего охвата здравоохранением может эффективно применяться в контексте Республики Таджикистана.

ВОЗ предлагает трехмерный подход, а именно:

- 1) какие группы населения охвачены медицинской помощью;
- 2) какие услуги медицинской помощи предоставляются;
- 3) уровень государственного субсидирования медицинской помощи.

К примеру, достаточный уровень государственного субсидирования медицинской помощи освободит уязвимые группы населения от частичной оплаты из собственных средств и таким образом не даст этим группам впасть в бедность.

В Республике Таджикистан первичная медико-санитарная помощь, действующая в рамках программы «Гарантированная медицинская услуга», пока не достигла полного охвата.

Во-первых, данные услуги не предоставляются на всей территории Республики Таджикистан.

Во-вторых, программа предусматривает в некоторых случаях высокий уровень оплаты со стороны населения.

В-третьих, не весь спектр базовых медицинских услуг включен в первичную медико-санитарную помощь.

Критерием социальной эффективности и оправданности является равная для всех доступность ресурсов здравоохранения, что предполагает правовую, пространственную и социально-экономическую доступность.

- Правовая доступность медицинской помощи гарантирована Конституцией и законодательством Республики Таджикистан.

- Пространственная (географическая) доступность обеспечивается развитием в малонаселенных и отдаленных районах лечебно-профилактической сети, распространением первичной медико-санитарной помощи и семейной медицины. По мере расширения лечебно-профилактического спектра ПМСП в любой местности, охваченной семейной медициной, будет улучшаться доступ к медицинской помощи. Основной задачей является продвижение

сельских домов здоровья в малонаселенные и отдаленные районы, а также обеспечение необходимого соотношения численности врачей и численности населения.

- Серьезным барьером в обеспечении социально-экономической доступности является оплата (частичная оплата) гражданами оказываемой им медицинской помощи в размерах, превышающих финансовые возможности пациента или его семьи, а также неофициальные выплаты.

Значительна доля домашних хозяйств, в которых в силу финансовых причин члены семьи откладывают обращение за медицинской помощью в случае болезни. Так, в 2023 году 53 процента домашних хозяйств, относящихся к квинтилю с самыми низкими доходами, отмечали, что не обращаются за медицинской помощью по финансовым причинам (ср. с 23 процентами в квинтиле наиболее обеспеченных домашних хозяйств). Финансовые причины указали около 31 процента домашних хозяйств[5].

Большую долю расходов относят за счет выплат населения. Это очень тяжелое бремя для населения Республики Таджикистан, особенно учитывая, что в стране довольно низкий уровень доходов населения. Следовательно, необходимо принять меры, чтобы сократить расходы населения на базовую медицинскую помощь и, в частности, защитить уязвимых и бедных от подобных рисков. Этого можно добиться путем предоставления бесплатной медицинской помощи уязвимым категориям населения.

Кардинальное направление реформы охраны здоровья в Республике Таджикистан - внедрение модели семейной медицины в качестве системного фундамента первичной медико-санитарной помощи. Учитывая многообразие ПМСП, семейная медицина может быть организована как индивидуальная практика или как отделения семейной медицины в центрах здоровья. Выбор организационной формы семейной медицины определяется профессионально-квалификационным статусом медицинских кадров, географическими характеристиками, составом местного населения, характером эпидемиологических рисков, тенденциями заболеваемости и профилем лечебно-профилактической сети.

ЛИТЕРАТУРА

1. Доклад №89181-TJ. Республика Таджикистан. Записки по вопросам государственных расходов. Записка № 2. Обзор государственных расходов на здравоохранение. Август 2023 года;

2. Закон «О защите прав ребенка», № 1196, 2015 год;

3. Закон «О медицинском страховании», № 408 (2008 год) не применяется;

4. Закон «О социальной защите инвалидов» № 675 (2010 год);

5. Здоровье-21. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. - Копенгаген, 1999;

6. Кодекс здравоохранения Республики Таджикистан, № 1413 (2017 год);

7. Национальная стратегия по противодействию эпидемии ВИЧ/СПИДа в Республике Таджикистан на период 2015-2017 гг., утверждена Решением Национального координационного комитета по профилактике и борьбе со СПИДом, туберкулезом и малярией в Республике Таджикистан, Протокол № 27 от 18 июля 2014 г.

8. Постановление Правительства «О порядке оказания медико-санитарных услуг гражданам Республики Таджикистан учреждениями государственной системы здравоохранения» № 600 (2008 год);

9. Постановление Правительства о «Правилах обеспечения инвалидов техническими средствами реабилитации», № 604, 2011 год (в редакции Постановления Правительства № 448 2015 год).

10. Постановление Правительства о «Программе государственных гарантий по обеспечению населения медико-санитарной помощью в пилотных районах Республики Таджикистан на 2017-2019 годы, № 90 (2017 год);

11. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 2 декабря 2008 года № 600 «О Порядке оказания медико-санитарных услуг гражданам Республики Таджикистан учреждениями государственной системы здравоохранения»;

12. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 25 февраля 2017 года № 90 «О Программе государственных гарантий по обеспечению населения медико-санитарной помощью в пилотных районах Республики Таджикистан на 2017-2019 годы».

ДИЛЬШОДА ДЖОННАЗАРОВА,

Заведующая кафедрой общественных наук Института экономики и торговли
Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанде
кандидат философских наук, доцент. E-mail: dilshoda_1970@mail.ru

МНОГОПОЛЯРНОСТЬ МИРОВОГО РАЗВИТИЯ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ МЕТОДОЛОГИЙ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНЫХ ПРОТИВОРЕЧИЙ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

В статье рассматривается влияние многополярности мирового развития на изменения методологических подходов к исследованию социальных противоречий в условиях цифровой трансформации. Показано, что переход к многополюсной системе международных и межсоциальных отношений обостряет противоречия, формирует новые центры инновационно-цифрового влияния и требует пересмотра эпистемологических оснований социального анализа. Анализируются специфика цифровых противоречий, их проявление на глобальном и локальном уровнях, а также необходимость синтеза классической диалектики и современных междисциплинарных методологий.

Ключевые слова: многополярность, цифровизация, социальные противоречия, методология, инновационное развитие, социальная философия.

БИСЕРҚУТБИИ РУШДИ ҶАҲОҶИ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАҒИРЁБИИ МЕТОДОЛОГИЯҶОИ ТАҲЛИЛИ ЗИДДИЯТҶОИ ИҶТИМОИ ДАР АСРИ РАҚАМӢ

Дар мақола таъсири бисерқутбии рушди ҷаҳонӣ ба тағиребии равишҳои методологӣ ба таҳқиқи зиддиятҳои иҷтимоӣ дар шароити тағиребии рақамӣ баррасӣ карда мешавад. Гузариш ба системаи бисерқутбии муносибатҳои байналмилалӣ ва байниҷамъиятӣ нишон дода шудааст, ки зиддиятҳоро шадидтар мекунад, марказҳои нави таъсири инноватсионӣ-рақамиро ташкил медиҳад ва аз нав дида баромадани асосҳои эпистемологӣ таҳлили иҷтимоиро талаб мекунад. Хусусиятҳои зиддиятҳои рақамӣ, зухуроти онҳо дар сатҳи глобалӣ ва маҳаллӣ, инчунин зарурати синтези диалектикаи классикӣ ва методологияҳои муосири байнисоҳавӣ таҳлил карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: бисерқутбӣ, рақамисозӣ, зиддиятҳои иҷтимоӣ, методология, рушди инноватсионӣ, фалсафаи иҷтимоӣ.

Современный мир переживает переход от униполярной модели мирового развития к многополярной архитектуре, основанной на взаимодействии нескольких самостоятельных цивилизационных, экономических, культурных и технологических центров. Этот процесс сопровождается перераспределением глобальных ресурсов, изменением структуры международных отношений и формированием новых полюсов силы, каждый из которых претендует на собственное видение путей модернизации и социального прогресса. Многополярность проявляется не только в геополитическом измерении, но и в сфере идеологий, моделей управления, образовательных систем и технологических стратегий, формируя сложное переплетение конкуренции и сотрудничества между различными центрами мирового развития.

Одновременно цифровизация становится одним из ключевых факторов трансформации современного общества. Она охватывает практически все сферы человеческой деятельности — экономику, политику, культуру, образование, коммуникации — и приводит к глубинным изменениям в логике функционирования социальных институтов. Цифровые технологии формируют новые механизмы производства и обмена, новые способы организации труда и взаимодействия людей, порождая тем самым как возможности, так и риски. На фоне

цифровой революции появляются новые формы зависимости, конфликта и социального неравенства, связанные с доступом к данным, алгоритмам и цифровым компетенциям.

В таких условиях особенно актуальной становится задача адаптации методологий анализа социальных противоречий к новой логике глобальной динамики. Классические схемы, основанные на индустриальной и постиндустриальной модели общества, уже не способны в полной мере объяснить характер происходящих процессов. Современные противоречия не ограничиваются рамками классовых, экономических или политических различий, а проявляются на уровне технологической инфраструктуры, информационного контроля и цифрового суверенитета.

Диалектика как классический метод философского анализа традиционно рассматривала противоречие как источник движения и развития общества. Однако в цифровую эпоху структура противоположностей становится значительно сложнее. Цифровая среда задает новые формы коммуникации, экономического обмена, управления и производства знания, изменяя саму природу социальной субъектности. Возникает новое измерение противоречий — между человеком и алгоритмом, свободой и автоматизацией, рациональностью данных и непредсказуемостью человеческого опыта.

В результате происходит переосмысление самой логики общественного развития: если ранее противоречия рассматривались как столкновение социальных групп, то сегодня они нередко проявляются в отношениях между человеком и технологической системой, между локальной культурой и глобальной цифровой унификацией. Это требует не только обновления понятийного аппарата социальной философии, но и синтеза классических диалектических принципов с системно-сетевыми и когнитивно-информационными подходами, способными адекватно описывать нелинейность и многослойность современной социальной реальности.

Многополярность создает условия для развития альтернативных моделей модернизации, усиливая межцивилизационные и внутрирегиональные противоречия. Технологическое превосходство и доступ к цифровым ресурсам становятся инструментами политико-идеологического влияния, что проявляется в борьбе за стандарты искусственного интеллекта, контроль над цифровыми платформами и регулирование информационных потоков.

Цифровизация изменяет механизмы воспроизводства социальных различий, формируя новую стратификацию: «цифровая элита» против групп, лишённых доступа к технологиям. Возникает противоречие между теми, кто контролирует алгоритмы и данные, и теми, кто оказывается в положении цифровой зависимости.

Существенным фактором становится изменение структуры субъектности. Цифровые платформы и алгоритмические системы выступают активными участниками социальных процессов, определяя коммуникации и доступ к информации. Это вызывает необходимость развития техноантропологических подходов, учитывающих взаимодействие человека и технологической среды.

В условиях многополярности технологическое лидерство становится ключевым фактором мировой субъектности. Возникает новая карта цифрового влияния, где государства и корпорации конкурируют за контроль над инфраструктурами и потоками данных. Цифровая асимметрия усиливает зависимость периферийных стран, формируя долгосрочные структурные противоречия в экономике, образовании и культуре.

Одновременно цифровизация трансформирует культурную сферу. Глобальная медиареальность перераспределяет влияние между культурными центрами, что порождает конфликт между стремлением к самобытности и давлением унифицирующих цифровых практик. Противоречие между культурной идентичностью и глобальными цифровыми трендами становится одним из главных вызовов эпохи.

Современная социальная наука сталкивается с необходимостью переосмысления методологий исследования противоречий. Основные тенденции включают:

- переход от классической диалектики к системно-сетевым моделям, где противоречия рассматриваются как процессы нелинейной самоорганизации;
- внедрение когнитивно-информационных и алгоритмических методов анализа (Big Data, цифровые следы, моделирование поведения);
- актуализацию ценностно-этического подхода, обусловленного рисками приватности, манипуляции сознанием и контроля над данными;
- развитие прогнозно-сценарных инструментов и теории риска для предвидения конфликтов в условиях технологической неопределенности.

Появление алгоритмических систем как посредников социальных отношений вызывает противоречие между гуманистическим и техноцентричным пониманием субъектности. Решения, принимаемые алгоритмами, порождают конфликты между эффективностью и гуманитарными принципами, свободой выражения и безопасностью. Это требует развития цифровой этики и правовой философии технологий.

В цифровую эпоху противоречия проявляются в виде новых антагонистических пар:

- технологическое доминирование против цифрового суверенитета;
- инновации против социального равенства;
- глобальные информационные потоки против культурной самобытности;
- алгоритмическая рациональность против человеческой автономии.

Эти антагонизмы требуют выработки новых механизмов регулирования, направленных на предотвращение цифровой нестабильности и поддержание глобального равновесия. Особое значение приобретают международные соглашения в сфере этики искусственного интеллекта, защиты данных и цифровых прав человека.

Многополярность становится фундаментальным фактором трансформации социальных процессов и методов их познания. Цифровизация усиливает противоречия в экономике, политике и культуре, делая необходимым пересмотр традиционных исследовательских подходов. Перспективным направлением выступает интеграция диалектической, системной и цифровой методологий, позволяющая не только описывать, но и прогнозировать социальные изменения.

Такой синтез обеспечивает переход от линейного восприятия процессов к их интерпретации как сложных, самоорганизующихся систем, где выявление противоречий становится инструментом рационального управления развитием. Междисциплинарная методология цифровой многополярности открывает возможности для формирования гармоничных и устойчивых моделей глобального социального взаимодействия в XXI веке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зубофф Ш. Эпоха капитализма наблюдения. — М.: Изд-во Института Гайдара, 2021.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. — М.: ГУ ВШЭ, 2020.
3. Луман Н. Социальные системы: Очерк общей теории. — М.: Логос, 2020.
4. Степин В.С. Философия науки и цивилизационные вызовы XXI века. — М.: Наука, 2021.
5. Тоффлер Э. Третья волна. — М.: АСТ, 2019.
6. Фукуяма Ф. Идентичность: Стремление к признанию и политика неприятия. — М.: Альпина, 2020.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. — М.: АСТ, 2018.

ФЕДОРЧЕНКО ЛАРИСА ВЯЧЕСЛАВОВНА,

ст. преподаватель Западно - Казахстанского инновационно - технологического университета, Уральск, Казахстан. E-mail: larisafedorchenko@mail.ru.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ КАЗАХСТАНА

В статье рассматривается развитие цифровизации в сельском хозяйстве Казахстана. Раскрыты роль и значение цифровых технологий в АПК, их основные направления в различных отраслях сельского хозяйства. Дана характеристика сложившихся уровней цифровизации и цифровых информационных систем агропромышленного комплекса

Ключевые слова: цифровизация, цифровые технологии, искусственный интеллект, сельское хозяйство, инновационные технологии.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР БАҲШИ АГРАРИИ ҚАЗОҚИСТОН

Дар мақола рушди рақамикунонӣ дар хоҷагии қишлоқи Қазоқистон баррасӣ карда мешавад. Нақш ва аҳамияти технологияҳои рақамӣ дар КАС, самтҳои асосии онҳо дар соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ошкор карда шуданд. Тавсифи сатҳҳои мавҷудаи рақамикунонӣ ва системаҳои иттилоотии рақамии комплекси агросаноатӣ дода шудааст

Вожаҳои калидӣ: рақамисозӣ, технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунъӣ, кишоварзӣ, технологияҳои инноватсионӣ.

Сельское хозяйство – одна из основных отраслей экономики Казахстана, которая обеспечивает продовольственную и экономическую безопасность страны. Однако до настоящего времени сельское хозяйство не только в Казахстане, но и во всем мире, не являлось привлекательным инвестиционным сектором экономики, в первую очередь из-за высоких рисков, связанных с объективными трудностями производства, длительностью и сезонностью циклов создания аграрной продукции, низкой добавленной стоимостью. С развитием инновационных технологий и появлением новых возможностей для оцифровки и анализа данных аграрного сектора, растет и эффективность производства сельскохозяйственного производства. Поэтому цифровизация сельского хозяйства является одним из важнейших составляющих инновационных технологий, обеспечивающих продовольственную безопасность Казахстана.

Цифровизация и автоматизация максимального количества сельскохозяйственных процессов входит как осознанная необходимость в стратегии развития крупнейших агропромышленных и машиностроительных компаний в мире. Новые технологические решения автоматизируют сельскохозяйственную деятельность, улучшают финансовые показатели и повышают урожайность. Эффект от цифровизации АПК Казахстана ожидается в районе 30% от прироста ВВП, который планируется увеличить до отметки свыше 3 трлн тенге к началу третьего десятилетия века [1].

Цифровая трансформация помогает решить ряд общих для отрасли проблем, таких как борьба с вредителями и насекомыми, контроль семенного фонда, водный дефицит, метеопрогнозирование, контроль и мониторинг здоровья и перемещений животных, оптимизация работы фермеров и контроль исполнительской дисциплины.

Цифровизация АПК в Казахстане на сегодняшний день представляет собой, в первую очередь, внедрение и широкое использование технологий GPS-навигации, дронов, электронных карт и систем параллельного вождения, то есть, систем вождения с GPS, которые держат машины на точной траектории движения при распахке земель и посеве, предотвращая таким образом пропуски и перекрытия.

Сельское хозяйство, в силу сурового климата страны, относится к категории секторов экономики с повышенным риском, поэтому Казахстану тем более необходим постепенный переход к точному земледелию, который позволит снизить негативное влияние климатического фактора. Точное земледелие предполагает комплексную высокотехнологичную систему сельскохозяйственного менеджмента, включающую в себя географические информационные системы (GIS), технологии оценки урожайности (Yield

Monitor Technologies), технологию переменного нормирования (Variable Rate Technology) и технологии дистанционного зондирования земли (ДЗЗ).

Эксперты оценивают, что благодаря технологиям точного земледелия, основанным на Интернете вещей, может последовать всплеск урожайности такого масштаба, какого человечество не видело даже во времена появления тракторов, изобретения гербицидов и генетически измененных семян. Технологии эволюционировали, подешевели и продвинулись до такого уровня, что впервые в истории для отрасли стало возможным получать данные о каждом сельскохозяйственном объекте и его окружении, математически точно рассчитывать алгоритм действий и предсказывать результат. Прогнозирование оптимального времени посева и уборки урожая, умное орошение и удобрение, интеллектуальная система борьбы с вредителями существенно повышают производительность ферм. Применение инновационных технологий в пилотных «умных» хозяйствах в Казахстане позволяет получить в 2,5 раза больше урожая зерна и сократить издержки более чем на 20%.

Министерство сельского хозяйства определило три уровня цифровизации АПК в Казахстане в зависимости от используемых элементов точного сельского хозяйства [2]:

1. Базовый. Это практически обычная ферма с традиционным подходом к ведению хозяйства. Из технологий базовой ферме достаточно использовать электронные карты полей и почвенный анализ.

2. Продвинутый. Это частично автоматизированные фермы. Чтобы попасть в эту категорию, уже необходимо использовать датчики расхода ГСМ, GPS-трекеры, метеостанции, электронную карту сорняков и ПО для управления бизнес-процессами.

3. Цифровые фермы, работающие за счет новых инструментов и технологий, почти без участия человека.

В Казахстане уже работает более 20 цифровых ферм и около 170 продвинутых. После завершения процесса цифровизации АПК в стране к 2026 году ожидается появление еще не менее 20 цифровых и четырех тысяч продвинутых ферм, согласно планам Минсельхоза. К этому времени должна быть обеспечена 100% автоматизация процессов и госуслуг. Конечно, пока подавляющее количество ферм в стране являются базовыми, но процесс цифровизации сельского хозяйства идет. Согласно официальным данным, в республике оцифровано практически 100% посевных площадей, то есть, созданы электронные карты полей общей площадью около 24 млн.га. Пастбища также оцифровываются и анализируются. А внедрение умных технологий в животноводстве позволяет осуществлять мониторинг поголовья скота и автоматизацию ухода за ним. Например, система GPS-трекеров позволяет животноводам следить за передвижением стада или табуна и находить отбившихся от них животных прямо с мобильного телефона.

В пилотных животноводческих хозяйствах цифровизация сократила расходы на 15 – 20% при снижении падежа и увеличении поголовья на 15% и 10%. Также применение современного оборудования отразилось на увеличении надоя молока более чем на 18%, выход телят вырос на 20%.

Последним трендом в цифровизации АПК стало создание цифровых платформ товаропроводящих цепочек, что позволяет сбалансировать поставки продуктов питания на рынке, обеспечить прослеживаемость и безопасность продукции, оптимизировать расходы на логистику и посреднические услуги.

У точного сельского хозяйства есть и серьезные вызовы, которые требуют скорейшего решения. Внедрение цифровизации требует ускоренного решения вопросов интеграции новых систем с существующими бизнес-процессами, их автоматизации и прозрачности, квалифицированных кадров нового поколения. Очень важный аспект — это покрытие зон сельхозугодий устойчивой мобильной связью не ниже, чем 3G. Это крайне затратная для телеком-операторов задача должна решаться, скорее всего, в формате государственно-частного партнерства.

В настоящее время в Казахстане ведется спутниковый мониторинг земель, теперь вся территория страны находится под контролем. Землевладельцы получают автоматические уведомления через SMS и личные кабинеты. Создана единая база данных, доступная всем госорганам. Сейчас под мониторингом находятся 116 млн.га сельхозземель. С 2022 года в госсобственность возвращено 12 млн.га земель из-за неэффективного использования. В 2025 году планируется вернуть еще 2 млн.га. Для местного населения перераспределено 5 млн.га сельхозземель [2].

В настоящее время в Министерстве сельского хозяйства Казахстана имеются четыре информационные системы: единая государственная информационная система субсидирования, информационная система «Ауыл аманаты», идентификация сельскохозяйственных животных, единая автоматизированная система управления отраслями АПК «e-Agriculture» [3]. С начала 2023 года была запущена Единая государственная информационная система субсидирования. В рамках субсидирования АПК Министерством проводится постоянная работа в целях оказания мер государственной поддержки фермерам по 14 направлениям. За 2024 год через ГИСС подано свыше 123000 заявок, одобрено 67000 заявок, на рассмотрении находится 40858 заявок. Все услуги оказываются в государственной информационной системе, зарегистрированы в качестве получателей услуг более 90 тыс. пользователей, а также свыше 350 финансовых институтов[4].

Информационная система микрокредитования по программе «Ауыл аманаты», обеспечивает автоматизацию процессов кредитования, что позволяет обеспечить подачи заявок в онлайн-режиме, ускорить и оптимизировать процессы выдачи микрокредита, снизить участие человеческих факторов в принятии решения, а также провести детальный мониторинг и анализ данных. Для обеспечения прослеживаемости в животноводстве ведется работа по автоматизации всего жизненного цикла производства животноводческой продукции, используются информационные системы «Идентификация сельскохозяйственных животных».

В конце 2024 года, Минсельхоз запустило в пилотном режиме информационную систему прослеживаемости растениеводства, которая позволяет проследить цикл производства и происхождения агропромышленной продукции по принципу «от поля до стола», оценить эффект от субсидий с производимой продукцией в растениеводстве, что обеспечивает прозрачность работы отрасли. В частности, ведется учет имеющихся запасов продукции, сведений об урожае и обороте растениеводческой продукции, в том числе зерна.

В целях обеспечения комплексного подхода к цифровизации сельского хозяйства и создания единой цифровой платформы агропромышленного комплекса, планируется объединить все имеющиеся информационные системы в сельском хозяйстве в рамках проведения цифровой трансформации отрасли сельского хозяйства, путем полной автоматизации и цифровизации всех бизнес-процессов», то есть завершающим этапом цифровизации АПК станет внедрение платформы «Е-АПК» в 2028 - 2030 годах.

Создание единой цифровой платформы агропромышленного комплекса (Е-АПК) позволит обеспечить полный цикл прослеживаемости в сельском хозяйстве "от поля до прилавка", прозрачность отрасли, создание "единого окна" для фермера и единого "рабочего места" для уполномоченных органов, нивелирование коррупционных рисков при субсидировании, информационную безопасность, защиту персональных и конфиденциальных данных, усиление ветеринарной и карантинной безопасности, исключит дублирование функций, сократит производственные затраты и административные расходы.

С 2025 года в сельском хозяйстве Казахстана интенсивно внедряется искусственный интеллект (ИИ). Теперь ИИ будет прогнозировать урожай, учитывать климатические риски и оптимизировать полив. Такие технологии помогут управлять сельхозтехникой, контролировать использование удобрений и кормов, быстрее получать субсидии, а ещё отслеживать запасы зерна.

Сейчас разрабатываются три ключевых проекта для автоматизации ключевых процессов в сельском хозяйстве:

-Чат-бот с искусственным интеллектом для субсидирования сельскохозяйственных заявок - искусственный интеллект автоматически проверяет заявки и снижает процент отклонений из-за некорректных данных (ошибок меньше с 30% до 5%).

-Интеллектуальная система анализа почвы – снижает ручной труд на 75-80%, повышает точность аграрных рекомендаций до 95%.

- Дроны с искусственным интеллектом для борьбы с вредителями – сокращают потери урожая на 25-30%.

Реализация этих проектов запланирована на 2025-2026 годы. До конца 2025 года должна быть разработана цифровая карта сельхозземель и завершено создание системы прослеживаемости растениеводческой продукции. В настоящее время проводится Национальная сельскохозяйственная перепись и на ее основе будут полностью оцифрованы все данные агросектора. Ожидается, что это сделает систему более прозрачной и эффективной. Astana Hub активно помогает внедрять цифровые технологии в сельское хозяйство. Стартапы из Astana Hub заработали 4,7 млрд тенге.

В конечном итоге, к 2026 году в Казахстане объём отечественного рынка цифровых технологий в сельском хозяйстве должен достигнуть 108 миллиардов тенге, по прогнозу Министерства цифрового развития. По данным ведомства, за счет технологий точного земледелия в ближайшие годы урожайность повысится на 35-40%, расход удобрений сократится на 30-50%, а средств защиты растений и ГСМ — на 25-35%. Цель на будущее - широкое внедрение цифровых технологий, расширение сотрудничества между государством, бизнесом и наукой, а также применение IoT, дронов, ИИ и Big Data. Таким образом, цифровизация становится ключевым фактором роста устойчивости и конкурентоспособности аграрного сектора Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1.Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 – 2030 годы. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>

2.Сайт Министерства сельского хозяйства. Е-АПК. Цифровизация АПК <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/activities/172>

3.Запущены 4 информационные системы в сфере сельского хозяйства. <https://optimism.kz/2024>.

4.Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан/ Статистический сборник / Астана 2025, с.152

ХАМРОЕВ БАХТИЁР АБДУНАБИЕВИЧ,

муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДИС ДДТТ. Чумхурии Тоҷикистон, ш. Хучанд). E-mail: hamroevb@mail.ru.

ОМИЛҲОИ БОЗОРИИ БА РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ СОҲАИ ИСТЕҲСОЛ ВА САВДО ТАЪСИРРАСОН

Дар мақола масъалаи муайянкунӣ ва гуруҳбандии омилҳои рақобатпазирӣи корхонаҳои соҳаи истеҳсол ва савдо дар шароити ҷаҳонишавӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф мавқеи муҳими рақобатпазирӣро дар рушди устувори иқтисоди минтақаӣ таъкид намуда, назарияҳо ва таснифоти гуногуни омилҳои таҳлил мекунад.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, омилҳо, иқтисоди минтақа, савдо ва истеҳсол, муҳити бозорӣ, инфрасохтори соҳа, моделҳои рақобатпазирӣ, қувваҳои бозорӣ, афзалиятҳои стратегӣ, хизматрасонии савдо.

РЫНОЧНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ПРОИЗВОДСТВА И ТОРГОВЛИ

В статье рассматривается проблема определения и классификации факторов конкурентоспособности предприятий производственной и торговой сфер в условиях глобализации. Автор подчёркивает важную роль конкурентоспособности в устойчивом

развитии региональной экономики и анализирует различные теоретические подходы и классификации факторов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, факторы, экономика региона, торговля и производство, рыночная среда, инфраструктура отрасли, модели конкурентоспособности, рыночные силы, стратегические преимущества, торговое обслуживание.

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва рақобати афзояндаи бозорӣ, таъмини рақобатпазирии иқтисоди минтақаҳо ба яке аз омилҳои асосии рушди устувор ва муваффақияти стратегии кишварҳо табдил ёфтааст. Рақобатпазирии иқтисодиёти минтақа на танҳо нишондиҳандаи иқтисодии истеҳсоли ва сатҳи рушди соҳаҳои калидии иқтисодӣ мебошад, балки омили муҳими ҷалби сармоягузорӣ, истифодаи самараноки захираҳо ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли низ маҳсуб меёбад.

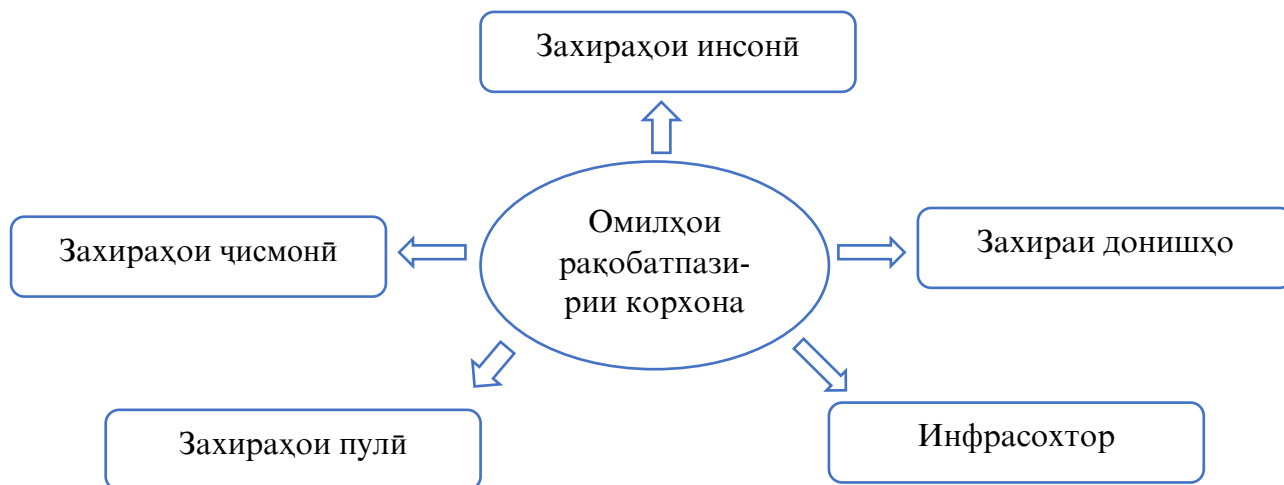
Рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидор дар иқтисодиёти минтақа бо истифода аз бартариҳои рақобатӣ бо назардошти таъсири омилҳои дохилию берунии муҳити зист таъмин карда мешавад.

Муаммо ин дуруст муайян намудани омилҳои рақобатпазирӣ аст, чунки айни замон дар байни муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ фикри ягона вучуд надорад. Масалан, зери мафҳуми омилҳои рақобатпазирӣ ҳама чизеро, ки ба тағйир додани имкониятҳо мусоидат мекунад, аз ҷумла воқеияти маркетингӣ, ки ҳамчун восита ва усулҳои истифодаи захираҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ [6, с. 24-25] ё имкониятҳои истифоданашудаи корхона барои оптимизатсияи хароҷот ва ҳадди аксар расонидани фоида баррасӣ мешаванд, фаҳмида мешавад.

Моҳияти ақидаи дигар дар он аст, ки захираҳо - ин имкониятҳои истифоданашудаи корхона барои кам кардани хароҷоти меҳнати воқеӣ ва меҳнати аллакай дар маҳсулот таҷассум ёфта дар истеҳсол ва фурӯши мол дар бозори муайян бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва дар умум зиёдкунии даромаднокии корхона мебошад [7].

Ба андешаи мо чунин ақидаи ин олимон, ки "... омилҳои рақобатпазириро шартҳои объективӣ, доимии фаъолияти истеҳсоли-иқтисодии корхона ва ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷомеа муайян намудаанд ва онҳо боиси тағйирёбии арзиши мутлақ ва нисбии хароҷот ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ва дар натиҷа тағйир ёфтани дараҷаи рақобатнокии ҳуди корхона мегардад, норавшан аст" [3, с. 24-42].

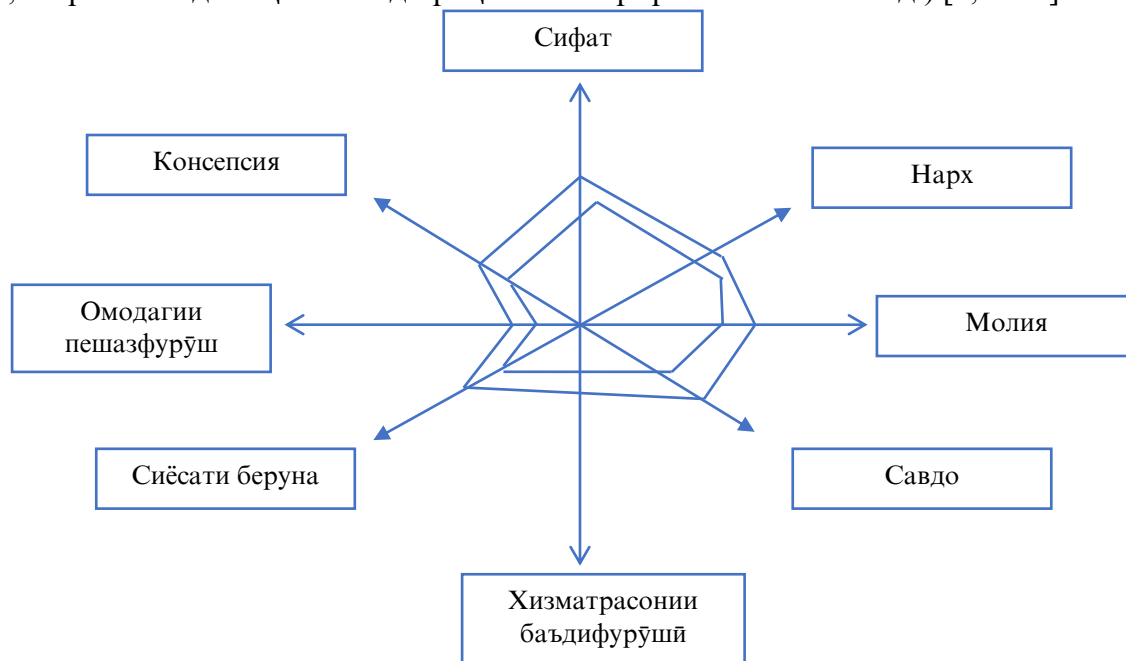
Ҳангоми муайян кардани омилҳои рақобатпазирӣ бояд аз чунин нуқтаи назар баромад карда шавад, ки истеҳсолот ҳамчун унсури (марҳилаи) асосӣ дар раванди такрористеҳсолкунӣ мебошад. Омилҳои дохилӣ ва беруниро ба панҷ гуруҳ таснифот кардан мумкин аст (расми 1).

Расми 1. Омилҳои рақобатпазирӣ корхона

Ба ин омилҳо дохил мешаванд: захираҳои инсонӣ (бо шумора, тахассус ва арзиши қувваи корӣ тавсиф мешаванд); захираҳои ҷисмонӣ (миқдор, мавҷудият ва арзиши захираҳои табииро дар бар мегирад); захираи донишҳо (низомии иттилоотӣ – илмӣ, техникӣ, бозорӣ); захираҳои пулӣ (сармоя, хароҷоте, ки барои маблағгузорию корхона истифода мешавад); инфрасохтор (маҷмӯи институтҳои, ки ба бахши муайяни иқтисодиёт хизмат расонида, ба хусусияти рақобат таъсир мерасонанд).

Ба корхонаҳое, ки дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ фаъолият мебаранд, ҳашт гуруҳи омилҳои «бисёркунҷаҳои рақобатпазирӣ» таъсир мерасонанд, ки ба онҳо таъия намуда, ширкат бояд сатҳи баланди рақобатпазирӣро таъмин намояд.) [4, с. 51].

Расми 2. Бисёркунҷаи рақобатпазирии корхонаҳои савдо ва истеҳсолӣ

Ғайр аз ин, гуруҳҳои зерини омилҳои рақобатпазирӣ пешниҳод шудаанд, ки шартан ба дохилӣ ва беруна тақсим мешаванд.

Омилҳои беруна ҳамчун маҷмӯи омилҳои баррасӣ мешаванд, ки шароити фаъолияти ташкилот ва корхонаҳои соҳаи савдо ва истеҳсолиро дар бозори истеъмолӣ муайян намуда, онҳоро ба чор синф (блок) муттаҳид мекунанд.

Омилҳои дохилӣ дар худ пеш аз ҳама омилҳои маркетингӣ, илмию техникӣ, иқтисодии истеҳсолию технологӣ, молиявӣ иқтисодӣ, самаранокии реклама, ҳолати заминаи моддию техникӣ ва хизматрасонии баъди фурушро дар бар мегиранд.

Бо чунин гуруҳбандии омилҳо розӣ шуда, ҳамчунин илова кардани кадрҳо ва потенциали инноватсиониро ба мақсад мувофиқ мешуморем.

Омилҳои махсуси рақобатпазирӣ субъектҳо, алаҳусус ташкилоту корхонаҳои соҳаи савдо, бояд аз нуқтаи назари молҳои фурухташуда ва хизматрасонӣ баррасӣ карда шаванд.

Ҳангоми таҳқиқи омилҳои рақобатпазирӣ дар ташкилот ва корхонаҳои савдо, гуруҳҳои зерин бояд ба назар гирифта шаванд:

1. Омилҳои беруна: имкониятҳои бозорӣ - иқтисодии формат дар минтақа, нархи миёнаи савдо дар минтақа, интиҳоби корхонаи савдо, сатҳи ҳаракатнокии аҳоли, гардиши савдои чакана, ҷолибияти сармоягузорию минтақа, даромади умумии пулии аҳоли.

2. Омилҳои дохилӣ: ҳиссаи бозорӣ, суръати афзоиши гардиши мол ва масоҳатҳои савдо, нархи миёнаи савдо, ҷойгиршавии корхонаҳои савдо, садоқати муштариён, шароити кор бо таъминкунандагон, суботи молиявӣ, сатҳи ташкили логистика.

Расми 3. Омилҳои дохилӣ ва берунии рақобатпазирӣ корхонаҳои савдо ва истеҳсолӣ

Таҳлили омилҳои рақобатпазирӣ дар таснифот овардашуда аҳамияти чунин омилҳоро ба мисли “кор бо таъминкунандагон”, “ҳиссаи бозорӣ” ва “садоқати муштарӣ” нишон медиҳад.

Диққати махсус ба омӯзиши омилҳои дохилии рақобатпазирӣ ташкилотҳо ва корхонаҳои соҳаи савдо дода мешавад, ки дар навбати аввал сифати хизматрасонии савдори ташкил дода, барои таъмини сатҳи бароҳат дар пешниҳоди хизматрасонӣ пешбинӣ шудаанд ва дар навбати дуюм, ба сифати молҳо ва номгӯи он, ки барои таъмини дараҷаи мувофиқати нишондоди хизматрасонӣ ба интизориҳои истеъмолкунандагон нигаронида шудаанд.

Муайян намудани таъсири хизматрасониҳои иловагӣ ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои савдо ва мутаносибан ба сатҳи рақобатпазирӣ диққати махсусро талаб менамояд.

Дар ин ҳолат аз аҳамияти хизматрасонии иловагии молҳои сатҳи чандириашон нисбат ба тағйир ёфтани нархи чаканаи молҳои талаботи халқ паст ва дараҷаи заминааш пасти асосии хароҷот барои хизматрасониҳои иловагӣ, инчунин барои молҳои истеъмолии халқ бо сатҳи баланди нархҳои чаканаро ба назар гирифтани лозим аст [5, с. 24-25].

Таҳлили муносибатҳои назариявии муайян намудани омилҳои рақобатпазирӣ субъектҳои соҳибдорӣ, аз ҷумла корхонаҳои савдои чакана нишон дод, ки омилҳо асосан ба ду самт: беруна ва дохилӣ ҷудо мешаванд.

Зимни ин, ба андешаи мо, мувофиқи мақсад аст, ки гуруҳбандии омилҳо тибқи чунин блокҳо ба роҳ монда шавад:

- омилҳои макроиқтисодӣ;
- омилҳои муҳити рақобати соҳавӣ;
- омилҳои микроиқтисодӣ;

- омилҳои инфрасохтори минтақавӣ;
- равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.

Ба гуруҳи омилҳои макроиқтисодии рақобатпазирии корхонаҳо чунин омилҳои зерин дохил мешаванд, вале дар зери таъсири онҳо сатҳи рақобатпазирии корхона ташаккул меёбад. Ин омилҳо бояд дар бар гиранд:

- дастгирии давлатии соҳибкории хурд ва миёна;
- нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ қарзии кишвар;
- рушди низоми андозбандӣ ва хусусияти ҳавасмандгардонии он барои рушди соҳа;
- характери маданияти истеъмолии аҳоли;
- рушди тафаккури бозоргонии аҳоли;
- қонунгузорие, ки хусусияти рақобатро дар бозорҳои маҳсулот ва сатҳи риояи онро танзим мекунад.

Илова бар ин, ба омилҳои макроиқтисодии рақобатпазирӣ, ки хусусиятҳои соҳаи хизматрасонии савдои чаканаро инъикос мекунанд, боз чунин омилҳоро дохил кардан мумкин аст:

- сатҳи танзими гумрукӣ, квотаҳо;
- сатҳи ҳифзи истеъмолкунандагон;
- танзими давлатии нархи молҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок;
- дараҷаи назорати давлатӣ ба сифати молу хизматрасониҳои дар соҳаи савдо татбиқшаванда;
- танзими давлатии амалияи савдо;
- нақши ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар низоми танзими фаъолияти савдо дар кишвар.

Ҳангоми муайян кардани омилҳои муҳити рақобати соҳавӣ, ва алалхусус соҳаи истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ мо параметрҳоро ба назар гирифтем, ки дараҷаи ҷолибияти онро барои рушди ин ё он намуди тиҷорат тавсиф мекунанд.

Ҷолибият ва даромаднокии соҳаи истеҳсол ва савдои маҳсулоти озуқаворӣ аз сохтори рақобати бозори он вобаста аст, ки онро 5 қувваи рақобатпазир муайян мекунанд (ниг. ба расми 4).

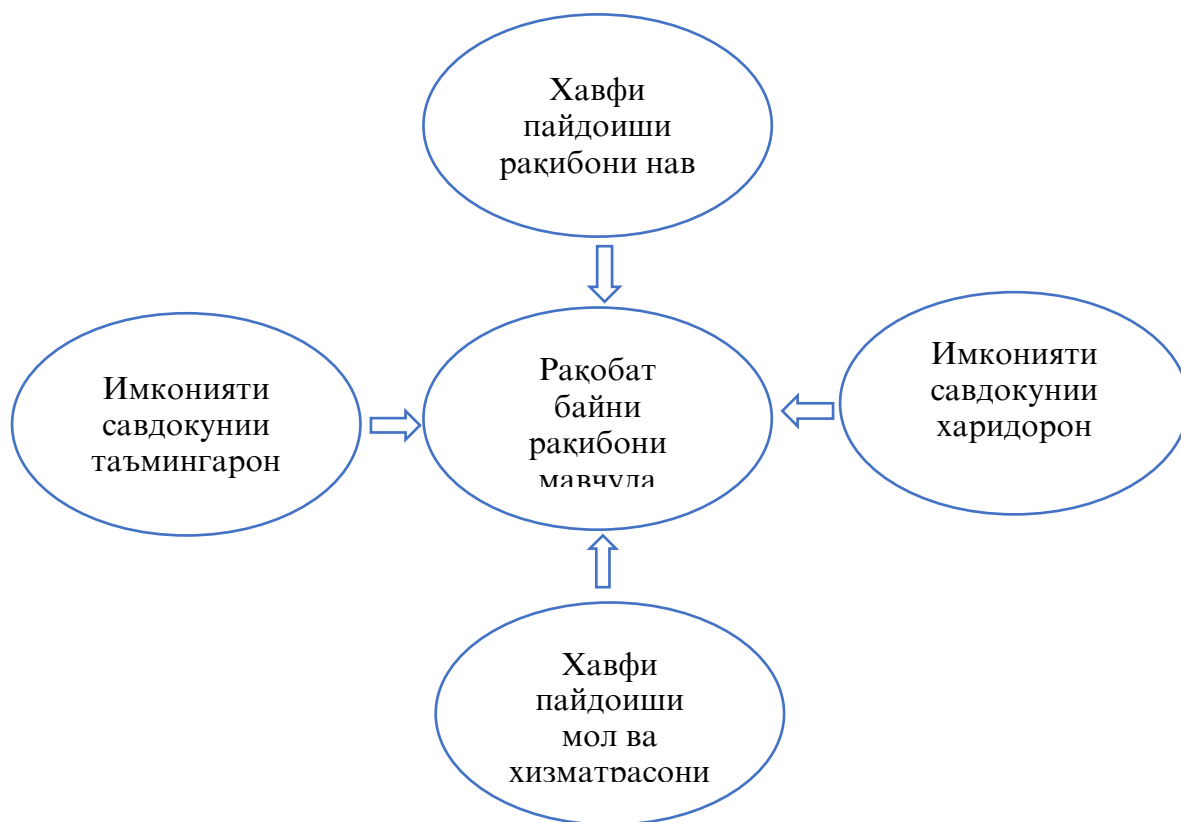
Пайдоиши рақибони нав ин хатари асосие мебошад, ки одатан бо пурзӯршавии рақобат ба миён меояд. Шиддати пайдоиши ин қувваи рақобатӣ аз он иборат аст, ки соҳа шароит ва сарчашмаҳои воқеии пайдоиши ширкатҳои навро дорад. Масалан, дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти ширӣ танҳо ду ширкат амал мекард, ҳозир бошад аллакай шумораи онҳо аз 15 гузаштаанд. Пеш аз ҳама, сатҳи монеаҳои “даромад-баромад”-и аз соҳа начандон баланд аст ва ҷавоби ташкилоту корхонаҳо ба пайдоиши рақибони нав ва аксуламали онҳо ҳоло суст аст.

Азбаски корхонаҳои савдо ва истеҳсолӣ дар шароити иқтисодиёти бозори муосир яке аз соҳаҳои босуръат рушдбандаи иқтисодиёт мебошанд, хатари пайдоиши субъектҳои нав дар бозорҳои минтақавӣ хеле баланд аст.

Қувваҳои рақобатпазир, дар он ҳол зоҳир мегардад, ки молтаъминкунандагон на он қадар тавоно ҳастанд, ки нархҳо ва шартҳои таъмини худро ҷорӣ кунанд, истеъмолкунандагони мол на он қадар тавоно бошанд, ки нархи молро коҳиш диҳанд. Зимни ин, иқтисодии фойданокии соҳа, ки бемайлони ба саноати таъминкунанда ворид мешавад, паст мегардад.

Ба сифати молтаъминкунандагон фурӯшандагони яклухт ё бевосита корхонаҳои истеҳсолӣ баромад менамоянд, ки ба интиқоли фойдаи мавқеи соҳа ба харидорон мусоидат мекунанд.

Ба сифати харидорон ташкилотҳо ва корхонаҳои савдо баромад менамоянд, ки ин қувва дар онҳо зухур намеёбад, зеро хусусиятҳои соҳа муқаррар менамояд, ки корхонаҳо ба маҷмӯи истеъмолкунандагони ниҳой - хоҷагиҳои шахсӣ хизмат мерасонанд ва онҳо ба корхонаҳои соҳа таъсири ҷиддӣ расонида наметавонанд.

Расми 4. Панҷ қувваи муайянкунандаи сохтори рақобатпазирии бозори озуқавории минтақа

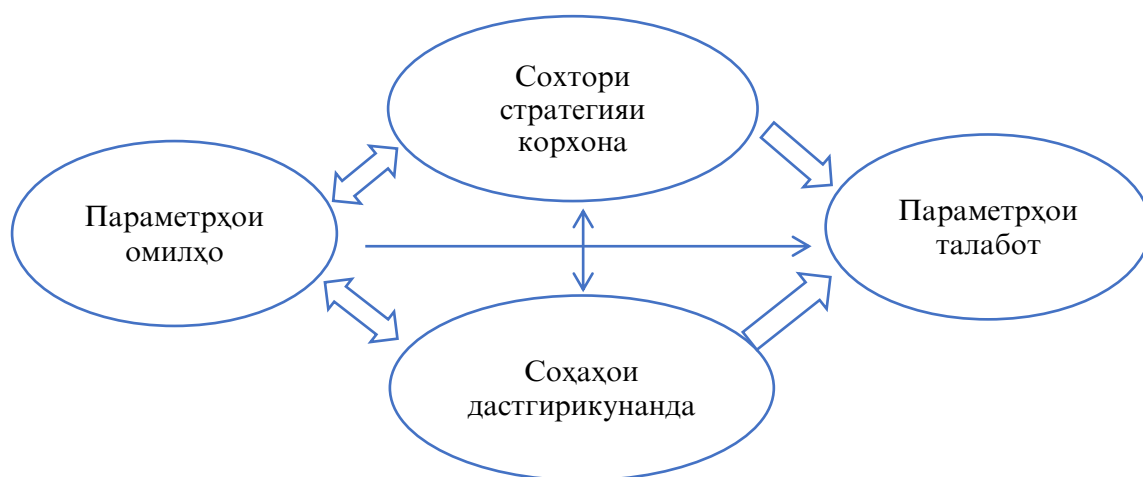
Омӯзиши қувваи рақобат ҳамчун таҳдиди пайдоиши маҳсулоти нав ё ивазкунандаи онҳо ба корхонаҳои савдо ва истеҳсоли имкон медиҳад, ки барои маҳсулоти ҳаммонанд нархи баландро талаб кунанд, ки боиси тағйир ёфтани талаботи харидорон ба маҳсулоти ивазкунанда мегардад.

Дар натиҷаи қувваҳои дар боло мавриди баррасӣ қарордошта рақобат байни рақибони мавҷуда дар бозор шиддат мегирад. Дар мавриди дар соҳа мавҷуд будани рақобати шадид, иқтисодии даромаднокии ширкатҳои соҳа паст мегардад, чунки барои нигоҳ доштани мавқеаҳои бозории худ, онҳо бояд хароҷотро барои реклама, ташкили фуруш, корҳои илмӣ таҳқиқотӣ зиёд кунанд ё нархро паст кунанд, дар ин ҳолат ғолибӣ мавқеи соҳа ба харидор мегузарад.

Дар бозори минтақавӣ ин қувваи рақобатӣ аз як тараф, мавқеи ширкатҳои рақобаткунандаро бадтар мекунад, аз тарафи дигар, ба беҳтар шудани сифати хизматрасонии савдо ба истеъмолкунанда мусоидат мекунад.

Барои нишон додани омилҳои рақобатпазирии ташкилотҳо ва корхонаҳо дар соҳаи савдо модели «ромби милли» нисбатан мувофиқтар аст, ки он муқаррар намудани чор омилҳои муайянкунанда - бартариҳои рақобатии минтақа ва ширкатҳои соҳаро дар назар дорад (ниг. ба расми 5).

Ба сифати муайянкунандаи афзалиятҳои рақобатӣ «параметрҳои талабот» баромад менамоянд, ки нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ талаботи дохилӣ ва минтақавӣ ба молу хизматрасонӣ ва мутаносибан талаботи баланди истеъмолкунандагон – аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисоди минтақаро тавсиф мекунад [1, с. 13-20].

Расми 5. Модели «ромби миллӣ»-и М. Портер

Муайянкунандаи бартариҳои рақобатии стратегияи сохтори корхонаҳо бо хусусияти рақобат дар соҳа, стратегияе, ки ширкатҳои соҳавӣ истифода мебаранд, тақмили сохторҳои ташкилии идоракунии минтақаҳо, ташкилотҳо, корхонаҳо ва тамоми соҳа алоқаманд мебошад.

Дар соҳаи савдо муайянкунандаи мазкур хеле бо таъсири баланд зоҳир мегардад, зеро рақобат байни ширкатҳои соҳавӣ хеле баланд аст ва стратегияҳои мутамаркази рушд ва ҳамгирӣ ба таври васеъ истифода мешаванд.

Дар сохтори «ромби миллӣ» ду муайянкунандаи ёрирасонро таъкид менамоянд: «нақши тасодуф» ва «нақши ҳукумат», ки таъсири танзими давлатӣ ба рушди соҳа, инчунин хусусияти пайдоиши ҳодисаҳои тасодуфиро инъикос менамояд.

Қайд намудан зарур аст, ки омилҳои зикршуда на танҳо бо таъсири давлат, балки ба инфрасохтори махсуси соҳавӣ низ вобастаанд.

Омилҳои рақобатпазирии ташкилоту корхонаҳо дар соҳаи савдо - ин таъминоти махсуси меъёри ҳуқуқие мебошанд, ки шароити фаъолияти ташкилоту корхонаҳоро дар соҳа танзим менамояд:

- дараҷаи саҳтгирии талаботе, ки дар қоидаҳои савдои молҳои алоҳида мавҷуданд;
- дараҷаи талаботҳои қатъии стандартҳои экологӣ дар соҳа (сифати экологии маҳсулоти соҳа, стандартҳо ва дараҷаи иҷро намудани онҳо);
- мавҷудияти муассисаҳои таълимӣ оид ба омодагӣ ва тақмили ихтисоси коркунони савдо;
- рушди низоми тақмили ихтисоси фурушандагони корхонаҳои савдои яклухт.

Чамбасти мафҳуми овардашудаи бартариҳои рақобатӣ нишон медиҳад, ки рақобатпазирии корхона асосан аз бисёр ҷиҳат бо сатҳи рақобатпазирии молу хизматрасониҳои он дар баробари нишондиҳандаҳое, ки самаранокӣ худ корхонаро тавсиф мекунад, муайян карда мешавад.

Дар шароити воқеии амал намудани корхонаҳои соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсоли фуруши маҳсулоти хӯрокворӣ бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти онҳо, алалхусус махсусгардонии корхонаи савдои чакана барои фуруши молҳои алоҳида дар раванди ташаккули рақобатпазирии корхона таҳрир карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бойматов А.А. Маркетинги инноватсионӣ: стратегияи тавлиди арзишҳои истеъмолии нав [Матн] / Бойматов А.А.// Ахбори ДДҲБСТ. Силсилси илмҳои ҷомеашиносӣ – Ҳуҷанд, 2018. – №1 (74),– С. 13 – 20

2. Емельяненко И.С. Маркетинговый аспект управления конкурентоспособностью предприятия розничной торговли: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Емельяненко Инна Сергеевна. – Ростов-на-Дону – 2015. – 176 с.

3. Ниёзов Дж.С. Совершенствование системы управления конкурентоспособностью предприятий розничной торговли в условиях рыночной экономики (на примере Согдийской области Республики Таджикистан): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Ниёзов Джамолиддин Сафарович. – Душанбе, 2017. – 176 с.

4. Олливые А. Международный маркетинг // Академия рынка: Маркетинг / А. Олливые, А. Дайан, Р. Урсе; Пер. с фр. А. Дайан, Ф. Буккерель, Р. Ланкар и др. - М.: Экономика, 1993. - 620 с.

5. Салиев Ш.А. Совершенствование организационно-экономических условий повышения качества торгового обслуживания населения в розничной торговле: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Салиев Шавкат Алибекович. - М., 2008. - 24 с.

6. Снегирова В. Розничный магазин управление ассортиментом по товарным категориям / В. Снегирова СПб.: Питер, 2007. - 416. - с.24-25

7. Яшин Н.С. Исследование конкурентоспособности промышленного предприятия. Методология и опыт: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / Яшин Николай Сергеевич. - Саратов, 1997. - 452 с.

МИРЗОЕВА ШАҲНОЗА ХУДОЁРОВА., АМАКИЗОДА ҚУТБИЯ ТАҒОЙНАЗАР

Магистрантони курси 2-юми ихтисоси 240103-ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии
тиҷоратаи Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, Дехотӣ ½;

Тел.: (+992) 553339488; E-mail: Shahnoza.mirzoeva.00@mail.ru

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф масъалаҳои танзими ҳуқуқи фаъолияти инноватсиониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқи қарор додааст. Муаллиф қайд намудааст, ки фаъолияти инноватсионӣ фаъолияти мебошад, ки ба истифода ва тижоратикунони натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ ва коркардҳои илмӣ таҳқиқоти барои беҳтар намудани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда (молҳо, хизматрасониҳо), такмили технологияҳо ва минбаъд татбиқ ва амалисозии самарабахши онҳо дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ нигаронида шудааст.

Яке аз шартҳои ба роҳ мондани фаъолияти инноватсионӣ ин ба вуҷуд овардани инфрасохтори зарурии инноватсионӣ мебошад. Инфрасохтори инноватсионӣ ташкилотҳо (муассисаҳо)-е мебошанд, ки қобили амалӣ кардани фаъолияти инноватсионӣ доранд, яъне ба инноватсия ва таъмини шароити ҷорӣ кардани раванди инноватсионӣ хизмат мерасонанд. Ба ин гуна инфрасохтор марказҳои инноватсионӣ-технологӣ, инкубаторҳои технологӣ, технопаркҳо, марказҳои таълимӣ ва ташкилотҳои дигар махсусгардонидашуда дохил мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, танзими ҳуқуқи инноватсия, инфрасохтори инноватсионӣ, марказҳои инноватсионӣ, моликияти зеҳнӣ, зеҳни сунӣ.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор исследовал вопросы правового регулирования инновационной деятельности в Республике Таджикистан. Автор отмечает, что инновационная деятельность-это деятельность, направленная на использование и коммерциализацию результатов интеллектуальной собственности и научно-исследовательских разработок для улучшения качества выпускаемой продукции (товаров, услуг), совершенствования технологий и дальнейшего их эффективного внедрения и реализации на внутреннем и внешнем рынках.

Одним из условий осуществления инновационной деятельности является создание необходимой инновационной инфраструктуры. Инновационная инфраструктура-это организации (учреждения), способные осуществлять инновационную деятельность, то есть

служить инновациям и обеспечивать условия для внедрения инновационного процесса. К таким инфраструктурам относятся инновационно-технологические центры, технологические инкубаторы, технопарки, учебные центры и другие специализированные организации.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, правовое регулирование инноваций, инновационная инфраструктура, инновационные центры, интеллектуальная собственность, искусственный интеллект.

Дар солҳои соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри рушди фаъолияти инноватсионӣ дар мамлакат, ташаккули низоми самараноки инноватсионӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатпазирии истеҳсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳо ба ивази молҳои воридотӣ, суръатбахшии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии миллии мусоидат менамояд, заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодиро муҳайё намудааст. Заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти инноватсиониро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020» ва «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» ташкил медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин як қатор қонунҳое қабул гардидаанд, ки баъзе намудҳои фаъолияти инноватсиониро ба танзим медароранд, аз ҷумла, «Дар бораи намунаҳои саноатӣ», «Дар бораи ихтироот», «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқии топологияҳои микросхемаҳои интегралӣ», «Дар бораи нишонаҳои молҳо ва нишонаҳои хизматрасониҳо», «Дар бораи Парки технологӣ» ва ғайра.

Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш қад намуданд: “Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд” [5].

Мафҳуми инноватсияро аввалин маротиба ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ дар соли 1912 олими австриягӣ Й. Шумпетер дар асари худ бо номи “Назарияи рушди иқтисод” истифода намудааст, ки дар илми иқтисодиёт он ҳамчун асосгузори назарияи “инноватсия” муаррифӣ мешавад. Ба ақидаи Й. Шумпетер: “Инноватсия ҳамчун комбинатсияҳои нави омилҳои истеҳсолӣ бо мақсади ҷорӣ ва истифодаи намудҳои навтарини маҳсулоти истеҳсолӣ, методҳои нави истеҳсолот, усулҳои нав, манбаъҳои нави ашёи хом, рушди бозорҳои нав ва шаклҳои нави ташкили истеҳсолот мебошад” [10, с. 224].

Баъдтар аз соли 1980 олимони дигари хориҷӣ, ба монанди Б. Санто, В.В. Петров, В.Г. Медынский, ҳамчунин дар миёни олимони тоҷик, ба мисли М.Қ. Файзуллоев, А.Рауфӣ, Н.Х. Хоналиев, Р.Қ. Раҳимов дар асарҳои худ мафҳуми инноватсияро дар шаклҳои гуногун шарҳ додаанд. Аз ҷумла, иқтисодчии венгриягӣ Б.Санто мафҳуми инноватсияро чунин таъриф медиҳад: “Инноватсия, ин як раванди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва техникаиест, ки дар асоси истифодаи амалии ихтироот ва ақидаҳои ҳосиятҳои маҳсулот ва технологияҳоро такмил медиҳад ва инчунин, даромади иловагӣ меорад” [8, с. 17].

Олимони рус В.Г. Медынский ва С.В. Ильдеменов инноватсияро ҳамчун объекте, ки дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ, ё ин ки кашфиёти илмӣ ба истеҳсолот воридшуда, ки шаклан ва сифатан аз маҳсулоти қаблӣ фарқ мекунад, меҳисобанд [2, с. 5].

Ба ақидаи олими дигари рус В.В. Петров: “Инноватсия ин бори аввал татбиқи маҳсулоти нав, техника, технология, хидматҳои нав, яъне асосан, рушди идеяҳои тижоратӣ, ихтироот, кашфиёт ва натиҷаҳои илмӣ мебошад” [7, с. 5].

Аз нуқтаи назари олими тоҷик, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор А. Рауфӣ: “Инноватсия ин тижоратикунонии натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ мебошад, ки баҳри баланд бардоштани самаранокии муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар тамоми

соҳаҳои ҷомеа тавассути такмил додани раванди истеҳсолот равона карда шудаанд” [7, с. 3].

Олими дигари тоҷик Н.Х. Хоналиев бошад, инноватсияро ҳамчун ба даст овардан ва дар амал истифода бурдани дониш, идея ва таҷрибаи андӯхтаи илмӣ дар шакли ихтироот, истеҳсоли техника ва технологияи нав, маҳсулот, хизматрасонӣ, инчунин, усулҳои нави идоракунии иқтисодӣ дар марҳилаҳои гуногун меҳисобад [9, с. 89].

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқотҳои вобаста ба мафҳуми инноватсия, ки дар боло оварда шуд, метавон ба хулосае омад, ки: “Инноватсия ҳамчун раванди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва техникӣ мебошад, ки ба воситаи ворид намудани ақидаҳои нав, методҳои нав, таҳқиқоти илмӣ дар фаъолият, ки метавонанд натиҷаҳои назаррасро ба бор оранд”, фаҳмида мешавад.

Яке аз шартҳои ба роҳ мондани фаъолияти инноватсионӣ ин ба вуҷуд овардани инфрасохтори зарурии инноватсионӣ мебошад. Инфрасохтори инноватсионӣ ташкилотҳо (муассисаҳо)-е мебошанд, ки қобили амалӣ кардани фаъолияти инноватсионӣ доранд, яъне ба инноватсия ва таъмини шароити ҷорӣ кардани раванди инноватсионӣ хизмат мерасонанд. Ба ин гуна инфрасохтор марказҳои инноватсионӣ-технологӣ, инкубаторҳои технологӣ, технопаркҳо, марказҳои таълимӣ ва ташкилотҳои дигари махсусгардонидашуда дохил мешаванд.

Фаъолияти инноватсионӣ фаъолияти мебошад, ки ба истифода ва тиҷоратикунони натиҷаҳои моликияти зеҳнӣ ва коркардҳои илмӣ таҳқиқотӣ барои беҳтар намудани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда (молҳо, хизматрасониҳо), такмили технологияҳо ва минбаъд татбиқ ва амалисозии самарабахши онҳо дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ нигаронида шудааст.

Дар ин маврид истифодаи амалии натиҷаи илмӣ, илмӣ-технологӣ ва нерӯи зеҳнӣ имконият медиҳад, ки маҳсулоти истеҳсолшавандаи нав ва технологияҳои истеҳсоли он ба даст оварда шуда, талаботи истеъмолкунандагон ба молу хизматрасониҳои босифат қонеъ гардонидашуда, хизматрасониҳои иҷтимоӣ такмил дода шавад.

Фаъолияти инноватсионӣ – фаъолияти мебошад, ки ба таҳия ва ҷорӣ намудани инноватсия (натиҷаи нав ё такмилдодашудаи таҳқиқоти илмӣ, корҳои таҷрибавию конструкторӣ ё дигар дастовардҳои илмӣ ва техникӣ) алоқаманд буда, барои расонидани он то бозор дар шакли нав ё такмилдодашудаи маҳсулот, хизматрасонӣ, усули истеҳсолот ё дигар натиҷаи самараноки ҷамъиятӣ равона карда шудааст.

Инноватсия – наоварӣ дар соҳаи техника, технология, кор, хизматрасонӣ ё идоракунӣ буда, ба истифодаи комёбиҳои илм ва технологияи пешқадаме асос ёфтааст, ки самаранокии баланди истеҳсолӣ ва ҷамъиятӣ дорад.

Маҳсулоти инноватсионӣ – натиҷаи фаъолияти инноватсионӣ, ки дар шакли нави маҳсулот, кор ва хизматрасониҳо, усули истеҳсолот ё натиҷаи дигари барои ҷамъият самаранокиаш баланд ё натиҷаи интиқоли маҳсулоту хизматрасониҳои мавҷуда, усулҳои истеҳсолот ва натиҷаҳои дигари ғоиданоки ҷамъиятӣ ифода меёбад.

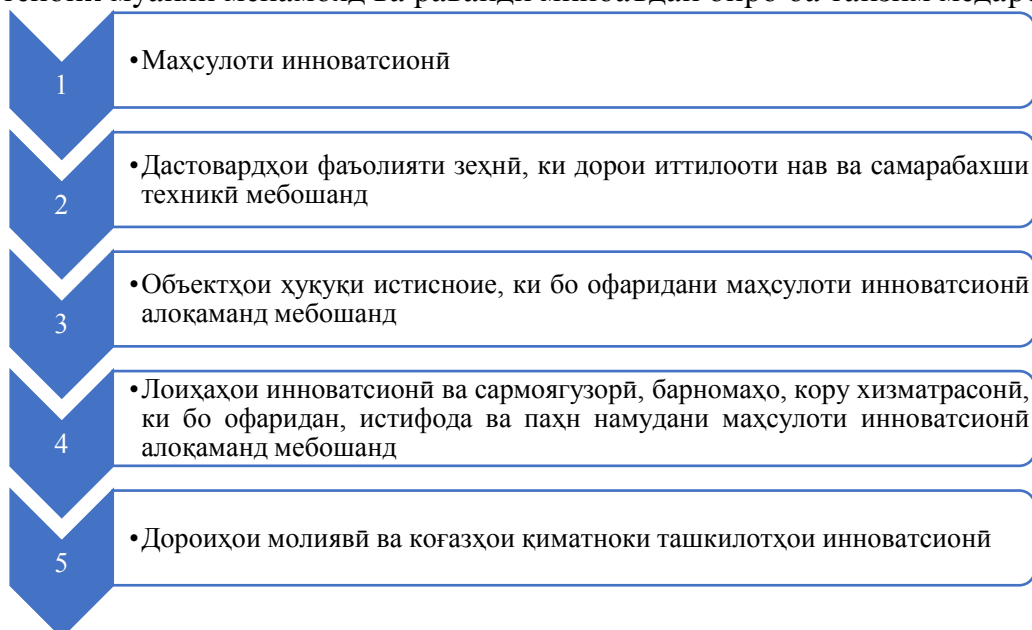
Воқеан, сатҳ ва суръати рушди илмӣ ва технологияи ҳар як давлатро имкониятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ он нисбат ба амалисозии фаъолияти муайян мекунад, ки ба таъмини амалкарди илм ва технология ҳамчун низомии ягонаи алоқаманд ба истеҳсолот равона карда шудааст. Натиҷаи асосии ин фаъолият ба вуҷуд овардани донишҳои нави илмӣ ва амалисозии минбаъдаи онҳо дар технологияҳои нав ва ё маҳсулоти нави тавассути ин технологияҳо истеҳсолшуда мебошад. Навҳои нави технология ва ё маҳсулоти нав навсозӣ ё навгониҳо мебошанд, ки самарои иҷтимоӣ иқтисодиро танҳо пас аз ёфтани татбиқи амалӣ, яъне дастрас кардан ба истеъмолкунанда ва табдил шудан ба инноватсияҳо таъмин менамоянд. Мисолҳои хоси навгониҳо намунаҳои нави технологияҳо барои истеҳсоли маҳсулот ва ё намунаҳои таҷрибавии маҳсулоти нав барои ба роҳ мондани истеҳсоли минбаъдаи силсилавии онҳо мебошанд.

Инноватсия бошад, натиҷаи фаъолияти инноватсионӣ мебошад, ки фаъолияти сегонаи; а) илмию технологӣ (ба вучуд овардани донишҳои нави илмӣ ва навсозиҳои технологӣ); б) истеҳсолӣ (ба вучуд овардани маҳсулоти нави тайёр ба истеъмол); в) тиҷоратӣ (фурӯхтани маҳсулоти истеҳсолшуда, яъне, то истеъмолкунанда дастрас намудани он)- ро дар бар мегирад.

Расми 1. Субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ навъҳои гуногуни ташкилотҳои инноватсионӣ, яъне ташкилотҳои мебошанд, ки бевосита ба ин гуна фаъолият машғуланд ва ё ба амалишавии он мусоидат менамоянд. Субъекти махсуси фаъолияти инноватсионӣ давлат мебошад, ки сиёсати давлатиро дар самти фаъолияти инноватсионӣ муайян менамояд ва раванди минбаъдаи онро ба танзим медарорад.

Расми 2. Объектҳои фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамбастагии муайян байни фаъолияти инноватсионӣ ва рушди илмию технологӣ мавҷуд аст. Аз як тараф, рушди илмию технологӣ бе рушди фаъолияти инноватсионӣ, ки ҳоло шарт зарурӣ ва қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди устувори иқтисодӣ мебошад, имкон надорад.

Суръатгирӣ ва натиҷаҳои басифати фаъолияти инноватсиониро суръат ва сатҳи рушди илмию технологӣ муайян мекунад. Аз тарафи дигар, натиҷаҳои рушди илмию технологӣ рушди фаъолияти инноватсиониро, ки ба дастовардҳои илм ва технология таъаю мекунад, таъон мебаҳшад. Дар ин маврид донишҳои нави илмию технологӣ манбаи ғояҳои инноватсионӣ мебошанд.

Ба фаъолияти инноватсионӣ дохил мешаванд: [2]

- қорӣ намудани ғояҳо ва дастовардҳои нави илмӣ дар сохтори идоракунии давлатӣ;

- иҷро ва хизматрасонии корҳои илмию таҳқиқотӣ, лоиҳавӣ, кашшофӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ, ки барои ба даст овардани маҳсулоти нав ё таъмилдодашуда, усули нав ё таъмилдодашудаи кору хизматрасониҳо, ҷараёни технологияи нав ё таъмилдодашудае, ки дар гардиши иқтисодӣ таъбиқ мегарданд, равона шудаанд;

- таъкили бозори фурӯши маҳсулот (кору хизматрасониҳо)-и инноватсионӣ;

- азнавчиҳозонии технологӣ ва омодаозии истеҳсолот;

- гузаронидани озмоишҳо бо мақсади сертификатсиякунонӣ ва стандартонии ҷараёнҳои нави технологӣ, маҳсулот (кору хизматрасониҳо);

- истеҳсоли маҳсулот (кору хизматрасониҳо)-и нав ё таъмилдодашуда ва ё мавриди истифода қарор додани технологияи нав ё таъмилдодашуда дар марҳилаи ибтидоӣ то анҷоми мӯҳлати меъёрии талофияти лоиҳаи инноватсионӣ;

- таъкил ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ;

- тарғиби натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ ва паҳн намудани инноватсия;

- ҳифз кардан, вогузоштан ва ба даст овардани ҳуқуқ ба объектҳои моликияти зеҳнӣ (аз ҷумла ба дастовардҳои илмӣ, илмии таъниқӣ ва технологияе, ки пурра ошкор нагардидаанд) бо мақсади азхудкунӣ ва таъбиқи онҳо;

- дигар намудҳои фаъолият, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст.

Мақомоти давлатӣ шаклҳои зерини таъзими фаъолияти инноватсиониро истифода менамоянд: [2]

- муайян намудани афзалиятҳои рушди инноватсия;

- таҳия, таъбиқ ва маблағгузории барномаҳои мақсадноки инноватсионӣ ва дигар барномаҳо, аз ҷумла дар самти ҳавасмандгардонии рушди фаъолият ва инфрасохтори инноватсионӣ;

- пешбинии маблағҳои буҷетӣ барои маблағгузории лоиҳаҳои инноватсионӣ, корҳои илмию таҳқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ доир ба самарабахшии натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ, ҷойгиронии фармоишҳо ба таҳвили мол, иҷрои корҳо, хизматрасониҳо барои эҳтиёҷоти давлатӣ ва маҳаллӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ҷойгир намудани фармоиши давлатӣ барои хариди маҳсулоти дар натиҷаи фаъолияти инноватсионӣ истеҳсолшуда дар доираи барномаҳо, ки мутобиқи сиёсати давлатии инноватсионӣ таъдиқ шудаанд;

- таъсиси фондҳои инноватсионӣ ва венчурӣ, сармоягузории таъсис ва рушди дигар субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ, саҳмгузорӣ, аз ҷумла ҷалби сармояи хориҷӣ бо мақсади таъсиси субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ, ки барои рушди равандҳои инноватсионӣ муҳиманд;

- андешидани чораҳои зарурӣ оид ба тарғиби фаъолияти илмию техникӣ дар воситаҳои ахбори омма ва баланд бардоштани сатҳи ҷалби сармоя ба фаъолияти инноватсионӣ.

Танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ метавонад мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи дигар шаклҳо амалӣ гардад.

Дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар шаклҳои зерин амалӣ мегардад: [2]

- маблағгузории корҳои илмию таҳқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ барои ба вуҷуд овардани маҳсулоти нав ё такмилдодашуда, технологияи нав ё такмилдодашуда, ки барои истифодабарии амалӣ таъин шудаанд;

- ба субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ барои ихтиёрдорӣ ё истифодабарӣ пешниҳод намудани молу мулкҳои давлатӣ, натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ва воситаҳои фардикунонидашудаи ба онҳо баробар;

- муқаррар намудани имтиёзҳо мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- мусоидат ба рушди корхонаҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳое, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд;

- дастгирии истеҳсолию технологияи субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ;

- расонидани хизматҳои махсусгардонидашуда ва машваратӣ;

- маблағгузории корҳо оид ба тайёр намудан ва баланд бардоштани дараҷаи тахассусии мутахассисон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ;

- фароҳам овардани шароити зарурии ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, ки сармоягузорию барои татбиқи сиёсати давлатии инноватсионӣ таъмин менамояд;

- ташаккули инфрасохтори инноватсионии илм, истеҳсолот ва хизматрасонӣ;

- иштирок дар ташкили истеҳсолоти рақобатпазир;

- таъмини бозори кафолатноки фурӯши маҳсулоти инноватсионӣ дар асоси фармоиши давлатӣ;

- пешбарии инноватсияҳои ватанӣ ба бозори хориҷӣ;

- дигар шаклҳои дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст.

Дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар мӯҳлати талофияти лоиҳаи инноватсионӣ, вале на зиёда аз панҷ соли баъди татбиқи амалии он таъмин карда мешавад.

Дастгирии давлатии азхудкунӣ ва паҳнкунии маҳсулоти инноватсионӣ дар давраи муқарраршуда пешниҳод гардида, дар ин мӯҳлат он маҳсулоти инноватсионӣ ҳисобида мешавад.

Барои пурзӯр намудани фаъолияти инноватсионӣ, ки ҷузъи пайвасткунандаи илм ва истеҳсолот мебошад, бояд шароите фароҳам оварда шавад, ки ҷузъи инноватсионӣ дар соҳаи иқтисодиёт ба таври доимӣ афзоиш ёфта, ба пешрафти мамлакат ва болоравии некӯаҳволии халқ таъсири бештар дошта бошад.

Дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати инфрасохтори инноватсионӣ муассисаҳое таъсис дода шуданд, ки ҳоло ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд. Аз ҷумла, бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011 бо мақсади амалисозии «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» ва ташкилу гузаронидани таҳқиқоти илмӣ, ҳамчунин таҳияву амалисозии лоиҳаҳои инноватсионӣ ва технологияҳои навро, ки барои рушди мамлакат аҳамияти муҳим доранд, Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои нави АИ ҶТ, соли 2017 бошад, бо мақсади мустаҳкам намудани алоқаи илм бо истеҳсолот ва дар истеҳсолоти ватанӣ татбиқ намудани коркардҳои илмӣ олимони Маркази таҳқиқоти технологияҳои инноватсионии назди Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуданд. Дар сохтори Академияи илмҳо ҳамчунин Маркази

инноватсионии соҳаи биология ва тиб низ фаъолият менамояд. Дар баъзе аз донишгоҳҳои ҷумҳурӣ паркҳои технологӣ низ таъсис дода шудаанд [6].

Шурӯъ аз соли 2011 дар доираи Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 олимони соҳаҳои физика, химия, маводшиносӣ, биология ва дигарсоҳаҳои илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва техникӣ ба таҳияву татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки ба коркарди технологияҳои истеҳсоли молу мавод нигаронида шудаанд, машғул мебошанд. Аз ҷумла, айни замон технологияи истеҳсоли нитрогени моеъ барои соҳаҳои кишоварзӣ ва тиб, технологияи асбобҳои гуногуни криогенӣ барои ҷарроҳӣ дар соҳаи тиб, технологияи истеҳсоли кристаллҳои сунъӣ, технологияи коркарди пектин аз партовҳои саноати хӯрокворӣ, технологияи коркарди пектинҳо барои тиб ва соҳаи дорусозӣ, технологияи истеҳсоли маводҳои химиявӣ (атсетат ва нитрати целлюлоза) аз партови коркарди пахта, коркарди технологияи истеҳсоли малҳамҳои табобатии «Сино», «Фитосуман», «Ромит», технологияи коркарди маъдани тилло ва нуқрадор дар конҳои ҷумҳурӣ, технологияи истеҳсоли обгармкунакҳои офтобӣ аз алюминии аввалияи худӣ, истеҳсоли кремнийи техникӣ дар асоси ашёи ватанӣ, ки барои сохтани коллекторҳои офтобӣ зарур аст, технологияи истеҳсоли инулин, пектин, целлюлоза, биоэтанол ва биогаз аз растаниҳои топинамбур, технологияҳои парвариши навъи нави картошкаи бечурм ва гандуми ба сардӣ тобовар, технологияи коркарди доруҳои ватанӣ ва монанди инҳо коркард шуда, барои татбиқ дар истеҳсолот ба вазорату идораҳои дахлдор пешниҳод шудаанд [6]. Ғайр аз ин миқдори зиёди патент барои ихтироот ба даст оварда шудааст.

Мутаассифона, таҷрибаи нишон медиҳад, ки айни ҳол аз тарафи вазорату идораҳои дахлдор ва корхонаҳои хурди истеҳсолӣ ва соҳибкорони ҷумҳурӣ ҷиҳати татбиқи намудани технологияҳои пешниҳодшаванда ва тавассути онҳо ба роҳ мондани истеҳсоли силсилавии молу маҳсулоти ватанӣ тавачҷуҳи зарурӣ зоҳир карда намешавад. Дар ин маврид сабаби асосие, ки вазорату идораҳои дахлдор нисбат ба истифодаи татбиқи технологияҳои коркардшудаи коркардшавандаи пеш меоранд, ин надоштани имконияти молиявӣ мебошад.

Воқеан, дар баробари омилҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, омилҳои дигари муҳими рушди фаъолияти инноватсионӣ омилҳои молиявӣ мебошанд. Лоиҳаҳои инноватсионӣ барои коркарди технологияҳои истеҳсоли молу маводи ватанӣ айни ҳол, масалан, дар муассисаҳои илмӣ Академияи илмҳо танҳо аз ҳисоби маблағҳои буҷетии ба Академияи илмҳо ҳар сол ҷудошаванда иҷро карда мешаванд.

Албатта, танҳо бо маблағҳои буҷетӣ амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар самти фаъолияти инноватсионӣ душвор аст. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт муҳайё намудани муҳити мусоиди сармоягузорӣ, ҷудо намудани инвестисияҳои мустақими давлатиро барои амалисозии лоиҳаҳои барномаҳои инноватсионӣ, ҳамчунин пешниҳоди қарзҳои имтиёздор ба сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ ва дигар кафолатҳоро пешбинӣ кардааст.

Бояд зикр намуд, ки дар дигар давлатҳои тараққикарда ва тараққиқунанда дар самти фаъолияти инноватсионӣ саҳми соҳибкорон, корхонаҳои хурди истеҳсолӣ, ширкатҳои венчурӣ ва монанди инҳо хеле назаррас аст. Дар ин давлатҳо, хусусан соҳибкории инноватсионӣ, яъне тоҷироне, ки байни навҷӯй (новаторҳо) – муаллифони маҳсули илмӣ амалӣ, аз ҷумла дар самтҳои истеҳсол ва истеъмол баромад мекунад, хеле ривож ёфтааст.

Умуман, ба назари мо, барои минбаъд пурзӯр намудани фаъолияти инноватсионӣ ва афзун намудани ҳиссаи молу хизматрасониҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёти кишвар зарур аст, ки масъалаҳои муҳим ва таъхирнопазири зерин ҳал карда шаванд:

1. Пеш аз ҳама, ба вучуд овардани системаи миллии инноватсионӣ, ки он шароитро барои татбиқи самарабахши дастовардҳои илмию техникӣ ва технологӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии технологияҳо ва маҳсулоти инноватсионӣ,

истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, маҳсулоти хом ва инвеститсионӣ, муваффақшудан ба амнияти иқтисодӣ, энергетикӣ, озуқаворӣ ва экологӣ, ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ, афзоиши некӯаҳволӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли таъмин менамояд [6];

2. Таъсис додани фонди инноватсионии мамлакат, яъне фонди захираҳои молиявӣ, ки бо мақсади маблағгузориҳои коркардҳои навтарини илмӣ ва лоиҳаҳои инноватсионӣ таъсис дода мешавад. Манбаъ (сарчашма)-и маблағгузориҳои онҳо бояд дар баробари маблағҳои давлатӣ, ҳамчунин саҳмияҳои спонсориҳои соҳибкорон, корхонаҳои истеҳсолӣ, ширкату бонкҳо бошанд;

3. Дастгирӣ ва таъсис додани ширкатҳои венчурӣ, яъне ташкилотҳои хурде, ки дар соҳаҳои илмталаби иқтисодиёт амал мекунанд, таҳқиқоти илмӣ, коркардҳои муҳандисӣ анҷом медиҳанд, тибқи фармоишҳои ташкилотҳои тиҷоратӣ ва давлат инноватсияҳо ба вуҷуд меоранд ва онҳоро татбиқ менамоянд.

4. Таъсис додани Фонди дастгирии бахши хусусии иқтисодиёт ва корхонаҳои хурди истеҳсолӣ дар самти ба роҳ мондани истеҳсоли молу маҳсулоти инноватсионӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои инноватсионӣ пешниҳод мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аксари ғояҳои навоарӣ маҳз дар ширкатҳои хурди инноватсионӣ ба таври воқеӣ то тиҷоратикунонӣ расонида мешаванд. Соҳибкории хурди инноватсионӣ ин қисми бештар ҳаракатманди иқтисодиёти инноватсионӣ мебошад, ки қобили оҷилан эҳсос кардани талаботи бозор ба маҳсулоти баландтехнология, арзёбии ҳолати мавҷуда, аз худ кардани технологияҳои нав ва бо истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир равона намудани истеҳсолоти худӣ мебошад. Мебояд, ки таҷрибаи муфиди давлатҳои дигар оид ба дастгирии ширкатҳо ва корхонаҳои соҳибкории хурд ва миёна, ки маҳз онҳо ҳиссаи зиёди маҳсулоти инноватсиониро истеҳсол карда, ба бозор мебароранд, омӯхтаву истифода карда шавад.

5. Дар назди Академияи илмҳо таъсис додани Корхонаи мучтамаи илмӣ ва технологӣ ва истеҳсолӣ. Ин корхона ҷиҳати дар истеҳсолот татбиқ намудани коркард ва технологияи бавуҷудовардаи олимони намунаи озмоишии молу маҳсулотро истеҳсол мекунад ва технологияи истеҳсоли онҳоро барои истеҳсоли минбаъдаи силсилаи ба вазорату корхонаҳо, корхонаҳои хурди истеҳсолӣ ва ташкилотҳои тиҷоратӣ пешниҳод мекунад.

6. Ташкил намудани як навъ ташкилоти татбиқкунандаи инноватсияҳо. Ин ташкилоти тиҷоратии миёнараву машваратӣ буда, корҳои асосии зеринро иҷро менамояд: таҳлили ташхисии фаъолияти ташкилот ва асосноккунии илмӣ самтҳои асосии рушди истеҳсолот ва хизматрасонӣ бо пешниҳоди инноватсияҳои дахлдор; рекламаи инноватсияҳо ва таҳқиқи маркетингӣ барои амалисозии самарабахши онҳо;

7. Яке аз ҷузъҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи инноватсия ва такмилу баланд бардоштани ихтисоси онҳо дар самти фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Зарур аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ низоми муосири тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ ташаккул дода шавад. Дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ бояд мутахассисоне тайёр карда шаванд, ки дар азхудкунии асосҳои соҳаи иқтисодии соҳибкории инноватсионӣ, идоракунии лоиҳаҳо, тиҷоратикунонии технологияҳо, менеҷменти технологӣ, маркетинг, назария ва амалияи ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ дониш ва малакаҳои касбӣ дошта бошанд;

8. Ба роҳ мондани ҳамкории инфрасохторҳои соҳаи инноватсияи ҷумҳурӣ бо сохторҳои донорӣ, ки дастгирии лоиҳаҳои инноватсиониро амалӣ менамоянд. Ба сифати чунин донорҳо ҳоло Фонди «Новая Евразия» (The New Eurasia Foundation – FNE), Шӯрои таҳқиқоти байналмилалӣ ва мубодилаҳои илмӣ – АЙРЕКС (IREX – International Research and Exchanges Board), Фонди мусоидат ба рушди шаклҳои хурди корхонаҳо дар соҳаи илмӣ-техникӣ («Фонд Бортника»), Фонди рушди технологии

Россия, TACIS Relations with the New Independent States (NIS) and Mongolia, Фонди Сорос ва ғайра хизмат мекунаанд.

Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомотҳои дахлдор, ки барои баланд бардоштани шаффофият, беҳтар намудани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ дар фаъолияти инноватсионӣ ва бартараф кардани монеаҳои маъмуриву сунъӣ дар ин самт тадбирҳои саривақтиро амалӣ намуда, ташаббусҳои наоваронро ҳаматарафа дастгирӣ менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Кумарькова Д. А. Использование современного мирового опыта развития АПК в Приволжском федеральном округе: магистерская диссертация /Д.А. Кумарькова. – Пенза: ПГУ, 2018. - 81с.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2012, №4, мод. 272).

3. Месси Д. Линейная модель инноваций: за и против. Трансфер технологий и эффективная реализация инноваций / Д. Месси, П. Квинтас, Д. Уилд - МАНХ, 1999. - 296 с.

4. Наимов Д.М. Роль интеллектуальных ресурсов в системе инновационного развития аграрного сектора Республики Таджикистан: магистерская диссертация / Д.М. Наимов - Санкт–Петербург: НИУИТМО, 2020. - 89с.

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии соли 2024. [манбаи электронӣ] URL: www.president.tj.

6. Пирмаҳмад Н. Фаъолияти инноватсионӣ ва рушди илмию технологияи мамлакат (мушкилот ва дурнамо). Маҷаллаи академии илмию оммавӣ (Илм ва Ҷомеа)-№1 (9), 2018.

7. Петров В.В. Инновационный менеджмент/В.В Петров - Саратов: Сарат. гос. тех. ун-т, -2004. - 224с. 7. Рауфи А. Конкурентная экономика/ Под общ. ред. доктора экономических наук, профессора О.Б. Бобоева /А.Рауфи. – Душанбе: Дониш, 2014. - 430с.

8. Санто Б. Инновация как средство экономического развития: пер. с венг. / Б.Санто. - Москва: Прогресс, 1990. - 321с.

9. Хоналиев Н.Х. Современные задачи инновационной модернизации промышленности Таджикистана / Н.Х. Хоналиев //Экономика Таджикистана – Душанбе. -2014. - № 2-3. - С. 73 – 89.

10. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й.Шумпетер – Москва: Прогресс, 1982. - 524с. 11. Фасехзода И.С. Ҳолат ва роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И.С. Фасехзода // Паёми молия ва иқтисод (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – Душанбе. -2019. - №2 (18). - С. 52-59.

ЗАРРИНА САИДОВА,

кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры общественных наук Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе

Худжанде. E-mail: z.saidova1995@mail.ru

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

В статье исследуется влияние мировоззренческой культуры личности на процесс формирования и развития цифровой экономики в условиях информационного общества на примере Республики Таджикистан. Теоретически рассматриваются понятия «мировоззренческая культура личности», «информационное общество» и «цифровая экономика», а также взаимосвязь культурных, образовательных и технологических факторов. Эмпирический анализ основан на национальных стратегиях цифровизации, международных отчетах и статистике цифровой активности населения. Выявлены ключевые барьеры (цифровой разрыв, недостаток цифровых навыков, культурно-психологические факторы) и обозначены практические меры по развитию мировоззренческой культуры, способствующей

устойчивому цифровому развитию. Предложены рекомендации на государственном, институциональном и индивидуальном уровнях.

Ключевые слова: мировоззренческая культура, цифровая экономика, информационное общество, цифровая грамотность, цифровая трансформация, инновации, образовательные программы, критическое мышление, ценностные ориентации.

ФАРҲАНГИ ҶАҶОНБИНИИ ШАХС ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ ҶОМЕАИ ИТТИЛОӢТӢ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

Дар мақола таъсири фарҳанги ҷаҳонбинии шахс ба раванди ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ дар Мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда мешавад. Мафҳумҳои "фарҳанги ҷаҳонбинии шахс", "ҷомеаи иттилоотӣ" ва "иқтисоди рақамӣ", инчунин робитаи омилҳои фарҳангӣ, таълимӣ ва технологӣ назариявӣ баррасӣ карда мешаванд. Таҳлили эмпирикӣ ба стратегияҳои миллии рақамисозӣ, ҳисоботи байналмилалӣ ва омили фаъолияти рақамии аҳоли асос ёфтааст. Монеаҳои асосӣ (шикасти рақамӣ, норасоии малакаҳои рақамӣ, омилҳои фарҳангӣ-психологӣ) ошкор карда шуданд ва чораҳои амалӣ оид ба рушди фарҳанги ҷаҳонбинӣ, ки ба рушди устувори рақамӣ мусоидат мекунанд, нишон дода шуданд. Тавсияҳо дар сатҳи давлатӣ, институционалӣ ва инфиродӣ пешниҳод карда мешаванд.

Вожаҳои асосӣ: фарҳанги ҷаҳонбинӣ, иқтисоди рақамӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, саводнокии рақамӣ, тағиребии рақамӣ, инноватсия, барномаҳои таълимӣ, тафаккури интиқодӣ, самтҳои арзишӣ.

Современная экономика всё больше опирается на цифровые технологии, трансформируя производство, финансы, образование и здравоохранение. Информационное общество создаёт новые социальные и экономические структуры, где знание и информация становятся ключевыми ресурсами. В таких условиях традиционные подходы к управлению и бизнесу уступают место моделям на базе цифровых платформ, аналитики данных и искусственного интеллекта. Для стран с переходной экономикой, таких как Республика Таджикистан (РТ), это открывает возможности ускоренной модернизации, повышения конкурентоспособности и интеграции в глобальные цифровые цепочки.

Цифровая трансформация в РТ может повысить эффективность госуслуг и качество жизни граждан. Электронное правительство, дистанционное образование, телемедицина и цифровые финансы сокращают бюрократию, ускоряют предоставление услуг и снижают коррупционные риски. Внедрение технологий создаёт новые рабочие места, стимулирует предпринимательство и развитие стартапов, но требует не только технической базы, но и подготовки человеческого капитала.

Ключевую роль играет мировоззренческая культура личности — совокупность ценностей, когнитивных и поведенческих привычек, формирующих отношение к знаниям, инновациям и изменениям. Она развивает способность критически оценивать идеи, адаптироваться к технологическим изменениям, проявлять предпринимательскую инициативу и осваивать востребованные профессии.

Формирование такой культуры является стратегическим элементом устойчивого развития цифровой экономики. Люди с развитой ценностной и когнитивной зрелостью быстрее осваивают цифровые инструменты, демонстрируют инициативность и продуктивность, легче интегрируются в профессиональные цифровые сообщества. В Республике Таджикистан сочетание цифровых инвестиций и работы над мировоззренческими установками граждан создаёт условия для ускоренной цифровой трансформации и повышения конкурентоспособности страны в глобальном информационном пространстве.

Мировоззренческая культура личности — это сложное явление, включающее ценностные ориентации, убеждения, когнитивные навыки и установки, формирующие отношение человека к миру, знаниям и труду. Она не сводится к набору знаний — это система внутренних ориентиров, определяющих, как человек воспринимает идеи, принимает

решения и взаимодействует с окружающими. В современном обществе, где информация и технологии становятся ключевыми ресурсами, формирование такой культуры особенно важно для адаптации к социальным и экономическим изменениям.

В цифровой экономике важнейшим компонентом мировоззренческой культуры является ориентация на обучение и саморазвитие. Это предполагает не только стремление к новым профессиональным навыкам, но и готовность постоянно обновлять знания в условиях стремительного технологического прогресса. Люди с развитой учебной мотивацией эффективнее используют цифровые инструменты, осваивают онлайн-образование и участвуют в инновационных проектах, повышая конкурентоспособность и способствуя цифровой трансформации общества.

Готовность к изменениям и инновациям также играет ключевую роль. Открытая новым идеям личность легче адаптируется к цифровой среде, умеет принимать инновационные решения и использовать технологии для профессиональных задач. Это способствует формированию гибкого, устойчивого общества, готового к глобальным цифровым вызовам.

Критическое мышление, цифровая этика и гражданская ответственность дополняют эту систему. Критическое мышление помогает анализировать информацию и принимать обоснованные решения, цифровая этика — корректно использовать технологии и данные, а гражданская ответственность — участвовать в цифровых инициативах и соблюдать правовые нормы. Вместе эти элементы формируют основу успешной интеграции личности в цифровую экономику и развития инновационного общества.

Информационное общество — это форма социально-экономического развития, где информация и знания становятся ключевыми ресурсами. Значительная часть деятельности опирается на информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), что трансформирует традиционные институты и социальные структуры. Организации и государственные институты внедряют цифровые сервисы, автоматизацию и аналитические инструменты, а способность человека ориентироваться в информационном потоке и эффективно использовать цифровые ресурсы становится важным фактором развития.

Цифровая экономика, как часть информационного общества, строится на использовании цифровых технологий для трансформации производства, распределения, потребления и услуг. Она включает онлайн-платформы, электронную коммерцию, удалённую работу и цифровые финансовые сервисы. Для успешной интеграции участники должны обладать навыками работы с информацией, принципами цифровой безопасности и умением принимать решения на основе цифровых инструментов.

Мировоззренческая культура личности влияет на цифровую экономику прямо и косвенно. Прямое влияние проявляется через обучение, развитие профессиональных и цифровых компетенций и участие в стартапах и цифровых проектах. Косвенное — через формирование общественного запроса на цифровизацию, доверие к цифровым институтам, соблюдение этических норм и активное участие в социально-экономических процессах. Таким образом, мировоззренческая культура становится важным ресурсом индивида и общества, стимулируя инновации и цифровую трансформацию.

Цифровая экономика в Республике Таджикистан находится на стадии активного формирования и интеграции в национальные социально-экономические процессы. Ключевым элементом развития является создание надёжной цифровой инфраструктуры, обеспечивающей доступ к интернету, мобильной связи и облачным сервисам. Это расширяет возможности населения в получении образовательных, медицинских, финансовых и государственных услуг, особенно в отдалённых регионах, и создаёт основу для внедрения технологий в бизнес-процессы, стимулируя предпринимательство.

Правительство Таджикистана утвердило программу цифрового развития на 2021–2025 годы, направленную на расширение инфраструктуры, внедрение электронного правительства и формирование цифровых навыков населения. Планируется модернизация государственных сервисов, перевод ключевых услуг в онлайн и повышение цифровой грамотности граждан и специалистов.

Развитие цифровой экономики поддерживается международными организациями, такими как Всемирный банк и ООН, которые реализуют проекты по укреплению инфраструктуры, повышению цифровых навыков и стимулированию предпринимательства, особенно в сельских и удалённых районах.

Ценностная ориентация на обучение является ключевым компонентом мировоззренческой культуры личности. Люди, мотивированные на саморазвитие, активнее участвуют в онлайн-курсах и образовательных программах, осваивают новые цифровые инструменты и обновляют профессиональные навыки, что критически важно для конкурентоспособности и эффективного взаимодействия с цифровыми платформами.

Помимо базового образования, мировоззренческая культура личности формирует готовность к непрерывному обучению, что особенно важно в условиях цифровой трансформации. Старые профессии теряют актуальность, а новые требуют навыков в области ИТ, аналитики данных и управления цифровыми процессами. Ориентированные на саморазвитие люди быстрее адаптируются к изменениям, находят новые возможности для профессионального роста и внедряют инновации в своей деятельности.

Установка на инновации и открытость новым идеям формирует готовность к предпринимательству. В цифровой экономике это проявляется через создание стартапов, развитие фриланс-инициатив и участие в проектах на цифровых платформах. Предприниматели создают экономическую ценность, стимулируют инновационную среду, создают рабочие места и способствуют росту экономики.

Предпринимательская активность связана с готовностью экспериментировать и использовать новые технологии. Мировоззренческая культура развивает способность видеть нестандартные решения, адаптироваться к изменениям рынка и оценивать риски внедрения инноваций. Такая гибкость необходима для успешного функционирования в условиях цифровой экономики.

Этическая грамотность повышает доверие к государственным и частным цифровым институтам. Ответственные и этичные личности активнее используют цифровые сервисы, соблюдают правила безопасного взаимодействия и участвуют в инициативах цифрового развития. Доверие к институтам укрепляет вовлечённость населения и социальное согласие в период цифровых трансформаций.

Критическое мышление и готовность к изменениям позволяют адаптироваться к новым условиям, эффективнее работать в цифровых командах, осваивать новые формы сотрудничества и снижать сопротивление изменениям. Социальная адаптивность обеспечивает устойчивость общества к технологическим и институциональным изменениям и поддерживает динамичное развитие цифровой экономики.

Мировоззренческая культура личности — ключевой элемент успешной цифровой трансформации, определяющий готовность осваивать новые технологии и применять их в жизни и работе. В условиях информационного общества навыки критического мышления, самообучения, инновационное и этическое поведение становятся столь же важными, как и техническая инфраструктура. Без них эффективность цифровых платформ и оборудования ограничена.

В Республике Таджикистан сочетание инфраструктурных инвестиций, образовательных программ и работы над ценностными установками создаёт условия для устойчивого развития цифровой экономики. Комплексный подход, включающий государственные инициативы, образовательные и предпринимательские проекты, а также развитие цифровой грамотности населения, ускоряет внедрение технологий, повышает их социальную и экономическую отдачу и стимулирует инновации и активное участие граждан в цифровых инициативах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большаков Е. В., Федотов Е. В. — «Мировоззрение и его роль в формировании морального и правового сознания личности». Статья, 2013.

2. Гулахмедов М. — «Особенности мировоззрения таджикского народа». Диссертация, доктор философских наук, 09.00.02 — Теория научного социализма и коммунизма.

3. Куликова Л. Г. — «Мировоззренческая культура как компонент образовательного процесса». Статья, 2017.

4. Мироненко В. И. Культура личности и её роль в современном обществе. Москва: Наука, 2018. С. 45–62.

5. Саидова З. З. — «Мировоззренческая культура личности как фактор противодействия деструктивным идеологиям в современном таджикском обществе (социально-философский анализ)». Диссертация, ГНУ Институт философии, политологии и права имени А. Баховаддинова, 2023. Страница: 172

6. Тетенков Н. Б. — «Мировоззрение человека как способ адаптации к усложнению социальной реальности». Статья, 2023.

НАЗАРОВ МАХМАДЯТИМ ХУШВАХТОВИЧ,

докторанты PhD кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: makhmadyatim.nazarov@mail.ru.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯӢ ВА АМАЛИИ ҲИСОБОТИ КОРПОРАТИВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар мақола чанбаҳои назарияӣ ва амалии ташкили баҳисобгирӣ ва ҳисоботи корпоративӣ дар шароити рақамикуноӣ баррасӣ гардида, муҳтавои ҳисоботи корпоративиро дар низоми идоракунии муосир баррасӣ менамояд. Инчунин нақши рақамикуноӣ ва технологияҳои иттилоотиро дар баланд бардоштани шаффофият, дақиқ ва саривақтии ҳисоботи таҳияшаванда амалӣ менамояд. Тадқиқот дар асоси таҳлили таҷрибаи кишварҳои пешрафта ба роҳ монда шуда, натиҷагирӣ онҳо дар амалисозии низоми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои афзалиятноки тақмили ҳисоботи корпоративӣ пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: ҳисоботӣ корпоративӣ, рақамикуноӣ, баҳисобгирӣ муҳосибӣ, иттилооти ғайримолияӣ, идоракунии корпоративӣ, технологияҳои иттилоотӣ, рақамикуноии иқтисодиёт.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОРПОРАТИВНОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты организации корпоративного учета и отчетности в условиях цифровизации, рассматривается содержание корпоративной отчетности в современной системе управления. Также он реализует роль цифровизации и информационных технологий в повышении прозрачности, точности и своевременности создаваемой отчетности. Исследование проводится на основе анализа опыта развитых стран, их результаты представлены в реализации экономической системы Республики Таджикистан и приоритетных направлениях совершенствования корпоративной отчетности.

Ключевые слова: корпоративная отчетность, цифровизация, Бухгалтерский учет, нефинансовая информация, корпоративное управление, информационные технологии, цифровизация экономики.

Бо назардошти ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва рақамикуноии равандҳои иқтисодӣ зарурати тақмил додани усулҳо ва механизмҳои ташкили баҳисобгирӣ ва ҳисоботи корпоративӣ ба миён омад. Рақамикуноии иқтисодиёт на танҳо шаклҳои нави ҳисоботдихиро ба амал меорад, инчунин усулҳои анъанавии идоракуниро тақмил дода, таҳаввулоти муҳимро дар низоми баҳисобгирӣ ба амал овард. Ҳисоботи корпоративӣ ҳамчун воситаи муҳими иттилоотӣ барои қабули қарорҳои идоракунии, ҷалби сармоягуздорон, арзёбии самаранокии натиҷаи фаъолият ва дар таъмини шаффофият ташкилотҳо аҳамияти хоса пайдо менамояд. Мақсади ин мақола пешниҳоди таҳлили назарияӣ ва амалии масъалаи тақмили ҳисоботи корпоративӣ дар шароити рақамикуноӣ ва муайян кардани афзалиятҳои рушди он мебошад.

Ба андешаи муҳақиқони рус Мария А.В., ва Алина А.Т., дар замони муосир бо истифода аз ҳисоботи молиявӣ талаботи афзояндаи манфиатдоронро бо тамоми иттилооти зарурӣ қонеъ намудан ғайри имкон аст чунки, дар он танҳо маълумот танҳо аз манбаъҳои молиявӣ ба роҳ монда шудааст. [1, С.299]. Бо вусъат ёфтани муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ва густариши равандҳои иқтисодӣ, доираи истифодабарандагони иттилоот тадричан васеъ гардида, мутобик ба талаботи замон шаклҳои нави ҳисоботдихӣ ташаккул ёфтаанд. Дар ин замина, 26 июни соли 2023 Комитет оид ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ду стандарти меъёрии навро ба нашр расонид: СБҲМ S1 – «Талаботи умумӣ оид ба ҳисоботи рушди устуворӣ» ва СБҲМ S2 – «Ифшои иттилооти марбут ба иқлим». Ҳадафи қабул намудани ин стандартҳо фароҳам овардани шароити мусоид баҳри амалисозии талаботи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ мебошад.

Мусаллам аст, ки имрӯз вобаст ба талаботи афзояндаи манфиатдорон ва соҳибмулкони доираи иттилоот оид ба ҷанбаҳои гуногуни ширкат афзош ёфта, роҳбарони онҳо кушиш менамоянд, ки ба талаботи тағйирёбандаи манфиатдорон мутобик шаванд. Аммо дар шароити таҳаввулоти иқтисодӣ иттилооте, ки барои қабули қарорҳои дахлдор истифода мешавад, то рафт меафзояд. Ба андешаи муаллиф талаботи афзояндаи манфиатдоронро танҳо ҳисоботи корпоративӣ метавонда қонеъ гардонад [2, С.29].

Ҳисоботи корпоративӣ маҷмӯи иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявиро дар бар гирифта, фаъолияти умумии ширкатро дар давраҳои муаян инъикос менамояд. Ин ҳисобот на танҳо як омили муҳим барои идоракунии назорати дохилӣ равона гардидааст, балки воситаи муҳими муносибатҳои ташкилотро бо муассисон, сармоягузoron, ташкилотҳои молиявӣ ва ҷомеа амалӣ менамояд. Инчунин ҳисоботи корпоративӣ бояд на танҳо натиҷаҳои молиявӣ, балки фаъолияти иҷтимоӣ, экологӣ ва корпоративиро низ фаро гирад. Ин талабот ба принципҳои рушди устувор мувофиқ буда, эътимод ва масъулияти иҷтимоиро ба ширкатҳо афзоиш медиҳад.

Имрӯз дар мамлакат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» қабул гардида, мутобикгардонии он ба стандартҳои байналмилалӣ ба роҳ монда шудааст. Аммо, дар заминаи қонуни мазкур мафҳуми ҳисоботи корпоративӣ дарҷ нагардидааст. Бо вучуди ин, зарурати таҳияи мафҳуми ҳисоботи корпоративӣ ва татбиқи он дар қонунгузорӣ ба амал меояд.

«Барои фароҳам овардани рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон, всеъ ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, тақозои замон мебошад» [3, С.23]. Рақамикунонии иқтисодиёт равандҳои баҳисобгирии муҳосибиро тағйир дода, таҳаввулоти муҳимро дар низоми хоҷагидорӣ ба амал меорад. Акнун доираи фаъолияти хоҷагидорӣ васеъ гардида, теъдоди амалиётҳои хоҷагидорӣ рӯз аз рӯз меафзояд. Аз ин ҷост ки, дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ таҳаввулоти назарас ба амал омада, истифодаи системаҳои муосири иттилоотӣ, аз қабili иттилооти ғайримолиявӣ ба роҳ монда шуд. Рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ имкониятҳои навро ба амал оварда, маълумотҳои гуногунро бо истифода аз барномаҳои муосири рақамӣ, ки маълумоти баҳисобгириро бо дақиқии баланд ва дар вақти воқеӣ ва шаффофияти пурра ҷамъоварӣ ва таҳлил менамоянд.

Истифодаи барномаҳои абрӣ, пешниҳоди ҳисоботи электронӣ, истифодабарии барномаҳои блокчейн ва системаҳои ҳамгирошудаи ҳисоботӣ дар саросари ҷаҳон васеъ истифода мешаванд. Ин равандҳо хатогиҳоро дар муҳосибот бартараф намуда, барои зудтар қабул намудани қарорҳои идоракунии мусоидат менамояд. Аммо, татбиқи ин технологияҳо тақмили системаҳои ҳисоботи корпоративиро аз нуктаи назари методологӣ, ҳуқуқӣ ва меъёрӣ талаб менамояд. Масалан, дар айни замон дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисоди рақамӣ пешрафта намунаи ҳисоботи ҳамгироишудае ҷорӣ карда мешавад, ки иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявиро дар як системаи ягона муттаҳид менамояд.

Дар амалияи баҳисобгирӣ тақмил додани ҳисоботи корпоративӣ бояд ба якҷанд принципҳои асосӣ мувофиқ бошад:

1. Ҳамгирой – муттаҳидсозии иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявӣ ба системаи ягонаи иттилоотӣ;
2. Шаффофият – таъмини дастрасии манфиатдорон ба иттилооти ҳамгироишуда;
3. Стандартикунонӣ – мутобиқ намудани ҳисоботи молиявӣ ва ғайримолиявӣ бо стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ;
4. Рушди устувор – ифшои иттилоот дар бораи таъсири муҳити зист ва соҳаи иҷтимоӣ;
5. Рақамикунонӣ ва автоматикунонӣ - истифодаи системаҳои рақамӣ ва алгоритмҳои зехни сунъӣ дар ифшои иттилоот.

Ин принципҳо барои таҳияи модели нави ҳисоботи корпоративӣ, ки маълумотро дар вақти воқеӣ ҷамъоварӣ, таҳлил ва пешниҳод менамояд, нигаронида шудааст. Дар амалияи байналмилалӣ беҳтар намудани ҳисоботи корпоративӣ бояд тавассути истифодаи абзорҳои рақамӣ ва идоракунии иттилоот ба даст оварда шавад. Тавре ки таҷрибаи ширкатҳои бузурги байналмилалӣ нишон дод, истифодаи ин механизмҳо боиси афзоиши самаранокии молиявӣ ва баланд шудани эътимоди ширкат дар бозор мегардад.

Низоми баҳисобгирии муҳосибии имрӯз дар мамлакат амалкунанда бояд мутобиқ ба талаботҳои рақамакунонӣ ба роҳ монда шавад. Аз ин лиҳоз як қатор мушкилот, аз қабili набудани инфрасохтори рақамӣ, омӯзиши сусти кормандон ва набудани стандартҳои муосир боқӣ мондаанд. Барои баланд бардоштани самаранокии ҳисоботи корпоративӣ дар кишвар зарур аст, ки гузариш ба СБҲМ дуруст ба роҳ монда шуда, таҳияи стандартҳои миллиро бо СБҲМ мувофиқ намуд. «Стандартҳои байналмилалӣ имкон медиҳанд, ки ахбори саҳеҳ ва беғараз оид ба вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ ташаккул ёфта, ба истифодабарандагони манфиатдор пешниҳод карда шавад, чунки дар онҳо принципи бартарии моҳияти иқтисодии амалиёти хоҷагидорӣ бар шакли ҳуқуқии онҳо мақоми воло дошта, ба вобастагии байниҳамдигарии маълумоти ҳисобот ва манбаи андозбандӣ роҳ дода намешавад» [4, С.25].

Ҳисоботи корпоративӣ дар шароити рақамикунонӣ яке аз самтҳои муҳимтарини рушди иқтисоди муосир баҳисоб рафта. ба сифат, шаффофият ва саривақтии иттилоот таъсири мусбӣ мерасонад инчунин, барои таҳлил ва идоракунии самаранокии ширкатҳо имкониятҳои нав фароҳам меорад.

Барои ноил шудан ба рақамикунонии баҳисобгирӣ дар ин самт заминаи меъёрию техникӣ ва илмиро дар ҷумҳурӣ тақмил дода, истифодаи густурдаи технологияҳои рақамиро дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба роҳ мондан зарур аст. Ҳисоботи корпоративӣ бояд тавассути ҳамоҳангсозии меъёрҳо бо стандартҳои байналмилалӣ, баланд бардоштани таҳассуси мутахассисон ва рушди инфрасохтори рақамӣ тақмил дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Мария А. В., Алина А.Т. Корпоративная отчетность как результат эволюции отчетной информации компании// Вестник пермского университета экономика. Том 12. № 2 2017 г. С. 299.
2. Л.А. Чайковская Корпоративная отчетность и ее роль в управлении бизнесом// УЧЕТ. АНАЛИЗ. АУДИТ Т. 10, № 1. 2023. С.29
3. Шамсов Илҳс Сафарович.Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули касбҳои нав дар бозори меҳнат/ Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. №9.
4. Каримов Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосиб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Паёми ДДТТ.

ЮСУФИ ҒОЛИБ ҒАНИЗОДА,

ассистенти кафедраи молшиносӣ ва фаъолияти гумрукии МДТ «Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд».

E-mail: ve2020929569848@mail.ru.

ИННОВАТСИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА САМАРАНОКИИ СТРАТЕГИЯҲОИ МАРКЕТИНГӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚОБАТИ БОЗОРӢ

Дар мақолаи мазкур нақши инноватсияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии стратегияҳои маркетинг дар шароити рақобати бозор таҳлил гардидааст. Муаллиф ба асоси назариявии стратегияи маркетинг тавассути татбиқи модели маъруфи “Гуруҳи Консалтингии Бостон” (BCG Matrix), инчунин истифодаи стратегияҳои муосири B2B ва B2C, намудҳои маркетинги вирусӣ ва воситаҳои таъсиррасонии рекламаи оммавӣ таъия менамояд. Натиҷаҳои таҳлил нишон доданд, ки ҳамгироии инноватсияҳои рақамӣ бо моделҳои стратегӣ ба баланд гардидани рақобатпазирии ширкатҳо, тавсеаи бозор ва афзоиши фурӯш мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: инноватсияҳои рақамӣ, маркетинги рақамӣ, BCG Matrix, стратегияҳои маркетинг, B2B, B2C, маркетинги вирусӣ, рекламаи оммавӣ, рақобати бозорӣ, рақобатпазирӣ.

ЦИФРОВЫЕ ИННОВАЦИИ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ КОНКУРЕНЦИИ

В данной статье анализируется роль цифровых инноваций в повышении эффективности маркетинговых стратегий в условиях рыночной конкуренции. Автор опирается на теоретическую основу маркетинговой стратегии путем реализации известной модели “Бостонской консалтинговой группы” (BCG Matrix), а также на использование современных стратегий B2B и B2C, видов вирусного маркетинга и средств воздействия массовой рекламы. Результаты анализа показали, что интеграция цифровых инноваций со стратегическими моделями способствует повышению конкурентоспособности компаний, расширению рынка и увеличению продаж.

Ключевые слова: цифровые инновации, цифровой маркетинг, Матрица BCG, маркетинговые стратегии, B2B, B2C, вирусный маркетинг, массовая реклама, рыночная конкуренция, конкурентоспособность.

Дар шароити иқтисодии муосир, ки рушдаш бо суръати баланди технологӣ ва рақобати бозорӣ тавсиф меёбад, татбиқи инноватсияҳои рақамӣ дар фаъолияти маркетинг ба унсури асосии муваффақияти ширкат таъдил ёфтааст. Истифодаи васеи воситаҳои рақамӣ, аз ҷумла шабакаҳои иҷтимоӣ, платформаҳои онлайн, зеҳни сунъӣ ва таҳлили додаҳо ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки муносибати инфиродӣ бо муштариёро рушд диҳанд ва қарорҳои бозориро бо дақиқии бештар қабул намоянд. Кулли стратегияҳои маркетинг бахри самаранок тақсим намудани захираҳои маҳдуди субъектҳои хоҷагидорӣ барои дастраси ҳадафҳои гузошташуда дар асоси оптималӣ ташкил намудани намудҳои фаъолият мебошад. Дар илми иқтисодӣ ва амалияи кишварҳои хориҷа бештар таҳлилҳои гуногун, алаҳусус таҳлили “Рушд / ҳисса”, ки усули мазкур аз ҷониби Гуруҳи Консалтингии Бостон (ГКБ), таҳлили “афзалияти бозор / ҳолати фирма”, ки аз ҷониби Маккенси ва таҳлили “сикли ҳаётии соҳа”, ки аз ҷониби компанияи Hoffer / A/ Little пешниҳод гаштааст, инчунин Shell / DPM модел васеъ истифода бурда мешавад. Ҳамаи ин усулҳо дар асоси истифодабарии матритсаҳо мавриди таҳлил қарор дода мешавад. Дар матритсаҳо ду критерия ба асос гирифта мешавад. “Сатҳи рушди сегменти мақсаднок ҳамчун нишондоди афзалият - ҳиссаи бозор нисбат ба рақобатчи пуркуват ҳамчун нишондоди нишондиҳандаи рақобатнокӣ”.

Матритсае, ки аз ҷониби Гуруҳи Консалтингии Бостон пешниҳод карда шудааст, ки онро бо номи матритсаи “Рушд-ҳиссаи бозор” меноманд. Ҳар як квадрати матритса ҳолатҳои гуногуни ҳаракати моли фаъолнокро инъикос менамояд. Дар илми маркетинг онҳо гуногун номгузорӣ гардидааст. Масалан: “Ситора”, “Кӯдаки душвортарбия”, “Гови ширдеҳ”, “Сангпушт”[2].

Вобаста аз ҷойгиршавӣ дар квадрат мақсадҳои стратегии афзалиятдошта барои қорхона, дар шароитҳои гуногун муайян мегардад, ки дар расми 1 оварда шудааст:

Сатҳи
рушди
бозор

“Ситора” (рушди босуръат/хиссаи бузург)	“Кӯдаки душвортарбия” (рушди босуръат/хиссаи хурд)
“Гови ширдеҳ” (рушди суст/хиссаи бузург)	“Сангпушт” (рушди суст/хиссаи хурд)

Баланд

Паст

Расми 1. Матритсаи Гуруҳи Консалтингии Бостон

Сикли ҳаётии мол нишон медиҳад, ки иштирок дар бозори рушдбанда маблағгузори зиёдро талаб менамояд ва баръакс молҳое, ки бо сатҳи рушди суст дар бозор барои маблағгузорӣ ниёз надорад, аз ин рӯ 4 намуди бозорро аз ҳам фарқ менамоянд.

Таҳияи стратегияи маркетингӣ калиди рақобатпазирии сохтори соҳибкорӣ дар бозор аст. Ин метавонад ба сохторҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус вилояти Суғд дар муайян кардани афзалиятҳои рушди созмон, муайян кардани самтҳои эҳтимолии сармоягузорӣ, интиҳоб ба манфиати ҷорӣ намудани маҳсулоти нав, афзалият додан ба ин ё он вариант барои сохтани системаи идоракунии кӯмак кунад.

Корхонаҳое, ки суръати рушдашон аз 10% зиёд бошад ва ҳиссаи корхона дар бозор нисбати дигар истеҳсолкунанда зиёд бошад, ба мавқеаш шартан бо номи «Ситора» номгузорӣ карда мешавад. Агар ҳисса дар бозор зиёд бошад лекин сатҳи рушди паст дошта бошад, шартан бо номи «Гови ширдеҳ» номида мешавад. Агар дар бозор ҳиссаи хурд дошта, вале сатҳи рушди баланд дошта бошад, шартан бо номи «Кӯдаки душвор тарбияро» дорад.

Ҳамзамон ҳам ҳисса дар бозор хурд бошад, ва ҳам сатҳи рушди хурд дошта бошад, шартан бо номи «Сангпушт» номгузорӣ карда мешавад дар ҳадвали 1 оварда шудааст.

Ҳадвали 1. Нишондодҳои корхонаҳои истеҳсолии гушти мурғ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2022

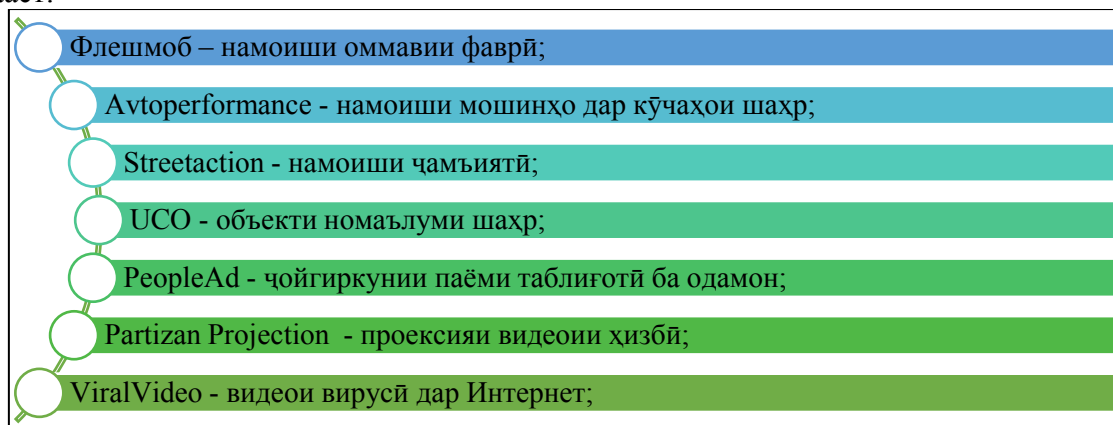
№	Корхонаҳои истеҳсолии гушти мурғ	Дар амал		Суръати афзоиш ба ҳисоби фоиз	Ҳиссаи корхона дар бозор, бо %	Мавқеи корхона тибқи матритсаи ҳисоб шуда
		январ-декабри с.2022	январ-декабри с.2021			
1.	ҶДММ “Мурғи Аълосифат” ш. Гулистон	1206,8	1382,6	87,3	0,4	“Гови ширдеҳ”
2.	ҶДММ “Мурғи Покиза” ш. Душанбе	946,0	900,2	105,1	0,35	“Гови ширдеҳ”
3.	ҶДММ «Мурғи Мӯминобод»,	533,7	925,9	57,6	0,2	“Сангпушт”
4.	ҶДММ «Кабири Хучанд», ш. Хучанд	282,1	236,2	119,4	0,1	“Кӯдаки душвортарбия”
5.	ҶДММ «Покиза М», ш. Душанбе	535,4	462,9	115,7	0,26	“Кӯдаки душвортарбия”
6.	ВМ ҶДММ “Мармарӣ”, н. Шохмансур	1479,0	199,4	741,7	0,6	“Ситора”
7.	ҶДММ “Мурғи Хонаобод”, ш. Кулоб	78,6	81,4	96,1	0,02	“Сангпушт”
8.	ҶДММ “Бустон 2010”, н. Вахш	589,8	328,9	179,3	0,23	“Кӯдаки душвортарбия”
9.	ҶДММ “Мурғи Покиза”, ш. Душанбе	946,0	900,2	105,1	0,35	“Гови ширдеҳ”
10.	ҶДММ “Фабрикаи Беҳамто”, н. Ёвон	769,6	595,2	129,3	0,33	“Ситора”
	Истеҳсоли гушти мурғ, дар маҷмуъ	141322,8	132244,5	112,7	0,28	

Чи тавре ки, дар бозори истеҳсоли гӯшти мурғ корхонаи ЧДММ "Мармарӣ" ноҳияи Шохмансур; ЧДММ "Фабрикаи мурғпарварии Беҳамто", ноҳияи Ёвон ҳамчун «Ситора» ишора карда шудааст, зеро дар ин корхона ҳам сатҳи рушд ва ҳам ҳиссаи корхона дар бозори истеҳсоли гушти мурғ нисбат ба дигар корхонаҳо баланд аст. Корхонаҳои ЧДММ "Мурғи Хонаобод"- и шаҳри Кулоб, ЧДММ «Мурғи Мӯминобод»- и ноҳияи Мӯминобод, ки ҳам сатҳи пасти рушд ва дар бозор ҳиссаи ночизро дорад, ҳамчун бо ибораи «Сангпушт» арзёбӣ карда шудааст. Аз нуқтаҳои дар боло бар меояд, ки он корхонаҳое, ки ба гурӯҳи «Гови ширдеъ» ворид аст, барои нигоҳ доштани ҳиссаи худ оянда бояд суръати рушди корхонаро афзоиш диҳад. Дар акси ҳол ҳиссаи худро дар бозор аз даст медиҳанд. Он корхонаҳое, ки ба гурӯҳи «Кӯдаки душвортарбия» ворид аст, фаъолияти маркетингии худро боз мустаҳкам ва афзоиш диҳад, кӯшиш намояд, ки бозорҳои навро сабт созад ва бозорҳои мавҷударо инкишоф диҳад. Он корхонаҳое, ки ба гурӯҳи «Сангпушт» ворид аст, фаъолиятро ҳам дар сатҳи истеҳсолот ва ҳам дар самти маркетинг пурзур намояд, ки дар акси ҳол хавфи муфлисшавӣ хеле зиёд аст.

«Кӯдаки душвортарбия» 4,5,8	«Ситора» 6,10	Суръати афзоиш Паст Баланд
«Сангпушт» 3,7	«Гови ширдеҳ» 1,2,9	
Паст		Баланд
Ҳисса дар бозор		

Дар стратегияи муосир, фарқ гузоштан миёни B2B (business-to-business) ва B2C (business-to-consumer) аҳамияти калон дорад. Барои B2B — истифодаи платформаҳои рақамӣ барои муоширати мустақим бо шарикон, вебинарҳо, системаи CRM ва автоматикунонии равандҳои фурӯш муҳим аст. Барои B2C бошад — истифодаи воситаҳои таъсиррасони оммавӣ, рекламаи ҳадафманд дар шабакаҳои иҷтимоӣ, маркетинги вирусӣ ва мундариҷаи ҷолиб самаранокӣ баланд мебахшанд.

Фарқи асосии байни маркетинги партизанӣ ва усулҳои анъанавии маркетинг дар он аст, ки ба ҷои сарф кардани маблағҳои калон барои таблиғ дар рӯзнома, маҷалла ва телевизион истифода бурдани баъзе усулҳои хеле содда ва камхарҷ аст. Онҳо ба мо имкон медиҳанд, ки огоҳии бренд ва фаъолияти таблиғотиро дар ВАО афзоиш диҳад, ки дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. Воситаҳои таъсиррасони рекламаи оммавӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф бо истифода аз маводи [6, С. 39]

Маркетинги вирусӣ (viral marketing) яке аз навовариҳои муҳими маркетинги рақамӣ ба шумор меравад, ки дар шароити рақобати бозорӣ нақши калидӣ мебозад. Он ба паҳншавии босуръати паёмҳои таблиғотӣ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ, мессенҷерҳо ва муҳтавои креативӣ таъма мекунад. Афзалияти он дар арзиши пасти паҳнкунӣ ва таъсири баланди

иттилоотист. Илова бар ин, воситаҳои таъсиррасонии рекламаи оммавӣ (mass media advertising) — мисли телевизион, радио, платформаҳои YouTube ва рекламаи берунӣ — ҳанӯз аҳамияти худро аз даст надодаанд. Дар шароити рақамӣ онҳо бо рекламаи интернетӣ ҳамгиро шуда, таъсири мутақобила эҷод менамоянд. Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки муттаҳидсозии технологияҳои рақамӣ, модели BCG, стратегияҳои B2B ва B2C, маркетинги вирусӣ ва рекламаи оммавӣ имкон медиҳад, ки ширкатҳо: стратегияи самараноки рушди бозорро таҳия кунанд; сатҳи шинохти бренди худро баланд бардоранд; хароҷоти маркетингиро оптимизатсия кунанд; ва дар натиҷа, рақобатпазирии худро устувор созанд.

Маркетинги рақамӣ дар заминаи инноватсияҳои муосир на танҳо воситаи фурӯш, балки стратегияи рушди устувори корхона мебошад. Истифодаи оқилонаи моделҳои таҳлилий ва воситаҳои рақамӣ ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки дар муҳити рақобати бозорӣ ҷойгоҳи худро мустаҳкам нигоҳ доранд ва бо тамоюлҳои ҷаҳонии иқтисоди рақамӣ мутобик шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Бозоров Ш.Ш. Маркетинг. Китоби дарсӣ. – Душанбе «Эр-граф» 2016 – С.424. (- С. 277).
2. Бостонская консалтинговая группа (Boston Consulting Group). The BCG Matrix and Business Strategy. – Boston, 2021.
3. Дойл П. Маркетинг, ориентированный на стоимость. – СПб.: Питер, 2019. – С.416.
4. Котлер Ф., Армстронг Г. Маркетинг. Основы и принципы. – М.: Вильямс, 2020. – С.896.
5. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг: Европейская перспектива. – М.: Инфра-М, 2021. – С.734.
6. Лунева Е.А. Современные маркетинговые технологии.-: учеб. пособие / Е. А. Лунева ; Минобрнауки России, ОмГТУ. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2017. – С.39.
7. Саидов Р. Маркетинги рақамӣ дар шароити иқтисодиёти муосир. – Хучанд: ДПХТ, 2023. – С.198.
8. Сомонов А.А. B2B ва B2C стратегияҳои маркетинг дар муҳити рақамӣ. // Маҷаллаи иқтисодиёти муосир, №2 (47), 2024. – С. 33–41.
9. Ҳасанов Ҷ. Маркетинги муосир ва инноватсионӣ. – Душанбе: Ирфон, 2022. – С.245.
10. Ҳочиев Н. Маркетинги рақамӣ ва васоити иртиботии инноватсионӣ. – Душанбе: Сино, 2024. – С.176.
11. Чумиков А.Н., Бочаров М.П. Инновационный маркетинг в цифровой экономике. – М.: Юрайт, 2022. – С.312.

МАМАДОВА АЗИЗАХОН САИДОВНА,

Ассистент кафедры мировой экономика Таджикского государственного университета
коммерции. E-mail: mazizakhon@ gmail.com

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ПРИОРИТЕТЫ, ВЫЗОВЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

В статье рассматриваются приоритетные направления развития цифровой экономики в Республике Таджикистан, а также основные проблемы и пути их решения. Особое внимание уделено вопросам формирования цифровой инфраструктуры, цифровизации государственного управления, развитию электронной коммерции, сельского хозяйства и человеческого капитала. Показано, что успешное внедрение цифровых технологий требует комплексного подхода, включающего совершенствование законодательства, развитие ИТ-инфраструктуры и повышение цифровой грамотности населения.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, инновации, инфраструктура, электронное правительство, Таджикистан.

РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: АФЗАЛИЯТҲО, МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО

Дар мақола самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин мушкилоти асосӣ ва роҳҳои ҳалли онро баррасӣ кардааст. Ба масъалаҳои ташаккули инфрасохтори рақамӣ, рақамикунонии идоракунии давлатӣ,

рушди тиҷорати электронӣ, кишоварзӣ ва сармояи инсонӣ диққати махсус дода шудааст. Нишон дода шудааст, ки татбиқи бомуваффақияти технологияҳои рақамӣ муносибати ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки тақмили қонунгузорӣ, рушди инфрасохтори ИТ ва баланд бардоштани саводнокии рақамии аҳолиро дар бар мегирад.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, инноватсия, инфрасохтор, ҳукумати электронӣ, Тоҷикистон.

Цифровая экономика сегодня является неотъемлемой частью мирового развития. Для Таджикистана этот процесс имеет стратегическое значение: он открывает возможности для повышения эффективности государственного управления, прозрачности экономики и улучшения качества жизни граждан. Провозглашение 2025–2030 годов «Годами развития цифровой экономики и инноваций» (asiaplustj.info, 2025) стало важным шагом, подтверждающим политическую волю государства к цифровой трансформации.

Одним из ключевых направлений цифрового развития является создание современной инфраструктуры. Без устойчивого интернет - соединения невозможно говорить о полноценной цифровой экономике. По данным Всемирного банка (worldbank.org, 2024), в Таджикистане реализуются программы по укреплению цифровой инфраструктуры, однако качество интернета остаётся неравномерным, особенно в сельских районах. Решением может стать развитие 5G-сетей, поддержка частных телеком - инвесторов и внедрение региональных дата-центров.

Второе приоритетное направление — цифровизация государственных услуг. Электронное правительство должно стать основой взаимодействия между гражданами и государством. Это сократит бюрократию, повысит прозрачность и уменьшит коррупционные риски (mossa.lu.se, 2025). Для этого необходимо разработать единую национальную платформу гос.услуг, интегрировать электронную подпись и систему защиты данных.

Третье направление — развитие цифровой коммерции и инноваций. По информации Международного торгового центра (intracen.org, 2024), Таджикистан начал внедрять национальную программу по электронной торговле. Это создаёт возможности для малого и среднего бизнеса, особенно для женщин и молодёжи, продвигать товары и услуги за пределы страны. Однако для успеха необходимо улучшить цифровые платежные системы и доверие к онлайн-операциям.

Особое внимание следует уделить человеческому капиталу. Без подготовленных специалистов невозможно устойчивое развитие цифровой экономики. По данным Всемирного банка (worldbank.org, 2024), одной из задач ближайших лет станет обучение и переподготовка кадров в сфере ИТ и цифровых технологий. Решением может быть внедрение курсов цифровой грамотности в школах, вузах и центрах занятости.

Не менее важно развивать цифровое сельское хозяйство. С принятием программы цифровизации аграрного сектора (fao.org, 2025) открываются возможности внедрения технологий точного земледелия, мониторинга урожайности и оптимизации цепочек поставок. Это особенно актуально для Таджикистана, где сельское хозяйство остаётся основой экономики.

Однако цифровая трансформация сталкивается с рядом проблем:

- низкий уровень цифровой грамотности населения;
- неравномерный доступ к интернету;
- нехватка квалифицированных кадров;
- слабая нормативная база и защита данных.

Для их решения необходимо:

1. Создать государственную программу цифрового образования для всех возрастов, включая онлайн-курсы и практические тренинги;
2. Привлечь частный сектор и международные организации (например, Всемирный банк, ПРООН, ИТС) к финансированию инфраструктурных проектов;
3. Совершенствовать законодательство, включая законы об электронной подписи, защите персональных данных и цифровых платежах;

4. Разработать систему мониторинга цифровой трансформации с чёткими индикаторами эффективности.

Развитие цифровой экономики — это путь к модернизации Таджикистана и повышению конкурентоспособности страны. Для достижения поставленных целей необходимо комплексное взаимодействие государства, частного сектора и образовательных учреждений. Внедрение цифровых технологий способно создать новые рабочие места, повысить эффективность управления и улучшить социальное благополучие населения.

Таким образом, цифровая экономика в Таджикистане — это не только вопрос технологий, но и путь к справедливому, инклюзивному и устойчивому развитию. Успех возможен лишь при комплексном подходе, где государство, бизнес, образовательные учреждения и международные партнёры действуют в едином направлении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Asia-Plus. (2025). 2025–2030 годы объявлены годами развития цифровой экономики и инноваций в Таджикистане.

<https://asiaplustj.info/en/news/tajikistan/power/20250108/>

2. World Bank. (2024). World Bank to strengthen digital public infrastructure and digital skills in Tajikistan. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/12/17/>

3. MOCCA. (2025). Digitalization of the Economy and Prevention of Corruption in Tajikistan. <https://www.mocca.lu.se/digitalization-economy-and-prevention-corruption-tajikistan>

4. International Trade Centre. (2024). Tajikistan launches national programme on e-commerce. <https://www.intracen.org>.

5. FAO. (2025). Tajikistan adopts programme for the digitalization of the agricultural sector with FAO support. <https://www.fao.org/europe/news/detail/tajikistan-adopts-programme-for-the-digitalization-of-the-agricultural-sector-with-fao-support/en>

6. Communication Service under the Government of the Republic of Tajikistan. (2025). The Internet – one of the key elements of the digital economy. <https://cs.gov.tj/en/the-internet-one-of-the-key-elements-of-the-digital-economy/>

7. Абдуджаборзода Х.А. Исторические предпосылки развития цифровой экономики и инноваций в Республике Таджикистан (2025-2030): стратегические приоритеты и ожидаемые результаты. // Вестник ТНУ, 2025, №3. g.vestnik-tnu.com

8. «2025-2030 годы объявлены годами развития цифровой экономики и инноваций». Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 30.12.2024.

МАРИЯ ПАНФИЛОВА,

магистр-ассистент кафедры общественных наук Института экономики и торговли
Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанде.

E-mail: natasha888romanoff888@mail.ru.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ФАКТОР ЭВОЛЮЦИИ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫМИ ПРОЦЕССАМИ В ГЛОБАЛЬНОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматривается цифровая трансформация как ключевой фактор эволюции управления социальными процессами в условиях становления глобального информационного общества. Раскрываются сущность и особенности цифровизации, анализируются её влияние на механизмы социального управления, формы коммуникации и общественные институты. Особое внимание уделено новым вызовам, возникающим в связи с технологической модернизацией, а также определены перспективы формирования человекоцентричной модели цифрового управления. Делается вывод о том, что цифровая трансформация не только повышает эффективность управления, но и радикально изменяет его философию, ориентируя её на сетевое взаимодействие, прозрачность и участие граждан.

Ключевые слова: цифровая трансформация, социальное управление, глобальное информационное общество, цифровое государство, инновации, коммуникации, цифровая культура.

ТАБДИЛИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАҲАВВУЛОТИ ИДОРАКУНИИ РАВАНДҲОИ ИҚТИМОӢ ДАР ҶОМЕАИ ИТТИЛООТИИ ҶАҲОНӢ

Дар мақола тағиребии рақамӣ ҳамчун омили асосии таҳаввули идоракунии равандҳои иқтимоӣ дар шароити ташаккули ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ баррасӣ карда мешавад. Моҳият ва хусусиятҳои рақамисозӣ ошкор карда мешаванд, таъсири он ба механизмҳои идоракунии иқтимоӣ, шаклҳои коммуникатсия ва институтҳои ҷамъиятӣ таҳлил карда мешавад. Ба мушкилоти нав, ки дар робита бо навсозии технологӣ ба миён меоянд, диққати махсус дода мешавад ва инчунин дурнамои ташаккули модели идоракунии рақамии инсонмарказӣ муайян карда мешавад. Хулоса ин аст, ки тағиребии рақамӣ на танҳо самаранокии идоракуниро баланд мебардорад, балки фалсафаи онро ба таври кулӣ тағйир медиҳад, ки онро ба ҳамкориҳои шабакавӣ, шаффофият ва иштироки шахрвандон равона мекунад.

Вожаҳои калидӣ: табдили рақамӣ, идоракунии иқтимоӣ, ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ, давлати рақамӣ, инноватсия, коммуникатсия, фарҳанги рақамӣ.

Современный этап общественного развития характеризуется глубокой технологической и социально-культурной трансформацией, вызванной стремительным развитием информационно-коммуникационных технологий. В результате формируется глобальное информационное общество, в котором информация и знания становятся важнейшими ресурсами экономического, политического и социального прогресса. В этих условиях управление социальными процессами претерпевает качественные изменения: оно становится более гибким, сетевым и технологически опосредованным.

Цифровая трансформация — это не просто внедрение технологий, а фундаментальное преобразование логики управления. Она изменяет формы взаимодействия между государством, бизнесом и гражданами, трансформирует традиционные институты власти, коммуникации и социального контроля. Управление из вертикальной системы с жёсткими иерархиями превращается в открытую и распределённую сеть, где ключевыми становятся скорость обмена информацией, участие общества и анализ данных в реальном времени.

Актуальность темы обусловлена необходимостью осмысления цифровой трансформации не только как технологического процесса, но и как социального феномена, оказывающего комплексное воздействие на эволюцию управленческих практик и структуру современного общества.

Цифровая трансформация представляет собой процесс внедрения цифровых технологий во все сферы человеческой деятельности, включая производство, образование, здравоохранение, культуру и управление. Однако её сущность выходит далеко за рамки технологического прогресса — она затрагивает социальные и культурные основания общества, формируя новую систему ценностей, норм и моделей поведения.

Информационные технологии становятся не просто инструментом коммуникации, но и новым способом организации общественной жизни. В цифровом обществе изменяются представления о времени, пространстве и социальной дистанции: коммуникация становится мгновенной, глобальной и децентрализованной. Формируются новые типы сообществ — сетевые, горизонтальные, объединённые не территорией, а интересами и цифровыми идентичностями.

Такое изменение социальной структуры требует переосмысления самого понятия социального управления. Традиционные механизмы, основанные на централизованных институтах, становятся менее эффективными. Возникает необходимость создания адаптивных и интерактивных систем управления, способных оперативно реагировать на изменения общественных настроений и глобальные вызовы.

Цифровизация становится катализатором эволюции управленческих систем, определяя новые формы коммуникации, координации и принятия решений.

Основными направлениями этого влияния можно считать следующие:

1. Сетевизация управления. Управленческие структуры постепенно переходят от иерархической к сетевой модели. Взаимодействие между государственными органами,

бизнесом, гражданскими институтами и отдельными гражданами осуществляется через цифровые платформы и системы обратной связи. Это способствует децентрализации власти и повышает уровень общественного участия.

2. Принцип открытости и прозрачности. Цифровые технологии обеспечивают возможность доступа граждан к информации о деятельности органов власти, государственных услугах и решениях. Развитие систем, открытых данных способствует формированию новой этики управления, основанной на ответственности и подотчётности.

3. Интеллектуализация управленческих процессов. Использование технологий искусственного интеллекта, машинного обучения и больших данных позволяет анализировать социальные процессы в режиме реального времени. Это способствует прогнозированию общественных тенденций, оптимизации государственных услуг и повышению эффективности социально-экономической политики.

4. Персонализация взаимодействия. Цифровое управление ориентируется на индивидуальные потребности граждан. Электронные сервисы, интеллектуальные платформы и мобильные приложения позволяют учитывать особенности каждой социальной группы, повышая качество и адресность социальных услуг.

5. Формирование новых форм общественного участия. Развитие электронных платформ обратной связи, общественных форумов и цифровых голосований открывает возможности для прямой демократии. Граждане становятся активными участниками управленческих процессов, что способствует укреплению социальной ответственности и доверия к власти.

Таким образом, цифровая трансформация не только повышает эффективность управления, но и радикально изменяет его парадигму: от административно-командной — к интерактивной, диалоговой и ориентированной на сотрудничество.

Несмотря на очевидные преимущества цифровизации, процесс цифровой трансформации сопровождается рядом противоречий и рисков, которые могут ослабить её позитивный потенциал. Среди них можно выделить:

- цифровое неравенство, обусловленное разным уровнем доступа к технологиям и цифровой грамотности;
- угрозы приватности и кибербезопасности;
- риски алгоритмического контроля и возможности манипулирования общественным мнением;
- технологическую зависимость от глобальных ИТ-корпораций;
- эрозию доверия между государством и обществом при непрозрачном использовании цифровых инструментов.

Эти вызовы особенно актуальны в контексте глобального информационного общества, где информационные потоки не имеют национальных границ, а цифровые платформы становятся мощными политическими и экономическими субъектами. В этих условиях управление должно развиваться в направлении устойчивости, инклюзивности и этичности.

Перспективы развития цифрового управления связаны с формированием человекоцентричной модели цифрового государства, в которой технологии служат интересам общества и личности. Основные направления дальнейшей эволюции включают:

- развитие инфраструктуры открытых данных и систем цифровой прозрачности;
- повышение уровня цифровой культуры и гражданской ответственности населения;
- создание гражданских цифровых платформ, способствующих участию населения в принятии решений;
- внедрение искусственного интеллекта и аналитических систем при строгом соблюдении этических норм;
- укрепление цифрового доверия через защиту данных, прозрачность и подотчётность.

Реализация этих направлений позволит обеспечить баланс между технологической эффективностью и социальной ответственностью, что является ключевым условием устойчивого развития цифрового общества.

Цифровая трансформация представляет собой важнейший фактор эволюции управления социальными процессами в глобальном информационном обществе. Она изменяет принципы, инструменты и ценностные ориентиры управления, превращая его из вертикальной системы контроля в горизонтальную сеть взаимодействий. В условиях цифровизации управление становится более прозрачным, динамичным и персонализированным, а роль граждан трансформируется из объекта воздействия в активного участника общественных процессов.

В то же время цифровая трансформация требует ответственного подхода: необходимо выстраивать правовые, этические и институциональные механизмы, обеспечивающие защиту прав личности, равный доступ к технологиям и сохранение гуманистических основ управления. Только при условии сочетания инновационности и социального баланса цифровое управление сможет стать инструментом устойчивого развития и социальной справедливости в XXI веке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ ВШЭ, 2020.
2. Шваб К. Четвёртая промышленная революция. М.: Эксмо, 2019.
3. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 2021.
4. Лапин Н.И. Цифровая трансформация и социальное управление: концептуальные основания. // Социологические исследования. 2023. №7.
5. World Economic Forum. Global Technology Governance Report 2024. Geneva: WEF, 2024.
6. Castells M. The Power of Identity. Oxford: Blackwell, 2010.

ҲАКИМОВА МАНИЖА АБДУВОСЕЕВНА,

ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. ш. Душанбе.

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами иқтисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ. Бухрони иқтисодӣ, ба вуҷуд омадани дигаргуниҳо дар соҳаҳои муҳталиф, аз ҷумла раванди сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷаҳонишавӣ бахшида шудааст. Ба амал омадани воқиди тарҷумавии “иқтисод дар шароити ҷаҳонишавӣ”.

Калидвожаҳо: иқтисод, ҷаҳонишавӣ, рушди соҳавӣ, хочигии миллӣ, раванди сиёсӣ, империализм, ҳамгироии ҷаҳонӣ, сохторҳои рушд, ҷаҳонишавии демографӣ, мафҳуми илмӣ.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Данная статья посвящена одному из актуальных вопросов экономики в условиях глобализации. Посвящен экономическому кризису, возникновению изменений в различных сферах, включая политический, экономический процесс и глобализацию. Возникновение переводческой единицы “экономика в условиях глобализации”

Ключевые слова: экономика, глобализация, отраслевое развитие, национальное хозяйство, политический процесс, империализм, глобальная интеграция, структуры развития, демографическая глобализация, научное понятие.

Дар шароити муосир, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ бо суръати тез рушд мекунанд, омӯзиши таъсири онҳо ба механизми фаъолияти хоҷагиҳои миллӣ махсусан муҳим мегардад. Гузашта аз ин, шароити зуд-зуд пайдошаванда, падидаҳои бӯхронӣ ва бо дарназардошти равандҳои иҷтимоӣ сиёсии дар иқтисоди ҷаҳонӣ рухдода, асоснок кардани курси сифатии раванди ҷаҳонишавӣ хеле зарур аст.

Дар ибтидо омӯзиши асосҳои илмии ҳуди мафҳуми ҷаҳонишавӣ ва марҳилаҳои рушди он мақсаднок мегардад. Аз ин рӯ, мо ба баррасии адабиёти илмӣ барои ошкор кардани моҳияти ин категория муроҷиат мекунем.

Масалан, дар адабиёти илмӣ мафҳуми ҷаҳонишавӣ ба наздикӣ пайдо шудааст. То андозае он бо мафҳумҳои интернационализатсия, транснационализатсия, дар ҷанбаи сиёсӣ ба мафҳуми империализатсия наздиктар аст.

Олими рус Чушаков А. Н. категорияи глобализатсияро ҳамчун "системаи Ягонаи ҷаҳонӣ, фарҳангӣ-тамаддунӣ" муайян мекунад.[9] ба андешаи мо, ин тафсири ҷаҳонишавӣ моҳияти иқтисодӣ надорад, аз ҳама бештар равандҳои иҷтимоиро дар иқтисоди ҷаҳонӣ инъикос мекунад. Илова бар ин, то ҳол дар ҷомеаи ҷаҳонӣ чунин низоми ягонаи фарҳангӣ ва тамаддунӣ таҳия нашудааст.

Якум, мавҷудияти системаҳои гуногуни динӣ ба хувияти фарҳанги ҷаҳонӣ оварда мерасонад.

Дуюм, дар сатҳи иқтисоди ҷаҳонӣ сабаби объективии тақсимои кишварҳо ба зергурӯҳҳо вучуд дорад. Минбаъд, тафсири ҷаҳонишавиро аз ҷониби олимони гуногун муқоиса мекунем (нақш 1.).

Ҷадвали 1. Назари олимони мафҳуми ҷаҳонишавӣ

№	Муаллиф	Таърифи ҷаҳонишавӣ
1.	Чешков М.	Раванди эҷоди ҷузъҳои гуногуни инсоният дар ҷараёни эволютсияи он бар хилофи тафовути инсоният.
2.	Чешков М.А.	Пайвастагии афзояндаи ҷаҳон.
3.	Матушкин В.В.	Ҷаҳонишавӣ як раванди умумиҷаҳонии паҳн ғайри паҳн кардани ҷизе аст, ки аз як макони муайян берун аст ва ба тамоми ҷаҳон дахл дорад.
4.	Б. Бади	Ҷаҳонишавӣ маънои ҳамгироии ҷаҳон, зиндагӣ аз рӯи принсипҳои ягона, пойбандии арзишҳои ягона, риояи расму оинҳои ягона ва меъерҳои рафтор, хоҳиши универсализатсия кардани ҳама ҷизро дорад.

Минбаъд: муаллиф дар асоси адабиёт таҳия кардааст [1], [6], [7], [8].

Таърифи баррасишудаи ҷаҳонишавӣ нишон дод, ки он раванди печида ва либерализатсияи иқтисодӣ миллиро дар доираи қонуниятҳои муайян ифода мекунад. Ин кӯшиши мо барои муайян кардани ҷаҳонишавӣ хусусиятҳои худро дорад.

Якум, дар ҷараёни равандҳои ҷаҳонишавӣ хоҷагиҳои алоҳидаи милли бо ду сабаб ба ҳам наздик мешаванд. Сабаби аввал, сирф иқтисодӣ, ки баланд бардоштани самаранокии фаъолияти хоҷагиҳои миллиро дар назар дорад.[8] сабаби дуюм иқтисодӣ нест, вақте ки дар миқёси ҷаҳонӣ мушкilotи марбут ба хусусияти ҷаҳонӣ ва таҳдидҳои ҷиддии амнияти иқтисодии ҷаҳонӣ ба миён омаданд.

Дуюм, дар ҷараёни либерализатсия равандҳои марбут ба милликунонӣ ё трансмиллӣ ба амал меоянд, ки бевосита ба манфиатҳои хоҷагиҳои милли таъсир мерасонанд.

Сеюм, намунаҳое, ки рушди ҷаҳонишавиро муайян мекунанд, низ метавонанд дутарафа бошанд. Гурӯҳи якуми қонуниятҳо дар ҷараёни қабули қарорҳо дар доираи вазифаҳои иқтисодии байналмилалӣ ба вучуд меоянд. Ва дуюм, ба назари мо, хусусияти империалистӣ дорад, яъне кӯшиши ҷорӣ кардани сиёсати иқтисодии худ аз ҷониби кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба амалияи кишварҳои рӯ ба тараққӣ.

Дар ҳақиқат, равандҳои ҷаҳонишавӣ ба ғайр аз мусбат, манфӣ низ доранд. Аммо мо чунин мешуморем, ки аз раванди ҷаҳонишавӣ даст кашидан мумкин нест, баръакс, муайян кардани самтҳои сифатии рушди он зарур аст, ки мавзӯи баҳсҳои глобалӣ мебошад. Олими ватанӣ профессор Бойматов.А. қайд мекунад, ки нуқтаи муҳими мусбати таъсири ҷаҳонишавӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи либерализатсияи иқтисодиёт дар ҳама самтҳо, аз ҷумла дар робитаҳои иқтисодии хориҷӣ мебошад. [2] Мо бо андешаи профессор комилан розӣ ҳастем ва минбаъд ин масъала барои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бомуваффақият ҳалкунанда мегардад.

Муҳаққиқони равандҳои трансформатсионӣ Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон Бобочонов Х. И., Шокиров Р. бар ин назаранд, ки минбаъд муайян

кардани траекторияи рушди ҷаҳонишавӣ зарур аст. Онҳо инчунин қайд мекунанд: "ҳар кадаре ки тафаккури иқтисодии ҷомеа васеътар шавад, ҳамон қадар равандҳои ҷаҳонишавӣ дар сатҳи сифатӣ суръат мегиранд". [3] Дар натиҷаи суръатбахшии раванди ҷаҳонишавӣ тамоюлҳои ба монанди минтақадорӣ дуализм пайдо шуданд ва дар шароити муосир ин равандҳо ба бисёрполяризм табдил ёфтанд. Бояд қайд кард, ки бисёрполяризм баръакси раванди ҷаҳонишавӣ аст, аммо дар ҷараёни таҳаввули бисёрполяризм дар иқтисоди ҷаҳонӣ аввал мафҳуми "ҷаҳони дуполярий" ва "ҷаҳони бисерполярий" ба вуҷуд омаданд. Инчунин, тартиботи иқтисодии ҷаҳонӣ дар ин шароит камтар самараноктар мешуд, ки дар натиҷа дар сохтори он баъзе унсурҳои номутаносиб буданд. Чунин ҳолати иқтисоди ҷаҳонӣ ба таври объективӣ тағйир додани ҷараёни равандҳои ҷаҳонишавиро талаб мекунад, ки самтҳои зеринро фаро мегирад:

1) дар самти истеҳсолот, истеҳсоли ҷаҳонӣ дар солҳои охир аз ҷониби корпоратсияҳои калони фаромиллӣ (ТНК) назорат карда мешавад. Дар айни замон, раванди такрористеҳсоли ҷаҳонӣ то андозае аз ҷаҳолияти онҳо вобаста буд. Сустшавии ҷаҳолияти ҳадди аққал яке аз онҳо ба коҳиши истеҳсоли ҷаҳонӣ оварда мерасонад. Аз тарафи дигар, ба истилоҳ "монополистҳо" хоҷагии ҷаҳонӣ, онҳо метавонанд таърифи қарорро на дар доираи манфиатҳои миллӣ қабул кунанд. Дар ин ҳолат созишномаи мутақобилан судманд барои ин корпоратсияҳо метавонад дар ҷоҳҳои баъзе кишварҳои сусттараққикарда бошад;

2) ҷаҳонишавии Молиявӣ-ба андешаи мо, дар шароити муосир зарурати гузариш ба низомии ҷаҳонии асёр ба миён омадааст, зеро солҳои охир дар самти молиявӣ аксар вақт пастравиҳои даврӣ (ҳолатҳои бӯҳронӣ) ба назар мерасанд. Шояд вақти он расидааст, ки низомии нави асёри ҷаҳонӣ, ки ба рушди устувори хоҷагиҳои миллӣ ва дар маҷмӯъ иқтисодиёт оварда мерасонад.

3) ҷаҳонишавии Демографӣ-дар ҷаҳон равандҳои гуногуни демографӣ ба амал меоянд, ки аз як тараф бо коҳиши сатҳи таваллуд дар кишварҳои саноатӣ алоқаманданд ва дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ тамоюли баръакс ба назар мерасад. Боз як ҷузъи муҳими раванди демографӣ суръатбахшии раванд мебошад. Тавре Карл Маркс қайд кард: "Қорғар Ватан надорад". [5] дар натиҷа, дар ҷомеаи ҷаҳонӣ хатари нобудшавии миллат ба миён меояд.

Ҳамин тариқ, тадқиқоти мо нишон медиҳад, ки дар самти рушди равандҳои ҷаҳонишавӣ як қатор монеаҳо ба миён меоянд, ки ҳалли онҳо аз ҳукми сифатии ин раванд вобаста аст. Ба андешаи мо, рушди ин раванд бояд бо назардошти ҷузъҳои мусбат, инчунин кам кардани таҳдидҳо ва нигоҳ доштани рушди устувор дар иқтисоди ҷаҳонӣ амалӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Бади Б. гуногунии мафҳуми ҷаҳонишавӣ. // <http://research-journal.org/www.heraldrsias.ru>. 2.12.2015
2. Бобочонов Д.Д., Шокиров Р. С. Рушди модели трансформатсионии иқтисоди миллӣ // Вестник ТГУПБП, 1 (57). 2014. no с.87-92.
3. Бойматов А. А. Ташаккул ва рушди робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ // Вестник ТГУПБП. №1 (57). 2014 с. 71-77
4. Замораева е. И. Мушкилоти ҳувияти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. // Ҳаёти илмӣ: 2013. №3 (2). - 129-136.
5. Маркс К. Сармоя. М. Т.1 Боби 7.
6. Матушкин В. В. Таърифи истилоҳи Глобализатсия // Phsyhodic.ru. 21.12.2015
7. Чешков М. Ҷаҳонишавӣ: моҳият, марҳилаи ҳозира, дурнамо // Project Contra: мушкилоти ҷаҳонишавӣ, тирамоҳи соли 1999. 146 сония
8. Чешков М. А. Глобалистика ҳамчун самти нави илмӣ. // Илм, 2001, no 1, саҳ.123134.
9. Чушаков А. Н. Русия Дар ҷаҳони ҷаҳонӣ: зарурати ҳалли муносиб / / асри ҷаҳонишавӣ. №2, 2013. Саҳ. 60-67.

МУНДАРИҶА

№	Назарзода Х.Х. ПЕШГУФТОР	3
1	Факеров Х.Н., Зубайдов С. Цифровизация и процесс сегментации на потребительском рынке	5
2	Раджабов Р.К., Раджабзода Н.Р. Направления цифровизации таможенных услуг и таможенного контроля в Республике Таджикистан	9
3	Нидоев Н.Ф. Мушкилоти беҳатарии иқтисодӣ, рушди маркетинги рақамӣ дар ҷаҳон ва тақмили фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	12
4	Мирзоалиев А.А. Масоили ҳалталаби рушди менеҷменти рақамӣ	19
5	Саидова М.Х. Развитие индустрии физической культуры и спорта в условиях цифровизации Таджикистана	28
6	Муртазозода О., Нурдинов Б.Х. Рақамикунонӣ ҳамчун воситаи тақмили системаи идоракунии инноватсионии саноатӣ	31
7	Толибзода Қ.Қ., Абдурахмон Ҳ. Баъзе муаммоҳои рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз”	37
8	Saydulloev I.I. Algorithms of risk-oriented audit module – Tajikistan’s case	42
9	Наботзода С.Х., Ҳусния И.Д. Танзими ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамо	46
10	Дустбоев Ш., Ҳакимзода А. Баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ	48
11	Султонов З.С., Машокиров Д.Ж.Н. Цифровизация банковской системы Республики Таджикистан: вызовы и возможности в условиях экономической нестабильности	55
12	Нидоев Н.Ф., Нидоев Н.Н., Назарбекова Н.А. Обеспечение экономического и правового развития таможенных услуг, интегрированный маркетинг в условиях цифровой экономики и политики открытых дверей	61
13	Мирзоалиев А.А., Сияева М.Н. Рушди иқтисодии кадрӣ дар шароити рақамикунонӣ	68
14	Исоков А.А., Холахмади С. Парадигма развития сферы услуг в условиях цифровизации	72
15	Зайналов Дж.Р. Влияние опыта реформы в области налогообложения на систему налогообложения Республики Узбекистан	76
16	Наджмиддинов Ф.Н., Алиева С.С. Оздоровление финансового состояния предприятия	78
17	Кабутзода Қ.М. Баланд бардоштани иқтисодии кадрӣ корхонаҳои савдои чакана тавассути ҳавасмандгардонӣ ва тақмили ихтисоси кормандон	81
18	Абдурахмон Ҳ. Нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон	85
19	Сафаров Ҷ.А. Нақши савдои яқлукт ва чакана дар рушди соҳибкории тижоратӣ	91
20	Ҳалимов Л.М. Рушди бозори бонкӣ ва нақшаи стратегии он дар соҳаи бонкдорӣ кишвар	96
21	Эркаева Н.С., Эркаев С. А. Ҷараёни рақамикунонии иқтисодиёт ва инноватсия талаботи замони ҳозира	101
22	Мачидов Ҳ., Зубайдов С., Абдуллозода А.М. Истифодаи технологияи инноватсионӣ дар дарси физика	106

23	Ализода М.Б., Нозимов А.Х. Самаранокии танзими ғайритарифӣ дар шароити инноватсионӣ	111
24	Курбонова Ф.А. Совершенствование эффективности банковской деятельности в условиях цифровизации	117
25	Джабаров Г.Н. Инновация и цифровая экономика	121
26	Кабутзода Қ.М., Амонов С.С. Таҳқиқи омилҳои таъсиррасон ба рушди савдои чакана	124
27	Урунова С.А. Использование искусственного интеллекта в розничной торговле	128
28	Дустматов Б.М., Рахматова К.Н. Вомбаргҳои сабзи ҚСҚ бонки Эсхата: хусусиятҳо ва дурнамои рушд	132
29	Абдуллоев З.А. Ташаккули захираҳои меҳнатӣ дар шароити рақамикунонӣ	134
30	Ғаюрий Р.С., Зиёиён А.С. Истифодаи низомҳои гумрукӣ ва роҳҳои мукамалгардонии он дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ	140
31	Абдукодирзода Дж.К. Стратегии развития организации таможенного контроля товаров и транспортных средств и их формирование	145
32	Мирзоалиев А.А., Саломова У.Т. Рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ: аҳамият ва дурнамо	149
33	Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К., Грабоздин Ю.П., Уразова Б.А. Цифровизация финансовых услуг и социально - экономическое неравенство в казахстане: эмпирическая оценка финансовой инклюзии	153
34	Ҳамитов М.С. Нақши технологияҳои иттилоотӣ дар маркетинг	160
35	Ҳакимов А.А. Таҳаввулотҳои маркетинги рақамӣ ва таъсири он ба стратегияҳои бренд	162
36	Расулзода Б., Эркаев С.А. ҷараёни иқтисодидиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ дар рушди хоҷагии қишлоқи кишвар	166
37	Шомаҳмадзода Ф.Ш. Омилҳои таъсиррасон ба даромадҳои бучети давлатӣ: мушкилот ва роҳҳои ҳалли он	173
38	Ясакиева С.А. Приграничная торговля в условиях цифровизации в Республики Таджикистан (на примере ГБАО)	177
39	Маҳмаризозода Б.М. Такмили андозбандии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити иқтисодидиёти рақамӣ	180
40	Умарова Н.С., Аймешева Ж.А. Развитие бухгалтерского учета в условиях цифровизации	185
41	Салимов Н. С., Зайнудинов С. Нақши зехни сунъӣ дар рушди иқтисодидиёт	188
42	Тулиев М.С. Истифодаи амсилаҳои оптимизатсионӣ дар соҳаи иқтисодидиёт	192
43	Ҷафархони Ш. Таъсири маркетинги рақамӣ ба самаранокии инноватсияҳои идоракунӣ	196
44	Хикматова М.С. Влияние цифровой экономики на потребительское поведение потребителей	201
45	Холиқова П.И. Рушди устувори корхонаҳои тичоратӣ дар иқтисодидиёти рақамӣ	205
46	Эркаев С.А. Ҷараёни иқтисодидиёти рақамӣ, зехни сунъӣ дар энергетика ва рушди устувори он	207
47	Қабилова Ш.Т. Роль цифровой экономики как важного стратегического фактора устойчивого развития национальной экономики	214
48	Лутфулоев М.Д. Рақамикунонии ғайриоти маркетингӣ ва принсипҳои асосии он	219

49	Абдуллозода А.Б. Анализ и оценка инновационных проектов физкультурно-спортивных организациях Республики Таджикистан	221
50	Ҳочибоева М.А. Аҳамияти маркетинги рақамӣ дар рушди иқтисодиёти инноватсионӣ	226
51	Азизбоев Р.А. Рақамикунонии системаи пулӣ ҳамчун омили рушди саноатикунонии босуръати кишвар	228
52	Шарипова Ш.М. Кадровый потенциал в условиях цифровой экономики: вызовы и перспективы	233
53	Шарипова Ш.М., Тошбеков А.А. Различия в условиях инновационного развития развитых и развивающихся стран	236
54	Одинаев Ҳ.С. Хизматрасониҳои бонкинги электронӣ ҳамчун инноватсия дар фаъолияти бонкҳои тичоратӣ	240
55	Холов М.Х. Инноватсия в ресторанного бизнеса	242
56	Бабаев Ҳ.С. Соҳибкории инноватсионӣ ва аҳамияти он дар рушди устувори иқтисодӣ	246
57	Абдурахмонова Б.С. Развития продовольственных кластеров в условиях цифровизации экономики Республики Таджикистан	250
58	Гулмирзоев Р. Ташаққули хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ	251
59	Турахонзода С.Т. Рақамикунонии инноватсия ҳамчун муҳаррики рушди иқтисодиёти сабз	254
60	Зафарзода А. Хусусиятҳо ва мушкilotи тақмили низоми гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ	257
61	Аҳмадова П.Б. Баъзе муаммоҳои рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	259
62	Шамсов Ф.Т. Таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамчун самти афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	264
63	Мӯминова Н.Р. Формирование и использование банковских карт в денежной системе Республики Таджикистан	272
64	Абдурахмон Ҳ., Чафархони Ш. Зарурати рушди маркетинги рақамӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	278
65	Ҳикматова М.С., Асоева М.С. Сайёҳӣ ҳамчун самти афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	286
66	Шаропов Ф.Н. Таҳқиқи омилҳои таъсиррасон ба сифати маҳсулоти хӯрокворӣ	292
67	Пежмон Ҷ. Таърихи камбизоатӣ ва ченаки он (аз зӯҳури танга то ҳол)	297
68	Сафаров У.Ш. Дипломатияи рақамӣ ҳамчун омили нави рушди ҳамкорихои байналмилалӣ дар шароити ҷаҳонишавии иттилоотӣ	302
69	Комилов С.С. Тенденции и развитие цифровой экономики в развитии туризма	306
70	Тошматова Р.Қ. Сайёҳӣ ва иқтисод: роҳҳои ҳалли мушкilotи он дар замони муосир	312
71	Шарифова В.З. Рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ	316
72	Дадоматов Д.Н., Соҳибназарзода З.Т. Рақамикунонии истехсолот дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили назариявӣ ва тамоюлҳои рушд	320
73	Дадоматов Д.Н., Низомитдинова Ф.Б. Нақши технологияҳои рақамӣ дар идоракунии захираҳои инсонӣ	324

74	Шоназарзода Н. Ш. Программы медицинского страхования: состояние проблемы и тенденции в условиях цифровизации в Таджикистане	326
75	Дильшода Дж. Многополярность мирового развития как фактор трансформации методологий анализа социальных противоречий в цифровую эпоху	334
76	Федорченко Л.В. Цифровые технологии в аграрном секторе Казахстана	337
77	Ҳамроев Б.А. Омилҳои бозори ба рақобатпазирии корхонаҳои соҳаи истеҳсол ва савдо таъсиррасон	341
78	Мирзоева Ш.Х., Амакизода Қ.Т. Танзими ҳукукии ҷаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	347
79	Заррина С. Мировоззренческая культура личности как фактор развития цифровой экономики в условиях информационного общества (на примере Республики Таджикистан)	356
80	Назаров М.Х. <u>Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ҳисоботи корпоративӣ дар шароити рақамикунонӣ</u>	359
81	Юсуфӣ Ғ.Ғ. Инноватсияҳои рақамӣ ва самаранокии стратегияҳои маркетингӣ дар шароити рақобати бозорӣ	362
82	Мамадова А. С. Развитие цифровой экономики в Таджикистане: приоритеты, вызовы и пути решения	366
83	Мария П. Цифровая трансформация как фактор эволюции управления социальными процессами в глобальном информационном обществе	368
84	Ҳакимова М.А. Масъалаҳои мубрами иктисодиёт дар шароити ҷаҳонишавӣ	371

**Бо қарори шурои илмӣ-техникии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
ба чоп тавсия гардидааст.**

Рақамикунонӣ ва инноватсия: мушкилот ва дурнамои рушди он // Маҷмӯи
маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ - амалӣ: зери таҳрири д.и.т.,
профессор Назарзода Х.Х., д.и.и., и.в. профессор Мирзоалиев А.А., н.и.и., и.в.
дотсент Ҳакимзода А., н.и.и., дотсент Машокиров Ҷ.Н., н.и.и., дотсент
Султонов З.С. – Душанбе: ДДТТ, 2025. – 373 с.

Масъулият оид ба муҳтаво ва саҳеҳияти иттилооти дар мақолаҳо истифодашуда
дар маҷмӯи маводҳои конференсия ба души муаллиф вогузор карда мешавад

Ба чоп 20.10.2025 имзо шуд. Андозаи 60x84¹/₁₆. Коғазӣ офсетӣ.
Ҳуруфӣ Times NewRomanTj. Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопии шартӣ 11,6.
Адади нашр 100. Нархаш шартномавӣ.

Дар чопхонаи «Матбаа» чоп шудааст.